

УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ – ПОДГОРИЦА
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ – НИКШИЋ

СОЊА НЕНЕЗИЋ

ЈЕЗИК НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА
ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

НИКШИЋ, 2007.

Мат IV 1138

38460

Име, Оп: _____

КОМИСИЈА:

Академик проф. др Бранислав Остојић, Филозофски факултет – Никшић

Проф. др Живојин Станојчић, Филолошки факултет – Београд

Проф. др Божо Ћорић, Филолошки факултет – Београд

Датум одбране докторске дисертације _____

Датум промоције докторске дисертације _____

Докторат наука

ЈЕЗИК НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА

Апстракт

У раду се језик Николе I Петровића описује и анализира у поређењу са црногорским говорима, језиком старије црногорске и српске књижевности, Вуковим моделом књижевног језика и савременим књижевним језиком. У појединим језичким сегментима поређења су вршена и са сусједним говорима, као и са језиком старијих писаца из других дијалекатских области некадашњег српскохрватског језика.

Утицај старије књижевнојезичке традиције, у духу које се Никола I и школовао, најбоље се огледа у употреби старе графије и правописа задуго и након званичног прихватања Вуковог правописа у црногорским школама. Зато је једно поглавље рада обухватило анализу графије и правописа Николиних аутографа.

Језичка анализа подједнако је исцрпно спроведена од фонетског, преко морфолошког до синтаксичког нивоа. Она је показала да у низу језичких црта постоји подударност са нашим књижевним језиком 19. вијека, а у једном мањем броју и са савременим. Наиме, Никола I често користи обје могућности које савремена књижевнојезичка норма дозвољава али, очекивано, чешће ону која се са њеног становишта сматра архаичном. Његов језик се у доброј мјери одликује дијалекатским цртама, особито на фонетском нивоу, међутим, оне су неријетко условљене метричким захтјевима пјесничког текста, а својствене су и језику осталих Петровића на које се Никола I у свом књижевном стварању ослањао. Па ипак, показало се да већина дијалекатских црта нијесу усколокалног карактера или нијесу високе фреквенције да би могле довести у питање књижевни карактер језика Николе I Петровића. На основу појединих језичких црта, и дијалекатских и оних које се и данас сматрају књижевним, својствених и језику његових претходника из владајуће породице Петровић, закључује се и о особинама његовог говора, који до данас није у потпуности забиљежен и описан.

Кључне ријечи: језик Николе I, црногорски говори, језик старије књижевности, црногорски књижевнојезички израз, савремена књижевнојезичка норма, графија, правопис, фонетика, морфологија, творба, синтакса.

NIKOLA I PETROVIĆ'S LANGUAGE

A b s t r a c t

This paper describes and analyzes Nikola I Petrović's language in reference to Montenegrin dialects, the language of earlier Montenegrin and Serbian literatures, Vuk Karadžić's model of standard language and contemporary standard language. In certain linguistic segments the comparisons were also made with neighbouring vernaculars, as well as with the languages of some earlier writers belonging to the dialects of the former Serbo-Croatian language.

The influence of the earlier literary and linguistic tradition, upon which Nikola I was brought up, can best be seen in the use of old forms of spelling long after the schools in Montenegro officially accepted Vuk's orthographic rules. This is the reason why one of the chapters deals with the analysis of spelling in Nikola's autographs.

The linguistic analysis has been extensively and consistently carried out at all levels, from the phonetic through the morphological to the syntactic one. This analysis shows that a wide range of linguistic features correspond to our standard language of the 19th century, while a smaller number of them corresponds to the contemporary standard speech. Namely, Nikola I frequently uses both possibilities provided by the contemporary linguistic norms, but, quite expectedly, he uses many more features which are considered archaic. His language is greatly characterized by dialectic features, particularly at the phonetic level, but on the other side they are frequently conditioned by metrical requirements of poetic texts, and are also characteristic for the work other Petrovićs, on which Nikola I based his literature. Still, it turned out that the majority of vernacular traits are not of narrow local origin or are not used very frequently so they would threaten the literary character of Nikola I Petrović's language. Based on particular linguistic traits, both ones belonging to the vernacular and those currently regarded as standard, characteristic also of his predecessors from the ruling family of the Petrovićs, a conclusion can also be drawn on the characteristics of the dialect spoken in Njeguši, which has not yet been completely recorded and described.

Key words: Nikola I Petrović's language, Montenegrin vernaculars, the language of earlier literature, Montenegrin standard language, contemporary linguistic standard, orthography, phonetics, morphology, formation, syntax.

САДРЖАЈ

УВОД	6
Попис извора и опште напомене о њима	11
Пјесме	13
Спјесови	17
Драме	18
Писма	20
Путописи	23
Говори	23
Телеграми	24
Мемоари	24
Преводи писама	25
ГРАФИЈА И ПРАВОПИС	26
Вокали	28
Вокал <i>a</i>	28
Вокал <i>и</i>	28
Секвенце <i>ја</i> и <i>ју</i>	31
Секвенца <i>је</i>	32
Секвенце <i>јо</i> и <i>ји</i>	34
Вокално <i>р</i>	35
Консонанти	35
Консонант <i>ј</i>	35
Консонанти <i>љ</i> и <i>њ</i>	41
Консонанти <i>ћ</i> и <i>ђ</i>	43
Консонант <i>џ</i>	44
Функције јерова	44
Палеографске појединости	46
Правописне одлике	46
Писање консонантских група	46
Састављено и растављено писање ријечи	52
Писање апострофа	54
Удвајање слова	55
Скраћено писање ријечи	56
ФОНЕТИКА	57
Вокали	57
Рефлекси старог вокала <i>јата</i>	57
Алтернација <i>а</i> : <i>о</i>	77
Алтернација <i>л</i> : <i>о</i>	85
Остале вокалске алтернације и супституције	86
Асимилација и контракција вокалских група	87
Губљење вокала	92
Покретни вокали	96
Покретне речце	100
Консонанти	101
Консонант <i>х</i>	101
Консонант <i>ф</i>	106
Асимилација консонаната	107

Дисимилација консонантских група	110
Метатеза	111
Губљене консонаната и упрошћавање консонантских група	112
Уметање и супституција консонаната	118
Јотовање	119
Аналошка помјерања у рефлексима старих промјена	124
МОРФОЛОГИЈА	126
<i>Именице мушког и средњег рода</i>	<i>126</i>
Вокатив једине	126
Инструментал једине	127
Генитив множине	129
Датив, инструментал и локатив множине	131
Множина именица с инфиксом -ов-/-ев- и без њега	132
Напомене о именицама мушког и средњег рода	137
<i>Именице женског рода на -а</i>	<i>143</i>
Вокатив једине	143
Генитив множине	145
Датив, инструментал и локатив множине	146
<i>Именице женског рода на сугласник</i>	<i>146</i>
Инструментал једине	147
Генитив множине	148
Напомене о именицама женског рода	148
<i>Замјенице</i>	<i>151</i>
Личне замјенице	151
Остале именичке замјенице	158
Придјевске замјенице	162
Присвојне замјенице	162
Показне замјенице	163
Упитно-односне замјенице	165
Неодређене замјенице	166
Одричне замјенице	166
Опште замјенице	166
Допусне замјенице	167
<i>Промјена придјева и замјеница</i>	<i>168</i>
Придјевско-замјеничка промјена	168
Именичка промјена придјева и замјеница	172
Компаратив и суперлатив	175
<i>Бројеви</i>	<i>176</i>
<i>Глаголи</i>	<i>180</i>
<i>Прости глаголски облици</i>	<i>180</i>
Презент	180
Императив	186
Аорист	189
Имперфекат	191
Глаголски прилози	193
Глаголски придјеви	195
Инфинитив	198
<i>Сложени глаголски облици</i>	<i>198</i>
Футур I	198

Футур II	200
Перфекат и плусквамперфекат	200
Потенцијал	202
Напомене о имперфектизацији глагола	203
<i>Непромјенљиве ријечи</i>	204
Прилози	204
Предлози	208
Везници	212
Узвици	213
Речце	213
НАПОМЕНЕ ИЗ ТВОРБЕ РИЈЕЧИ И ЛЕКСИКЕ	216
СИНТАКСА	222
Ред ријечи	222
Конгруенција	236
<i>Употреба надежа</i>	244
<i>Независни надежи</i>	244
Номинатив	244
Вокатив	247
<i>Зависни надежи</i>	247
Генитив	247
Датив	288
Акузатив	294
Инструментал	304
Локатив	317
Падежне синтагме с предлозима <i>на, у, о</i>	321
Падежне синтагме с предлозима <i>међу, над, под, пред</i>	325
<i>Замјенице</i>	330
<i>Глаголи</i>	335
Презент	335
Аорист	338
Имперфекат	341
Перфекат и плусквамперфекат	344
Футур I и футур II	346
Императив	349
Потенцијал	351
Инфинитив	352
Глаголски придјеви	360
Глаголски прилози	361
<i>Везници</i>	365
ЗАКЉУЧАК	373
ЛИТЕРАТУРА	385
ПРИЛОЗИ	393

УВОД

1. О развоју црногорског књижевнојезичког израза и његовом удјелу у стварању данас већ разједињеног модела српскохрватског језичког стандарда, доскоро се врло мало знало¹. Тек се прије неколике деценије озбиљније, организованије и системски приступило једном од основних задатака лингвистичких испитивања специфичне и сложене проблематике у црногорској језичкој средини – проучавању историје књижевног језика како у предвуковском, тако и у вуковском и поствуковском периоду.

Предвуковска и вуковска фаза у развоју црногорског књижевнојезичког израза у доброј су мјери проучене, о чему свједоче научне монографије и радови о језику цетињских владика (Данила, Василија, Петра I и Петра II) и писаних докумената од најстаријих времена са црногорског подручја. Одмакло се и у изучавању поствуковског периода, прије свега у анализи језика двојице најзначајнијих црногорских писаца друге половине 19. вијека – Стефана Митрова Љубише и Марка Миљанова. Међутим, то проучавање се никако не може сматрати заокруженим, чак ни на једном оквирном нивоу, без упознавања са језиком црногорског књаза и краља Николе I Петровића. То што његово дјело није у свим сегментима задовољило књижевне критеријуме, не смије бити релевантна чињеница за језичке проучаваоце с обзиром на то да по интензитету колективног усвајања долази одмах иза усменог стваралаштва и Његошеве поезије². Па ипак, језик Николе I, односно језик његовог обимног и жанровски разноликог писаног

¹ Б. Остојић, *Лингвистичка испитивања у Црној Гори и њихов значај*, О црногорском књижевнојезичком изразу. НИО „УР“, Титоград, 1985, 8–12; *Досадашњи резултати, стање и будући задаци лингвистике у Црној Гори*. АНУБиХ, посебна издања, књига LXXXII, Одјељење друштвених наука, Књига 18, Сарајево, 1987, 141–146.

² Књижевна дјела Николе I Петровића нијесу само с одушевљењем дочекивана и прихватана на Цетињу и у околини него су на разне начине путовала у свијет: брзо по настајању превођена су на стране језике, музички обрађивана и сценски приказивана. У величању Николе I као књижевника ишло се дотле да је упоређиван с Петром II (В. *Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша* (надаље ЦДНПН), *Писма / Библиографија*, књига шеста, Обод, Цетиње, 1969, 561–575).

опуса није испитан и анализиран³, иако би то несумњиво био драгоцјен прилог и историји језика и историјској дијалектологији, односно бољем и комплетнијем познавању језичког стања у Црној Гори непосредно послје Вукове реформе, а самим тим и еволуције српскохрватског, односно српског језика, као и сагледавању особина црногорских говора ондашњег времена.

2. Никола I Петровић наставља традицију куће Петровића, која је поред државног и политичког представљала и књижевни центар Црне Горе. Од 1858, од када датира његова прва сачувана пјесма *Шетња на Ловћен*, па до смрти 1921. године, неуморно је стварао, прије свега под утицајем усменог народног стваралаштва и књижевног наслјешја Петровића, ослањајући се при том и на француску, италијанску, њемачку и руску књижевност, будући да је њиховим језицима овладао још у младости а имао је прилику да знање тих језика усаврши путем бројних личних контаката и кореспонденције са значајним државницима и њиховим представницима. Његово књижевно дјело „служи остваривању не само естетичких него и етичких, политичких, идеолошких и историјских циљева у склопу романтичарског, тачније народњачког схватања књижевне умјетности и њеног пренаглашеног значаја у револуционисању опште, националне и индивидуалне свијести“⁴.

3. У овом раду покушаћемо да што потпуније и прецизније представимо карактеристике језика Николе I Петровића и да му одредимо мјесто у развоју црногорског књижевнојезичког израза и шире. Да бисмо у томе успјели, језик Николе I освијетлили смо са различитих страна. Прије свега, вршили смо поређења са испитаним и описаним старим црногорским говорима (староцрногорским средњокатунским и љешанским, источноцрногорским, црмничким, мрковићким, бјелопавлићким, паштровићким и још неким ситнијим говорима) у циљу утврђивања удјела дијалекатских елемената у њему. То што говор Његуша још увијек није у потпуности забиљежен и проучен⁵, дјелимично смо премошћавали поређењем са језиком

³ Осим неколика наша рада, језиком Николе I Петровића, колико нам је познато, бави се једино рад Драга Ћупића *Језик прозних дјела Николе I Петровића*, објављен у зборнику са научног скупа *Краљ Никола – личност, дјело и вријеме*, том II, ЦАНУ, Подгорица, 1998, 77–87. У њему се Ћупић осврнуо на језик у Николиним говорима, писмима и у комедији *Како се ко роди*. Сам аутор за свој рад каже да представља „само најповршнији увид у језик познатих дјела Николе I Петровића“ (86).

⁴ Радомир В. Ивановић, *Књижевно дјело као дар надахнућа* (предговор), Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, Никола I Петровић, Пјесничка дјела, Обод, Цетиње, 1996, 38.

⁵ О појединим особинама његушког говора в.: Р. Бошковић, *Глас х*, 7–21; Р. Бошковић и М. Малеци, *Дијалекти Старе Црне Горе*, 93–103. Његуши су били и један од седам црногорских пунктова обухваћених *Опшесловенским лингвистичким атласом*, па су Павле Ивић и Драгољуб Петровић дали фонолошки опис његушког говора (В. *Fonološki opisi srpskohrvatskih-hrvatskosrpskih, slovanačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, ANUBiH, Sarajevo, 1981, 537–542).

Николиних претходника Петровића, који су из исте дијалекатске базе: владике Данила, Петра I и Петра II. Осим тога, језик Николе I довели смо у везу и са проучаваним новоштокавским црногорским говорима (говорима никшићке околине, Пиве, Дробњака, Ускока, Роваца и околине Колашина), јер је он и лично комуницирао са представницима свих црногорских крајева. С обзиром на то да је Никола I Петровић био образован, да је познавао неколика језика, читао, преводио и препјевавао страну литературу⁶, неоспорно је на његов писани израз утицао књижевни језик ондашњег времена, због чега смо у појединим језичким сегментима вршили поређења са језиком његових савременика из других дијалекатских области некадашњег српскохрватског језика, као и са књижевнојезичком традицијом која му је претходила. Оно што се од те традиције у аутографима Николе I најприје уочи јесте употреба старе грађије, тј. грађданске азбуке, и то не само у првим насталим радовима већ повремено и у каснијим, као и комбинација традиционалног и Вуковог правописа. Језик Николе I сагледавали смо и у односу према Вуку, јер је првих деценија његовог књижевног рада још увијек у Црној Гори присутно дјелимично одступање од Вукове језичке норме, мада је његов правопис у црногорским школама званично прихваћен 1863. године⁷. И на крају, језик Николе I посматрали смо не само у односу према Вуковом него и према савременом српском књижевном језику, јер је општепознато да се они у многим цртама разликују⁸.

4. Међутим, како смо због малог броја сачуваних аутографа Николе I били принуђени да у језички корпус који смо анализирали укључимо и штампана издања, требало је прије свега разлучити језик писца од језика његових штампаних дјела. Будући да је што комплетнија слика о језику Николе I главни циљ наше анализе, у свим њеним сегментима полазимо од аутографа, док су се укључивањем штампане грађе у истраживачки корпус неминовно откриле и оне језичке особине које не припадају језику писца или су му у мањој мјери својствене. Поријекло тих диференцијалних језичких особина не може се са сигурношћу утврдити. Њих је могао и сам аутор

⁶ У том смислу најпознатији је спјев „*Лотоњи Абенсераж*“, пренјев популарне Шатобријанове приповијетке.

⁷ Бранислав Остојић, *Пријем Вукове језичке реформе*, 86.

⁸ Тако је Милка Ивић још 1957. писала: „Књижевни језик коме је Вук Караџић одредио основне смернице развоја стар је више од једног столећа. Свакоме мора бити јасно да су се у том раздобљу догодиле извесне промене које су удаљиле књижевни језик данашњице од првобитног, основног, В у к о в о г језика“ (М. Ивић, *Jedno poređenje*, 11). М. Стевановић, напротив, у раду објављеном 60-их година прошлог вијека износи мишљење да је Вуков језик „углавном, овај исти језик којим се ми данас у књижевности и културном животу служимо, дакако – с неким онда још неразвијеним елементима данашњег књижевног језика“ (М. Стевановић, *Вуково дело*, 76, 77).

унијети по сопственом нахођењу или под нечијим утицајем, а вјероватније је да су резултат интервенције приређивача његових дјела. Углавном, истраживање језика Николиних штампаних дјела, што је иначе нешто лакши задатак, нијесмо у смислу аналитичке исцрпности и темељности постављали у исту раван са истраживањем језика самог писца. С обзиром на то да нам Николини аутографи пружају доста података за анализу графије и правописа, штампани материјал нијесмо укључивали у тај сегмент анализе, јер би то изискивало много и времена и простора, па ћемо њихово упоређивање оставити за неку другу прилику. Језичку анализу, пак, вршили смо и на аутографима и на штампаном материјалу, тако да ће разликовне језичке црте између њих имати своје мјесто у нашем раду.

5. Уз све то, приликом анализе језика Николе I водили смо рачуна о језичким разликама између његових прозних и пјесничких текстова. Никола I је прије свега био пјесник, и лирски и епски, па су употребу једне или друге језичке форме често условљавали версификациони елементи, неријетко и на штету језичког израза. Репертоар језичких форми које је Никола I користио за организовање стиха, као што ћемо показати, доста је широк. С друге стране, његов прозни израз чине писма, говори, путописи и мемоари, док је право књижевно прозно казивање присутно само у комедији *Како се ко роди*. Међутим, укључивање те комедије у истраживачки корпус захтијевало је додатан опрез у извођењу закључака на основу примјера ексцерпираних из ње, не само због тога што је сачувана једино у препису. Наиме, у њој је дошао до изражаја најједноставнији народски језик црногорског села с краја 19. вијека, а самим тим и многе језичке особине које иначе нијесу својствене језику Николе I. Још већи опрез, мада из других разлога, налагало нам је укључивање мемоара у истраживачки материјал за анализу језика Николе I. Наиме, у појединим дјеловима мемоари краља Николе подударни су са мемоарима војводе Сима Поповића, који је редиговао краљеве мемоаре. То значи да међу разликовним језичким цртама, које су свидентне, може бити и његових. Пошто језик Сима Поповића није описан, нити су сачувани оригинални рукописи краљевих мемоара, а доступан нам је само један њихов препис са кога су и објављени, ми овом приликом једино можемо указати на разлике између језика Николе I и језика поменутог преписа мемоара, не улазећи у природу њиховог поријекла. Мемоарска врста казивања могла је и од самог Николе I изискивати неке одређене језичке облике и конструкције које није раније употребљавао, или не у истој мјери. Питање је и колико се језик Сима Поповића разликовао од језика Николе I. То се без описа његовог језика на основу његових оригиналних аутографа не може утврдити, јер

се у описивању језика преписа краљевих мемоара мора озбиљно рачунати и са језичким удјелом лица које је прекуцало мемоаре.

6. Из обимне и занимљиве биографије Николе I издајамо само најважније податке. Седми по реду и последњи владар из владајуће куће Петровића, рођен је 25. септембра 1841. на Његушима, као син великог војводе Мирка, старијег брата књаза Данила, и Стане, рођене Мартиновић из Бајица. Основно образовање стекао је на Цетињу и у Трсту, а више у Лицеју Луја Великог у Паризу. По жељи стрица књаза Данила, после његовог убиства 1860, постао је господар Црне Горе, на чијем је челу био прво као књаз, а од 1910. као краљ, до 26. новембра 1918, када га је Велика народна скупштина у Подгорици детронизовала. Он је и прије тога, почетком 1916. пред аустроугарском војском емигрирао у Француску, гдје је 16. фебруара 1921. умро у Кап Антибу, недалеко од границе с Италијом. Сахрањен је у руској православној цркви у Сан Рему, одакле су 1989. његови, као и земни остаци краљице Милене, те принцеа Ксеније и Вјере, пренесени на Цетиње, у дворску капелу на Ћипуру.

Остаће у историји упамћен, прије свега, као велики војсковођа за чије су владавине вођена четири велика рата, након којих је Црна Гора територијално била знатно увећана, и који је после побједе на Вучјем Долу 1876. прозван „царем јунака“. Осим територијалног проширења, у позитивне тековине његове владавине убраја се признање независности Црне Горе 1878. на Берлинском конгресу, излазак земље на море, доношење Устава 1905. године, успостављање званичних дипломатских односа са европским и другим државама, спровођење реформи у свим сферама друштвеног и привредног живота.

Посебно истичимо да је Никола I изузетно унаприједио просвјетну и културну дјелатност у Црној Гори отварањем преко стотину основних и средњих школа, оснивањем читаоница и разних културних друштава. Окупљао је у Црној Гори истакнуте домаће и стране књижевне, научне и политичке раднике, који су у великој мјери обликовали културну стварност Црне Горе. Поменимо само Сима Матавуља, Лазу Костића, Васу Пелагића, Валтазара Богишића, Павла Ровинског итд. Све вријеме његове владавине радила је Државна штампарија, у којој су штампане књиге, уџбеници, часописи, новине, прогласи и законски прописи. Од листова који су излазили у том периоду издајамо календар *Орлић* (1865–1870), недјељне новине *Црногорац* (1871–1873), односно *Глас Црногорца* (1873–1918) и први црногорски књижевни лист *Црногорка* (1871).

ПОПИС ИЗВОРА И ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ЊИМА

7. За Николу I је карактеристично да је писац-полиграф јер је поред лирских и лирско-епских пјесама, писао спјевове и драмска дјела, пјесничка и прозна, а оставио је и обимну аутобиографску, мемоарску, епистоларну, путописну, реторичну, дневничку и документарну прозу. Поред ове жанровске и корпусне разноликости, у стварању комплетне слике о структури језичког израза Николе I треба уважити и временску перспективу, јер су његова писана дјела настајала у периоду од преко шездесет година. У тој историјској епоси он је непрестано писао појединачне пјесме, писма и говоре, међу којима је доста недатираних текстова, али све лирске, епске и драмске цјелине настале су у последњим двијема деценијама 19. вијека, а мемоари у првој деценији 20. вијека.

У односу на обим његовог опуса сачуван је изузетно мали број аутографа. Познато је да се Никола I Петровић немарно односио према својим рукописима. Бројна су свједочанства о његовим пјесмама несталим брзо по њиховом настанку⁹. За један дио рукописа који је однио са собом приликом евакуације из Црне Горе 1916. године, претпоставља се да је у власништву његове родбине¹⁰. Не искључује се ни постојање рукописа насталих за вријеме изгнанства у Француској¹¹.

⁹ Савременици Николе I свједоче да је велики број његових текстова остао необјављен, чак и оних насталих првих деценија његовог стварања. Тако приређивач првог издања *Скупљених пјесама* Сима Матавуљ, говорећи о броју прикупљених и објављених пјесама каже: „Али у овој књизи нијесу скупљене све омање Књажеве пјесме: није их овдје – по свој прилици – ни половина, јер их је мноштво пропало у рукопису. Неколицина људи у околини Господаревој сјећају се понешто и садржине тих пјесама, али се не пађе ни један који би уміо казати на изузет гдјскоју, јер оне бјеху понављано спјеване. Многе је сам пјесник уништио“. Приређивач другог допуњеног издања Филип Ј. Ковачевић, након поновљеног предговора Сима Матавуља, даје сличну констатацију: „Али на жалост морам признати, да је ова допуна и од више оскудна, и да у овој збирци нема ни трећи дио пјесама Књаза Николе. Узмимо на пр. године: 1858. 1867, 1871, 1872, 1876, 1881, 1885, 1888 и 1894. Из тих година немамо у овој књизи него само по једну пјесму. А шта ћемо рећи за празнине између година: 1859–1863, 1863–1867, 1868–1871, 1872–1876, 1877–1879, 1879–1881, 1881–1883, 1883–1886, 1886–1888, 1889–1892, за које, да их попуним, нијесам могао доћи до ниједне омање пјесме Књаза Николе“. Приређивач даље наводи да су се од неких пјесама Николе I, које су биле велике као *Хајдана* или *Потоњи Абесераж*, остали само наслови, као *Лов Душанов*, *Нон Цетињска*, *Ирена* или *освојење Цариграда*, *Барјактар*, *Сирак* итд.

¹⁰ У трагању за лично архивом краља Николе I и рукописима насталим у изгнанству Историјски институт Црне Горе својевремено је контактирао са његовом кћерком Ксенијом, али без успјеха (ЦДНПНБ, *Писма / Библиографија*, књига шеста, 514).

¹¹ Андра Гавриловић о Николином пјесничком раду за вријеме изгнанства у Француској, о ком, такође, данас не знамо ништа, износи следеће: „Према оном што сам видео и чуо држим да све што је штампано не претставља ни половину стихова које је краљ написао“ (Т. Ђукић, *Преглед*, 213). Према тим свједочанствима, Никола I је опјевао последње ратове и то своје дјело посветио Јанку Вукотићу, а огледао се и у писању приповјесачке и романистичке прозе. Наиме, помиње се да је пред балкански рат у неким београдским новинама излазила његова историјска приповијетка *Десна*. Андра Гавриловић је имао прилику да прочита и један краљев роман написан у Француској (Т. Ђукић, *Преглед*, 214). Алфонс Габријел је 1917. године у париском часопису „Je sais tout“ писао о неизданим мемоарима краља Николе, док је овај још боравио у Француској (ЦДНПНБ, *Писма / Библиографија*, књига шеста, 514).

Ниједно веће дјело Николе I није сачувано у његовом рукопису, што значи да рукописна грађа којом располажемо није најбољи избор из писаног опуса Николе I. Највећи дио аутографа који су нама данас доступни, а то су углавном поједине пјесме, писма и говори, а мањим дијелом ситни одломци из мемоарске и путописне прозе, били су уочи евакуације краљевске породице закопани на Цетињу да не би допали непријатељу у руке. Према попису Државног музеја на Цетињу, распоређени су у седам фасцикула под називом *Дјела Николе I*¹², и чувају се у Архивско-библиотечком одјељењу Државног музеја Црне Горе (АБОДМЦГ). Међу њима има доста преписа, који су углавном добро очувани, док су Николини аутографи dobrим дијелом неупотребљиви. У већ помињаном попису уз поједине рукописе налазимо напомене типа: распало од трулежи, распало, потпуно труло и слијепљено, рукопис потпуно пропао, дјелимично распало итд. Поједине пјесме и писма расути су и по другим фондовима Архивско-библиотечког одјељења Државног музеја на Цетињу. Осим тога, пет писама пронашли смо у Архиву САНУ а користили смо и објављене факсимиле Николиних писама, о којима ћемо потпуније податке дати при њиховом појединачном навођењу.

8. Испитивање графије, правописа и фонетике језика Николе I вршили смо, као што смо већ истакли, на његовим аутографима, мада смо се у анализи фонетског нивоа, у њиховом недостатку, повремено али опрезно, користили и штампаним издањима (критичко издање у овом случају не постоји), која управо у погледу графијских, правописних и фонетских карактеристика имају највише одступања од оригиналног рукописног текста. За испитивање морфолошког и синтаксичког нивоа подједнако смо се служили и аутографима и штампаним издањима. Настојали смо да то буду прва издања, настала за живота самог аутора, јер би требало да су најбоље сачувала аутентичност оригиналног текста. Осим тога, у наш језички корпус уврстили смо и два преписа, и то прознс драме *Како се ко роди* и *Мемоара*, на основу којих је Душан Вуксан, тек након краљеве смрти, штампао поменута дјела. Уосталом, врло је могуће да су и нама данас доступна прва издања штампана са преписа које су вршили краљеви секретари.

Иначе, скоро сва дјела Николе I штампана су по неколика пута за његова живота у Државној штампарији на Цетињу. Прва цјелокупна дјела Краља Николе приредио је Душан Вуксан а штампала Зубља 1937. године. Он је једним томом обухватио

¹² ЦДНПІЊ, *Писма / Библиографија*, књига шеста, 509–514.

искључиво књижевна дјела Николе I, док је за други том планирао остатак његове писане заоставштине. Међутим, из политичких и финансијских разлога други том се никад није појавио. *Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша* у правом смислу те синтагме приредили су Ристо Драгићевић, Саво Вукмановић и Др Нико С. Мартиновић а штампао Обод са Цетиња 1969. године. Она се састоје из шест књига: 1. *Пјесме*, 2. *Спјевови*, 3. *Драме*, 4. *Говори*, 5. *Аутобиографија / Мемоари / Путописи* и 6. *Писма / Библиографија*.

9. ПЈЕСМЕ

Цијелог свог вијека Никола I је писао лирске и лирско-епске пјесме и објављивао их у разним новинама и часописима¹³. Прва збирка његових пјесама, коју је саставио Сима Матавуљ, објављена је 1889. године у Државној штампарији на Цетињу. Нијесмо могли доћи до тог издања, које, према информацији што ју је у *Предговору* другом издању из 1894. године дао приређивач Филип Ј. Ковачевић, „није било у промету, него штампано искључиво за личну употребу Његовог Височанства“. За живота краља Николе I изашло је и треће издање *Скупљених пјесама*, које је 1910., у години проглашења Црне Горе за краљевину а књаза Николе за краља, приредио проф. Перо Вучковић. Збирка епско-лирских пјесама *Нова кола* први пут је објављена 1896, затим 1910. године. Нека од нових кола објављивана су и посебно као брошурице или плакати. Први пут после смрти Николе I, и лирске и лирско-епске пјесме штампане су у оквиру *Цјелокупних књижевних дјела Краља Николе I*, у редакцији Душана Вуксана. Највећи број његових пјесама објављен је у цднпнх која су штампана у Ободу на Цетињу 1969. Међутим, ни то издање није обухватило све његове сачуване пјесме. Изостало је објављивање појединих политичких и сатиричних пјесама, а неке су пронађене након овог издања.

У складу са национално-патриотским карактером цјелокупног књижевног рада Николе I, добар дио његових пјесама, такође, чине оне у којима је износио најснажнија патриотска осјећања. Нешто слабије литерарне вриједности су љубавне пјесме које је Никола I писао углавном својој жени – књагињи, односно краљици Милени. Највише је ипак пригодних пјесама, здравица, некролога, епитафа, различитих написа, које је

¹³ Наводимо само неке од бројних црногорских, српских, босанских и хрватских часописа у којима је Никола I објављивао своју поезију: *Глас Црногорца*, *Црногорка*, *Орлић*, *Зета*, *Нова Зета*, *Даница*, *Јавор*, *Зора*, *Словинац*, *Стражилово*, *Српска зора*, *Наше доба*, *Оногошт*, *Бранково коло*, *Браник*, *Српски витез*, *Домовина*, *Босанска вила* итд.

Никола I писао без умјетничких претензија, а у циљу задовољења одређених циљева своје личне и државне политике.

Као супротност вриједној унутрашњој, садржајној димензији, често се истиче слабост формалне и естетске стране пјесничког дјела Николе I. Уз поетски сиромашне, невјеште и развучене стихове, као слабу страну Николиног пјесништва поједини књижевни историчари и критичари издвајају и језик¹⁴. Међутим, иако је језик Николе I пун дијалектизама на свим нивоима, не смије се пренебрегнути чињеница да он за њима посеже добрим дијелом и из метричких разлога. Врло често се ради о дијалектизима заступљеним највише са по неколико примјера, који нијесу типични за његов језик и не срећу се у прозним творевинама.

Пјесме иначе чине највећи дио прибављених аутографа Николе I. Чувају се у различитим фондовима АБОДМЦГ. Писане су на листовима различитих формата а један број пјесама налази се у једном мањем нотесу. Неке од њих заузимају више листова. Будући да су непагирени, пагинацију смо у таквим случајевима извршили сами.

Аутографи пјесама:

- Пј1. Без наслова и датума, Фонд Никола I 1864, бр. 118. (ЦДНПН, *Пјесме, књига прва*¹⁵: Пијмо вино, 27. априла 1859; верзије се разликују, у аутографу почиње са „Пите вино“);
- Пј2. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 45. (ЦДНПН: Црна Гора, 1876);
- Пј3. Пјвао самъ..., без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. II бр. 3. (ЦДНПН: 1880);
- Пј4. Мојој Добри, 6. јулија 1881; Накнадно инвентарисани разни списи, ф. I, бр. 5;
- Пј5. Мојој Царици, без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. II, бр. 3. (ЦДНПН: 1886);
- Пј6. Без наслова и датума, једна строфа, Документа без ознаке године, ф. II, бр. 143. (ЦДНПН: 7. строфа од 17 строфа пјесме Грехоте, 1886);
- Пј7. Без наслова, Париз 19. мај 1891, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 25. (ЦДНПН: насловљена почетним ријечима „Слава сунцу“);
- Пј8. Без наслова, Париз, 21. мај 1891, Накнадно инвентарисани разни списи, ф. II, бр. 9-1891. (ЦДНПН: Српској вили);

¹⁴ Т. Ђукић. *Преглед*, 257.

¹⁵ О појединим пјесмама наводимо податке из прве књиге ЦДНПН, коју чине пјесме.

- Пј9. Без наслова, 27. јануара 1892, Разна документа, Књиге предајне бр. XXX до и са бр. XXXVII, бр. 8. Књига предајна бр. XXXVII. (ЦДНІПЊ: насловљена почетним стихом „У момъ Замку надъ Морачом“);
- Пј10. Драга Мише!, 19. септембра 1900, Фонд Дјела Николе I, ф. II, бр. 3. (ЦДНІПЊ: Њ. В. Књагињи Милени);
- Пј11. 1860–1901, без датума, Накнадно инвентарисани разни списи, ф. II, бр. 17. (ЦДНІПЊ: Милени приликом четрдесетогодишњице нашег вјенчања, 27. октобар 1900);
- Пј12. Опет Она, октобар 23. 1905, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 27;
- Пј13. Мојој Ксенији, 18. јул 1910, Посвета на унутрашњој страни Балканске царице (Нови Сад, 1894–2. издање), из Ксенијине заоставштине. (није објављена у ЦДНІПЊ);
- Пј14. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 31. (ЦДНІПЊ: Кржави се..., 1915);
- Пј15. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 22. (ЦДНІПЊ: Ђурђевдан, без датума);
- Пј16. Без наслова и датума (први стих: Ка' друг мили издишући...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII (без броја), (није објављена у ЦДНІПЊ);
- Пј17. Без наслова и датума (првих пет стихова недостаје а за анализу смо узели преосталих петнаест стихова, први од њих: Врзаю се тамо амо...), Накнадно инвентарисани разни списи, ф. II, бр. 25. (није објављена у ЦДНІПЊ);
- Пј18. Без наслова и датума (од пет строфа једна неупотребљива, први стих: Пђваћу те на гуслама...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 47. (није објављена у ЦДНІПЊ);
- Пј19. Њеном височанству Књагињи Милени, без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 26;
- Пј20. Мојој Милици и Стани, без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. II, бр. 5;
- Пј21. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 46 (нотес), (ЦДНІПЊ: Оливера);
- Пј22. Ноћна вјежбања, без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 46 (нотес);
- Пј23. Кад бих знао..., без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 46 (нотес), (ЦДНІПЊ: Пјевао бих...);
- Пј24. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 46 (нотес), (ЦДНІПЊ: У тај ђердан...);

- Пј25. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (ЦДНПЊ: Ријеч „народ“);
- Пј26. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (ЦДНПЊ: Пук у мени жели видјет');
- Пј27. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (ЦДНПЊ: На грбачи од народа);
- Пј28. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (ЦДНПЊ: Знам да срце...);
- Пј29. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (ЦДНПЊ: Живот може...);
- Пј30. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (ЦДНПЊ: Кад врлина...);
- Пј31. Без наслова и датума (први стих: Љубав пука пресилна је...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј32. Без наслова и датума (први стих: Јадни народ! Чуј га, чуј га...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј33. Без наслова и датума (први стих: Они народ што га плачеш...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј34. Без наслова и датума (први стих: Рођено ми срце, веле...; верзија пјесме: Знам да срце...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј35. Без наслова и датума (први стих: Задовољство народа је...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј36. Без наслова и датума (први стих: Грешни веле „нема неба“...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр 46 (нотес), (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј37. Без наслова и датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 47. (ЦДНПЊ: Допуна „Посвете“ у „Горском вијенцу“);
- Пј38. Разговори, без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 9. (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј39. Без наслова и датума (први стих: Смртна казна, ријеч страшна...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 24. (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј40. Без наслова и датума (први стих: И опрости што сад дробне...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 18. (није објављена у ЦДНПЊ);
- Пј41. Без наслова и датума (први стих: Шипчаник је кључ од Скадра...), Недатирана и нерегистрована документа, ф. I. (није објављена у ЦДНПЊ);

- Пј42. Без наслова и датума (први стих: Зашто човјек да се плаши...), Документа без ознаке године, ф. II, бр. 143. (није објављена у ЦДНПН);
- Пј43. Теразијски пијемонтез, без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. II, бр.3. (није објављена у ЦДНПН);
- Пј44. Без наслова и датума (први стих: Припа' сам се уз планине...), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 32. (није објављена у ЦДНПН);
- Пј45. С бслом брадом..., без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 49. (није објављена у ЦДНПН);
- Пј46. Гардино коло, без датума, Фонд Дјела Николе I, ф. II, бр. 3;
- Пј47. Без наслова и датума (одломак неке пјесме о Соко-Бацу), Фонд Дјела Николе I, ф. II, бр. 4. (није објављена у ЦДНПН).

Осим аутографа, користили смо и друго издање *Скупљених пјесама*, пошто само неколике пјесме из те збирке имамо међу аутографима, прво издање *Нових кола*, од којих само једно имамо у аутографу, као и двије касније настале и посебно штампане пјесме:

- СП Скупљене пјесме од Николе I, Књ. црн. државна штампарија, Цетиње, 1894 (друго попуњено издање), стр. 135.
- НК Нова кола од Николе I, Државна штампарија, Цетиње, 1896 (I издање), стр. 94.
- НП На поноћи од Н. I., К. ц. државна штампарија, Цетиње, 1903, стр.16.
- ПС Пјесма Светоме Сави од његовог величанства Краља Господара, Штампано у Краљ. Цр. Државној Штампарији, Цетиње, 1912, стр. 13.

10. СПЈЕВОВИ

Будући да аутографи спјевова нијесу сачувани, користили смо штампане изворе до којих смо дошли. Једино је сачуван један мали дио аутографа *Пјесника и Виле*.

Штампани извори:

- ПВ Пјесник и Вила од Николе I, Државна штампарија, Цетиње, 1892 (I издање), стр. 205.
- Х Хајдана од Николе I, Државна штампарија, Цетиње, 1894 (II издање), стр. 118.
- ПА Потоњи Абенсераж по Шатобријану спјевао Никола I, Државна штампарија, Цетиње, 1894 (II издање), стр. 111.

Аутограф:

Пј48. Без наслова и датума (13 катрена из спјева *Пјесник и Вила*), Фонд Дјела Николе I, ф. IV, бр. 5,6 (прилог).

За живота краља Николе ови спјевови штампани су по неколика пута у цетињској Државној штампарији: *Пјесник и Вила* – 1892, 1893. (латинично издање), 1894. и 1910; *Хајдана* – 1889, 1894. и 1910; *Потоњи Абесераж* – 1888, 1894. и 1910. Поједини дјелови *Пјесника и Виле* приказивани су сценски на Цетињу, у извођењу *Зетског Дома*, односно *Друштва Цетињске читаонице* и *Горског вијенца*, а *Хајдана* у Детронту у извођењу *Црногорског просвјетног клуба*.

11. ДРАМЕ

И у корпусу који чине драмска дјела, преовлађују штампани извори:

В Вукашин, уломак из трагедије, Орлић, календар за просту 1867. годину, Цетиње, 1866, стр. 21–31.

БЦ Балканска царица, драма у три радње од Николе I, У државној штампарији, Цетиње, 1886 (I издање), стр. 288.

КА Књаз Арванит, драмски чин од Николе I, Државна штампарија, Цетиње, 1895 (I издање), стр. 86.

Аутограф:

Пј49. без наслова и датума (27 стихова из драме Књаз Арванит), Фонд Дјела Николе I, ф. VII, бр. 47.

Препис:

КР Како се ко роди, Фонд Дјела Николе I, ф. IV, стр. 169.

Драмски одломак *Вукашин* послјије објављивања у *Орлићу* штампан је тек 1937. године у оквиру *Цјелокупних дјела Краља Николе* која је припремио Душан Вуксан. *Балканска царица* била је написана још 1882. године и Никола I ју је те године читао Ј. Јовановићу Змају у Бечу, при повратку из Русије. Године 1884. настојао је да је објави у Загребу, не би ли тиме допринио измирењу Срба и Хрвата, али у томе није успио, па је *Балканска царица* штампана прво на Цетињу 1886, а затим 1894. у Новом Саду. *Књаз Арванит* штампан је 1895. и 1898. опет у Државној штампарији на Цетињу. Трећи пут су оба драмска дјела штампана 1910. године на Цетињу, поводом проглашења Црне Горе за краљевину а књаза Николе за краља. Сви примјерци првог издања *Балканске*

царице због малог тиража нумерисани су. Примјерак до ког смо ми дошли чува се у Библиотеци Државног музеја на Цетињу.

Балканска царица је најзначајније и према књижевним критеријумима највредније дјело Николе I. Преведена је, у цјелини или одломцима, још док је Никола I био жив, на преко десет језика¹⁶. Њени дјелови су и музички обрађивани, а најзначајније обраде компоновао је Стеван Мокрањац¹⁷. Сценски је много пута извођена на домаћим и страним позорницама¹⁸.

Књаз Арванит прсвођен је на њемачки језик и приказиван сценски на Цетињу, као и у дијаспори у Детроиту и Џевисону¹⁹.

Једино прозно драмско дјело Николе I, а уједно и једино сачувано његово прозно књижевно дјело, јесте комедија *Како се ко роди*. Будући да је оригинални рукопис ове драме изгубљен, у наш језички корпус уврстили смо препис на основу којег је, тек након краљеве смрти, заслугом Душана Вуксана штампана²⁰. Забиљежено је да је, такође, сценски извођена на Цетињу 1900. године²¹.

Душан Вуксан се у објављивању цјелокупних дјела Николе I није вјерно држао постојећих издања, што је и истакао у поговору сопственог издања²². Иако је у том смислу изузео комедију *Како се ко роди*, мање „исправке на књижевни језик“ чинио је и у њој, и у говору ликова, и у дидаскалијама. Примјера ради, наводимо како гласи

¹⁶ Чешки, словачки, руски, њемачки, италијански, француски, шведски, холандски, фински, мађарски, енглески (ЦДНПНБ, *Писма / Библиографија*, књига шеста, 561–564).

¹⁷ Пјесму *У Ивана Господара из Балканске царице* Мокрањац је 1896. године компоновао у оквиру *IX руковети за мешовити хор у с-толи*. Компоновао је и *Коло из Балканске царице за мешовити хор* 1909. и *Песму Данице из Балканске царице за соло и клавир*, као и за *сопран* 1910. године, за чије је успјешно извођење на Цетињу добио по налогу краља Николе свечани примјерак *Балканске царице* (ЦДНПНБ, *Писма / Библиографија*, књига шеста, 564).

¹⁸ Извођена је на Цетињу, у Подгорици, Бијелом Пољу, Котору, Новом Саду, Београду, Мостару, Сарајеву, Загребу, Дубровнику, Скопљу, Нишу, Њујорку, Детроиту, Гери (Индиана), Чикагу, Брну, Берлину, Будимпешти, Трсту, Петрограду итд. (ЦДНПНБ, *Писма / Библиографија*, књига шеста, 568–575).

¹⁹ ЦДНПНБ, *Писма / Библиографија*, књига шеста, 576, 578.

²⁰ У *Прилогу библиографији Николе I Петровића Његоша* Марија Аџић међу посебним издањима под бројем 15. наводи шаљиву позоришну игру *Како се ко родио*, а као мјесто и годину издања – Цетиње и 1898. (*Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека*, Никола I Петровић, *Пјесничка дјела*, Обод, Цетиње, 1996, 339) Међутим, у детаљној библиографији датој у шестој књизи ЦДНПНБ нема помена о тој информацији, већ се као прво наводи издање Душана Вуксана у оквиру *Цјелокупних књижевних дјела краља Николе I*.

²¹ ЦДНПНБ, *Писма / Библиографија*, књига шеста, 579.

²² „У овом издању језик је исправљен на књижевни. То је имало свог разлога. Ко узме у руке старије издање ма ког Краљевог дјела наћи ће често на истој страници облике и „ви“ и „вам“, и „не“ и „нас“ и „јести“ и „јјести“, и „сујма“ и „сумња“, и „чојак“ и „човјек“ и т. д. То значи да се није полагало на то, да стихови буду пуни црногоризама, већ је остављено издавачу (коректору), да се одлучи за једно или за друго. Ја сам више волио примити књижевне облике. Провинцијализми остали су само гдје је било потребно ради стиха и рима; ту се није могло ништа мијењати. Зашто провинцијализми у комедији „Како се ко роди“ нијесу замијењени књижевним облицима, мислим, да је свакоме јасно“ (*Цјелокупна књижевна дјела краља Николе I* у редакцији Душана Вуксана, издање „Зубља“ – Подгорица, 1937, 640).

једна од дидаскалија са самог почетка преписа а у загради поред неподударних дјелова доносимо текст из Вуксановог издања: „*За кућом чује се (се чује) глас, гдје Иван пјева полако тек како се може чути у кућу (у кући)*“. Зато смо одлучили да у наш истраживачки корпус уврстимо препис а не Вуксаново издање, тим прије што га је Никола I лично редиговао. Међутим, с обзиром на његово доста површно редиговање, многе правописне и језичке особине рукописа нијесу доследно остварене. Наиме, лице које је преписивало комедију унијело је у говор ликова из простог народа доста језичких елемената заједничких са данашњим књижевним језиком, од којих многи нијесу својствени ни ауторовом, а камоли њиховом језику. Зато је Никола I приликом редиговања преписане комедије, почео да исправља облике с нејотованим сугласницима *д* и *т* у јотоване, да облике радног глаголског придјева са завршном вокалном групом *ао* замјењује облицима с асимилованим и сажетим завршетком итд., али то није спровео до краја. С друге стране, трудио се да што вјерније представи говор ликова из народа, и простог и тобоже ученог, тако да поједине језичке црте, а нарочито лексичке особености, присутне у том говору нијесу истовремено и црте његовог језика. То нам такође говори да се Никола I својим језиком у појединим сегментима свјесно одвајао од дијалекатског идиома коме је по рођењу припадао. Због свега наведеног, материјал ексцерпиран из преписа поменуте драме не може нам послужити у анализи правописа и фонетског нивоа језика Николе I, а морамо бити опрезни и приликом његове употребе у описивању морфолошког и синтаксичког нивоа. Без посебног коментара доносићемо само оне примјере који се уклапају у општу слику Николиног језика, а све оно што представља отклон од ње, биће истакнуто.

У *Цјелокупним дјелима Краља Николе I* у редакцији Душана Вуксана објављен је драмски одломак *Хусеин бег Градашчевић* (577–586), који ми нијесмо уврстили у истраживачки корпус јер га нијесмо пронашли у заоставштини из које га је Вуксан штампао, а није ни објављен за Николина живота.

12. ПИСМА

Од првог дана ступања на пријесто па до краја свога живота Никола I је неуморно кореспондирао и као владар и као приватно лице, па је његова преписка, и званична и приватна, врло обимна и разноврсна. У шестој књизи ЦДНПН сабрано је сто осамдесет и шест писама, мада је сигурно да их има много више, што се може закључити и на основу нашег корпуса. Наиме, већина писама које смо укључили у анализу није објављена у ЦДНПН. По садржини су разноврсна: Никола I их је писао

страним државницима, војсковођама, својој дјечи и пријатељима. Сходно томе, сасвим је очекивано да су стилски неуједначена. Писма која су упућена страним државницима писана су куртоазно, уз поштовање конвенционалних норми. У оним упућеним руским и српским државницима спорадично налазимо ненародне језичке елементе, односно црквенословенизме. Војсковођама су упућивана као ноте, саопштења, поруке или наређења. Пријатељима и дјечи обраћао се брижним и интимним тоном, па се у таквим писмима огледају и литерарне вриједности.

Користили смо следеће аутографе и објављене факсимиле писама:

- Пс1. Војводи Петру Вукотићу, без датума, Архив САНУ, Фонд: Наредбе, писма, молбе, извештаји – све за историју Црне Горе 1859-1872, бр. 7116/12;
- Пс2. Војводи Петру Вукотићу, без датума, Архив САНУ, Фонд: Наредбе, писма, молбе, извештаји – све за историју Црне Горе 1859-1872, бр. 7116/17;
- Пс3. Војводи Петру Вукотићу, без датума, Архив САНУ, Фонд: Наредбе, писма, молбе, извештаји – све за историју Црне Горе 1859-1872, бр. 7116/18;
- Пс4. Војводи Петру Вукотићу, без датума (у напомени коју је уз писмо дао архивски радник стоји да је писано, по прилици, у августу 1867), Архив САНУ, Фонд: Наредбе, писма, молбе, извештаји – све за историју Црне Горе 1859-1872, бр. 7116/34;
- Пс5. Војводи Петру Вукотићу, без датума (у напомени коју је уз писмо дао архивски радник стоји да је писано преко зиме 1870), Архив САНУ, Фонд: Наредбе, писма, молбе, извештаји – све за историју Црне Горе 1859-1872, бр. 7116/38;
- Пс6. Станку Радоњићу, без датума, Сенатски списи, 1868, бр. 206;
- Пс7. Руском цару Александру II, На Цетинју 11. децембра 1872, Накнадно инвентарисани разни списи, ф. I, бр. 12;
- Пс8. Војводи Петру Вукотићу, Грахово, без датума (ЦДНПН: децембар 1876), Документа без ознаке године, ф. I, бр. 51;
- Пс9. Војводи Петру Вукотићу, Враницке Њиве, 20. Јулија 1884, Разна документа, Књиге предајне бр. XXX до и са бр. XXXVII, бр. 8. Књига предајна бр. XXXVII;
- Пс10. Краљу Александру Обреновићу, Беч, 5. Мај 1896, Никола I, 1896;
- Пс11. Станку, без датума, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 67;
- Пс12. Сину Петру, без датума (писмо од деветнаест малих страница писано у једној свештици сину Перу да га понесе са собом на школовање у Хајделбергу, на које је пошао 4. II. 1903), Нерегистрована документа;

- Пс13. Војводи Шаку Петровићу, Петак, 1. дек. 1906, факсимил писма објављен у ЦДНПН;
- Пс14. Војводи Симу Поповићу, без датума, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 78;
- Пс15. Непознатом сараднику, без датума, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 174;
- Пс16. Генералу Митру Мартиновићу, без датума (ЦДНПН: 15. нов. 1912), Никола I, 1912, кутија III;
- Пс17. Њемачком монарху, без датума (вјероватно 1913), Недатирана и нерегистрована документа, ф. I;
- Пс18. Г. Сердару Јанку, 8. 9. 1914, факсимил писма објављен у књизи: Душан Ј. Мартиновић, *Дивизијар Митар Бошков Мартиновић (1870–1954)*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица 1997, стр. 160;
- Пс19. Руском цару, без датума, Никола I, 1915, бр. 193;
- Пс20. Драгу М. Мартиновићу, 19. септ. 1916, факсимил писма објављен у књизи: *Дивизијар Митар Бошков Мартиновић (1870–1954)*, стр. 137;
- Пс21. Драгу М. Мартиновићу, без датума, факсимил писма објављен у књизи: *Дивизијар Митар Бошков Мартиновић (1870–1954)*, стр. 138;
- Пс22. Сину Данилу, без датума (вјероватно 1918), факсимил дијела писма објављен у књизи: *Никола Петровић и његов двор, епизод једне срамне владавине* (Збирка аутографских докумената у 18 факсимила), Сарајево, 1919, стр. 10, 11;
- Пс23. Сину Данилу, без датума (вјероватно 1918), факсимил дијела писма објављен у књизи: *Никола Петровић и његов двор*, стр. 13;
- Пс24. Влади, 27. септ. 1918, факсимил дијела писма објављен у књизи: *Никола Петровић и његов двор*, стр. 17;
- Пс25. Господину Министру Предсједнику Краљевске владе с' Дружством, април 1919, факсимил дијела писма објављен у књизи: *Никола Петровић и његов двор*, стр. 23, 24;
- Пс26. Министру војном, 27. септ. 1918, факсимил дијела писма објављен у књизи: *Никола Петровић и његов двор*, стр. 26;
- Пс27. Кћери Ксенији, 19. октобра 1918, факсимил дијела писма објављен у књизи: *Никола Петровић и његов двор*, стр. 28;
- Пс28. Сину Петру, новембар 1918, факсимил дијела писма објављен у књизи: *Никола Петровић и његов двор*, стр. 41.

13. ПУТОПИСИ

Путописи (П) које смо уврстили у наш истраживачки корпус сачувани су у аутографима²³:

- П1 Пут у Цариград 1883, употребљиви дио износи 35 малих страница (наша пагинација), Документа без ознаке године, ф. II, бр. 16;
- П2 Пут у Цариград 1899, описан на француском а садржи 3 странице текста на српском језику, поклон Димитрија Романова, нерегистровано;
- П3 Пут у Петроград у марту 1908, употребљиве 24 мале странице (наша пагинација), Никола I, ф. VII, бр. 39.

Ови Николини текстови нити су путописи у правом смислу те ријечи нити су писани с циљем да буду штампани. Више су забиљешке интимног, дневничког карактера, намијењене члановима породице, па и упркос томе, повремено кроз њих провијавају литерарни призвучи.

14. ГОВОРИ

Краљ Никола I био је као ријетко који владар изузетно добар говорник, чија се ријеч с нестрпљившћом очекивала и с одушевљењем прихватала у свим важнијим догађајима који су се тицали његове Црне Горе али и окружења. У току свог живота одржао је или написао стотине различитих говора, „пригодних, поздравних, свечаних, надгробних, државничких, парламентарних и војничко-ратничких“²⁴, који сачињавају врло важан дио његове прозе и имају културно-историјски и књижевно-језички значај. Језик његових говора, непосредан и сугестиван, често је поетски и афористички употребијен. Сви важнији прогласи Николе I Петровића, као књаза и краља, објављивани су у *Гласу Црногорца* и посебно у виду плаката или брошуре.

²³ Душан Вуксан је и описе путева у Цариград 1883. и у Петроград 1908, чијим једним дијелом аутографа располажемо, публиковао у истињском часопису *Зписи*, и то у цјелини јер су се тада оригинални рукописи налазили у бољем стању него данас, мада су по његовом свједочењу већ били напола истројени. Међутим, док је први опис доста вјерно пренесен, ако занемаримо огрешице о графичку аутентичност текста (пошто је писан старом графичком, а издавач га је публиковао савременом ћирилицом), поједини дјелови описа пута у Петроград прерађени су не само на штету њихове садржине (чиме ћемо се неком другом приликом више позабавити) већ и језичке аутентичности, тако да се филолози и лингвисти у опису језика краља Николе не могу користити његовим издањем. Ради илустрације, поред дјелова Николиних рукописа доносимо у заградама адекватне разликовне дјелове Душанових издања: *Изван је ладно (хладно,) нема више од + 7 града (гради); ...да навах много ради (да шнах много радије) по мојој вољи ће (гоје) од Љешкопоља па до Данилова града (Града)...; кои (који) је дошао с Царевим (с царевим) возом да нас прифати (прихвати). После (Послије) по уре путовања ушли смо у безкрај (бескрај)*, итд.

²⁴ С. Вукмановић, *Говорник*, ИДНПН, Говори, књига четврта, 7.

Аутографи говора:

- Г1 Проглас Црногорцима 1908, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 63;
- Г2 Проглас војсци и народу црногорскоме (ЦДНПН: 12. 11. 1915), Никола I, 1915, бр. 116;
- Г3 Здравница руском цару, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 84;
- Г4 Здравница једном од зетова из Русије, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 72;
- Г5 Добродошлица представницима руског цара, Никола I, 1910, ф. II, бр. 146.

Штампани говори:

- Г6 Прокламација књаза Николе Херцеговцима јуна 1876. године (посебан отисак);
- Г7 Бесједа Његовог Краљевског Височанства Књаза Господара приликом проглашења државних рефорама на Никољдан 1902. године (посебан отисак);
- Г8 Опроштајна ријеч Његовог Краљевског Височанства Краља Господара на гробу војводе Петра Вукотића, 19. I. 1903. (посебан отисак);
- Г9 Моме драгомс народу, на Велики Госпођин-дан 1910. године (посебан отисак);
- Г10 Црногорци, Глас Црногорца, Цетиње, 27. јуна 1913.

15. ТЕЛЕГРАМИ

Како нам је због малог броја сачуваних аутографа Николе I сваки аутограф био драгоцен, ми смо уз говоре у наш истраживачки корпус уврстили и шест телеграма:

- Т1 Унуку Сандру, без датума, Никола I, 1915, бр. 121;
- Т2 Њ. Кр. В. Књазу Петру Заступнику Ком. Зетског одреда, без датума, Накнадно инвентарисани разни списи, 1912, ф. II;
- Т3 Непознатом лицу, без датума, Документа без ознаке године, ф. II, бр. 142;
- Т4 Непознатом лицу, без датума, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 69;
- Т5 Г. Пашићу, без датума, Документа без ознаке године, ф. II, бр. 140;
- Т6 Г. Командиру Крсту Бошковићу, предсједнику Збора Бјелопавличког, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 172

16. МЕМОАРИ

У наш истраживачки корпус укључили смо неколико ситних мемоарских одломака, који су сачувани у Николином рукопису и један од преписа цјелокупних мемоара.

Аутографи:

- М1 Уломак из мемоара, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 73;

- M2 Уломак из мемоара, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 75;
- M3 Уломак из мемоара, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 76;
- M4 Уломак из мемоара, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 88.

Препис:

- Мп Мемоари, Фонд Дјела Николе I, ф. III, 479 листова.

Материјал ексцерпиран из преписа, као и у случају преписа комедије *Како се ко роди*, нијесмо користили у анализи правописа и фонетског нивоа језика Николе I, а опрезно смо се односили и према материјалу са морфолошког и синтаксичког нивоа. Посебно смо истицали оне језичке карактеристике које се не уклапају у језичку слику коју смо добили на основу анализираних Николиних аутографа.

Комплетан препис мемоара који смо уврстили у наш истраживачки корпус чува се, заједно са још два непотпуна преписа, такође у Архивско-библиотечком одјелењу Државног музеја на Цетињу. Откуцан је на писаћој машини само лијевим ступцем, на тврдој хартији старог канцеларијског формата. Нумерисан је по листовима којих има 479, односно двапут толико страна. Душан Вуксан је у периоду од 1930. до 1936. године у цетињским *Записима* објавио краљеве мемоаре по овом препису али се ни њега није строго држао, због чега смо и у овом случају одабрали препис а не објављени текст²⁵.

17. ПРЕВОДИ ПИСАМА

Нашем истраживачком корпусу додали смо и преводе два писма која је Никола I добио једно од њемачког а друго од руског монарха:

ППс1. Од Франца Јосифа, 10. авг. 1910, Никола I 1910, ф. I, бр. 80;

ППс2. Од руског цара Николаја, Документа без ознаке године, ф. I, бр. 205.

²⁵ Да бисмо оправдали наш избор, навешћемо неколико дјелова преписа мемоара а у загради одговарајуће дјелове из Вуксановог издања: *Ће (Гдје) почиње повјест (повијест); ... до истраге своје јали (али) турске: што им чињети ваља (шта им чинити ваља); као што ће се напријед виђети (видјети). Књаз Никола није га могао ни пуштити (пустити); вас (сав) народ; нијесу никада преставали (престајали) бити; Повјесница (Историја); Нашав се намуку (Нашави се на муку); Владика је био у одношаје (у одношајима); отпишује (отписује); врће се (враћа се); а поље за мегдан јуначки: Херцеговина (јуначка Херцеговина); свуђ (свуда) око себе; Ови (овај) задатак; из Арбаније (из Албаније); на пријестолу (престолу) црногорском; изиде (изађе); избачили (избацили); панула (пала) итд.*

I

ГРАФИЈА И ПРАВОПИС

18. Шездесетс године 19. вијека у Црној Гори, иако је Вукова реформа правописа званично била прихваћена у настави цетињске основне школе 1863. године, карактеришу укрштања Вукових реформских језичких ставова са традиционалним²⁶. Пошто се књижевни почасци Николе I Петровића везују за сами крај педесетих и почетак шездесетих година, та се укрштања огледају и у његовом језику. Традиционалне црте у графији, правопису, па и у језику овог аутора очекиване су ако се узме у обзир његово школовање и ослањање на књижевно наслеђе његових славних предака – Петровића. Међутим, оне су присутне у временски дужем распону него што бисмо могли претпоставити на основу језичких прилика у Црној Гори друге половине 19. вијека.

У укупном аутографском корпусу који смо успјели да прибавимо, текстови које је Никола I писао старом ћирилицом чине један мањи дио који обухвата једанаест пјесама (Пј: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 15, 16, 17, 18), исто толико писама (Пс: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11) и тридесет пет страница описа пута у Цариград 1883. године (П1, 1–35), што је поглавље о графији учинило неопходним у овом раду. Нијесу сви побројани аутографи датирани. Од оних који јесу, највише их је настало у прве три деценије Николиног стварања, али су неколика датирана и годинама: 1891, 1892. и 1896.

Никола I у наведеним аутографима употребљава 36 словних знакова: а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, њ, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ћ, у, ф, х, ц, ч, ђ, ш, њ, њ, ђ, с, ю, я. Дакле, он се служио грађанском азбуком²⁷, с тим што је врло ријетко користио слово њ. С обзиром на то да је највећи дио корпуса написан новом, Вуковом графијом, те да су у једно

²⁶ Говорећи о овим укрштањима, проф. Б. Остојић истиче примјер црногорског годишњака *Орлић*, у ком су и послјес 1863. поједини прилози објављивани старим правописом (Б. Остојић, *Пријем Вукове реформе*, 85–88).

²⁷ *Србски Букварь*, у Црној Гори, У Митрополитској књигопечатњи, из 1836. године, под именом „гражданска азбука“ представља тридесет шест знакова. У истој књизи дата је и „азбука црковна“ са четрдесет три словна знака.

вријеме паралелно настајали текстови писани новом и старом графијом, сасвим је разумљиво то што у каснијим аутографима писаним старом ћирилицом повремено срећемо и вуковска слова: *ј, љ, њ* (в. т. бр. 26. и 27). Наводимо опште карактеристике Николине старе графије:

- словни знаци: *а, б, в, г, д, е, ж, з, и, њ, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ђ, ш*, имају сталну гласовну вриједност;
- графије *і* и *ы* егзистирају као алографи графије *и*, с тим што је прва двофункционална: поред гласа *и* представља и сонант *ј* у одређеним позицијама;
- обиљежавање вокала *и* и сонанта *ј* врши се на више начина;
- слова *я, ю, ѣ, ѓ* служе за означавање фонемских група *ја, ју, је*, с тим што прва три имају и функцију истовременог обиљежавања појединачног вокала и палаталности претходног консонанта;
- фонеме *љ* и *њ* у највећем броју случајева немају посебне графије већ се представљају словним комбинацијама;
- фонеме *ћ* и *ѣ* имају своје посебне графије али их понекад међусобно замјењују;
- слова *ѡ, ѳ* имају само ортографску вриједност.

19. Познато је да су се наши писци друге половине 18. и првих деценија 19. вијека, пишући на народном језику, придржавали црквенословенске правописне норме, дате у граматикама Мелетија Смотрицког, Стефана Вујановског и Аврама Мразовића²⁸. Међутим, док су се први међу њима управљали по њој са мање или више одступања, дотле су они који су долазили после њих увелико радили на упрошћавању и графије и правописа²⁹. Тако су се писци 18. вијека углавном користили сложенијом, црквеном азбуком, а писци 19. вијека грађанском азбуком, мада је било и оних чије су азбуке биле нека врста мјешавине црквене и грађанске³⁰. Исто тако, у вријеме Вукове борбе за реформу графије и ортографије, па и у једном периоду након побједе његове реформе, било је доста писаца који су, као Никола I, мијешали традиционалну и вуковску

²⁸ П. Ивић, *Историја*, 122.

²⁹ Црквена азбука је служила првенствено старословенској писмености а грађанска је настала прилагођавањем црквене азбуке руској фонетици. На прелазу из 18. у 19. вијек грађанска ћирилица је надвладала црквену у погледу броја штампаних књига, а у наредним годинама црквена ћирилица је углавном била заступљена само у црквеним публикацијама. Међутим, и у црквеној и у грађанској ћирилици било је много слова непотребних српском народном језику, у првој, наравно, више (П. Ивић, *Историја*, 148, 149).

³⁰ Исп.: А. Младеновић, *Рајин*, 23–49; Сава Мркаљ и његови претходници, 161–198; Ј. Кашић, *Видаковић*, 13–33; Б. Остојић, *Петар I*, 31–64; А. Младеновић, *Горски вијенац*, 276; П. Херити, *Јанковић*, 22–59; Ј. Јерковић, *Пеглатовић*, 32; Љ. Суботић, *Хаџин*, 14–97; Б. Остојић, *Даковић*, 25–51.

ћирилицу³¹. Употребљавајући грађанску азбуку, Никола I се директно ослањао на Његоша, који се служио истом грађијом³². Зато ћемо неопходна поређења Николине старе грађије вршити најприје са грађијом његових савременика и временски блиских претходника, а тек у случају потребе и осталих.

ВОКАЛИ

20. Вокал *a*

У највећем броју случајева вокал *a* обиљежава се као у данашњој грађији. Комбинација овог вокала са консонантом *j* означава се грађијом – *ja*. Поред тога, ова грађија може да представи у исти мах вокал *a* и палаталност претходног консонанта (в. т. бр. 22). У језику Николе I налазимо један примјер употребе грађије *ja* у означавању вокала *a*: *промѣня* П1,9, што је познато још неким црногорским ствараоцима друге половине 19. вијека³³.

21. Вокал *и*

За обиљежавање овог вокала Никола I, у складу с традицијом, употребљава три знака. Наводимо их према фреквенцији њихове употребе: *и*, *і*, *ы*.

1. Први наведени знак употребљава се најчешће и у свим позицијама. Међутим, употреба овог грађије ограничена је употребом друге двије, посебно употребом грађије *і* испред вокала.

2. Грађија *і*, коју Никола I пише са једном тачком³⁴, има више функција. Прво, означава вокал *и*, и у томе има донекле ограничену и позиционо условљену употребу³⁵, наравно, у складу са црквенословенском нормом³⁶.

³¹ То је карактеристично за Јб. Ненадовића, К. Трифковића, Ј. Грчића (Ј. Јерковић, *Ненадовић*, 20, 21), Ј. Игњатовића (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 31).

³² А. Младеновић, *Горски вијенац*, 276.

³³ Таква вриједност грађије *ja*, и то иза сугласника *j*, нешто чешће се среће у Даковићевим *Мемоарима* (В.: Б. Остојић, *Даковић*, 36).

³⁴ Као и већина писаца који имају ову грађију (Уп. А. Младеновић, *Горски вијенац*, 277; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 33; А. Младеновић, *Рајић*, 23; Ј. Кашић, *Видаковић*, 17). Владика Данило је пише с једном, с двије или без иједне тачке (А. Младеновић, *Данило*, 18), Петар I, међутим, најчешће са двије тачке, а Е. Јанковић само тако (Б. Остојић, *Петар I*, 33; П. Херити, *Јанковић*, 25).

³⁵ Много сужснију употребу овог слова имамо у писмима владике Данила (А. Младеновић, *Данило*, 18) и Даковићевим *Мемоарима* (Б. Остојић, *Даковић*, 26, 27), гдје су и оне ријетке позиције резервисане за њега чешће са словом *и*.

³⁶ А. Мразовић, *Руководство*, 20–22.

а) испред вокала (графички нејотованих и јотованих):

– *іо*:

узніо Пј5, *створіо* Пј5, *васіона* Пј7, *стравіо* Пј9, *разуміо* Пс1, *оставіо* Пс2, *приміо* Пс5, *мисліо* Пс5, *купіо* Пс5, *убіо* Пс5, *зачудіо* Пс6, *баталіона* Пс8, *наредіо* Пс8, *любіо* П1,1, *чиніо* П1,3, *миліонъ* П1,6, *кіоск* П1,7, *ціо* П1,7, *ньовъ* П1,10, *стаціонеръ* П1,26, *міо* П1,26...

– *ія/іа*:

юлія Пј4, *пріятеля* Пс2, *комисія* Пс4, *извѣстіяма* Пс5, *фамилія* Пс5, *мненія* Пс8, *наимітія* Пс10, *преданія* П1,1, *Султанія* П1,1, *Ефендія* П1,3, *іамія* П1,10, *неукуснія* П1,21, *неукрашенія* П1,21, *деріяху* П1,26, *Патріарху* П1,19...

– *ію*:

смію се Пј9, *изсмію* Пј9, *нахію* Пс5, *Азію* П1,8, *Антонію* П1,11, *Софію* П1,20, *експозицію* П1,23, *летурђію* П1,34, *Ілію* П1,34...

– *іє*:

кубурліє Пј1, *лієть* Пј1, *цвієчу* Пј3, *гнієздо* Пј3, *віє* Пј3, *нієшь* Пј4, *тієхъ* Пј4, *ніє* Пј4, *ліє* Пј4, *єліє* Пј5, *цієло* Пј15, *бієдноє* Пј17, *прієдъ* Пс4, *послєдъ* Пс4, *поднієт* Пс4, *єттієхъ* Пс5, *врієме* Пс5, *нієсам* Пс5, *найєвеликодушніє* Пс7, *опієма* Пс9, *Єрбіє* Пс9, *чіє* Пс9, *артилѣріє* П1,5, *брієга* П1,12, *єрєзаріє* П1,15, *пачієвали* П1,32, *нашієма* П1,33...

– *іи*:

Іліи Пс11.

Секвенцу *іје* Никола I овако представља и у спојевима ријечи које на крају имају *і* са енклитиком *је*³⁷:

да тіє Пј4, *то тіє добро млію* Пс1, *и предвиђаюћіє* Пс6, *овіє* П1,2...

Од наведене норме понекад одступа у секвенцама *іо*, *ія*, а много чешће у секвенци *іє*:

жеєлію Пс10, *Бієград* Пс10; *бює* П1;1, 2, 3...; *матерієлнимъ* Пс11, *ємією* П1,33; *ніє* Пј9, *Франціє* Пј9, *кріє* Пј9, *євієть* Пј9, *цієлу* Пј9, *осмієхъ* Пј16, *єрієме* Пс10, *ніє* Пс10, *освієжити* Пс10, *найлієбезніє* Пс10, *удобніє* Пс10, *Дієнастіє* Пс10, *найєакићєніємъ* Пс11, *єшієхъ* П1,21.

Примјере оваквог одступања нијесмо евидентирали у секвенцама *ію* и *іи*.

³⁷ Ово се среће и у ортографији Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 34), Ј. Рајића (А. Младеновић, *Рајић*, 32), Е. Јанковића (П. Херити, *Јанковић*, 26, 27).

б) испред графије *й* у финалној секвенци *ий*³⁸:

Примјери овакве употребе нијесу чести, што значи да Никола I увелико одступа од црквенословенске норме³⁹, као и већина старијих црногорских писаца⁴⁰. Ипак смо забиљежили примјере за све падеже придјевске деклинације осим вокатива множине:

- ном. једн.: *Србскѣи войникъ* Пј1, *Князь Црногорскѣи* Пс1, *найтѣкорнѣи слуга* Пс7, *инѣилѣср русскѣи* Пс9, *Св. Стефанскѣи* П1,10,
- акуз. једн.: у *Дечанскѣи празни звѣник* Пј1, у *свакѣи часъ* Пс3, у *моѣ конакъ румелинскѣи* П1,6, *мах не много хришћанскѣи* П1,10,
- вок. једн.: *Драгѣи Петре* Пс1; Пс2; Пс3,
- ном. мн.: *турскѣи комесари* Пс6, *соколови азиатскѣи* П1,20.

Никола I је графичку секвенцу *-ий*, која има вриједност фонеме *и*, и у овом ограниченом броју примјера писао углавном иза *к*, *г*, *х*, у складу са једним од правила предвиђених црквенословенском нормом⁴¹. Забиљежили смо и један примјер погрешне употребе ове секвенце у генитиву множине: *турскѣи комесара* Пс6.

У писању прилога са овом секвенцом: *Држъ те се юначкѣи* Пс1, *Васъ главаре све брацкѣи грлимъ и целивамъ* Пс1, *сасвѣсмъ на европскѣи* П1,7, Никола I се слаже са Петром II а разилази с Петром I, који се у овом случају придржавао црквенословенске норме пишући их са *и*⁴².

Вриједност гласа *и* ова секвенца има и у усамљеном примјеру вокатива множине: *Е кудъ ђе те людѣи што лѣтше...* П1,8. У дативу/локативу именица женског рода 3. Ст. врсте: *...наѣпрѣдъ се помолѣо ...* и *Св. Софѣи* П1,20, *... и живо примаке се коѣи* П1,24, *Попу Илиѣи и Гавру можеш ово прочитатъ...* Пс11, *Данасъ имамъ чинити 3 визите Газѣи Осман наши* П1,5, *...о Мурат Бегу Мехмед Алиѣи* П1,11, јавља се у фонолошкој вриједности групе *ији*, мада треба узети у обзир и чињеницу да се у црногорским говорима сугласник *ј* губи из ове позиције⁴³. Иста словна комбинација у примјеру *крѣи* Пс3 обиљежава управо групу *иј*, из које се у црногорским говорима сугласник *ј*, такође, губи⁴⁴.

³⁸ Графију *й* у секвенци *ий* Никола I повремено пише без дијакритичког знака. Исп. са: А. Младеновић, *Горски вијенац*, 278 (фуснота бр. 8).

³⁹ А. Мразовић, *Руководство*, 21, 22.

⁴⁰ У писмима владике Данила не постоји осим придјева *божѣи* ниједан други са завршетком *-ий*, односно *-ѣи* (А. Младеновић, *Данило*, 18). Такви примјери сасвим су ријетки и у рукописима Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 35), док их у Његошском рукопису *Горског вијенца* ипак има више (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 277).

⁴¹ А. Мразовић, *Руководство*, 21.

⁴² Б. Остојић, *Петар I*, 36; А. Младеновић, *Горски вијенац*, 277, 278.

⁴³ Б. Милегић, *Црмница*, 321.

⁴⁴ Б. Милегић, *Црмница*, 319.

Дакле, није могуће прецизно и са сигурношћу одредити вишеструке фонолошке вриједности словне групе *-ij*, што говори о несавршености графије Николе I.

в) врло ријетко испред консонанта: *презрѣтелно* П1,33, *Хусеин* П1,14, поред: *Хусеин* П1,29.

Друго, ова графија обиљежава и консонант *j* (в. т. бр. 26).

3. Употреба графије *ы* веома је сужена, што уопште не одговара црквенословенском правопису. Старији писци се управо у погледу коришћења ове графије најмање држе црквенословенске норме⁴⁵, а Никола I је не пише доследно ни у оним ријечима у којима је највише употребљава. Најчешће се јавља у коријену радног глаголског придјева мушког рода: *быо* П1,1, 2, 3, 7, 9, 17, 25..., Пс8⁴⁶, па и то доследно једино у *Опису пута у Цариград*. Облици за остале родове наведеног придјева и други глаголски облици овог помоћног глагола имају у коријену графију *и*: *било* П1,2, *бихъ* П1,4, *бити* П1,17...

Остали примјери са графијом *ы* углавном су усамљени у различитим аутографима: *лѣковитый* Пј4, *вы* Пс1, *ты* Пс5, *сына* П1,8. Из овог се види да многи Николини текстови уопште не познају ову графију. Кроз њу се најбоље огледа његово напуштање старе графије и ортографије.

22. Секвенце *ја* и *ју*

Секвенца *ја*, као што смо већ рекли, означава се графијом *я*, и то:

а) самостално и у иницијалном положају⁴⁷, чак и онда кад ријеч почиње великим словом⁴⁸:

я Пј4, *якъ* Пј1, *ясномъ* Пј7, *януара* Пј9, *ягодице* Пј17, *Яковъ* Пс9, *яко* П1,1, *яхао* П1,3, *яличара* П1,10, *ядни* П1,17, *ядъ* П1,33;

⁴⁵ Исп. Анто Даковић, иако је своје мемоаре писао старом графијом, која, додуше, није ни чисто „гражданска“ ни црквена, у свом граfiјском систему нема граfiју *ы*, коју иначе посједују обје азбуке (Б. Остојић, *Даковић*, 25). Ову граfiју немају ни владика Данило, ни Е. Јанковић у својим још традиционалним азбукама (А. Младеновић, *Данило*, 17; П. Херити, *Јанковић*, 29).

⁴⁶ Ову али и друге форме помоћног глагола *бити* многи наши стари писци пишу са *ы*. Исп.: А. Младеновић, *Рајић*, 24; *Горски вијенац*, 277; Ј. Кашић, *Видаковић*, 18; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 34.

⁴⁷ Оваква употреба је у складу с нашом нешто новијом правописном традицијом (исп. Б. Остојић, *Петар I*, 42; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 37; Ј. Суботић, *Хаџић*, 37; итд.), али не и са црквенословенском нормом која у овој позицији предвиђа употребу граfiје *иа* (А. Мразовић, *Руководство*, 25), а које се држе владика Данило (А. Младеновић, *Данило*, 22) и Рајић (А. Младеновић, *Рајић*, 33), док Видаковић, рецимо, употребљава обје наведене граfiје (Ј. Кашић, *Видаковић*, 21).

⁴⁸ Означаване великог почетног *Ј* испред *а* поједини писци врше помоћу словне групе *ла* (Ј. Кашић, *Видаковић*, 21; А. Албин, *Новаковић*, 18) или *Ја* (П. Херити, *Јанковић*, 42; А. Младеновић, *Рајић*, 33).

б) иза вокала:

моя Пј3, *коя* Пј3, *свакојко* Пј3, *юлія* Пј4, *таинствено* Пј16, *приятеля* Пс2, не бихъ се боя Пс2, *извѣстіяма* Пс5, *Руссія* Пс5, *фамилія* Пс5, *комисія* Пс6, *мненія* Пс8, *наймилиа* Пс10, *материялнимъ* Пс11, *Баязитомъ* П1,1, *Султанія* П1,1, *преданія* П1,1, *пріятно* П1,9, *іамія* П1,10, *чія* П1,18, *азіятскій* П1,20, *освояча* П1,22, *височія* П1,22, *освѣтленія* П1,22, *деріяху* П1,26, *линія* П1,29, *ліяху* П1,30, *куніях* П1,35;

в) иза непалаталних консонаната:

барякъ Пј1, *сяііномъ* Пј3, *сяііи* Пј4, *сяііи* Пј5, *сяііогъ* Пј6, *обяви* Пс5, до *Побрѣжя* Пс9, *оружя* П1,31, *пачине* П1,33;

г) и, ређе, у интервокалној позицији:

стояо П1,22, *сміао* П1,33.

Никола I обиљежава секвенца ју графijом *ю* у свим позицијама у ријечи, што је такође у складу с правописном традицијом⁴⁹:

а) у иницијалном положају:

юлія Пј4, *јутро* Пј9, *юнак* Пј9, *јутросъ* Пс2...;

б) у медијалном положају:

предвиђаюћіе Пс6, *враћаюћи* Пс10, *немаюћима* Пс11, *уживаюћи* П1,4...;

в) у финалном положају:

славую Пј3, *краю* Пј3, *кою* Пј4, *маю* Пј7, *подкопаю* Пј7, *врзаю* Пј17, *чую* Пс1, *нахію* Пс5, *Азію* П1,8, *Софію* П1,20, *летурђію* П1,34...

Графије *я* и *ю* имају и функцију означавања вокала *а*, односно вокала *у* и палаталности претходног консонанта (в. т. бр. 27).

23. Секвенца *је*

У обиљежавању ове секвенце Никола I употребљава двије графије: *є* и *ѣ*, с тим што су њихове функције јасно разграничене.

Никола I је графijски издиференцирао фонему *е* и секвенцу *је*, тако да нема недоумица у погледу транскрипције појединих ријечи, као у језику Петра I и дјелимично Петра II⁵⁰.

⁴⁹ А. Младеновић, *Данило*, 22, *Горски вијенац*, 285; *Рајић*, 33; Б. Остојић, *Петар I*, 42; *Даковић*, 27; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 37; Јб. Суботић, *Хаџић*, 36; Ј. Кашић, *Видаковић*, 21.

⁵⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 41; А. Младеновић, *Горски вијенац*, 288, 289.

Графија *с*⁵¹ са вриједношћу гласовне секвенце *је* не употребљава се у складу с црквенословенском нормом јер се јавља у свим позицијама у ријечи⁵², и то:

а) на почетку ријечи:

сдно Пј4, *єдини* Пј7, *сзера* Пј9, *с' єсени* се Пј16, *срѣ* Пс4, *ссенасѣ* Пс5, *єсули* Пс6, *сзика* П1,24...

б) иза вокала:

– *ас*: *одношас* Пј18, *дасмѣ* Пс3, *остас* Пс4, *додас* Пс5, *положас* Пс8, *дванаєстѣ* П1,7, *повторас* П1,35...

– *сє*: *свесдно* П1,31,

– *іс/-іє*: *цвѣћу* Пј3, *гнієздо* Пј3, *віс* Пј3, *тієшіѣ* Пј4, *тієхѣ* Пј4, *ніє* Пј4, *цїєло* Пј15, *осмисхѣ* Пј16, *ніє* Пј9, *ракіє* Пс1, *прієд* Пс4, *поднієти* Пс4, *Србіє* Пс9, *овудієнѣ* Пс9, *лієнство* П1,19, *вієшієхѣ* П1,21, *почієвали* П1,31...

– *оє*: *мос* Пј3, *воєваня* Пј3, *твоє* Пј4, *косга* Пј4, *стос* Пј18, *росм* Пј17, *освоєня* П1,9,

– *ує*: *вѣруємо* Пј9, *радуємѣ* Пс1, *устребує* Пс1, *препоручуємо се* Пс2, *наређуємѣ* Пс4, *толкуємо* Пс6, *чуємо* Пс11, *наређуємѣ* Пс11, *требує* П1,30...

в) иза консонанта изузетно у примјерима: *одсѣа* П1,10, *одсѣну* П1,21.

Никола I секвенцу *је* представља и графијом *ѣ*. За разлику од графије *є*, она се не употребљава у иницијалном положају, већ само у средини и на крају ријечи што је у складу са рускословенском нормом⁵³. Најчешће се јавља у функцији означавања секвенце *је* као континуанта кратког старог вокала *јата*, а то је увијек иза сугласника:

примѣрѣ Пј1, *пѣвао* Пј3, *пѣсме* Пј3, *вѣтри* Пј3, *вѣрна* Пј3, *успѣхомѣ* Пј4, *човѣкѣ* Пј9, *свѣжим* Пј9, *разумѣли* Пс2, *Бѣлопавлиѣ* Пс3, *мѣсецѣ* Пс5, *мѣсто* Пс6, *освѣдочено* Пс7, *драгоцѣнно* Пс10, *неизмѣрно* Пс10, *посѣта* Пс10, *Савѣта* Пс11, *скупоцѣни* Пс11, *намѣрава* Пс11, *обѣдѣ* П1,3, *мѣшавина* П1,6, *мѣсечина* П1,9, *промѣна* П1,9, *бѣше* П1,9, *вѣштине* П1,18, *дѣло* П1,18, *сѣде* П1,27, *старѣшине* П1,27, *изгмѣти* П1,29...

Исту вриједност ова графија има и кад се нађе на мјесту другог *јата*, зато што Никола I гласовну групу *ије*, без обзира на то да ли је рефлекс другог вокала *јата* или не,

⁵¹ Занимљиво је да ову графију нема Анто Даковић у својим *Мемоарима* иако је добрим дијелом савременик Николе I Петровића (В.: Б. Остојић, *Даковић*, 29).

⁵² Према овој норми графија *є* пише се на почетку ријечи и изузетно у средини да би се разликовао множински од јединског облика (А. Мразовић, *Руководство*, 19). Тако ју је употребљавао Видаковић (Ј. Кашић, *Видаковић*, 14). И Његошу ова графија служи само да њоме обиљежи иницијални слог *је*, а *је* у медијалној позицији иза вокала обиљежава графијом *є* (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 281).

⁵³ А. Мразовић, *Руководство*, 20.

увијек представља са *ic* (в. т. бр. 26). Такви примјери са графијом *ѣ* свједоче о одступањима у замјени старог јата, која се најчешће јављају у пјесничком тексту, из метричких разлога: *вѣнаиѣ* Пј5, *цѣѣта* Пј7, *бѣдно* Пј9...⁵⁴

Ексерпирали смо само један примјер са групом *је* у медијалној позицији иза сугласника гдје не представља рефлекс старог јата. И у том случају обиљежена је графијом **ѣ**: *оружѣмъ* Пс5,2. На основу овог примјера претпостављамо, пошто у Николиним аутографима не налазимо ниједан примјер који би нам то потврдио, да би тако била обиљежена и у финалном положају, наравно, опет иза сугласника. Уосталом, такву употребу графије **ѣ** имамо у *Горском вијенцу*⁵⁵.

Према томе, на основу свега може се закључити да је Никола I за обиљежавање секвенце *je* у иницијалном положају предвидио графију *ε*, као и у медијалном и финалном иза вокала, док је за положај иза сугласника, и кад је континуант старог јата и кад није, одредио графију *ѣ*⁵⁶. Примјери са графијом *ε* иза сугласника представљају, вјероватно, изузетке од наведеног правила, који се могу оправдати морфемском и творбеном границом између префикса *од-* и глагола⁵⁷.

Посебну функцију граfiја *џ* има у обиљежавању вокала *е* и палаталности претходних *л* и *н* (в. т. бр. 27).

24. Секвенце *jo* и *ji*

Никола I секвенцу *jo* на почетку ријечи обиљежава са *io*, у чему се слаже с већином старих црногорских и српских писаца⁵⁸: *ioй* Пј5, Пј16, П1,23, *ioиѣ* Пј3, Пј5, Пј9, П1,2. Примјери са секвенцом *jo* у медијалној позицији малобројни су: *moioй* Пј4, *сѣиѣиомѣ* Пс10. У првом примјеру секвенце *jo* иза вокала обиљежава се као у иницијалној позицији, док други примјер говори о несавршености граfiје Николе I у

⁵⁴ Ни у рукопису *Горског вијенца* нема недоумица у погледу одређивања вриједности старог јата јер и Његош, као Никола I, јкавски рефлекс представља са **ѣ**, али за разлику од њега који ијекавски рефлекс означава слонимом групом *ie*, Његош употребљава *ie*, јер се не пишући *ѣ* изван иницијалне позиције, придржава црквенословенске норме (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 289).

⁵⁵ Илуструју је примјери: *вражѣ, перѣ, робѣ, оружѣ* итд (Л. Младеновић, *Горски вијенац*, 282).

⁵⁶ Овакве позициона употреба грађија *е* и *ѣ* евидентна је и код Игњатовића, мада се недоследности њихове такве употребе тичу мијешања с грађином *е*, што је и очекивано кад се зна да је Игњатовић екавац (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 37, 38). Исп. са истом ситуацијом и у Хаџићевим текстовима (Јб. Суботић, *Хаџић*, 34, 35).

57 Исп. са примјером из Његошевог језика: *оѡъ Сѡне* (2х) (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 283), као и са примјерима *изѡдначили*, *изѡдначиле* из Хаџићевог језика, гдје је, такође, положај графиче *ѡ* иза сугласника секундаран (Љ. Суботић, *Хаџић*, 35).

⁵⁸ Уп. са: А. Младеновић, *Горски вијенац*, 285; Рајић, 33; П. Херити, *Јанковић*, 42; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 37; Јб. Суботић, *Харић*, 33; Ј. Кашић, *Видаковић*, 21.

овом погледу. Обиљежавање секвенце *jo* словном групом *jo* није заступљено у рукописима Николе I, иако је било познато појединим старим црногорским писцима⁵⁹.

У Николиним аутографима не налазимо секвенцу *ji* изван веза *u+j+u*, *o+j+u* и *a+j+u*. Дакле, она се јавља само у медијалној позицији иза вокала. Међутим, ни у једној од ових веза секвенца *ji* није имала засебно граfiјско решење. Примјере са овом секвенцом наводимо у вези са сугласником *j* (в. т. бр. 26).

25. Вокално *p*

Вокално *p* Никола I просто обиљежава граfiјом *p*, тј. не обиљежава га посебно, у чему је прогресивнији и од самог Вука⁶⁰:

црвѣ Пј1, *крвѣ* Пј1, *трли* Пј1, *крџа* Пј1, *србска* Пј1, *сврх* Пј6, *врте* Пј9, *срднемо се* Пј9, *врлине* Пј9, *врзаю се* Пј17, *завргле су* Пј17, *Држѣ* Пс1, *брда* Пс5,1...

Једини примјер за који не вриједи претходна констатација јесте примјер радног глаголског придјева: *прождр'о* П1,10, гдје се вокално *p* испред *o<l* обиљежава апострофом.

Примјери: *жертве* Пј14; Пј21, *жрѣтава* Пј41, *жертвовао* Пј49, *жертвовати* Пс16,3 итд., који доследно имају групу *ep*, заслужују посебно објашњење. Могућа су два тумачења. По једном имамо обиљежавање вокалног *p* секвенцом *ep*⁶¹, а по другом, које нам је прихватљивије, ријечи које је Никола I, као и неки други старији писци⁶², тако изговарао под утицајем рускословенског изговора. Друго тумачење поткрепљују још бројнији примјери са истим, руским фонетизмом из текстова писаних новом граfiјом: *пожертвовањем* Г5, *жрѣтава* Пј41; Пс16,3; Пс19,1, *жертве* Пс16,3; Пс17,2...

КОНСОНАНТИ

26. Консонант *j*

За означавање овог гласа Никола I употребљава више функционално разграничених знакова, а све у складу са нашом правописном традицијом. Тако за самостално обиљежавање овог гласа употребљава граfiје: *i* и *й*, а за обиљежавање

⁵⁹ Петар I у означавању иницијалне групе *jo* употребљава само *jo* (Б. Остојић, *Петар I*, 49), а А. Даковић поред ње и словне групе *io* и *jo* (Б. Остојић, *Даковић*, 30).

⁶⁰ Вук је самогласничко *p* означавао са *ep* или *ѣр*, а најређе само словом *p* (М. Стевановић, *Проучавање Вукова језика*, 8–11).

⁶¹ Црквенословенски правопис, иначе, за обиљежавање самогласничког *p* предвиђа групу *ep* (А. Мразовић, *Руководство*, 31).

⁶² Уп. А. Младеновић, *Горски вијенац*, 286; Љ. Суботић, *Хачић*, 95.

секвенци састављених из консонанта *j* и различитих вокала резервисане су следеће графије: *ja – я; je – е, ѓ; ju – ю* (в. т. бр. 22. и 23).

Слова намијењена самосталном представљању сонанта *j* функционално су разграничена. Тако се слово *i* употребљава за обиљежавање сугласника *j* само у секвенци *jo* (в. т. бр. 24), а слово *й* на крају слога испред консонанта или на крају ријечи⁶³:

– *воиѣикъ* Пј1, *тайно* Пј3, *руиноу* Пј3, *сѣиноу* Пј3, *дѣйство* Пј4, *чойка* Пј7, *Хайделберска* Пј9, *свойтоу* П1,2, *покойниѣмъ* П1,5, *хайте* П1,15, *суйме* П1,21, *Сулѣйманѣс* П1,23, *хайдъ* П1,31...

– *Николай* Пј3, *Моюу* Пј4, *далекой* Пј4, *Француской* Пј4, *мой* Пј4, *вѣруу* Пј4, *юу* Пј5, *ньюу* Пј5, *май* Пј7, *край* Пј9, *хей* Пј9, *свой* Пј9, *искарай* Пс1, *твой* Пс2, *немой* Пс3, *стой* Пс4, *мирной* Пс4, *слушай* Пс9, *малой* Пс11, *невинной* Пс11, *содержай* Пс11, *излишней* Пс11, *обычай* П1,6, *наѣшитай* П1,7...

Никола I морфему *нај-* пише по традицији са знаком *й*⁶⁴:

наѣжасносѣс Пс5, *наѣпокорѣи* Пс7, *наѣдубльѣм* Пс7, *наѣпокорѣс* Пс7, *наѣлѣтитѣс* Пс9, *наѣвѣтитѣс* Пс9, *наѣтакиѣтитѣс* Пс11, *наѣболѣ* П1,1, *наѣпобѣзитѣс* П1,7...

Па ипак, у вези са писањем слова *й* открива се још једна мањкавост Николиног старог графијског система. Наиме, забиљежили смо само један примјер са крајњом групом *-ий*, односно са *й* у финалној позицији послѣје *i*, гдје је Никола I стварно имао *j*, односно гласовну групу *иј*: *криѣ* Пс3. Али и он је довољан да говоримо о графијској изједначености с примјерима који имају графију *й* у наставачкој морфеми *-ий*, али не и о гласовној јер она у њима нема гласовну вриједност већ само представља традиционалну црту у писању (в. т. бр. 21)⁶⁵. Приликом анализе писања *j* у интервокалној позицији, испоставиће се да словна група *ий* има још једну гласовну вриједност, што ће бити додатни показатељ неусавршености Николине старе азбуке.

Писање сугласника j у међувокалном положају

Говорећи о употреби графије *i* и *o* обиљежавању секвенци *ja, ju, je, jo* и *ji* (в. т. бр. 22, 23. и 24), већ смо начели тему о писању, односно неписању консонанта *j* у

⁶³ Исп. са: А. Младеновић, *Горски вијенац*, 287; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 37; Јб. Суботић, *Хаѣић*, 31; Ј. Кашнић, *Видаковић*, 21; С. Рѣметић, *Пјѣснариѣа*, 57, 58.

⁶⁴ Исп. са: А. Младеновић, *Горски вијенац*, 287; С. Рѣметић, *Пјѣснариѣа*, 57.

⁶⁵ Исп. исто у рукопису *Горског вијѣнца*, али с том разликом што Њѣгош у примјерима *гѣни* и *пи* нема дијакритички знак изнад *и*, па А. Младеновић не може са сигурношћу да тврди да је у њима представљена гласовна група *иј* (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 287).

и + ј + у

Ову секвенцу Никола I увијек означава словном комбинацијом *ио*, уважавајући интервокално присуство сонанта *j*⁶⁸:

смѣо се Пј9, *изсмѣо* Пј9, *нахѣо* Пс5, *Азіо* П1,8, *Антонѣо* П1,11, *Софѣо* П1,20, *експозиѣо* П1,23, *летурѣјо* П1,34, *Илѣо* П1,34...

и + ј + е

Секвенца *ије* обиљежава се на два начина. Најчешће се представља словном комбинацијом *іе*, без обзира на то да ли је континуант старог вокала јат:

- *лістѣ* Пј1, *цвісѣу* Пј3, *знієздо* Пј3, *віс* Пј3, *тісхѣ* Пј4, *ніє* Пј4, *цісло* Пј15, *прієд* Пс4, *поднієсти* Пс4, *овудієсѣ* Пс9, *лієство* П1,19, *почієвали* П1,31...;
- *нієсѣ* Пј4, *ракіє* Пс1, *кубурліє* Пј1, *Србіє* Пс9.

Много ређе заступљена словна комбинација *ис* означава само секвенцу *ије* која представља ијекавски рефлекс старог јата: *вишисхѣ* П1,21, *осмиєхѣ* Пј16, *нис* Пј9...

Дакле, различити начини представљања ове секвенце у вези су с различитим начинима обиљежавања фонеме *и*. Будући да се у објема секвенцама чува интервокално *j*, граfiја *с* се увијек налази на другом мјесту наведених словних комбинација, зато што се граfiја *ѣ*, која се јавља са истом гласовном вриједношћу, не пише иза вокала.

и + ј + и

Примјери датива: *...наїпрієдѣ се помоліо ...* и *Св. Софїи* П1,20, *... и живо примакне се корїи* П1,24, *Пону Илїи и Гавру можеш ово прочитатѣ...* Пс11, *Данасѣ имамѣ чинити 3 визите Газїи Осман нашии* П1,5, и локатива: *...о Мурат Бегу Мехмед Алїи* П1,11 – наводе нас на закључак да је Никола I ову секвенцу обиљежавао на два начина: *иі* и *її*. Међутим, обје ове граfiјске комбинације срели смо већ у примјерима типа: *Србскїи* Пј1, *Св. Стефанскїи* П1,10, *Драгїи* Пс1; Пс2; Пс3 итд., гдје смо запазили да Никола I понекад у писању испушта дијакритички знак изнад *и*. Сигурно се то десило и у писању већине наведених именица.

Тумачење словне комбинације *її* открива велику мањкавост Николине, и не само његове старе граfiје. Тако А. Младеновић у рукопису *Горског вијенца* открива различите вриједности ове секвенце, од *ї* преко *иј* до *ији*, а све у зависности од метра стиха⁶⁹. Како су сви наши примјери из прозних текстова, у горе наведеним придјевима

⁶⁸ Одступања нијесу забиљежена ни у рукопису *Горског вијенца* (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 288).

⁶⁹ А. Младеновић, *Горски вијенац*, 289–293.

она вјероватно има вриједност вокала *и*. У дативним и локативним именичким облицима означава гласовну групу *ији*, што би било у складу са књижевнојезичком традицијом⁷⁰. Издвојили смо и усамљени примјер суперлатива са истом финалном секвенцом: *најпокорниј* Пс7. С обзиром на то да је у текстовима Николе I писаним Вуковом ћирилицом, као и у његовим штампаним дјелима, финално *ији* у облицима компаратива и суперлатива сведено на *и*, граfiјска секвенца *иј* у наведеном примјеру не може имати тросложну вриједност. То значи да би га требало читати: *најпокорни*. Свођење гласовне секвенце *ији* у облицима компаратива и суперлатива на *и* карактеристично је за скоро све црногорске говоре⁷¹ и старије црногорске писце⁷².

б) самогласник + *ј* + *и*

о + *ј* + *и*⁷³

Ова група је у нашем корпусу потврђена више пута:

своихъ П1,1, *усвоила* П1,23, *обоица* П1,25, *твои* Пј4, *кои* Пј7, *боимъ* Пс6, *своим* Пј16, *постои* Пс9...

Као што се из примјера види, за ову секвенцу је карактеристично доследно испуштање консонанта *ј*, не само у текстовима писаним старом граfiјом већ и у оним писаним новом (в. т. бр. 50), што представља наставак наше граfiјске и ортограfiјске традиције⁷⁴.

а + *ј* + *и*

Са секвенцом *аји* нијесмо ексцерпирали ниједан примјер, осим именице *таинъ* Пс8, која у књижевном облику нема интервокално *ј*. Да је Никола I у њој подразумијевао наведену секвенцу, показују примјери из штампаних извора: *таји* БЦ5, *са тајином* КА10. Ипак, овај усамљени примјер није довољан за доношење закључака у вези са писањем ове гласовне групе, мада показује још једном неусавршеност Николине граfiје.

⁷⁰ Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 43; П. Херити, *Јанковић*, 45; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 34, 38; Љ. Суботић, *Харић*, 23, 73.

⁷¹ М. Пенџан, *СК-Љ*, 126; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 80; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 25; М. Станић, *Ћскоци I*, 36.

⁷² Б. Остојић, *Петар I*, 96; Д. Вушовић, *Прилози*, 33; Б. Остојић, *Даковић*, 74; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 63.

⁷³ Изузетак је примјер радног глаголског придјева глагола *напојити* који је представљен словно као: *напоіо* Пј15, гдје *оіо* представља *ојіо*, односно *і* покрива *ји*, што потврђује и метар стиха – осмерац: *Душу си ми напоіо/ Незнам како започети...*

⁷⁴ Исп. исто: Б. Остојић, *Петар I*, 47; *Даковић* 34; А. Младеновић, *Данило*, 26; *Горски вијенац*, 293; П. Херити, *Јанковић*, 46; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 38; Љ. Суботић, *Харић*, 37; С. Реметић, *Пјеснарица*, 59.

Примјере за групе у + ј + и и е + ј + и нијесмо пронашли у нашем корпусу.

в) самогласник + ј + самогласник

- а + ј + а: *таинствено* Пј16, *Баязитомъ* П1,1, *края* П1,18, *положая* П1,19,
а + ј + у: *краю* Пј3, *маю* Пј7, *подкопаю* Пј7, *врзаю* Пј17, *предвиђаюћіе* Пс6,
враћаюћи Пс10, *немаюћима* Пс11, *уживаюћи* П1,4...
а + ј + е: *одношае* Пј18, *дасмъ* Пс3, *остае* Пс4, *додае* Пс5, *положае* Пс8,
дванаестъ П1,7, *засдно* П1,15, *сарае* П1,19, *повторае* П1,35,
о + ј + а: *моя* Пј3, *коя* Пј3, *свакојко* Пј3, *не бихъ се боя* Пс2, *освояча* П1,22,
достоянства П1,35,
о + ј + у: *кою* Пј4, *нестою* П1,12,
о + ј + е: *мос* Пј3, *восваня* Пј3, *твое* Пј4, *коєга* Пј4, *стоє* Пј18, *роєм* Пј17, *освоєня*
П1,9,
о + ј + о: *моіой* Пј4,
у + ј + е: *вѣруємо* Пј9, *радусмъ* Пс1, *устребує* Пс1, *препоручуємо се* Пс2,
наређуємъ Пс4, *толкуємо* Пс6, *чуємо* Пс11, *наређуємъ* Пс11, *требує*
П1,30...
у + ј + у: *славуо* Пј3, *чую* Пс1,
е + ј + е: *свесдно* П1,31.

Групе а + ј + о, у + ј + а, у + ј + о, е + ј + а, е + ј + о и е + ј + у нијесу потврђене у нашем рукописном корпусу.

Дакле, посматрајући ове три групе примјера, лако је закључити да је писање сугласника *ј* у позицији *самогласник + ј + самогласник*, иако нијесмо нашли примјере за све могуће секвенце, потпуно стабилizовано. С друге стране, консонант *ј* се не пише у групама *самогласник + ј + и*. У првој групи примјера, са секвенцама *и + ј + самогласник*, уочљиво је да се писање сугласника *ј* стабилizовало испред *а*, *е*, *у*, захваљујући постојању прејотованих графија *ја*, *јо*, *ѣ*⁷⁵, док се испред *о*, ако се може судити на основу само једног примјера, уопште не пише, а у групи *ији* његово постојање и обиљежавање не може се са сигурношћу утврдити. Већ смо рекли да за многе секвенце друге и треће групе нијесмо пронашли примјере. Па ипак, можемо закључити да у представљању сугласника *ј* у интервокалном положају Никола I слиједи традиционални начин писања.

⁷⁵ Будући да не употребљава графију *ѣ* изван иницијалне позиције, Његош без графијског означавања сугласника *ј* пише групе *а*, *о*, *у + је* (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 295).

Из аутографа Пј7 и Пј16, у којима смо регистровали наведене примјере традиционалног обиљежавања сонанта *ј*, ексцерпирали смо и мањи број примјера са данашњом графијом *ј*⁷⁶:

јој Пј7, *јадна* Пј7, *разумије* Пј16, *вјек* Пј16, *једну* Пј17, *једном* Пј18, *ја* Пј18..., што говори о Николином постепеном прихватању нове графије и о истовременом коришћењу и једне и друге.

27. Консонанти *љ* и *љь*

У складу са традицијом, и у Николиним текстовима писање ових консонаната зависи од тога да ли се налазе у позицији испред вокала или консонанта, односно на крају ријечи. Њихово писање на почетку слога зависи од вокала који им слиједи. То јесте још један показатељ несавршености Николиног почетног графичког система, али се из примјера такође види да је Никола I ријетко недоследан у спровођењу таквог начина обиљежавања, који је, опет, традиционалан⁷⁷:

ља: *гмлявине* Пј3, *с' толягамъ се* Пј6, *неставляшъ се* Пј9, *славля* Пј9, *хилѣда*

Пј15, поздравлямъ Пј15, *окупля* Пс1,1, *пріятеля* Пс2, *валя* Пс4, *покровителя* Пс7, *одушевляваю* Пс7, *задоволяи* Пс9, *жителя* Пс9, *темеля* Пс9, *челяде* Пс11, *преставляао* П1,8, *валяю* П1,16, *замишля* П1,28, *нећеля* П1,34;

ња: *восваня* Пј3, *княжеви* Пј9, *излия* Пј17, *княгиня* Пс1, *князь* Пс1, *баняне*

Пс4, прістняхъ Пс5, *Дробняке* Пс5, *предлаганя* Пс6, *извинена* Пс11, *Источняци* П1,6, *міснѣня* П1,9, *освосня* П1,9, *пониженя* П1,10, *знаня* П1,21⁷⁸;

ље: *кралѣвога* Пј1, *лѣковитый* Пј4, *здравлѣ* Пј4, *оправлѣну* Пј4, *родолюблѣ* Пј5, *дублѣ* Пј5, *лѣтѣе* Пј7, *билѣгъ* Пј9, *кавалѣръ* Пј9, *плѣну* Пј9, *шилѣмъ* Пс1, *пошлѣ* Пс2, *полѣ* Пс3, *роблѣ* Пс4, *Велѣга Брда* Пс5, *лѣтосъ* Пс5, *заступлѣни* Пс7, *землѣ* Пс7, *Лѣшкопольци* Пс9, *темелѣ* Пс9, *полѣмъ* Пс9, *артилѣріѣ* П1,5, *веселѣ* П1,5, *богомолѣ* П1,22, *улѣга* П1,28;

ње: *шаптанѣ* Пј3, *конѣ* Пј3, *нѣму* Пј3, *манѣ* Пј5, *нѣга* Пј9, *учинѣли* Пс1, *горнѣ* Пс3, *Цетинѣ* Пс5, *потонѣ* Пс6, *нѣговомъ* Пс7, *рѣшенѣ* Пс7, *поштованѣмъ* Пс7, *станѣ* Пс7, *виѣненѣ* Пс10, *шетнѣ* П1,2, *разположенѣ* П1,4, *питанѣ* П1,29;

⁷⁶ Исп. исто код Игњатовића (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 36). Додуше, за ову графију знају и неки писци чији је пио опус написан старом ћирилицом (А. Младеновић, *Рајић*, 31; Ј. Кашић, *Видаковић*, 21).

⁷⁷ Исп. А. Младеновић, *Горски виѣнац*, 297–299.

⁷⁸ Изузетак је примјер придјева *синѣ* (море), који је у генитиву записан у облику: *синѣа*, умјесто очекиваног *синѣа*. Овакав начин обиљежавања секвенци *ња* (*њѣа*) и *ља* (*лѣа*), који се пренио и на обиљежавање секвенци *ље/ње* и *љу/њу*, поред горе приказаног, шире је распрострањен у језику Ј. Игњатовића (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 35).

- љу: *любовъ* Пј3, *родолюбѣ* Пј5, *люди* Пј9, *волю* Пс6, *наилобезниѣ* Пс10, *саблю* П1,24;
- њу: *критеню* Пс7, *Цетиню* Пс7, *поманю* П1,23, *понашаню* П1,33, *гледаню* П1,33, *сѣђеню* П1,33;
- љи: *найдубльим* Пс7, *неђельи* Пс9, *больи* Пс10, *списательи* П1,1, *дальина* П1,13, *предусретльивъ* П1,26, *жельи* П1,32, *дивльихъ* П1,33, *пріятельи* П1,15;
- њи: *кнѣигу* Пј5, *њима* Пј15, *овдаинъи* Пс9, *сретнъи* Пс10, *двѣстагодиинъице* Пс10, *пажнъи* Пс10, *ючерашнъи* П1,1, *робинъица* П1,1, *њіовъ* П1,10, *ных* П1,15, *заднъи* П1,27, *конъи* П1,27;
- льо: *сабльомъ* П1,24;
- ньо: *ньоѣ* Пј5;
- лъ-: *Лѣикопольци* Пс9,3, *земальско* П1,5, *задовольства* П1,8, *жельно* П1,8, *повольніѣ* П1,22, *наипрїательскіѣ* П1,34;
- њ-: *нијесмо* нашли примјере⁷⁹;
- лъ: *темель* Пс9,2;
- њ: *тутанъ* П1,10, *унъ* П1,22, *шпанъ* П1,26.

Понегдје консонанти *л* и *н* стоје на мјесту *љ* и *њ*:

понеђелникъ Пс9, *сажсаливахъ* Пј9, *ласкателнѣ* П1,8, *поздравленіѣ* П1,15, *удивленѣ* П1,16, *упечатленѣ* П1,21, *освѣтленія* /придјев/ П1,22, *благоволење* Т4, *повонасаленике* Пс9...

Ова појава је присутна не само у текстовима писаним старом него и у оним писаним новом графицијом (в. т. бр. 52), а такође је у складу са традиционалним правописом и среће се у језику Николиних претходника из лозе Петровића⁸⁰.

Дакле, наведени материјал, уз незнатне изузетке, показује следеће:

– Означавање фонема *љ* и *њ* испред вокала *а*, *е*, и *у* врши се помоћу комбинација састављених од слова *л*, *н* и прејотованих графика *ј*, *ѣ*, *ю*.

– Испред вокала *о* и *и* фонеме *љ* и *њ* представљају се комбинацијама истих *л* и *н* са танким јером. На исти начин *љ* и *њ* се обиљежавају кад се нађу испред консонанта

⁷⁹ Интересантно је да ни у језику владике Данила, ни Петра I, ни у рукопису *Горског вијенца* Петра II нема поузданих примјера за *љ* испред сугласника (А. Младеновић, *Данило*, 32; Б. Остојић, *Петар I*, 55; А. Младеновић, *Горски вијенац*, 298). Као што наведени истраживачи не могу поуздано тврдити да се *њ* изговара у примјерима *требински*, односно *цеклинска*, *цетинска*, односно *ланскій*, тако не можемо ни ми у примјеру *сиротинске* П1,25. Пошто је ова црта заједничка свим Петровићима чији је језик испитиван, могло би се претпоставити да је његова. Уосталом, да је дијалекатска, претпостављали су и Решетар и Вушовић (*Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша, С уводом и коментаром Милана Решетара, Београд, 1940, LV; Д. Вушовић, *Прилози*, 32).

⁸⁰ Исп.: Б. Остојић, *Петар I*, 56; Д. Вушовић, *Прилози*, 27.

или на крају ријечи. Диференцирање у односу на *л* и *н* у овом другом положају постигнуто је зато што се танко јер у Николиним текстовима изузетно ријетко јавља као маркер краја ријечи.

У појединим пјесничким аутографима, поред наведених начина представљања консонаната *љ* и *њ*, налазимо примјере са данашњим графицима:

ље: *веселе* Пј7, *доље* Пј7, *поље* Пј7, *обиљежи* Пј7, *здравље* Пј7, *славље* Пј7, *љетше* Пј11;

ње: *њени* Пј7, *њену* Пј9, *рањенице* Пј9, *нагађањем* Пј18;

љи: *земљи* Пј7, *краљи* Пј9, *одкољи* Пј17;

њи: *њихъ* Пј9, *њшту* Пј9, *књига* Пј17;

ња: *скања* Пј15, *тиња* Пј17, *излиња* Пј17;

ља: *чељаа* Пј18;

љу: *љубави* Пј18.

Пјесме из којих смо ексцерпирали ове примјере нијесу све датиране. Оне које јесу, настале су у последњој деценији 19. вијека, што говори да се Никола I задуго служио традиционалном графицим, те да се за ту деценију веже његов коначни прелаз на нову графију, иако су се њоме још у претпоследњој деценији 19. вијека, у Државној штампарији на Цетињу, почела штампати његова дјела. Паралелна употреба старих и нових слова у истом тексту иначе је карактеристична за писце који су се служили традиционалном графицим у периоду пуне доминације нове графије⁸¹.

28. Консонанти *ћ* и *ђ*

За ове двије фонеме Никола I употребљава данашње графици, као што се види из следећих примјера:

ћ: *будући* Пј1, *наћиће* Пј1, *Лећи* Пј1, *поћи* Пј3, *цвѣћу* Пј3, *моћи* Пј4, *ће* Пј4, *славићу* Пј7, *нѣваћу* Пј7, *срећу* Пј7, *помоћ* Пј9, *окрећу* Пј9, *издишући* Пј16, *лишће* Пј16, *ссмрћу* Пј16, *придаћу* Пс9,3, *Синоћъ* Пс9,3, *кући* Пс11,3...;

ђ: *нигђе* Пј5, *аиђеоска* Пј9, *дођешъ* Пс5,3, *пођете* Пс6, *хрђаву* Пс6, *виђосмо* Пс8, *Аранђеловадне* Пс9,2, *неђелъи* Пс9,4, *ђечици* Пс11,2, *Међутиѣмъ* П1,3, *ађутанта* П1,27, *ђулета* П1,30...

⁸¹ Знаци *љ* и *њ* спорадично се јављају и у Игњатовићевим аутографима писаним старом ћирилицом (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 36).

Њихову је употребу Вук први разграничио и нормирао⁸², али је она била својствена и писцима 19. вијека који су користили стару графију, мада већини уз мања или већа одступања⁸³. Тако у рукописима Николе I налазимо и примјере у којима графија *ћ* означава фонему *ћ* а графија *ѣ* фонему *ѣ*, чак и у аутографима који су писани новом графијом, али су та мијешања незнатна⁸⁴:

ћ умјесто *ѣ*: *мећ све* Пј15, *ће* П1,9, *поштећени* су П1,30, *вићели* П3,6, *месојеће* Пс13,2, *наћу се* Т3;

ѣ умјесто *ћ*: *међу* Пј45, *пођи* Пс28, *Зеђани* Пс9.

29. Консонант *ѣ*

Графију *ѣ*, која је иначе позната црногорским документима 18. вијека⁸⁵, као и многим писцима 19. вијека⁸⁶, и Никола I редовно употребљава у означавању овог гласа:

инѣиѣр Пс9,1, *Мухаѣерими* Пс9,2, *меѣидѣ* П1,17, *ѣаѣја* П1,20, *ѣебане* П1,31...

Зато сматрамо да су примјери: *отачѣину* Пј21,4, *срѣбу* Пј21,8, *отачѣина* П3,3, потврда морфолошког начина писања а не означавања сугласника *ѣ* графијом *ч*, иако је то познато појединим старим црногорским писцима⁸⁷.

30. Функције јерова

Јерови су традиционално једина слова без гласовне вриједности.

Дебело јер, које је у највећем броју случајева непотпуно графијски представљено, а често и испуштено⁸⁸, јавља се само у финалној позицији ријечи које се завршавају консонантом, што је у ствари настављање старе ортографске традиције:

⁸² Одавно се сматра да је Вук својом реформом увео у ћирилицу посебно слово за глас *ћ*, по нацрту Лукијана Мушичког, иако је у неколико наврата указивано на чињеницу да такво слово постоји у Веницловићевим рукописима, мада не са вриједношћу коју му Вук даје (А. Младеновић, *Слово ѣ пре Вука*, 159–163).

⁸³ Тако Његош употребљава обје наведене графије, и то доследно функционално разграничене (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 295). Нешто друкчије стање в. у: Љ. Суботић, *Хаѣић*, 19, 20, 40, 41; Б. Остојић, *Даковић*, 37, 38.

⁸⁴ Оваква ситуација у вези с употребом графија *ћ* и *ѣ* забиљежена је у језику Ј. Игњатовића (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 38, 39).

⁸⁵ В. Б. Михајловић, *Слово ѣ у Паићевским документима XVIII в.*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXII, св. 1–2, 127, 128.

⁸⁶ Доследно су је употребљавали: Његош (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 295), Игњатовић (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 32), а поред осталих начина обиљежавања: Јанковић (П. Херити, *Јанковић*, 50), Хаѣић (Љ. Суботић, *Хаѣић*, 43), Видаковић (Ј. Кашић, *Видаковић*, 27).

⁸⁷ Петар I је употребљавао графију *ч* за означавање вриједности фонеме *ѣ*, док су је његови писари означавали графијом *ж* (Б. Остојић, *Петар I*, 52, 53).

⁸⁸ Говорећи о Игњатовићевом писању јерова, Јерковић констатује њихово испуштање у 50% случајева (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 39).

црвѣ Пј1, *барякъ* Пј1, *Предметъ* Пј3, *сплетъ* Пј3, *опетъ* Пј4, *Жишакъ* Пј4, *законъ* Пј5, *бихъ* Пј5, *с' жезломъ* Пј6, *ясномъ* Пј7, *надъ Морачомъ* Пј9,1, *безъ њихъ* Пј9,2, *Свѣжимъ гласомъ* Пј9,3, *установитъ* Пј9,3, *другъ* Пј16, *осмихъ* Пј16, *Лесенъ* Пј16, *надамъ* Пс1,1, *Злоступъ* Пс3, *войскомъ* Пс4,2, *ратъ* Пс5,1, *задоволянь* Пс9,1, *састанакъ* Пс10,1, *фалитъ* Пс11,1, *радостанъ* Пс10,1, *Овомъ приликомъ непронуштамъ* Пс7,2, *самъ* П1,35...

Међутим, у појединим, касније насталим текстовима, у којима срећемо и нова ћирилична слова *ј*, *љ* и *њ*, неријетко биљежимо испуштање завршног *ъ*⁸⁹:

Езопов Пј6, *живот* Пј7, *Чекам* Пј9,1, *човек* Пј9,2, *љубав* Пј9,3, *Вал* Пј9,3, *утисак* *блаз* Пј16, *друг* Пј16, *разговор* Пј17, *руках* Пј17...

У Николиним аутографима нема много примјера са танким јером, које је, иначе, увијек граfiјски потпуно заокружено. Иако није чест, овај знак је вишефункционалан, а обје те особине одговарају танком јеру у Његошевој граfiји и ортограfiји⁹⁰. Најшира примјена му је обиљежавању палаталности *л* и *н*, и то:

– у позицији испред *и* и *о*:

књигу Пј5, *њой* Пј5, *њима* Пј15, *найдубљим* Пс7, *нећельи* Пс9, *овдашњи* Пс9, *сретњи* Пс10, *двѣстагодишњице* Пс10, *нажњи* Пс10, *больи* Пс10, *даљина* П1,13, *предусретљивъ* П1,26, *жельи* П1,32, *дивљихъ* П1,33, *пріятельи* П1,15, *списательи* П1,1, *ючерашњи* П1,1, *робиница* П1,1, *њіовъ* П1,10, *њих* П1,15, *зодњи* П1,27, *коњи* П1,27 *сабљомъ* П1,24;

– испред консонанта (ексцерпирани смо само примјере за *љ*):

Лѣшкопольци Пс9,3, *земальско* П1,5, *задовољства* П1,8, *жельно* П1,8, *повольніс* П1,22, *найпріятельскіс* П1,34;

– на крају ријечи:

темель Пс9,2, *тутанъ* П1,10, *унъ* П1,22, *шапанъ* П1,26.

У овом последњем случају истовремено има и функцију маркера краја ријечи, коју иначе има дебело јер. Једино одступање од тога односи се на неколико именица женског рода с крајњим консонантом, на чијем се крају према Мразовићевим правилима пише танко јер⁹¹:

⁸⁹ Остали наши стари писци који су употребљавали грађанску азбуку или неку варијанту сличну њој били су много последнији у писању јерова. Исп.: Љ. Суботић, *Харић*, 62. и даље; Ј. Јерковић, *Пгњатовић*, 39, 40.

⁹⁰ Л. Младеновић, *Горски вијенац*, 303, 304.

⁹¹ Л. Мразовић, *Руководство*, 26.

затовѣстѣ Пс4,1, частѣ Пс7,2, раздраженостѣ П1,20, густѣ П1,28, лудостѣ П1,35.

Ове именице у нашем рукописном корпусу нијесу честе, па ипак смо нашли и примјере са дебелим јером на мјесту танког⁹²:

разкошѣ П1,20, почастѣ П1,25, стварѣ П1,34, жалостѣ П1,35.

31. Палеографске појединости

Најзанимљивије појединости тичу се писања слова *д* и *т*. Наиме, Никола I је за означавањс великог *д* неупоредиво чешће од домаће употребљавао руску графију *Ѧ*. Мало, пак, слово представљао је, осим ћириличним, и латиничним словом *d*, које је иначе одликовало грађанску верзију ћирилске азбуке⁹³. Мало слово *т* обиљежавао је такође на два начина, употребљавајући поред ћириличног и латинично слово *t*. И велико и мало *и* писао је данашњим латиничним словима. Забиљежили смо у пар примјера да је и глас *ѣ* представљен латиничном варијантом, и то у Пј19: *Нјеном*, поред: *Кѣагѣѣи*, *ѣим*, *ѣежсноѣу*, као и у Пс17,2: *Нјемачкој*, поред: *ѣеном*, *пресушење*, *изкрцавање* итд. Будући да је читавог живота кореспондирао на француском језику, на ком се и школовао, а уз то је учио и њемачки и италијански језик, ово је вјероватно утицај латиничног писма.

ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ

Овдје ћемо изнијети основне правописне карактеристике рукописа Николе I, како оних писаних старом, тако и оних писаних новом графијом. Дакле, говорићемо о писању консонантских група, састављеном и растављеном писању ријечи, коришћењу апострофа и неколиким ситнијим појавама.

32. Писање консонантских група

Што се тиче писања консонантских група, размотрићемо начин писања оних група у чијем се изговору врше алтернације по звучности и по начину артикулације, као и оне у којима долази до губљења једног од консонаната из било којих разлога. Поменуте промјене анализираћемо само у оквиру једне ријечи, с обзиром на то да их у аутографима Николе I нема у вези предлога и засебне ријечи, односно у том случају

⁹² Исп. исто мијешање функција ова два знака у рукопису *Горског вијенца* (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 304).

⁹³ П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, 200.

доследно се примјењује морфолошки принцип писања, као у Вуковом и савременом правопису, што је одлика и Његошевог језика⁹⁴.

1. Веза префикса и ријечи

- бк: а) *обкољи* Пј17,
б) *откољење* Пс16,3,
в) *околи* Пс4,
- бс: а) *обсађивали* П1,10, *обсадни* П2,24, *собствене* Пс12,6, *обсади* Пс17,1, *обстанку* Пс19,1, *обстанак* М3,2, *абсоутно* М2,
- бх: а) *обхођења* П3,22, *необходиме* П3,22, *с' обхођењем* Пс12,8, *обхођење* Пс12,16,
- бш: а) *обште* П1,13, *обштој* П2,17, *уобште* Пс12,2, *саобштира* Пс11, *обштинскијема* Пс23,
- дк: а) *подкопаю* Пј7, *подкопат* Пј20, *одкуцале* Пј44, *открити* М2,
- дп: а) *одпочинути* П1,5, *предпостављате* П1,18, *одпочинули* П1,25, *подпунія* П1,28, *одписао* П3,1, *предподне* П3,6, *подпору* П3,19, *подписаћу* Пс14,1, *одпуст* Пс15, *подписати* Пс29, *одпутовала* Т3, *подписница* Т4, *предпотоње* М1,
б) *отправљамо* Пс12,6,
- дс: а) *одсељењем* Пс25,
- дсј: б) *пресједником* П3,13, *пресједнику* Пс25, *Пресједниковой* Пс11,3,
- дсг: а) *представили* П3,9, *одступила* Пс13,2, *представницима* Т4, *предстојало* Г1,1, *представити* Г1,3, *представника* Г3, *предстоју* Т4,
б) *преставе* П3,9, *престави* Пс7, *преставник* Пс19,1, *постицавала* М3,4, *престављао* П1,8, *остојање* Пј22,
- дт: а) *одтуда* П3,2, *одтуд* Пс14,1,
- дх: а) *предходни* Пј35, *предходно* Пс26,
- дч: а) *надчовјечно* Г1,3,
- дш: б) *рашта* Пј21,9,
- зж: а) *разжасити* Пј8,
- зк: а) *неразкидной* Пс7, *разкоша* П1,25, *безкрај* П3,6, *узкопрцао* П3,14, *изкрцавање* Пс17,1, *безкрајност* Пј10, *безкрај* Пј44, *изкусти* Пс17,1, *изкушења* Т4, *разкравених* Г2,1,

⁹⁴ Исп. А. Младеновић, *Горски вијенац*, 303.

- б) *искарай* Пс1, *и скрай* Пс8, *искали* П3,5, *искочио* Пј37, *искушења* Т1, *ископе* П1,33, *усклицима* Г1,3, *искушаном* Г3,
- зп: а) *рипоредио* Пс9, *разположени* П1,1, *разпала* П1,2, *разположенѣ* П1,4, *разпитаи* П3,19, *безпослице* П3,22, *изправити* Пј37, *изпред* Г1,3, *изповіеданя* П1,22, *разположење* М3,4, *безпослицу* Пс12,17,
- б) *исписао* Пј5, *испѣвати* Пј9, *испред* П1,28, *распитивао* П3,7, *исповиједајући* Пс12,3, *испитивати* Пс12,8, *испеци* Пс12,9, *испред* Пс14,1, *испогибају* Пс18, *исповиједамо* Пс29, *успоставио* Т4, *истунити* Т4, *исписмо* Пј21,8,
- зс: а) *измѣно* Пј9, *безсмртија* Пј48, *безстидњака* Пс12,3,
- зт: а) *изтражи* Пј45,
- б) *неистражи* Пј9, *устребуе* Пс1,1, *истукли* Пс12,13, *истраја* Пј37, *истичете* Пс25, *растреса* Пј48, *истрашила* М3,5,
- зћ: б) *расћера* Г2,1,
- зх: а) *превозходитељство* Пс19,1,
- зц: а) *развијетани* Пј11,
- б) *исцрпјети* Т5,
- зч: а) *неизчезну* Пј21, *изчезне* Пј43,
- сг: а) *сгружило* се Пј20,
- сд: а) *васданъ* П1,33, *с'договоримо* Пс5, *шесдесет* Пј10,
- б) *вазданъ* П1,35.

2. Веза основе и суфикса

- бс: а) *србска* Пј1, Пј8, *србски* Пј21, *србства* Пс10, *србске* Пс12,2, *робском* П1,33,
- б) *српска* Пј21, *српскога* Пс12,10, *српске* Пс19,1; Т1, *Српства* М3,3,
- бч: а) *робче* Пј21,
- вств: а) *чувства* Пс7,
- б) *чуства* Пј5,
- гч: а) *другчиє* П1,28, *другчије* Т6; М1,
- дк: а) *сладке* П1,3, *назадка* П1,22, *напредку* П1,22; М3,2, *иједко* П2, *сладко* Пј49, *подмладком* М3,1,
- б) *слатка* П3,8, *слатки* Пј47, *доморотком* Пј13, *рістки* П1,19, *бритка* Пј37,
- дск: а) *людскога* П1,10, *петроградско* П2,9, *људска* П3,14, *судска* Пј39, *грудске* Пј47, *брдскијема* Т6,
- б) *люцкоме* П1,22, *љуцке* П3,24, *љуцки* Пс12,8, *љуцко* Пс12,16, *љуцка* Г2,1,

дств: а) *средствима* Т6; М3,2,
 б) *средства* Пс17,2, *средствима* П3,23, *сусјества* ППс2,1, *срестава* М3,2,
 в) *срестства* Т5,

жк: б) *тешика* Пс19,2, *тешико* Пј22,

жск: б) *спушка* Пс9,

жств: б) *дружство* П3,9, *дружства* Пс12,7, *с' дружеством* Пс26,

зк: а) *долазка* Пс10, *излазку* П3,17, *низкој* Пј43, *гризкај* Пј44, *одлазка* Пс14,1,
 б) *уска* Пј46, *уским* П1,5,

зљ: б) *нажљиво* Пс16,

зњ: б) *нажње* Пс12,7,

зск: б) *француској* Пј4, *енглескомъ* П1,14,

зт: б) *уљест* Пс18,

јск: б) *библиских* М3,2, *Аустриски* М3,2, *аустриским* Пс16,2, *артиљериску* П1,29,
румелиску П1,5,

кд: б) *нигда* Пс12,14,

кск: а) *санчакског* Пс12,

нств: а) *јединствено* Пј48, *достојанствено* Пс12,8, *тајанствено* Пс23, *поганство*
 П1,10,

рств: а) *уморство* Пј39
 б) *уморстом* Пј39,

слъ: а) *мислях* П1,29; П1,32,
 б) *иљеме* Пј2,

ст: а) *болестан* Пс20,
 б) *болесан* Пс15,

стм: а) *устмено* Пс12,1; П3,15,

стн: б) *болесна* Пј7, *жалосног* Пј8, *немилосно* Пј37, *найжалосније* Пс5, *жалосна*
 П1,21, *немилосна* Г2,1,

стц: б) *Крцу* М3,2,

сћ: а) *сльубасноћу* П3,22, *оданоћу* Пс14,2, *њезноћу* Пј19, *готовоћу* Пс14,2,
милоћу Т6, *смјелоћу* Г1,3, *упропашива* Пс19, *наклоноћу* М3,1, *угошћени* 3,1,
 б) *ришћане* ППс9, *чеиће* Пс1, *саучеића* Пс11,2,

сч: а) *пасчадъ* Пј18,

тб: б) *пловидби* Пс17,1, *просидбу* Пс28, *примједбе* Пс29,

тск: а) *азіятскій* П1,20, *зетског* Т2, *дипломатска* Т5, *Свесвјетске* М3,1,

- б) *брацкѣи* Пс1, *брацке* Пс10, *брацкијех* Пс14,1, *зецког* Т2, *брацки* М3,3; Г3,
 в) *патриоску* Пс25,
- ти: а) *отцѣмъ* Пс7, *честитци* Т2, *остатци* Г2,1,
 б) *оцем* М3,1,
- тѣ: б) *узавреће* Пј1, *потућемо* Пј1, *зваћу* Пј18, *писаћешъ* Пс1, *придаћу* Пс9...,
- ѣск: б) *племѣнка* Пј21,6,
 в) *бјелопавлицког* Т6,
- хѣ: б) *ићело* П3,20, *ићах* П3,23,
 в) *ѣах* Пј44, *ѣавах* П3,3, *неѣах* П3,8,
- чб: а) *отачбину* Пј21,4, *срчбу* Пј21,8, *отачбина* П3,3,
- чск: б) *Бечка* Пј45,2, *юначкѣи* Пс1, *шараначком* Пс4, *войничку* П1,11, *иѣмачкогъ* П1,14,
- штб: б) *вјешбања* Пј22.

Начин обиљежавања консонантских група пратили смо на примјеру 60 комбинација: 24 у вези префикса и ријечи а 36 у вези основе и суфикса. Уз морфолошки и фонетски, заступљен је и комбиновани начин писања, што представља наставак старе правописне традиције⁹⁵. Он је показатељ неуједначености и нестабилности Николине ортографије. У првој скупини доминира морфолошки начин писања (тринаест комбинација) над комбинованим (осам комбинација) и фонетским (три комбинације)⁹⁶. У другој скупини преовладава фонетски принцип (шеснаест комбинација), а слиједе га комбиновани (дванаест) и морфолошки (осам комбинација). Дакле, у укупном броју сугласничких комбинација морфолошки принцип заступљен је са двадесет једном консонантском групом, комбиновани са двадесет а фонетски са деветнаест консонантских група, што значи да су скоро подједнако примијењена сва три правописна принципа. Примјери за доследно морфолошки или фонетски принцип у обиљежавању појединих сугласничких група ексцерпирани су из аутографа који су настајали у различитим периодима, односно – и непосредно по прихватању Вуковог правописа у Црној Гори и касније. Комбиновани начин обиљежавања консонантских група такође се среће и у ранијим и у каснијим аутографима, а неријетко и у оквиру

⁹⁵ Б. Остојић, *Петар I*, 61; *Даковић*, 48; А. Младеновић, *Горски вијенац*, 303; Љ. Суботић, *Хаџић*, 84. и даље; Ј. Јерковић, *Пеглатовић*, 42. и даље.

⁹⁶ Под фонетски начин писања подвели смо и четири консонантске групе у којима је од двије могуће фонетске алтернације присутна само једна.

истог рукописа, нпр.: *васданъ* П1,33, *вазданъ* П1,35; *представили*, *преставе* П3,9; *србски*, *српски* Пј21; *зецког*, *зетског* Т2...

Од гласовних алтернација на асимилацију по звучности отпада шеснаест комбинација прве скупине: морфолошки принцип имамо у групама: *бс*, *бх*, *биш*, *дк*, *дс*, *дх*, *дч*, *зх*, *сг*, а комбиновани у: *бк*, *дп*, *зк*, *зп*, *зт*, *зц* и *сд*, с тим што морфолошки изразито доминира у *дп* а фонетски у *зт*. У другој скупини овој алтернацији припада десет комбинација: морфолошки принцип је присутан у: *бч*, *гч*, *тб*, *чб*, комбиновани у *бс*, *дк*, *зк* (доминира морфолошки), и фонетски у *зск*, *зт*, *кд*.

Иако је у погледу писања префикса *од-* скоро стопостотно примијењен морфолошки принцип, забиљежили смо и примјере са иницијалним *от-*, које иначе његује словенска традиција, испред сонаната *м* и *н*: *одмјеније* П3,9, *одношаи* М1, поред: *отмјености* Пс12,7, *отношас* Пс10⁹⁷. У овом смислу занимљиви су и примјери: *правећу*⁹⁸ Пс19,1, *неправећу* Пс19,1, *исгубит* Пс16,3, поред: *праведни* Т4, *изгубили* Пс18.

Асимилација по мјесту артикулације у првој скупини може се пратити само заједно са још неком алтернацијом: асимилацијом по звучности или губљењем сугласника. Групе *зж* и *зч* остају потпуно неизмијењене (морфолошки принцип), у групи *зћ* дошло је до једначења по звучности али не и до једначења по мјесту творбе. У другој скупини групе *зљ*, *зњ* и *хћ* измијењене су у складу са фонетским принципом, група *сч* није, што представља морфолошки принцип, а у групама *сљ* и *сћ* имамо комбиновани принцип, с тим што је у овој другој претежнији морфолошки.

Губљење сугласника најчешће прати неку другу фонетску алтернацију, мада има ситуација и кад се реализује самостално. У првој скупини заступљено је у групама *деј* и *диш*, а изостало је у групама *дт* и *зс*, које се нијесу ни асимиловале по звучности. Комбиновани принцип заступљен је у групи *дст*. У другој скупини губљење сугласника захватило је потпуно групе *сти*, *стц*, *тћ*, *ћск*, *чск* и *штб*, с тим што у последњој групи последије губљења *т* није дошло до асимиловања по звучности. Комбиновани начин писања примијењен је у групама *вств*, *тск* и *тц*, с тим што је у последњој групи доминантан морфолошки правописни принцип.

На основу изнесених података закључујемо да су морфолошки и комбиновани ортографски принцип највише изражени у групама које се у изговору асимиљују по

⁹⁷ Исп. са истим и сличним примјерима у Хацићевом језику (Љ. Суботић, *Хацић*, 87).

⁹⁸ Двојне облике овог придева (*правећан* / *праведан*) има и црмнички говор (Б. Милетић, *Црмница*, 367).

звучности, нарочито у вези префикса и ријечи, док је фонетски начин писања најчешће примјењиван у групама које у изговору подлијежу упрошћавању губљењем сугласника.

Готово подједнак број примјера са морфолошким, фонетским и морфолошко-фонетским начином писања консонантских група свједочи о томе да се Никола I прилично удаљио од традиционалних ортографских начела. За толико се приближио Вуковим ортографским правилима, али то, наравно, није довољно да би се могло говорити о блискости њихових правописних начела. Николини правописни принципи се, у ствари, у највећој мјери поклапају са Његошевим⁹⁹.

33. Састављено и растављено писање ријечи

Понекад је тешко са сигурношћу утврдити да ли је Никола I неке ријечи написао састављено или одвојено, јер величина размака између ријечи није увијек иста. Са истим проблемом сусрео се и А. Младеновић анализирајући рукопис *Горског вијенца*¹⁰⁰. Упркос томе, није спорно да Никола I енклитике и проклитике повремено пише заједно са ријечима са којима чине акценатску цјелину, у чему се ослања на нашу правописну традицију¹⁰¹:

а) енклитике:

– помоћни глаголи:

*да ми*с Пј4, *будалесмо* Пј9, *оросије* Пј13, *при смртије* Пј43, *великије* Пј44, *то ми*с добро *ми*ло Пс1, *турска*с Пс4, *како*ћу Пс9, *зати*ћу Пс8, у *толико*с Пс7, *ови*с П1,2, *прои*лисмо П1,4, *слуш*алисмо П1,17, *сеизису* П1,28, *да*с П1,31, *врати*лисмо се П3,2, *ми*смо Пс12,18, *да*смо Пс26, *есмо* П1,16...

– замјенице:

*врл*шети Пј4, *душ*ами Пј16, *окре*ћуне Пј9, *помра*чиму Пј37, *закла*њами Пј44, *ев*ети га Пј45, *позд*равими Пс1, *преп*оручи~~сти~~ Пс4, *ко*ими се *учи*не Пс9, *предви*ђа~~јућ~~и~~с~~ Пс6, *саоби*штига Пс11, *отр*гнеми П1,10, *сре*тене П1,24, *ста*ниму се П1,24, *одг*овори~~ше~~ми П1,34, *пита*ме П3,17, *покл*ониму Пс16,1, *буд*ими Пс23, а *душ*а *бити* *запа*ла Пс12,3, *одуш*евљавај~~уме~~ ППс2,1, *зачуд*ити~~га~~ Г1,3...

⁹⁹ А. Младеновић истиче да приличан број примјера са фонетским и мјешовитим писањем разних сугласничких група у *Горском вијенцу* показује да се Његош у правописном погледу знатно удаљио од традиције, али исто тако закључује да је његов начин писања сугласничких група у вези *префикс + нова ријеч* ипак далско од Вукових ортографских начела (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 303).

¹⁰⁰ А. Младеновић, *Горски вијенац*, 305.

¹⁰¹ Исп. А. Младеновић, *Данило*, 43; Б. Остојић, *Петар I*, 62; *Даковић*, 49; П. Херити, *Јанковић*, 59.

– упитна речца *ли*:

не будули Пј4, *јел'* Пј11, *знашли* Пј11, *дал'* Пј20, *аколи* Пс5,3, *примаюли* Пс6, *ссули* Пс6, *оћули* Пс8, *обрнушли* Пс9, *дали с* Пс11, *побијешли се* Пс12,16, *хоћели* Пс25; М2, *неголи* П1,14, *идели* П2...

б) проклитике:

– предлози:

уњ се Пј1, *ссмрћу* Пј16, *заплећима* Пј44, *предамном* Пј44, *поноћи* Пј45, *узањ* Пј45, *кривъ зато* Пс5,4, *самномъ* Пс10, *нањ* Пс16,3, *пожсељи* Пс17,1, *свама* Г1,2, *предатъ 2*, *наводу* П1,18, *намене* П1,21, *подгрлю* П1,24, *самном* П1,25, *спњима* П1,26, *начемъ* П1,28, *зате* П3,21, *сљубасношћу* П3,22...

– одрична речца *не*:

незаборавъ Пј1, *неможе* Пј9, *неставляшъ се* Пј9, *непише* Пс1, *неби* Пс2, *недоставе* Пс6, *незнамъ* Пс11, *несміс* Пс11, *ненађе 4*, *непокуде 4*...

– везници:

нитићу 4.

в) Ексерпирални смо и неколика примјера састављеног писања групе ријечи која би се иначе писала раздвојено, али је овако представљено и губљење појединих гласова у изговору тих група: *нампанеми* /на ум пане ми/ Пј17, *нампало* /на ум пало/ П3,8, *небим* /не би им/ П1,30.

С друге стране, неријетко је оно што се данас пише заједно Никола I, као и остали стари писци¹⁰², писао одвојено. Та појава се најчешће огледа у одвојеном писању префикса:

с Богомъ Пј16, *одъ тудъ* Пс9, *одъ овудъ* Пс9, *и скрай* Пс8, *у вече* Пс8, *полу лисали* П1,6, *на єдномъ* П1,11, *за тим* П1,25, *и за* П1,17, *предъ вечера* П1,25, *преду сретљивъ* П1,26, *по больи* П1,28, *предъ вече* П1,29, *на вратъ на носъ* П1,34, *у вече* П3,6, *из међу* П3,13, *уз пут* П3,14, *у кратко* Пс12, *по највише* Пс16,1, *међу собно* Пс16,1, *у осталом* Пс16,3; Пс25, *по пут* Г1,3, *из непада* Г2,1, *међу тим* Пс27, *не сломјене* Пс18, *на зад* Пс19,

али је потврђена и примјерима друге врсте:

кос га су Пј4, *Богъ ме ћу ти* Пј15, *пѣва ћу те* Пј18, *држъ те се* Пс1, *до Данилова Града* Пс9, *и пакъ* Пс6, *кадъ и кадъ* П1,4, *о кос чему* П1,7, *и кадъ* П1,17, *ће мо*

¹⁰² Б. Остојин, *Петар I*, 62, 63; М. Стевановић, *Проучавање Вукова језика*, 13.

П1,24, *би смо* П1,30, *жали ли* П3,7, *баци те* Пј45, *и за 9 ура* П3,16, *ни пошто* Пс12,16, *ће те* Пс26, *и ми ће моје имати* Г2,2...

Као полусложенице, са цртицом, пише: *Црна-Гора* (готово у свим аутографима), *полу-божиг* Пј4, *Омеръ-Папа* Пс3, *кад-тад* Пс12,13, међутим, цртице нема између приближних бројних вриједности: *два три дана* Пс9, *три четири дана* Пс9.

34. Писање апострофа

Спектар функција апострофа у нашем рукописном корпусу доста је широк. Најчешћа његова употреба регистрована је у обиљежавању непостојаног *а* у предлогу *са*:

с' рукомъ Пј1, *с' кога* Пј4, *с' жезломъ* Пј6, *с' букомъ* Пј9, *с' коисма* Пс2, *с' Турцима* Пс4,1, *с' истом войскомъ* Пс4,2, *с' ову страну* Пс9,1, *с' њимъ* Пс6, *с' обије стране* Пс16,2, *с'Турском* Пс16,2, *с' њима* Пс16,2, *с' ниједне стране* Пс16,2, *с' мање славе* Пс16,3, *с' Н. В. П1,8, с' Митром* П3,2, *с' ње* П3,6, *с' царевим возом* П3,6, *с' почасном четом* П3,8, *с' В. К. Владимиром* П3,8, *с' том* П3,17, *с' истијем министром* П3,18, *с' Министром* П3,18, *с' чим* П3,22, *с' одушевљењем* П3,22, *с' крај барјака* Пј21, *с' њивовога* Пс12,4, *с' лијепог* Пс12,4, *с' обхођењем* Пс12,8, *с' голом титулом* Пс12,8, *с' огртачем* Пс12,9, *с' неба* Пс12,9, *с' вама* Т6, *с' нама* Т6, *с' том* Пс23, *с' љубављу* 4, *с' надом* Г1,1, *с' усклицима* Г1,3...

Много се ређе налази на мјесту непостојаног *а* у предлогу *ка*, што је последица и ријетке употребе овог предлога:

к' Грехову Пс8, *к' оной* П1,10, *к' Бечу* Пј45, *к' Романији* Пј45, *к' Сарајеву* Пј45, *к' планинама* Г2,2, *к' нама* Пс20.

Апострофом Никола I обиљежава и апокопирани вокале, најчешће у пјесничким текстовима:

- и: *ал' Пј3, ал' те кумим* Пј8, *ил' сокола* Пј48, *ил' овијема* 4, *моћ' (-моћи) извора* Пј4, *да м' усладишъ* Пј3, *јел' Пј11, дал' Пј20;*
- е: *да с' окрећу* Пј9, *нек' с' утопе, нек' с' удаве* Пј9, *да с' неплоди* Пј9, *да с' у Дому* Пј20, *да ј' исправе* Пј8, *кад м' облете* Пј12, *тобож' Пј27;*
- а: *да г' отолен* Пј27, *д' ако* П3,1, *с' брег' Пј9,3;*
- о: *и' ако* Пс12,17;
- у: *да м' уздигнем* Пј9.

Апострофом се понекад означава и сажет вокал у групи *ао*, прије свега у облику радног глаголског придјева а онда и код везника *као*:

самъ писа' Пј5, *опѣва'* бихъ Пј5, *река'* Пј16, *мога'* Пј1,23, *поручива'* Пј1,29, *обећа'* Пј1,34; *ка' одъ напира* Пј1,14, *ка' оно ти* Пј3,14, *ка' рањен* Пј21...

У следећем примјеру апострофом је замијењен цио слог: *ка'* (=како) Пј4,

Врло ријетко њиме се обиљежава крајње *и* код инфинитива:

бит' њеи Пј1, *веселит' се* Пј7, *одит' не* Пј2, *бит' не смије* Пј28.

Необична је употреба овог знака у ријечима:

с' договоримо Пс5, *с' јези* Пј39, *с' мјеста* Пј45, *с' нагу* Пј45, *с' набдије* Г2,3, *с' дружимо се* Г3, *с' прам* Пј45,2,

гдје је његова функција вјероватно да значи границу између префикса и корјенске морфеме¹⁰³. Оваква употреба апострофа директно се наслања на његову најчешћу употребу – означавање непостојаног *а* код предлога *са*.

Апострофом се врло ријетко обиљежава испуштање крајњег *х* код генитива множине, било именица, било придјева¹⁰⁴:

освояча' Пј1,22, *од јунака'* Пј21, *првих зрака'* Пј21, *уврнути'* Пј37...

Само у једном примјеру, *и* то радног глаголског придјева мушког рода, апострофом се означава вокално *р*: *прождр'о* Пј1,10¹⁰⁵.

Од свих наведених функција апострофа савременим правописом дозвољава се једино означавање апокопираних вокала¹⁰⁶.

35. Удвајање слова

Нијесмо ексцерпирали ниједан примјер удвајања слова којим су обиљежени вокали. Та појава није била својствена ни осталим старијим црногорским писцима а ријетко и српским¹⁰⁷.

Писање удвојених консонантских знакова, које је ортографска норма онога времена предвиђала за стране ријечи и имена, према њиховом оригиналном

¹⁰³ Исп. са сличним примјерима код Хаџића (Ј. Суботић, *Хаџић*, 79).

¹⁰⁴ У овој функцији Хаџић га је употребљавао нешто чешће (Ј. Суботић, *Хаџић*, 77, 78).

¹⁰⁵ У рукопису *Горског вијенца* Његош није посебно означавао вокално *р* у облицима радног придјева мушког рода (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 304).

¹⁰⁶ *Правпис српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1960. 122. 123.

¹⁰⁷ Удвајање слова везано за вокале није присутно у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 63). Забиљежено је у Видаковићевом језику (Ј. Кашић, *Видаковић*, 33).

ортографском лику¹⁰⁸, карактеристично је за веома мали број лексема у језику Николе I¹⁰⁹ и последица је утицаја руског језика. Ријеч је, дакле, о правописном маниру а не о адекватном представљању квантитета претходног вокала¹¹⁰.

У аутографима писаним старом графицијом редовно, а често и у оним писаним новом графицијом, срећемо удвојено *с* у *русс-*:

Руссия Пс5, *рускій* Пс9, *Русси* Пс11, *руске* Пс11; Г3, *Руссию* П1,27, *руську* П1,34, *Руссија* П3,16; Г5, *руској* Пј20; Г3, *руски* Пј20, *Русси* Пс12,13, *Руссију* Пс19,1; Пс12,15, *с' Русином* 3,1, *Руссије* 3,1, *Русскога* Пс12,15...,

поред: *руском* П1,14, *рускогъ* Пс,5,1, *руској* 3,1.

Слово *с* је удвојено и у примјерима: *касса* Пс13,2, *адрессу* Пс15.

Осим удвојеног *с*, имамо удвајање још пар консонантских знакова у, такође, ограниченом броју лексема:

– *н*: *наиблагоннаклоніє* Пс7, *драгоцѣнно* Пс10, *иностраниєхъ* П1,3; П1,34, *Анна* Пс12,13;

– *м*: *сумму* Пс6, *сумми* ППс1,1.

36. Скраћено писање ријечи

Скраћено писање ријечи у рукописима Николе I ограничено је углавном на поједине титуле, као и код других старијих писаца¹¹¹:

К. Ц. Николай Пј3 (Князь Црногорскій); *Н. В. Султан* П1,3,4,8 (Нѣгово Величанство); *Н. В.* П1,5,7,8 (Нѣгово Величанство); *Г. Мунир* П1,3 (Господин); *В. Везиру* П1,3 (Великом); *Н. Светости Г= ну** П1,34 (Нѣговой Светости Господину); *Св. Софиі* П1,20 (Светой); *Св. Православногъ* П1,21 (Светог); *т. с.* Пс1 / *т. ј.* П3,16 (то јест).

¹⁰⁸ Исп.: Б. Остојић, *Петар I*, 63, 64; П. Херити, *Јанковић*, 57, 58; Љ. Суботић, *Хаџић*, 82, 83; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 41, 42.

¹⁰⁹ У рукопису *Горског вијенца* А. Младеновић је регистровао само један случај удвојеног писања сугласника (А. Младеновић, *Горски вијенац*, 305).

¹¹⁰ На овај начин краткоћу претходног самогласника означавали су писци са западне територије некадашњег српскохрватског језика (исп. Р. Алексић, *Језик Матије Антуна Рељковића*, Библиотека ЈФ. 4. Београд, 1931, 42; С. Марковић, *Језик Ивана Анчића (босанског писца XVII вијека)*, СД36, XIII, Београд, 1940, 24; итд).

¹¹¹ Исп. Ј. Кашић, *Видаковић*, 32, 33.

* *ну* је написано изнад двије цртице али нам је то технички овдје немогуће извести.

II ФОНЕТИКА

Испитивање фонетских карактеристика језика Николе I Петровића базирани смо на његовим аутографима јер је њихова аутентичност у штампаним изворима грубо нарушена преписивачким и редакторским интервенцијама. То не значи да нијесмо у описивању и анализирању појединих фонетских појава, нарочито у недостатку одговарајућег броја примјера, користили штампане изворе и преписе. С обзиром на то да највећи дио штампаних извора чини пјеснички текст, као валидне узимали смо само оне примјере од чијег фонетског састава зависи структура стиха. То значи да нијесмо као потврде фонетских промјена узимали у обзир примјере које се тичу појединачних гласова и сугласничких група, али смо често указивали на раскорак који у том погледу влада између аутографских и штампаних изворника. Исто тако, настојали смо да укажемо на све битније фонетске разлике између аутографа и преписа уврштених у истраживачки корпус.

Ово поглавље укључује у себе и оне појаве које су истовремено и фонетске и морфолошке.

ВОКАЛИ

37. Рефлекси старог вокала јата

Основна замјена јата у језику Николе I јесте, наравно, ијекавско-јекавска. Међутим, у одређеним позицијама или појединим ријечима уопштена је икавска, односно екавска замјена.

1. *Њекавски /јекавски рефлекс јата*

Никола I се не одваја од дијалекатске основе ни свог ужег ни ширег завичаја у погледу замјене старог вокала јата. Тако као рефлекс дугог јата по правилу има *ије* а кратког *је*. Примјери који слиједе то потврђују.

А. Ијекавски рефлекс јата

а) Коријен и основа неких ријечи

бѣд-:	<i>бѣдном</i> Пј17,
бѣс-:	<i>бѣсна</i> П1,10,
брѣг-:	<i>брѣга</i> П1,12,
вѣд-:	<i>заповијед</i> ППс1,2, <i>исповиједајући</i> Пс12,3, <i>приповијетке</i> Пс12,10, <i>заповиједаш</i> Пс12,15, <i>исповиједамо</i> Пс29,
вѣк-:	<i>вѣска</i> Пс7, <i>вијек</i> Пс12,2,
вѣст-:	<i>заповѣстъ</i> Пс4,1, <i>обавијештен</i> П3,15, <i>наговијестио</i> П3,21,
врѣд-:	<i>невриједи</i> П3,22,
врѣм-:	<i>врѣме</i> Пс5, Пс10,
грѣх-:	<i>гріјех</i> Пј21, <i>гріѣха</i> П1,10, <i>грісию</i> П1,12, <i>грісиимъ</i> П1,18, <i>погрісишили</i> П1,25, <i>огријешите се</i> М3,4, <i>огријешию</i> Пс12,5,
дѣл-:	<i>дијелиш</i> Пс12,19, <i>дијели</i> Т5,
звѣзд-:	<i>звѣзду</i> Пј37,
колѣвк-:	<i>колијевко</i> Пј49,
лѣн-:	<i>лѣнство</i> П1,19,
лѣп-:	<i>лѣстъ</i> Пј1, <i>лијена</i> Пј44, <i>лијено</i> Пј48, <i>лѣти</i> Пс9,
лѣс-:	<i>лијеса</i> Пј37.
мѣн-:	<i>неизмѣнямо</i> П1,18. <i>заміјени</i> Пј48, <i>замієнила</i> П1,10, <i>измијенити</i> Пс16,2, <i>намијењети</i> П3,20,
мѣша-:	<i>мијешате</i> Пј48, <i>измѣшани</i> П1,2,
мрѣ-:	<i>умријет</i> Пј38, <i>умријети</i> Пј42, <i>умријеће</i> Пј43,
нѣм-:	<i>нијем</i> Пј21; Пј44,
примѣт-:	<i>примијетио</i> П3,14,
прѣт-:	<i>прѣстияхъ</i> Пс5, <i>пријети</i> П3,23,
разумѣ-:	<i>разумије</i> Пј16,
рѣч-:	<i>ријеч</i> Пј25, <i>ријечи</i> Пј21,

рѣдк-:	<i>рѣстки</i> П1,19, <i>рѣстком</i> П1,26,
рѣш-:	<i>рѣшисмо</i> Пс5, <i>рѣшити</i> П1,14,
свѣт-:	<i>свѣстѣ</i> Пј9, <i>свиѣет</i> Пј11, <i>свѣста</i> П1,2,
слѣп-:	<i>слиспаѣѣ</i> П1,18,
смѣх-:	<i>осмисхѣ</i> Пј16, <i>по се смиѣеш</i> Пј21, <i>смиѣха</i> П1,17, <i>смиѣина</i> П1,24, <i>смиѣху</i> Пс12,17,
снѣг-:	<i>снѣга</i> Пс5,
тѣл-:	<i>тиѣлу</i> Пс12,5,
тѣсн-:	<i>тиѣсној</i> Пс17,1,
увѣк-:	<i>заувиѣек</i> Пј8,
умѣ-:	<i>умиѣм</i> Пј23,
цвѣт-:	<i>ѣвиѣѣу</i> Пј3,
ѣл-:	<i>ѣслу</i> Пј9, <i>ѣсло</i> П1,28,
ѣн-:	<i>ѣјенили</i> Пј49, <i>ѣјенио</i> Пс12,16.

б) П о с е б н а о б р а з о в а њ а:

нѣсм-:	<i>ниѣсам</i> Пј10; Пс17,1, <i>ниѣсмо</i> Пс5, <i>ниѣсамѣ</i> П1,7, 1218,
-нѣ-:	<i>допѣше</i> Пс11,1, <i>подниѣсти</i> Пс4,3, <i>прениѣла</i> П1,10, <i>пониѣт</i> П1,13, <i>приниѣли</i> П1,19, <i>подниѣет</i> Пс12,16,
двѣ-:	<i>двѣс</i> П1,26, <i>обадовиѣ</i> Пј49,
обѣ-:	<i>обиѣ</i> Пс16,2; Пс27; М2, реѣе: <i>с' обѣ</i> Пј41,
кѣдѣ-:	<i>кѣдиѣстѣ</i> Пс9,2,4, <i>свукудиѣен</i> НК41, <i>овудѣснѣ</i> Пс9,4,
тѣдѣ-:	<i>тудиѣен</i> НК43.

Б. Ј е с а в с к и р е ф л е к с ј а т а

а) К о р и ј е н и о с н о в а н е к и х р и ј е ч и

бѣ-:	<i>бѣеше</i> Пј47, <i>бѣше</i> П1,9, <i>бѣсмо</i> П1,15, <i>бѣху</i> П1,15,
бѣг-:	<i>бѣжси</i> Пј44, <i>избѣѣти</i> Т5,
бѣл-:	<i>Бѣлопавлиѣе</i> Пс3,
болѣ-:	<i>обољела</i> Пј8,
вѣк-:	<i>вѣчно</i> Пј2, <i>вѣчита</i> Пј8, <i>вѣчног</i> Пј30, <i>вѣчност</i> Пј48,
вѣр-:	<i>вѣрна</i> Пј3, <i>вѣрусмо</i> Пј9, <i>вѣрно</i> Пј10, <i>невѣрноме</i> Пј21, <i>вѣру</i> Пј21, <i>вѣруј</i> Пј23, <i>вѣрност</i> Пј47, <i>увѣрива</i> Пс7, <i>вѣровати</i> Пс9, <i>вѣра</i> П1,22,

вѣтр-:	вѣтри Пј3, вѣтра П1,4,
вѣша-:	вјеша Пј39,
вѣшт-:	вјештије Пј47, вѣштине П1,18,
видѣ-:	виђели Пс6, виђети Пс9, виђет Пј22; Пј44, виђе Пј47, виђелу Пј48,
грмѣ-:	изгрмѣти П1,29,
дѣл-:	дѣло П1,18, предјеле Пј44,
дѣц-:	ђецу Пс1;Пј20, ђеца Пс7, ђетету Пс7; Пј21, ђечици Пс11,
лѣг-:	улѣга П1,28,
лѣк-:	лѣковитый Пј4, љекару Пј13,
лѣп-:	лѣпше Пј7, љепотице Пј40, лѣпше Пс5, лѣпота П1,10,
лѣт-:	љета Пј10, лѣтось Пс5,
мѣн-:	измјене Пс25,
мѣр-:	мѣре Пс9, неизмѣрно Пс10, намѣрава Пс11, смјерно Пс12,8, умјерен Пс12,11,
мѣсец-:	мѣсець Пс5, мѣсечине П1,9,
мѣст-:	мјесту Пј38, мѣсто Пс9, намѣштаю П1,31,
нѣг-:	њежносту Пј19,
нѣдр-:	њедра Пј44,
нѣдл-:	неђели Пс9, понеђелникъ Пс9,
осѣт-:	осјећам Пј10; Пј28, осѣћа П1,24,
обѣд-:	обѣдъ П1,3, обѣдовали П1,29,
пѣв-:	пѣвао Пј3, напѣвао Пј3, опѣва' Пј5, испѣвати Пј9, нјесник Пј48,
пѣс-:	пѣсме Пј3, пѣсникъ Пј9, нјесма Пј2, нјесников Пј23,
побѣд-:	побѣдосногъ П1,20, побједничка Пј2,
посѣт-:	посѣта Пс10, посѣту П1,19, посјете П3,20,
примѣр-:	примѣр Пј1; П1,24,
примѣт-:	примѣтити П1,8,
разумѣ-:	разумѣли Пс2; Пс3,
савѣст-:	савјест П3,14,
савѣт-:	савѣта Пс11, савјетовао Пс12,1,
сѣд-:	сједи Пј27; Пј21; Пј44; Пс12,11,
сѣдн-:	прѣсѣдника Пс11,
сѣн-:	засјенила Пј8, сѣнка П1,10,

сѣс-:	<i>сјести</i> Пј44,
сѣт-:	<i>сјетно</i> Пј21; Пј44, <i>неосјетно</i> Пј44, <i>сѣтна</i> П1,32,
сѣћ-:	<i>сјећам</i> Пј40, <i>сјећања</i> Пј40,
сѣк-:	<i>сѣћъ</i> Пј1,
свѣд-:	<i>освѣдочено</i> Пс7,
свѣтл-:	<i>освѣтленія</i> П1,22, <i>свјетлост</i> Пј21,
смѣл-:	<i>смјеле</i> Пј40, <i>смјела</i> Пј46,
смѣр-:	<i>смјерно</i> Пс12,8,
слѣд-:	<i>услѣдъ</i> Пс11,
тѣл-:	<i>тјелесно</i> Пј43,
тѣр-:	<i>наћерале</i> Пј12, <i>прећеривао</i> П3,20, <i>прећеривање</i> Пс12,9, <i>расћера</i> Г2,1,
тѣсн-:	<i>утѣснено</i> Пс7,
успѣ-:	<i>успѣхомъ</i> Пј4,
цѣн-:	<i>драгоцѣнно</i> Пс10, <i>скупоцѣни</i> Пс11, <i>неоцјенење</i> П3,23,
цвѣт-:	<i>развијетани</i> Пј11.

б) П о с е б н а о б р а з о в а њ а:

годѣ-:	<i>гођъ</i> Пс5, <i>штогођ</i> Пј38, <i>зашто гођ</i> Пс12,18, поред: <i>доклегођ</i> Пс6, <i>ко годъ</i> Пс4,1, <i>кад год</i> Пс 25, <i>штогод</i> Пс16,2, <i>год</i> Пс16,3, <i>Што годъ</i> П1,12,
долѣ-:	<i>доље</i> П3,15.

Јекавски рефлекс дугог јата повремено смо регистровали тамо гдје данас у књижевном ијекавском изговору имамо ијекавски, и то:

– претежно у пјесмама, гдје је условљен потребама стиха:

бѣдно Пј9, *бјела* Пј8, *бјели* Пј20, *брјеџъ* Пј7, *вјек* Пј16, *навјек* Пј37, *вѣнацъ* Пј5, *грјех* Пј37, *дјете* Пј21, *побједит* Пј41, *љечници* Пј8, *љека* Пј8, *свѣту* Пј9; Пј43, *свјета* Пј11, *освјетљено* Пј24, *свјетом* Пј37, *свјету* Пј43, *сјече* Пј37, *цвѣта* Пј7, *цвјеће* Пј8; Пј19, *цвѣћа* Пј5...,

– али спорадично и у прозним текстовима, најчешће у глаголским облицима, што је дијалекатски утицај¹¹²:

¹¹² Краћи изговор вокала *и* у дифтоншкој замјени старог вокала јата, претежно у слогу са дугосилазним акцентом, због чега се артикулише као сонант *ј*, карактеристичан је за црмнички говор (Б. Милетић, *Црмница*, 240. и даље).

примјетити П1,8, *побједио* П3,6, *успјели* П3,19, *извјестити* П3,21, *примјетио* сам Пс12,7, *новјест* Г1,1, *необјезбједи* Г1,2, *примјетио* Пс16,1, *удјеливши* ППс2, *снабдјева* Г2,2...

Неке од ових ријечи у аутографима Николе I срећемо и са двосложним рефлексом старог јата, односно оне се налазе у наведеним примјерима за ијекавски рефлекс јата.

С обзиром на спорадичност ове појаве у прозним рукописима Николе I, њена нарочита наглашеност у препису мемоара (*новјест* 1; *свјести* 1а; *рјеиити* 2а, 3а; *бједили* 4а; *тјесто* 4а; *стјенама* 4а; *цјену* 14; *захтјевање* 14а; *увјек* 5а; *оцјенити* 10а; *задјева* 11; *затовједио* 11а; за *цјену* 14; *захтјевање* 14; *оскудјевали* 18а; *посјече* 23; *извјестили* 32...) не може се прихватити као његова језичка особина.

Углавном из пјесничких, а ређе из прозних извора, ексцерпирани смо један број примјера у којима као последицу дуљења кратког јата имамо двосложни рефлекс умјесто једносложног¹¹³:

смијела М1, *смијели* БЦ17, *смијелима* КА24, *смијеле* ПА53, *освијежити* Пс10, *свијежом* ПЗ,14, *свијежа* Пј19, *свијежега* КА23, *освијеже* ПА9, *свијежа си* НК36, *сиједа*¹¹⁴ БЦ12,101; КА39, *видијети* БЦ247; В26, *видијела* ПВ101,180; Х69, *видијели* Х91, *свијецкога* ПВ122, *човијеку* В28,

пored:

смијеле Пј40, *свиџимъ* Пј9, *свијеже* Пј8; Пј40.

Ове хиперијекавизме Никола I је могао употребљавати под утицајем старих црногорских говора и црногорске књижевнојезичке традиције, будући да су поједини од њих потврђени у црмничким и СК-Љ говорима¹¹⁵, а пошто се јављају и у језику Петра I и Петра II¹¹⁶, вјероватно су били присутни и у његушком говору. Ниједан од наведених ијекавизама не припада данашњем књижевном језику.

¹¹³ Овдје ћемо навести и примјере ексцерпираних из штампаних извора. Сматрамо да су валидни јер су из пјесничког текста, односно дио су стиха са утврђеним бројем слогова. То не значи да имају двосложни рефлекс јата само због стиха, јер се не ради о усамљеним примјерима, већ углавном о онима који се понављају и провлаче кроз више дјела.

¹¹⁴ Треће лице једнине презента глагола *сједати* (из дидаскалија).

¹¹⁵ Б. Милетић, *Црмница*, 254; М. Пешикан, *СК-Љ*, 106; Р. Бошковић и М. Малецки, *Дијалекти Старе Црне Горе*, 99.

¹¹⁶ Д. Вушовић је, између осталих, и на примјеру глагола *видјети* показивао подешавање замјене старог јата према потребама метра у Његошском језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 10, 11). Међутим, да ијекавска замјена у том глаголу није условљена пјесничким метром, доказују његови облици у језику посланица Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 82). И Л. Томановић је у својим писмима поред ијекавизама *виојели* и *виђели* употребљавао и ијекавску форму *видијели* (Ј. Суботић, *Томановић*, 62).

Глагол (*и*)*једити* (*се*) чува првобитну замјену јата¹¹⁷: *исдити* П1,29, *иједила* П3,8, *наиједи* Пс22.

2. Икавски рефлекс старог јата

Икавски рефлекс јата у језику Николе I Петровића заступљен је у позицијама: јат испред *ј*, јат испред *о* < *л*, јат испред *љ* (< *л* + *џ*), што углавном одговара савременој књижевнојезичкој норми, језику старијих црногорских писаца и већини црногорских говора. У позицији јат испред *ђ* (< *џ* + *џ*) имамо јекавски рефлекс, што је у складу са савременом књижевнојезичком нормом али се не поклапа са језиком свих старијих црногорских писаца, ни са свим црногорским говорима. Али кренимо редом.

А. џ + *ј* > *и* + *ј*:

Икавски рефлекс доследно се јавља у:

– основама глагола *гријати* и *смијати се*:

смијосе Пј9, *смије се* Пј43, *смијао сам се* П1,33, *грије* Пј2, *грију* Пј19, *се смијеш* Пј21,8, *насмјиеш* Пј10, *смијати* П3,2;

– облицима компаратива изведеним наставком *-иј*, према томе, и суперлатива:

неукуснија и *неукрашенија* П1,21, *симпатичније* П3,5, *најсрдацијом* Т1, *најглавније* Пс16,2, *најмилија* Пс10,2, *најпријатељскије* П1,34;

– облицима имперфекта појединих глагола:

живијаше ПВ124, *летијашу* ПА12, *сједијаше* Х40, *летијаше* ПС5.

Наведени икавизми у складу су са савременим књижевним језиком¹¹⁸, а у највећој мјери поклапају се и са одговарајућим икавизмима у старијим црногорским говорима¹¹⁹.

У нашем корпусу нијесмо регистровали глагол *сијати*, који се са јекавским рефлексом старог јата јавља у језику Петра I¹²⁰, као и у већини старијих црногорских говора¹²¹.

¹¹⁷ Именица *ијед* има и новију форму *јед*, која је, према Вуковићевом тумачењу, настала сажимањем вокала *и* са консонантом *ј*, „рскомпензирајући се у дужини слога, при чему, можда, улогу игра и силазни акценат“ (Ј. Вуковић, *Историја*, 85).

¹¹⁸ М. Стевановић, *Савремени I*, 91, 92.

¹¹⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 104–106; Б. Милетић, *Црмница*, 247, 248; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 27, 28; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 24.

¹²⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 83, 84.

¹²¹ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 104; Б. Милетић, *Црмница*, 247; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 116; Д. Вушовић, *Диалект*, 9. Икавски рефлекс забиљежен је у источноцрногорским, пивско-дробњачким и ускочким говорима (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 24; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 17; М. Станић, *Ускоци I*, 68).

Б. $\text{ћ} + \text{o} > \text{и} + \text{o}$:

Позиција $\text{ћ} + \text{o}$ резервисана је, такође, за икавски рефлекс, а имамо је најчешће у облику радног глаголског придјева мушког рода, али и у неким придјевима и именицама:

жेलіо Пс10, *разуміо* Пс11, *видіо* П1,8, *хтіо* Пј48, *претрпіо* П3,8, *присіо* Т1, *читіо* Т5, *оболио* Пс15; *ціо* П1,22; Пј44; Пс12,3, *дио* М3,3, *диоба* М3,5...

Чак и радни глаголски придјев глагола *сјести* и *јести* има правилно добијене облике *сіо* П38,164; НК14,58,79; Х67 и *іо* Х87, које савремена књижевнојезичка норма сматра дијалекатским¹²².

Облици типа *желео*, *разуміео* итд., као резултат утицаја облика женског рода, који су одлика неких црногорских говора¹²³ и језика појединих старијих црногорских писаца¹²⁴, а једно вријеме и Вука Караџића¹²⁵, нијесу регистровани у нашем корпусу. Међутим, ексцерпирани смо из штампаних извора примјере: *стретило се* НК13, *претрпила* СП74, *живили су* СП31, *доживићу* СП31, *претрпити* СП36, гдје је аналогична дјеловала у супротном правцу: облик мушког рода са икавским рефлексом утицао је на остале облике, што је забиљежено и у језику црногорске штампе 19. вијека¹²⁶.

В. $\text{ћ} + \text{љ} > \text{и} + \text{љ}$:

Позиција $\text{ћ} + \text{љ}$ у којој се јат замјењује икавским рефлексом заступљена је само у основи *бѣлѣ*:

билѣгу П1,34, *обиљежи* Пј7, *билѣгъ* Пј9, *билѣга* П1,2, *биљега* ПЈ22, *на билѣгу* П1,34, *биљежила* Г2,1, *забиљежена* ППс1,1...

И ова позиција у Николином језику ријешена је као у савременом књижевном¹²⁷. Такво је решење остварено само у једном дијелу старих црногорских говора¹²⁸. И

¹²² М. Стевановић, *Савремени* I, 92.

¹²³ Ова особина подијелила је и старије и новије црногорске говоре. Позната је црмничком, мрковићком и говорима западне Црне Горе (Б. Милетић, *Црмница*, 249; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 116; Д. Вушовић, *Диалекат*, 9), а непозната СК-Љ, источноцрногорским, бјелопавлићком, те говорима Пивс, Дробњака, Ускока и околине Колашина (М. Пешикан, *СК-Љ*, 105, 106; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 24; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 28; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 24; М. Станић, *Ускоци* I, 68; М. Пижурица, *Колашин*, 71).

¹²⁴ Овакви облици егзистирају у Његошевом језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 11), док их у језику владике Данила и Петра I нема (А. Младеновић, *Данило*, 71; Б. Остојић, *Петар I*, 84).

¹²⁵ Михаило Стевановић, *Карактер дијалектизама*, 207, 208.

¹²⁶ Исп. Ј. Суботић, *Црногорка*, 101.

¹²⁷ М. Стевановић, *Савремени* I, 92.

¹²⁸ СК-Љ говори у овој позицији скоро доследно имају икавски рефлекс (М. Пешикан, *СК-Љ*, 104), мрковићки и источноцрногорски говори јекавски (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 116; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 24), а двојак облике биљежи Б. Милетић у Црмници (Б. Милетић, *Црмница*, 250).

3. Екавски рефлекс старог јата

Екавски рефлекс јата у текстовима Николе I срећемо у различитим позицијама као резултат фонетских или аналошких процеса.

А. Општепознато је да се кратко јат иза *p* супституише са *e*, али и то да се (и)јекавски рефлекс у истој позицији често успостављао према облицима исте или сродне ријечи са дугом замјеном јата¹³⁷. Књижевнојезичка традиција баштинила је и једне и друге облике, јекавски су опстајали највише захваљујући томе што нам их је Вук оставио у наслеђе, али је за данашњу црногорску говорну праксу карактеристично уопштавање великог броја скавизама¹³⁸. Сходно томе, у језику Николе I, као што смо и очекивали, примјери са (и)јекавским рефлексом иза сугласника *p* нешто су бројнији него што су у данашњој црногорској књижевној ијекавици, мада морамо истаћи да у њему не налазимо све примјере релевантне за цјеловито сагледавање овог језичког сегмента.

а) Предлози *прѣко* и *прѣд*, као у савременом књижевном језику и данашњим црногорским говорима, и у језику Николе I егзистирају са вокалом *e*¹³⁹: *преко* Пс9,1; ПЗ,16,17, *предѣ* П1,17, 29; ПЗ,2, 21.

б) Прилог/предлог *прѣ* (као и с њим сложени прилог *најприје*) доследно има ијекавску замјену старог јата: *прісѣдѣ* Пс4; П1,34, *пријед* Пј20; Пј42; ПЗ,22; Пс12,15, *прије* Пј10, *најпрісѣдѣ* П1,15,20, *најпријед* ПЗ,7. Насупрот њему, префикс *прѣ-* долази са двојаким рефлексом јата. У свим морфолошким врстама са овим префиксом преовладавају облици са екавском замјеном јата, али су одступања различитог обима.

Тако смо ексцерпирали бројне глаголске облике са екавизмом у префиксу *прѣ-*, чак и у оним случајевима кад је његово просторно значење транспарентно, али зато што су сви са кратким јатом:

прегледао ПЗ,8, *прећеривао* ПЗ,20, *предали* Пс9,1, *престима* Пс4,1, *премакне* Пс4,1, *претвористе* Т2, *предали* Т4, *претекло* Пс16,1, *преговарају* Пс16,2, *прекужит* Пс21, *преселил* Пс25, *прекорачити* Пс25, *препунити* Пј41...

Ијекавски рефлекс регистрован је само код глагола *прећи*, који има дуг вокал у префиксу: *пријећ'* КА20; Х94; СП112, *пријеће* М3,3, *пријећосмо* КА19, *пријећоше* НК75, *пријешили* смо М3,1, *пријешило* Мп20а, *пријећу* Мп40... Ови ијекавизми су

¹³⁷ А. Белић, *Историја*, 86; Ј. Vuković, *Istoriја*, 76. и даље.

¹³⁸ Б. Остојић, Д. Вујичић, *Речник (и)јекавизама*, 33–46.

¹³⁹ Једино је у мрковићком говору забиљежен икавизам у предлогу *прѣд* (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 117).

распрострањени у старим црногорским говорима¹⁴⁰, а срећу се и у језику писаца који су се ослањали на те говоре¹⁴¹. Баштинио их је и Вук Караџић¹⁴². Ијекавска правописна норма признавала их је дуго времена као једине могуће¹⁴³, а у новије вријеме као дублетне форме уз аналошки екавизам *прећу*¹⁴⁴. Међутим, савремена црногорска говорна пракса определијелила се за екавску варијанту свих облика овог глагола¹⁴⁵.

У оквиру именица запазили смо дублетне облике на примјеру именице *престо(л)* и њених деривата, што је у складу са савременом црногорском говорном праксом¹⁴⁶. Заступљенији су облици са екавском замјеном јата: *престол* БЦ194, *престола* БЦ195, *престѡ* ПП324; СП94, *престѡница* СП124, од ијекавских: *пријестол* БЦ286, *пријестоници* БЦ7, *пријестона* БЦ7. Само као ијекавизме регистровали смо именичке облике: *пријекора* Г1,1, *пријекором* БЦ101, *пријеход* КА34, *пријехода* КР158, и један изведени придјев: *пријекоран* БЦ240¹⁴⁷, а као екавизам именицу *прелазак* Пс25. У препису мемоара налазимо и придјев *пријеваран* Мп45а и прилог *пријеварно* Мп45.

Сви побројани ијекавизми са наведеним префиксом, и не само они, познати су, и у већој мјери, старим црногорским говорима¹⁴⁸. У језику осталих Петровића заступљени су мање-више у истој мјери као у Николином¹⁴⁹.

Придјевн, пак, са овим префиксом имају екавске ликове: *прекрасном* ПЗ,8, *превелика* ПЗ,18, *преуморан* ПЗ,21, *прескупи* Пс9,2, *прелијена* Пс12,15, *пресрећан* Пс25, *претворени* Пј20... И у прилозима срећемо екавску варијанту овог префикса: *премлого* ПЗ,21.

в) Екавску замјену кратког јата иза *р* не срећемо само у појединим предлозима и прилозима, односно префиксима, него и у другим ријечима, и то обично кад је испред *р* неки сугласник.

¹⁴⁰ Исп. Б. Милетић, *Црмница*, 245; М. Пешикан, *СК-Љ*, 106; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 27; Д. Петровић, *Брођанац*, 233.

¹⁴¹ Б. Остојић, *Петар I*, 87; Д. Вушовић, *Прилози*, 11; М. Стевановић, *Речник II*, 162, 163.

¹⁴² J. Vuković, *Istorija*, 77.

¹⁴³ А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Просвета, Београд, 1950, 407.

¹⁴⁴ *Правопис српскохрватског књижевног језика*, МС/МХ, 1960, 621.

¹⁴⁵ Б. Остојић, Д. Вујичић, *Речник (и)јекавизама*, 43.

¹⁴⁶ Б. Остојић, Д. Вујичић, *Речник (и)јекавизама*, 149; *Правопис 1960* нормира само ијскавски облик (621).

¹⁴⁷ Све ове ијскавске облике *Правопис 1960* даје као једине нормативне (620, 621), а Б. Остојић и Д. Вујичић уз екавске облике *прекор* и *прекоран* дају и ијскавске, док *преход* само као такав (*Речник (и)јекавизама*, 146, 150).

¹⁴⁸ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 105; Б. Милетић, *Црмница*, 246, 247; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 22, 23; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 27.

¹⁴⁹ Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 87; Д. Вушовић, *Прилози*, 11.

Само екавску замјену јата имамо у дериватима именице *грѣјех*, што одговара већини старијих и појединим новијим црногорских говорима¹⁵⁰: *грешан* П1,12, *грешни* Пј36, *грешкама* Пј13, *грешан* Пј48, *грешна* П1,22, *грехове* Пј21; Пс12,2, *грехота* Пс12,15. Овакво стање одликује и језик владике Данила, а не поклапа се са одговарајућим у језику Петра I, гдје је евидентиран јекавски рефлекс вокала јата, док Пстар II употребљава двојакe форме: са екавском и јекавском замјеном¹⁵¹.

Такође, доследно екавску замјену јата иза секвенце *сугласник + р* биљежимо у примјерима: *од времена* Пј37, *сва времена* П1,9; *потребите* Пс25, *потребу* Пс25, *потреба* Пс25. С мањим изузетцима, скавски рефлекс се јавља у и следћим примјерима: *брегове* П1,10, *с'брег'* Пј9, *пренебрегавамо* П3,22, али: *Побрѣжја* Пс9. Двојакe форме имамо у следћим случајевима: *неповреди* Пс4,2, *увреде* Пс12,12, али: *увријеђен* Пј47, *вријеђао* Пс12,16; *укрепљењу* Пс16,3, али: *крјепко* Пј40, *крјепост* КА3; у препису мемоара: *укрјепљен* Мп4 и *укријењени* Мп7а, *кријетио* Мп27. Само ијекавску замјену срећемо у облицима глагола *срѣтати*: *несрѣјетају* Т3, *срѣјета га* БЦ45, што је уобичајено у староцрногорским говорима¹⁵².

г) Екавска замјена старог јата иза *р* испред ког нема сугласника у језику Николе I много је ређа¹⁵³. Регистрована је у примјерима: *пореkla* Пј21,6, *привирети* П1,7, *сагорелијех* М3,4.

Као јекавизам егзистира именица *старѣшине* П1,27, што одговара западним, сјеверозападним и источним црногорским говорима¹⁵⁴, мада је ова именица специфична због свог старог облика који је гласио *старѣјшина*¹⁵⁵. Старији црногорски говори већином имају само екавску форму¹⁵⁶. Владика Данило и Петар II, такође, имају једино јекавску форму ове именице, а Петар I поред ње, и по један примјер екавске и ијекавске форме¹⁵⁷. Из оваквог чињеничног стања може се извести закључак да се у његушком говору, насупротив другим старим црногорским говорима, употребљавала само или, пак, најчешће јекавска форма ове именице.

¹⁵⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 231; Б. Милетић, *Црмница*, 247; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 23; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 16; М. Станић, *Ускоци I*, 69.

¹⁵¹ А. Младеновић, *Данило*, 66; Б. Остојић, *Петар I*, 87; Д. Вушовић, *Прилози*, 11.

¹⁵² М. Пешикан, *СК-Љ*, 169.

¹⁵³ Лакоше је очувати *ј* иза самог *р* него иза консонантске комбинације с њим (Ј. Vuković, *Istorija*, 76).

¹⁵⁴ Д. Вушовић, *Диалекат*, 9; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 16; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 23; У Ускоцима се чује и *старјешина* и *старешина* (М. Станић, *Ускоци I*, 69).

¹⁵⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 105.

¹⁵⁶ Б. Милетић, *Црмница*, 252; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 116; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 27; Д. Петровић, *Брођанац*, 233; М. Пешикан је само у Парцима (Љсшанска нахија) забиљежио јекавске облике (М. Пешикан, *СК-Љ*, 105).

¹⁵⁷ А. Младеновић, *Данило*, 66; Д. Вушовић, *Прилози*, 11; Б. Остојић, *Петар I*, 88.

У именици *рѣшење* најзаступљенији је ијекавски рефлекс, а ређи су јекавски и екавски, мада је у црногорским говорима најчешће забиљежен екавски лик¹⁵⁸: *ријешењем* Пс17,1, *ријешења* Пс25; Пс26, *ријешењу* Г1,3, *рѣшенѣ* Пс7, *решења* Пс25. Његош, пак, употребљава ненародске облике *решеније* и *рјешеније*¹⁵⁹.

Само ијекавску замјену биљежимо у следећим примјерима: *ријеђате* БЦ5, *ријез* БЦ158; ПБ57, *ријеца* БЦ258.

Б. Предлог/прилог *послѣ* у језику Николе I има или јекавску замјену јата: *найтослѣ* П11,23, *послѣ* П1,21,23,24,25,29, *послѣподне* П1,28, *посље* ПЗ,3, 6, 19; Пј48; Пс26, *најпосље* ПЗ,23, као у старијим црногорским говорима¹⁶⁰, или, ређе, ијекавску варијанту, која се иначе јавља у комбинацији са партикулом *ѡ*¹⁶¹: *послѣѡдѣ* Пс4; Пс16,2; П1,33, *найтослѣѡдѣ* П1,11,34; ПЗ,16. У препису мемоара срећемо је у ијекавској форми без партикуле *ѡ*: *послије* Мп3, 27, *најпослије* Мп4... Екавски рефлекс јата у овој ријечи, који се иначе у мањем броју примјера налази у језику Петра I и Петра II¹⁶², што, такође, има ослонца у народним говорима¹⁶³, није регистрован у нашем корпусу.

В. Неодређене замјенице и прилози у Николиним аутографима знају само за екавску замјену јата: *некоме нешто* Пс9,1, *неколико* П1,17, *неке* П1,29, *нешто* П1, 14, 18, 30, 31... Ријетки примјери из штампаних извора са јекавском замјеном старог јата резултат су приређивачевих интервенција: *њешто* БЦ66,137; В26, *њеком* В24, *њеку* В24. И поред нејединствености у овом погледу, сигурно је да екавски облици у цјелини преовладавају над јекавским и у старијим црногорским говорима¹⁶⁴ и у језику старијих црногорских писаца¹⁶⁵. Међутим, Вук Караџић је, након што их је чуо у Црној Гори и Дубровнику, прихватио јотоване форме, дајући им једно вријеме, кад је инсистирао на доследној ијекавици, употребну предност у односу на нејотоване¹⁶⁶.

¹⁵⁸ У Црмници су у употреби ијекавски и скавски облик (Б. Милетић, *Црмница*, 346), у Паиштровићима и Бјелопавлићима једино скавски (М. Јовановић, *Паиштровићи*, 111; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 27).

¹⁵⁹ М. Стевановић, *Речник II*, 230, 232.

¹⁶⁰ Црмнички и СК-Јб говори имају обје наведене варијанте (Б. Милетић, *Црмница*, 444; М. Пешикан, *СК-Јб*, 182).

¹⁶¹ Исп. исто у Његошевом језику: Д. Вушовић, *Прилози*, 11.

¹⁶² Б. Остојић, *Петар I*, 86; М. Стевановић, *Речник II*, 98. Стевановић је код Његоша забиљежио све форме: скавску, јекавску и ијекавску, која се јавља и с партикулом *ѡ* (98–100).

¹⁶³ Екавска варијанта прсовладава у мрковићком говору, а Л. Вујовић објашњава да се сажимање груп *ије* у *е* могло остварити тек пошто је партикула затворила крајњи слог (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 119).

¹⁶⁴ Екавске варијанте су уопштили СК-Јб, источницрногорски и бјелопавлићки говори (М. Пешикан, *СК-Јб*, 106; М. Стевановић, *Источницрног.*, 24; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 30), јекавске мрковићки (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 115), а обје врсте има црмнички (Б. Милетић, *Црмница*, 428).

¹⁶⁵ Владика Данило и М. Миљанов имају само облике са *не-* (А. Младеновић, *Данило*, 102; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 53), у језику Петра I и Петра II регистровани су као ређи облици са *ње-* (Б. Остојић, *Петар I*, 88; Д. Вушовић, *Прилози*, 12). Обје врсте облика регистровала је и Ј. Суботић у језику Л. Томановића (Ј. Суботић, *Томановић*, 63).

¹⁶⁶ М. Стевановић, *Карактер дијалектизама*, 203; А. Пецо, *Једно поређење*, 199, 200.

Г. У именици *човјек* и њеним изведеницама примјетно је колебање између јекавског и екавског рефлекса:

- *човјек* ПЗ,4; Пј28; Пј42, М4, *човѣкъ* Пј9, *човјека* Пј30, *човѣкове* Пј9;
- *човек* Пј9; Пј34; П1,24, *човечанству* П1,22.

За ову именицу са екавским рефлексом већина старијих црногорских говора не зна. Једино је забиљежена у Мрковићима, Паштровићима и једном дијелу перашког говора¹⁶⁷. Л. Вујовић претпоставља да је екавски изговор постао фонетским путем: губљењем сугласника *j* иза уснених сугласника¹⁶⁸. М. Николић овај екавизам у ијекавским говорима назива псеудоекавизмом „с обзиром на то да је та форма настала испадањем -в, потом и -j и, коначно, враћањем -в¹⁶⁹. Екавски лик именице *човјек* у језику Николе I, осим ускодијалекатског, може бити и књишког поријекла¹⁷⁰. Познат је језику старије црногорске књижевности¹⁷¹, а дуго времена био је својствен и језику Вука Караџића¹⁷².

Никола I често употребљава и народну форму: *чояк* П1,24, 25, *чойку* Пс11,4, *чојку*, *чојак* Пс12, 9, 10, 11¹⁷³.

Д. У пјесми *С белом брадом* Пј45 Никола I употребљава из посебних разлога, у циљу постизања одређеног ефекта, јер пјева о извјесној србијанској официрској личности, низ екавизама који му најчешће нијесу својствени у другим приликама: *белом, човек, тера, беда, стера, обесити, прети, заповести, доле, места, беже, Немци, заповеда, захтева, свету*; али у истој пјесми коегзистирају (и)јекавизми: *његовијех, вриједнијех, сједио, лијепе, вријећао, успјеха, свијема, свијетлог насљедника, пријетње*.

Ђ. Спорадично се екавизми срећу и у следећим ријечима: *успеха* П1,21, *неоклевај* Пј8, *одлеже*¹⁷⁴ Пј48, *разговорно* Пс12,12, *леба*¹⁷⁵ Пј9. Екавизам *целивати* Пс1 у складу је с великим дијелом црногорских говора¹⁷⁶ и језиком старије црногорске

¹⁶⁷ В. Л. Вујовић, *Мрковићи*, 116; М. Јовановић, *Паштровићи*, 113, 114. М. Решетар ју је регистровао у говору Стрпа, у околини Пераста (М. Rešetar, *Der štok*, 72). Облици које биљежи Т. Брајковић, удружени су с испадањем сугласника *в* (Т. Брајковић, *Перашки*, 4).

¹⁶⁸ Л. Вујовић, *Мрковићи*, 122.

¹⁶⁹ М. Николић, *Говори србијанског Полимља*, СДЗБ, XXXVII, Београд, 1991, 244.

¹⁷⁰ Исп. са црквенословенским обликом *човек* који је присутан у писмима владике Данила на народном језику (А. Младеновић, *Датло*, 65).

¹⁷¹ М. Пижурица, *Змајевих*, 180; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 55.

¹⁷² Средином тридесетих година 19. вијека, Вук је усвојио облик *човјек* пошто га је чуо у Дубровнику (М. Стевановић, *Проучавање Вукова језика*, 29).

¹⁷³ Среће се у црмничком и СК-Љ говорима (Б. Милетић, *Црмница*, 230; М. Пешикан, *СК-Љ*, 84).

¹⁷⁴ Исп. са *разлежу се* у Његошевом језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 12).

¹⁷⁵ Исп. Б. Милетић, *Црмница*, 251; М. Пешикан, *СК-Љ*, 105; Д. Петровић, *Брођанац*, 233; Б. Остојић, *Петар I*, 88; Д. Вушовић, *Прилози*, 12.

¹⁷⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 105; Б. Милетић, *Црмница*, 251; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 122; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 30; Д. Петровић, *Ријека*, 61; М. Станић, *Ускоци I*, 76.

књижевности и штампе¹⁷⁷, а вјероватно је распрострањен под утицајем црквеног језика¹⁷⁸.

Само као јекавизам регистровани смо именицу *дѣйство* Пј4; Мп13а, која се с јекавским фонетизмом среће и код Његоша али у црквеноруским формама¹⁷⁹.

4. Секундарна вриједност јата

а) Као у неким црногорским говорима и у језику појединих црногорских писаца, именица *болест* се и у нашем корпусу јавља са ијекавском вриједношћу секундарног јата¹⁸⁰, и то у аутографима писама доследно: *болијест* Пс12,9; Пс12,10, *болијест* Пс20; Пс21, док у штампаном пјесничком тексту и препису мемоара биљежимо књижевну форму: *болести* ПВ171, *болест* Мп38а.

б) Именица *сиромах* у језику Николе I јавља се са етимолошким *и*: *сирома* П1,24, *сиромаху* Пс12,18, *сиромаха* Пс22. Такво стање поклапа се са црмничким говором, а разлика са СК-Љ и новијим црногорским говорима¹⁸¹. У истом облику јавља се и у језику осталих Петровића¹⁸², па се може закључити да се као икавизам налази и у његушком говору.

в) Прилог *овдѣ* у аутографима Николе I егзистира скоро увијек са екавским рефлексом секундарног вокала јата, односно у свом првобитном облику¹⁸³: *овде* Пс4,1; Пс9,1, 2, 3; Пс12,10; Пс25; Пј8; ПЗ,15, 20, с изузетком: *овђе* ПЗ,13. И у овом погледу имамо једнакост са црмничким говором¹⁸⁴. Међутим, с обзиром на то да се среће и у језику владике Данила, Петра I и Петра II¹⁸⁵, облик *овде* је вјероватно одлика и његушког говора. Доследно јекавски облик из преписа мемоара, и то без извршеног јекавског јотовања: *овдје* Мп36а, не можемо сматрати аутентичном цртом Николиног

¹⁷⁷ А. Младеновић, *Данило*, 63; Д. Вушовић, *Прилози*, 12; Ј. Суботић, *Црногорка*, 102.

¹⁷⁸ Такво мишљење поводом ове форме у мрковићком говору износи Л. Вујовић (Л. Вујовић, *Мрковић*, 122).

¹⁷⁹ М. Стевановић, *Речник I*, 161, 162.

¹⁸⁰ В. Б. Милетић, *Црмница*, 253, 387; Д. Вушовић, *Диалекат*, 10; Д. Петровић, *Ријека*, 61; Јавља се у језику владике Данила, мада недоследно (А. Младеновић, *Данило*, 59), у језику Петра II (М. Стевановић, *Речник I*, 45) и Л. Томановића (Ј. Суботић, *Томановић*, 62). Ј. Вуковић накалимљену замјену јата у овој ријечи објашњава утицајем великог броја именица на *-ијест*: *заповијест*, *обавијест*, *свијест* итд. (Ј. Вуковић, *Историја*, 79).

¹⁸¹ Б. Милетић, *Црмница*, 287, 291. За облик са јекавским рефлексом секундарног јата исп.: М. Пешикан, СК-Љ, 106; Д. Вушовић, *Диалекат*, 17; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 35; М. Реџеџа, *Der stok.*, 74. У Ускоцима су забиљежене обје варијанте (М. Станић, *Ускоци I*, 75).

¹⁸² А. Младеновић, *Данило*, 70; Б. Остојић, *Петар I*, 89; М. Стевановић, *Речник II*, 285.

¹⁸³ Овај прилог је поријеклом од замјеничке основе којој се додавала партикула *де*. Секундарни глас јат успостављен је аналогно према прилозима са јатом на крају типа *кѣѣ* и сл. (Ј. Вуковић, *Историја*, 79).

¹⁸⁴ Б. Милетић, *Црмница*, 442, 443.

¹⁸⁵ А. Младеновић, *Данило*, 68; Б. Остојић, *Петар I*, 89; Д. Вушовић, *Прилози*, 12.

језика будући да смо облик *овде* забиљежили у писмима која су настала послје мемоара. С друге стране, секундарно јат у прилогу *къд ѣ* има увијек јекавски рефлекс: *је* Пј21; Пс3, *ниџе* Пј4; П1,7, *џе-џе* Пј13...

г) Глагол шесте врсте¹⁸⁶ *(у)чинити* у језику Николе I нешто чешће долази са изворним *и*: *чинити* П1,5,25, *учинити* Пј8; Пс10; П1,5; КА75, *учинио*, *учинише* П1,13, *учинит* П3,16, *учинило* Пс9,1, *учини* Мп21, *учинићемо* Мп30..., него са накалемљеним јатом: *учињели* Пс1, *не чињет* П3,22, *чињеше* ПВ202, *учињеће* НК51, *чињели* Мп16а, *чињети* Мп42а, *чињела* Мп39...

Обје врсте примјера заступљене су у црногорским говорима, али су претежнији облици са јекавским рефлексом секундарног јата¹⁸⁷. У Његошевом језику књижевни облици неупредиво су бројнији од дијалекатских¹⁸⁸.

Замјену изворног *и* секундарним *је*, регистровани смо и у примјеру *дозвољеле* Пс19,1.

Глаголи шесте врсте са инфинитивном основом на *-је* од некадашњег јата повремено имају облике инфинитива са вокалом *и* на крају основе, што се, такође, може наћи у појединим црногорским говорима и старијој књижевности ствараној на њиховим теренима¹⁸⁹:

преживити Пс5,2; ПВ42, *штедити* КР7, *уштедити* Пј49; КР125, *претрпити* Пс17,1; ПВ162, *живит* ПВ190, *зеленити се* ПВ198, *поцрвенити* КР95...

Овај вокал није добијен фонетским путем већ аналогијом према радном придјеву или првом лицу једине презенте.

д) Поједини итеративни глаголи са суфиксом *ива* развијају секундарно *ије*, што је, такође, црногорска дијалекатска особина¹⁹⁰, која се могла развити према глаголима типа *слијевати*, *лијевати* итд¹⁹¹:

прелисваху П1,30, *излијевана* БЦ135, *почисвали* П1,32, *почијевам* П3,4, *почијева* СП99, *покријева* СП107, *укријева* Г8...

¹⁸⁶ Придржавамо се Стевановићеве појеле глаголских врста.

¹⁸⁷ Оба лика овог глагола присутна су у СК-Љ говорима (М. Пешикан, СК-Љ, 291), док су форме са јекавском замјеном накалемљеног јата доминантне у црмничком и мрковићком говору (Б. Милетић, Црмница, 473; Ј. Вујовић, Мрковићи, 116). Ускочки говор зна само за форму с јекавским рефлексом (М. Станић, Ускоци I, 74).

¹⁸⁸ М. Стевановић, Речник II, 457–459.

¹⁸⁹ Д. Вушовић, Диалекат, 11. Исп. у Његошевом језику (Д. Вушовић, Прилози, 12).

¹⁹⁰ Исп.: Б. Милетић, Црмница, 252, 253; М. Стевановић, Источноцрн., 26, 27; Д. Ћупић, Бјелопавлићи, 26; Д. Вушовић, Диалекат, 10; М. Станић, Ускоци I, 75.

¹⁹¹ Овакво објашњење даје Д. Вушовић (Д. Вушовић, Прилози, 12).

ђ) У неким позајмљеницама из романских језика задржала се група *ије* у оквиру суфикса *-ијер*, што је забиљежено и црногорским говорима и у језику Николиних претходника из породице Петровић¹⁹²: *Кавалијерску* МЗ4, *талиџра* Пс9, *инцилиџер* Пс9, *инцилијери* Пс12,6, *касијеру* Пј13, *банкијер* Пс23, *панцијер* ПА80. У једном примјеру имамо слог *је*, чије *ј* јотује претходни сонант *л*: *кавалџр* Пј9. Међутим, именице *официр* и *командир* не чувају изворне наставке: *официр* П1,24, *официри* П1,27, *официрима* Т2, *командиру* Т6, *командира* НК49. Секвенцу *ије* развијају домаће ријечи: *кондијер* БЦ273, *путијер* КР70 и *косијер* КР75. Именица: *манастир* КА30; НК50, *манастира* ПВ64, у језику Николе I не развија завршетак *-ир* у *-ијер*, иако је то регистровано у језику појединих Петровића и добром дијелу црногорских говора¹⁹³.

Овдје ћемо навести и етнике који развијају групу *ије*: *Бокијеља* Пс26, *Бокијеља* ПВ115, поред *Бокелџи* ПВ113.

5. Јат у флексивним завршецима

Црногорски говори у инструменталу једнине мушког и средњег рода и у генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине сва три рода придјевских ријечи без обзира на природу крајњег сугласника основе могу имати завршетке тврде или меке промјене, или напореда и једне и друге¹⁹⁴. Паралелизам ових облика дуго је владао у књижевном језику ијекавског изговора. И језик Николе I, судећи на основу цјелокупног истраживачког корпуса, карактерише напореда употреба два низа наставака, док у препису мемоара претеже употреба дужих наставака, нарочито у генитиву множине.

У инструменталу једнине подједнако су бројни примјери са групом *ије* и вокалом *и* у наставку:

¹⁹² Исп. исто у: М. Пешикан, *СК-Љ*, 106; Б. Милетић, *Црмница*, 254; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 27; Д. Вушовић, *Диалекат*, 10; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњац*, 17; М. Станић, *Ускоци I*, 75; А. Младеновић, *Данило*, 61; Б. Остојић, *Петар I*, 90.

¹⁹³ Напротив, у језику Петра I ова именица долази у облику *манастијер* (Б. Остојић, *Петар I*, 90). Иначе, појава *ир* > *ијер* у науци се објашњава различито. О страном утицају говоре: А. Вајан, *Златарић I*, 234; Д. Вушовић, *Диалекат*, 10, о двојаком суфиксу од старина: М. Стевановић, *Источноцрн.*, 27, о паралелном образовању старијег датума: Б. Милетић, *Црмница*, 254; а о фонетском процесу: М. Решетар, *Дубровачки зборник*, 167.

¹⁹⁴ Од старијих црногорских говора облике тврде замјеничко-придјевске промјене доследно имају СК-Љ М. Пешикан, *СК-Љ*, 162) и говори Бјелопавлића (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 28); ти су облици доминантни у говорима источне Црне Горе и Црмнице (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 26,79; Б. Милетић, *Црмница*, 411,412), док једино Мрковићи познају скоро искључиво облике меке промјене (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 117). Што се тиче новоштокавских црногорских говора, говори Пиве и Дробњака, као и околине Колашина, знају само за облике тврде промјене (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњац*, 17,18; М. Пижурица, *Колашин*, 146), у ускочком говору они су неупоредиво бројнији од крајних (М. Станић, *Ускоци I*, 72), док су у говорима западне Црне Горе једнако обични и једни и други облици (Д. Вушовић, *Диалекат*, 50, 55).

а) са групом *ије* у наставку:

с' бољијем дијелом Пс12,6, *једнијем наставником* Пс12,12, *с' једнијем сиромашнијем сталежом* Пс12,14, *једнијем свршенијем чином* Пс16,1, *једнијем потезом* Пс16,2, *с' покойнісѣмъ владикомъ* П1,5, *овісѣмъ ѱопекомъ* П1,6, *с' єднісѣм лістим словом* П1,23, *слаткісѣм* П1,23, *с' єднісѣмъ нашом* П1,27, *єднісѣм и добрісѣм султаном* П1,30, *с' нашисѣма* П1,33, *с' овијем мојем журналом* П3,21, *с' његовијем Министром* М3,4, *с' Рускијем царем* М3,1, *са живијем* М3,4...

б) са вокалом *и* у наставку:

са материјалнимъ стањем Пс11, *вашим могућим посредовањем* Пс17,1, *Богом свемогућим* Пс18, *под овим условом* Пс28, *иѣговимъ другомъ* П1,16, *понашањем достојанственим* П3,2, *с' царевим возом* П3,6, *са живим заинтересовањем* П3,7, *особитим влаком* П3,13, *и Царским Домом* М3,1, *Духовним оцем* М3,1, *свѣжисѣмъ гласомъ* Пј9, *с' топлим своим даном* Пј16, *са њиним сам злобним росм* Пј17...

У генитиву множине, који је далеко најбоље заступљен у Николиним аутографима, доминантнији су облици са секвенцом *ије*, мада ни број оних са вокалом *и* није занемарљив:

а) са групом *ије* у наставку:

тісѣхъ вода Пј4, *небескијех благослова* Пј19, *одъ нашисѣ пріятеля* Пс2, *изъ петнісѣхъ жила* Пс5, *неколико жителя Подгоричкісѣхъ* Пс9, *свијех онијех* Пс12,2, *твоијех ђедова, твоијех баба* Пс12,2, *болеснијех умова болеснијех људи* Пс12,3, *од твоијех година* Пс12,4, *брацкијех бомба* Пс14,1, *од онијех нервознијех насртајах* Пс15, *нашијех добријех пријатеља* Пс16,2, *великијех жертава* Пс19,1, *шума државнијех* Пс23, *Великијех сила* Пс25, *од онијех Црногораца* Пс26, *Великаша турскісѣхъ* П1,3, *Византинскісѣхъ царева* П1,9, *чуднісѣхъ стварихъ* П1,9, *рускісѣхъ грла* П1,10, *вишисѣхъ црква* П1,21, *самісѣхъ врата* П1,24, *иностранисѣхъ дѣла* П1,32, *и добријех и злијех* П3,4, *правијех интереса* П3,4, *разнијех вјежбања акробатичније* П3,6, *од коијех* П3,8, *старијех познаника* П3,9, *таквијех чуда, таквијех измишљотиња* П3,14, *овијех дана* П3,16, *осім брзометнијех горскијех топова* П3,19, *нашијех синова* П3,22, *нашијех заслуга* П3,22, *око сагорелијех њиних домова* М3,4, *спољнијех послова* М3,4, *новијех доказа* Г1,3, *свијех нацијах* Г1,3, *мојијех витезова* Г2,3, *најстаријех представника* Г3, *са другијех извора* ППс1,1...

б) са вокалом *и* у наставку:

страних држава Пс16,2, *с' Бегових Корита* Псб, *након сјајних војничких успјеха* Пс17,1, *великих сила* Пс17,1, *својих тековина* Пс17,1, *моих подајника* Пс19,2, *њихових срца* Пс19,2, *одъ свихъ своихъ Султанія* П1,1, *разни чувства* Пј15, *насахъ полу писали* П1.6, *мисирскихъ принцезахъ* П1,9, *њѳових дивљих образа* П1,33, *спремјених помагача* М3,2, *до бољих прилика* М3,3, *великих сила* М3,3, *без већих окријаја* М3,4, *моих горшитака* М3,5, *поучних и дивљења достојних мемоара* М4, *многобројних писаца* М4, *од своих лажних* П3,15, *великих искушења* Т1, *њезних синова* Пс16.1, *вншебројних титања* ППс1,1...

И у дативу множине однос дужих и краћих наставака креће се у корист првих.

Примјећујемо да сви примјери са вокалом *и* у наставку припадају замјеницама:

а) са групом *ије* у наставку:

онісма Пс9, *новісѣ кућама* Пс9, *горепоменутисѣ* Пс11, *побрканијем теоријама* Пс12,3, *и сѳнісма слугама* П1,17, *великісѣ* П1,18, *некијема* П3,3, *моијема савременицима* М2, *овијема* М4, *свијема вама* Г1,1...

б) са вокалом *и* у наставку:

нашим предјелима М3,5, *коима* П3,12, *њѳовим душама* Пс12,4, *сѣма вѣтровима* Пј9,1...

И у инструменталу множине имамо сличну сразмјеру између облика са секвенцом *ије* и оних с вокалом *и*:

а) са групом *ије* у наставку:

с'коисѣ Пс2, *с' найнакићенисѣ* Пс11, *сѣјема свецима* Пс18, *с' бољісѣ коњѣма* П1,28, *с' нашісѣ* П1,33, *с' малијем новчаним средствима* М3,2, *пред вашијем потомством* Г1,3, *међу сретнијема моијем данима* Г3...

б) са вокалом *и* у наставку:

с неким дипломатима Пс16,2, *ускимъ сокацима* П1,5, *с' јуначким рукама* М3,2, *насилним средствима* Т6...

Једино у локативу множине изразито доминирају примјери са аналошки успостављеним наставком:

а) са групом *ије* у наставку:

о стварима тајнијема и домаћијема Пс12,7, *фамилијарнијем особама* Пс12,8...

б) са вокалом *и* у наставку:

о женским врлинама Пј9, *о* њиовим старим царевима П1,11, *о* њиовим породичним стварима Пс12,8, *у* повољним околностима Пс19,1, *у* високим преданијама, *у* овим крајевима Пс19,2, *о* намјерама аустриским Пс16,2...

На основу цјелокупног изнесеног материјала види се да Никола I доста често употребљава оне форме придјсва и придјевских замјеница које савремена књижевнојезичка норма сматра једино исправним. Запажамо да се само број *један* у свим ексцерпираним примјерима јавља са секвенцом *ије*. Очигледно јс и да дистрибуција ових двију врста форми у рукописном дијелу нашег корпуса не зависи искључиво од тога да ли се ради о пјесничком или прозном тексту, јер се и једне и друге срћу и у стиховима и у прози. Напоредна употреба облика са наставцима некадашњих меких и тврдых основа карактеристична је и за Вука Карацића, само што је он до посјете Црној Гори и Дубровнику 1836. године давао преимућство облицима са вокалом *и* у наставку, а отада оним другим¹⁹⁵. Код Петровића чији је језик испитан и описан имамо обрнут смјер. На њиховим текстовима може се пратити како су облици са вокалом *и* у наставку временом потискивали облике са уопштеном наставачком секвенцом *ије*. Тако владика Данило употребљава доследно облике са секвенцом *ије*¹⁹⁶. Петар I употребљава напореда обје врсте облика али су они са секвенцом *ије* далеко бројнији¹⁹⁷. Да се најјаче новијим облицима одупирао генитив множине, показује и пјеснички језик Петра II, у ком су ријетки облици генитива множине са вокалом *и* у наставку, а у другим падежима су обични и једни и други облици¹⁹⁸. Међутим, у Његошевој приповиједачкој прози доследно се јављају наставци са ијекавским рефлексом¹⁹⁹. Тек у језику Николе I имамо ситуацију да у једном падежу, локативу множине, доминирају новији облици, са вокалом *и* у наставку. У језику осталих старијих црногорских писаца 19. и почетка 20. вијека ситуација је у овом погледу разнолика: креће се од искључиве употребе падежних облика с рефлексом *ије* у наставку до искључиве употребе облика с рефлексом *и* у наставцима, преко напоредне употребе ових двију падежних форми²⁰⁰.

¹⁹⁵ М. Стевановић, *Карактер дијалектизама*, 196–199; А. Пско, *Једно поређење*, 195.

¹⁹⁶ А. Младеновић, *Данило*, 53, 54.

¹⁹⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 90–93.

¹⁹⁸ Д. Вушовић, *Прилози*, 33.

¹⁹⁹ Б. Остојић, *Придјевски и замјенички облици на -ијех, -ијема и -их, -има*, 82.

²⁰⁰ Проф. Б. Остојић је, анализирајући ову проблематику на корпусу црногорске приповиједне прозе од Његоша до 1918. године, дошао до закључка да Његош и Миљанов увијек употребљавају падежне облике с рефлексом *-ије-* у наставку, а такви су најчешћи у језику С. М. Љубише, А. Јовићевића и Ј. Иванишевића. Приближно исти број примјера од обје врсте падежних облика нашао је у језику Ђ.

У овом смислу занимљива је и дистрибуција завршетака у везницима и речцама *затим, сасвим, међутим* у Николином језику:

затисмъ П1,18, 23, 28, *за тијем* Пс12,10; П3,17; *затим* П1,3, 19, 22, 23, 29, *за тим* Пс17,1; *сасвисм* П1,22, *сасвиѐм* П1,23, 25, *сасвијем* Пс15; Пс12,10; *међутисмъ* П1,3, *међу тијем* Пј43; *међутим* П1,24, *Међу тим* Пс25.

38. Алтернација а : ѿ

Неједнака судбина полугласника у отвореном и затвореном слогу, односно његова различита позиција у ријечи или предлошкој синтагми, условила је да се једни облици појединих категорија ријечи у нашем језику јављају с непостојаним *а*, а други без њега. Сходно томе, појава непостојаног *а* посматра се, на једној страни, у облицима промјенљивих ријечи, а на другој, у саставу предлога и префиксалних творбених ријечи²⁰¹.

1. Што се тиче непостојаног *а* у појединим облицима промјенљивих ријечи, стање у језику Николе I од савременог књижевног језика одступа само у неколико појединачних именичких облика. Иначе, и у његовом језику, код именица, непостојано *а* егзистира у номинативу и генитиву множине именица мушког рода (*Граховац* Пс8, *утисакъ* П1,21, ...; *новаца, дуката* Пс1,1, *добитака* Г2,3...), те у генитиву множине именица женског рода треће Ст. врсте чија се основа завршава групом сугласника (*сабаља* Пј21, *битака* Г1,1, *цркава* П1,21...) и именица средњег рода (*копаља* Пј21, *добара* Г2,2...).

Најопсежнији коментар изискује именица *дан*. Она у једном броју примјера има парадигму с уопштеним *а* из номинатива једнине: *у по дана* НК69, *Дани мени дуги билие* СП66, *Гдје се мучни дани нижу* СП114... Међутим, у језику Николе I она се јавља и с основама без вокала *а*: *дн-* и *днев-*: *до Аранђеловадне* Пс9, *око Видовадне* Пс10,2, *ономадне* П1,34; Пј45; Пс5, Пс15; П3,18, *О ђурђевудне* М3,2; *Дни и ноћи* ПВ163, *И дни свану* НК66, *Благодатни дни* СП65, *Далеки су дни мегдану* СП100, *Да избрајаш дне вјечите* ПВ33, *дне набрајеш* СП118; *за дневи* Х87,91, *и по ноћи и по дневи* НК59, *ни поноћи ни по дневи* Пј45. У наведеним примјерима огледају се облици старе

Перовића, Ф. Ковачевића и М. Цара. Чешћи облици са *-и-* него са *-ије-* јављају се у језику Н. Ковачевића, Р. Перовића и С. Шобајнића, а скоро доследно облике са *-и-* имају Вук Врчевић и В. Трипковић. Овакво стање у језику црногорских писаца у доброј мјери је условљено њиховим поријеклом из различитих црногорских говорних подручја (Б. Остојић, *Придјевски и замјенички облици на -ијех, -ијема и -их, -има*, 82).

²⁰¹ А. Белић, *Историја*, 62–65; Ј. Vuković, *Istoriја*, 40–49; М. Стевановић, *Савремени I*, 144–148.

консонантске промјене именица мушког рода (в. т. бр. 59). Све ове различите форме именице *дан* познате су старијим црногорским писцима и говорима²⁰².

Осим у примјеру именице *дан*, и у именици *сан* непостојано *а* из номинатива једнине уопштено је и у оним облицима у којим га у савременом књижевном језику нема: *без сана сам* ПЗ,21, и у *сану* Пј14, *три сана* БЦ108, *на сану* БЦ109, *из вјечнога сана* НК14, поред ређих облика без њега: у *сну* БЦ109, *о сну* БЦ109²⁰³. А. Белић ово види као резултат тенденције у нашем језику „да непостојано *а* у једносложним речима не губи своју непостојаност“²⁰⁴. Необичан примјер непостојаног *а* имамо у генитиву множине именице *мисао*: *од мисала* ПЗ,22; Пс26 и у именицама *обрат* Пс27 и *копат* ПЗ,4²⁰⁵. Непостојано *а* не долази у генитиву множине именице *аљутант*: *десет аљутанта* П1,27, иако се њиме у савременом језику оваква сугласничка група на крају именица страног поријекла разбија²⁰⁶. Последњи вокал у топониму *Загарац* одржава се у парадигми: *изъ Загарача* Пс8, али не и у етнику *Загарчани* Пс9,3; НК21.

2. Двојаки облици предлога, с непостојаним *а* у финалном положају и без њега, условљени су природом почетног слога ријечи са којом чине акценатску цјелину. Међутим, њихову „је употребу савремени језик наш друкчије распоредио него што би то одговарало условима њихова постанка“²⁰⁷, па је непостојано *а* на крају предлога често аналошког поријекла.

а) Предлог *с(а)* Никола I употребљава и са непостојаним *а* и без њега, а најчешће га, ипак, пише са апострофом (којим се, у ствари, подразумејева вокал *а*)²⁰⁸. Али кренимо редом.

Са савременом књижевнојезичком нормом заједничко је једино то што се дужа форма овог предлога доследно користи уз инструментал личне замјенице првог лица

²⁰² Б. Остојић, *Петар I*, 125; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 100; Б. Остојић, *Даковић*, 98; Ј. Суботић, *Орлић*, 163; М. Пешикан, *СК-Љ*, 139; Б. Милетић, *Црмница*, 403; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 212. Форму *опев* у називима празника употребљавају владика Данило (А. Младеновић, *Данило*, 137) и Вук Поповић (Ј. Суботић, *Поповић*, 77). За употребу изван назива празника исп.: А. Младеновић, *Данило*, 137; Б. Остојић, *Петар I*, 125; Д. Вушовић, *Прилози*, 120; Б. Остојић, *Даковић*, 98; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 100; као и: М. Пешикан, *СК-Љ*, 139; Б. Милетић, *Црмница*, 403. За облик *они* исп.: А. Младеновић, *Данило*, 137; Б. Остојић, *Петар I*, 125; М. Пешикан, *СК-Љ*, 139.

²⁰³ Исп. са језиком М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 42).

²⁰⁴ А. Белић, *Историја*, 62.

²⁰⁵ Ова позајмљеница се у овом облику налази и у Даниловим писмима (А. Младеновић, *Данило*, 77). Исп. и: Б. Милетић, *Црмница*, 263.

²⁰⁶ М. Стевановић, *Савремени I*, 208, 209.

²⁰⁷ А. Белић, *Историја*, 65.

²⁰⁸ Непостојање чврстих правила у дистрибуцији ових форми евидентно је и у језику осталих старијих црногорских писаца (Исп. А. Младеновић, *Данило*, 73,74; Б. Остојић, *Петар I*, 67, 68), мада ни савремена књижевнојезичка норма не успоставља правила већ даје препоруке (М. Стевановић, *Савремени I*, 146–148).

јединице: *самномъ* Пс10, П2, П3,8, *са мном* П3,5; ПВ5, што представља архаичну, доследно стимулошку особину²⁰⁹.

Форма *са* обично долази испред ријечи које почињу истим или њему сродним консонантом (сви примјери су, изузев једног, из прозних аутографа), што, уосталом, предвиђа и савремена књижевнојезичка норма²¹⁰:

са „живио“ П1,24, *са свакимъ* П1,26, *са здрављем* П3,2, *са живим заинтересовањем* П3,7, *са Србиом* П3,17, *са сваке стране* П3,22, *са свом силом* Пј19, *са Сенатом* Пс5,3, *са синомъ* Пс9,4, *са собом* Пс12,12, *са смјелосћу* Г1,3, *са свих* Г2,1, *са жељом* Г1...

Међутим, Николи I је у овој позицији својствена употреба и предлошке форме *с*, као појединим старијим црногорским и српским писцима²¹¹. Док у аутографима биљежимо само два таква примјера, и то с инструменталом: *ссмрћу* Пј16, *с слободном на њој пловидби* Пс17,1, из штампаног дијела пјесничког корпуса ексцерпирали смо више примјера такве употребе овог предлога с генитивом:

Име турско, вјеру с себе збаци КА54, *И с сјевера и са свијех страна* КА68, *Скок бијели с Свети-горе* НК37, *Јуришаху с сваке стране* НК40...

Наведени примјери не одговарају савременој књижевнојезичкој норми, јер је „иновациони степен у апсолутном смислу који се карактерише обавезном употребом лексеме *са* развијен (је) у позицијама где други део секвенце почиње сугласницима *с*, *з*, *ш*, *ж*“²¹².

У штампаном дијелу наших извора регистровани смо чак и примјере без предлога испред ријечи које почињу сугласником *с*. Ова појава, која је потврђена и у народним говорима²¹³, присутна је у језику већине старијих црногорских писаца, али у неједнакој мјери²¹⁴. Будући да у аутографима Николе I не постоји ниједан примјер ове појаве, не можемо тврдити да је она карактеристика његовог језика, већ само његових

²⁰⁹ Ж. Станојчић, *Секвенца с/са + падежни облик*, 185.

²¹⁰ М. Стевановић, *Савремени I*, 147, 148.

²¹¹ Б. Остојић, *Петар I*, 67; А. Младеновић, *Рајић*, 43; П. Херити, *Јанковић*, 60; Ј. Кашић, *Видаковић*, 35.

²¹² Ж. Станојчић, *Секвенца с/са + падежни облик*, 185.

²¹³ М. Пешикан је на цијелој територији СК-Љ говора регистровао социјатив повратне замјенице без предлога (М. Пешикан, *СК-Љ*, 190). Б. Милетић у црмничком говору, такође, биљежи примјере социјатива у којима је предлог могао бити изгубљен фонетским путем (Б. Милетић, *Црмница*, 531, 532). Примјере социјатива без предлога налази и М. Стевановић у источноцрногорским говорима, али међу њима нема примјера у којима би се губљење предлога *с* могло тумачити фонетским процесима (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 108, 109).

²¹⁴ Ријетки примјери ове појаве регистровани су у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 222), Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 59), В. Поповића (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 220), док је у Љубишином и Даковићевом језику сасвим обична (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 220; Б. Остојић, *Даковић*, 164). М. Ивић за ову појаву налази потврде у Држића, Наљешковића, српским народним умотворинама. Позната је, поред нашег, и другим словенским језицима (М. Ивић, *Инструментал*, 215).

штампаних дјела. Она је фонетски условљена, односно, предлог *с* изостаје из метричких разлога испред ријечи које почињу истим сибилантом, најчешће испред повратне замјенице сваког лица:

Да понесеш *собом* у Дубровник?... В29, *Упознат нѣ старом четом* ПВ65, *Кад се турска српском силом/ По Косову помијеша* ПВ180, *Полагано собом збори* Х19, *Собом* има сто Бошњака Х97, *Би л' у кршну отаџбину/ Собом мене ти одвела?* Х101, *У збјег собом понијеше/ Спомен првог отачаства* ПА5, *Довео га собом бјеше* ПА70, *нек их чува стотином заптија* КА65, *Бивали смо у поклаће/ Скоро сваким наоколо* НК26...

Форма предлога *с(а)* с апострофом испред сибиланата забиљежена је само једном: *с' жезломъ* Пј6.

Испред ријечи које почињу другим консонантима Никола I употребљава све три форме овог предлога, и у прози и у поезији. Најчешћа је *с* апострофом, за коју нијесмо увијек сигурни да ли је написана заједно са ријечју иза себе или одвојено од ње:

с' њимъ Пс6, *с'Турском* Пс16,2, *с' њима* Пс16,2, *с' ниједне стране* Пс16,2, *с' мање славе* Пс16,3, *с' Н. В.* П1,8, *с' Митром* П3,2, *с' ње* П3,6, *с' царевим возом* П3,6, *с' почасном четом* П3,8, *с' В. К. Владимиром* П3,8, *с' том* П3,17, *с' Министром* П3,18, *с' крај барјака* Пј21, *с' њиовога* Пс12,4, *с' лијепог* Пс12,4, *с' голом титулом* Пс12,8, *с' неба* Пс12,9, *с' вама* Т6, *с' нама* Т6, *с' том* Пс23, *с' љубављу* М4, *с' надом* Г1,1...

Нешто је ређа форма *с* непостојаним *а*:

са Госпођом П1,26, *са врх града* Пј21, *са никим* Пс12,12, *са нашег мора* Г1,3, *са њиним* Пј17, *са найдубљимъ поштованѣмъ* Пс7, *са Милицом и Станом* П3,8, *са презрењем* П3,20, *са сзера* Пс4,1, *са најсрдачнијом* Т1, *са висова* Пј22...,

а у најмањем броју примјера употријебљена је форма без непостојаног *а*, баш она која је у складу са препорукама савремене књижевнојезичке норме²¹⁵, мада је за ову позицију и у савременом књижевном језику карактеристична факултативна употреба форми *с* и *са*²¹⁶:

с нама Пј9, *ским* Пс9,4; Пс12,16, *с прозора* П1,4, *сњим* П3,14, *с врућом надом* П3,22, *свама* Г1,2, *сљубасношћу* П3,22, *сњима* Пс16,3...

²¹⁵ М. Стевановић, *Савремени I*, 146.

²¹⁶ Ж. Станојчић, *Секвентја с/са + надежни облик*, 185.

И с ријечима које почињу вокалом најчешће долази предлог с апострофом, а онда с непостојаним *а*, чак и у случајевима када иза почетног вокала не долази консонант *с*²¹⁷:

- *с' Аранчићем* Пј45,2, *с' истом войскомъ* Пс4,2, *с' ову страну* Пс9,1, *с' обије стране* Пс16,2, *с' истијем министром* П3,18, *с' одушевљењем* П3,22, *с' обхођењем* Пс12,8, *с' огртачем* Пс12,9, *с' усклицима* Г1,3...;
- *са успѣхомъ* Пј4, *са истога мјеста* П3,15, *са усана* Пј16, *са извора* Пј4, *са овом* Пс11, *са италианском владом* Пс25, *са ужасом* Пј23.

Форма без вокала и апострофа, коју савремена књижевнojeзичка норма предлаже²¹⁸, није забиљежена у овој позицији²¹⁹.

У језику Николе I налазимо и предлошку форму *су*, која се најчешће употребљава уз бројеве и замјеницу *што*, за шта потврде налазимо у све три врсте извора:

су педесетъ витезова Пс2, *су што* П1,30; НК23, *су два брата* НК52, *су два прста* КР3, *Су два сунца* СП77, *Су оба срества* БЦ145, *мач су двије оштрице* Мп23, *су обје ноге* Мп25а,

уз евидентне изузетке: *са два ађутанта* П1,34, *Ал' са чим се располаже* СП119. Може се претпоставити да и у примјеру *с' чим* П3,22 апостроф стоји умјесто вокала у.

Осим уз бројеве и замјеницу *што*, ова форма се у нашим народним говорима може наћи у инструменталној синтагми са количинским прилозима и бројним именицама, а понегдје и са показним замјеницама²²⁰. Неки од тих случајева употребе присутни су у преписима које смо анализирали: *што покојник готово су по села бјеше* с некијем кум крштени КР66, *су оно 10–15 друга* КР157, *су ово мало ријечи* Мп31, 31а.

²¹⁷ М. Стевановић оправдава употребу форме *са* испред ријечи које почињу вокалом ако иза тог вокала долази *с* (М. Стевановић, *Савремени I*, 146).

²¹⁸ М. Стевановић, *Савремени I*, 146. Проф. Ж. Станојчић истиче да употребу предлошких форми *с/са* у позицији испред вокала карактерише апсолутна факултативност. Послије опсежног истраживања, он је дошао до закључка да писци који се опредељују за говорну регулацију овог феномена у свим факултативним случајевима показују јасну тенденцију много веће употребе предлога без непостојаног *а*, док се оне који слијеле литерарну регулацију чешће опредељују за предлошку форму с непостојаним *а*, поводећи се за сопственим осјећањем за мелодију секвенце *са* у реченици (Ж. Станојчић, *Секвенца с/са + надежни облик*, 185, 204).

²¹⁹ У овој позицији, према Тому Маретићу, Вук Караџић напоредо употребљава и *с* и *са*, а Ђура Даничић чешће форму без вокала, коју је и Маретић, од ког преузимамо ове податке, препоручивао (Т. Maretić, *Gramatika*, 57, 58).

²²⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Б. Милетић, *Црмница*, 445; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 282.

Предлог *су*, као новија форма предлога *са*²²¹, јавља се у језику и осталих писаца из владајуће породице Петровић²²², па се може претпоставити да је постојала и у његушком говору.

Николи I Петровићу није својствена употреба удвојеног предлога *с* уз личне замјенице трећег лица, јер у рукописном и штампаном дијелу нашег корпуса не налазимо форме типа: *са њим*, *са њом* итд., што се слаже са већином старијих црногорских говора, за разлику од једног мањег дијела дијалекатске базе који зна за ову особину²²³. Међутим, регистрована је у језику Николиних претходника из породице Петровић²²⁴. Примјери: *ш њом* 1а,10; *ш њим* 11а; *ш њима* 12; *ш ње* 44а..., који се редовно јављају у препису мемоара, очигледно су резултат преписивачеве интервенције.

б) Предлог *к(а)*, који иначе није много чест у нашем корпусу, никад се не јавља са непостојаним *а*. У том облику врло је риједак у језику осталих Петровића²²⁵, што се поклапа са староцрногорским говорима²²⁶, а вјероватно и са његушким. Већина старијих црногорских и српских писаца 18. и 19. вијека врло ријетко употребљава дужу форму овог предлога, или је и не употребљава²²⁷. У нашем корпусу најобичнија је форма *с* апострофом, што значи да је Никола I, ипак, у овом предлогу подразумијевао вокал *а*:

к' нама Пс20, *к' Црном Дриму* Пј45,1, *к' Романији* Пј45,2, *к' Бечу* Пј45,2, *к' циљу* М1, *к' развитуку* М3,2, *к' планинама* Г2,2, *к' себи* Г4, *к' оной страни* П1,10...

²²¹ Говорећи о предлогу *су* у Његошевом језику, Д. Вушовић објашњава да је он могао бити добијен из сложених ријечи које су се напоредо употребљавале *с њим* и *с* префиксом *с(а)-*, какве су: *сукратити* и *скратити*, *супроћ* и *спроћ* итд. То што се префикс *с(а)-* употребљавао самостално као предлог, могло је утицати на самосталну употребу префикса *су-*. Вушовић даље одговара и на питање зашто се овај предлог везао углавном за бројне и прилошке изразе у социјативном значењу. Наиме, уз бројеве и прилоге за количину у тим изразима иде генитив, са којим се слаже и мјесни предлог *с(а)*, па је предлог *су* добио улогу да и морфолошки диференцира социјативно од просторног значења (Д. Вушовић, *Прилози*, 60).

²²² А. Младеновић, *Данило*, 165; Б. Остојић, *Петар I*, 68; Д. Вушовић, *Прилози*, 59. Исп. и: М. Пижурица, *Змајевић*, 310.

²²³ За редупликацију предлога *с* у наведеној позицији знају само поједини СК-Љ (у Зети и Љешкопољу) и источницрногорски говори (у Васојевићима, и то уз све именске ријечи које почињу непчаним сугласницима *љ*, *њ*, *ћ*, *ђ*, *ч* и *џ*) (М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 109), а од новијих говора западне Црне Горе (Д. Вушовић, *Диалекат*, 67).

²²⁴ Срће се у језику владике Данила и Петра I (А. Младеновић, *Данило*, 38; Б. Остојић, *Петар I*, 68).

²²⁵ А. Младеновић, *Данило*, 74; Б. Остојић, *Петар I*, 68; Д. Вушовић, *Прилози*, 52.

²²⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Б. Милетић, *Црмница*, 522.

²²⁷ Форму *ка* немају ни војвођански, ни далматински, ни славонски писци 18. вијека. Рајић је изгледа једини који је има у живој употреби (А. Младеновић, *Рајић*, 52). Од писаца 19. вијека уопште је немају Хаџић (Љ. Суботић, *Хаџић*, 109), Љ. Ненадовић (Ј. Јерковић, *Ненадовић*, 28), Даковић (Б. Остојић, *Даковић*, 67) и Ј. Томановић (Ј. Суботић, *Томановић*, 58), Игњатовић врло ријетко (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 52), док Радичевић напоредо употребљава обје форме (В. Илић, *Радичевић*, 61).

Малобројни су примјери овог предлога без апострофа: *к Дому* Пс21, *к Пешти* Пј45,2, *к губилишту* КА68... Без непостојаног *а* се среће чак и испред ријетких примјера с почетним задњонепчаним сугласником: *к' Грахову* Пс8, *к губилишту* КА68.

в) Од осталих предлога који се могу јавити са непостојаним *а* (*кроз, низ, уз, над, под, пред*), у језику Николе I Петровића налазимо само поједине од њих, па и њих ријетко и само уз замјенице:

предамном Пј44,2, *пред-а-мном* КА18, *Преда-мном* ПВ149, *предањ* М2, *кроза њ* БЦ266, *Уза њ* СП47, *Узањ* Пј45,1...

3. Друкчија је ситуација код прије свега глаголских али и других ријечи са префиксима:

а) Прво наводимо глаголе са префиксима *с-, раз-, из-, об-, уз-*:

с-: *свладамо* Пс8, *свлада* Пс12,16, *свлађује* СП75, *скупљена* НК9, *скупљен* ПВ117, *Скрит* КА55, *скрили* НК26, *сједиштење* НК55, *сломио* ПВ23, *слити* ПВ60, *скуп* ПВ143;

са-: *савладана* Г2,1, *Савладао* НК48, *самрт* Пј16; НК66, *сакупљаше* НК9, *Сакупљених* ПВ179, *сакупљени* Г10, *самрвљено* Х63, *сабирао* ПВ66, *самрвило* ПВ160, *саједини* ПВ115, *саломео* БЦ126, *саливени* ПА9, *сабрао* ПА84, *сарезале* КА84, *сабио се* НК54, *Сакривена* ПВ35, *сатвараше* ПВ57;

раз-: *разладимъ* П1,9, *разгледати* П1,22, *разбери се* ПВ79; В22, *разбира* НК49, *разгони* НК64;

раза-: *разасуто* ПВ93, *разабрат'* Х28, *Разабран* Х65, *разабрао* В24;

из-: *избранице* Пс28; ПА29, *најизбраних* М3,1, *изберем* СП121, *избирам* КА57, *избери* КА54, *изберу* ПВ172, *избрали* ПА79, *изврело* Х9, *избира* Х102, *изгнат'* НК48, *изгонио* НК59;

иза-: *изабратъ* Пс10,1, *изабрао* П1,27; Г1,1, *изабереи* Пс12,6, *изабрали* ПВ87, *изабери* Пс12,7,10, *изашарани* П1,27, *изагонимо* Пс20;

об-: *обсађивали* П1,10, *обзирати* М4, *обзнанишъ* Пс4,1, *обсјала* КА62, *Објуначи* ПВ23, *Обмоташе* ПВ37, *обгрлише* Х56;

оба-: Ø;

од-: *одкрити* М2;

ода-: *одазвати* Пс28, *одазвао* ПВ165;

уз-: *устребуе* Пс1,1;

уза-: Ø.

Очигледно је да обје форме већине префикса учествују у образовању нових ријечи, мада се ипак осјећа тенденција коришћења краћих форми, што се најбоље види на примјеру префикса *об-* и *уз-*. Краће форме већине префикса егзистирају и у дериватима чији други дио у иницијалном положају има сугласничку групу (*свладамо, избранице, обсјала, изгнат'...*)²²⁸. Могућност употребе дужих и краћих форми наведених префикса представља захвално средство за метричку организацију стиха, мада необичне примјере с њима срећемо и у прози и у стиху, какви су на примјер: *самрвљено, сарезале, избранице, обзирати* итд.²²⁹.

Већ помињани предлог су нашао се, такође, у функцији префикса: *сувременика* Пс12,6, *сугласност* ПВ124.

б) Глаголи настали од глагола *ићи* (од обје основе: *идь-* и *шьдь-*) и одређених префикса јављају се паралелно у објема формама: и са вокалом *и*, и са вокалом *а*:

- *изиде* П1,28, *сишили* П1,23, *изидем* Пс13,2, *сићи* Пс9,4, *сидешъ* Пс3;
- *изађем* ПЗ,1, *сашао* ПЗ,15, *изашао* П1,9, *изаша* П1,24, *изашли* П1,26, *изаћи* П1,30.

Наизмјенична употреба ових форми независно од основе представља продужетак дијела традиције чији се почеци везују за 17. вијек²³⁰. Наиме, истраживања говоре да је прије тога употреба вокала у наведеним облицима зависила од глаголске основе, а да се од тада тај однос ремети, па се употребљава један или други вокал или, пак, оба²³¹. Иначе, наизмјенична употреба наведених форми својствена је и појединим старијим црногорским говорима²³².

в) Форме старих глагола *посылати* и *посълати* ријетко се јављају с вокалима *а* и *и* у основи, а чешће без вокала, што има упориште и у црногорским говорима и у језику црногорских писаца²³³:

²²⁸ А. Белић је бројним примјерима показао да испред ријечи које почињу групом сугласника поред предлошке форме *са* долази и форма *с*, истакавши да ту нема правила и да од писца зависи коју ће форму употребљавати чешће (А. Белић, *О писању с и са*, 139).

²²⁹ Исп. са сличним примјерима у Његошевом језику (Д. Вуковић, *Прилози*, 13).

²³⁰ Исп. В. Јовановић, *Венцловић*, 153; А. Младеновић, *Рајић*, 56; *Орфелин*, 155; Х. Куна, *Доситеј*, 52.

²³¹ В. Б. Остојић, *Петар I*, 70. и тамо наведену литературу.

²³² В. М. Пешикан, *СК-Љ*, 168. Црмнички говор доследно има облике с вокалом *и* (Б. Милетић, *Црмница*, 457).

²³³ Кад се говори о заступљености ових форми у црногорским говорима и у језику старијих црногорских писаца, мора се истаћи да је ситуација врло разнолика. У говору Пиве и Дробњака егзистирају само форме без вокала (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 68). За СК-Љ говоре М. Пешикан наводи: *шиљат-шиљем, послат-поиљем* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 174). Исто је и у писмима владике Данила (А. Младеновић, *Данило*, 77), у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 42). Петар I има све три форме али најчешћа је она с вокалом *и* (Б. Остојић, *Петар I*, 70, 71). Све три форме биљежи и М. Станић у ускочком говору (М. Станић, *Ускоци I*, 57). Форме с вокалом *а* врло су ријетке и у војвођанских писаца, који,

не шаље Пс20; *шилѣм* Пс1, Пс4,1; *пошилѣмъ* Пс1, *пошилѣ* Пс2, *пошље* Пс15, *пошљем* Пс28.

г) Прилози настали од префикса *од-* и замјеничких облика *колѣ*, *толѣ* / *кѣлѣ*, *тѣлѣ* егзистирају у рукописима Николе I најчешће с вокалом *о*, ређе са вокалом *а* или уопште без вокала:

отолень П1,13, *одолень* П1,24, *ондолень* П1,30; Пс25, *отолень* П3,6; Пј27; Пј44,1; Пс17,1, *одолен* Пс15; *оталень* Пс9; *одакле* Г2,3, *оклень* П1,27.

Све три форме својствене су данашњим црногорским говорима, али је ипак форма с вокалом *о* најфреквентнија²³⁴. Оне су познате и осталим Петровићима, али у различитој мјери²³⁵.

д) Перфективни глагол *ударити* чешће се јавља у новијој форми без вокала *а*: *удрит* Пс12,14, *удриће се* Пс9,1, *удрише* Г2,1, мада биљежимо и један примјер старе форме: *ударити* Пс9,2, без семантичке разлике²³⁶.

39. Алтернација л : о

С обзиром на то да Никола I припада говорима у којима се крајем 14. вијека у низу категорија ријечи и облика на крају слога вршила промјена *л* у *о*, сасвим је очекивано што се њени резултати у његовој писаној ријечи углавном поклапају са стањем у савременом књижевном језику. У аутографима Николе I у објема варијантама, с неизвршеном и извршеном промјеном *л* у *о*, налазимо једино придјев *сто(л)ни*: *Столнога Петрограда* Пс11, *с'мога стонога мјеста* Г2,3, док се именички деривати именице *сто(л)* јављају у формама са извршеном промјеном: *престоницом* Пс16,1, *престо* Пј1, *престоница* Пј45,2; М3,1. Ексерпирани смо још пар изузетака од ове промјене: *врелце* Пј4, *ангел* Пј12, али: *анђеоска* Пј9,2. У штампаном дијелу корпуса именица *престо(л)* заступљенија је у облику с очуваним *л*: *престол* БЦ194, 286, поред: *престо* ПВ24. Дериват глагола *населити* изведен суфиксом *-бина* доследно се јавља с очуваним *л* на крају слога: *населбини* ПВ64, *населбина* ПВ84, *населбину* ПА5, *населбине* СП109. Спорадични изузеци од промјене *л* у *о* обични су и у језику Николиних

такође, претежно имају форме с вокалом *и* и без њега (А. Младеновић, *Рајић*, 64; Ј. Кашић, *Видаковић*, 46; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 68).

²³⁴ Исп. М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 181; Б. Милетић, *Црмница*, 443; Л. Вујовић, *Мрковић*, 272; М. Стевановић, *Постоцица*, 92.

²³⁵ В. Б. Остојић, *Петар I*, 71; Д. Вушовић, *Прилози*, 15.

²³⁶ Као истозначне, обје форме срећемо и у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 71) и М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 43), док су у Његошевом језику дјелимично семантички издиференциране (М. Стевановић, *Речник II*, 421, 423). Владика Данило употребљава само новију форму (А. Младеновић, *Данило*, 77).

претходника²³⁷. Употребом облика с непромијењеним сугласником *л* на крају ријечи постиже се стилски ефекат архаичности и узвишености пјесничког израза.

У штампаном издању *Балканске царице* налазимо двије варијанте једног личног имена, с измијењеним и с очуваним *л* на крају слога: *Баоша* БЦ20, 21 и *Балиша* БЦ21. По свједочењу које је оставио Вук Караџић, и једна и друга присутне су у старим црногорским говорима²³⁸. Сам Вук употребљавао је форму са очуваним *л*, док су поједини стари црногорски писци изабрали облик са извршеном промјеном²³⁹. Напоредна употреба ових облика датира од 15. вијека²⁴⁰.

С друге стране, у језику Николс I налазимо и неколика примјера аналошке промјене: из рукописа: *Освободиоц* МЗ,1, *број браниоца* Пс16,3, и из штампаних извора: *носиоц* ПВ81, *прегаоца* НК48.

Овдје ћемо прокоментарисати и неколика примјера који су такође у вези са сугласником *л*, односно вокалско-сугласничком групом *ол*. Док се примјер *Влакомир* ПЗ,8 са неизмијењеним вокалним *л* може тумачити као изузетак у том погледу, примјери са групом *ол*: *толмачио* П1,7, *полковник* ПЗ,18, који се срећу и код других старијих црногорских писаца²⁴¹, објашњавају се само као русизми.

40. Остале вокалске алтернације и супституције

Ове појаве се, такође, првенствено тичу вокала *а* и *о*. Размотрићемо ситуације у којима они алтернирају међусобно или са другим вокалима, као и оне у којима бивају истиснути без замјене.

а) Предлог *према* употребљава се у различитим облицима. Најзаступљенији је облик који почиње консонантом *с*. Он готово увијек, без обзира на то да ли се употребљава с непостојаним *а* или без њега, на мјесту старијег јата у основи има вокал *е*: *спрема* Пс12,5; Пс26; Пс16,1; Пс25; Пс27; П1,2,9; МЗ,5; *спремъ* П1,13, који ријетко алтернира са вокалом *а*: *спрам* Пј8; Пј44,1; Пс16,2. Ексцерпирали смо и један примјер без почетног *с*, с вокалом *а* у основи: *прам* ПЗ,13. Сматра се да је употребу ширег вокала у овом предлогу условила природа сонанта *р*²⁴². Овај предлог с вокалом *а* јавља

²³⁷ И Његош понескад, под утицајем рускоцрквеног језика, употребљава облике с неизмијењеним *л* на крају слога (М. Стевановић, *Неке особине Његошевог језика*, 19).

²³⁸ В. Ст. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Нолит, Београд, 1969, 15.

²³⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 75.

²⁴⁰ *РЈА I*, 167. и 179.

²⁴¹ Б. Остојић, *Петар I*, 76.

²⁴² М. Malecki, *Još o razvoju ě > a u srpskohrvatskom jeziku*, ЈФ, XI, Београд, 1931, 217–219.

се и у старим црногорским говорима, али само у варијанти с почетним *с*²⁴³. У облику *прама* познат је неким херцеговачким говорима²⁴⁴. Алтернирање вокала *е* и *а* у овом предлогу среће се и код других старијих писаца са црногорског подручја²⁴⁵.

ђ) У прилогу *онда* налазимо алтернацију нултог и вокала *а*: *ондаръ* П1,18, *ондар* Пс12,9, *онадар* Пј9,3; ПЗ,21.

е) У прилогу *ноћас* умјесто вокала *о* чешће имамо алтернативни вокал *а*: *ноћасъ* Пс4,1, *наћас* ПЗ,3,13; Пј49, што је, такође, забиљежено у црногорским говорима²⁴⁶.

ж) Прилог *пола* долази у облику *полу* Пј48, а *напола* у облику *наполи* Пс1,1, како је уобичајено у црногорским говорима²⁴⁷, а и у старијој писаној црногорској ријечи²⁴⁸.

з) Од глагола *стајати* Никола I има старију форму са несупституисаним вокалом *о* у основи: *стояо* П1,22, *стояла* П1,27, *стојали смо* ПЗ,5, каква се среће у старим црногорским говорима²⁴⁹, а распрострањенија је од књижевне и у Његошевом језику²⁵⁰.

и) Вокал *о* срећемо на крају именица гдје га данас нема или је ту данас вокал *а*: *Дунаво* Пј37, МЗ,3, *Дуго* Пс1.

ј) Етник *Словен/Славен* и његове деривате Никола I употребљава у варијанти с вокалом *а*: *Југославени* Пс27 (2 х), *славенском* ГЗ, *Југославске* Пј43, *славенства* Г1,1,

к) Само вокал *е* биљежимо у примјерима: *јемчи* Пс19,2, *зајемчи* Пс17,2.

л) На мјесту вокала *и* налазимо вокал *о* у примјерима: *мусломанка* КА7, *Мусломана* КА15.

41. Асимилација и контракција вокалских група

У језику Николе I Петровића асимилациони процеси праћени контракцијом захватили су, и у ријечи и у акценатским цјелинама, поједине вокалске групе које су у савременом књижевном језику непромијењене. Међутим, с друге стране, наведени

²⁴³ М. Пешкан, *СК-Љ*, 193; Б. Милетић, *Црмница*, 446.

²⁴⁴ А. Пецо, *Херцеговина*, 39.

²⁴⁵ Петар I употребљава овај предлог само без почетног *с*, а подједнако често има облике са вокалима *е* и *а* на мјесту старог јата (Б. Остојић, *Петар I*, 71). Петар II употребљава *прам(а)* и *прем(а)*, као и *спрам(а)* и *спрел(а)* (М. Стевановић, *Речник II*, 124, 144, 328, 329).

²⁴⁶ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 32.

²⁴⁷ М. Пешкан, *СК-Љ*, 185; Б. Милетић, *Црмница*, 437; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 102; М. Јовановић, *Пашировићи*, 461.

²⁴⁸ М. Пижурица, *Змајевих*, 208; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 72. У Његошевом језику егзистирају обје прилошке форме: и *пола* и *полу* (М. Стевановић, *Речник II*, 76, 80), док је дијалекатска форма *наполи* доминантна у односу на књижевну *напола* и још једну дијалекатску – *наполу* (М. Стевановић, *Речник I*, 487).

²⁴⁹ Б. Милетић, *Црмница*, 476.

²⁵⁰ М. Стевановић, *Речник II*, 347, 348.

процеси су нешто ужег обима него што су у црногорским говорима, и што се тиче броја вокалских група захваћених њима, и што се тиче степена њихове остварености у захваћеним групама.

а) У језику Николе I, прогресивна асимилација и контракција измијениле су вокалску групу *ао* (<*-ал*, <*-ъл*) у правцу вокала *а*, и то најчешће у облику радног глаголског придјева²⁵¹, што одговара стању у старијим црногорским говорима²⁵²:

– *писа* и *сабира* Пј5, *написа* Пј5, *препа* Пј38, *боја* Пс2, *гледа* П1,1, 7, 21, *реситира* П1,5, *каза* П1,16, *наста* П1,16, *виђа* П1,19, *змишља* П1,28...;

-- *мога* Пј9; Пс15; П1,3, *доша* Пс9; Пс16,2, *помога* Пс9, *проша* П1,5, *поша* П1,8; Т6, *извеза* П1,13, *изаша* П1,24,28, *помога* П3,3; Пс15, *наша* П3,20, *река* Пс12,17; П1,5; П3,20; Пј16...

Како ови гласовни процеси нијесу у потпуности обухватили језик Николе I, као ни језик осталих Петровића²⁵³, у њему су једнако бројни и примјери са неизмијењеном групом *ао*, у прозном изразу чак и бројнији, нарочито у мемоарима у којима су доста ријетки облици са измијењеном финалном вокалском групом:

нџвао Пј3, *плакао* Пј3, *истисао* Пј5, *забасао* Пј9, *дао* Пс1; Пс5, *послао* Пс3, *писао* Пс5, *разгледао* Пс9, *гледао*, *познао*, *дочекао*, *савјетовао* М3,1, *похитао* М3,2, *гледао* М3,5, *спавао* П1,1, *очекивао* П1,8, *имао* П1,6, *бацао* П1,9, *протрчао* П1,9, *зазирао* П1,9, *науживао* П1,13, *примао* П1,14, *нашао* П1,14; Пс15...

Међутим, док су у првој скупини подједнако заступљени примјери са *а<ао<ал* и *а<ао<ъл*, дотле у другој доминирају примјери са *ао<ал*. Може се претпоставити да се група *ао* тог поријекла боље очувала захваљујући облику женског рода.

Иако обје врсте облика налазимо и у прозним и пјесничким текстовима, ипак је евидентно да је на избор једног или другог облика у поетском изразу често утицала и организација стиха²⁵⁴.

Нијесмо ексцерпирали ниједан примјер у ком је самогласничка група *ао* у радном глаголском придјеву измијењена у вокал *о*, као што је у новијим црногорским

²⁵¹ Асимилација и контракција у радном глаголском придјеву вршиле су се претежно у 18. вијеку, мала су ријетки примјери забиљежени и у 17. вијеку (Ђ. Даничић, *Историја облика*, 391).

²⁵² М. Пенникан, *СК-ЈБ*, 124; Б. Милетић, *Црмница*, 271.272; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 16; Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 18; Д. Петровић, *Брођанац*, 233.

²⁵³ Исп. А. Младеновић, *Данило*, 80; Б. Остојић, *Петар I*, 93, 94; Д. Вушовић, *Прилози*, 14.

²⁵⁴ Исп. М. Стевановић, *Неке особине Његошева језика*, 19.

говорима²⁵⁵, мада су такви примјери, додуше као ређи, забиљежени у Даниловом и Његошевом језику²⁵⁶.

Што се тиче именица које се завршавају овом вокалском групом, иако је њихових примјера у Николиним аутографима мало, очигледно је да су оне у већој мјери захваћене наведеним промјенама, а тако је углавном и у говорима његовог ширег краја²⁵⁷: *поса* Пс2; Пс14,1; ПЗ,19; Г1,3, *миса* Пс25, *помиса* МЗ,2, поред: *посао* Пс14,1; ПЗ,19; Г1,3. Изузетак су мемоари у чијем препису налазимо само: *посао* Мп26, 42.

Из штампаног дијела корпуса ексцерпирани смо неке именице које не налазимо у аутографима. Занимљив је примјер именице *пакао*, која на крају стиха гласи: *пака'* (Гдје год хоћеш – па у пака' ПА50) да би се римовала са *рака* (*Без тебе ми живот – рака!*), или: *пакџ* (*Свуда му је био пакџ! ПА62*) да би се римовала са *тако* (*Текли су му како тако*). Међутим, иста именица се среће са оба лика и у средини стиха, гдје није потребно водити рачуна о рими: *У пакџ ме враг одвео* КА60, *У рај, у пако*, – *ма ће би хтио* БЦ186, *Рај ни пако* Бог дат' не ће БЦ197. И вокалска група придјева *зао* у пјесничком штампаном дијелу нашег језичког корпуса измијењена је и прогресивном и регресивном асимилацијом: *за човјек* КА51, *у зџ час* КА50. Издвојили смо још пар примјера прогресивне асимилације: *ора* ПВ84, *каба* КА72.

Поредбени везник *као* у највећем броју примјера јавља се са неизмијењеном вокалском групом: *као* Пј1; Пј5; Пј9; Пј11; Пс5; Пс6; Пс16,1; Пс25; П1,14,18,21,32; ПЗ,12,13,15, 18.... Нешто је мало мање примјера са апострофом: *ка'* Пј11; П1,14; Пј19; Пј21,3,6; Пј22; Пј44; ПЗ,14; Пс12,14, 15; Т6, и само један примјер у облику *ка* Пј4.

б) Вокалска група *ео* која је својствена радном глаголском придјеву остаје неизмијењена, као у већини староцрногорских говора²⁵⁸ и у језику осталих старијих црногорских писаца²⁵⁹: *заклео* ПЗ,3, *клео* П1,22, *почео* П1,24, *узео* Пс9,2; Г2,2, *зачео* Г4, *привео* Г4...

в) Ни група *уо* у језику Николе I није захваћена промјенама, што је одлика старијих а добрим дијелом и млађих црногорских говора²⁶⁰, као и језика старијих

²⁵⁵ Д. Вушовић, *Диалекат*, 13; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 21; М. Станић, *Ускоци I*, 37,38; М. Пижурица, *Колашин*, 73, 74.

²⁵⁶ А. Младеновић, *Данило*, 80; Д. Вушовић, *Прилози*, 14.

²⁵⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 124; Б. Милетић, *Црмница*, 271; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 16.

²⁵⁸ Исп.: М. Пешикан, *СК-Љ*, 124; Б. Милетић, *Црмница*, 271; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 16. Вокалска група *ео* у мрковићком говору мијења се у правцу вокала *о* (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 133).

²⁵⁹ М. Пижурица, *Змајевић*, 215; А. Младеновић, *Данило*, 84; Б. Остојић, *Петар I*, 94; *Даковић*, 73; Ј. Суботић, *Томановић*, 66; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 61.

²⁶⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 124; Б. Милетић, *Црмница*, 271; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 31; М. Станић, *Ускоци I*, 75. У неким новијим црногорским говорима ова група се дјелимично измијенила у правцу вокала *о* (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 24; Д. Петровић, *Ровца*, 167).

писаца са црногорских терена²⁶¹: чуо Пс1, клонуо МЗ,2, починуо П1,6, кренуо П1,6; Пс15, непрометнуо П1,6...

г) Вокалска група *ae* у бројевима нити се чува као код појединих Николиних претходника и савременика у писаној ријечи са црногорског подручја²⁶², нити се асимилије и сажима као у црногорским говорима²⁶³ и у језику неких старијих црногорских писаца који су се одвише ослањали на своју дијалекатску базу²⁶⁴, већ се одликује развијањем секундарног консонанта *j*: *једанајест* ПЗ,2, 13, *дванаестъ* П1,7, *петтајест* Мп1а.

д) За неке придјевске замјенице карактеристична је секвенца *oe* настала испадањем интервокалног *j*, која као резултат асимилације и контракције даје вокал *o*. У језику Николе I добро су заступљени и контраховани и неизмијењени облици, што одговара једино говорима никшићке околине²⁶⁵:

– *с' когъ* Пј4, *мога* Пс5; Пј4; П1,20, *твога* Пј3; Пј5, *кога* Пј9; П1,8, *мог* Пс28, *свога* Пс29;

– *кос га* Пј4; П1,8, *коѣму* Пс11; П1,11, *коѣга* Пс11; П1,23,24, *којега* Пс12,5; Пс17,1; ПЗ,21, *мојега* Т2; Пс19,1, *твојега* Пс22, *мојему* Пс25.

Обје врсте облика наведених придјевских замјеница карактеристичне су и за остале старије писце с црногорског подручја²⁶⁶.

ђ) Вокалска група *oa* регресивном асимилацијом и контракцијом измијењена је у вокал *a* у дијалекатском везнику *нако*²⁶⁷, присутном и у Николиним аутографима: *нако* Пс25, мада и у запису са апострофом умјесто асимилованог вокала *o*: *н' ако* Пс12,17. Овај везник сасвим је обичан и у језику других црногорских писаца 19. вијека²⁶⁸.

²⁶¹ Б. Остојић, *Петар I*, 95; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 61.

²⁶² Б. Остојић, *Петар I*, 95; *Даковић*, 74.

²⁶³ Чува се у СК-Јб говорима (М. Пешикан, *СК-Јб*, 125). Поред тога што се чува, асимилије се у правцу вокала *a* у бјелопавлићким говорима (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 31). Прогресивна асимилација групе *ae* одликује и црмнички и источноцрногорске говоре (Б. Милетић, *Црмница*, 272, 273; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 11). Регресивна асимилација ове групе карактеристична је за сјеверне и западне црногорске говоре (Д. Вушовић, *Диалекат*, 13; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 21; М. Станић, *Ускоци I*, 43; М. Нижурица, *Колашин*, 75).

²⁶⁴ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 61.

²⁶⁵ Д. Вушовић наводи обје форме ових замјеница (Д. Вушовић, *Диалекат*, 56). Несаждети облици ових замјеница ријетки су у: *СК-Јб* (М. Пешикан, *СК-Јб*, 154), нема их ни у пивско-дробњачким говорима (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 59).

²⁶⁶ Б. Остојић, *Петар I*, 96; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 62.

²⁶⁷ Својствен свим црногорским говорима М. Пешикан, *СК-Јб*, 125; Б. Милетић, *Црмница*, 276; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 124; Д. Петровић, *Ровца*, 167; М. Станић, *Ускоци I*, 43.

²⁶⁸ Л. Младеновић, *Данило*, 86; Д. Вушовић, *Прилози*, 14; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 64.

е) Вокалска група *ao* у именици *појас* (чији су сви примјери ексцерпирани из штампаних дјела) након испадања интервокалног *j* измијенила се прогресивном асимилацијом у правцу вокала *a*, али само у значењу нараштаја и дијела тупа:

страшног паса НК13, *Да се могу од тог паса/ Цигли десет подигнути* НК65, *Љеб пасова пређашњијех* ПВ11, *нас данашњи* ПВ85, *Пасовима/ Пас предаје!* ПВ106, *Пас Лазарев и Косова – / Пас је био племенити* ПВ201; *Све од паса па до грла* ПА190.

Са значењем предмета којим се опасује, опасача, именица *појас* јавља се испромијесна²⁶⁹: *Богат појас* ПА100, *Веже појас око врата* НК30, *Мјесто златног свог појаса* ПВ123.

ж) У компаративу, односно суперлативу придјева секвенца *ији* послје испадања интервокалног *j* бива доследно контрахована, као у већини црногорских говора²⁷⁰ и у језику старијих црногорских писаца²⁷¹:

ради Пс2; П3,3, *мили* П3,21, *привлачни* М4, *славни и смјели* М3,3, *најмилостиви* Пс7, *најљубезни* П1,7, *најсрамни* П1,31, *најрадосни* Пј43, *најнови* Пс16,3, *најмоћни* Г2,2...

Регистровани су контраховани замјенички облици: *ничи* М4, *свачи* БЦ181, што је такође дијалекатска црта²⁷².

Забилјсжили смо и један примјер сажимања два *и* у сандхију: *небим /не би им/* П1,30.

з) Примјер очувања вокалске групе после испадања интервокалног консонанта имамо у именици поријеклом из турског језика *сахат*, у којој се неочекивано очувала група *aa* настала испадањем сугласника *x*, а то је познато и осталим старијим црногорским писцима²⁷³: *саати* П1,17, *саат* П1,6, 32, *три саата* П3,9, *по саата* П1,22.

и) Међутим, у облику дијалекатског везника *дако*²⁷⁴ на граници двију ријечи долази до сажимања вокалске групе *aa*: *д'ако* П3,4.

²⁶⁹ Исп. исто у ускочком говору (М. Станић, *Ускоци* I, 43).

²⁷⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 126; М. Ствановић, *Источнопри.*, 80; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 25; М. Станић, *Ускоци* I, 36; У Мрковићима је компаратив на *ији* замијењен компаративом на *ли* (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 230) а у паштровском говору сажимање није обавезно (М. Јовановић, *Паштровићи*, 124, 125).

²⁷¹ Исп. Б. Остојић, *Петар* I, 96; Д. Вушовић, *Прилози*, 33; Б. Остојић, *Даковић*, 74; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 63.

²⁷² М. Пешикан, *СК-Љ*, 150–152.

²⁷³ Исп. исто у: М. Тепавчевић, *Глас x у језику С. М. Љубише*, 125; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 76; Б. Остојић, *Даковић*, 81. Исп. и са *сна* у СК-Љ говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 122).

²⁷⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 126; Б. Милетић, *Црница*, 275; М. Јовановић, *Паштровићи*, 124; М. Станић, *Ускоци* I, 36. Исп. и: Д. Вушовић, *Прилози*, 14.

ј) Група *оје* у придјевској општој замјеници може остати неизмијењена или се измијснити у правцу вокала *о*: *свакоє* Пј7, *свако* Пј7, Пј9, док група *оја* остаје неизмијењена у прилогу: *свакојко* Пј3, *свакојако* П3,16; КА29.

к) Глагол *немати* само једном долази у литерарном облику са неизмијењеном вокалском групом *еи*²⁷⁵: *неимају* Пј11, што значи да се Никола I најчешће од свих Петровића користио народном варијантом²⁷⁶.

л) Вокалска група *оо* очувала се на морфемској граници у примјерима: *поодавно* Пс9,1, *поособно* Пс19,1, што је уобичајено и у староцрногорским говорима²⁷⁷.

љ) Једини примјер асимилације групе *ау* налазимо у примјерима: *нампанеми* /на ум пане ми/ Пј17, *нампало* /на ум пало/ П3,8. *на'м паде ми* КА19, за шта потврде има и у црногорским говорима²⁷⁸ и у језику црногорских писаца²⁷⁹:

м) Као резултат испадања сугласника *в* и *ј*, прогресивне асимилације у групи *оє* и контракције вокала добија се облик *чоче* Пс14,1; БЦ25, врло риједак у Николиним рукописима али познат црногорским говорима²⁸⁰ и старијим писцима²⁸¹. Исто тако, послје испадања сугласника *в* асимилује се група *оа* у правцу вокала *а* у примјерима: *амо* Пј17, *тамо амо* Пј48; П1,11.

42. Губљење вокала

Појава губљења вокала у језику Николе I присутна је отприлике колико и у језику старијих црногорских писаца, али свакако мање него у народним говорима. Јавља се у свим позицијама ријечи, премда у неједнакој мјери.

1. Замјенице и прилози с вокалом *о* у иницијалној позицији јављају се у пуним облицима, осим у примјеру: *што но се каже* Пс5,2, што значи да је губљење вокала на

²⁷⁵ Да се ради о литерарној форми, потврђује језик многих старијих црногорских и војвођанских писаца, у чијим говорима није забиљежена (А. Младеновић, *Данило*, 85; Б. Остојић, *Петар I*, 96; А. Младеновић, *Рајић*, 69; *Орфелин*, 158; Х. Куна, *Доситеј*, 71; Ј. Кашић, *Видаковић*, 50;). Неки од њих користе и нову форму: *нејмати* (Д. Вушовић, *Прилози*, 18; А. Младеновић, *Рајић*, 69; Ј. Кашић, *Видаковић*, 50). Иначе, овај облик је риједак и у херцеговачким говорима (А. Писко, *Херцеговина*, 83), али је зато својствен дубровачком говору (М. Решетар, *Дубр. зборник*, 188).

²⁷⁶ Владика Данило, Петар I и Петар II доста често употребљавају форму са очуваном групом *-еи-* (А. Младеновић, *Данило*, 85; Б. Остојић, *Петар I*, 96; Д. Вушовић, *Прилози*, 18).

²⁷⁷ Сажимање истих самогласника на саставу сложених ријечи обично се не врши ни у СК-Љ говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 126).

²⁷⁸ В. М. Пешикан, *СК-Љ*, 125; Б. Милетић, *Црмница*, 276; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 133; М. Стевановић, *Источнири*, 60; Д. Вушовић, *Диалекат*, 14.

²⁷⁹ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 62.

²⁸⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 126; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 32.

²⁸¹ Исп. исто у језику Петра II и Марка Миљанова (Д. Вушовић, *Прилози*, 14; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 64).

почетку ријечи врло ријетка појава у Николиним рукописима, што одговара нашој литерарној традицији²⁸².

2. Губљење вокала у средини ријечи нешто је обичније, мада ни оно није раширено у некој већој мјери.

а) Придјеве изведене од именица на *-ија* налазимо без првог, односно другог вокала *и* у групи *ији* (први примјер из рукописа, друга два из штампаних извора, а последњи из преписа): *Србјина* Г2,2, *Захаријна* КА69, *кадијне* КА65, *Андријна* КР61. И Вук је у почетку свог рада овакве придјеве писао без вокала *и* иза консонанта *ј*²⁸³. М. Стевановић не вјерује да је у оваквим примјерима икад постојала редукција вокала *и* иза *ј*, него сматра да је прије долазило до испадања сугласника *ј* и сажимања два *и*²⁸⁴. То се може илустровати и примјером из нашег корпуса: *Бушатлина* НК23.

б) У језику Николе I чешће је присутно губљење вокала *и* у дативу, односно локативу једине именица које се завршавају на *-ија*, што није регистровано ни код једног писца с чијим језиком вршимо поређења:

Аустрји Пј37; Пј47; М1,3, *Србји* Пј37, *Шумадији* Пј37, *филозофији* Пс12,3, *Албанји* Пс17,1, *Монархији* ППс2,1, *ситуацији* ПЗ,9, *Руссији* Г5, *фамилији* П2, *Марји* МЗ,1, *лињи* МЗ,5, поред: *Романији* Пј45,2.

в) Повремено испадање вокала *и* примијетили смо и у компаративу појединих придјева: *радји* Пс12,7, *старји* Пс12,12, али су ови облици заступљенији без консонанта *ј*.

г) Примјер губљења вокала *и*, мада је замијењен апострофом, имамо у императивном облику другог лица множине, који је иначе ексцерпиран из рукописног текста: *ман'те* Пј17. Међутим, из штампаних извора ексцерпирани смо више примјера (и са апострофом и без њега) и сви су из пјесничких текстова, па своје постојање дугују потребама метра: *идте*, *идте* КА47, *станте* БЦ258, *вид'те* БЦ259, *вод'те* БЦ117, *одласте* КА86... Губљење вокала *и* у овој позицији дијалекатска је црта²⁸⁵, својствена и

²⁸² Губљење вокала у иницијалној позицији није забиљежено у језику владике Данила и Петра II (А. Младеновић, *Данило*, 87; Д. Вушовић, *Прилози*, 15), док су ријетки примјери ове појаве регистровани у језику Петра I и М. Миљанова (Б. Остојић, *Петар I*, 97; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 65).

²⁸³ Исп. са примјерима из *Предговора* првом издању *Рјечника: судијна, судијно, ћурчијна, ћурчијно, абаџијна, абаџијно* итд., који су у другом издању дати са групом *ији* за сва три рода. Међутим, до краја живота Вук је писао: *абаџијски, коваџијка, Шумадијнац, Шумадијнка, шумадијски* (М. Стевановић, *Вуково дело*, 78).

²⁸⁴ М. Стевановић, *Вуково дело*, 78.

²⁸⁵ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 24; Ј. Вуковић, *Лива и Дробњак*, 70.

другим старијим црногорским писцима²⁸⁶, али је у језику Николе I у мањој мјери проширена и на прво лице множине императива: *бјезмо* БЦ173, *носмо* БЦ161.

д) Вокал *е* губи се код бројева у пјесничком дијелу и рукописних и штампаних извора: *двадест* П1,27; П1,30, *двадест* Пј38, *тридест* Пс2, *двадест* ПА10, *тридест* ПВ5.166; ПА47; Х22... Нормативни облици ређе се срећу: *шесдесет* Пј10, *четрдесет* Пј11, *двадесет* Х65, *осамдесет* ПВ146.

3. Најподложнији су губљењу вокали у финалној позицији ријечи.

а) Дјеловање ове појаве на крају ријечи примијетили смо у пјесничким текстовима код појединих везника: *аи* Пј1, *аи'* Пј3; Пј8, и предлога: *мећ* Пј15, мада у мањој мјери.

б) Губљење вокала *и* на крају инфинитивног облика заједничка је одлика староцрногорских говора²⁸⁷, али у Николиним прозним аутографима бројнији су пуни инфинитивни облици:

– *послати, поднјести* Пс4,3, *помоћи, попуштити, преживити* Пс5,2, *толковати, корешпондирати, дати, непоказати, поћи, не свиђети, получити* Пс6, *погинути, испитивати* Пс12,8, *замислити, разумјети, слутити, бити, одвоити* Пс15, *наређивати, прекорачити, држати, заборавити, споразумјети, затећи* Пс25, *пловити, указивати, везати, моћи, сагласити, представити, објавити, повести, дати* Г1,3, *изводити, помоћи, добити, имати, клонути, означити* Г2,2, *побјеђивати, творити* Г3, *открити, пребацивати, упознати се* М2, *пустити, довести, остати, чинити* М3,5, *виђети, бавити, сљедовати, увјерити, обзирати* М4...;

– *кажеватъ* Пс3, *пристатъ* Пс5,3, *доћъ, вѣроватъ, поправитъ, виђетъ, насатъ* Пс9,2, *замислитъ, фалитъ, битъ* Пс11,1, *домаћиноватъ, прочитатъ* Пс11,3, *научит, упанут, чут* Пс12,7, *удрит, вратит, чуват, рећ* Пс12,14, *проћ* Пс15, *извршиват* Пс16,3, *доватит се, преселит, наставит* Пс25, *приступит* Г2,2, *изазват* М3,5, *нарамиват* М4, *заспатъ* П1,6, *вадитъ* П1,15, *описатъ* П1,16, *изврнутъ* П1,24, *гледат* П1,27, *моћ* П1,27...

²⁸⁶ А. Младеновић је у писмима владице Данила запазио ову појаву само у другом лицу множине императива глагола *чинити* (А. Младеновић, *Данило*, 87), док Б. Остојић и Д. Вушовић из језика Петра I и Петра II наводе примјере различитих глагола (Б. Остојић, *Петар I*, 97; Д. Вушовић, *Прилози*, 15).

²⁸⁷ СК-Јб. бјелопавлићки и источницрногорски говори знају само за краћи облик инфинитива (М. Пешникан, *СК-Јб.* 179; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 89; М. Стевановић, *Источницрног.*, 84); ријетки изузеци с крајњим *и* срећу се у говору Мрковића (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 260); инфинитив без крајњег *и* обичнији је у црмичком говору (Б. Милетић, *Црмича*, 452).

У пјесничком дијелу аутографа запажамо наизмјеничну употребу дужих и краћих инфинитивних форми:

– *веселит'* Пј7, *иматъ* Пј9,1, *установитъ*, *отргнутъ се* Пј9,3, *подигнут* Пј10, *ругат* Пј13, *мркнут* Пј17, *јекнут* Пј21,3, *виђет* Пј22, Пј44, *покршит*, *срушит* Пј46...;

– *прочитати*, *испјвати* Пј9,3, *пркосити* Пј10, *запјвати*, *започети* Пј15, *путовати* Пј21,1, *штити* Пј27, *бојати се*, *надјачати* Пј41, *сјести* Пј44, *обесити* Пј45,2...

в) Губљење крајњег вокала у глаголском прилогу садашњем није раширена појава у старим црногорским говорима²⁸⁸, а у језику Николе I присутна је из метричких разлога²⁸⁹: *знајућ* Пј10, *молећ* Пј21,7, *разгледујућ* Пј45,1. Више окрњених примјера ексцерпирани смо из штампаног дијела материјала, такође стихованог:

захвалећ ПВ141, *славећ* ПВ190, *натезућ* КА14, *доватајућ* КА57, *тумарајућ* ПА22, *ломећ* СП63, *гледећ* СП118, *тражећ* В23, *Ђулећ* НП4, *милујућ* НП4, *Пружајућ* НП15, *Кумећ* НП15...

У прозном дијелу корпуса налазимо углавном само дуже облике глаголског прилога садашњег (в. т. бр. 83).

г) У императивном облику другог лица једине у мањем броју ексцерпираних примјера изгубљен је наставак *-и*, најчешће из версификацијских разлога:

држ' се Пс12,3, *не заборавъ* Пј1, *А ти остав* ПВ50, *Остан' !* БЦ204, *Стан' БЦ251*, *држ* ПА77, *Прођ' се* ПА77, *Муч' Х52*...

Ова појава у језику Николе заједничка је са знатним дијелом црногорских говора и језиком појединих Петровића²⁹⁰.

д) Остали примјери су појединачни. Губљење крајњег *и* имамо у једном примјеру присвојне замјенице: *чиј* Пс17,1. Вокал *а* је нестао с краја пуног генитивног облика личне замјенице трећег лица мушког рода једине: *од њег* Пј47.

²⁸⁸ Једино је у мрковићком говору узела већег маха (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 322).

²⁸⁹ Краће облике глаголског прилога садашњег из истих разлога употребљавао је и Његош (Д. Вушовић, *Прилози*, 38). Прозни писци користе само дуже облике глаголског прилога садашњег (А. Младеновић, *Данило*, 88; Б. Остојић, *Петар I*, 98; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 66; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 172).

²⁹⁰ М. Пешикан, *СК-Њ*, 175; Б. Милетић, *Црмница*, 449; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 70; Д. Вушовић, *Прилози*, 36, 37.

43. Покретни вокали

Познато је да непромјенљиве ријечи (прилози, предлози, везници и речце) и поједини облици придјевско-замјеничке промјене могу имати покретне вокале²⁹¹. Прво ћемо размотрити појаву покретних вокала на крају непромјенљивих ријечи.

Најчешћи је покретни вокал *а* који се јавља на крају временских и мјесних прилога²⁹², али су њихови облици с њим, што се тиче аутографа, и прозних и пјесничких, у мањини у односу на облике без њега²⁹³:

– *садъ* Пј1; Пс2; Пс3; Пс5; Пс9, Пс22, *до садъ* Пс8, *одъ садъ* Пс9, *до сада* Пј8, *кадъ* П1,5, 11, 14, 24,27; Пс9,4; Пј1; Пј9,2, *тадъ* Пј39; М3,2, *никадъ* Г2,3, *када* Пј9,1, *тада* Пс10,2; Г2,3, *никада* Г2,3...;

– *кудъ* Пј9,3; П1,8, *куда* Пј17.

Само без вокала долазе прилози: *свуд* Г2,1, *одъ тудъ* Пс9, *од туд* Пс12,11, *одъ овудъ* Пс9, или само с вокалом: *свукуда* Пј17.

Међутим, у случају императивне речце *нека* преовладава облик с покретним *а*; облик без њега налазимо само у пјесничким дјелима: *некъ* Пј3, *нек* Пј39; Пј44,2; Пј9,2, *нека* Пј1; Пј9; Пј43; Пс1,2; Пс4,1; Пс12,9; П1,31.

Иначе, наизмјенична употреба ових форми, дужих и краћих, у пјесничким текстовима зависи од метричких потреба стиха.

Покретни вокали *е*, *у*, *и* врло ријетко врше ту функцију код непромјенљивих ријечи у Николиним аутографима. Поједине ексцерпирание непромјенљиве ријечи заступљеније су с овим вокалима а друге без њих:

теке Пј45,2; П3,18; Пс12,10; Пс20, *текъ* П1,20, 34; *противу* П3,20; Г1,1, *против* БЦ145; *залуду* П1,30; Пс5, *залуд* БЦ143; *Ради* НК83; ПВ79, *рад* Пс16,1; П1,30; БЦ18; КА11; ПА12; *нити* Пј9,1; ПВ14, *нит* Пј43; *наспрема се* КА12; ПВ102, *наспремъ* П1,13, *наспрам* П1,24...

Помоћни глагол *јесте* јавља се у старијем облику без крајњег *е*, које се такође у књижевном језику узима као покретно²⁹⁴: *јест* П2; Пј21, *сстъ* П1,6. Са крајњим *е* овај

²⁹¹ Покретни вокали су поријеклом од двојакних облика појединих партикула или су аналошког поријекла као у дативу / локативу једнине придјевско-замјеничке промјене гдје су добијени преко једначења одговарајућих падежа код именица. Више о томе видјети у: М. Стевановић, *Савремени I*, 150.

²⁹² Покретно *а* код прилога поријеклом је од неких старих партикула које су у зависности од акцента имале двојак вокалски завршетак: *ка* и *къ*, *на* и *нъ* итд. Кад се полугласник изгубио, вокал *а* се осјетио покретним (Ј. Vuković, *Istorija*, 115).

²⁹³ У СК-Јб говорима прилози на -д никад се не јављају с вокалом *а* (М. Пешикан, *СК-Јб*, 182).

²⁹⁴ М. Стевановић, *Савремени I*, 149. Исп. исто: А. Младеновић, *Данило*, 89.

облик помоћног глагола не постоји ни у црногорским говорима, али се у њима, за разлику од језика Николе I, финални сугласник *m* углавном губи²⁹⁵.

У аутографима нијесу забиљежене непромјенљиве ријечи у којима се алтернативно јављају два покретна вокала, међутим, у штампаним дјелима јесу неколике: *саде* СП79, *таде* Х25. С обзиром на то да је ова појава присутна и у језику других Петровића²⁹⁶, може се претпоставити да је била позната и језику Николе I.

Покретни вокали су неупоредиво присутнији у облицима замјеничко-придјевске деклинације. О наставцима ове промјене говорићемо исцрпније у поглављу о морфологији, а овдје ћемо представити основно стање у дистрибуцији покретних вокала и примјере који га репрезентују. Покретни вокал *a* јавља се у генитиву / акузативу једнине и дативу / инструменталу / локативу множине, док се покретни вокали *e* и *y* могу наћи у дативу / локативу једнине²⁹⁷. Једнински облици односе се на придјеве, замјенице и редне бројеве мушког и средњег рода. Навешћемо примјере и с покретним вокалима и без њих. Обје врсте примјера заступљене су и у прозним и у пјесничким текстовима.

а) покретни вокал *a*

Г/А једнине са финалним *-a*:

кралџвога сина Пј1, *срца мога* Пј4, *твога добра* Пј3, *твога родољубља* Пј5, *одъ нашега* Пј5, *мисирскога Рамсенига* Пј18, *еднога или другога* Пс4, *одъ Великога Везира* Пс5, *одъ онога мога* Пс5, *ради Велџа Брда* Пс5, *због овога снѣга* Пс5, *Вашега Правителџства* Пс7, *ђетета мога* Пс7, *овога пута* Пс9, *до Данилова Града* Пс9, *одъ другога* Пс9, *овога лџта* Пс10, *нашега драгога Србства* Пс10, *Вашега Величанства* Пс10, *Столнога Петрограда* Пс11, *вјернога нам народа црногорскога* Пс12,2, *Бога Свемогућега* Пс12,3, *јединога и истинитог* Пс12,3, *никога* Пс12,3, *за цара Русскога* Пс12,15, *спрема свега горенаведенога* Пс16,2, *једнога соја* Пс19,2, *иџовога сина* П1,7, *овога дивотнога мџста* П1,9,

²⁹⁵ М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 170; М. Станић, *Ускоци I*, 135.

²⁹⁶ За алтернације финалних вокала у прилозима исп.: А. Младеновић, *Данило*, 89; Б. Остојић, *Петар I*, 98, 99; Д. Вушовић, *Прилози*, 14; М. Стевановић, *Речник I*, 60, 329, *Речник II*, 248.

²⁹⁷ У генитиву / акузативу једнине прасловенско *-go* замијењено је наставком *-ga*, с вокалом *a* преузетим из именичке о-деклинације. Међутим, како то *a* није имало дистинктивну функцију осјетило се као необавезно, покретно *a*. Изједначањем латива и локатива једнине код именица и придјевско-замјенички наставци *-аму/-ему* и *-ам/-ем* почињу да се употребљавају напореда у оба падежа, што је довело до стварања покретног *y*. Покретно *e* у истим падежима придјевско-замјеничке деклинације води поријекло највјероватније од прастаре партикуле *-же*, *-ж* (у сх > *-ре*, *-р*) (D. Brozović, P. Ivić, *Jezik sh's*, 27). Будући да се покретно *a* у генитиву једнине придјевско-замјеничке промјене почело губити у 15. вијеку, М. Пижурица у томе види и утицај множине јер се у истом периоду биљеже и први примјери пролора завршетка *-а* у датив / инструментал множине (М. Пижурица, *Порекло и распоред изоглоса*, 472).

понижења људскога П1,10, квашенога папира П1,14, цісла канала П1,14, таквога положія П1,19, овога Дворца П1,20, мога милога народа П1,20, за нашега времена П1,21, лажавога Мухамеда П1,22, након коєга П1,23, мога револвера П1,24, Берлинскога уговора П1,29, истога Илдиса П1,32, другога пића П1,33, између осталога П3,1, без манитога, поганого и отровнога П3,14, са истога мјеста П3,15, Великога Монарха М3,1, тога пута М3,2, овога славнога владара М3,4, онога времена М3,1, мога мушкога првенчета М3,1, мога јавнога рада М2, свога ближњега М4, којєга М4, бољега и мушкијега Г1,1, нашега оружја Г2,3, мога љубљенога зета Г5...

Г/А једнине без финалног -а:

хладногъ вина Пј1, оногъ Пј1, сврх престола сјаиног Пј6, тогъ дембела Пј9, рускогъ Министра Пс5, Величества Вашегъ Пс7, идућегъ мѣсеца Пс7, Вашегъ Императорскогъ Величества Пс7, до Побрѣжја подгоричког Пс9, Државног Савѣта Пс11, нашегъ милогъ отечества Пс11, с' лијепог одгојења Пс12,4, војничког угледа Пс17,1, из његовог доброг расположења М3,4, ни из једног ни другог доба М4, земаљског шара Г1,1, са нашег мора Г1,3, главног инспектора Г5, његовог старог и вјерног сродника и пријатеља Г5, Царског Села П3,10, до данашњег журнала П3,24, славом покривеног врховног команданта Т1, осим оног скромног посматрача Пс19,2...

Д/И/Л множине са финалним -а:

свима вѣтровима Пј9, онієма Пс9, сиромашнима и немаюћима Пс11, о стварима тајнијема и домаћијема Пс12,7, предкоима М3,2, коима П1,17...

Д/И/Л множине без финалног -а:

здравим људима Пс15, с неким дипломатима Пс16,2, у повољним околностима Пс19,1, с' јуначким рукама М3,2, модерним културним предметима М3,1, војним лађама Г1,3, о њиовим старим царевима П1,11, о нашим приликама П3,14,20, другим уништавајућим средствима П3,23, у овим данима Т1, у овим крајевима Пс19,2...

б)покретни вокали -е и -у

Д/Л једнине са финалним -е:

истоме Пј1, некоме Пс9, при томе Пс9, о овоме предмету Пс25, Српскоме народу Пс27, о томе чудноме крају П1,11, напредку љуцкоме П1,22, єдноме мирскоме князу П1,24, моме кршу јуначкоме П1,26, свакоме П1,31, о томе П1,32, по томе П1,32, у томе П3,7, у томе правцу П3,16, у главноме П3,20, при

моме Ловћену М3,2, *ономе* М4, *истоме* М4, *Народу Црногорскоме* Г2,1, *на овоме*
моме Г5, *томе злу* Т5...

Д/Л једнине са финалним -у:

вашему юнаштву Пс1, *вашему Величеству* Пс7, *вашему Величанству* Пс10, *као*
најстаријему, најмудријему Пс12,11, *којему* П1,11, *Христу нашем* П1,20,
својему државнику својему генералу, ... својему сину Пс16,1...

Д/Л једнине без финалног вокала:

народу шараначком Пс4, *по овомъ времену* Пс5, *у сваком могућем случају* Пс25,
у томъ храму Пј4, *сјаћомъ баю* Пј3, *миломъ краю* Пј3, *китном маю* Пј7, *у*
момъ замку Пј9, *у првом реду* Пс12,1, *у противном случају* Пс16,3, *нашем* П1,23,
у нам ђитају истогъ П1,31, *у једном великом салону* П3,7, *у Царском селу* П3,13,
сваком богоданом напредку М3,2, *лакшем саобраћају* М3,2, *у другом свијету*
Г1,1, крвавом четничком ратовању Г2,2, *у Министарском Савјету* П3,20,
нашем племену Т1...

На основу презентираних материјала да се закључити да облици са покретним вокалом преовлађују у генитиву / акузативу једнине, да се у дативу / локативу једнине подједнако често јављају и једни и други облици, док су у дативу / инструменталу / локативу множине ријетки примјери са покретним *а*, што се разликује од стања у већини старих црногорских говора у којима се ово *а* и не може узимати као покретно будући да су облици с њим једини или доминантни²⁹⁸.

У савременом књижевном језику употреба покретних вокала *у* и *е* у дативу / локативу једнине углавном је издиференцирана услед закона дисимилације. Наиме, ако је вокал у наставку *е*, покретни вокал је *у*, а кад је наставачки вокал *о*, покретни вокал је *е*²⁹⁹. Као што видимо, тако је и у језику Николе I, а потврђено је и у неким црногорским говорима³⁰⁰.

Презентирани материјал садржи и примјере са више придејевских, односно замјеничких ријечи једнако употријебљених: или су сви са покретним вокалом или без њега. Међутим, то није доследно спроведено, већ имамо комбиноване варијанте:

²⁹⁸ Јединичке облике само са крајњим вокалом имају СК-Љ и црмички говори (М. Пешикан, *СК-Љ*, 162; Б. Милетић, *Црмича*, 412), без вокала су ређи у источноцрногорским говорима (М. Стевановић, 77, 78), као и у говорима западне Црне Горе (Д. Вушовић, *Диалекат*, 49, 50), док у говору Пиве и Дробњака доминирају (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 64). Што се тиче множинских облика, у источноцрногорским су само с крајњим *а* (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 79), у СК-Љ такви доминирају (М. Пешикан, *СК-Љ*, 163). Ј. Вуковић, напротив, биљежи за Пиву и Дробњак само краће облике (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 64).

²⁹⁹ О овоме видјети: М. Стевановић, *Савремени I*, 151, 152.

³⁰⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 163; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 78; Д. Вушовић, *Диалекат*, 49, 50.

Мосга найвеликодучинієгъ Покровителя Пс7, с' њіового понашања побожногъ Пс12,4, сднога баряктара црногорскогъ П1,21, овога Св. православногъ храма П1,21, Вашега краљевскогъ Височанства ППс2...

Сва три начина употребе, наравно, одобрава и савремена књижевнојезичка норма³⁰¹.

44. Покретне речце

Видјели смо да се непромјенљиве ријечи у нашем језичком корпусу чешће јављају без покретних вокала. Онда није чудо што се и партикуле, које су иначе утицале на развој покретних вокала код непромјенљивих ријечи, доследно употребљавају без њих³⁰², мада то није у складу са већином црногорских говора³⁰³. Поређење са одговарајућим стањем у језику осталих Петровића показује њихово неслагање у погледу употребе краћих и дужих облика партикула³⁰⁴. У аутографима Николе I у финалној позицији непромјенљивих ријечи заступљене су следеће партикуле:

- р: *онадар* Пј9,3; ПЗ,21, *ондаръ* П1,18, *ондар* Пс12,9, *јучер* ПЗ,1 (3х), 2, 16; Г1,3; Т4; Т6, *такођеръ* П1,9, 17;
- д: *најпоследъ* П1,11, *најпріедъ* П1,15, *последъ* П1,33, *пріедъ* П1,34, *пријед* М2;
- н: *докленъ* Пс4,1, *онданъ* Пс5; Пс8, *отолень* Пс9; П1,13, *одоленъ* П1,24, *окленъ* П1,27, *ондоленъ* П1,30, *онђенъ* П1,30, *тун* П2, *отолень* МЗ,1, *кудієнь* Пс9, *овудієнь* Пс9;
- ем: *баремъ* Пс11, *барем* ПЗ,4, *већем* Пј17.

Облици непромјенљивих ријечи без крајње партикуле заступљени су мањим бројем примјера: *прије* Пј10, *послѣ* П1,23, *најпосље* Г2,2, *овђе* ПЗ,13, *докле* Пс6, *баръ* Пс5,2,4..., а у појединим непромјенљивим ријечима и нијесу покретне.

У испитиваним аутографима, а ни у штампаним изворима, не налазимо партикуле *бо* и *ке*, нити удвојене или триплиране варијанте: *на+ке* и *на+ке+р*, својствене катунским говорима³⁰⁵. Међутим, партикуле *зи*, која је из појединих

³⁰¹ М. Стевановић, *Савремени I*, 150.

³⁰² Једино у штампаним изворима налазимо пар изузетака: *туна* ПА95, *овђена* БЦ98.

³⁰³ За двојаче форме партикула знају многи црногорски говори (М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 180; Б. Милетић, *Црмница*, 442; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 209,210; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 60; Д. Вушовић, *Диалекат*, 33). У ускочком говору су без покретних вокала (М. Станић, *Ускоци I*, 148, 149).

³⁰⁴ Владика Данило, као Никола I, употребљава партикуле без покретних вокала (А. Младеновић, *Данило*, 166), а Петар I и Петар II имају двојаче форме ових партикула (Б. Остојић, *Петар I*, 101; Д. Вушовић, *Прилози*, 40).

³⁰⁵ М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 180.

црногорских говора скоро ишчезла а у другима је њена употреба доста жива³⁰⁶, нема у испитиваним аутографима, али је ексцерпирана из штампаних изворника у којима се јавља као дио дативних / локативних облика замјеничких и придјевских ријечи женског рода и ријетко номинатива множине показне замјенице мушког рода, чинећи цио један слог неопходан за остваривање одређеног метра:

њојзи КА70; ПА89,111; Х69; СП27; БЦ196; ПВ46, својојзи Х5, твојојзи Х106, овојзи НП11, којојзи СП54, уморнојзи Х95, онизи Х85...

У овоме се језик Николе у великој мјери слаже са језиком својих претходника Петровића³⁰⁷.

КОНСОНАНТИ

За консонантски систем у језику Николе I не може се рећи да је баш у потпуности стабилизovan, зато што сугласници *х*, *ф*, *в* и *ј* нијесу коначно устаљени, али јесте у много већој мјери него што је у црногорским говорима.

45. Консонант *х*

У употреби овог гласа Никола I слиједи своје славне претходнике³⁰⁸, односно Петровићи се у том погледу слажу са говорима свога родног краја, тј. говорима Његуша и околине³⁰⁹. Вук је глас *х* и унио у свој гласовни систем, пошто га је чуо, поред осталих, и у тим крајевима³¹⁰. Глас *х* се у Николиним аутографима доста добро чува и налази се у свим позицијама ријечи, уз незнатна изостављања:

³⁰⁶ М. Пешикан каже да се у СК-Љ говорима употребљава само понекад уз *њој*: *њојзи* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 153). Исти примјер доноси и М. Станић за ускочки говор (М. Станић, *Ускоци I*, 148). У црмичком говору долаје се скоро свим замјеницама а у мањој мјери и придјевима и редним бројевима (Б. Милетић, *Црмича*, 414). У Мрковићима се њоме појачава акценатовани датив личне замјенице трећег лица једине женског рода, показних замјеница и супстантивизираних придјева, такође женског рода, а у живој је употреби у склопу номинатива множине показних замјеница и супстантивизираних придјева мушког рода (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 230, 239, 245–247).

³⁰⁷ Као дио дативних и локативних облика придјевских ријечи женског рода, партикула *зи* се јавља у Његовском језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 31), док се у језику Петра I среће у оквиру различитих врста замјеница мушког рода (Б. Остојић, *Петар I*, 101). У писмима владике Данила регистрована су само два облика показних замјеница с партикулом *зи* (А. Младеновић, *Данило*, 166).

³⁰⁸ Петар I и Петар II чувају глас *х* уз незнатне изузетке (Б. Остојић, *Петар I*, 104–107; Д. Вушовић, *Прилози*, 15–16), а владика Данило у потпуности (А. Младеновић, *Данило*, 91).

³⁰⁹ Р. Бошковић каже да у погледу судбине гласа *х* сви црногорски говори показују три основна типа: једни још чувају овај глас, други га замјесњују другим гласовима а трећи су га посве изгубили. Првом типу припадају говори непосредне околине Цетиња, који обухватају и говор Његуша (Р. Бошковић, *Глас х*, 8).

³¹⁰ А. Пско. *Једно поређење*, 210.

– иницијална позиција:

храмъ Пј4, Хей! Пј9, худи Пј9, Хайделберска Пј9, хоће Пј9, хранитељ Пј12, хармоније Пј23, хаџиару Пј23, хиљада Пс2, хитате Пс6, хитаю Пс6, Хусеин П1,14, Хайте П1,15, Христу П1,20, хата П1,20, художества П1,21, ходао сам П1,21, хайдъ П1,31, харем П2, хотел П3,6, хоћу П3,15, хитро Пј8, хришћанском Пј21, хитај Пс20, хране Пс25, Херцеговине Г1,1, храбрости Г1,3, Херцеговачка М3,3, храбре Т1, хоћели се М4...,

поред:

раст Пј9, леба Пј9, оће Пј17; П1,26, ришћане Пс9, оћели Пс8, одіо П1,14, ладно П13,2, ладна Пј21,8, ладнокрвно Пј39, растови Пј44, рање М3,3;

– медијална позиција:

успѣхомъ Пј4, надахнута Пј13, изјахала Пј21, руха и рахтова Пј21, охрабрила Пј37, похарана Пј37, дрхти Пј42, духовнимъ Пс7, Граховац Пс8, Мухаџерими Пс9, духовно Пс12,2, грехове Пс12,2, снаха Пс12,2, похађај Пс12,15, талиха Пс12,15, снахе Пс12,17, смијеху Пс12,17, сиромасу Пс12,18, находити Пс15, њихових Пс19,2, Архиву Пс14,1, Мухтар П1,7, њиховихъ П1,10, нехотице П1,10, нехотично П1,11, Мехмед П1,11, грісха П1,10, нехотично П1,11, бѣху П1,15, Махмутомъ П1,17, Мухамеда П1,20, архитектуре П1,21, дерияху П1,26, яхали П1,28, говораху П1,29, іяху и прелієваху, рађаху П1,30, косаху П1,33, усахнуо П3,8, издахнут П3,22, охрабри М3,3...,

поред:

греота Пј6, разладим П1,9, наодише П1,9, Ибраим П1,11, саати П1,17, кабадаија П1,27, с' њиовога Пс12,4, сарањују Т5, њиовој М3,3, нарамиват М4, осмѣне се Пј16;

– финална позиција:

бихъ Пј5, Охъ Пј4, тієхъ Пј4, сврх Пј6, њихъ Пј9, сажаливахъ Пј9, дочеках Пј21,4, бих Пј21,5, остарах и остадох Пј21,7, дух Пј37, разгледивах Пј44, уздисах Пј44, свијех Малисорских Пј47, послухъ Пс1, примихъ Пс4, прієстияхъ Пс5, петтієхъ Пс5, надахъ Пс5, данахъ Пс5, прахъ Пс5, бутигахъ и кућахъ Пс9, с' Бегових Пс6, рекохъ Пс6, врхъ Пс6, примихъ Пс10, сестарах Пс12, душах Пс12,2, свијех оцијех Пс12,2, твоијех Пс12,2, насахъ П1,6, напоменухъ П1,6, ихъ П1,6, урахъ П1,6, страхъ П1,8, царахъ П1,8, махъ П1,10, ухъ П1,10, дадохъ П1,11, немогахъ П1,11, рекохъ П1,31, бѣхъ П1,31, дивљихъ П1,33, очихъ П1,33,

Султанијах П2, руссах П3,4, разлијех П3,6, сузах П3,9, гостих П3,13, лажих П3,15, многобројних, својих М4...,

поред:

одъ нашиѣ Пс2, одма Пс4; Т3, невини П1,10, сироме П1,24, дим кубура изметнути Пј37, повр Шаре Пј44, рајски Пј48.

На мања колебања у употреби овог спиранта указују примјери: *хоће / оће; находи / наодиле; врх / вр...*

Наведени материјал показује да се *х* најређе губи у финалној позицији, што значи да се редовно јавља у наставцима одређених морфолошких категорија. Тако се доследно налази у првом лицу једине аориста и имперфекта:

бихъ Пј5, *дочеках* Пј21,4, *бих* Пј21,5, *остарах* и *остадох* Пј21,7, *примихъ* Пс4, *рекохъ* Пс6, *примихъ* Пс10, *напоменухъ* П1,6, *дадохъ* П1,11, *рекохъ* П1,31; *бѣхъ* П1,31, *сажасивахъ* Пј9, *разгледивахъ* Пј44, *уздисахъ* Пј44, *немогахъ* П1,11...

Сугласник *х* се никад не губи у акузативу и генитиву личне замјенице *они*:

ихъ П1,6, *их* Пс16,3, *њихъ* Пј9, *њих* М3,4...

Спорадично се губи у генитиву множине придјевских ријечи:

са извора рајски (Пј48), *страшни бомба* (Пј20), *разни чувства* (Пј15), *коња добри* (БЦ67), *лаки нога* (ПВ112), *Од хелија покмастити* (ПС12), *Из вјекова уврнути* (НП9), *из слабачки шака* (В21); *Од нашиѣ пріятеля* (Пс2),

мада има примјера и са апострофом на његовом мјесту:

кубура изметнути' (Пј37), *од времена уврнути'* (Пј37), *од оцака дуготрајни'* (ПА54), *груди своји'* (ПА64), *Твојих гора поносити'* (Х111), *И главара поштеније'* (Х117); *ријечи злије'* (БЦ33), *духова злије'* (БЦ37), *Иза гора Карпатскије'* (ПВ89), *владара честитије'* (ПА32).

Никола I је доста ријетко писао сугласник *х* на крају генитива множине код именица. Међутим, то није у вези са губљењем гласа *х* из те позиције већ се тиче напуштања наставака *-ах* и *-их* у корист наставака *-а* и *-и*. Наводимо примјере с крајњим *х*:

прістняхъ Пс5, *данахъ* Пс5, *бутигахъ* и *кућахъ* Пс9, *сузах* П3,9, *пасахъ* П1,6, *Султанијах* П2, *руссак* П3,4, *урахъ* П1,6, *царахъ* П1,8 *сестарах* Пс12, *душахъ* Пс12,2, *гостих* П3,13, *лажних* П3,15, *очихъ* П1,33...

Што се тиче медијалне позиције, евидентно је често изостављање сугласника *х* из фонемске структуре замјенице *њихов*, као и у језику појединих старијих црногорских писаца из различитих дијалекатских база³¹¹:

с' њиовога Пс12,4, *њиовој* М3,3; Пс17,1, *њиова* Пс29, *њиову* Пс19,2, *њиовим* Пс12,4, *њиово* М3,4, *њиове* Г1,2...

Група *(-)хв-*, и у иницијалној и у медијалној позицији, није се очувала већ се развила у три правца:

хв>хф: *ухфатио* Пј37, *захфалит* Пс12,18; П3,20, *захфална* Пс17,2, *похфалио* М3,4, *захфалии* М3,4, *хфалисања* М4, *похфале* М4, *захфалност* Пс19,2...;

хв>ф: *фали* Пј43, *фала* Пс9; П1,1, *прифати* П3,6, *сфатио* П3,9, *фалио* сам П3,15, *фата* Пј20, *обуфаћа* Пс19,2, *зафати* М3,3, *фалили* Пс12,4...;

хв>в: *приватио* Пј9, *свати* Пс11,3, *доватит се* Пс25, *ватамо* М3,5...

Дакле, не биљежимо примјере с примарном групом *(-)хв-*, што нам говори да гласовни процеси у њој, што се тиче језика Николе I, нијесу на почетку. Односно, они су доведени до краја јер у њему налазимо све њихове резултате: секундарно *хф* као резултат преношсња фрикативне артикулације на глас *в*, *ф* настало једном врстом дисимилације по фрикативности и *в* које је могло остати простим губљењем иницијалног *х*. За црногорске говоре специфична су последња два резултата³¹², а секундарно *хф* за књижевни језик³¹³.

Иначе, Петровићи се не слажу у погледу чувања и замјене ове сугласничке групе. Тако владика Данило има примјере са очуваном групом *хв* и са сугласником *ф* умјесто ње, у језику Петра I група *хв* јавља се напоредо с групом *хф* и фонемом *ф*, док Петар II има само примјере с фонемом *ф*³¹⁴. Дакле, једино Никола I употребљава примјере с фонсмом *в* на мјесту некадашње групе *хв*. Таква замјена могла би се објаснити и супституцијом гласа *ф* гласом *в*, с обзиром на то да је она мање-више

³¹¹ Б. Остојић, *Петар I*, 105; Д. Вушовић, *Прилози*, 16; М. Тепавчевић, *Глас х у језику С. М. Љубише*, 125.

³¹² Ни у једном ова група није очувана. За промјену *хв>ф* исп. Б. Милетић, *Црмница*, 295; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 48; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 172; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 34; а за *хв>в* исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 123; Д. Вушовић, *Диалекат*, 26; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 34; М. Станић, *Ускоци I*, 95.

³¹³ Забиљежено је и у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 106). Иначе, Петровићи се уопште не слажу у погледу чувања и замјене групе *хв*. У Даниловим писмима група *хв* се очувала или је дала *ф* (А. Младеновић, *Данило*, 91, 92). у језику Петра I очувана група *хв* јавља се напоредо са групом *хф* и фонсмом *ф* (Б. Остојић, *Петар I*, 106), док Петар II има само *ф* (Д. Вушовић, *Прилози*, 17).

³¹⁴ А. Младеновић, *Данило*, 96; Б. Остојић, *Петар I*, 106.

позната народним говорима³¹⁵. Међутим, та појава није својствена Николином језику, тако да је ипак прихватљивије објашњење о губљењу иницијалног *х*.

У иницијалном положају помоћног глагола *хтјети* на мјесту специфичне сугласничке групе *хтћ-* у аутографима Николе I налазимо: *хтј-*, *кћ-*, *шћ-* и *ћ-*. Најбројнији су примјери са очуваном првобитном сугласничком групом, који одговарају савременом књижевном језику: *хтјели* ПЗ,9, 22; М4 (2х), *хтјело* ПЗ,15, *хтјети* ПЗ,17, *хтио* ПЗ,7; Пј48. Међу осталим примјерима, којима је заједничко јскавско јотовање сугласника *т*, имамо три врсте форми помоћног глагола *хтјети*. У првој је сугласник *х* супституисан сугласником *к*, а тако је углавном у источноцрногорским говорима³¹⁶: *некћене* Пс4, у другој сугласником *с* које се испред *ћ* по мјесту артикулације замијенило са сугласником *ш*, као што је претежно у СК-Љ говорима³¹⁷: *шћело* ПЗ,20, *шћах* ПЗ,23, и у трећој је то *ш* или *х* из почетне секвенце отпало, што одговара стању у црмничком говору³¹⁸: *ћах* Пј44, *ћавах* ПЗ,3, *нећах* ПЗ,8.

Петровићи се разилазе у вези са чувањем и развојем и ове гласовне групе. У језику владике Данила развила се у *кт*, у језику Петра I најчешће у *кт* и *кћ*, ређе *шћ* и *ст*, док Петар II има форме са *хћ* и *шћ* и ређе са *ћ*, *кћ* и *сћ*³¹⁹. Према томе, језик свих њих карактерише непреврело стање у погледу судбине иницијалне групе *хтћ-*.

Супституисање гласа *х* није регистровано изван ове групе, односно нема примјера у којима би се *х* са краја ријечи замјењивало са *к* или *г*, као ни код његових претходника Петровића³²⁰. Чак биљежимо примјер именице *промаја* са првобитним *х*: *промахе* Пс12,9.

Секундарно, неетимолошко *х*, које се у аутографима јавља у иницијалној позицији и то редовно испред *р*, карактеристично је за ограничен број лексема³²¹: *хрђаву* Пс6, *хрђаво* ПЗ,15; ПЗ,20, *хрђаве* Пс12,4; Мп42, *хаждају* Пс12,17, *хрвача* ПЗ,6, *хрвају* ПЗ,6. Из штампаних извора ексцерпирали смо и један примјер са неетимолошким *х* у медијалној позицији: *увехнут* СП16.

³¹⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 121; Б. Милетић, *Црмница*, 297, 359–361; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 37; Д. Вушовић, *Диалекат*, 26; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 27; М. Станић, *Ускоци I*, 95.

³¹⁶ М. Ствановић, *Источноцрн.*, 47.

³¹⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 71.

³¹⁸ Б. Милетић, *Црмница*, 295.

³¹⁹ А. Младеновић, *Данило*, 92; Б. Остојић, *Петар I*, 105; А. Младеновић, *Горски вијенац*, 301.

³²⁰ А. Младеновић, *Данило*, 92; Б. Остојић, *Петар I*, 105; Д. Вушовић, *Прилози*, 16; Исп. са Вуковим језиком, у ком такође нема потврда за употребу сугласника *к* или *г* мјесто *х*, иако је то карактеристично за источнохерцеговачке говоре (А. Пско, *Једно поређење*, 211).

³²¹ Примјери ове врсте ријетки су у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 104) за разлику од језика Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 16). У тим примјерима неетимолошко *х* осим у иницијалној долази и у медијалној позицији. Исп. и: М. Тепавчевић, *Глас х у језику С. М. Љубишице*, 124.

46. Консонант ф

Фонема *ф* је, као у старим црногорским говорима, заступљена и у нашем језичком корпусу³²². Међутим, језик Николе I разликује се од њих скоро потпуном стабилношћу ове фонеме. Присутна је углавном у страним ријечима. Има је у свим позицијама ријечи:

- *Француской* Пј4, *Францъ* Пј9, *Франц* Пс12,13, *Франције* Пј9, *Франкфурта* ПЗ,5, *Франкфурту* ПЗ,14, *Фочу* Пј45,2, *фајде* Пс12,6, *фамилију* Пс12,18, *фењер* Пј22, *фрца* Пј44, *финанцијалне* Пс17,2; Пс24, *франака* Пс23, *Филипову* Пс3, *филозофију* Пс12,3, *фамиларнијем* Пс12,8, *фишека* Г1,1, *Фундину* МЗ,3, *фараонима* П1,11, *фанаром* П1,23, *фабрику* П1,29...;
- *Хафис-Паша* Пј47, *дефилирати* П1,28, *инфантерија* П1,28, *шифрирају* Пј45, *конференције* Пс25, *дешифрирајте* Пс18, *Јосифа* МЗ,1, *софру* ГЗ, *конфузије* ПЗ,2, *профитиралисма* ПЗ,5, *Босфору* П1,4, *кафу* П1,23, *телеграфира* Пс15...;
- *Крф* Пс20, *блеф* Пс16,2...

Овај глас је домаћег поријекла у ријечима: *фали* Пј43, *фала* Пс9; П1,1, *прифати* ПЗ,6, *сфатио* ПЗ,9 итд. (в. т. бр. 45).

Супституисање гласа *в* гласом *ф*, изван групе *хв*, имамо само у примјеру: *Фраке* Пс17,1; БЦ122³²³. Нијесмо забиљежили обрнуту ситуацију – супституисање гласа *ф* гласом *в*, нити, пак, супституисање ове фонеме фонемом *п*, иако се те појаве, прва неупоредиво чешће од друге, јављају у појединим црногорским говорима³²⁴.

Мало је примјера у којима крајње *в* губећи звучност прелази у *ф*: *лафа*³²⁵ Пј47, *лафе* П1,35, *лафице* КА31, поред: *лав* Пј37, *лава* НК74, *лав лава* ПВ195.

³²² Иако недоследне употребе, присутна је у СК-Љ говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 121), црмничком (Б. Милетић, *Црмница*, 297), бјелопавлићком (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 37). Доста је стабилна у источноцрногорским говорима (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 48, 49). Западни и сјевкрни црногорски говори већином не знају за ову фонему (Д. Вушовић, *Диалекат*, 26; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 27; М. Сташић, *Ускоци I*, 94). М. Пижурица за говорс околине Колашина констатује да је „глас *ф* знатно повратио своју раније пољуљану позицију“ (М. Пижурица, *Колашин*, 84). И у дијелу Роваца који је ближи Црмници глас *ф* је доста стабилан (Д. Петровић, *Ровца*, 176).

³²³ Ова појава је ријетка и у језику Петра I и Петра II (Б. Остојић, *Петар I*, 103; Д. Вушовић, *Прилози*, 16), иако је позната неким старим црногорским говорима (Б. Милетић, *Црмница*, 361; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 48).

³²⁴ За супституисање сугласника *ф* сугласником *в* видјети фусноту бр. 312. Као супституент сугласника *ф*, сугласник *п* се јавља претежно у личним именима, али и у другим ријечима у источноцрногорским и црмничком говору (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 48; Б. Милетић, *Црмница*, 362).

³²⁵ Исти примјер је регистровала и Р. Биговић-Глушица у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 78). Нешто више примјера с овом појавом биљежи Д. Вушовић у Његошевом дјелу (Д. Вушовић, *Прилози*, 16).

47. Асимилација консонаната

О асимилацији консонаната по звучности већ је било ријечи у правописном дијелу (в. т. бр. 32). Овдје ћемо се само осврнути на тамо презентовали материјал и изведене закључке. На основу великог броја ексцерпираних примјера видјели смо да у представљању група састављених од звучних и беззвучних консонаната доминира етимолошки, тј. морфолошки принцип писања. То, наравно, отежава стварно сагледавање овог гласовног процеса, јер ако није обиљежен, не значи да се није ни вршио. Међутим, присуство фонетског правописног принципа, додуше у минималној мјери, и комбинованог, у нешто већем обиму, доказ је да је ова асимилација била својствена и језику нашег писца, као и народним говорима. Па ипак, остаје дилема да ли је вршена или не и у оним случајевима кад није обиљежена.

Десоноризација, односно дјелимично редукована сонорност крајњих сугласника ријетко је ортографски уважена: *уштрпа* Пс19,1, *коматъ* П1,27, *лафе* П1,35, као и код још неких старих црногорских писаца³²⁶.

Пошто у правописном одјељку није било могуће сав презентирани материјал организовати по групама, овдје ћемо асимилацију по мјесту артикулације размотрити подробније. Уз то ћемо констатације о одсуству, или пак о необиљежавању појединих врста дијалекатске асимилације по мјесту артикулације поткријепити примјерима, за шта није било потребе у правописном одјељку.

Асимилација по мјесту артикулације у језику Николе I не само да није присутна у многим позицијама које обухвата у народним говорима него је нешто ужег опсега у односу на савремени књижевни језик.

а) Што се тиче консонантских група *сљ*, *сч*, *зћ*, *зч*, примјери показују да нијесу подлегле асимилацији, или бар да то није обиљежено: *сч*: *пасчадъ* Пј18, *зч*: *неизчезну* Пј21, *изчезне* Пј43, *зћ*: *расћера* Г2,1,

б) Асимилацијом није у потпуности захваћена група *сљ*: *пошље* Пс15, *пошљем* Пс28, поред: *мислях* П1,29; П1,32, *пошље* П3,3, 6, 19; Пј48; Пс26... Сугласник *с* у групи *сћ* у највећем броју примјера не замјењује се предњонепчаним сугласником *ш*. Група *сћ* у инструменталу једине именица женског рода на *-ост* доследно се чува³²⁷:

сљубасношћу П3,22, *оданошћу* Пс14,2, *њежношћу* Пј19, *с' готовошћу* Пс14,2, *милошћу* Т6; Г4, *са смјелошћу* Г1,3, *наклоношћу* М3,1, *захфалношћу* Г5...

³²⁶ Исп. Р. Биговић-Глушина, *Миљанов*, 82.

³²⁷ Овакве облике са неасимилованом групом сугласника има и Његош (Д. Вушовић, *Прилози*, 21).

Тако је и у примјерима: *угосћени* М3,1, *упропашћива* Пс19, поред: *ришћане* Пс9, *чешће* Пс1, *саучешћа* Пс11,2.

в) Асимилација по мјесту артикулације доследно се вршила у консонантским групама *зљ* и *зњ*: *нажљиво* Пс16, *нажње* Пс12,7.

г) Сугласници *с* и *з* испред *љ* које је добијено јекавским јотовањем остају у аутографима неизмијењени, иако се у старим црногорским говорима једначе³²⁸. Пошто њихова промјена изостаје и у језику осталих Петровића³²⁹, највјероватније није била позната ни његушком говору. Одсуство ове промјене потврђују бројни примјери:

последње Пс17,1; Т5, *посље* П3,6, *најпосље* Пс18, *сљедује* П3,10; Г1,1, *сљедоват* П3,24, *сљедовати* М4, *сљедствена* Г2,2, *сљедуј* Пс12,8, *наследника* Пј45, *престолонаследника* Пс10, *наследнику* Пс12,11, *услед* Пс11,2; Пс17,2, *неизљечив* Пс15...,

уз изузетак: *иљеме* Пј2³³⁰.

У штампаном материјалу и препису мемоара срећемо само асимиловане примјере, који су очигледно резултат туђих интервенција:

наиљедник БЦ7, *поиљетка* БЦ249, *иљедовати* ПВ10, *уиљед* ПВ82, *наиљеди* ПА71, *поиљедница* Х8, *иљедовати* СП84...; *иљедовао* Мп1, *иљедеће* Мп1, *поиљедњега* Мп1а, *поиљедице* Мп2, *наиљеће* Мп7а...

Сходно томе, асимилован је и сугласник *с* испред сугласника *њ* који је настао јекавским јотовањем: *Шњежану* Х75. Примјере с овом групом не биљежимо у аутографима.

д) Из аутографа нијесмо ексцерпирали примјере са консонантима *с* и *з* на крају префикса у сложеницама чији други дио почиње са *љ* и *њ*. У штампаним изворима срећемо примјере с извршеном асимилацијом: *ижљегао* ПА40, *ишћерао* ПВ17, *ижљубило* НК32, али се поред њих јављају и примјери са неизвршеном или необиљеженом асимилацијом: *изљубио* БЦ4, *узчиниш* БЦ91. На основу њих не можемо изводити закључке о овој промјени у језику Николе I јер, видјели смо, у погледу

³²⁸ М. Пешикан, *СК-Љ*, 112; Б. Милетић, *Црмница*, 334, 335; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 53.

³²⁹ Консонант *с* испред *љ* које је добијено најновијим јотовањем у језику Петра I увијек, а Петра II често остаје неизмијењен (Б. Остојић, *Петар I*, 107; Д. Вушовић, *Данило*, 21). У језику владике Данила углавном изостаје јекавско јотовање у оваквим примјерима, па самим тим нема услова за асимилацију (А. Младеновић, *Данило*, 95).

³³⁰ Ова именица је изузетак и у Његошевом језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 21).

многих фонетских појава постоји раскорак између аутографа и штампаних извора. Иначе, ова промјена је, такође, својствена старијим црногорским говорима³³¹.

ђ) Промјена консонантских група *сн, зн, сл, зл* у *шн, жн, шл, жл*, својствена многим старим црногорским говорима³³², није одлика језика Николе I, што се подудара са стањем у језику осталих Петровића³³³, на основу чега се може закључити да се она није вршила ни у његушком говору:

сн: *писне* Пс8, *тијесној* Пс17;

зн: *знаковима* Пс5,3, *знамъ* Пс9,4, *знади* Пс3, *знамење* Пс19,2, *познаје* Пс18, *изновице* Пј48;

сл: *мислити* Пс9,3, *слободанъ* Пс8, *благословити* Пс7,1, *слуга* Пс7,2, *сложне* Пс16,2, *прсла* Пс14,1, *славно* Пс19,2, *слушај* Пс20, *заслужује* Пс17,1;

зл: *зларадъ* Пс5,3, *Злоступъ* Пс3.

Једини изузетак је примјер *лашино* П2, који се јавља и без извршене асимилације: *ласно* Пс5,4.

е) Језику Николе I није својствена асимилација по мјесту артикулације у вези предлог *с* + инструментал личних замјеница трећег лица (в. т. бр. 38), као ни у другим предлошко-падежним везама, која је забиљежена у већини старијих црногорских говора³³⁴.

з) За Николин језик није карактеристична ни дијалекатска појава да *м* испред сугласника *ч* и *с* прелази у *н*³³⁵: *момче* Пј45; М4, *потомство* М4.

Те промјене нема ни у турцизму *комсу/консу*³³⁶: *комишњици* М3,3, *комишлуку* П1,1, иако је констатована у многим црногорским говорима³³⁷, па и у језику старијих писаца³³⁸.

³³¹ М. Пешикан, *СК-Јб*, 112; Б. Милетић, *Црмница*, 335; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 53; И Вук Караџић је у Предговору *Српских пословица* (1836) истакао ову појаву као једну од битнијих особина староцрногорских говора (В. Караџић, *Пословице*, 30, 31).

³³² М. Пешикан, *СК-Јб*, 111, 112; Б. Милетић, *Црмница*, 350, 351; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 39, 40. Тој језичкој црти у црногорским говорима Вук је посветио доста пажње у Предговору *Пословица* штампаних на Цетињу (В. Караџић, *Пословице*, 30, 31).

³³³ А. Младеновић, 95; Б. Остојић, 109; М. Стевановић, *Неке особине Његошева језика*, 19; Исп. и: М. Пижурица, *Змајевић*, 241; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 84.

³³⁴ М. Пешикан, *СК-Јб*, 113; Б. Милетић, *Црмница*, 335; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 53, 54.

³³⁵ Б. Милетић, *Црмница*, 333.

³³⁶ А. Шкаљић, *Турцизми*, 413.

³³⁷ Б. Милетић, *Црмница*, 333; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 29; М. Станић, *Ускоци I*, 116; Д. Вушовић, *Дијалекат*, 27; М. Пижурица, *Колашин*, 100.

³³⁸ Данило употребљава овај турцизам само са *ниш* (А. Младеновић, *Данило*, 96), Петар I и Миљанов само са *миш* (Б. Остојић, *Петар I*, 108; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 84) а Његош има обје његове форме (М. Стевановић, *Речник I*, 363, 365).

ж) У Николином језику није потврђена ни скоро свим црногорским говорима и језику Петра I и Петра II позната асимилација сугласника *п* у *в* испред *и*³³⁹: *љепши* Пј44, *најљепши* Г2,1, али смо регистровали такву измјену у примјеру: *ковчу* Пј49, испред сугласника *ч*³⁴⁰.

з) О асимилацији и осталим гласовним процесима у групи *хћ* помоћног глагола *хтјети* в. т. бр. 45.

48. Дисимилација консонантских група

Разједначавање сугласничких група у језику Николе I знатно је ужег обима него у црногорским говорима. У ствари, за њега су карактеристични најраширенији резултати дијалекатских дисимилационих процеса, а везани су углавном за поједине ријечи.

а) Дисимилација, и то прогресивна, најдоследније је захватила консонантску групу *мн* у прилогу *много* и његовим дериватима, што одговара стању у црногорским говорима³⁴¹ и језику Николиног претходника Његоша³⁴², а једно вријеме била је одлика и Вуковог језика³⁴³:

млого Пј5; П1,24; П1,25; Пс12,10; Пс18; ПЗ,3,4,9,12,13, *млоги* Пс12,12, *млоге* Пс12,4; Пс12,5, *млозина* Пс9, *умложиће* Пј21,6, *млогобројним* ППс2,1, *млогобројних* М4, поред усамљеног примјера *много* Пј39.

Према томе, непромијењена консонантска група *мн* у препису мемоара није одлика Николиног језика: *многе* Мп33а, *мнозина* Мпба, *мноштво* Мп38...

У Николиним аутографима консонантска група *мн* измијењена је регресивном дисимилацијом у *вн* само у придјеву *таман*: *тавне* Пј3; Пј9. Тако је и у језику штампаних дјела Николе I, само што поред придјева биљежимо и његове деривате:

³³⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 118; Б. Милетић, *Црмница*, 362; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 58; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 58; Д. Вушовић, *Диалекат*, 27; Ј. Вуковић, *Пива*, 27; М. Пижурица, *Колашин*, 101. Од старијих црногорских писаца за ову појаву знају Данило и Његош (А. Младеновић, *Данило*, 109; Д. Вушовић, *Прилози*, 22).

³⁴⁰ Б. Милетић, *Црмница*, 362; М. Станић, *Ускоци I*, 123; Д. Петровић, *Ровца*, 182.

³⁴¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 121; Б. Милетић, *Црмница*, 348; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 208; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 58; М. Јовановић, *Пашировићи*, 239; Д. Вушовић, *Диалекат*, 27; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 41; М. Станић, *Ускоци I*, 123.

³⁴² Д. Вушовић, *Прилози*, 22. У коришћењу наведених дијалекатских облика придружују им се М. Миљанов (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 85) и А. Даковић (Б. Остојић, *Даковић*, 86). Остали старији писци с црногорског подручја имају углавном данашње стандардне облике (А. Младеновић, *Данило*, 97; Б. Остојић, *Петар I*, 110; Ј. Суботић, *Томановић*, 71).

³⁴³ Вук је ове облике у корист данашњих напустио послје 1839. године (А. Пецо, *Једно поређење*, 214).

тавне СП61, тавновати БЦ126, тавнице БЦ177, поред: тамнице БЦ126. Ова језичка појава својствена је већини црногорских говора, али не и СК-Љ говорима³⁴⁴.

б) Од консонантске групе *ћњ*, добијене асимилацијом групе *ћн*, дисимилацијом је у црногорским говорима добијена група *тњ* (<*ћњ*<*ћн*)³⁴⁵. Та промјена у аутографима Николе I остварена је недоследно, и то само у придјеву *срећни* и његовим дериватима³⁴⁶: *сретњи* Пс10, *сретњи* Пј20, *сретње* Пс12,9, *Сретњим* М3,1, *сретња* Г3, *несретњица* Пс12,4, поред примјера необухваћених промјенама, чак и из истих текстова из којих су ексцерпирани претходни примјери: *срећнога* Пј21, *срећан* Пс12,1, 2. *срећну* Пј49. У примјеру *сретњијема* Г3 група *ћн* измијењена је регресивном дисимилацијом у *тн*.

Из штампаног дијела корпуса ексцерпирали смо, поред наведених, и друге примјере:

сретњих БЦ135, *сретњо* ПВ10, *сретња* ПВ107, *сретњијем* ПВ124, *несретње* ПВ125, *несретњица* ПВ153, *сретњег* ПА12; *прољетњег* БЦ13, *поткутњица* ПВ151, *помотњика* ПВ158, *синотњи* Х54, али: *несрећнога* ПА8...

в) У Николином језику преовладавају примјери са давно извршеном даљинском дисимилацијом *свобод->слобод-*: *слободанъ* Пс8, *слобода* М1, *слободни* Г1,29, *Ослобођење* М3,3. Одступање смо запазили само у једном примјеру: *Освободиоц* М3,1.

49. Метатеза

Метатеза је ријетка појава у језику Николе I. Регистровали смо неколика карактеристична случаја.

а) Појава дисимилације и метатезе у примјерима: *сујмом* Пј47, *сујма* Пј48, *сујмати* ППс1,1, *сујме* П1,21; П1,22 одговара црногорским говорима³⁴⁷, а забиљежена је и у језику старије црногорске књижевности³⁴⁸. Ови процеси одвијају се кроз неколике фазе: *сумња*>*сумља*>*сумја*>*сујма*. Примјер *осумјачен* Пј47 претрпио је

³⁴⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 121; Б. Милетић, *Црмница*, 348; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 208; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 58; М. Јовановић, *Паитровићи*, 239; Д. Вушовић, *Диалекат*, 27; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 41; М. Станић, *Ускоци I*, 123.

³⁴⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 126; Б. Милетић, *Црмница*, 347,348; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 208; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 54; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 47,48; Д. Вушовић, *Диалекат*, 28; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 48; М. Станић, *Ускоци I*, 127, 128; Д. Петровић, *Ровца*, 178; М. Пижурица, *Колашин*, 102. Сви наведени истраживачи биљеже за ову промјену много више примјера.

³⁴⁶ И у Његовом језику најбоље је посвједочена у тим примјерима (Д. Вушовић, *Прилози*, 22). Уп. и: Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 86.

³⁴⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 127; Б. Милетић, *Црмница*, 394; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 58; М. Јовановић, *Паитровићи*, 241; Д. Вушовић, *Диалекат*, 27; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 38.

³⁴⁸ Његош има и дијалекатске и књижевне облике (М. Стевановић, *Речник II*, 360).

дисимилацију али је метатеза изостала. И у штампаним изворима налазимо исту именицу с извршеном метатезом: *сујме* КА47, за разлику од примјера из преписа мемоара: *сумѣичења* Мп2, *сумѣичили* Мп35а.

б) У старој замјеници *вѣсь* метатеза није доследно остварена, па се она у номинативу мушког рода јавља у старијем облику: *вас* Пј1, типичном за црногорске говоре³⁴⁹, као и језик старијих писаца са терена тих говора³⁵⁰, и новијем, који налазимо у савременом књижевном језику: *сав* Пј18; Пј45,2. У препису мемоара редовно се јавља старији облик *вас* 4а; 15; 21а.... У сложеницама егзистира само у облику без извршене метатезе³⁵¹: *вазда* Пс11; Пс14,2; Пс15; Пс12,7; НК23, *ваздањ* П1,35, *васдањ* П1,33.

в) У Николиним аутографима налазимо турцизам *бајрак*³⁵² и његове изведенице са извршеном метатезом, као и у једном дијелу старих црногорских говора³⁵³. Будући да се исти облик налази и у језику осталих Петровића³⁵⁴, он је особина и његушког говора: *барјаком* Пј21, *барјака* Пј21, *барјак* Пј37, *баряктара* П1,21.

г) Именица *манастир*, која је боље посвједочена у штампаним изворима него у аутографима, није захваћена метатезом, као ни у Његошевом језику³⁵⁵, мада је она најчешћи примјер метатезе у црногорским говорима³⁵⁶: *манастир* П1,23; КА30; НК50, *манастира* ПВ64, али јесте именица *стакло* и њен деминутив: *цкло* СП104, *Цкланце* КА58, у којима је послје извршене метатезе почетних сугласника дошло до њиховог сливања у африкату *ц*³⁵⁷, што је дијалекатска црта³⁵⁸.

50. Губљење консонаната и упрошћавање консонантских група

Губљење сугласника и упрошћавање њихових група, као и код вокала, може се пратити у свим позицијама.

1. Наведене промјене најмање су својствене консонантским групама у иницијалној позицији, мада ипак нешто више него вокалским:

³⁴⁹ Облик незахваћен метатезом општа је дијалекатска црта црногорских говора М. Пешикан, *СК-Љ*, 155; Б. Милетић, *Црмница*, 227; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 89; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 7; Д. Вушовић, *Диалекат*, 30; Ј. Вуковић, *Пива и Црбњак*, 62.

³⁵⁰ М. Стевановић, *Речник I*, 62.

³⁵¹ М. Стевановић, *Речник I*, 60.

³⁵² А. Шкаљић, *Турцизми*, 113.

³⁵³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 104.

³⁵⁴ А. Младеновић, *Данто*, 104; Б. Осгојић, *Петар I*, 104; Д. Вушовић, *Прилози*, 24.

³⁵⁵ М. Стевановић, *Речник I*, 427. 483.

³⁵⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 127; Б. Милетић, *Црмница*, 393, 394; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 57, 58; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 58; Д. Вушовић, *Диалекат*, 30; М. Станић, *Ускоци I*, 147; Д. Петровић, *Ровца*, 182; М. Пижурица, *Колашин*, 109, 110.

³⁵⁷ М. Стевановић из Његошевог језика наводи придјев *цклен* (М. Стевановић, *Речник II*, 488).

³⁵⁸ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 127; Б. Милетић, *Црмница*, 364; М. Станић, *Ускоци I*, 147.

а) Губљење иницијалног експлозивног *m* у метатезом добијеном облику *тко* доследно је спроведено: *ко* Пј45,2; Пс2; Пс4,1; М3,4... Једино одрична замјеница за лица поред форме *нико* има и форму са неупрошћеном групом експлозивних сугласника у пар случајева ексцерпираних из штампаних извора: *Нитко* В21; ПА87. Више оваквих примјера ове и других замјеница сложених са замјеницом *ко* забиљежили су испитивачи језика осталих Петровића, као и Вуковог језика³⁵⁹.

б) У мјесном прилогу *гдје* биљежимо упрошћавање консонантске групе *гд* са јотованем очуваног сугласника: *ђе* Пс3; М3,4; П3,3. Очувану групу, опет с извршеним јотованем, биљежимо само у сложеним прилозима, што одговара СК-Јљ говорима³⁶⁰: *гђе-гђе* Пј13, *ниђе* Пј5; П1,7, 19, 22; Пс12,15. У појединим штампаним изворима (*Скупљене пјесме*, *Потоњи Абенсераж*, *Хајдана*) мјесни прилог *гдје* и они сложени с њим долазе у неизмијењеном облику, али судећи по аутографима, који су настајали у широком временском распону, то није одлика језика Николе I.

в) Дијалекатска црта која се огледа у губљењу експлозивног сугласника *n* врло је ријетка у Николином језику³⁶¹. Регистровали смо само један примјер: *тице* Пј48, док се та иста ријеч са очуваном сугласничком групом у једној пјесми јавља чак три пута: *птица* Пј7.

г) У топониму *Чево* Пс9,4 изгубљено је почстно *к* (*Кчево*)³⁶².

д) Нема губљења почетног *j* у ријечима типа: *јесам*, *јер*, *једно...*, као у неким старим црногорским говорима и у Његошевом језику³⁶³.

2. Кад се говори о губљењу сугласника у медијалној позицији, онда се мисли прије свега на губљење сугласника *д* и *т*, затим *ј* и *в*. Оно је регистровано и тамо гдје га савремена књижевнोजезичка норма не одобрава, а опет противно њој имамо и примјере гдје је изостало.

А. Најопширнији коментар изискују сугласници *д* и *т*.

а) Испадање сугласника *т* и *д* испред суфикса *-ство*, у складу с општом тенденцијом у говорном језику³⁶⁴, па самим тим и са стањем у савременим

³⁵⁹ Ђ. Остојић, *Петар I*, 111; Д. Вушовић, *Прилози*, 31; М. Стевановић, *Вуково дело*, 83–85. Исп. и кол војвођанских писаца: А. Младеновић, *Рајин*, 76.

³⁶⁰ М. Пешикан истиче да су се сложени облици *ниђе* и *неђе* могли добити и аналогijом а не фонетским губљењем сугласника *г* (М. Пешикан, *СК-Јљ*, 116).

³⁶¹ М. Пешикан, *СК-Јљ*, 272.

³⁶² Владика Данило користи само облик *Кчево* (А. Младеновић, *Данило*, 108), а Његош оба облика (Д. Вушовић, *Прилози*, 19).

³⁶³ Д. Вушовић, *Прилози*, 18.

³⁶⁴ М. Стевановић, *Савремени I*, 114.

црногорским говорима³⁶⁵, представљено је и ортографски у аутографима Николе I: *срества* Пс17,2, *сусјества* ППс2,1, *Регенства* Пс19,1, али подједнако су бројни и примјери са наведеним денталима у истој секвенци³⁶⁶: *средствима* Т6, *средстава* ППс1,1, *пунољетства* Пс12,19.

б) Судбина сугласника *т* и *д* испред суфикса *-ски* иста је као и у језику владике Данила, Петра I и Петра II Петровића³⁶⁷. Наводимо примјере у којима се ови сугласници чувају:

људскога П1,10, *Петроградско* ПЗ,9, *људска* ПЗ,14, *судска* Пј39, *Грудске* Пј47, *азіятскій* П1,20, *зетског* Т2, *дипломатска* Т5, *брдскијема* Т6, *Свесвјетске* МЗ,1, поред исто тако бројних примјера у којима су групе *-тск-* и *-дск-* измијењене у *-цк-*, као у црногорским говорима³⁶⁸:

љоцкоме П1,22, *љуцке* ПЗ,24, *љуцки* Пс12,8, *љуцко* Пс12,16, *љуцка* Г2,1, *брацкій* Пс1, *брацке* Пс10, *брацку* Пс12,11, *брацкијех* Пс14,1, *зецког* Т2, *брацки* ГЗ..., и једног примјера у ком имамо губљење сугласника *т*: *патриоску* Пс26.

в) Сугласник *д* се чува у групи *дс*, подједнако се чува и губи у групи *дст*, док се у групи *дсј* редовно губи:

одсељењем Пс26; *представили* ПЗ,9, *одступила* Пс13,2, *представницима* Т4, *предстојало* Г1,1, *представити* Г1,3, *представника* ГЗ, *предстоју* Т4; *остојање* Пј22, *престави* Пс7, *преставе* ПЗ,9, *постицавала* МЗ,4, *преставља* П1,8, *непреставља* Пј47, *преставимо* П1,7, *преставник* Пс19,1, *пресједником* ПЗ,13, *пресједнику* Пс25, Пс26, Т6, *Пресједниковой* Пс11,3.

Примјер губљења сугласника *д* испред *б* забиљежили смо само у штампаним изворима: *обране* ПВ23, *на обрану* КА11, *за обрану* КА39, *да обраниш* КА65, док се у аутографима та именица уопште не јавља. У препису мемоара биљежимо само: *одбрану* Мп20.

г) Губљење сугласника *т* из групе *-стин-* у придјевским, односно прилошким облицима у складу је са савременом правописном нормом³⁶⁹: *болесна* Пј7, *жалосног* Пј8, *жалосна* П1,21, *найжалосніе* Пс5, *немилосно* Пј37, *немилосна* Г2,1... Међутим, биљежимо и примјер губљења овог консонанта из групе *ст* у облицима истих придјева

³⁶⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 114; Б. Милетић, *Црмница*, 373; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 147; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 51; Д. Петровић, *Ровца*, 180; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 61; Д. Вушовић, *Диалекат*, 32; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 32; М. Станић, *Ускоци I*, 138.

³⁶⁶ Исп. са истим стањем у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 112).

³⁶⁷ А. Младеновић, *Данило*, 114; Б. Остојић, *Петар I*, 112; Д. Вушовић, *Прилози*, 25.

³⁶⁸ М. Пешикан, *СК-Љ*, 127; Б. Милетић, *Црмница*, 336; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 51; Д. Петровић, *Ровца*, 180; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 32; М. Станић, *Ускоци I*, 125.

³⁶⁹ М. Стевановић, *Савремени I*, 116.

мушког рода: *болесан* Пс15, поред неупоредиво чешћих примјера без губљења: *болестан* Пс20, *радостан* Пј10; Г1,3. Поједини црногорски писци старије епохе у писању сугласничке групе *-сти-* примјењују етимолошки принцип³⁷⁰.

д) С друге стране, етимолошки принцип примјењује се за групе *ти* и *ди*, што је заједничко с осталим Петровићима³⁷¹: *отцемъ* Пс7, *честитци* Т2, *остатци* Г2,1, поред: *оцем* М3,1.

ђ) Сугласник *д* редовно се губи из сугласничке групе *-ди-* у глаголским облицима: *не панем* БЦ264, *не препанем* СП11, *не пане* КА31, *пане* КА50,59; ПВ20, *панане* ПВ164, *занане* ПВ164...

е) Консонант *т* се углавном губи испред африкате *ћ* у облицима футура првог: *узавреће* Пј1, *потићемо* Пј1, *зваци* Пј18, *придаћу* Пс9... Ријетки су примјери његовог писања у таквом положају: *бит' ћеш* Пј1, а има примјера гдје се *т* очувало јер се и с краја инфинитива није губило: *знатићу* Пс8, *бити ће* Пј1...

Б. Поред сугласника *т* и *д*, и сугласник *ј* се често губи у медијалној позицији.

а) Без сонанта *ј* забиљежили смо примјере инструментала једине именица са граматичком основом на *ј*: *с' Русиом* М3,1, *са Србиом* П3,17, *прокламациом* Г1,3, *с' Аустриом* Г1,3 (2х), поред: *Монархијом* Г1,1, иако га у другим облицима имају: *Русије* М3,1, у *Аустрију* М3,1, *Русија*, *Аустрија* и *Србија* М3,2, с изузетком изведенице: *Србијанци* Пс25, поред *Србијанци* Пс18.

б) Губи се и у присвојним придјевима изведеним суфиксом *-ски* од истих именица, са творбом основом на *ј*, као у старијим црногорским говорима³⁷²:

библиских М3,2, *Аустриски* М3,2, *аустриским* Пс16,2, *артилџиску* П1,29, *румелиску* П1,5; *талијанскомъ* П1,14, *италианском* Пс25, *фамилијарнијем* Пс12,8, али: *Италијанске* Пс25.

в) Консонант *ј* се губи и у присвојном придјеву мушког и женског рода иза старог палаталног сугласника, што је једна од општијих карактеристика црногорских говора³⁷³, која је нашла одраза у језику многих црногорских писаца³⁷⁴:

вражи Пј9, Пј45, *божи* Пс12,5, *Вучи До* М3,3, *Божу* Пс2, *Божа* Пс12,14, *Божој* Пс12,15, поред: *Божјег* Пј48.

³⁷⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 113.

³⁷¹ За ове групе и у језику Петра I и Петра II важи етимолошки правопис, што је утицај рускословенске ортографије (Б. Остојић, *Петар I*, 113; Д. Вушовић, *Прилози*, 20).

³⁷² М. Пеншкан, *СК-ЈБ*, 119; Б. Милетић, *Црмница*, 317; Исп. А. Младеновић, *Данило*, 104.

³⁷³ М. Пеншкан, *СК-ЈБ*, 120; Б. Милетић, *Црмница*, 341; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 33, 34; Л. Вујовић, *Мрковић*, 194; Д. Вушовић, *Дијалект*, 21; М. Станић, *Ускоци I*, 101.

³⁷⁴ А. Младеновић, *Данило*, 107; Д. Вушовић, *Прилози*, 19; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 91.

г) Ријетки су примјери губљења консонанта *j* у множинским облицима императива: *тите вишо* Пј1, *одбите* Пс11,3.

д) Консонант *j* се углавном не пише у интервокалној позицији, између *о* и *и*:

броити Ћу Г3, *кои* М4, *твои* Пј4, Пј37, *обоицу* Пс18, *двоици* Пс24, *раздвоили* П3,10, Пс16,1, *моим* Пј11, *небоимо се* Пс12,13, *одвоити* Пс15, *усвои* Пс19,1, *мои* Т2, М2, *споино* Т6...

Доста оваквих примјера навели смо у поглављу о графици и правопису, т. бр. 26. Кад бисмо узели у обзир само тамо наведене примјере из аутографа писаних старом графицијом, могли бисмо извести закључак да је ријеч о традиционалној ортографској црти. Међутим, на основу овдје наведених примјера из аутографа писаних Вуковом графицијом и на основу одговарајућег стања у појединим црногорским говорима³⁷⁵, може се закључити да се *j* у овом положају у Николином језику ипак губило.

В. У Николиним аутографима нашли смо потврду за упрошћавање још неких сугласничких група али је оно мањих размјера:

а) Особину већине црногорских говора и старијих писаца представља губљење сугласника *в* из групе *свј* у именици *свједок* и њеним дериватима³⁷⁶, што је потврђено и у аутографима Николе I: *засједочили сте* Г1,3;

б) Сугласник *в* губи се испред сугласника *j* и у примјерима: *чояк* П1,24, 25, *чойку* Пс11,4, *чојку*, *чојак* Пс12, 9, 10, 11, које Никола I употребљава паралелно са старијим формама: *човјек* П3,4; Пј42, *човјека* Пј30. То је, такође, позната особина црногорских говора³⁷⁷, која је заступљена у језику још неких старијих писаца³⁷⁸;

в) Исти сугласник се губи и испред суфикса *-ство*: *чуства* Пј15; ППс2,2;

г) Упрошћавање је забиљежено и у групи *-ћ + -ски*, што је опет врло раширено у народним говорима и старијој писаној ријечи³⁷⁹: *бјелопавлицког* Т6 (2х);

д) У топониму *Никишићи* једном се губи консонант *к*: *од Нишића* Пс1,1, а у другом случају се чува: *преко Никишића* Пс9;

³⁷⁵ Б. Милетић, *Црмница*, 321.

³⁷⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 110; Б. Милетић, *Црмница*, 310; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 54; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 198; Д. Вушовић, *Диалекат*, 18; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 45; Б. Остојић, *Петар I*, 113.

³⁷⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 116, 142; Б. Милетић, *Црмница*, 299; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 54; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 29.

³⁷⁸ Исп. А. Младеновић, *Данило*, 112; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 91.

³⁷⁹ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 127; Б. Милетић, *Црмница*, 336; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 51; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 61; М. Пижурица, *Колашин*, 103,104; Д. Петровић, *Ровца*, 180; као и : А. Младеновић, *Данило*, 112; Б. Остојић, *Петар I*, 114; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 93.

ђ) Појединачан случај губљења сугласника *б* или *п* (ако је дошло до асимилације), имамо у примјеру: *околи* Пс4, који се у овом облику јавља и у језику Петра I и Петра II³⁸⁰, као и у црмничком говору³⁸¹.

е) Наводимо и појединачне примјере губљења сугласника који су највјероватније настали непажњом у писању: *Патріяшіс* П1,24, *затијесам* П3,20.

3. Губљење сугласника у финалној позицији врло је ријетко. Тиче се само сугласника *ј*, који се повремено губи у облику другог лица једине императива: *облакиа јој* Пј7, *зали* Пј8, *понати се* Пј1, у чему се огледа подударане између Николиног и Даниловог језика³⁸², као и поклапање са старијим црногорским дијалектом³⁸³. Губљење крајњег *ј* имамо и у именици *гени* Пј23. На крају показне замјенице другог лица мушког рода овај сугласник доследно се чува (в. т. бр. 69).

Консонант *т* у групи *ст* на крају ријечи увијек се чува, што не одговара стању у савременим црногорским говорима. Само је за црмнички говор карактеристично редовно чување ове групе, мада је и у њему забиљежено нешто чешће губљење крајњег *т* у глаголској форми *јест* и бројевима³⁸⁴. Међутим, будући да се консонантска група *ст* у финалној позицији доследно чува у писмима владике Данила, а доста добро у језику Петра I и Петра II³⁸⁵, претпостављамо да се, осим у сусједном црмничком, могла чувати и у његушком говору:

мудростъ Пј5, *немарностъ* Пј9, *напастъ* Пј17, *свјетлост* Пј21, *стидљивост* Пј21,5, *младост*, *старост* Пј38, *крст* Пј41, *частъ* Пс7, *крепост* Пс12,3, *оданост* Пс12,11, *осјетљивост* Пс12,14, *важност* и ... *озбиљност* Пс16,1, *глупост* Пс16,3, *могућност* Пс17,1, *пропаст* Пс17,1, *послушност* Пс19,2, *власт* Т3, *милоост* Т6...

Финална група *шт* заступљена је у прилогу *још* само у једном примјеру: *іоштъ* Пс1,1. У осталим примјерима крајње *т* је отпало: *іоштъ* Пј3; Пс8; Пј5; Пј9, *још* Пј20.

Примјери са финалним групама *зд* и *жд* нијесу регистровани у испитиваним аутографима.

³⁸⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 114; М. Стсвановић, *Речник I*, 573.

³⁸¹ Б. Милетић, *Црмница*, 378.

³⁸² А. Младеновић, *Данило*, 105. У овој позицији ни М. Миљанов не пише *ј* (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 91).

³⁸³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 118, 175, 176; Б. Милетић, *Црмница*, 319, 320; М. Јовановић, *Пашировићи*, 147.

³⁸⁴ Б. Милетић, *Црмница*, 386, 387.

³⁸⁵ А. Младеновић, *Данило*, 113; Б. Остојић, *Петар I*, 114; Д. Вушовић, *Прилози*, 20; исп. и Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 90.

51. Уметање и супституција консонаната

Појаве уметања и супституције консонаната нијесу узеле већег маха у језику Николе I, а забиљежени примјери објашњавају се дијалекатским утицајем.

а) Позната особина црногорских говора да се између сугласника у групама *-зр-* и *-жр-* развија секундарно *џ* нашла је одраза и у Николином језику, као у црногорским говорима³⁸⁶ и у језику црногорских стваралаца 19. вијека³⁸⁷: *доздрио* Пс12,13, *здрио* Пс27, *здрело* Т5, *Приздренъ* Пј1, *Приздрену* Пј3, поред: *Призрена* ПЗ,16, *Призрен* ПЗ,17.

б) Ексерпирали смо и примјере бројева друге десетице са уметнутим *ј*, што је такође дијалекатска црта³⁸⁸ која није својствена само Николи I Петровићу³⁸⁹: *једанајест* ПЗ,3, ПЗ,13, *дванасстъ* П1,7. У штампаним се изворима не среће: *једанаест* НК63, *петнаест* Х34, *шеснаест* Х79... Појава уметања сугласника *ј* спорадично је присутна и облику радног глаголског придјева мушког рода: *изијо* П2, *бијо* ПЗ,6, *упиштијо* Пј22, *чијо* Пј43, *освоијо* Г2,3.

У штампаним изворима и преписима забиљежили смо развијање почетног *ј* у примјеру именице *Европа* и њеног присвојног придјева: *Јевропе* БЦ82, *Јевропу* ПВ25, *јевропске* Мп21а, што је, такође, регистровано у језику старијих писаца³⁹⁰.

в) У аутографима Николе I није забиљежена предлошка форма *брез*, с уметнутим *р*, која се јавља у језику Петра I³⁹¹.

г) Дијалекатска је особина и супституција сугласника *ј* сугласником *и*³⁹²: *аустрински* Пј47, *румелинскій* П1,6, *Византинскіѣхъ* П1,9,19, *Аустринци* Пс12,13... Овакви примјери настају аналошки према примјерима типа *далматински* / *Далматинци* и карактеристични су и за друге старије црногорске писце³⁹³.

д) Други примјери уметања консонаната врло су ријетки. У ријечи *ауктор* Пс14,1 уметнут је глас *к*, а у *октомбру* ПЗ,19 глас *м*.

ђ) Остали примјери супституције консонаната углавном су појединачни:

в~м: *неизљечими* Пс15, *нераздјелима* Пс16,3; д~т: *праветне* М2, *праветну* Пј47³⁹⁴; ц~к: *декембру* ППс1,1, *декембра* Пс7; ј~в: *оставало* Пс27, *преставала*

³⁸⁶ М. Пешикан, *СК-Лъ*, 122; Б. Милетић, *Црмница*, 392; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 55; М. Јовановић, *Паитровићи*, 243; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 46.

³⁸⁷ Д. Вушовић, *Прилози*, 17; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 93,94; Ово уметање није особина језика Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 117).

³⁸⁸ Секундарно *ј* у овој позицији забиљежено је у црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 329).

³⁸⁹ Позната је и Његошу (Д. Вушовић, *Прилози*, 18).

³⁹⁰ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 94.

³⁹¹ Б. Остојић, *Петар I*, 117.

³⁹² М. Јовановић, *Паитровићи*, 244.

³⁹³ Б. Остојић, *Петар I*, 117; Д. Вушовић, *Прилози*, 17; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 94.

³⁹⁴ Исп. Б. Милетић, *Црмница*, 367; А. Младеновић, *Горски вијенац*, 321.

ППс2. ј~з: *тераизки* Пј43 (3х); ђ~џ: *Маџарска* Пј45,2, *Маџари* Пј45,2, ц~с: *реситира* П1,5, з~с: *савесници* Г2,2, т~ћ: *анаћема* П1,33, р~л: *плезира* П3,3, с~з: *казарне* П1,28, п~к: *Кортина* П1,29, т~д: *одмицама* М1, ш~с: *костали* П1,25, с~ш: *корешпондирати* Пс6, к~г: *бугну* М3,4.

52. Јотованье

Резултати јотованья у језику Николе I у највећој мјери поклапају се са резултатима у савременом књижевном језику. Биљежимо само одступања у вези са старим и новим јотованьем уснених сугласника, као и са јекавским јотованьем³⁹⁵ сугласника *д* и *т*.

1. а) Губљење разлике између резултата старијих и новијих група *лабијал + ј* у црногорским говорима³⁹⁶ нашло је одраза и у језику Николе I Петровића, али мањег него код осталих Петровића³⁹⁷. Прије свега треба истаћи да је у нашем језичком материјалу ново јотованье уснених сугласника доследно остварено. Наиме, иако немамо примјере новог јотованья уснених сугласника *м* и *п*, на основу примјера с јотованим сугласницима *в* и *б*, можемо констатовати да је ново јотованье уснених сугласника потпуно стабилизовано:

љубављу М4, *крвљу* Г1,3, *здравлѣ* Пј4, *здравље* Пј8, *дивљак* Пс12,16, *православље* Пј20, *дивлѣ* П1,33; *родољубља* Пј13, *роблѣ* Пс4,1...

б) С друге стране, групе *лабијал + ј* нијесу уопште захваћене јекавским, дијалекатским јотованьем³⁹⁸, што се поклапа и с Његошевим језиком³⁹⁹:

³⁹⁵ Ово се јотованье у науци често именује као „најновије“, али је А. Младеновић оспорио тај термин јер је примјере овог јотованья нашао у бокслским документима с краја 16. и почетка 17. вијека, а ново јотованье се везује за крај 17. и почетак 18. вијека. Због тога закључује да је јекавско јотованье истовремено с новим или пак старије од њега (А. Младеновић, *Јављање јекавског, такозваног најновијег јотованья у неким нашим старим споменицима*, ЗбМСФЛ, VII. Нови Сад, 1964, 158–159).

³⁹⁶ До губљења ове разлике дошло је у многим црногорским говорима, неким више (исп. М. Стевановић, *Источноцрн.*, 37; М. Пешикан, *СК-Љ*, 108,109; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 53–57; Д. Вушовић, *Диалекат*, 24,25), неким мање (исп. Б. Милетић, *Црмница*, 346,347; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 191–199; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 38, 47), што је резултирало коегзистенцијом јотованих и нејотованих облика.

³⁹⁷ У писмима владице Данила резултати старог јотованья присутни су у пуној мјери, без изузетка (А. Младеновић, *Данило*, 98). У језику Петра I и старе и нове групе нарушене су минимално, прве само у појединим топонимима и њиховим изведеницама, (Б. Остојић, *Петар I*, 120), а у Његошевом је сонант *ј* умјесто лабијала честа појава у позицијама и старог и новог јотованья (Д. Вушовић, *Прилози*, 23). За језик М. Миљанова. пак, карактеристично је да у овим групама углавном изостаје и прасловенско, и ново, и дијалекатско јотованье (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 97).

³⁹⁸ Ово јотованье је својствено црногорским говорима али ни у једном се не остварује у потпуности (М. Пешикан, *СК-Љ*, 108, 109; Б. Милетић, *Црмница*, 346; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 36,37; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 56; Д. Вушовић, *Диалекат*, 25; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 47; М. Станић, *Ускоци I*, 108–111; М. Пижурица, *Колашин*, 96–98). Исп. А. Младеновић, *Данило*, 102,103; Б. Остојић, *Петар I*, 119,120.

³⁹⁹ Д. Вушовић, *Прилози*, 24.

мѣ: *мѣре* Пс9,2, *намѣрава* Пс11,4, *изгмјети* П1,29, *примјеру* Г1,1;

вѣ: *вѣровати* Пс9,2, *вѣчном* Г5;

пѣ: *успјесима* Г5;

бѣ: *обѣдовали* П1,29, *прибјегле* Г1,2, *побјеђивати* Г3.

Регистровали смо само један изузетак: *плѣну* Пј9. Занимљиво је да је иста именица забиљежена и у Његошевом језику као једини примјер најновијег јотовања уснених сугласника⁴⁰⁰.

в) Међутим, старе групе *мљ*, *вљ*, *пл* и *бљ* дјелимично су нарушене, односно ексцерпирани смо примјере у којима је епентентско *љ* замијењено са *ј*. Нарушавање је највећим бројем примјера потврђено у групи *мљ*. Ови поремећаји углавном су специфични за облике трпних придјева, ријетко имперфекта и глаголских именица:

мј>мљ: *грмљавом* Г1,3, *земља* Пј46, *землѣ* Пс7, *грмљавине* Пј3;

мј>мј: *примјен* Пс27; Пс19,1, *сломјене* Пс18, *изломјене* Пј14, *спремјених* М3,2;

вј>вљ: *остављених* Г3, *оставља* Пј43, *заборављен* Пј11, *поздрављам* Пј8, *дивљихъ* П1,33, *оправлѣну* Пј4, *неставляиѣ се* Пј9, *одушевляваю* Пс7, *преставляао* П1,8;

вј>вј: *славјаше* М3,1;

пј>пл: *окупля* Пс1,1, *заступлѣни* Пс7;

пј>пј: *с' нестрјењем* Пј44;

бј>бљ: *сабљомъ* П1,24, *найдубљим* Пс7, *саблю* П1,24, *дублѣ* Пј5;

бј>бј: *бјен* Пс12,16, *пребјену* КР134.

Постоје различита објашњења у вези са појавом уопштавања фонеме *ј* умјесто *љ* иза лабијала. М. Решетар говори о фонетском процесу, Д. Вушовић, А. Белић и А. Пецо о директној последици дјелимично оствареног најновијег, јекавског јотовања, тј. напоредне употребе секвенци *пј/пл* итд.⁴⁰¹. Могућност утицаја албанског језика, у чијим говорима такође постоји промјена *л'* у *ј* иза лабијала, допушта П. Ивић⁴⁰². Против те претпоставке говоре подаци које износи М. Пешикан. Наиме, та појава није својствена толико периферијским колико дубљим дјеловима црногорске територије. Пешикан

⁴⁰⁰ Д. Вушовић, *Прилози*, 24.

⁴⁰¹ М. Решетар, *Der stok.*, 125; Д. Вушовић, *Прилози*, 23; А. Пецо, *Једно поређење*, 209; Б. Остојић, *Петар I*, стр. 121 (фуснота бр. 327).

⁴⁰² П. Ивић, *Дијалектологија*, 162.

сматра да је „механичким, морфолошким путем дошло до могућности колебања у овим рефлексима“⁴⁰³.

Као што видимо из наведених примјера, у језику Николе I нема напоредних секвенци у позицијама новог и најновијег јотовања, тако да он не може послужити као потврда најфреквентнијем објашњењу.

2. У језику овог писца запажа се још једна занимљива појава. Наиме, у једној мањој групи примјера, понајвише у основи глаголских именица, спорадично је дејотовано епентентско *љ* у позицији иза *в*, а у једном примјеру иза *м* изгубљено:

бавлења Пс12,18, *избавлење* Пс12, *разкравених* Г2,1, *дивлења* М4, *удивленѣ* П1,16, *поздравленіє* П1,15; *подјармене* Пс12.

Иста појава специфична је и за сонанте *љ* и *њ*, добијене јотовањем сонаната *л* и *н*, такође у мањем броју примјера⁴⁰⁴:

благоволење Т4, *благоволењем* М1, *упећатленѣ* П1,21, *мишлење* Пс13,1; Пс13,2, *јединомисленици* М2, *освѣтленія* П1,22, *извинена* Пс11,3,

Ову појаву Ј. Вуковић објашњава тиме што су се глаголске именице у каснијем развоју језика градиле и од непрелазних глагола. „То је могло бити кад се у језичком осјећању изгубила чвршћа веза између глаголске именице и трпног придјева, глаголског облика према коме је грађена. Неосјећање те чвршће везе могло је условити и појаву да се глаголска именица и по гласовном облику више удаљи од трпног придјева, а да се више веже за инфинитив.“⁴⁰⁵

Ново јотовање, пак, у глаголским и сличним именицама спроведено је доследно: *колебање* Пј49, *издржањем* Г1,3, *владовања* ППс2, *писања* М4, *поуздањем* М3,1, *отварање* М3,1, *затезања* М3,2, *разположења* М3,4, *ратовању* Г2,2...

Примјери какви су:

примиріє Пс8, *мненія* Пс8, *преданія* П1,1, *поздравленіє* П1,15, *благодареніє* П1,23, *зданія* П1,30, *преданијама* Г2,2, *еванђелије* Пс12,9, *введеніје* Пс16,1, *безсмртија* Пј48...

⁴⁰³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 109.

⁴⁰⁴ Вук је врло ријетко употребљавао овакве именице са „дисимилацијом растављених консонаната“, на чију је употребу „особито у ресавскоме и у сремачкоме нарјечју“ указао у првом издању *Рјечника* (Т. Maretić, *Gramatika*, 115).

⁴⁰⁵ Ј. Vuković, *Istorija*, 174.

нијесу: наравно, својствени народном говору него су из црквенословенског језика. Њихова употреба специфична је и за друге наше старије писце⁴⁰⁶, па и за Вука Караџића⁴⁰⁷, тако да Никола I у том смислу само наставља литерарну традицију.

3. За разлику од јекавског јотовања лабијала, јекавско јотовање дентала *џ* и *т* доследно је спроведено у црногорским говорима⁴⁰⁸, а захвата и много шире јекавско подручје⁴⁰⁹. То је била особина и Вуковог језика до 1839. године, док није посве прихватио нејотоване облике које је чуо у говору Дубровчана и муслимана⁴¹⁰.

У аутографима Николе I од јекавског јотовања сугласника *џ* изузетак је само један примјер: *џџје* Пј2. Иначе је увијек јотован:

ђецу Пј3, *ђетета* Пс7, *ђечици* Пс11, *ђетића* П3,4, *ђечине* Пс12,9, *ђе* Пс3, *ђе-ђе* Пј13, *ниђе* Пј5; П1,7,19,22; Пс12,15, *неђе* П1,2, *овђе* П3,13, *виђелу* Пј48, *виђети* Пс9, *свиђети* Пс6, *понеђелникъ* Пс9, *неђелю* П3,16, *сђхели* П1,27, *посјеђели* П3,10, *ђедова* Пс12,2..., па чак и у примјеру: *ђеличак* Пс22.

У штампаним изворима биљежимо и: *ођело* КА10.

Дентал *т* није у потпуности обухваћен јекавским јотовањем, али се мора истаћи да се једне лексеме јављају само с јотованим денталом а друге с нејотованим. Јотовање је остварено у следећим примјерима:

пређеривао П3,20, *нађерале* Пј12, *пређеривање* Пс12,9, *рађера* Г2,1, *леђети* Г2,3, *заврђеле* П3,7, *ћескоти* П1,24...,

за разлику од примјера: *тјелесно* Пј43; Пс12,2, *утјеловање* Г1,1.

У неким случајевима забиљежили смо и двојаке облике: *тјешии* Пј10; П3,4, *тјешиите* Г1,2, и ређе: *неђешиии* Пј21,8.

Овдје морамо нагласити да у појединим штампаним изворима (*Скупљене пјесме, Потоњи Абенсераж* и *Хајдана*) срећемо само облике са неизвршеним јекавским јотовањем сугласника *џ* и *т*, али с обзиром на стање у Николиним аутографима, и раније и касније насталим, то приписујемо приређивачу наведених дјела.

⁴⁰⁶ А. Младеновић, *Данило*, 100; Б. Остојић, *Петар I*, 126; Д. Вушовић, *Прилози*, 27; С. Матић, *Белешке*, 241, 242.

⁴⁰⁷ М. Стевановић, *Вуково дело*, 94, 95; *Проучавање Вукова језика*, 17.

⁴⁰⁸ М. Пешикан, *СК-Јъ*, 110; Б. Милетић, *Црмница*, 345; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 35, 36; Д. Ћупић, *Ђелопавлићи*, 54, 55; Д. Вушовић, *Дијалект*, 15, 16; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 44; М. Станић, *Ускоци I*, 107, 108; Д. Петровић, *Ровца*, 177; М. Пижурица, *Колашин*, 95; У мрковићком говору поред претсезнијих јотованих група *џј* и *тј* чују се и нејотоване (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 195).

⁴⁰⁹ Познато је већини говора источнохерцеговачког дијалекта, али га нема у „неким говорима дубровачке зоне и у низу говора босанскохерцеговачких католика и муслимана“ (П. Ивић, *Дијалекти*, 132).

⁴¹⁰ А. Пецо је показао да је Вук и прије 1839. године спорадично употребљавао нејотоване облике (А. Пецо, *Једно поређење*, 204, 205).

Јскавско јотовање сугласника л и н, као једно од обиљежја ијекавског књижевног изговора, присутно је, наравно, и у језику Николе I:

лѣтосѣ Пс5, љета Пј38, љепотице Пј40, лѣпота П1,10, найлѣтше Пс9,1, љечтици Пј8, љека Пј8, обиљежси Пј7, биљега ПЈ22, забиљежена ППс1,1, њедра Пј40; МЗ,4, најњежсије Пс12,5, његујем ППс2, њежна Пс12,16...

Доследно јекавско јотовање сугласника л остварено је и у секвенци слѣ⁴¹¹:

слѣдује ПЗ,10; Г1,1, слѣдоват ПЗ,24, слѣдовати М4, слѣдствена Г2,2, слѣдуј Пс12,8, насљедника Пј45, престолонаслѣдника Пс10, насљеднику Пс12,11, послѣдице Пс17,1; Т5, услѣд Пс17,2, послѣ ПЗ,6, најпослѣ Пс18...

Сугласник н није јотован у етнику: Нијемци Пс12,13, Нијемцу Пс12,13.

Неодређене замјенице, и именичке и придјевске, у рукописном корпусу имају само префикс *не-*, док у штампаним дјелима срећемо и *ње-*, за које мислимо да је резултат редакторских исправки: *њешто* БЦ66,137; В26, *њеком* В24, *њеку* В24.

4. Постојање сугласника *с'* и *з'* у гласовном систему Николе I, будући да у графици нема посебних слова за њихово означавање, може се само претпоставити. Није искључено да их је Никола I изговарао јер су та два гласа, као резултат и новог и јекавског јотовања, одлика свих црногорских говора⁴¹², као и неких сусједних херцеговачких⁴¹³. У аутографима налазимо примјере само за секвенцу *сј*:

осјетљивост Г1,3, сјећање Г5, сјести Пј44,1, сједи Пј27; Пј21; Пј44; Пс12,11, сјстно Пј44,1, засјенила Пј8, сѣтна П1,32, засјенила Пј8, сѣнка П1,10, засједочиш те Г1,3...

У првом издању спјева *Пјесник* и *Вила* налазимо неколика примјера у којима је ова сугласничка секвенца (у првим двама настала послѣје испадања сонанта *в*) представљена словном групом *шј*: *Шједок* ПВ4, *шједоком* ПВ154, *Шјеновит* ПВ174.

Једини примјер из аутографа у којем се могао појавити глас *з'*, али не испред *ј* из рефлекса некадашњег јата, јесте глаголски облик *узјахах* Пј10⁴¹⁴. Из штампаног дијела извора имамо, такође, пар примјера: *изједу* БЦ15, *изједем* СП116.

⁴¹¹ У данашњој црногорској језичкој стварности све су чешће варијанте са славским рефлексом старог јата (Б. Остојић, Д. Вујичић, *Речник (и)јекавизама*, 21).

⁴¹² М. Пешикан, *СК-Љ*, 110; Б. Милетић, *Црмница*, 344, 345; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 34, 35; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 44–46; Д. Вушовић, *Диалекат*, 16–18; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњац*, 44–47; М. Станић, *Ускоци I*, 82; Д. Петровић, *Ровца*, 178; М. Пижурица, *Колашин*, 86–88. У мрковићком говору поред претежнијих јотованих група *сј* и *зј* чују се и нејотоване (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 195).

⁴¹³ А. Пецо, *Херцеговина*, 63, 64.

⁴¹⁴ Исп. са *узјашат/узјаат* у СК-Љ говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 110).

5. Регистровали смо и један необичан примјер подновљеног јотовања: *обавјешћавао* ПЗ,14. Одступања од те врсте јотовања евидентна су у примјерима позајмљеним из црквенословенског језика⁴¹⁵:

Христијанке ПА50, *Христијанци* ПА58, *христијанску* ПА75, *христијанства* ПА85, *Христијанка* КА80, *христијански* КА80.

53. Аналошка помјерања у рефлексима старих промјена

Аналошка помјерања у рефлексима старих гласовних промјена у језику Николе I нијесу честа.

а) У нашем језичком материјалу забиљежили смо само пар примјера успостављања велара у дативу / локативу једнине именица треће Ст. врсте: *пруги* Пс23, *руки* СП11, иако је за говоре његовог ширег завичаја констатована изражена тенденција у том погледу⁴¹⁶. Такође смо регистровали један такав примјер у номинативу множине именица мушког рода прве Ст. врсте: *закључки* Г1,3, што је у овом случају у складу са чувањем старог стања у говорима његовог краја⁴¹⁷.

б) До обнављања велара не долази у присвојним придјевима изведеним суфиксом *-ит*: Јована *Лучина* Пс1, *Анчин* ПЗ,2, мада је то честа појава у старијим црногорским говорима⁴¹⁸.

в) У појединим изведеницама умјесто очекиваних предњонепчаних сугласника *ч* и *ж* имамо зубне *ц* и *з*: *свиколици* Пс1, *свиколици* Х17, *колицина* ПЗ,9, *колицину* ПЗ,9, *млозина*, *млозину* Пс9,1, што је, такође, одлика већине старијих црногорских говора⁴¹⁹, а присутна је и у језику других стваралаца из династичке куће Петровић⁴²⁰.

г) Навешћемо овдје и два низа примјера облика глагола *пустити*, стандардне и дијалекатске (у којима је група *ит* добијена аналошки старим јотовањем)⁴²¹, од којих су ови други бројнији:

⁴¹⁵ Исп. исто у језику владика Висариона, Петра I и Петра II (А. Младеновић, *Висарион*, 23; Б. Остојић, *Петар I*, 119; М. Стевановић, *Речник II*, 478). Овај последњи има и црквеноруске форме: *христјанин*, *христјански*, *христјанство*...

⁴¹⁶ М. Пешикан, *СК-Јб*, 128; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 223; Исп. и: Б. Остојић, *Петар I*, 123. Примјери овакве врсте запажени су и у Вуковом језику (А. Пско, *Једно поређење*, 214; Т. Maretić, *Gramatika*, 168).

⁴¹⁷ М. Пешикан, *СК-Јб*, 129.

⁴¹⁸ М. Пешикан, *СК-Јб*, 129.

⁴¹⁹ М. Пешикан, *СК-Јб*, 129; Б. Милетић, *Црмница*, 412; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 52; М. Јовановић, *Паитровићи*, 235; В. Караџић, *Пословице*, 35.

⁴²⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 123; М. Стевановић, *Речник I*, 448; *Речник II*, 269.

⁴²¹ Исп. М. Пешикан, *СК-Јб*, 173; Б. Милетић, *Црмница*, 355. Алтернирање ових облика присутно је и у књижевном листу *Црногорка*, који је излазио у вријеме Николине владавине (Ј. Суботић, *Црногорка*, 99). Исп. и: Ј. Суботић, *Томановић*, 99.

допустит Пс24, *напустити* Пс25, *пустити* М3,5; *попуштим* Пс5,2, *попуштити* Пс5,2, *Непуштите се* Пс18, *напуштили* ПЗ,1.

д) Дијалекатски утицај огледа се и у томе што поједини глаголи састављених од глагола *ићи* и префикса на консонант имају презентске али и друге облике са фонетски добијеним сугласником *д*, док су савремени облици са *ђ* које је продрло из облика с префиксом на вокал потиснути⁴²²: *сидешъ* Пс3, *сиду* Х91, *изидем* Пс13,2, *изиде* П1,28, *отидосмо* П1,31, поред: *изађем* ПЗ,1.

ђ) Исто тако, поједини глаголи с основом на *т* имају презентске и облике радног придјева с јогованим крајњим основинским сугласником, као у црмничком говору⁴²³, али морамо нагласити да су сви примјери ексцерпирани из штампаног текста, и то пјесничког, гдје су често условљени римом:

схваћа Х22, *премијеића* Х67, *охваћа* Х70, *дохваћа* НК17, *Доваћа се* КА84, *прихваћа* ПВ184; ПА21, *посрћао* ПВ161, *заштићао* ПВ174, *освићали* НК15, *прихваћали* НК40, *сврћао* ПВ88...

⁴²² Б. Милетић, *Црмница*, 457.

⁴²³ Б. Милетић, *Црмница*, 466.

III МОРФОЛОГИЈА

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА

Од падежних облика у једнини само вокатив и инструментал дјелимично одступају од савременог језичког стања, док међу падежима множине осјетније одступање од савремене књижевнојезичке норме имамо у генитиву, а само спорадично у дативу, инструменталу и локативу.

54. Вокатив једнине

а) Никола I доста често употребљава вокатив и у пјесничком и у прозном изразу, за разлику од владике Данила и Петра I ⁴²⁴. Насупрот стању у црногорским говорима, овај падеж у Николином језику облички углавном одговара савременом књижевном језику ⁴²⁵. Према томе, иза непалаталних сугласника долази наставак *-е* а иза палаталних (некадашњих и данашњих) наставак *-у*:

- *бане* Пј15, *брате* Пј49, *сине* БЦ46, 49, *дорате* БЦ116, *скоте* БЦ212, *Боже* Пј9,3, *витеже* Пј37, *књаже* Г3, *пјесниче* ПВ12, *сиромаше* ПВ12, *творче* СП16, *унуче* Т1, *Видаче* БЦ214, *лакомниче* БЦ225, *крвниче*, *прекрвниче* БЦ225...;
- *ђетићу* Пс20, *Црнојевићу* БЦ193, *рају* БЦ177, *браничу* БЦ269, *скитачу* Х51, *родитељу* ПСС7, *кућићу* П1,16, *пријатељу* ППс2,1, *Племићу* БЦ131, *кршу* БЦ210, *Бранковићу* ПВ185, *Милошу* ПВ185, *краљу* ПА45....

⁴²⁴ А. Младеновић, *Данило*, 126; Б. Остојић, *Петар I*, 126.

⁴²⁵ У СК-Јб говорима наставак *-у* чест је иза ненепчаних сугласника (М. Пешикан, *СК-Јб*, 143), исп. са: Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 215, Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 74; М. Станић, *Ускоци I*, 188; неријетко иза *д* и *т* и у источни-, западно- и сјеверозападних црногорских говора (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 62; Д. Вушовић, *Диалекат*, 36; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 50); иза очврслих *ш*, *ж* и *ч* у Црмници и Мрковићима јавља се и наставак *-е* (Б. Милетић, *Црмница*, 397; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 215).

са ређим изузецима у којима се иза ненепчаних сугласника јавља наставак *-у*: Дон Карлосу ПА76, часу БЦ102, сину⁴²⁶ ПА77, сираку БЦ212. Незнатна колебања ове врсте регистрована су у језику Петра II и Марка Миљанова⁴²⁷.

б) Именице које се завршавају сугласником *р* имају оба наставка, што је у складу и са савременом књижевнојезичком нормом⁴²⁸ и са староцрногорским говорима⁴²⁹. Ипак је нешто чешћи наставак *-е*, као у црмничком говору⁴³⁰:

Господаре ПЗ,1; БЦ115; ПВ186, *везире* Х12,15,73,74, *барјактаре* Х93; НП12,14,15, *створе* БЦ199,204, *Царе* ПВ186; *Господару* П1,16; ПВ182; ПЛ19,24,73, *владару* БЦ276, *главару* ПВ163, *чару* ПА24, *дару* ПА24.

Властите именице са завршним сугласником *-р* имају само наставак *-е* у вокативу, као у савременом књижевном језику и у већини црногорских говора⁴³¹: *Петре* Пс3; Пс5,1, 2, *Митре* Пс16,1.

в) Забиљежили смо у пјесничком дијелу корпуса и неколика примјера вокативних синтагми са првим дијелом једнаким облику номинатива, мада у самосталној вокативној употреби те именице добијају већ поменуте наставке:

Господар Станко БЦ118, *цар* Мурате БЦ126, *Ах, милосни Књаз Никола* НК31.

г) Ексерпирали смо и усамљени примјер старог вокативног облика некадашњих *ї* основа: *Господи* Пј21⁴³², поред савременог књижевнојезичког облика: *Господе* БЦ213.

55. Инструментал једнине

а) Репартиција инструменталних наставака *-ом* и *-ем* незнатно одступа од савремене књижевнојезичке норме, што значи да није под утицајем старих црногорских говора⁴³³. Како се она у језику владике Данила и Петра I поклапа са савременом књижевнојезичком нормом, а ни Д. Вушовић не биљежи никаква одступања у

⁴²⁶ Ово је иначе примарни вокативни облик ове именице, који се у нашим споменицима сретао редовно све до краја 17. вијека (А. Белић, *Историја*, 162).

⁴²⁷ Д. Вушовић, *Прилози*, 28; Р. Беговић-Глушица, *Миљанов*, 100.

⁴²⁸ Ово је условљено некадашњом природом гласа *р* који је могао бити и тврд и мек. В. М. Стевановић, *Савремени I*, 191.

⁴²⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 143; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 62; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 74.

⁴³⁰ У Црмници је у вокативу именица мушког рода с основом на сугласник *р* чешћи наставак *-е* (Б. Милетић, *Црмница*, 397) а у Мрковићима *-у* (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 215). У Пиви и Дробњаку репартиција ових наставака условљена је дужином вокала испред *р* (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 50).

⁴³¹ Тако је у Цуцама (М. Пешикан, *СК-Љ*, 143). Исп. исто у: Д. Вушовић, *Диалекат*, 36; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 50; М. Станић, *Ускоци I*, 188.

⁴³² Овај вокатив је чешћи у Његошевом језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 28).

⁴³³ Оба наставка се шире на рачун један другог у Црмници (Б. Милетић, *Црмница*, 398–399), у Мрковићима је *-ом* потпуно истиснуло *-ем* иза палаталних сугласника (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 216), и у СК-Љ је забиљежено продирање наставка *-ом* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 144–145), а у источним и сјеверозападним црногорским говорима регистровани су, много ређи, случајеви употребе наставка *-ем* иза тврдих сугласника (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 65; Д. Вушовић, *Диалекат*, 36).

Његошевом језику⁴³⁴, могли бисмо закључити да је то заправо особина његушког говора. Тако именице које се завршавају било којим предњонепчаним сугласником у инструменталу имају наставак *-ем*:

са великим краљем, сретњим ујединитељем МЗ,1, маљем МЗ,2, Томановићем ПЗ,2, с' Аранчићем Пј45,2, крајем КА17, бичем КА68, плачем ПВ197, с' огртачем Пс12,9, јуришем Пс16,1, ножем НК11, Улцињем НК77...,

уз изузетке:

Кришом ПВ23, сталежом Пс12,14, темељом СП67, Рајом БЦ197.

С друге стране, једино именица *мал* има *-ем* иза непчаног *л*: с' *малем* Пј1.

б) Наставак *-ом* у инструменталу доследно имају именице које се завршавају сонантом *-р*, без обзира на значење:

Министром ПЗ, 18, банкијером Пс23, барјактаром ПВ196, кондијером БЦ275, синциром СП92, шатором Х106, Босфором Х82, Митром ПЗ,2.

Оваква унифицираност није карактеристична ни за језик Николиних претходника⁴³⁵, ни за старе црногорске говоре⁴³⁶, а и савремена књижевнојезичка норма у посебним случајевима допушта дублетне облике⁴³⁷.

в) Именица *пут* може имати обје варијанте инструменталног наставка:

– *Проз Бериславце путем ћеш проћи* БЦ71; *Путем правим и сокакоком / Упутит' се није смио* Х58;

– *...да обновљено краљевство црногорско пође путем мирног развитка...* Г5; *Нит се с киме разминује / Нити кога путем срета* ПА21; *Не поћеш ли њиховијем путем* КА32.

Констатовали бисмо поклапање са савременим књижевним језиком да у свим наведеним примјерима именица *пут* није употријебљена у просекутивном значењу⁴³⁸.

⁴³⁴ В. А. Младеновић, *Данило*, 126; Б. Остојић, *Петар I*, 126,127; Д. Вушовић, *Прилози*, 28. Исп. исто, сем у једном изузетку, и у Миљановом језику (В. Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 105,106). Ширење наставка некадашњих тврдих основа *-ом* на рачун наставка некадашњих палаталних основа *-ем* присутно је у писмима В. Поповића (Ј. Суботић, *Поповић*, 70).

⁴³⁵ Петар I и Петар II у овом случају имају оба наставка независно од тога је ли крајње *р* било меко или тврдо (Б. Остојић, *Петар I*, 127; Д. Вушовић, *Прилози*, 28). Миљанов и Поповић имају углавном наставак *-ом* (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 105; Ј. Суботић, *Поповић*, 71).

⁴³⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 145; Б. Милетић, *Црмница*, 399.

⁴³⁷ Савремена норма у случају именица које означавају имаоца неког занимања и лице уопште допушта употребу оба наставка, док за именице које значе било какав предмет или апстракцију резервише искључиво наставак *-ом* (М. Стевановић, *Савремени I*, 196,197).

⁴³⁸ У овом значењу савремена норма препоручује облик *путем* а у свим осталим новији облик *путом* (М. Стевановић, *Савремени I*, 197). Иначе, према М. Стевановићу, облик *путем* ушао је у народни језик из црквеног језика а вокал *е* у овом облику поријеклом је од меког полугласника (М. Стевановић, *Савремени II*, 197). А. Белић, међутим, мисли да је овај облик постао „далеко пре историјског времена развитка нашег језика, па овај начин: у лок. једн. стари је облик *пути* који се на нашем земљишту потпуно подударао са

Од старијих црногорских писаца, Петар I употребљава само *путом*, Миљанов и Поповић само *путем*, а Његош и један и други облик, мада више *путом*⁴³⁹.

56. Генитив множине

а) Од падежних облика у множини највише одступања у односу на савремени књижевни језик показује генитив, који поред новије, савремене књижевнојезичке форме, у мањем дијелу примјера има старију форму с наставком *-ах*, при чему се исте именице јављају у објема варијантама. Таква ситуација се подудара са ситуацијом у старим црногорским говорима⁴⁴⁰. Стари облици с наставком *-ах* карактеристични су за језик старије црногорске књижевности⁴⁴¹. У књижевном језику и језику штампе у Црној Гори употребљавали су се спорадично и до краја 19. вијека⁴⁴². У нашем корпусу највећи број именица има данашњи наставак *-а*:

...страга 10–15 дана Пс15, и на хиљаде живота њезиних синова Пс16,1, Наком сјајних војничких успјеха Пс17,1, љубав мојих подајника и јака захвалност њихових срца Пс19,2, у овим данима великих искушења Т1, с једном пратњом од 5 лица Т3, Рађаше се топова, ђулета П1,30...

Сасвим обични су и примјери са непостојаним *а* у основи:

обликом *мужик*; именица *муж* имала је у инстр. једн. облик *мужем*, па је тај облик, место свога *путъм*, добила именица *пут*“ (А. Белић, *Историја*, 163). Оваква аналогија могла је дјеловати и прско именица које су се завршавале некада меком сугласничком групом *шт*, будући да се основа именице *пут* завршава једним од сугласника те групе.

⁴³⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 127; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 106; Ј. Суботић, *Поповић*, 71; Д. Вушовић, *Прилози*, 28.

⁴⁴⁰ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 146; Б. Милетић, *Црмница*, 400; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 219. И Вук је запазио да Црногорци и Приморци изговарају глас *х* на крају генитива множине иако то етимолошки није оправдано. Он претпоставља да је изговарање гласа *х* у овој позицији резултат угледања на придјевске и зајменичке завршетке у истом падежу (В. Караџић, *Пословице*, 27, 28).

⁴⁴¹ Петар I и Петар II неупоредиво чешће користе генитив с наставком *-ах* (Б. Остојић, *Петар I*, 128; Д. Вушовић, *Прилози*, 29), а владика Данило има само генитивне наставке са крајњим *х* (А. Младеновић, *Данило*, 128). То је још једна потврда да је његошки говор боље од других староцрногорских говора чувао овај глас. У малом више примјера него у нашем корпусу наставак *-ах* је заступљен у аутограмима Вука Поповића насталим половином 19. вијека, али је наставак *-а* у огромној већини (Ј. Суботић, *Поповић*, 73,74). Миљанов има само наставке без крајњег *х* (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 107), који су специфични и за говоре његовог родног краја (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 67), као и С. М. Љубиша (А. Младеновић, *Белешке*, 21).

⁴⁴² У Црној Гори је током друге половине 19. вијека било појединача, приређивача књига и сарадника тадашњих књижевних и других часописа, који су прихвативши заједничку Вук-Даничићеву норму, истовремено тежили очувању, поред многих других, и ове дијалекатске црте (Р. Шуковић, *Примјена Вукове норме*, 37–48). О жестокој расправи између Вука и вуковаца, који су били против очувања сугласника *х* у генитиву множине именица, с једне стране, и хрватских „ахаваца“, како је погрдно хрватски познавалац језика и књижевности Фран Курслац назвао присталице очувања генитивног наставка *-ах*, који су између осталих разлога у прилог његовом очувању истицали стање управо у староцрногорским и приморским говорима, с друге стране, в. рад: Ljudevit Jonke, *Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću*, 36МСФЛ I (1957), 94–113.

Од копаља Пј21, На тисуће силнијех момака Пј49, Шачица људи добровољаца / Помоћ му сва је Црногораца БЦ61, Престоница ће остаје / Црнојевих потомака КА19...

Генитивни наставак *-ах* заступљен је у врло малом броју примјера у односу на цјелокупни језички материјал:

данахъ Пс5,2, *од опијех перевознијех насртајах* Пс15, *насахъ* П1,6, *царахъ* П1,8, *освояча'* П1,22, *руссах* П3,4, *Боговах се старих трси* ПВ90, *И два чојка тајно да се / Из логорах преписују* ПВ180...

Умјесто сугласника *х* спорадично налазимо апостроф: *Вратима је Смедерева / Испред сунца првих зрака' / Изјახала на хатове / Чета једна од јунака' Пј21...*

б) Генитивни наставак *-и*, који представља остатак некадашње *и*-деклинације, има именица *људи*: *50 люди* Пс2; *а не вјеруј ... побрканијем теоријама болеснијех умова болеснијех људи* Пс12,3, *Браћа Србијанци имају доста људи* Пс18, *Од јунака и од људи* Х7,31; *Колико си, Пиво, њојзи / Дала људи и витеза* НК45; *док је људи* СП80, осим у једном случају с наставком *-их*, који је иначе чест у језику старе црногорске књижевности⁴⁴³: *колико симпатије и љубави може наћи код људих* Пс12,11. Наставак *-и* има још једино именица *сат*: *До пет сати* СП119⁴⁴⁴, док се именице *град* и *минут* јављају са наставком *-а*: *скоро 20 минута* П1,7, *од + 7 града* П3,2, *на 8 у. и 40 минута* П3,5, *само за 25 минута* Пс25. Примјере осталих именица мушког рода које би у генитиву множине могле имати *-и* нијесмо забиљежили.

в) Није регистрован двојински наставак *-ију* у генитиву множине ових именица, као ни код већине старих писаца са црногорских терена⁴⁴⁵, што се слаже само с једним дијелом црногорских говора⁴⁴⁶. Именице *уста*, *пљућа* и *прст* имају наставак *-а*: *са уста* БЦ202; ПА19; ПВ23, *из уста* КА53, *преко уста* ПА73, *иза плећа* ПВ102, *са пет прста* БЦ227, а именица *гост* наставак *-их* или *-а*: *гостих* П3,13, *твоих госта* Г4.

⁴⁴³ А. Младеновић, *Белешке*, 22.

⁴⁴⁴ Тако је и у савременом књижевном језику (В. М. Стевановић, *Савремени I*, 209). Петар I има у овом случају искључиво наставак *-ах* (Б. Остојић, *Петар I*, 129), Поповић и Караџић у генитиву множине именице *сат* имају наставке *-а* и *-и* (Ј. Суботић, *Поповић*, 74).

⁴⁴⁵ Стари двојински наставак *-ију* уопште немају владика Данило (А. Младеновић, *Данило*, 128), Петар I (Б. Остојић, *Петар I*, 128), Петар II (Д. Вушовић, *Прилози*, 29), Миљанов (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 111). једино је забиљежен у језику С. М. Љубише (А. Младеновић, *Белешке*, 21, 22). У вези са овим наставцима в.: Мирослав Николић, *Именице с наставцима -у/-ију у генитиву множине*, НЈ, XXV/1–2, Београд, 1981, 82–99.

⁴⁴⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 146; Б. Милетић, *Црмница*, 193–199. Мрковићки и источноцрногорски имају старе двојинске наставке у генитиву множине (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 228.; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 70).

г) За језик Николе I карактеристична је архаична употреба генитива множине именице *брат*, коју и савремена књижевнојезичка норма дозвољава⁴⁴⁷:

мање брата ПВ166, *С десет брата* СП21, *Седам брата* СП34, *С девет брата, с девет братучеда* В26, *шест брата* ПВ15, *пет тисућа/ Рачунају мање брата* ПВ166.

57. Датив, инструментал и локатив множине

а) Као у језику већине старијих црногорских писаца и у главнини савремених црногорских говора, по поријеклу контаминирани наставак *-има*⁴⁴⁸ уопштен је за датив: *официрима и војницима Зецког одреда зафаљам* Т2, *Посланицима морам враћати визите* П1,12, *Ка' оно ти привикнута / Чудесима, ужасима* Х70..., инструментал: *А уздихах уздасима* Пј44, *нека се б с' Турцима* Пс4,1, *на вас кумим ... и свијем свецима* Пс18, *да нас неће његова милост раздвајати насилним средствима* Т6, *да се провучем уским сокацима* П1,5, *Уговор један с Млецима то је* БЦ14, *Земљо света, чудесима славна* КА69... и локатив множине: *по кордонима* Пс4,2, *на гребенима* Пс19,2, *у данима* Т1, *о фараонима* П1,11, *у логорима* БЦ47, *на крилима* БЦ230, *по брдима* ПА110...

б) Међутим, опет у складу са црногорском књижевнојезичком и народном говорном традицијом, сваки од ових падежа у Николиним текстовима има више наставака, који се, наравно, јављају у занемарљивом броју примјера у односу на примјере са наставком *-има*. Тако у нашем језичком корпусу у сва три поменута падежа имамо и наставак *-ма*, за који зна већина црногорских говора⁴⁴⁹ и старих писаца са црногорског подручја⁴⁵⁰, а облике с њим употребљавао је и Вук Караџић⁴⁵¹. Чешће се јавља у пјесничком корпусу него у прозном⁴⁵², и углавном је ограничен на облик именице *људи*, мада смо забиљежили и по један примјер именица *коњи*⁴⁵³ и *крила*:

⁴⁴⁷ В. М. Стевановић, *Савремени I*, 182. Исп. и: Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 107.

⁴⁴⁸ Наставак *-има* је настао контаминацијом множинског инструменталног наставка *и* и двојинског наставка *-ма* (А. Белић, *Историја*, 197).

⁴⁴⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 148; Б. Милетић, *Црмница*, 402, 403; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 220; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 70, 71.

⁴⁵⁰ Није забиљежен у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 130), али јесте у језику владике Данила (А. Младеновић, *Данило*, 130), Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 121; М. Стевановић, *Неке особине Његошевог језика*, 21). А. Даковића (Б. Остојић, *Даковић*, 102). Миљанов користи дативне и инструменталне облике само са наставком *-има* (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 107), како је и у кучком говору, јер Стевановић примјере са наставком *-ма* биљежи само за Пипере (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 70, 71).

⁴⁵¹ Вук је више у почетку свог рада него касније користио множинске облике с наставком *-ма* (М. Стевановић, *Вуково дело*, 83).

⁴⁵² Употребу нешто већег броја именица с множинским наставком *-ма* у Његошевом језику М. Стевановић објашњава потребама версификације (М. Стевановић, *Неке особине Његошевог језика*, 21).

⁴⁵³ Облик *коњи* новијег је поријекла, начињен према другим основама (*рјечма*, *људма* и сл.). Иако су В. Караџић, Ђ. Даничић, С. Новаковић и други старији граматичари признавали дублетне облике

а вама људма БЦ40, ратови људма БЦ38, Бог је људма разум даровао В28; Богом и људма БЦ161, пред људма Пс29, Међу људма НК78, али и с људима КА50, с' бољѣсма коњма П1,28; по крилма БЦ171.

в) У једном примјеру имамо стари дативни наставак -ом, који се чува у појединим црногорским говорима⁴⁵⁴: *Залуду је изгнаником /Африканско небо дало /Сунце сјајно воду бистру...* ПА6. Нешто више примјера с овим наставком ексцерпирани су испитивачи језика осталих старијих писаца из породице Петровић⁴⁵⁵. У инструменталу, такође једанпут, биљежимо наставак -има без крајњег вокала, очигледно из метричких разлога: *Ка с' добријем сестрићима / И сусједим он живјеће* ПВ134. Из једног од најраније насталих текстова ексцерпирани смо опет усамљени примјер са старим наставком -ам у локативу множине: *Кад погуби војводу Момчила /.../ У Језерам испод Дурмитора* В26.

г) Стари локативни а данашњи генитивни облик јавља се спорадично, и то само уз предлог *по*, како је и у језику осталих црногорских писаца старије епохе⁴⁵⁶, иако је то једна од типичнијих црта црногорских говора⁴⁵⁷: *Па што би се онда крила / По пештера у планине?* ПВ161, *Јасна свјетлост по зидова* Пј21, *Кад бој гледа наспрема се / По Кастратѣ ће се бије!* КА12.

58. Множина именица са инфиксом -ов/-ев- и без њега

У језичком материјалу који анализирамо изражена је употреба именица мушког рода са инфиксом и без инфикса -ов/-ев-⁴⁵⁸. У њему су присутна колебања у употреби краћих и дужих облика множине појединих именица мушког рода, као и у народним

људма/људима, рјечма/ријечима, зубма/зубима и сл., забрањивали су облик *коњма* као неправилан. Међутим, широка употреба у народним говорима и језику многих књижевника, као и системско уклапање, обезбиједили су му нормативан статус у наредним граматикама (В. Р. Алексић, *Коњма или коњима*, НЈ 1, св. 1, Београд, 1933, 22–25).

⁴⁵⁴ Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 220.

⁴⁵⁵ Боље је посвједочи у језику владике Данила (А. Младеновић, *Данило*, 130,131) и Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 130), највјероватније због тога што су се они користили и црквенословским језиком.

⁴⁵⁶ Ријетак је и у језику владике Данила и Петра I (присутан само код именица женског рода, мада су у Даниловом језику то и једини примјери локатива уопште: в. А. Младеновић, *Данило*, 134; Б. Остојић, *Петар I*, 133), те Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 30) и С. М. Љубише (А. Младеновић, *Белешке*, 21).

⁴⁵⁷ Само са предлогом *по* овај облик присутан је у већини СК-Љ говора (М. Пешикан, *СК-Љ*, 148), исп.: Д. Вушовић, *Диалекат*, 38, Ј. Вуковић, *Лива и Дробњак*, 57; у источноцрногорским говорима генитивни облик намјесто локативног јавља се доследно (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 69,70). Мали број примјера ове појаве забиљежен је у мрковићком говору (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 315).

⁴⁵⁸ Именице мушког рода које нијесу припадале некадашњим њ основама почињу примати множински инфикс -ов/-ев- већ у 13. и 14. вијеку, али су тек од 17. вијека облици с њим преовладали над краћим множинским облицима. Првобитно је овај инфикс био заступљен у множини једносложних, а тек касније се ширио и на вишесложне именице (А. Белић, *Историја*, 164–166).

говорима и у савременом књижевном језику⁴⁵⁹, тако да се исте именице јављају и са инфиксом и без њега. Због тога смо ексцерпирани именице начелно разврстали према броју слогова у двије групе а у оквиру тих двију група издвојили смо: а) именице са инфиксом *-ов/-ев-*, б) именице без инфикса и в) именице које се јављају и са инфиксом и без њега. Колебљиве именице дијељене су и даље с обзиром на то да је дистрибуција њихових дужих и краћих форми различита по појединим падежима.

Једносложне именице са инфиксом

- Н *Богови* ПА106, *бојеви* БЦ108; НК25, *бродови* КА86, *градови* БЦ47, *гробови* НК77, *домови* ПА106, *ђедови* ПВ57, *ђемови* ПА9, *зборови* Х105, *зетови* ПЗ,9, *зидови* ПВ75; КА25, *керови* БЦ13, *попови* БЦ18, *растови* Пј44, *ратови* БЦ44, *робови* СП57, *ројеви* Пј48, *сводови* П1,21, *синови* ПЗ,22; Х27, *стубови* ПА46,87, *судови* БЦ164, *топови* ПЗ,24, *трагови* БЦ31; ПА44;
- Г *Богова* ПВ104, *бојева* Пј47; КА14, *бродова* НК77; СП80, *градова* БЦ66,220; ПВ80, *гробова* ПВ66; НП5; НК62, *долова* Пј10, *домова* СП31, *ђедова* Пс12,2; КА61; НК5; В21, *зидова* ПСС7; Х61, *керова* ПВ146, *лафова* ПА51, *мракова* НП5, *насова* ПВ11, *планова* Пс16,1, *ратова* БЦ141; КА68, *робова* НК75,77, *синова* ПЗ,22; БЦ212; НК63, *слетова* СП112, *тасова* Х21, *топова* П1,30; КА39,64; Х88; НК75,78, *хртова* ПВ6;
- Д *гробовима* ПВ185, *ђедовима* НК23, *мужевима* Пј9,1, *насовима* ПВ106, *синовима* ПВ127; СП111;
- А *бојеве* ПВ70; НК27, *бокове* Пј22; ПА15, *борове* Х47, *винове* НК21, *волове* БЦ259, *врхове* ПВ37; НК14, *вукове* НК13, *глибоке* Г2,1, *градове* Пј7; БЦ195; ПВ68; СП81, *гробове* ПА4; НК65, *гуњеве* Х9, *димове* П1,23, *долове* ПВ6, *друмове* Х40, *зетове* Пс12,16, *зидове* БЦ46; КА28,30; ПА8,94, *јазове* КА18, *ладове* Пј49; КА38, *ледове* В25, *листовете* СП96, *мостове* БЦ245, *редове* КА12, *ројеве* ПВ89, *сводове* ПСС12, *ситове* ПВ79,116; КА13, *стихове* Пј10; БЦ83, *столове* НК74, *топове* КА41,65; НК78;
- В *стубови* ПВ184;
- И *Боговима* ПВ104, *врховима* НК67, *градовима* ПВ37, *громовима* БЦ196, *ђаковима* Пс12,4, *крстовима* СП77, *љеишевима* БЦ284, *ножевима* Х48, *ратовима* БЦ236, *робовима* КА79, *сводовима* БЦ12, *синовима* ПВ193, *удовима* ПВ92;

⁴⁵⁹ В. М. Стевановић, *Савремени I*, 200–206.

Л *бојевима* Пј45, *доловима* СП56.

Једиосложне именице без инфикса

Н *брци* ПЗ,8, *врази* КА23, *диви* БЦ163, *звучи* ПВ87; ПА86; НК5; СП115, *криши* БЦ199, *млини* КА16, *плачи* БЦ38;

Г *врага* НП6;

А *звук* ПА30,99, *куте* Пј19; ПВ41; КА18, *скуте* БЦ59; ПА109, *труде* КА45; ПСС9, *шале* СП42;

Л *струцима* НК33.

За Д, В и И нијесмо пронашли примјере.

Једносложне именице са инфиксом и без њега

Н а) *валови* БЦ262, и *вали* КА34; ПА64; НК57; СП66; НП4, *вукови* БЦ62; НК46, и *вучи* БЦ53; ПВ171, *гласови* БЦ80; КА82, и *гласи* БЦ4; Х15; СП69, *дворови* П1,2, и *двори* СП79; Пј20; КА16; ПА43; НК82; СП40; НП10, *путови* Пј3, и *пути* СП85;

б) *Књажеви* БЦ86, КА59,67, *сметови* СП39, *кључеви* СП78, *дарови* П1,16;

в) *снови* КА34; СП28, *сани* ПА86; *Бежи* КА67; СП36, *боли* БЦ267, *дуси* ПВ28,45,104; КА71; НК56; НП3, *знаци* БЦ21, *зраци* БЦ117; ПВ168; СП61, *краји* БЦ133, *краљи* Пј9,1; ПВ72; КА67, *мачи* БЦ38,253; ПА9; Х44, *свати* Пј21; БЦ136; СП38, *Цари* Пј9,1; ПВ151; КА67; НК74, *часи* Пј11; КА47; ПА53, *штити* ПА8;

Г а) *валова* СП80, и *вала* БЦ185; ПА64, *дворова* П1,19, и *двора* ПА21, *зракова* ПВ6, и *зрака* ПА89, *краљева* Х90, и *краља* ПВ99, *мачева* ПСС7, и *мача* БЦ141, 256; ПВ168, *сватова* Пј21, и *свата* БЦ84; СП38; *хатова* СП39, *атова* КА69, и *хата* ПА79, *царева* П1,9, и *Цара* ПВ148; ПА102; Х3; НК74;

б) *духова* ПВ152; КА71; ПА29,54; НП6, *крајева* КА39, *краљева* ПА40,106, *штитова* БЦ136, *Књажева* БЦ240, *банова* Х90, *висова* Пј22, *змајева* КА39, *путова* Г2,1, *другова* Г3, *дарова* П1,17, *дворова* БЦ74;

в) *кнеза* БЦ25, *храма* БЦ65, *часа* БЦ13; ПА74;

Д а) Ø;

б) *знаковима* Пс5,3, *краљевима* ПВ72, *сватовима* ПВ124; СП41, *храмовима* ПВ140;

в) *сметима* СП46;

А а) *валове* КА35; НП4, и *вале* ПВ170; НК12; СП76, *висове* Пс19,2; Х75,90, и *висе* ПА42, *дарове* Пс11,2; П1,15; ПА100, и *даре* Пј10, *дворове* Пј7; ПЗ,3; ПА52; СП81,

и дворе ПВ28; ПА27,53; Х82; СП44, зракове ПВ168; СП50, и зраке ПА50, крајеве Пј22; ПВ41; ПА47, и краје БЦ89,193,282; ПА12, сватове СП25, и свате Пј21, хатове ПА12, и хате БЦ67;

б) болове ПА75, духове ПВ41, краљеве БЦ41, мачеве БЦ156, часове Пс19,2, храмове СП87, сметове СП43;

в) бане БЦ41, гласе Г2,3; БЦ238, змаје БЦ59, кључе КА85, путе Пј7; ПВ45,68; ПА61,109; НК69, царе БЦ198;

В а) вукови ПВ103, и вуци КА79;

б) бегови КА65;

в) дуси ПВ158, свати СП38,43, друзи Г3;

И б) боловима БЦ267, духовима БЦ196, зрацима ПА56, Краљевима ПВ72, даровима НК76;

Л б) крајевима Пс19,2; ПВ88, царевима П1,11, валовима ПА15;

в) снима ПВ145.

Вишесложне именице са инфиксом

Н галобови КА34, овнови КА69, свјетови ПВ40, соколови БЦ187,268, цвјетови Х72, вјекови СП79, огњеви КА24;

Г свјетова ПВ39, соколова ПА32; НК63; СП80, цвјетова КА69, вјекова ПВ36,116; НК13; НП9, каблова Х43, лабудова СП39, лахорова ПВ146, пљенова НК77, послова Пј48; П1,35; ПВ151; КА60, ћошкова БЦ66, фратрова БЦ150, шурева ПВ129, очева КА16; Х4; НК49;

Д соколовима Т6;

А соколове БЦ18; НК6, цвјетове БЦ84, вјекове БЦ288; ПВ68,148, послове П1,35, очеве КА12, брегове Пј45, узлове Х107;

В соколови БЦ227;

И вјековима Пс17,2;

Л Нема примјера.

Вишесложне именице без инфикса

Н појми ПВ67, случаји ПВ85;

Г обруча БЦ209;

А вихоре С1145.

За Д, В, И и Л нијесмо регистровали примјере.

Вишесложне именице са инфиксом и без њега

- Н а) орлови НК46; БЦ139, и орли БЦ141; Х5, шаторови Х93, и шатори КА27; ПА3;
б) витезови ПВ114,198; ПА79; СП108, каменови Х35;
в) вѣтри Пј3. Грјеси ПВ73, гаврани ПВ155, шанци БЦ47, саати П1,17;
- Г а) витезова Пс2; Пс2; Г3; БЦ141; ПВ65; КА15; НК5; НП16, и витеза НК45; НП8, голубова КА37, и голуба ПА58;
б) вјетрова ПА97; СП80, орлова БЦ141; ПВ147; СП107; Х92;
в) шатора ПП18;
- Д б) вѣтровима Пј9,1, орловима СП90;
в) каменима Х19;
- А б) витезове БЦ287; ПВ79; ПА83; Х4,65, вјетрове ПВ22, грјехове КА22, гавранове НК13, шанчеве БЦ99, сахатове ПА97;
в) орле СП77;
- В б) витезови БЦ255; КА83; НК39;
в) гаврани ПВ103, шанци БЦ117, орли ПВ103;
- И б) орловима БЦ147; СП56;
- Л Нема примјера.

На основу наведених примјера очито је да су дужи множински облици бројнији од краћих, да их је више од једносложних именица, али није занемарљив број ни од вишесложних, што одговара ситуацији у старим црногорским говорима⁴⁶⁰. Стари црногорски писци имају врло мало дужих множинских форми од двосложних ријечи или их немају никако⁴⁶¹. Највећим бројем примјера у нашем језичком материјалу заступљени су номинатив, генитив и акузатив. У инструменталу смо забиљежили само дуже облике, а у дативу и локативу, поред неколико дужих, само по два краћа облика. Већину дублетних облика које Никола I користи дозвољава и савремена књижевнोजезичка норма, углавном у пјесничке сврхе⁴⁶². Па ипак, и међу дужим и

⁴⁶⁰ У томе се језик Николе I подудара са СК-Љ говорима изузев са говором Цуца (М. Пешикан, *СК-Љ*, 131–133). Уп. исто: Б. Милетић, *Црмница*, 400,401; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 217.

⁴⁶¹ У писмима владице Данила нема примјера множине вишесложних именица са овим инфиксом (А. Младеновић, *Данило*, 127), као ни у језику Пстра I (Б. Остојић, *Петар I*, 134), док Његош (Д. Вушовић, *Прилози*, 29), Марко Миљанов (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 109–110) и Вук Поповић (Ј. Суботић, *Поповић*, 72) имају нешто мало примјера.

⁴⁶² Исп. са сличном употребом ових облика у Његошевом језику (М. Стевановић, *Неке особине Његошева језика*, 19).

краћим облицима има оних које данашња норма не прихвата: *шаторови, фратрови, ђакови; сани, појми, смети, храми, шали*, а множински облици: *глибови, мракови, плачи, труди* необични су јер именице *глиб, мрак, плач* и *труд* по правилу немају множину. Очигледно је да нема ширења инфикса *-ов-* на рачун инфикса *-ев-*, које није забиљежено ни у СК-Љ говорима али јесте у црмничком и мрковићком говору⁴⁶³. Пошто та појава није својствена ни језику његових претходника из породице Петровић⁴⁶⁴, можемо закључити да није карактеристична ни за његушки говор. Именица *пут* у множини добија само инфикс *-ов-* као у староцрногорским говорима⁴⁶⁵, док именица *е-* деклинације *шура* има множину са инфиксом *-ев-*, као што је у народним пјесмама и у језику Вука Караџића⁴⁶⁶.

59. Напомене о именицама мушког и средњег рода

а) Хипокористици мушког рода, који могу бити и лична имена, најчешће се завршавају вокалом *о*, те се мијењају по првој Ст. врсти, што је типично за црногорско говоре⁴⁶⁷:

Н: *Синоћ су дошли у Колашин Саво Павловић и...* Пс9,4, *да га Божо прочита* Пс4,1, *Г Мишо ће рећ Г Управитељу* Пс12,12, *Шако и Блажо бѣху остали* П1,15, Г: *да узмем из край Божса* Пс8,

Д: *и Гавру можеш ово прочитати* Пс11,3,

А: *Особито поздрављѣм Пека Павловића* Пс1,2, *Затим се обрне на Ђура и на Сима* П1,17, *Ђура, Јанка, Митра, Пера /Тера с' Швабом у бој вражи* Пј45, као и *замисљене финансијалне операције Јов. Пламенца и Јова Поповића* Пс23, *Много ме питао за Баба, Пера* П3,13, *Пробуди Мата* БЦ105,

В: *Драги мој Перо!* Пс12,1, *Перо, научи се овако молити* Пс12,2.

б) Поједина мушка лична имена која се у савременом књижевном језику завршавају на *-ло* или *-ле* имају у нашем језичком материјалу окрњене форме, за које знају и поједини црногорски говори и стари црногорски писци⁴⁶⁸:

Стриц ми Данил зар не рече? ПВ27, *У то Данил Књаз настаде* ПВ56; СП23,97, *Војиславов син Михаил / Опет посла сина свога* ПВ97, *Цар Манојил дарова му*

⁴⁶³ М. Пешикан, СК-Љ, 132; Б. Милетић, Црмница, 399; Л. Вујовић, Мрковићи, 400, 401.

⁴⁶⁴ Исп. А. Младеновић, Данило, 127, Б. Остојић, Петар I, 134.

⁴⁶⁵ В. М Пешикан, СК-Љ, 132, 142.

⁴⁶⁶ Т. Maretić, Gramatika, 180.

⁴⁶⁷ Б. Милетић, Црмница, 395; Д. Ђупић, Бјелопавлићи, 73.

⁴⁶⁸ Као у писмима владике Данила (А. Младеновић, Данило, 136). Исп. исто али спорадично у црмничком говору (Б. Милетић, Црмница, 395).

ПВ113, *А кад неста Манојила* ПВ115, *Кад чу за смрт Милутина / Цар бугарски* *Михаиле* ПВ132.

в) Мушка лична имена која су данас у књижевном језику обична са завршетком *-ије*: *Ђорђије, Василије, Захарије, Арсеније, Аксентије, Димитрије*, у језику Николе I имају облике именица женског рода на *-а*, што је такође дијалекатска црта⁴⁶⁹:

Н: *У част твоју Књаз Ђорђија / Сав ће Жабљак окупити* БЦ58, *Слаб је Ђорђија* БЦ151, *И Ђорђија нека дође* БЦ223, *И Господар да ће пара / Наш владика Василија* Х76;

Г: *А у здравље Ива Господара / И Ђорђије нашљедника млада* БЦ119, *Јер је круну од рођака / Он отео Захарије* ПВ91, *Као Живка, Трипка, Мића / Бећка, Вука, Димитрије, / ... / Витезова бољих није* НК57;

Д: *Ђорђији зашто дан прије даде* БЦ27;

А: *Ђорђију Књаза свако познаје* БЦ33, *Жалисмо ... / И Арсенију твог барјактара* БЦ140;

В: *И ти, оче Аксентија* НК50.

г) Презиме славног француског војсковође јавља се с наставком *-е* у номинативу јединице: *Но проклети Бонапарте / Русу њезни поход смета* НК51, *Александра македонског, / Бонапарта, ил' Цезара, /.../ Сјајни двори имаше ли / Од нас хитри полетара?* НК82.

д) Са наставком *-е* у номинативу јединице забиљежили смо домаћу властиту именицу мушког рода: *...тита ме Орле* ПЗ1, као и апелатив *дужд*: *лукав је дужде* БЦ147.

ђ) Етник *Србин* јавља се у пуном облику али чешће без крајњег *-ин*:

Србин Пј21; БЦ52; ПВ14,18,27; СП60, *до Србина* ПВ13, *пред Србином* КА37; *Срб* БЦ91; Г1,3; ПВ15,124,166,202,203; КА9, *три Срба* КА82, *у Срба* ПВ17, *Србу* Пј37; БЦ52; ПВ202, *Твога Срба* ПВ26, *Срб са Србом* ПВ13, *Србе* БЦ52; ПВ76.

Множински облик гласи *Срби* али у генитиву углавном имамо облик именице *Србљи*⁴⁷⁰:

Срби БЦ52; ПВ125, *млого Срба* ПВ170, *А у пркос свим Србима* ПВ135, *И Србима земља лака* ПВ197, *Над Србима* ПВ174; *Србаља* БЦ207, *у Србаља* ПВ120; НК53, *Од Србаља* ПВ49,197, *Груд Србаља* ПСС12.

е) Колебања у употреби краћег и дужег облика у једнини присутна су и у вези са именицом *Арапин* у спјеву *Потоњи Абенсераж*:

⁴⁶⁹ Исп. исто у М. Стевановић, *Источноцрн.*, 61; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 72; Д. Петровић, *Брођанац*, 236.

⁴⁷⁰ Петар I овај облик веома ријетко употребљава (Б. Остојић, *Петар I*, 135).

Арапин ПА54, *Арапина* ПА62, *Арапину* ПА32, 37, 77, *Арапина* ПА38, 66, 72, 74, 98, *Арапине* ПА50, 73; *Арап* ПА30, 67, *Арапа* ПА26, 72, *Арапу* ПА41, 42, 68, 103, *Арапа* ПА65, 76, *Арапе* ПА51, 57, *Арапом* ПА25, 75, 100, *Арапу* ПА34.

Обје врсте облика има и један турцизам: *Каур* КА63, *каурина* КА59, док су са дужим обликом заступљене именице: *Латинин* СП62, *Црмничанин* НК70, *Бугарину* БЦ52, *хришћанина* БЦ239, поред: *душман* БЦ228; СП112⁴⁷¹.

ж) Забиљежили смо још неке етнике са окрњеном и пуном основом у једнини, а и у множини: *Шпањка* ПА48, поред: *Шпањолкиња* ПА17, 29, 74, *Шпањолкињи* ПА23; *Шпањку* ПА80, поред *Шпањолац* ПА103; *Шпањци* ПА10, *Шпанци* ПА21, поред: *Шпањољцима* ПА100. Само са окрњеном основом ексцерпирали смо: *Москов*⁴⁷² НК51; СП78, *Москови* П1,26, *Швајцара* ПВ131.

ђ) Именица *камен* реализује се и у том и у старим облицима *кам* и *ками*. Облик *кам* јавља се у истом значењу са именицом *камен*:

– *камен ови* БЦ161, *студени камен* ПА71, *с камена* БЦ187, *тврђа од камена* КА83, *од камена* Х4, *уз камен* СП80, *на твој камен* СП88, *каменима* Х7;

– *кам спотицања* БЦ146, *стани кам* КА61, *кам о грлу* СП28, *алем кам* ПСС12, *Кам на кам му остат неће* ПВ81, *на кам сињи* ПА108; Х5, *Кам темељац* ПСС10.

У прилошком значењу и клетвама срећемо само старе облике, који имају широку употребу у црногорским говорима⁴⁷³:

кам да му је Пј43, *Не успјеше ни црн' ками* ПВ138, *Н' ако ками и куку да ми је* В22, *Ками нешто лияху* П1,30, *А кад ками гдје изиду* КР40.

Од именица мушког рода старих консонантских основа у језику Николе I налазимо још именице *пламен*, *грмен* и *прамен*. Прва се у највећем броју примјера јавља у старом, краћем облику: *плам* М3,3, као *плам* БЦ91, *чист израз плама* БЦ83, *Од плама* ПА80, *Крај плама* НК81, *најжешћи плам* БЦ87, *плам освете* БЦ259, *плам ми овђе стави* КА14, *плам двора* ПА103, у *плам* ПА105; В24, поред: *пламен вражи* БЦ236; *ка' пламен живи* БЦ163, *пламен гори* НК58, *пламен свети* БЦ200, у *пламену* Пј37; друга у дужем облику: *и грмена буковога* ПВ8, *од грмена до грмена* ПВ169, *из грмена* Х49, али: у *грм* БЦ12, *ни грм* КА55; а трећа је забиљежена једном и то и старијој форми: *прам облака* Х67.

⁴⁷¹ Пстар I и М. Милапов имају само нормативне облике (Б. Остојић, *Петар I*, 135; Р. Биговић-Глушница, *Милапов*, 103).

⁴⁷² Овај етник у истом облику употребљавају владика Данило и Пстар II (А. Младеновић, *Данило*, 138; М. Стевановић, *Речник I*, 452).

⁴⁷³ Б. Милетић, *Црмница*, 437.

Двојаке форме наведених именица обичне су и у црногорским говорима и у језику старих црногорских писаца⁴⁷⁴.

е) Именица *дан* има облике од трију основа: *дан-*, *днев-* и *дн-*, што је иначе специфично за многе старије црногорске писце⁴⁷⁵, а и за већину староцрногорских говора⁴⁷⁶:

у по ноћи, у по дана НК69, *и по ноћи и по дневи* НК59, *ни поноћи ни по дневи* Пј45, *и по дневи и по ноћи* НК61, *за дневи* Х87,91, *Дани мени дуги бише* СП66, *Гдје се мучни дани нижу* СП114, *Дни и ноћи* ПВ163, *И дни свану* НК66, *Благодатни дни* СП65, *Далеки су дни мегдану* СП100, *Сновиђења дневи, ноћи...* БЦ130, *Да избирајаш дне вјечите* ПВ33, *дне набрајеш* СП118.

Као што се из наведеног види, у Николином језику егзистира стари облик *дневи* у служби генитива и локатива, а једном и као облик номинатива множине, што се све среће у црногорским говорима⁴⁷⁷ и у језику старије црногорске књижевности⁴⁷⁸. Док се у текстовима владике Данила и Петра I стари двојински облик *дни* среће само уз бројеве⁴⁷⁹, у ексцерпираном материјалу из Николиних дјела употријебљен је самостално у номинативу, а и у акузативу налазимо форму *дне*⁴⁸⁰.

Овдје наводимо и облик старих консонантских основа који улази у састав назива црквених празника: *до Аранђеловадне* Пс9, *око Видовадне* Пс10,2, *О Ђурђевудне* МЗ,2⁴⁸¹, те прилога: *ономадне* П1,34; Пј45; Пс5,15; ПЗ,18, али: *О Митрову дану* СП39, као и именицу *подне* која је деклинабилна (додуше, биљежимо само генитивне примјере), али не проширује основу у косом падежу сугласником *в*: посље *подна* ПЗ,19, до *подна* КА28, што има подлогу у староцрногорским говорима⁴⁸².

⁴⁷⁴ Краћи облици карактеристични су за старије црногорске говоре док је у новијим изразитија употреба дужих форми (М. Пешикан, *Један оптии поглед*, 160). Исп. Б. Милетић, *Црмница*, 396; Д. Вушовић, *Прилози*, 27.

⁴⁷⁵ Исп. М. Пижурица, *Змајевих*, 266; А. Младеновић, *Данило*, 137; Б. Остојић, *Петар I*, 125; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 100; Б. Остојић, *Даковић*, 98.

⁴⁷⁶ В. М. Пешикан, *СК-Љ*, 139.

⁴⁷⁷ Облик *дневи* у генитиву среће се у СК-Љ говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 139), а као множински облик заступљен је у црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 403).

⁴⁷⁸ Облик *дневи* у генитиву забиљежен је у језику А. Змајсвића (М. Пижурица, *Змајевих*, 266), владике Данила (А. Младеновић, *Данило*, 137), Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 125), Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 120), А. Даковића (Б. Остојић, *Даковић*, 98), а у множини у дјелу А. Змајсвића и М. Миљанова (М. Пижурица, *Змајевих*, 266; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 100).

⁴⁷⁹ В. А. Младеновић, *Данило*, 137; Б. Остојић, *Петар I*, 125. Исп. исто: М. Пешикан, *СК-Љ*, 139.

⁴⁸⁰ Форма *дне* се среће у нашем језику од 13. а *дни* од 14. вијека (РЈА II, 247).

⁴⁸¹ Исп. исто: Б. Остојић, *Петар I*, 125; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 100; Б. Остојић, *Даковић*, 98; Ј. Суботић, *Орлић*, 163; М. Пешикан, *СК-Љ*, 139; Б. Милетић, *Црмница*, 403; Л. Вујовић, *Мрковић*, 212. Форму *дневи* у називима празника употребљавају владика Данило (А. Младеновић, *Данило*, 137) и Вук Поповић (Ј. Суботић, *Поповић*, 77).

⁴⁸² В. М. Пешикан, *СК-Љ*, 141; Б. Милетић, *Црмница*, 404; Исп. и: Ј. Суботић, *Поповић*, 78.

ж) У множини именица *небо* и *чудо* огледају се остаци старе с промјене: *Час не дижу до небеса* КА58, *Па гром да нас са небеса грува* КА66, *Ка најмлађа да хурија/ С небеса се њему јави* ПА23, *Мјесећ пуна .../... на је сипље/ По свој земљи, сврх небеса* Х60, *На које му један жител/ Од небеса одговори* ПВ38, *И с којег си полет дава/ Пут небеса твог генију* СП20; *Ето, онда рад бих био/ Упутит се пут небеса* СП105, *Слава сунцу на небеса* Пј7; *И другијех још хиљаду/ И чудеса и мегдана* НК25, *Убезекнут у чудеса* СП125, *Ах, чудеса та заврши* Х78, *Кад чудеса овакова ствара* КА38, поред: *таквијех чуда* ПЗ,14, *Чуда ова она ствара* Пј12, *промаља ... чуда сваки* БЦ68, *Како знаде Црмичанин/ Да миновска чуда твори* НК70, *Једна с другом у поклаће/ И у јаде и у чуда* ПВ92; *Од постанка до нестанка/ У прегоне и у чуда!* ПВ137. Из примјера се види да су облици *небеса* и *чудеса* најчешће везани за оноземаљски свијет али не мора увијек бити тако (*Слава сунцу на небеса* Пј7).

з) Именица *ужа* нема проширење у виду сугласника *т*: *Да робињи ужа скине* Х67, као што га има у СК-Љ говорима⁴⁸³.

и) Именица *војвода* поред новије има и старију форму, а употреба једне или друге најчешће зависи од потреба стиха: *војводе* ПВ142, 146, *војвода* ПВ146, *војеведе* НК23, *војеведа* НК37, *војеводи* НК46, *војеводи* ПВ65. Обје форме ове именице употребљавају и Петар I и Петар II, док владика Данило употребљава само форму с фонетизмом *-оје*-⁴⁸⁴.

ј) Именица *бол* у Николином језику мушког је рода кад је у множини: *њени боли* Пј7, *Облакша јој боле тешке* Пј7, *твои боли* Пј4, *твоје тешке боле* Пј4, али је у једнини понекад и женског рода: *љута бола* ПА109, *Поднио сам много болу* ПВ180.

к) Мушког а не средњег рода јесу именице *острво* и *полуострво*, као и именица *жезло*: *острве отргнуте* ПВ41, *острве с ловориком* ПВ64, *балкански полуострв* ПВ143, *жезла српски* ПВ99. Међутим, именица *скут* је средњег рода: *Скуто божје* НП14, *скуто свето* НП14.

л) Именица *караван* у језичком корпусу који анализирамо доследно припада трећој Ст. врсти: *Нашао је каравану* ПА109, *К оној Меке каравани* ПА109, *Велика је каравана* Х86. Истој деklinацији пришле су именице *Мексико* и *педаљ*⁴⁸⁵: *од Мексике* ПА95, *Педљу земље* КА3.

⁴⁸³ М. Пешикан, СК-Љ, 142.

⁴⁸⁴ Б. Остојић, *Петар I*, 135, 136; М. Стевановић, Р. Бошковић, *Речник*, 33; А. Младеновић, *Данило*, 78.

⁴⁸⁵ Женског је рода и у СК-Љ говорима али с облицима: *пед/педа* (М. Пешикан, СК-Љ, 141); исто у Црмници (Б. Милетић, *Црмница*, 409).

љ) Множински облик именице *пост* припада четвртој Ст. врсти: *Заљегле су часне пости* СП122, што је забиљежено и у неким црногорским говорима⁴⁸⁶. И именице *циљ* и *цртеж* у језику Николе I припадају истој врсти: за *циљ* *свету* БЦ49, *Без никакве цијели своје!* БЦ279. *Једну другу циљ* ПВ62, *без цијели* НПЗ, и *цртежи свакојаке* Пј45.

м) Само у множини граматичког мушког рода регистровани смо именице *пристаи(а)* и *дипломат(а)*: *пристаи* ПВ156, *дипломати* СП116, *дипломатима* Пс16,2.

н) Плуралија тантум *прса/прси* мијења се у језику Николе I по првој и четвртој врсти као у Његошевом језику⁴⁸⁷, што не одговара старим црногорским говорима који знају само за облике по четвртој врсти⁴⁸⁸:

што нам једна прса даше БЦ235, *обратио ... своја прса* СП46, *Да разпорим прса Урошева* В26, *прса ми грије* БЦ195, *напајаће ... прса* ПВ202; *прси сличе* ПА36, у *прси* БЦ139,156, *низ прси* БЦ157, *преко прси* БЦ158, *на прси* БЦ202; ПА74, *из њенијех прси* КА34.

њ) И плуралија тантум *плећа/плећи* јавља се у оба рода (средњем и женском), тј. има облике по првој и четвртој врсти, како је и у Његошевом језику⁴⁸⁹, за разлику од старих црногорских говора у којима долази једино по четвртој врсти⁴⁹⁰: *На плећа* БЦ151, *Када плећи обрнуше* СП56, за *плећима* БЦ254.

о) Двојаки облик има и именица *вече/вечер*, с тим што конгруентни атрибут уз њу може имати облике сва три рода, у складу са стањем у појединим црногорским говорима⁴⁹¹: *Добар вече* КА49; Х71, *добро вече* БЦ100; СП63, *ову исту вече* БЦ86, *једну вечер* Х99; СП68,76, *Од вечери већ те тавне* СП69.

п) Поред низа примјера именице *њедра* у множини:

...разгледивах/ њедра Пј44, *Њедра своја сва отвара* ПВ65, *А њедра је отворио* НК43, *из њедара* Х31, *К' њедрима* КА18, и у *сама њедра* ПА96, *У њедра вас цар већ прима* Х27, *Па у њедра заборава* ПВ8, у *моја уска њедра* Х102, у *њедрима* НК80,

⁴⁸⁶ У црмничком говору именица *пост* и у једнини и у множини може бити мушког и женског рода (Б. Милетић, *Црмница*, 408). Двородна је и у бјелопавлићком говору (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 69). С. М. Љубиша употребљава ову именицу у једнини и у мушком и у женском роду (А. Младеновић, *Белешке*, 22).

⁴⁸⁷ М. Стевановић, *Речник II*, 194.

⁴⁸⁸ М. Пешикан, *СК-Љ*, 141; Б. Милетић, *Црмница*, 404.

⁴⁸⁹ М. Стевановић, *Речник II*, 37.

⁴⁹⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 141 (*плећа* једино као множина од *плеће* = *плећка*); Б. Милетић, *Црмница*, 404. За Миљанова је, такође, карактеристичан само облик *плећи* (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 103).

⁴⁹¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 139; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 74.

у нашем корпусу налазимо јединину ове именице и у основном и у фигуративном значењу⁴⁹²: *И њедро њено распучи б'јело* БЦ132, *Те ријеке њедро плаво* ПВ139, *Само змија, што у њедру храниш* В25.

р) Именица *доба* у језику Николе I врло је ограничене промјенљивости и средњег је рода, и углавном се јавља у множини, што одговара неким старим црногорским говорима⁴⁹³: *прошних доба* ПВ85, *у сва доба* ПВ130, *У доба најзгоднија* ПВ194, *у доба најсјајнија* ПА53, *у доба најновија* НК16, *Давно, доба у прастара* СП67, поред: *у свако доба* БЦ173. Промјенљивост ове именице ограничена је и у савременом књижевном језику, у ком је такође средњег рода⁴⁹⁴.

с) Необична је множина небројивих именица: *дрвеће, камење, цвијеће, намјештај*:

Кад дрвећа друга разцвјетају КА33, *Дрвећа ти овдје крупи* СП102, *Измеђ бл'јеска драгијех камења* В24, *Ал' цвијећа Султануја/ Ја нијесам, ка' што рече* ПА25, *Разгледали намјештаје/ и раскоши сјајног двора!* Х20...

т) Апстрактна именица *пут* има множину изузетно у примјеру: *неке путе* ПВ74; КР65, поред: *један пут* Х42, *сто пута* П1,25, *на један пут* БЦ130, *два пута* БЦ254; Х95, *три пут* КА16,76, *три пута* КА31.

ћ) Топоним *Никишић* може се јавити у множинској форми, што је забиљежено и у појединим црногорским говорима⁴⁹⁵ и у Његошевом језику⁴⁹⁶: *Па сад мислим у Никишиће* Х28, *Да не стојиш у Никишиће* Х36, поред: *К Никишићу их оправио* Х30.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА -А

Од падежних облика именица женског рода на -а једино вокатив једнине и генитив множине показују извјесна одступања у односу на савремено језичко стање, а забиљежили смо и неке мале разлике у дативу, инструменталу и локативу множине.

60. Вокатив једнине

а) Највећи број именица женског рода на -а као и у савременом књижевном језику има наставак -о:

⁴⁹² Његош употребљава јединину именице *њедра* само у фигуративном значењу (М. Стевановић, *Речник I*, 537).

⁴⁹³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 140; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 218. У источноцрногорским говорима је средњег и женског рода (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 71).

⁴⁹⁴ М. Стевановић, *Савремени I*, 212–214.

⁴⁹⁵ Код типичних објеката СК-Љ говора именица *Никишић* јавља се само у множини (М. Пешикан, *СК-Љ*, 141).

⁴⁹⁶ М. Стевановић, *Речник II*, 604.

Посестримо Пј8, *Равијојло* Пј8, *господо* ГЗ, *сабљо* Пј37, *машто* БЦ107, *Ах*, *Горо* Црна! *ах* *земљо* мила! БЦ189, *арамијо* БЦ212, *Морачо* БЦ280, *властелинко* КА49, *тјешиатељко* КА61, *спаситељко* КА61, *Султанијо* ПА24...

б) Вишесложне именице природног женског рода на *-ица*, без обзира на значење, у језику Николе I имају у вокативу наставак *-е*, што је у складу са данашњим књижевним језиком⁴⁹⁷, а не са старим црногорским говорима⁴⁹⁸:

врачарице Пј8, *домаћице* Пј8, *суетнице* Пј24, *снашице* БЦ29, *невјернице* БЦ209, *мезимице* БЦ211, *несретнице* БЦ211, *робњице* ПА24, *цурице* БЦ131, *другарице* ПВ3, *Данице* БЦ42, *Марице* ПВ170...

в) Колсбања у дистрибуцији вокативних наставака имају поједина лична имена. Тако се нека од њих јављају и са наставком *-о*, који иначе није познат црногорским говорима⁴⁹⁹, и са наставком *-а*, односно у облику једнаком номинативу као у данашњем књижевном језику: *Ашио* КА8, *Аиша* КА23, *Бланко* ПА58, 102, 104, 105, *Бланка* ПА49,108.

Поједина лична имена код којих се у савременом књижевном језику вокатив једначи са номинативом у језику Николе I имају само наставак *-о*: *Марто* БЦ128, 172, *Хајко* СП26, 27, 28, *Јелено* В22, 27, 28, *Оливеро* Пј21, што је вјероватно утицај народне поезије⁵⁰⁰.

г) Биљежимо и ријетке примјере једначења вокатива са номинативом, који не одговарају савременом књижевном језику: *О бијела моја вила* БЦ133, *Добра ти срећа*, кума КР21, *Дела*, *цура* Х52, поред: *цуро* БЦ132.

д) У употреби именица природног мушког рода на *-а* очигледна су колебања у погледу вокативних наставака, као у неким црногорским говорима⁵⁰¹, што није противно савременој књижевнојезичкој норми која у овом случају дозвољава дублете⁵⁰²: *аго* КА84, *кадијо* КА73,85, *војеводо* ПВ189; *ага* БЦ62,64, *кадија* КА75,81, *војвода* БЦ159. Само са наставком *-о* ексцерпирани смо следеће примјере: *паио* КА64,75,82; Х11,73, *Осман-паио!* БЦ281, *Скендер-паио* КА80, *војсковођо* КА27, *Ефендијо* КА72...

⁴⁹⁷ В. М. Стевановић, *Савремени I*, 232.

⁴⁹⁸ У овим говорима вокатив свих женских имена, осим оних типа *Мара/Маре*, једнак је номинативу (В. М. Пешикан, *СК-Љ*, 144). У Мрковићима апелативи на *-ица* имају *-о* а властита имена жена по мужу *-е* (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 224). У Црмници је отприлике као у књижевном језику, осим кад је ријеч о властитим именима (Б. Милетић, *Црмница*, 405,406). У источнокр. говорима и двосложни и вишесложни апелативи на *-ица* имају *-е*, а властита имена вокатив једнак номинативу (М. Стевановић, *Источнокр.*, 63,65).

⁴⁹⁹ В. М. Пешикан, *СК-Љ*, 144; Б. Милетић, *Црмница*, 404, 405; М. Јовановић, *Пашировићи*, 299; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 55.

⁵⁰⁰ Т. Maretić, *Gramatika*, 173, 174. Исп. са *Маријо* у језику А. Змајевића (М. Пижурица, *Змајевић*, 288).

⁵⁰¹ Б. Милетић, *Црмница*, 405.

⁵⁰² В. М. Стевановић, *Савремени I*, 233.

61. Генитив множине

а) Од падежних облика у множини ових именица најинтересантнији је генитив. Преовлађује наставак *-ā*:

баба Пс12,2, *снаха* Пс12,2, *година* Пс19,2, *држава* Пс16,2, *сила* Пс17,1, *тековина* Пс17,1, *трупа* Пс17,1, *шума* Пс23, *подписница* Т4, *душа* П1,6, *ура* П3,12, *робинџа* Пј21, *тврђава* БЦ220...

б) Исти наставак налазимо и код именица са непостојаним *a* у основи:

битака Пс19,2; Г1,1, *усана* Пј16, *рубаља* П3,20,24, *сестара* БЦ3, *карата* БЦ13, *вођака* БЦ118; НП9, *сабаља* БЦ117; ПВ195; СП65, *дипала* ПВ7, *цркава* П1,21; ПВ117, *жртвава* ПВ134, *басана* ПА43, *трсака* ПА97, *пушака* Пј47...

в) Наставак *-āx*, који је заступљен и напоређо са наставком *-ā* код истих именица, много је ниже фреквенције:

душах Пс12,2 КА61, *сестарах* Пс12,2, *тисућах* ПВ146, *ријека*х ПВ101, *пријестияхъ* Пс5, *бутигахъ* и *кућахъ* Пс9, *сузах* П3,9, *Султанијах* П2, *урахъ* П1,6,9,13,19...

г) У језику Николе I именице женског рода на *-a* не јављају се у генитиву множине с наставком *-ī*, као ни у језику осталих црногорских писаца старије епохе⁵⁰³, а а одсуство овог наставка заједничка је црта црногорских, херцеговачких и санџачких говора⁵⁰⁴. Именице које се у данашњем књижевном језику најчешће јављају са овим наставком⁵⁰⁵, у језичком материјалу који анализирамо имају наставак *-ā*:

бомба П3,22; Пс14,1; Пј20, *сестрична* Пс12,2, *срѣба* ПВ121, *неранца* ПА28, *палма* ПА63; СП151, *черга* НП8, *тајна* КА33, *тежња* Х24...

За данашње језичко осјећање генитивни наставак *-ā* у неким примјерима дјелује необично: од *власелиника* БЦ26, *жртва* НК14, поготово са непостојаним *a* у граматичкој основи: *власелиника* БЦ73, 80, *војасака* НК17.

д) И стари двојински наставак *-ū* ријетко се среће: с *руку* СП24, из *младијех руку* В22. Исту именицу чешће налазимо са наставком *-ā* у генитиву множине: *рука* Пс10,1; ПВ104, 200; КА64; Х108; ПА4 и врло ријетко са наставком *-āx*: *рука*х Пј17. Именице *нога* и *слуга* увијек се у генитиву множине јављају с наставком *-ā*: *нога* ПВ112, *слуга*

⁵⁰³ В. А. Младеновић, *Данило*, 128; Д. Вушовић, *Прилози*, 121; Б. Остојић, *Петар I*, 137,138; Б. Остојић, *Даковић*, 101; Р. Биговић-Глушина, *Миљанов*, 111.

⁵⁰⁴ В. М. Пешикан, *СК-Љ*, 146; Б. Милетић, *Црмница*, 406; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 224; Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 78; Д. Вушовић, *Диалекат*, 37; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 56; М. Станић, *Ускоци I*, 204. (Посвједочен је једино у говору Муслимана на територији источноцрногорских говора: М. Стевановић, *Источноцрн.*, 69). М. Пешикан, *Један општи поглед*, 151.

⁵⁰⁵ У вези с овом језичком цртом у савременом језику в. рад проф. Б. Остојића: *Репартиција и конкуренција наставака генитива множине именица женског рода са сугласничком скупинам на крају основе*, О црногорском књижевнојезичком изразу III, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2003, 183–193.

ПА35. Генитивни наставак -у не јавља се ни у свим црногорским говорима⁵⁰⁶, нити у језику већине црногорских писаца старије епохе⁵⁰⁷.

62. Датив, инструментал и локатив множине

а) Што се тиче датива, инструментала и локатива множине, у нашем језичком материјалу, као у савременом књижевном језику, уопштен је стари двојински наставак -ама:

установама ППс1,1, *грешкама* ПЈ13, *женама* БЦ38...; *са жељама* Пј44, *с комисијама* БЦ52, *с уздама* БЦ57, *равницама* БЦ119...; *по горама* Пј8; КА12, *о намјерама* Пс16.2, *по Грудима* Пј47, *о врлинама* Пј9,3, *на међама* БЦ52...

б) Забиљежили смо дативне примјере: *тугам'* СП53, *покајницима'* СП59, гдје не можемо говорити о наставку -ам јер је апострофом означено испуштање вокала из метричких разлога. Без апострофа су инструментални и локативни облик: *с' чизмам* Пј1 и *У рукама* В30, али с обзиром на то да су из пјесничког текста, могу се такође тумачити као претходни примјери⁵⁰⁸. Стари облици локатива, као и у случају именица мушког рода, јављају се ријетко: *по ливада* ПВ6,144, *по планина* ПА63, *по крајина* ПВ100.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

Именице женског рода са нултим наставком у номинативу једнине у језику Николе I показују незнатна одступања од савременог књижевнојезичког стања само у инструменталу једнине и генитиву множине. Што се тиче других множинских падежа, једино непоклапање са савременим књижевнојезичким стањем биљежимо у случају именице *груди* која у инструменталу и локативу у по једном примјеру има наставак -ма: *са грудма* Пј46, *на грудма* Пј3, поред: *у грудима* Пј37. Наставак -ма у дативу, инструменталу и локативу именица четврте Ст. врсте забиљежен је у старим црногорским говорима, у Вуковом и Даничићевом језику али код других именица⁵⁰⁹.

⁵⁰⁶ Стари двојински наставак -у немају СК-Љ и црмнички говори (М. Пешикан, *СК-Љ*, 146; Б. Милетић, *Црмница*, 193–199) а имају мрковићки и источноцрногорски (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 228.; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 70).

⁵⁰⁷ Стари двојински наставак -у уопште не постоји у језику владике Данила (А. Младеновић, *Данило*, 128), Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 128) и Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 29), али се јавља код Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 111) и код Љубише (А. Младеновић, *Белешке*, 21, 22).

⁵⁰⁸ Исп. са сличним примјерима у Његошевом језику, као и у језику народних пјесама (М. Стевановић, *Неке особине Његошевог језика*, 21, 22).

⁵⁰⁹ Т. Maretić, *Gramatika*, 179; М. Пешикан, *СК-Љ*, 147, 148; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 70, 71.

63. Инструментал јединице

Инструментал јединице именица женског рода с нултим номинативним наставком у језику Николе I Петровића, као и у савременом књижевном језику, у сваком појединачном случају, независно од карактера крајњег сугласника, може имати оба наставка: *-ју* и *-и*, што не одговара старијим црногорским говорима⁵¹⁰. Владика Данило има само наставак *-ју*, Петар I оба, а Петар II, мада ријетко, има и трећи наставак: *-ом*⁵¹¹.

Репартиција наведених наставка у језику Николе I ипак је условљена али синтаксичким околностима:

а) Први наставак је обично заступљен кад именица у инструменталу нема уза се неку придјевску ријеч која би је диференцирала од других падежа:

љубављу М4, *вјечношћу* БЦ196, *крвљу* Г1,3, *готовошћу* Т6, *наклоношћу* М1, *завишћу* ПВ16, *влашћу* ПВ69, *чашћу* КА29, *обилношћу*, *срдачношћу* СП109, *Глаћу* СП117, *помоћу* ПВ118,

поред ријетких изузетака: са *љубави* ПЗ,7; ПВ38; Х61.

б) Други наставак је више заступљен кад именица уза се има неку одредницу: *једном ријечи* Пс12,3, *с' оном љубави* Пс14,2; *својом крви* Г2,1, *својом дарезљивости* Г5, *чаровитом њином моћи* Пј8, *једном р'јечи* КА22, *с урођеном упорности* НК19,

мада се и у том случају може јавити *-ју*: *оном оданосћу* Т6, *његовом милосћу* Т6, *љубављу народњом* М3,1, *чистом машћу* Х20.

в) Ексерципирали смо и примјере напоредних инструменталних синтагми у којима се ове именице без одредбе уза се јављају са наставком *-и*, али се по првој именици види о ком се падежу ради:

загријава ме вољом и храбрости М3,2, *Или даном, или ноћи* ПВ43, *својом пјесмом и дражести* Х45, *с'обхођењем и љубазности* Пс12,8.

г) Изузетно је наставак *-ом* заступљен у примјеру: *Моје срце љубвом упаљено* В22, који се може тумачити и као инструментал именице *љубва*.

⁵¹⁰ Пешикан биљсжи редовно примјере са *-ју*, али код именица на *-ч*, *-ж*, *-ш*, *-ћ* и *-р* у Цуцама среће само инструментални наставак *-и* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 145). У Црмници је обичнији *-ју*, а *-и* се среће само у изразима (Б. Милетић, *Црмница*, 407). За говор Мрковића карактеристично је потпуно одсуство наставка *-и*, ријетка појава наставка *-ју* и прсовлађивање наставка *-ом* (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 227). Најчешће *-и*, нешто ређе *-ом/-ем*, а понекад и *-ју* имамо у источницрногорским говорима (М. Стевановић, *Источницрни.*, 65), напоредо *-ју* и *-и* имамо у сјеверозападним црногорским говорима (Д. Вушовић, *Диалекат*, 37) а у сјеверним преовладава наставак *-и* (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 58).

⁵¹¹ В. А. Младеновић, *Данило*, 126; Б. Остојић, *Петар I*, 139,140; Д. Вушовић, *Прилози*, 28.

64. Генитив множине

а) Генитив множине ових именица, доста риједак, обично има наставак *-и*, као у црногорским говорима и црногорском књижевнојезичком изразу старије епохе⁵¹²: *неколико ријечи* ПЗ,2 *преко прси* БЦ158, *из њенијех прси* КА34, *преко груди* ПА17, *груди своји* ПА64, или *-их: стварихъ* П1,9, *лажих* ПЗ,15, *стварих* М2. Именица *мисао* има наставак *-а*: *ето мисала* СП84, *Без мисала* СП105⁵¹³.

б) Именица *очи* углавном има наставак *-и*: *осим очи* ПА22, *с очи* ПА50, *Боја плава очи* ПВ35, *Кад се саяк очи прима* СП105, *Од њенијех очи* ПВ39, *Није очи још мицао* ПА74. Стари двојински наставак, иначе риједак у језику старије црногорске књижевности⁵¹⁴, а који ни Никола I нема код именица прве Ст. врсте (в. т. бр. 56. в), забиљежен је само у пар примјера: *Очију* БЦ103, *боја косе и очију* ПВ34. Говори ширег завичаја Николе I не знају за наставак *-ију* у генитиву множине ове именице⁵¹⁵, па се у овом случају може говорити о књишким наносима у његовом језику.

65. Напомене о именицама женског рода

а) Неколика двосложна женска имена у номинативу имају наставак *-е*, према истовјетном вокативном облику таквих именица⁵¹⁶: *Стане* П2; ПЗ,10, *Мике* ПЗ,19, *Ал' Иво*, *Маре*, *нијесу дали* БЦ113; КР31, што одговара староцрногорским говорима⁵¹⁷. И имена од миља којима Никола ословљава књагињу Милену, у вокативу се јављају с крајњим *-е*: *Ти знаш Мише тајну тога* Пј11, *Мише Сунце моје* ПЗ,3, *Кажи*, *Добре*, *кажи мене* Пј11, *Мише*, *добре моја*, *жао ми је* ПЗ,21...

б) Неријетко именице које су у савременом књижевном језику женског рода, у Николином језику имају мушки род. Такве су: *замјена*: *у замјен руке* БЦ185; *сатана*: *Сатан* ПВ33, *од сатана* ПВ34; *узбуна*: *узбун* Х59; *појава*: *У џјелу појаву јој* Х45, али: *тој појави* Х63, *том појавом* Х64; *врлет*: *врхом брда и врлет* Пј10; *звјер*: *исламског звјера* БЦ49, *они звјер* БЦ171, као *звјер манити* ПВ169, *предадох звјеру* В21, *Колико је звјеру паличан* В22; *печурка*: *Ка печурци од свукуда ничу* КА80; именица *врана* у

⁵¹² М. Пешикан, *СК-Љ*, 146.

⁵¹³ Исти, некњижевни. облик употребљава и Поповић (Ј. Суботић, *Поповић*, 79).

⁵¹⁴ Једино је распрострањен у језику С. М. Љубише, чак и код оних именица које га у савременом књижевном језику немају (*ћерију*, *смртију*, *поћију* итд.) (А. Младеновић, *Белешке*, 21, 22).

⁵¹⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 146; Б. Милетић, *Црмница*, 404.

⁵¹⁶ Л. Белић, *Историја*, 181.

⁵¹⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 142; Б. Милетић, *Црмница*, 405; В. Караџић, *Пословице*, 32.

множини добија чак и инфикс -ов- специфичан само за именице мушког рода: *и орлови и вранови* ПВ84. Топоним *Билећа* у једном примјеру вјероватно има облик средњег рода: *с Билећем и Горатским* НК79.

в) Поред облика *кћи*, за номинатив је резервисан и облик некадашњег акузатива – *кћер*⁵¹⁸: *кнез Перуна кћи* БЦ209, *кћи његова* БЦ286, *Кћи Влајкова* В24; *Поштена кћер* БЦ215, *Вукотина кћер* Х42. У акузативу региструјемо само форму *кћер*: *но кћер ми уби* БЦ212, *кћер ... испросио* Х13, *Но кћер брани* Х64, *кћер ми врни* БЦ213. Ту су и двојаки облици треће именичке врсте: *кћерка* НП10, *кћерку* Пј21, *Кћере* ПВ133, *кћером* БЦ124⁵¹⁹.

г) У нашем корпусу заступљене су именице *мати* и *мајка* али само у номинативу: *мати* БЦ29,263; ПА4, *мајка* БЦ154. Облик *матер* регистровани смо у генитиву множине: *матера* БЦ3. Именице *мати* и *матер* срећу се скоро у свим црногорским говорима али не у свим падежима⁵²⁰.

д) Иако се именица *варош* у језику неких старих црногорских писаца јавља као именица мушког рода⁵²¹, а у црногорским говорима као двородна⁵²², Никола I је употребљава као именицу женског рода на сугласник: *новой вароши* Пс9,2, *симпатичније вароши* ПЗ,5, *Жа' је вароши* БЦ221, *над вароши* Х60, *У ту варош* Х95, *У „Вароши Старој“* НП7, осим у једном примјеру гдје је мушког рода: *Град је Травник од све Босне/ И вароша њених глава* ХЗ...

ђ) У језику Николе I именица *нада* је двородна, као у неким црногорским говорима⁵²³ и код појединих старих црногорских писаца⁵²⁴, мада се чешће јавља као именица женског рода: *пуста нада* БЦ148, *ово ви бјеше утјеха, нада* БЦ213, *једина моја нада* БЦ223, *без наде* БЦ262, *с врућом надом* ПЗ,22, *Те љубав ниче и слатке наде* БЦ28, *Накоме се оснивају ... наде вруће* ПА11, него мушког: *у над јуначки* БЦ143, *у над прегнућа* БЦ223, *над у нашу срећу стару* БЦ249.

⁵¹⁸ Проф. Остојић не налази номинативни облик *кћи* у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 141), а нема га ни у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 102). Непознат је и у СК-Јб (М. Пешикан, *СК-Јб*, 140), а у Мрковићима је риједак (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 226). Није забиљежен ни у пивско-дробњачком, ни у ускочком говору (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 58; М. Станић, *Ускоци I*, 205).

⁵¹⁹ Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 141; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 102.

⁵²⁰ У СК-Јб говорима форма *матер* среће се у акузативу док у номинативу може имати и псјоративно значење (М. Пешикан, *СК-Јб*, 141). Псјоративно значење именица *матер* има и у пивско-дробњачким говорима, а облик *мати* не употребљава се често (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 58). М. Стевановић у источноцрногорским говорима биљежи *матер* с двојаком промјеном – *матери* и *матере* (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 71).

⁵²¹ В. Б. Остојић, *Петар I*, 136; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 102.

⁵²² М. Пешикан, *СК-Јб*, 139; Б. Милетић, *Црмница*, 408; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 215; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 71; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 69.

⁵²³ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 69.

⁵²⁴ Таква је и језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 101).

е) И именица *вођа* је граматичког женског и мушког рода: *Јанко је вођа* БЦ60, *вођа јуначима* БЦ75, *без вође* ПВ148, *вођи* ПА13, *младог вођу* НК51; *вођ хришћански* БЦ60, *вођ нови* БЦ253, *вођ бугарски* ПВ126, *вођ* КА58, *Вођ горштака* СП106.

ж) Именица *чар* јавља се најчешће као именица мушког рода: *силни јој чар* ПА62, *чару* ПА24, *пут твог чара* ПА49, *твога чара* БЦ133, *нема чара* ПВ35, *о чару имъ* Пј9,3, али може бити и женског: *којом чари* Пј11, *Мијеша се чар сад нова* ПА26.

з) И по трећој и по четвртој Ст. врсти мијења се именица *лаж*, у чему се језик Николе I придружује језику још неких старих црногорских писаца⁵²⁵, као и именица *жеђ*, за шта потврда има у староцрногорским говорима⁵²⁶:

– *једна лажс* КА58, *њину лажу* Пј9,2, *опориче његове лажс* ПЗ,15; *лаж ... измислио* Х26, *на лаж* В21;

– *жеђа за круном* БЦ185, *иста жеђа* БЦ241, *жива жеђа* БЦ274, *жеђа га страшина мори* ПВ169, *од жеђе* КА81; ПА10; *жеђ ... нарасла* БЦ241, *но је жеђу ... гасио* БЦ21, *Грла жеђу/ Да ублажи!* ПА30.

и) Именица *казна* обликом *казан* (стел. *казињ*) остаје у оквиру истог рода, женског, али прилази четвртој Ст. врсти, као у Његошевом језику⁵²⁷: *најјесећу казан* БЦ171, *жестоку казан* БЦ179, *Иза казни заслужене* ПВ81.

ј) По трећој и ријетко по четвртој врсти деклинира се именица *гусле/ гусли*, што не одговара стању у старим црногорским говорима и језику црногорских писаца старије епохе⁵²⁸: *Гусле удешава* Х88, *уз гусле* НК27,35, *гусле* Пј45; *на гуслама* Пј18; *гусли* БЦ118.

к) Именица *груд*, која данас егзистира само у множини, има облике и једине и множине, при чему у једини може бити и мушког и женског рода:

Славом ми се груд напреза ПВ66, *Груд ми моја пјесму иште* СП52, *стежу груд* Пј20, *у његову груд* БЦ232, *У груд* ПА16, *груд ми грије* ПА103; *Писаџ воде које ће ти/ Груд* твоје поправити! Пј4, *Груд* су ти нарушене Пј4, *Моје груди изгореше* КА23, *А груди му од гранита* Х5, *преко груди* ПА17, *груди своји'* ПА64, *Оздравити груди твоје* Пј4, *у грудима* КА12, *при грудима* ПА96.

⁵²⁵ Б. Остојић, *Петар I*, 141; М. Стевановић, *Речник I*, 397; Ј. Суботић, *Поповић*, 79. У језику владике Данила и А. Змајevićа именица *лаж* има промјену само по трећој деклинационој врсти (А. Младеновић, *Данilo*, 137; М. Пижурица, *Змајевич*, 269, 270).

⁵²⁶ Исп. исто у: М. Пешикан, *СК-Љ*, 140.

⁵²⁷ Д. Вушовић, *Прилози*, 27.

⁵²⁸ У СК-Љ говорима напореда се употребљавају оба облика (М. Пешикан, *СК-Љ*, 139), за црмички говор обичнији је облик по четвртој него по трећој Ст. врсти (Б. Милетић, *Црмича*, 410), у пивско-дробњачким говорима облици четврте врсте забиљжени су само у номинативу и акузативу (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 55). У језику Петра I и М. Миљанова ова именица припада само четвртој врсти (Б. Остојић, *Петар I*, 141; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 103).

л) Необична је множина небројивих именица: *својина, имовина, слава*:

Својине вјечне БЦ35, *имовине црногорске* Пс4,1, *славе нове* КА35.

м) Апстрактна именица *пут* има множину изузетно у примјеру: *неке путе* ПВ74; КР65, поред: *један пут* Х42, *сто пута* П1,25, *на један пут* БЦ130, *два пута* БЦ254; Х95, *три пут* КА16,76, *три пута* КА31.

н) Топоним *Проклетије* нашли смо у нашем корпусу у сингуларном облику: *Строг ли је Ловћен и Проклетија* БЦ112.

ЗАМЈЕНИЦЕ

66. Личне замјенице

1. За језик Николе I Петровића није карактеристично доследно изједначење генитива, акузатива, датива и локатива једнине личних замјеница првог, другог и сваког лица, чиме се он битно одваја од своје и уже и шире дијалекатске основе. Ово једначење је једна од типичних одлика свих црногорских говора⁵²⁹, а А. Белић сматра да је најприје поникло у оним говорима у којима су се једначили акузатив и локатив⁵³⁰. У нашем језичком корпусу примјетна је блага превага нормативних облика датива и локатива личних замјеница првог, другог и сваког лица *мени, теби, себи* над дијалекатским формама *мене, тебе, себе*, које се једначе са генитивом и акузативом. Овом особином се језик Николе I разликује и од језика неких старијих црногорских писаца⁵³¹.

Наводимо прво примјере напоредне употребе књижевних и дијалекатских облика личних замјеница првог, другог и сваког лица за датив:

а) лична замјеница првог лица једнине:

– *мени то да се каже* БЦ11, *Ах благо мени!* БЦ45, *Прилика се мени дала* БЦ56, *Куку мени* БЦ208, 223, *Твој кондијер мени пружи!* БЦ273, *Да се мени близу нађеш* ПВ14, *Мени, вили, младој вели* ПВ34, *Вјеруј мени* ПВ186, *Мени младој у походе* КА47, *Мени ништа не требаје* КА54, *Али једна мени не да мира* КА64, *Истину ћеш мени рећи* ПА17, *Кажу мени* ПА18, *као мени* ПА81, *А угодит моћи мени* Х101, *Мени спреми свога хата!* СП38, *Дани мени дуги бише* СП66, *Да ли к мени?*

⁵²⁹ М. Пешикац, *СК-Јб*, 152; Б. Милетић, *Црмница*, 423, 424; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 73, 74; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 81; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 235; М. Јовановић, *Пашировићи*, 355; Д. Вушовић, *Дијалект*, 54; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 58; М. Станић, *Ускоци I*, 208; М. Пижурица, *Колашин*, 134.

⁵³⁰ А. Белић, *Историја*, 219, 220.

⁵³¹ А. Младеновић, *Данило*, 139; Б. Остојић, *Петар I*, 144; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 113; Б. Остојић, *Јаков*, 102 (уз напомену да нема примјера за повратну замјеницу сваког лица). За Његошев језик Д. Вушовић даје само податак о употреби дијалекатских облика у дативу (Д. Вушовић, *Прилози*, 30).

СП103, *Камо срећа, да га је узео/ Мртвом мени В21, До Србије, изђе/ Утецишта имаде ли мени? ... В28...;*

– *Мене се жао и дан од тебе одвоити Пс15, тако се мене чини Пс27, Ти се поново обраћеш мене Пс28, Мене се болџ допада П1,23, Мене није мило П3,3, И оседлана доведу мене! БЦ115, благо мене БЦ235, Мене тужној да је мркло КА20, Додај мене дивит они КА24, И одличност ... мене твоју похвалише ПА73, Француз мене/ Ни већ нико драг не бива! ПА76, Па га не шће мене дати Х12, Чекам, да ти мене речеш Х73, А у дио мене паде СП58, Мене треба да преставим СП59...;*

б) лична замјеница другог лица једнине:

– *А Бугарска теби нека! БЦ52, Теби твоје, мени моје БЦ52, Све бих теби мила дао БЦ196, Теби вазда Божје свети БЦ224, Теби дадох боју плаву ПВ35, Теби сада да испану ПВ35, А ако је теби мука ПВ183, Теби младом треба рата –/ Треба теби бојне славе! КА51, Теби двије табље повјерајем КА65, Хришћанство је теби и још мило КА76, Теби и твој дивљем роду ПА81, Нека теби све остане ПА107, Нит' што теби обећала Х107, На слободу теби хвала Х107, Теби, смрти, ругао се СП101, Слава теби, Божје свети ПС10...;*

– *преда тебе Пј13, У гроб тебе ноге висе Пј38, да тебе прискочи Пс3, наређујем тебе Пс11,3, но ћу то устмено само тебе и Дану казати П3,15, А тебе на част балканска круна! БЦ185, слава тебе ПА104, Благо тебе Х74, Тебе хвала СП59, Тебе, лафе, то и збори СП63, О, хвала ти, Тебе, Који... СП118, Љубав ми је према тебе расла В25...;*

в) лична замјеница сваког лица:

– *к себи дође ПА24, То ћу себи задржати БЦ254, К себи Босна!.. К себи Дукља! ПВ92...;*

– *Су оба срества привлаче себе БЦ145, Да изберу себе цара ПВ172...*

Исто је и са локативом, само што смо регистровали неупоредиво мање примјера у односу на датив:

а) лична замјеница првог лица једнине:

– *Што с' у мени цјелој збива КА21, и о мени сања КА34;*

– *У теби има још крви вруће! БЦ44, при теби ПА90, Све о теби јадна мислим ПА90;*

б) лична замјеница другог лица једнине:

– *нека је при тебе Пс12,17, О тебе ми говорише ПА73;*

– у себи ПА107, сам по себи ПВ65, Сви по себи цари мали ПВ151, Ја у самом себи вељу СП122;

в) лична замјеница сваког лица:

мало ћеш бар у себе прови= Пс5,3; Па у себе промрмљао ПА17, Смјао самъ се у себе П1,33, у себе имала Г1,1, који је по себе ратоборан Мп31.

Генитивне енклитике личних замјеница првог и другог лица једине ријетке су, уосталом као у говорима Николиног ширег завичаја⁵³² и језику осталих Петровића⁵³³:

А ти ме се заръ оглуши Пј9, Има ли ме несрећније?! БЦ130, Па ме тада и нестало! БЦ271, Па ме ево КА30, О Господе ако Те је Пј21,3, Па те стало муке, главе ПВ10.

Ексерпирали смо један примјер генитивне енклитике *те* с предлогом *спрам*:
...још да није/ Рода мога *спрам те* било СП63.

Врло ријетко срећемо и генитивну енклитику повратне замјенице сваког лица, и то само са предлогом *наспрема*: *Кад бој гледа наспрема се* КА12, *Ја их гледам сад ђе језде/ Наспрема се у гомиле* ПВ102.

Дативне и акузативне енклитике *ми*, *ме*, *ти*, *те* употребљавају се као у савременом књижевном језику, с тим што се акузативне енклитике често јављају и с предлозима, као у староцрногорским говорима⁵³⁴. Оваква њихова употреба одликује и језик Вука С. Караџића⁵³⁵. У језику Николе I таква њихова употреба ограничена је углавном на предлоге *за*, *на* и *у*:

Какав такав, *за ме* живи ПА55, *Што је за ме* достојније! ПА108, *Ако за ме* среће нема КА54, *За ме* нема ништа више КА57, *И укутно сви* искаше/ *Дуси за ме* милост Творцу ПВ39, *ови живот за ме* није! Х76, *на ме* свали ПВ151, *пане на ме* Х101, *Останут' на ме* проклетство не ће БЦ164, *у ме* гледаше БЦ108, *Свак до сад у ме* има' је вјере БЦ158, *Клео бих се ... за те!* БЦ88, *Жао ми је добро на те* ПВ170, *А тако стално вјероваш у те!* БЦ192, Оно љубим, *у те*, цуро СП61, *Који се уз' те и Ђура* бише БЦ140, ... још да није/ *Рода мога* *спрам те* било СП63...

⁵³² У СК-Јб говорима су ријетке (М. Пешикан, *СК-Јб*, 152) а у црмничком их уопште нема (Б. Милетић, *Црмница*, 424).

⁵³³ Петар I их и не употребљава (Б. Остојић, *Петар I*, 144).

⁵³⁴ За СК-Јб говоре М. Пешикан наводи конструкције енклитика *ме*, *те* и *се* са предлозима *низа*, *уза*, *преда*, *пода*, *међу*, *у* и *на* (М. Пешикан, *СК-Јб*, 153). У говору Бјелопавлића овакве конструкције се не јављају (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 81).

⁵³⁵ Т. Maretić, *Gramatika*, 189, 190.

Језик Николс I нема дативну енклитику замјенице сваког лица, као што је немају ни црногорски говори⁵³⁶. Међутим, ексцерпирани смо неколика примјера акузативне енклитике с предлогом:

мислећи у се БЦ104, ... *навучоше/ На се* ... ПВ95, *Стављала је млада на се* ПА56, *Латинку си и Њемцију/ Сједа за се на терђије* СП64.

2. Употреба пуних облика личних замјеница првог и другог лица множине у језику Николе I одговара савременом књижевном језику. Међутим, енклитички облици ових замјеница у дативу и акузативу употребљавају се двојачко: као у данашњем књижевном језику или као у црногорским говорима⁵³⁷. Паралелна употреба савремених књижевних и дијалекатских форми карактеристична је и за остале старије црногорске писце, који су се и тиме добрим дијелом одвајали од своје дијалекатске базе⁵³⁸. Тако у дативу поменутих замјеница Никола I има облике *нам*, *вам* и *ни*, *ви*, с тим што су енклитички облици личне замјенице првог лица множине доста уједначене фреквенције, а дијалекатска енклитичка форма личне замјенице другог лица множине чешће је у употреби од књижевне:

а) лична замјеница првог лица множине:

– *Горска нам мајка ћути* Пј46, *Прво намъ ниска свако право на ова брда* Пс5,1, *турскае наредна да намъ ратъ обяви* Пс5,1, *али да намъ помоћи неможе* Пс5,2, *да Му се молиш ... за ... и вјернога нам народа црногорскога* Пс12,1, *Казао нам је Дамјан Врбица* Пс20, *Пошто намъ ови дарови бише изручени* П1,16, *ту су намъ принесли чибукe и кафу* П1,19, *да може Бог нам помоћи* П3,7, *Ово нам пишу из Смедерева* БЦ18, *Рука свечева снагу нам даје* БЦ62, *Живио нам круно сјајна!* *Живио нам нашљедниче!* БЦ284, *Да нам даде/ Свету слогу* ПВ60, *То оружје сад нам треба* Х8, *Тврдо нам је обећао* Х36, *А њих нам је прихватио* НК23, *У походе нам дол'јета* СП62, *Само срећу Боже дај нам!* СП110, *Од кад старе Арати нам!*

⁵³⁶ Б. Милетић, *Црмница*, 424; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 81. Међутим, старији војвођански писци, у већој или мањој мјери, имају енклитички облик *си*, који је, према Вуковом и Маретићевом свједочењу, познат иским говорима Срема и Славоније (в. П. Херити, *Јанковић*, 296, 297. и тамо наведену литературу).

⁵³⁷ Искључиво форме *ни*, *ви* / *не*, *ве* имају СК-Ј и источноцрногорски говори, те црмнички и мрковићки говор (М. Пешикап, *СК-Ј*, 152; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 72,73; Б. Милетић, *Црмница*, 424; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 237, 238). Уп. исто у говору околине Колашина (М. Пижурица, *Колашин*, 135). Пашићевски говор зна искључиво за дативне енклитичке форме *ни*, *ви* али поред акузативних *не*, *ве*, врло често и за *нас*, *вас* (М. Јовановић, *Пашићевци*, 357). У говорима западне Црне Горе енклитике *ни*, *ви* срећу се често а *не*, *ве* каткад (Д. Вушовић, *Дијалекат*, 54), говор Пиве и Дробњака од некијевних зна само за дативну енклитику *ви* (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 59), док ускочки говор зна и за књижевне и за дијалекатске енклитике личних замјеница првог и другог лица множине (М. Станић, *Ускоци* I, 209).

⁵³⁸ Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 145; Д. Вушовић, *Прилози*, 30. Напротив, владика Данило се користио само дијалекатским формама уз ријетке изузетке употребе дативне енклитике *нам* (А. Младеновић, *Данило*, 140). а Миљанов без иједног изузетка (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 114).

Својој власти подчинише! ПА99, А да нам је она љепшиа ПС12, Још кад нам се у част такне НП13...;

– слушај ни мене Пс9,3, је ли ни било? БЦ22, Причаће ни о Стефану ПВ65, Причаће ни о Стефану ПВ65, Казаће ни ПВ65, из рука ни/ Срећу Турци уграбише! ПВ198, 200, Без Скадра ни повратишта нема КА40, Каур ће ни на град ударити КА63, би ни било мило КА84, За горске ни соколове НК6, Од кад ни се под Ловћеном... НК9, Лијено ни име даше НК9, Дани су ни освићали НК15, Плеће ни се намјерило НК17, И душу ни с њоме спаја НК20, У срца ни вјерна живи НК24, Гусала ни глас сад јечи НК27, Исправи ни ђекојега! НК31, Прођоше ни тежки дати НК61. Овђе ни се јато вило НК66, У час сваки јато ни је/ Спремно љути бој убити НК69, Кости су ни разметнуте НК70, Синове ни и унуке НК70, Под насипом град ни оста НК75, Па би силан удрио ни СП28, које ни је у природу Мп30...;

б) лична замјеница другог лица множине:

– моя ђеца ће васъ благословити Пс7,1, дати ће вам га Руси! Пс12,13, бити ће вам захвална Пс17,2, јер вам опет кажем Пс18, Ако вам ово не буде вазда пред очи Пс18, кои ће вам се доцније означити Г2,2, да вам је знати П3,14, па што вам је то хтјело П3,15, И све то вам не поруши БЦ208, И да вам је на аманет БЦ227, Храброст вам је гласовита БЦ250, сметати вам ноћас не ћу БЦ256, али ће вас запљускиват' БЦ262, Оно двоје нас су вам издали КА84, Гдје ће вам се ... Х28...;

– и ево ви шилѣмъ Пс1,1, куку ви га од русса! Пс12,13, што ви чине Пј17, Давно сам ви я говорио П1,16, царство ви пропало П1,35, Ови ће ви добар бити БЦ228, Стојања ви овђе није БЦ228, помога ви сад крст часни БЦ255, Па како ви стоји вјера ПВ12, Какве су ви хуђе вође? ПВ13, Какав ви се/ Смртни грјех/ Уписао/ На небеса ПВ78, А Божу ви вјеру давам ПВ187, У име ви брата КА38, Раздражен ви ум одвраћу КА60, вјера даје ви се свима КА83, О ком сам ви говорила ПА72, аманат ви Х53, Оружје ви свијетло се/ Побјеђиват научило! Х116, Кунем ви се на ћивоте Х117, На гусле ви јаворове НК6, Јунаштва ви чистог злата/ Свети спомен вазда држ'те НК39, Бог ви муке накнадио! СП128, Небо ви се насмијало СП128, И рајско ви да насеље! НП6, Како ви је? НП13, и чујемо/ Уздахе ви и говоре НП15, Њега ћу ви бројати Мп30...

У акузативу, такође, налазимо напоредаку употребу књижевних и дијалекатских енклитика *нас, вас и не, ве*:

а) лична замјеница првог лица множине:

– да нас Књаз води у бој Пј46, да нас прифати ПЗ6, Све нас може окупити НК69, јер Бог зна што нас најпосље чека Пс18, затећи ће нас Пс25,2, и да нас неће његова милост раздвајати Т6, Вјера нас је кријетила БЦ68, Па да нас је мах зашито ПВ199, Па гром да нас са небеса грува КА66...;

– Окрећуне Пј9,2, сретене П1,24, Упознат не ПВ65, Завешће не у вјекове ПВ68, Час не дижу до небеса КА58, Колико не КА64, Дивно ли не ограшисте Х66, Не би наша' да не ико/ У јунаштву прећерао НК14, Тјешило не у невољу НК26, Невоља не тад учила НК40, Немане не ко носити НК67, пућаху не НК76, На њих си не научио; НН16...;

б) лична замјеница другог лица множине:

– Али ће вас запљускиват' БЦ262, зар вас неби русси истукли? Пс12,13, на вас кумим Богом Пс18, Непуштите се да вас ко нука Пс18, Свак да вас може згазити лако... БЦ50, Главари вас муте КА68, У њедра вас цар већ прима Х27, Браћом би вас тад назвали Х28, Па вас молим, као браћу Х118...;

– Немојте да ве кунемъ! П1,35, господња ве закрилила БЦ253, Поздравља ве КА81, Повешће ве КА86, Кад ве с њиме не раздвају/ Ни градови ни фортце! СП128...

3. а) Акценатски падежни облици личних замјеница трећег лица јединине мушког и средњег рода у пјесничком језику Николе I најчешће остају без крајњих вокала. Ексерпирали смо окрњене генитивне и акузативне облике: од њег ПВ174, у њег ПА14, до њег СП26; за њег ПВ131, поред: *крај нџга* Пј9,1; *За њега* Пј43; Х11, уз *нџга* П1,2⁵³⁹. Ови окрњени облици нијесу историјски, нити се срећу у црногорским говорима, него су искључиво последица организовања пјесничког метра.

Друкчија је ситуација у вези са локативом и инструменталом. И у локативу имамо краће и дуже форме: *на њем* БЦ197,221; ПА69; КА40, *у њем* БЦ258; ПВ82,150.160,161; ПА60; КА38; Х3; НК73, поред: *у њему* КА52, *о њему* КА30. Међутим, изузетно фреквентна локативна форма без крајњег вокала у ствари је потврда употребе старог локатива ове замјенице, што кореспондира са појединим старијим црногорским говорима⁵⁴⁰. Новији облик са крајњим вокалом у, формиран према дативу, аналогно

⁵³⁹ Нијесмо регистровали акузативни облик *њга*, познат појединим црногорским говорима (М. Станић, *Ускоци I*, 208).

⁵⁴⁰ Ова форма егзистира у говору Љешкопоља и Љешанске нахије, али само с предлогом *у* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 153). В. и: Л. Вујовић, *Мрковићи*, 238. Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 146.

њиховој једнакости код именица мушког и средњег рода, као што видимо, изузетно је риједак.

Инструментал једнине ове замјенице у прозном дијелу корпуса употребљава се без покретног вокала, као у старијим црногорским говорима⁵⁴¹, али у пјесничком дијелу, мада ређе, и с њим: *њим* Г1,2; Пј13; Пј19, *њиме* Х8, *с' њимъ* Пс6; П1,13, 34, *с' њим* Пс23; Г3; М3,4, *с њим* П3,14; ПВ157, 162; ПА93, 100; Х17, *с њиме* ПВ5, 83; ПА72, 73; СП128, *за њим* П1,27, *за њим* Х91, 98, *за њиме* Х80. Само без крајњег вокала јавља се с предлозима *пред* и *под*, и у прози и у поезији: *пред њим* ПВ34; БЦ95; Х10, *пред њимъ* П1,27, *под њим* Х89.

Стара локативна форма ове замјенице не среће се у функцији датива, гдје имамо само пуни облик: *њему* ПВ132; Х109.

б) Лична замјеница трећег лица једнине женског рода у дативу и локативу регистрована је у аутографима (и у прози и у поезији) без партикуле *зи*: *њој* Пс25, у *њој* П1,1,17, *У њој* Пј13, *о њој* М1, *по њој* П1,20, *при њој* Пј9,2, а у штампаним изворима већином с њом, што одговара стању у неким старим црногорским говорима⁵⁴²: *њојзи* КА70; ПА89; НК45; Х69,111; СП27, у *њојзи* БЦ196; ПВ46; ПА111, поред: *њој* КА9; БЦ11. Како су сви наведени примјери из пјесничког дијела корпуса, то значи да је партикула *зи*, у ствари, коришћена за употпуњавање одређеног метра стиха. Инструментални облик ове замјенице углавном се не проширује вокалом *е*: *са њом* Пј48, *с' њомъ* П1,27, *за њом* Пј25, *с њом* ПВ117, *под њом* БЦ113, *над њом* Х46. Изузеци су ријетки. Са крајњим вокалом *е* налазимо је у слободној употреби инструментала ове замјенице: *њоме* Х92; БЦ13, али и с предлогом *с*: *с њоме* НК20.

Никола I употребљава све енклитичке форме личних замјеница трећег лица осим енклитике *ју*, коју ни Вук нема у свом замјеничком систему⁵⁴³. И у овоме се огледа подударане са говорима његовог ширег завичаја⁵⁴⁴. Проф. Б. Остојић даје податак о

⁵⁴¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 153; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 109; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 239; Исп. и: Б. Остојић, *Петар I*, 145.

⁵⁴² И у погледу ове појаве језик Николе I најближи је црмничком говору. Док се у њему партикула *зи* додаје скоро свим замјеницама, а често и придјевима и редним бројевима (Б. Милетић, *Црмница*, 414), лотле се у СК-Љ говорима ријетко среће и у саставу личне замјенице трећег лица једнине женског рода (М. Пешикан, *СК-Љ*, 153).

⁵⁴³ Вук Стефановић, *Српски рјечник*, XLIX.

⁵⁴⁴ За енклитiku *ју* не знају ни СК-Љ говори (М. Пешикан, *СК-Љ*, 153), ни црмнички говор (Б. Милетић, 424). Придружују им се говори Пиве, Дробњака и Ускока (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 59; М. Станић, *Ускоци I*, 208). У бјелопавлићком и паиштровском говору, говорима сјевернозападне Црне Горе и околине Колашина енклитика *ју* врло ријетко се чује (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 81; М. Јовановић, *Паиштровићи*, 356; Д. Вушовић, *Диалекат*, 55; М. Пижурица, *Колашин*, 134, 135). Насупрот њима, источноцрногорским говорима и мрковићком говору позната је она али није енклитика *је* (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 73; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 239).

непостојању ове енклитике у језику Петра I⁵⁴⁵, док А. Младеновић и Д. Вушовић не дају никакве информације о овој форми у језику владике Данила и Петра II, тако да само можемо претпостављати да је није било ни у његушком говору. Наводимо примјере употребе замјеничких енклитичких облика трећег лица:

И ено га НК64, *Па ето га* ПВ22, *да га власти/ Са Шпањолком не раставе* ПА32, *Ето ти је!* ПВ26, *Достојан је не би био* ПВ63, *Унакрст је боље није!* ПВ115, *Или јој се љубав нуди* ПА47, *Највруће је сад прихваћа* ПА21, *Праћаше је* ПА23, *Да је прати* ПА41, *Да их видим* Пј44, *завичем имъ* П1,35...

Биљежимо и неколика примјера у којима би према савременој књижевнојезичкој норми требало употријебити енклитуку *ју*: *Просио је два три пута* Х23, *Сам је преда Аустрји* Пј37...

Употреба енклитике *њ* у језику Николе I ограничена је углавном на конструкције с предлозима *на* и *у*, док у староцрногорским говорима долази још уз предлоге *пода*, *низа* и *за*⁵⁴⁶:

на њ' ПВ10; КА37, *на њ* Х15, *нањ* Пс16,3; Г1,3, *у-њ* КА50, *У њ* ПА111; ПСС3; Х22, *Уњ* ПВ40, *у њ'* ПВ146, *уњ* П1,22, 25, 31 (3х), *предањ* М2, *Узањ* Пј45,1.

Употреба ове енклитике у језику Николе I заједничка је са Вуковим језиком⁵⁴⁷.

67. Остале именичке замјенице

1. Именичке упитно-односне замјенице у језику Николе I гласе *ко* и *што*. Ова друга јавља се са вокалом *о* доследно и у рукописним и у штампаним текстовима, у свим могућим значењима, што се у потпуности слаже са стањем у старим црногорским говорима⁵⁴⁸ и у језику старијих писаца са црногорског подручја⁵⁴⁹:

...али што ћеш да се учини Пс5,2, *Ђецу малу искарай што ми чешће напише.* Пс1,2, *Што разведри небо моје?* Пј11, *Та оно је исто цвјеће/ Што је давно некад било* Пј19, *Но ти знаиши што је она* Пј40, *И смије се интригама/ Што ћетићи љени чине* Пј43...

⁵⁴⁵ Б. Остојић, *Петар I*, 145.

⁵⁴⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 153.

⁵⁴⁷ М. Стевановић, *Вуково дело*, 148.

⁵⁴⁸ У СК-Љ говорима поред доминантног *што* чује се понекад и *шта* али од мање типичних објеката (М. Пешикан, *СК-Љ*, 151), у Црмници, Мрковићима, Паштровићима, источној Црној Гори, Бјелопавлићима само *што* (Б. Милетић, *Црмница*, 427; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 243; М. Јовановић, *Паштровићи*, 361; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 73; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82).

⁵⁴⁹ Исп. М. Пижурица, *Змајевић*, 296; Б. Остојић, *Петар I*, 151; Д. Вушовић, *Прилози*, 31; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 116.

У генитиву ове замјенице претежно налазимо стару форму *чеса*, која се среће и у текстовима других писаца са ових терена⁵⁵⁰, а што одговара стању у црногорским говорима⁵⁵¹:

око чеса БЦ66, *с' чеса* ПВ88, *рад чеса* ПВ91, *да је с чеса* ПА47, *Бог зна чеса* КА22, *с чеса сте се/ И мразили и свађали?* НП11, *С чеса?* Х11, *не поноси се ни од чеса* КР60....,

поред: *наком чега* ПЗ,7, *До чега је...* ПВ86, *Ушљед чега* ПВ127...

Не налазимо у генитиву форму *шта*, као ни у СК-Љ говорима⁵⁵², али налазимо спорадично *чеса* у акузативу: *чеса, кога да следујем!?* ПВ26, *Чеса! – Кога! – да заволи/ Арапина безвјерника?* ПА38. Владика Данило, међутим, у генитиву има само форму *шта*⁵⁵³, што је најближе пивско-дробњачким говорима, у којима доминира облик *шта* над ријетким *чега*⁵⁵⁴.

Облик инструментала употно-односно замјенице *што* у језику Николе I јавља се без крајњег вокала *е*, као у СК-Љ говорима⁵⁵⁵: *Са чим се располаже* СП119, *с' чим ми се са сваке стране пријети* ПЗ,22...

Већ смо помињали двојаку инструменталну конструкцију ове замјенице с предлогом *су*: *су што* П1,30, НК23, *су чим располажем* Х100... Оваква њена употреба, такође, у потпуности одговара ситуацији у СК-Љ говорима⁵⁵⁶.

Са предлозима *на* и *у* јавља се стара локативна форма замјенице *што*, опет као у СК-Љ говорима⁵⁵⁷:

на чем Пс10,1, *на чем он рече* ПЗ,1, *на чем сам му вазда захфалан* МЗ,4, *на чем је он уздигнут* ПВ24, *начем пристанем* П1,28, *ни у чем не вјерују* Пс12,4,

мада је у неколика примјера облик локатива *на* мјесту акузатива, што потврђује мијешање употребе та два облика, као у црногорским говорима. Са предлогом *о* биљежимо и краће и дуже локативне облике ове замјенице: *о чем* КА40; ПВ189, *о чему* ПЗ,14; М4, а са *по* само дуже: *по чему* ПА106.

У дативу имамо само дужу форму: *чему* ПА54, 105; ПВ7, *к чему* ПВ19...

⁵⁵⁰ М. Пижурица, *Змајевин*, 296; Б. Остојић, *Петар I*, 151; Д. Вушовић, *Прилози*, 31.

⁵⁵¹ Б. Милетић, *Црмница*, 427; М. Стевановић, *Источнопрн.*, 73; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 243; за напоредну употребу *чеса* и *чега* исп.: М. Пешикан, *СК-Љ*, 153; М. Јовановић, *Паитровићи*, 361; М. Пижурица, *Колашин*, 136.

⁵⁵² М. Пешикан, *СК-Љ*, 153.

⁵⁵³ А. Младеновић, *Данело*, 142.

⁵⁵⁴ Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 61.

⁵⁵⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 154.

⁵⁵⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 154.

⁵⁵⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 154. Пивско-дробњачки говор зна за обје форме ове замјенице с предлогом *на* (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 62).

И замјеница *ко*, чији су скоро сви примјери ексцерпирани из пјесничких текстова, јавља се у косим падежима наизмјенично с покретним вокалима и без њих, мада је, у цјелини гледано, чита превага форми без вокала у финалној позицији:

- од ког Х100, с' когъ Пј4, с ког БЦ27; од кога БЦ173, с кога ПВ29;
- Ком у живот циљ бијаше СП93, Ком опанци КА86, Ком се што чини, ком се што крива БЦ150, ком ћеш љуба бити КА54, Ком се небо ... осмјехива! ПВ119, прстен ком се враћа Х15; Те мисли коме на ум да пану? БЦ174, Што си коме обећала НК36, Коме нико, осим тебе,/ Не помога ... Х43;
- за кога БЦ17;
- с' ким Пс26; Пј37, с ким КА77; и са киме? КА67, пред киме Х10;
- у ком БЦ17; ПВ190, У коме Х44, на ком Г3; БЦ90, о ком ПА72, По ком ПВ67...

2. Именичке замјенице сложене са упитно-односном замјеницом за ствари у језику Николе I не слажу се у погледу крајњег вокала, али такво је стање и у староцрногорским говорима⁵⁵⁸.

Тако општа замјеница на крају номинативног облика може имати вокале и *о* и *а*:

- ...снива се свашто БЦ107, Свашто се љетше сад рашчистити БЦ222, ... када је/ у природи свашто стало... ПВ9;
- Овђе ми свашта сада пријети БЦ163, Свашта се збива БЦ219...

Међутим, у акузативу се завршава вокалом *о*: за свашто ПВ65, у свашто КА22, зна свашто СП103, свашто дао СП104, а ексцерпирали смо и облик *свешто* БЦ56, који је, такође, посвједочен у појединим црногорским говорима⁵⁵⁹.

Одрична замјеница за ствари оба облика има с крајњим вокалом *а*:

...а од Служа не буде ништа Пс3, не може се ништа поправитъ Пс9,2, ништа нефалаше П1,31, ништа кажеватъ Пс3, ниесамъ ништа мислио П1,12, ми немамо ништа П1,29, неговоримъ ништа П1,32, Незнаете ви јошъ ништа П1,35, нечух никад ништа Пс12,4...

Што се крајњег вокала тиче, исто вриједи и за допусну замјеницу, само што смо њу регистровали једино у акузативу: за ишта БЦ145, кажи ишта БЦ261, Ни од тутња ишта чује ПВ195.

Неодређена замјеница за ствари и у номинативу и у акузативу регистрована је са крајњим вокалом *о*:

⁵⁵⁸ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 153, 154; Б. Милетић, *Црмница*, 427.

⁵⁵⁹ Б. Милетић истиче да је облик *свешто* риједак у црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 427), док Ј. Вујовић каже да замјеница *свашта* у Мрковићима гласи *свешто* (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 243).

Али ми нешто вели П1,18, као нешто од квашенога патира П1,14, Да га нешто још не смета Х4, некоме нешто Пс9,1, Камп нешто лияху П1,30, Пошто смо ту нешто заложили П1,31...

Генитивне форме именичких замјеница за ствари у језику Николе I претежно су у складу са СК-Љ говорима⁵⁶⁰. Неодређена и одрична имају стари генитив: од печеса КА73, Ја ничеса не бојим се СП53, Ни од чеса не узмиче Х99, општа поред облика свачеса: од свачеса БЦ230, од иједа и свачеса ПВ39, чешће у генитиву има форму свашта: од свашта М1; Х16, Пунани ти свашта двори Х71, Имаш блага, имаш свашта КА21, а допусна само форму ишта: ... нема крупе,/ Нити има ишта више! ПА13.

Поједини падежни облици сложених именичких замјеница употријебљени с предлозима, супротно савременој књижевнојезичкој норми, не раздвајају се њима: у ничем Пс5,2, са никим Пс12,12, поред: Ни с ким КА77.

У употреби су чак три облика опште замјенице за лица: облик *свак*, који је употребљавао и Вук Караџић⁵⁶¹, највише је фреквенције у Николином језику; није занемарљив ни број примјера с придјевском општом замјеницом *сваки* у самосталној функцији; и на крају, облик *свако* који савремена књижевнојезичка норма признаје као општу именичку замјеницу за лица⁵⁶². Сви ови облици се употребљавају у црногорским говорима⁵⁶³. Примјери:

– и да оће свак помислити Пс5,4, свак се врати ПА37, Разумје га ка' свак кога/ Боли мила домовина! ПА98, Нек свак ради што умије! НК23, Када грми свак се боји НК78, Сvak се жасне када рикне НК78, свак устава ПВ136, Сvak му гледа пут шатора ПВ146, Сvak на своју страну стрче ПВ153, свак устане ПСС3, гдје свак хвали Х23...;

– сваки страда Пј45, Сваки нам је добар био НК10, Сваки дома! НК72, Од нас има сваки дома НК83, Сваки строгу судбу куне ПВ198...;

– Орловскоме нашем скоку/ Нек учини мјесто свако! НК82, Као навлаш свако чини,/ За горе се свако труди ПВ11, Свако живи питад стаде ПВ146, За полазак скори свако/ Приправља се из најбоље Х83...

⁵⁶⁰ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 153; У црмничком, бјелопавлићком и источноцрногорским говорима егзистирају само старе генитивне форме ових замјеница (Б. Милетић, *Црмница*, 427, 428; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 73).

⁵⁶¹ М. Стевановић, *Вуково дело*, 86.

⁵⁶² М. Стевановић, *Савремени I*, 273.

⁵⁶³ У СК-Љ говорима облици *свак* и *свако* јављају се у самосталној употреби а *сваки* у придјевској функцији (М. Пешикан, *СК-Љ*, 151), Ј. Вујовић у Мрковићима биљежи именичке замјенице *свако* и *сваки* (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 242). У паштровском говору доминира облик *сваки* над обликом *свак* (М. Јовановић, *Паштровићи*, 360).

Ове облике Никола I комбинује и кад су у непосредној близини:

Једногласно свак закука;/ Свако јади, свако плаче ПВ147, ... *сваки смјера/ Свак би готов одврћи се* ПВ154, *Свак се тита, свако зебе;/ На несрећу свако слуги* ПСС5...

И неке друге придјевске замјенице могу се наћи на мјесту именичких:

Неки би ме слѣдовали ПВ25, *Неки лежи без оклопа* ПВ145, *Ти познајеш свакојега!* НК31, *Благодарне Твоје сузе/ Свакојега окупаше* НК32, *Исправи нѣ ђекојега* НК31...

Допусне, а ређе и онште и неодређене именичке замјенице, могу бити сложене и од других компоненти:

ко ће год рећи М3,4, *штогаођ* Пј49, *Да што год знам* БЦ45, *накъ ко годъ носи пушку* Пс4,1, *Ил' другоме, ма буд коме* СП26, *по ће кога* ПЗ,14, *примао сам по ће кога* ПЗ,14, *Много смо се разговарали о које чему* П1,7, *Те по гдјешто опљачкају* Х97.

Придјевске замјенице

68. Присвојне замјенице

За означавање припадности трећем лицу једине женског рода Никола I употребљава оба књижевна облика присвојних замјеница – *њен* и *њезин*:

– *случај њена загушења* ПЗ,1, *част њена* Пс16,1, *њених планова* Пс16,1, *њен углед* Г1,2, *њени* Пј43, *њедро њено* БЦ132, *љубав њена* БЦ189, *њени јади* Х57, *звучи њени* СП115...;

– *њезиних синова* Пс16,1, *њезинијем* Пј44, *свјетлост њезина* БЦ127, *и њезина моћ* ПВ73, *њезиној срећи* КА9, *на њезине другарице* ПА35, *у њезине ја окове* ПА39, *за њезиним корацима* ПА67, *Он њезину дјели тугу* Х57, *њезин углед* ПС9, *у њезино ... скуто свето* НП14...

За означавање припадности трећем лицу множине служи се такође објема формама савременог књижевног језика – *њин* и *њихов*⁵⁶⁴ (и са консонантом *х* и без њега):

– *њино утјеловање* Г1,1, *око сагорелијех њиних домова* М3,4, *њином ђецом* ПЗ,8, *њина лукаства, њине мудрине* БЦ16, *њиног бродовља* БЦ17, *на пустош њину* БЦ114, *Њиној сили и њиним сплеткама* БЦ146, *на њину је страну* ПВ133, *њине бивше Господаре* ПА5, *њина дома* ПА7, *њине славе* ПА7, *Њина рода, /Њине крви,*

⁵⁶⁴ Присвојне замјенице *њезин* и *њин* стоје равноправно са замјеницама *њен* и *њихов* у систему присвојних замјеница који даје М. Стевановић (М. Стевановић, *Савремени I*, 282).

Љите куће! ПА48, *У дивљојзи њиној снази* НК19, *Супроћ дивљој њиној злости* НК19, *смјелост њина* НК25, *Имена ... њина* НК57, *њине ране* НК62, *Њина мудрост* СП107, *Хармонију пјесме њине* НП9...;

— *с њиовога понашања* Пс12,4, *за њиова сина* Пс29, *њиову примјеру* Г1,1, *њіова мудростъ* П1,32, *њіовомъ робскомъ понашању на трпезу њіову гледаню, ... њіову сѣђеню* П1,33, *њіове начине* П1,35, *њиову ћецу* ПЗ,8, *и њихове њежне груди* БЦ288, *њихову ненаситост* НК42, *њихова крвца* СП35, *Њихове те пјесме прате* СП49, *Њихов народ* СП64...

Поред морфолошких средстава, Никола I у функцији означавања припадности трећем лицу једине женског рода и трећем лицу множине употребљава и синтаксичка средства: генитив и датив личних замјеница *она* и *они* (в. т. бр. 109). Овако разуђен систем за означавање припадности трећем лицу једине женског рода и трећем лицу множине не може се наћи ни у једном црногорском говору⁵⁶⁵, нити и језику иједног старијег црногорског писца⁵⁶⁶. Текстови Николе I једино не познају источноцрногорску и црмничку форму *њојзин*⁵⁶⁷.

О напоредној употреби сажетих и несажетих облика присвојних замјеница в. т. бр. 41. а о покретним вокалима присвојних замјеница в. т. бр. 43.

Регистровали смо неколика примјера локатива присвојних замјеница са партикулом *зи*: *У својојзи* Х5, *О твојојзи* Х106.

69. Показне замјенице

Систем показних замјеница за мушки род у језику Николе I не подудара се у потпуности ни са системом савременог књижевног језика, ни дијалекатског идиома. Показне замјенице мушког рода у првом и трећем лицу већином гласе *ови* и *они*, као у црногорско-херцеговачким говорима⁵⁶⁸ и језику старих црногорских писаца⁵⁶⁹:

⁵⁶⁵ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 150; Б. Милетић, *Црмница*, 535; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 74; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 244; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 59,60; М. Пижурица, *Колашин*, 138.

⁵⁶⁶ Писма владике Данила немају замјенице *њен*, *њезин*, *њојзин* (А. Младеновић, *Данило*, 144), у језику Петра I не налазе се *њен*, *њезин*, *њојзин*, *њин* (Б. Остојић, *Петар I*, 146), Миљанов не употребљава *њезин*, *њојзин*, као ни генитив личних замјеница умјесто присвојних (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 118).

⁵⁶⁷ М. Стевановић, *Источноцрн.*, 74; Б. Милетић, *Црмница*, 426.

⁵⁶⁸ М. Пешикан, *СК-Љ*, 150; Б. Милетић, *Црмница*, 424,425; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 75; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 83; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 245,246; Д. Вушовић, *Дијалекат*, 55; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 61; М. Пижурица, *Колашин*, 138; А. Пецо, *Херцеговина*, 139, 140.

⁵⁶⁹ Дијалекатски систем показних замјеница мушког рода *ови*, *та*, *они* имају: владика Данило (А. Младеновић, *Данило*, 142), Петар I (Б. Остојић, *Петар I*, 147), М. Миљанов (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 119), А. Даковић (Б. Остојић, *Даковић*, 103). Једино се издваја Његош који поред књижевних каткад има дијалекатске облике за сва три лица (Д. Вушовић, *Прилози*, 30).

– Ови *ћешћ* ми *билетћ* Пс11,4, *но је бољи ови* и *ови* Пс12,13, *ови Босфор* П1,9, *ови потокћ* П1,12, *двор ови* БЦ36, *тамјан ови* БЦ161, *криш ови* БЦ187, *нараштај ови* ПВ11, *у час ови* ПВ14, *ови б'јели свијет* ПВ41, *ови град* КА52, *Подигже му спомен ови* СП108, *ови родољубиви дар* Мп30а...;

– Они *п'јесникћ* *юнакћ* они Пј9,1, *но они* и *они* Пс12,13, *они зв'јер* БЦ171, *огањ они* ПВ5, *свијет они* ПВ11, *они простор* ПВ41, *Ка' они пут* НП15, *хумак они* БЦ102, *спровод они* БЦ163, *Час нека је проклет они* КА11...

Биљежимо спорадично и стандардне облике показних замјеница првог и трећег лица:

– *да овај није* БЦ48, *овај дивни израз* Мп27...;

– *онај јунак* БЦ111, *онај у нади пада* БЦ143, *Диваљ је онај који сад виче!* БЦ154, *Онај те га држи рече* БЦ158, *Гдје је онај дивни момак,/ .../ Гдје је онај зор младосни* ПС5...

За разлику од показних замјеница првог и трећег лица, показна замјеница за друго лице у језику Николе I увијек има савремени књижевни облик *тај* а не дијалекатски *та*:

Тај народа вр'један није СП58, *Тај човјечић* СП122, *тај тиръ* Пс11,3, *тај чинъ* П1,11, *тај храмъ* П1,21...

Употреба показних замјеница мушког рода са партикулом *зи*, која је забиљежена у појединим црногорским говорима⁵⁷⁰ и у језику појединих црногорских писаца⁵⁷¹, није карактеристична за језик Николе I. Једини случај јављања ове партикуле имамо у примјеру *онизи* (*А онизи, што је носе,/ Чујаху је...* Х85), а и међу осталим показним замјеницама регистровани смо само један примјер показне замјенице женског рода: *На овојзи васиони* НП11.

Показне замјенице за каквоћу имају одређени вид и забиљежене су у различитим облицима, тј. имају сва три могућа облика старих замјеничких основа (на примјер: *так-*, *такв-* и *таков-*), мада се најчешће јављају с консонантском групом *кв*, као што је у говорима Николиног ширег и ужег завичаја⁵⁷²:

-- *такви обичај* П1,6, *на такви пријесто* БЦ189, *такви накит* КА10, *таквой ћескоти* П1,24, *да сам такви* П3,21, *срам овакви* Пј21, *такве моћи* Пј4, *такву књигу* Пј5, *случај такви* БЦ123, *Без овакве ћеце* ПВ101, *Раскош такви* ПВ124,

⁵⁷⁰ Б. Милетић, *Црмница*, 415; М. Пешикан, *СК-Љ*, 154; В. Караџић, *Пословице*, 33.

⁵⁷¹ А. Младеновић, *Данilo*, 142, Б. Остојић, *Петар I*, 147.

⁵⁷² М. Пешикан, *СК-Љ*, 150; Исп. А. Младеновић, *Данilo*, 143, Б. Остојић, *Петар I*, 147.

онакве куле КА45, Чим је такви ПА41, Је ли мирис икад такви ПА53, онаквом чељадету Х54...;

– овакови храмъ П1,22, на такви поступ ПА77, Није Србин мој такви ПВ20...;

– С' таком тугом и с' таком печали В22, Афериме таке дају СП38, Така свјетлост СП46.

70. Упитно-односне замјенице

Према облику чеса упитно-односна замјеница за каквоћу може да гласи *чесов, -а, -о*. Међутим, у нашем језичком материјалу ова форма има функцију неодређене замјенице за каквоћу⁵⁷³:

коя би се приће усвоила за сдну дворану за чесову експозицію П1,23, падашли се чесову уснјеху? ПЗ,4, Они би ради били пратити чесове беспослице ПЗ,22, да ти будеш Бог зна чесов велики научењак Пс12,6, дали би се мога наћи чесов средњи начин Пс25, изазват ... чесове интервенције МЗ,5, да јој се чесов крајчић очепи МЗ,5...

У функцији упитно-односне замјенице за каквоћу јавља се савремена књижевнोजезичка форма:

и какве су наредбе дате П1,15, Какав с отолен погледъ Божје свемогући! П1,19, Каква с' ту опетъ разкошъ! П1,32, И дух слоге какав вам је? ПВ13, Какав ти се сада, синко,/ Ови б'јели свијет чини? ПВ41, Какав бјеше српски народ ПВ100, Но видите какво бreme/ Послова се на ме свали! ПВ151, Какав такав, за ме живи ПА55...,

мада и она може, и то у одређеном виду, доћи на мјесто неодређене замјенице за каквоћу: *Па пред какви двор застане ПА20, Или удес какви други КА22, Ка' грабљиве какве тице Х97...*

Присвојна упитно-односна замјеница мушког рода често се јавља без крајњег *и: чиј* ПВ71; Пс17,1 или у облику *чи* ПА28, насталом послије испадања интервокалног *ј* и контракције вокала, који је иначе карактеристичан за црногорске говоре⁵⁷⁴.

Ријетки су примјери ових замјеница са партикулом *зи: по којојзи* СП54.

⁵⁷³ Исп. исто у СК-Јб говорима (М. Пешикан, СК-Јб, 152).

⁵⁷⁴ М. Пешикан, СК-Јб, 152; Д. Ђупић, Бјелопавлићи, 82; Ј. Вуковић, Пива и Дробњак, 62; М. Станић, Ускоци I, 212.

71. Неодређене замјенице

Облици неодређених придјевских замјеница врло су ријетки у језику Николе I, а ријетко се чују и у старим црногорским говорима⁵⁷⁵. Ексерпирали смо само неодређену замјеницу за каквоћу *печесов: на печесов војени Савјет* ПЗ,16 и неодређену присвојну замјеницу која има облик *печи: Под нечиј шатор!* БЦ167. Оба облика срећу се у старијим црногорским говорима⁵⁷⁶.

72. Одричне замјенице

Одрична замјеница за каквоћу има двије форме, као и у староцрногорским говорима⁵⁷⁷, мада је у превази савремени књижевнојезички облик:

- *безъ ничесова извинена* Пс11,3, *Ничесову помоћ* ПВ197, *индата ничесова* КА63;
- *за никакав положај* Пс19,2, *никакво челяде* Пс11,3, *никаква власт* ТЗ, *Никаквога добра није* ПВ22, *Без узрока никаква* КА71...

Одрична присвојна замјеница гласи *ничи*, што такође одговара говорима Старе Црне Горе⁵⁷⁸: *Није ничи по мој био!* ХЗ4,

73. Опште замјенице

Придјевске опште замјенице долазе најчешће у облику *сваки, свака, свако*:

свако јутро свако вече Пј9, *на сваки начинъ* П1,21, *свако право* Пс5,1, *дрво свако* Пј7, *нечистоће пунаи сваке* П1,5, *сваком приликом* П1,6, *са сваке стране* ПЗ,6, *свако зло* Пј9,2, *сваки син* БЦ16, *сваку муку* БЦ52, *свако доба* БЦ173, *звјерку сваку* ПВ112, *крот сваки* КА18, *час сваки* НК69, *Црмнички је ора' сваки* НК69, *чету сваку* НК71, *Сваки јунак* ПВ143...

Међутим, могу да гласе и *свакоји, свакоја, свакоје* и да несажете секвенце садрже и у косим падежима, у чему се огледа утицај говора његовог завичајног краја⁵⁷⁹:

свакојем ћару КА39, *Свакоја је добра у везира* КА64, *у свакоје срце* Х26, *Ти познајеш свакојега* НК31, *Одъ свакос лѣтше славље* Пј7, *на свакоје бојно поље* БЦ68, *На свакоју стрче страну* ПВ88, *свакоју ми душу пази* ПВ162, *Са свакојег српског краја* ПВ165, *Свакоја је добра у везира* КА64, *зло свакоје* НК17, *свакојега добра* НК73, *За свакоје о том колебање* КА40...

⁵⁷⁵ М. Пешникан, *СК-Љ*, 156.

⁵⁷⁶ М. Пешникан, *СК-Љ*, 158; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82.

⁵⁷⁷ М. Пешникан, *СК-Љ*, 158.

⁵⁷⁸ М. Пешникан, *СК-Љ*, 158; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82.

⁵⁷⁹ Ове форме долазе само појасом у СК-Љ говорима, и то углавном у средњем роду (М. Пешникан, *СК-Љ*, 151). Боље су посвједочене у Мрковићима (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 253).

Општа замјеница за каквоћу понекад гласи *свакојаки, свакојака*. У нашем корпусу егзистира и прилог *свакојако* (в. т. бр. 91. 3). Овакви облици нијесу забиљежени у старијим црногорским говорима али се спорадично срећу у појединим новијим⁵⁸⁰. Примјери:

разговор свакојаки ПА95, *свакојаке главобоље* ПВ47, *Рибе пуку свакојаке дају* КА39, *И са воћком свакојаком* Х95...

Кад је ријеч о облику опште замјенице за квантитет средњег рода, црногорски говори су подијелени: једни знају само за облик *све*, други за облик *сво*, а трећи за оба⁵⁸¹. Језик Николе I слаже се са СК-Љ говорима и бјелопавлићким говором и доследно има књижевнопјезички облик *све*:

све земљиште Пс17,1, *Хеј! Луково, племе мало, / А од крви све црвено!* НК47, *Састављено њиме српство / Наком њега све се осу* ПВ92, *Чиновништво све изврело* Х9, *и све село* Х34, *у све поље* Х60...

Што се тиче општих замјеница за квантитет, регистровани смо само примјер: *кад му браћа / Сваколика изгибоше* ПВ56.

Иначе се у функцији ових замјеница употребљава и придјев *цио*, што одговара стању у црногорским говорима⁵⁸² и језику старије црногорске књижевности⁵⁸³: *Цио сам се предавао* Пј44, *Н. В. сазвало є цио нѣгов Диван* П1,7, *цри би ти био ови вијек и цио живот* ПС12,3...

Генитив множине замјенице *сав, сва, све* гласи: *свијех* ПС12,2. Облик *свију* евидентирали смо у препису мемоара: *свију народа* Мп54, али он није одлика Николиног језика.

Општа присвојна замјеница има облик *свачи*, настао губљењем интервокалног *ј* и сажимањем два вокала *и*: *а мрак је свачи* БЦ181, као у црногорским говорима⁵⁸⁴.

74. Допусне замјенице

У нашем језичком корпусу ни придјевске допусне замјенице, као ни именичке, нијесу честе. Ексерпирани смо неколико примјера допусних замјеница за квалитет и припадање:

⁵⁸⁰ Ријетке примјере чуо је М. Пижурица у околини Колашина (М. Пижурица, *Колашин*, 141).

⁵⁸¹ За облик *све* исп.: М. Пешикан, *СК-Љ*, 151; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82; *сво*: Б. Милетић, *Црмница*, 428; *све/сво*: М. Пижурица, *Колашин*, 141.

⁵⁸² М. Пешикан, *СК-Љ*, 151; Б. Милетић, *Црмница*, 428; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 83; М. Пижурица, *Колашин*, 141.

⁵⁸³ Б. Остојић, *Петар I*, 150; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 121.

⁵⁸⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 151; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82.

Ако имате икаквога начина Пс26, да икакавѣ Султанѣ ун ноге ставіо П1,31, Зархероји црногорски/ икаквима изостају? ПВ105, Нит ичије љубопитство / Оружје му изазива ПА14, Уз икаква Господара НК82...

Још су ређе придјевске допусне замјенице сложене са *год*: *Какве су гођ околности* Пс5,4, *каква год била* БЦ105...

И једне и друге јављају се у складу са говорима Николиног ширег завичаја⁵⁸⁵ и језиком старијих црногорских писаца⁵⁸⁶.

ПРОМЈЕНА ПРИДЈЕВА И ЗАМЈЕНИЦА

75. Придјевско-замјеничка промјена

У независним падежима стање је као у савременом књижевном језику. О инструменталу једнине мушког и средњег рода и генитиву множине већ смо говорили у вези са јатом (в. т. бр. 37). Остали падежи за мушки и средњи род у једнини и сва три рода у множини показују колебања у вези са покретним вокалима. Присутна су и колебања у погледу односа *-и-* и *-ије-* у множинским придјевско-замјеничким формама.

Придјевске ријечи у генитиву и акузативу (ако одређују именице које значе живо) једнине мушког и генитиву једнине средњег рода најчешће имају наставачку морфему *-ога/-ега*, с покретним вокалом *а* у финалном положају:

...кралѣвога сина Пј1, Вашега Правитељства Пс7, понижења људскога П1,10, за нашега времена П1,21, лажавога Мухамеда П1,22, након косга П1,23, без мапитога, поганого и отровного П3,14, свога ближњегга М4, бољегга и мушкијегга Г1,1, мога љубљенога зета Г5, арапскога рода ПА45, судбинама јуначкога народа црногорскога ППс2, најгрђегга одметника БЦ208, осим крста црквенога БЦ263, са народа бугарскога ПВ97, из ведрога неба Х37, У ладове раја небескога,/ У подножје Бога великога КА45, Глас доброга барјактара НП12, до мора сјеверного СП62...

Међутим, и примјери са истим наставком али без крајњег вокала доста су бројни, како у пјесничком тако и у прозном дијелу нашег језичког материјала:

...хладногѣ вина Пј1, идућегѣ мѣсеца Пс7, Вашегѣ Императорскогѣ Величества Пс7, из његовог доброг расположења М3,4, ни из једног ни другог доба М4, са нашег мора Г1,3, главног инспектора Г5, његовог старог и вјерног сродника и

⁵⁸⁵ М. Пеншкан, *СК-Љ*, 151.

⁵⁸⁶ Б. Остојић, *Петар I*, 150.

пријатеља Г5, Царског Села ПЗ,10, до данашњег журнала ПЗ,24, славом покривеног врховног команданта Т1, Црногорског издајника БЦ208, Црногорског ускреснућа ПВ43, мртвог тјела ПВ92, сјетног друга ПА46, С африканског топлог свјета ПА61, Ка' рођеног брата прима Х98...

Краћи облици придјевско-замјеничке промјене у генитиву и акузативу, без завршног вокала *а*, шире се у употреби од 18. вијека⁵⁸⁷. Међутим, од познатих црногорских писаца који су стварали у 18. и 19. вијеку на простору старе Црне Горе⁵⁸⁸, једино Никола I употребљава краће облике у већој мјери и у прозним и у пјесничким текстовима. Тиме се његов језик одваја и од главнине старијих црногорских говора⁵⁸⁹.

Придјевско-замјенички облици датива и локатива једнине мушког и средњег рода подједнако су бројни са завршецима *-оме/-ему* и *-ом/-ем*, дакле, са завршним вокалима како је једино потврђено у већини црногорских говора⁵⁹⁰, и без њих, како је најчешће у сјеверозападним говорима Црне Горе⁵⁹¹:

– *вашему юнаштву* Пс1, као *најстаријему, најмудријему* Пс12,11, *о овоме предмету* Пс25, *о томе чудноме крају* П1,11, *моме крицу юначкоме* П1,26, *у томе правцу* ПЗ,16, *при моме Ловћену* МЗ,2, *Народу Црногорскоме* Г2,1, *мојему родоначелнику* Г4, *својему државнику својему генералу, ... својему сину* Пс16,1, *Нашему братству* БЦ17, *Несретноме отпаднику* БЦ238, *Захумскоме војеводи* ПВ65, *На чистоме пољу* ПА74, *по мојему опхођењу* ПА106, *У твојему, нашо, здрављу* Х71, *при преступу његовоме* КА61, *вранцу моме крилатоме* СП25, *По Морињу високоме* СП39...;

– *у томъ храму* Пј4, *сяйномъ баю* Пј3, *народу шараначком* Пс4, *у сваком могућем случају* Пс25, *у противном случају* Пс16,3, *у једном великом салону* ПЗ,7, *сваком богоданом напредку* МЗ,2, *лакшем саобраћају* МЗ,2, *у другом свијету* Г1,1, *крвавом четничком ратовању* Г2,2, *нашем племену* Т1, *Свом остане сретњем пуку* БЦ197, *Да латинском свјету сија* ПВ82, *У арапском гробљу* ПА63,

⁵⁸⁷ А. Младеновић, *Рајин*, 105, 106. и фуснота 367.

⁵⁸⁸ Владика Данило има искључиво луж облике (А. Младеновић, *Данило*, 145), владика Василије такође, а неколика изузетка у језику Пестра I објашњавају се утицајем секретара или се сматрају грешкама (Б. Остојић, *Петар I*, 152). Д. Вушовић не помиње краће облике у Његошвом језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 33), а Миљанов има пар краћих облика само у стиху (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 122).

⁵⁸⁹ За искључиву употребу наставка *-ога/-ега* исп.: М. Пешикан, *СК-Љ*, 162; Б. Милетић, *Црмница*, 412; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 84; М. Пижурица, *Колашин*, 146; а за доминантну исп.: М. Стевановић, *Источноцрн.*, 77,78; Д. Вушовић, *Диалекат*, 49, 50.

⁵⁹⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 163; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 78; Б. Милетић, *Црмница*, 412,413; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 84; Д. Вушовић, *Диалекат*, 49,50; М. Пижурица, *Колашин*, 146.

⁵⁹¹ Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 63.

твом дивљем роду ПА81, к једном храму ПА86, у срцу тужном ПА90, Сличном орлу НК46, онаквом чељадету Х54, свакојем ћару КА39, јасном дану НП16...

Будући да се за оба падежа узимају по поријеклу двије врсте наставака, дужи дативни и краћи локативни, овдје се може говорити о напоредном обличком синкретизму, с тим што је старије *-ому* замијењено новијим *-оме*. Првобитну варијанту, форму са наставком *-ому*, која је иначе својствена писцима из западних крајева српско-хрватске језичке територије⁵⁹², Никола I уопште не употребљава, премда се она среће у језику осталих Петровића⁵⁹³. Од свих црногорских говора њу познаје једино мрковићи говор⁵⁹⁴. Никола I не употребљава ни црмничку варијанту са наставком *-еме*⁵⁹⁵.

У множини је остварен синкретизам датива, инструментала и локатива. У свим овим падежима напоредо егзистирају наставци некадашње меке и тврде промјене, са покретним вокалима и без њих:

а) Датив множине:

-има/-ијема:

– *свима вѣтровима Пј9, сиромашнима и немајућима Пс11, са твојима успјесима КА50;*

– *опісма Пс9, и сдпісма слугама П1,17, великісма П1,18, некијема П3,3, моијема савременицима М2, свијема вама Г1,1;*

-им/-ијем:

– *здравим људима Пс15, нашим предјелима М3,5, њиовим душама Пс12,4, модерним културним предметима М3,1, војним лађама Г1,3, каменима драгим Х7, свим људима Х26, и срчаним многим тугам' СП53;*

– *новісѣ кућама Пс9, горепоменутиѣмъ Пс11, побрканијем теоријама Пс12,3, другијем жупанима ПВ112, својијем пристаицима ПВ156, мутнијем данима КА49,*

б) Инструментал множине:

-има/-ијема:

– *предкоима М3,2, с областима цијелима ПВ155, А рукама све твојима БЦ277, пред мојима орловима СП56;*

⁵⁹² М. Ствановић, *Савремени I*, 261.

⁵⁹³ Искључиво наставак *-ому* има владика Данило (А. Младеновић, *Данило*, 146), док је наставак *-оме* доминантан над ријетким *-оме* у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 152).

⁵⁹⁴ Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 228.

⁵⁹⁵ Б. Милетић, *Црмница*, 413.

- *с'коисма* Пс2, *свијема свецима* Пс18, *с' больісма коньма* П1,28, *с' нашісма* П1,33, *међу сретнијема ... данима* Г3,

-им/-ијем:

- *ускимъ сокацима* П1,5, *с' јуначким рукама* М3,2, *насилним средствима* Т6, *с неким дипломатима* Пс16,2, *с' јуначким рукама* М3,2, *другим уништавајућим срествима* П3,23, *С појединим путницима* ПА14, *За њезиним корацима* ПА67, *с различитим/ Осјећајим'* ПА104;
- *с' наітакићенисмъ* Пс11, *с' малијем новчаним средствима* М3,2, *златнијем кубетима* ПА18;

в) Локатив множине:

-има/-ијема:

- *у рукама мојима* Х74,
- *о стварима тајнијема и домаћијема* Пс12,7,

-им/-ијем:

- *у повољним околностима* Пс19,1, *о њиовим старим царевима* П1,11, *о нашим приликама* П3,14,20, *у овим данима* Т1, *у овим крајевима* Пс19,2, *о женским врлинама* Пј9, *о њиовим породичним стварима* Пс12,8, *На Вучијим доловима* СП56;
- *фамилијарнијем особама* Пс12,8, *о странама медунскијем* БЦ271, *у овијем крајевима* ПВ88, *у својијем синцирима* ПВ119...

Напоредном употребом наставака некадашњих тврдих и меких промјена Никола I се још једном одваја од дијалекатске базе, јер су у главнини црногорских говора наставци тврде промјене једини или доминантни⁵⁹⁶.

Исто вриједи и за генитив множине придјевско-замјеничких ријечи, јер и њега одликује напоредна употреба наставака некадашњих меких и тврдих основа⁵⁹⁷ (в. т. бр. 37), често и у истом стиху:

⁵⁹⁶ За једини исп.: М. Пешикан, *СК-Љ*, 162; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 28; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 61; М. Пижурица, *Колашин*, 146; за доминантни: М. Стевановић, *Источноцрн.*, 78; Б. Милетић, *Црмница*, 412, 413; М. Станић, *Ускоци I*, 220, 221; напоредна употреба наставака тврде и меке придјевско-замјеничке промјене заступљена је у говорима западне Црне Горе (Д. Вушовић, *Диалекат*, 49, 50), а једино мрковићки говор зна само за наставке меке промјене (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 117).

⁵⁹⁷ Генитивни наставак некадашњих меких основа не познају СК-Љ и источноцрногорски говори (М. Пешикан, *СК-Љ*, 162; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 7), затим ни бјелопавлички, ни говор околине Колашина, као ни говор Пиве и Дробњака (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82, 84; М. Пижурица, *Колашин*, 146; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 61); примјери с њим изузетно су ријетки у црмничком (Б. Милетић, *Црмница*, 414), доминира једино у мрковићком говору (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 229).

Бољијех коња, бољих јунака БЦ118, Морачкога б'јелог вала НП4, Свиценијех танких жица НП9, Овом бегу силеноме СП39, И слободним земљацима/ Твојијема у њ објави СП107...

Дијалекатски завршетак генитива множине *-ија* не налазимо у Николином језику, иако је присутан у многим црногорским говорима⁵⁹⁸.

76. Именичка промјена придјева и замјеница

У обликовању писаног израза, нарочито поетског, Никола I Петровић доста се често служио придјевима чији се зависни облици мијењају по именичкој деклинацији. У мањој мјери и његови претходници и савременици употребљавају неодређене облике придјева⁵⁹⁹. Највише таквих примјера ексцерпирани смо за генитив и акузатив једнине, мада није занемарљив ни број таквих примјера датива и локатива, такође једнине. Регистрован је и један вокативни облик, који је посебно интересантан кад се зна да и вокатив придјева неодређеног вида има наставак *-и* по придјевској деклинацији. У народним говорима придјеви одређеног вида потискују из зависних падежа придјеве неодређеног вида⁶⁰⁰. У савременом књижевном језику придјеви чији се зависни облици мијењају по именичкој деклинацији толико су ријетки да се квалификују као архаични⁶⁰¹.

У нашем језичком материјалу облици именичке деклинације најфреквентнији су од описних придјева, као у народној књижевности и Вуковом језику⁶⁰²:

а) Генитив:

цјела канала П1,14, надахнута духа П3,20, чудна посла Пј9,1, синя мора Пј3, лијепа гласа БЦ45, 179, извора тог чудесна Пј4, чиста зрака БЦ12, до тврда Спужа БЦ113, напшљедника млада БЦ119, мила завичаја БЦ125, спомена света БЦ127, проста племића БЦ127, Лијепа дара Црнојевића БЦ157, ход оружана

⁵⁹⁸ Доминира у бјелопавлићком, црмничком и паштровском говору (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 82, 84; Б. Милетић, *Црмница*, 414; М. Јовановић, *Паштровићи*, 363, 364); поред завршетка *-ије(х)*, редовно долази у СК-Јб и источницрногорским говорима (М. Пешикан, *СК-Јб*, 162; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 7), рђе у говорима околине Колашина, и то у пограничној зони према Васојевићима (М. Пижурица, *Колашин*, 146), као и у мрковићком говору и говору никшићке околине (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 229; Д. Вушовић, *Диалекат*, 50).

⁵⁹⁹ Именичка промјена придјева заступљена је мањим бројем примјера у језику владике Данила и Петра I (А. Младеновић, *Данило*, 144, 145; Б. Остојић, *Петар I*, 154), док нешто више примјера одликује језик М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 124–126).

⁶⁰⁰ М. Пешикан, *СК-Јб*, 161–163; Б. Милетић, *Црмница*, 426; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 77; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 86; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 228, 229; Д. Вушовић, *Диалекат*, 49; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 62, 63; М. Пижурица, *Колашин*, 143.

⁶⁰¹ М. Стевановић, *Савремени I*, 264.

⁶⁰² М. Стевановић, *Вуково дело*. 107–111.

човјека БЦ174, слатка мириса БЦ194, дивна гњева БЦ202, Црна гласа и ужаса! БЦ232, чим се гвожђа чудотворна ... дохватио БЦ259, слушаја грозовита БЦ265, сунца млада ПВ6, луда посла, луда ћара ПВ11, чудна чуда ПВ18, сјајна лица ПВ27, од велика зла општега ПВ148, Није било рата оправдана КА51, рода пуста КА59, Изгубио баба мила ПА12, јутра рана ПА33, До арапског б'јела хана ПА33, уобразна самостана ПА43, Срца харна ПА45, јутра рана ПА62, Али мјеста ... оправдана ПА103, мрка лица Х11, И личнога њина нама Х17, б'јела града Х53, студена Дунава Х88, Спрам бијела Беча њемачкога Х88, Без мртвога и рањена НК79, Код ... И његова врана хата СП33, равна поља СП146, О удесу рода мила СП68, сиња мора СП81, Са узглавља свога мека СП106, Св'јетла зрака В23, И једнога ватрена погледа В24, Истина је да готова повца/ Немам на пут собом да понесем В30, Ја ћу наћи код оног народа,/ Племенита доисто и мудра В30, зла времена БЦ119, од зла пута ПВ87, зла укура ПА21, Зла случаја, зла удеса Х41, злог маха КА9...;

б) Датив:

Да цислу св'јту прича Пј9,3, Но га изби на лаж и пр'јевару/ Живу мени из слабачки шака В21, Том соколу своје сиву НП4, к б'јелу хану ПА25, Изгубљену пут показаш ПА33...;

в) Акузатив:

...кога жедна и срамотна Пј9,2, носи мртва Деана БЦ163, Те ме тако јадна стара/ Уцвијели одвећ здраво БЦ224, Мрежа лови силна лава БЦ252, походићу вјереника мога млада БЦ280, коња јаха чудновата ПВ174, Скадру граду не би наша равна КА39, Да злотвора црна потражимо КА75, Арапа поносита ПА65, хата силовита ПА65, Арапа непозвана ... срио ПА93, Дарујте ми мила оца Х48, кријеш ... мрка хајдука Х93, За што бих те преварила/ Милостива и доброга? Х107, Тражиши кога? .. луда тића! СП30, Да прихвате добра хата СП48, Човјек један узјахао/ Хитра коља НП3, Да л' га жива или мртва/ Ко год, можда, гдје год крије? ПСС5, Да је младог књаза Растка/ Застапуо једно вече. Обливена са сузама/ Пред иконом на кољена/ У молитви страсној, врелој/ Чак до земље превијена ПСС6...;

г) Вокатив:

О, јадан Станко! БЦ189;

д) Локатив:

...у том храму оправљну Пј4, У злокобну Некудиму ПВ158, На малену селу Вишу Х41, На бијелу Оногошту СП157, У далеку и туђу свијету В29, На престолу пуну славе ПВ164, о злу јунакову КА32...

Није мали број примјера именичке промјене ни од присвојних придјева на *-ов/-ев*. Међу њима је и неколико примјера именовања лица по припадности оцу и топонима, гдје у црногорским говорима искључиво долазе облици неодређеног вида⁶⁰³:

а) Генитив:

Црнојева трага Пј49, до Данилова Града Пс9,3, рад хајтера/ Узима је Лотрекова ПА101, скута Муратова СП73, Пут Моста је Везирова НП14, До бегова тврда моста Х32, Без ... динова измећара Х39, За отчева добра В30, Од Вуксана Булатова НК41...;

б) Датив:

дао сам њ наредбу Петру Филипову Пс3, Душанову јуначкоме/ И несретњом царству мрче! ПВ158, Иванову трону КА86, Младом срцу Аметову ПА13...;

в) Акузатив:

ађутанта царева ПЗ.6, Вук имаше пашенога/ Лазарева другог зета ПВ181, Симова друга ... прекорити може свако Х37, ... добије ... сина царева Матију В27, Илију Ђуканова НК47...;

г) Локатив:

Спрама лучу мјесечеву ПА57, У прољећу мирисаву СП105, У букову сјела хладу Х86, На Пелеву опет Бр'јегу НК27, о Митрову дану СП39, У Урошу Душанову сину В25, по отетом земљишту непријатељеву Пс19,1...

По именичкој промјени регистровали смо и неколико примјера присвојног придјева на *-ин*: *У Бланкину поћ' олтару ПА86, поздрављам Пека Павловића и Јована Лучина Пс1,2.*

Што се тиче замјеница, највише облика по овој промјени има присвојна замјеница *његов*, а ту су и ријетки примјери присвојних замјеница *њин*, *њен*, *њихов*:

а) Генитив: *са н њгова П1,12, његова загушења ПЗ,1, и његова Арванита сина КА8, за врлине и њна створа Пј9,3, њина дома ПА7, Њина рода ПА48;*

б) Датив: *Што њихову пријети животу В28;*

в) Акузатив: *његова заступника ПЗ,16;*

⁶⁰³ М. Пешкић, *СК-Ј*, 161.

г) Локатив: *о његову паду* КА64, *У његову двору* В23.

Иако су облици именичке промјене придјева у релативно доброј мјери присутни у језику Николс I, њему је ипак својствено губљење семантичке разлике између придјева одређеног и неодређеног вида, а она се не чува ни у језику Вука Караџића, ни у данашњем књижевном језику⁶⁰⁴.

Занемарљив је број примјера придјева одређеног на мјесту придјева неодређеног вида у предикатској функцији: *то је човјек чудновати* ПВ19, *Дан је ови знаменити!* БЦ266, који се могу објаснити и удовољавањем захтјевима версификације, а ексцерпирани смо и примјер придјева на *-ов* у одређеном виду: *низъ Лугъ Косови* Пс9,2.

77. Компаратив и суперлатив

Будући да се поређење придјева у језику Николе I Петровића највећим дијелом врши као у савременом књижевном језику, овдје излажемо само неколико појединости које се не подударају са савременим језичким стандардом.

У најфреквентнијем суфиксу за грађење компаратива често долази до сажимања два *и* послје испадања интервокалног *ј* (в. т. бр. 41. ж). Регистровани смо и примјере са очуваним *ј* у истом суфиксу али без крајњег вокала, и то само у *Пјеснику и вили*. Пошто такав облик није употребељен у циљу постизања одређеног броја слогова у стиху, вјероватно је ријеч о туђој интервенцији приликом штампања: *малодушниј* ПВ8, *постариј* ПВ10, *паветниј* ПВ17, *радиј* ПВ85, *Најсмјелиј* ПВ186, *часниј* ПВ201. Такав компаратив има и једини поредиви глагол *вољети*: *волиј* ПВ18; СП88.

Компаративни суфикс *-иј-* заступљен је у једној мањој групи придјева противно савременој књижевнојезичкој норми, чак и у једном придјеву на *-ски* који нема могућност поређења: *височија* П1,22, *дражија* Г2,2, *најишија* ПВ46, *Жесточије*⁶⁰⁵ ПВ65, *Друга хуђа још хуђију буди* КА68, *мушкијега* Г1,1, поред: *вишиисхъ* П1,21, *најжешћи* Х7, *хуђег* СП73.

Компаратив и суперлатив од придјева *лош* гласе *грђи* и *најгрђи*, што је такође дијалекатска црта⁶⁰⁶: *Мог отачаства судбина горка/ Што год је грђа, љубим га вруће* БЦ39, *Што рај за нас Турке спрема/ За најгрђе од Турака...* БЦ68...

⁶⁰⁴ М. Стевановић, *Вуково дело*, 90, 91; *Савремени I*, 261, 262; Т. Марећ, *Gramatika*, 204.

⁶⁰⁵ Овакав компаратив може се чути у СК-ЈБ говорима (М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 160), као и у црмничком и бјелопавлићком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 422; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 85). Исп. и: Б. Остојић, *Петар I*, 158.

⁶⁰⁶ Б. Милетић, *Црмница*, 422, 423.

Плеонастични суперлатив је изузетно риједак. Везује се само за редни број *први*⁶⁰⁷: за *најпрве* Пј10, *најпрви* КА53; НК11,21, *најпрвоме* ПВ166, *најпрвога* Х39...

У примјеру: *понајтврђи* КА26, други степен поређења истакнут је префиксом *по-*, што је сасвим обично у старим црногорским говорима⁶⁰⁸.

Осим додавањем префикса *нај-* на компаратив, суперлатив се гради и помоћу префикса *пре-*: *преватрене* Х8, *прескупи* Пс9,2, *предубока* ПВ129, *Прелијепу* ПВ133, *Превелика* ПСС5, *преужасно* ПВ51, *Прекукавно* ПВ78...

78. Бројеви

Никола I често употребљава бројеве, мада их у прозним аутографима периферично обиљежава цифрама, нарочито ако се ради о великим незаокруженим бројевима. Овдје ћемо обратити пажњу на облик и употребу свих врста бројева и бројних именица.

1. Прости бројеви од један до десет обликом својим не разликују се од данашњих: *едан* Пс9,1, *два* П1,34, *двіс* П1,26; Г1,1, *три* Пс8; Г2,1, *четири* Пс8, *пет* М3,4; НК13, *шест* ПВ15, *седам* Х40, *осам* Х31, *девет* НК17, *десет* П3,6; НК17...

Ексерпирани смо и број *оба* Пј45; Пс27, који у женском роду најчешће има нестандардну форму са ијскавским рефлексом јата: *обије* Пс16,2; Пс27; Г1,1; М2, поред ређећег облика са јекавским рефлексом: *обје* Пј41. Регистровани смо и плеонастичне форме у мушком и женском роду: *обадва* Пј48; ПВ18, *обадвије* Пј49.

Број *један* има сва три рода и оба броја, једини је основни број који се мијења, и то по придјевско-замјеничкој промјени:

однога Пс4,2, *Једни* ПА43, *једном* Пс12,3, *једно* П3,1, *једну* П3,5, *једна* П3,6...

Основни бројеви *два*, *оба*, *три* и *четири*, као у старијим црногорским говорима, непромјенљиви су⁶⁰⁹: *С имена га два крстише* ПВ112, *са два ађутанта* П1,34, *су два брата* НК52, *су два прста* КР3, *Су два сунца* СП77, *Су оба срества* БЦ145, *с четири пера* БЦ126, *У два се опет свијета слуша* БЦ153... Иако се у старијим црногорским говорима очувала деклинација бројева женског рода *двје* и *об(и)је*⁶¹⁰, у језику Николе I

⁶⁰⁷ Исп. исто у ускочком говору (М. Станић, *Ускоци I*, 219). М. Пешикан у СК-Љ говорима биљежи још примјере: *најгори*, *најдоњи*, *најпотоњи* и *најзадоњи* (М. Пешикан, СК-Љ, 161), а Д. Ћупић у бјелопавлићком говору: *најзадоњи*, *најкрадоњи* и *најпотоњи* (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 85).

⁶⁰⁸ Ђ. Милетић, *Црмница*, 423; М. Пешикан, СК-Љ, 161; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 85.

⁶⁰⁹ Ђ. Милетић, *Црмница*, 431; М. Пешикан, СК-Љ, 165; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 82; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 87.

⁶¹⁰ У СК-Љ говорима задржали су се датив, инструментал и локатив бројева женског рода *двје* и *обје* (М. Пешикан, СК-Љ, 165), у црмничком датив и инструментал истих бројева и ређе броја *три* (Ђ. Милетић, *Црмница*, 431), М. Стевановић саопштава да у источноцрногорским говорима једино број *три* уз имена женског рода познаје свс облик, а да број *двје* у свим падежима има двојински облик *двѣма* (М.

они нијесу доследно промјенљиви: *с' обје стране* Пј41, поред: *И бојим се да и нама/ Двјема данас што не буде!* БЦ270, и да се разговорим с њима *двјема* КР19. Употреба основних облика ових бројева за све падеже преовлађује у савременом језику⁶¹¹.

Број *оба* једном долази у функцији збирног броја *обоје*, вјероватно из метричких разлога. Мислећи на главне јунаке Абен-Амета и Бланку, пјесник каже: *Поштовање исто оба/ Спрам својијех вјера хране* ПА68.

У аутографима, код основних бројева од једанаест до деветнаест регистровани смо уметање сугласника *ј*, док у штампаним изворима те појаве нема (в. т. бр. 41. г). У бројсвима 20, 30... повремено долази до губљења вокала *е*, али само у пјесничком дијелу корпуса (в. т. бр. 42. д). Консонантска група *ст* у наведеним бројевима доследно се чува, чиме се језик Николе I разликује од црногорских говора (в. т. бр. 50. 3).

У сложеним бројевима увијек се употребљава везник *и*⁶¹²:

двадест и три Пј38, *двадесет и два* ПА12, *шесдесет и пет* НК75, *Двадест и шест* НК80...

2. Редни бројеви се, такође, често употребљавају. Мијењају се по замјеничко-придјевској промјени. Ради илустрације наводимо примјере:

први ПВ46, *првом* ПС12,1, *прво* Пс5,1, *други* ПЗ,9, *другога* Пс4,2, *другом* Х48, *друго* Пс5,1, *трећи* ПВ46, *трећа* Х22, *треће* ПА109, *четврту* Х82, *пети* Пј22, *осмо* Х46, *педесета* ПВ3, *шесдесета* Пј38...

3. Збирни бројеви се ријетко срећу у језику Николе I, али њихова употреба углавном је у складу са савременим књижевним језиком⁶¹³. Регистровани смо примјере у којима се збирни бројеви односе на збир разнородних бића, као и оне у којима се употребљавају уз именице плуралија тантум:

Оно двоје КА84, *Од седморо Брда* НК40, *двоје драго* ПА67, *обоје /драго/* ПА67, *троје носица* Х50, *Па обоје на балкону/ Врата живо отворићу* СП123.

Збирни број *двоје* једном долази да означи двојицу мушкараца: *Нема ћара у њих двоје!* (у Сима и Перишу) Х18.

У препису мемоара конструкција *на + троје* означава подјелу на три дијела: *И Црногорци су морали подијелити своју војску на троје* Мп16.

Стевановић, *Источноцрн.*, 83); бјелопавлићки говор зна за облике датива, инструментала и локатива бројева *два*, *оба* и *три* уз имена женског рода (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 87).

⁶¹¹ Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика*, 102.

⁶¹² Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 164; Б. Милстић, *Црмница*, 430; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 81; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 66.

⁶¹³ У језику Николе I нема дијалекатских облика типа *двојенајесторо*, који се срећу у *СК-Љ* и источноцрногорским говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 164; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 83).

4. Мултипликативни бројеви јављају се с именицом *пут(а)* али се ни у једном примјеру не пишу састављено: *један пут* 42, *два пута* НК31; Х95, *три пут* КА16, *три пута* КА31, *седам пута* НК13, *Сто пута* Х44,54, *триста пута* Пј49; ПА32... Да ли ће бити употребљен облик *пут* или *пута*, често зависи од потреба стиха. Ексерпирали смо један примјер и са именицом *ред*: *једаред* ПА68.

У језику Николе I ријетки су мултипликативни бројеви који у свом саставу имају редне бројеве: *девети пут* БЦ91.

Забилежили смо и неколика мултипликативна броја изведена наставком -ом од редних бројева, што је особина појединих црногорских говора и старијих писаца⁶¹⁴: *Кад јој првом виђех очи* БЦ137, *А другом га доље спусти,/ Другом опет низ образе/ Савије се перчин густе ...* Х63, *Обрнух се пут Жабљака/ Нехотице опет другом* КА19. Истим наставком може се извести и од броја *један*: *Ваља једном да умрете* Пј48. Овдје ћемо навести и један забилежени придјев у тој функцији: *Кад целивах најпотоњом/ Хладну раку мајке моје* КА17.

Необичан је и мултипликативни број *другда*, вјероватно настао према прилозима типа: *негда*, *нигда*, *свагда*, који се, такође, срећу у нашем језичком корпусу (в. т. бр. 91. 2): *Па другда је опет љутит* Пј45,1, *Другда опет чини ми се* Х101, *Те ми другда миса дође* КА22.

Облике типа *дваи*, *трии* и сл., присутне у појединим црногорским говорима⁶¹⁵, нијесмо регистровали осим у говору ликова у јединој прозној Николиној драми: *Још их куцни по једном по дваи* КР86, *и да се обрнеш дваи* КР166, те их не сматрамо елементима његовог личног језичког израза.

5. Бројеве са приближном вриједношћу имамо у примјерима: *два три дана* Пс9,1; Х95, *три четири дана* Пс9,2, *три четири оборио* Х112. Између њих се не пише цртица која је предвиђена савременим правописом⁶¹⁶.

6. Што се тиче простих бројних именица, у напоредај употреби налазимо бројне именице *тисућа* и *хиљада*⁶¹⁷, као у Његошевом језику⁶¹⁸:

⁶¹⁴ В. Б. Милетић, *Црмница*, 433; М. Пижурица, *Змајевић*, 309, 310; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 132.

⁶¹⁵ Овакви облици су ријетки у СК-ЈБ говорима (М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 183), док су у источницрногорским нешто чешћи (М. Стевановић, *Источницрни.*, 84). Налази их и Д. Ћупић у бјелопавлићком говору (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 88).

⁶¹⁶ *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, МС/МХ, Нови Сад – Загреб, 1960, 81.

⁶¹⁷ Грчка ријеч *хиљада* употребљава се у нашим споменицима од 15. вијека, али је успјела да потисне именицу *тисућа*, која се првобитно употребљавала на цијелом подручју српскохрватског језика, а данас се очувала само у западним крајевима (А. Белић, *Историја*, 270).

⁶¹⁸ М. Стевановић, *Речник II*, 383, 472.

на тисуће КА46, тисућа ће бити десет БЦ244, пет тисућа ПВ166, тисућах осамдесет ПВ146, Са тисућа триста војске ПВ177, тридестъ хиљада Пс2, хиљадама Х61, хиљаду НК25, И с хиљадом Малисора НК70...

Регистровали смо још неке бројне именице: *сто милиона франака* Пс23, *милион дуна* П1,6, *милијоне, билијоне, трилијоне* КР93...

Од бројних именица са завршетком *-ина* често се употребљава именица *стотина*⁶¹⁹, и самостално и у синтагмама, али напореда с бројем *сто*⁶²⁰: *стотина* Х50, *стотину* КА65; Х54, *стотином* КА65, *три стотине* Пј21, *пет стотина* Х76, *сто тачниста* Пс9,1, *око сто темеля* Пс9,1, *сто година* ПА58 *триста пута* Пј49; ПА32. Поред ове, издвојили смо још бројну именицу *петина* Х86.

У нашем језичком материјалу присутне су следеће бројне именице на *-ица*:

двоици Пс23, *двојица* Х11, *тројица* Х46, *обоица* П1,25, *обојица* Х9, *тројицу* КА18...

Бројне именице на *-ица* у језику Николе I не односе се само на одређен број мушких лица, него, као у црмничком говору, и на збир лица мушког и женског пола⁶²¹:

Стриц и отац и дјевојка/ Узјахали сви тројица Х46, *мајко .../ и ви браћо, обојица/ Оппростите .../ сва тројица!* ПС78, *На спајшук баба мога/ Настали сте обојица* (Аиша и Селим) КА26, *Умрли су сада обојица* (Одо-бег и његова кћер Фатима) КА84, *Сви тројица завикаше* (Лотрек, Карлос и Бланка) ПА104, *обоици су се заврћеле сузе у очима* (цару и царици) ПЗ,7, *што би с Јанком и с Настасијом?... Ка' да работа не иде... Са стране обојице* КР144.

У неколика примјера бројне именице односе се на множину именица мушког рода:

Нека Немци и Маџари/ Пред трупама вашим беже!.../ Па помоћу тамо Русах/ Обоицу укопајте Пс45,2–3, *И тако се сврши битка/ Од Србаља и Турака; Част нека је обојици* ПВ197, *Не би нам се, ја мним, оглушили браћа Шумадинци, ни Бугари, па ни браћа Хрвати... У које би се човјек од те тројице боље поуздао...* КР14.

⁶¹⁹ Именица *стотина* умјесто *сто*, *ста* обична је у нашим споменицима већ од 16. вијека (А. Белић, *Историја*, 270).

⁶²⁰ Исп. исто у: М. Пешикан, *СК-Љ*, 163, 164; Б. Милетић, *Црмница*, 430.

⁶²¹ Б. Милетић, *Црмница*, 433.

ГЛАГОЛИ

ПРОСТИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

79. Презент

1. Што се тиче презентских наставака у језику Николе I, одступања од савременог књижевнојезичког стања незнатна су и дијалекатског су карактера. У трећем лицу једнине и множине не налазимо ненародни наставак *-т*, који се јавља у језику владике Данила и Петра I⁶²².

а) Поред савремених књижевнојезичких облика са наставком *-у* у првом лицу једнине глагола *моћи* и *хтјети*: *могу* Пј49; ПВ33, *немогу* Пј7, *хоћу* Пс14,1, *нећу* М4; Х11, Никола I употребљава општецрногорске дијалекатске презентске облике *виђу* и *вељу*⁶²³:

виђу Пс8; Пс27; Пј12; БЦ21,116; ПВ9; КА39; НП15, *вељу* Пс12,11; Пс22, *невељу* ПЗ,24, *не вељу* БЦ187...

б) Друго лице једнине глагола *моћи* налазимо без наставка, у облику *мож*⁶²⁴, а глагола *хтјети* и са окрњеном основом, и то углавном испред упитне речце *ли*, што одговара црногорским говорима⁶²⁵:

Тако што мож' ли рећи од руге БЦ22, *Не мож' ли са мном под једно шљеме* БЦ23, *Да мож' знати* КА8, *Да поћем тамо ја, да-ну оли?* БЦ20, *С неком отолен, оли знат', брате?* БЦ26, *Остави, јадна, но оли доћи?* БЦ192, *Еј, јуначе! оли воде?* БЦ270....

али поред бројнијих пуних облика: *можеш* Пс11,3; БЦ36, *неможеш* Пс9,2, *Хоћеш ли* БЦ37, 205...

Ексерпирали смо сличан примјер глагола *видјети*: *В'иш у њима младост дише!* ПА53, поред чешћег *видиш* БЦ63; КА31. Ова појава, такође, спада у дијалекатске⁶²⁶, али

⁶²² Презентски облици трећег лица с наставком *-т* у језику владике Данила српскословенског су карактера, док су у језику Петра I последица његовог руског образовања (А. Младеновић, *Датило*, 153; Б. Остојић, *Петар I*, 160).

⁶²³ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*, 174; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 85; Б. Милетић, *Црмница*, 448; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 89; Д. Вушовић, *Диалекат*, 57; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 67; М. Станић, *Ускоци I*, 236; М. Пижурица, *Колашин*, 157. У мрковићком говору стари наставак *-у* у првом лицу једнине презентса сачувао се у првих пет Белићевих глаголских врста (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 225);

⁶²⁴ У језику Николе I не налазимо старију форму *мош*, која је како закључује проф. Р. Симић, уважавајући мишљења и осталих дијалектолога, утицала на стварање секундарне форме *мож* (Р. Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX, Београд, 1972, 389).

⁶²⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 171, 174; Б. Милетић, *Црмница*, 448; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 90; Д. Вушовић, *Диалекат*, 58; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 68; М. Станић, *Ускоци I*, 235, 236;

⁶²⁶ М. Пешикан сматра да би се облик *виш* могао двојачко тумачити: као редукција условљена положајем ван реченичног акцепта или као траг некадашњег атематског облика (М. Пешикан, *СК-Љ*, 174), док проф.

је као и претходна послужила у пјесничке сврхе. Из истог разлога ове облике употребљава и Његош⁶²⁷.

в) Језику Николе I није својствена употреба дијалекатских облика *хоте*, *нете*⁶²⁸, који се спорадично срећу у Његошевом језику⁶²⁹.

Насупрот Николи I и Петру II, побројане дијалекатске особености скоро су сасвим непознате владици Данилу и Петру I⁶³⁰. Очигледно је да су им прва двојица прибијавала ради остварења одређеног метра и риме, а другој двојици то није било потребно.

Завршетак трећег лица множине *-ају* у језику Николе I доследно се чува, што се не слаже са старим црногорским говорима⁶³¹.

2. Много интересантније појаве у језику Николе I у вези су са презентским врстама. Неке од тих појава заједничке су са савременим књижевним језиком а неке са дијалекатском основом.

а) Глаголи *стећи*, *утећи*, *подлећи* и *срести* у језику Николе I мијењају се само по првој Ст. врсти, мада се у савременом књижевном језику могу мијењати и по трећој⁶³²:

не стечете БЦ262, *стечем* КА35,53; БЦ11, *стечеш* Х73, *стече* ПВ181, *што се стече* КА50, *да пару стеку* БЦ16, *да утече* СП50, *подлегу* ПА69, *срете* БЦ122; Х12, *сретене* П1,24, *не срете* НП3, *срету* БЦ146,178; Х55...

б) Глаголи *рећи*, *сјести* имају углавном облике по првој и ређе по трећој, како је и у говорима Николиног ширег завичаја⁶³³:

Р. Симић каже да се мора претпоставити процес контаминације презентских и императивних облика (Р. Симић, *Левачки говор*, 389). Исп. и: Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 90; М. Јовановић, *Пашировићи*, 386; Д. Вушовић, *Дијалекат*, 58.

⁶²⁷ Д. Вушовић, *Прилози*, 36.

⁶²⁸ Један једини регистровани примјер: *нете* ПВ114, ексцерпиран из штампаног извора, употребио је да би се постигла рима са ријечју *лете*. Ова архаична особина увелико је присутна у источноцрногорским говорима да би се, како сматра М. Стевановић, очувала разлика између једине и множине; чак је ушла и у треће лице множине футура свих глагола (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 86, 87).

⁶²⁹ Д. Вушовић, *Прилози*, 36.

⁶³⁰ Тако у Даниловим писмима нема форме *вељу*, а *виђу* је регистровано само једном, иначе је редовно *видим* (А. Младеновић, *Данило*, 153), а проф. Остојић констатује да су све наведене дијалекатске особености непознате језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 160).

⁶³¹ Напоредна употреба завршетка *-ау* и *-ају* одлика је свих СК-Љ говора (М. Пешикан, *СК-Љ*, 174); у црмничком говору обичнији су облици са завршетком *-ау*, осим ако се глаголска основа завршава сугласником *ј* (Б. Милетић, *Црмница*, 324, 325); у источноцрногорским говорима *ј* у овом завршетку чувају једино муслимани (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 86); у мрковићком говору примјери са *ј* три пута су чешћи од оних без њега (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 185).

⁶³² М. Стевановић, *Савремени I*, 343, 344.

⁶³³ Као у СК-Љ говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 169). Обје врсте облика познате су и црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 461, 462).

-- *неречем* ПЗ,8, *речем* П1,10, *речеш* Пс12,14; Х73; СП63, *Ни да речеш* СП63, *одреку* Пс26, *реку* Пј9,2; БЦ16, *сједем* СП116,118, *сѣде* П1,27, *сједе* БЦ148; ПВ86; Х73, *сједемо* ПВ67; СП121, *сједу* БЦ100;

– *да рекнем* В30, *да ти рекнем* В31, *рекну* БЦ12, *сједнемо* БЦ14, *сједну* БЦ140...

Старији писци са црногорског говорног подручја употребљавају глагол *рећи* само по првој врсти⁶³⁴.

в) И по првој и по трећој врсти мијења се глагол *моћи*: *могу* Пј49; ПВ33, *немогу* Пј7, *можемо* БЦ255, *да ... могне* ПА59, *немогнеш ли* Пс14,1, а глаголи сложени с њим само по првој: *узмогу* БЦ220, 273, *поможе* Пс12,2; ПВ161; М3,3; СП55, *не помозже* М3,5, *да помогу* ПА8. У језику Петра I је обрнуто. Глагол *моћи* мијења се по првој, а *помоћи* и по првој и по трећој врсти⁶³⁵. И у црногорским говорима стање је у овом погледу разнолико⁶³⁶.

г) Несвршени глагол *помагати* у језику Николе I иде по петој и другој врсти: *Помага му Бог и срећа* ПВ96, *да ме помага* БЦ70, *непомажу* Пј8, *помаже* БЦ104; НК53, у језику Петра I једино по петој⁶³⁷ Евидентирали смо и глагол *запомагати*, али само по петој врсти: *запомага* ПВ165.

д) Глагол *паст* (и с њим сложени) мијења се по трећој врсти, али ријетко у својим облицима има сугласник *д*, што одговара стању у црногорским говорима⁶³⁸, а и у језику још неких старијих црногорских писаца⁶³⁹:

не панем БЦ264, *не препанем* СП11, *не пане* КА31, *пане* КА50,59; ПВ20, *напане* ПВ164, *запане* ПВ164, *нек опане* БЦ239, *не испану* ПВ35...

ђ) Неки глаголи треће врсте могу имати презентске облике по првој: *претрже* ПА82, *завржу* СП117, *тржу* БЦ4; ПВ138, поред: *завргне* ПВ107.

е) Никола I неупоредиво чешће употребљава презентске облике глагола *спасити*, по првој, него глагола *спасити*, по шестој врсти:

– *Да спасе земљу, да спасе Ива* БЦ151, *Она ваља да се спасе!* БЦ10, ... *Богу... да...*
И Цареву душу спасе ПВ152, *Својему се мољаш Богу!* *Да ме спасе...* Х72, *Да га спасу* ПВ23;

⁶³⁴ Б. Остојић, *Петар I*, 160; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 135.

⁶³⁵ Б. Остојић, *Петар I*, 161.

⁶³⁶ Глаголи *моћи* у СК-ЈБ говорима иде и по првој и по трећој врсти, *помоћи* само по првој врсти а остали сложени по трећој (М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 166, 173), у црмничком говору *помоћи* иде по трећој (Б. Милетић, *Црмница*, 461), у источницрногорским глагол *моћи* употребљава се чешће по трећој врсти (М. Стевановић, *Источницрни*, 87).

⁶³⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 163.

⁶³⁸ Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 68; М. Станић, *Ускоци I*, 237.

⁶³⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 161; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 137.

– да Турке спаси КА69.

ж) Глагол *јести* има дијалекатске презентске облике, који су распрострањени у готово свим црногорским говорима, у једнима као једини а у другима као напоредни са књижевним облицима⁶⁴⁰: *ије* БЦ141; ПВ11; Х108, *ију* КР106, *наије* ПВ17.

з) Глаголи *дати*, *знати*, *имати* и с њима сложени у већини црногорских говора мијењају се по првој или трећој врсти⁶⁴¹, а у Николином језику по првој и петој врсти, као у језику владике Данила и Петра I⁶⁴², па можемо претпоставити да је ова појава одлика његушког говора:

– *дадеш* Пс12,18; БЦ199, *даде* ПЗ,16; БЦ20; ПВ60; ПА20; Х67; *не дам* БЦ257, *дамо* СП65, *изда* КА7, *преда* НК24...;

– *знадем* БЦ108,246; КА20; СП11, *знадеш* БЦ68, 261; КА26; ПВ14; ПА49,53,82; Х33,77; В26, *упознадеш* ПА19, *знаде* БЦ96; ПВ16,45,86,147; СП84,107, *не знаде* ПА4,31, *познаде* ПА20, *не дознаде* ПА39, *знаду* СП35, *признаду* Г1,1,3; *знам* Пј4; Пј49; БЦ102,172; Х51, *знаш* Пј11; БЦ51,172; Х100, *знамо* БЦ177,285; СП65, *знате* БЦ226, *признамо* Г1,3...;

– *имадем* СП11; БЦ109, *имаде* Х89, *не имаде* Х24, *имаду* Х82; *имам* П1,5, *имаш* Пј49; КА42, *има* Пј13; Пј45; БЦ44, *имате* Пс26; БЦ31,226, *имате ли* ПВ13, *имају* П1,6; Х32...

Ексерцирали смо само по један облик глагола *дати* и *умјети* по трећој врсти: *дадне* Х40, *умједнеш* ПВ16. Облици који су заједнички језику Николе I и староцрногорским говорима мање су обични савременом књижевном језику⁶⁴³. Глагол *немати* има само облике по петој врсти: *немаш* БЦ261, *нема* БЦ68.

⁶⁴⁰ То су једини облици у црмничком, бјелопавлићком и говору Пиве и Дробњака (Б. Милетић, *Црмница*, 455; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 91; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 17), а у СК-Љ говорима, околини Никшића и Колашина у употреби су поред ових и облици *једем*, *једеи*... (М. Пешикан, *СК-Љ*, 173; Д. Вушовић, *Дијалекат*, 9; М. Пижурица, *Колашин*, 157).

⁶⁴¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 170; Б. Милетић, *Црмница*, 460; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 88; Д. Вушовић, *Дијалекат*, 57; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 68.

⁶⁴² А. Младеновић, *Дашило*, 163, Б. Остојић, *Петар I*, 163.

⁶⁴³ Ови облици су настали аналогijом према трећем лицу множине некадашњег атематског глагола *дати* које је гласило *даду* (од старог облика *дадѣтѣ* после губљења полугласника у слабом положају, отпадања крајњег *т* и деназализације вокала добили смо *даде*, а онда је крајње *-е* замијењено са *-у* да би се избјегло полударање са трећим лицем једине). Сугласник *д* из овог облика проширио се и на остале, али је ова појава у књижевном језику захватила врло мали број глагола, за разлику од неких народних говора, војвођанских и чакавских, у којима је завршио *ду* из трећег лица множине добило знатно ширу употребу (А. Ђелић, *Историја* 4, 348; А. Албин, *Треће лице множине у делима војвођанских писаца (1748–1810)*, ЗМФСФЈ, XIII/1, 144).

и) Нески глаголи пете врсте имају архаичне облике и по другој, обје врсте облика егзистирају и у језику Николе I, што није непознато ни црногорским говорима⁶⁴⁴:

дозива Пј45; Х92, *узима* БЦ29, *отима* ПА3,65; НК64; ПВ154, *купају* ПА15, *капају* НК36, *позивље* СП70, *ситље* Х60, *отимље* НК29, *отимљу* НК59, *купљу* ПВ138, *рвље* ПА103.

ј) Глаголи друге врсте *проклињати* и *преклињати* имају презент и по петој врсти, као у многим црногорским и у херцеговачким говорима⁶⁴⁵: *преклињем* БЦ182, *проклиња* ПВ18, *преклиња* ПВ80; ПА83; СП126.

к) Глагол *-жити* има презентске облике са основом *-ждене-*, за коју поред још неких знају и црногорски говори⁶⁴⁶:

заждене се БЦ156, *Разажденем* ПВ15, *Да наждене* ПВ127, *пождене* ПВ164, *да ... изждену* КР26...

Петар II једино употребљава облике од основе *-жсене-*, а Петар I од обје⁶⁴⁷.

л) Глагол *давати* и с њим сложени чешће се мијењају по четвртој врсти а ређе по петој:

– *дајем* КА65, *издајем* БЦ104, *дајеш* БЦ236; ПВ15,62, *не даје* БЦ174, *предаје* ПВ106,122, *даје* ПВ141; ПА76, *издаје* БЦ101, *издаје* БЦ119, *продаје* БЦ119, *задаје* БЦ130, *не признаје* БЦ172, *дају* КА39,61;

– *давам* Пс15;ПВ43, *давати* ПВ23, *дава* Пј44; БЦ114; ПА76, *не дава* Х62, *задавам* БЦ251, *задава* Г2,2; Х3, *предава* КА43...

Ова напоредност, специфична и за црногорске говоре⁶⁴⁸, утицала је на многе глаголе пете врсте да се мијењају по четвртој:

обожајем БЦ104, *свршајем* БЦ122, *повјерајем* КА65, *замотајеш* Х92, *обожаје* БЦ34, *обећаје* БЦ68 Х30 Х105, *напуштајеш* ПВ23, *пружајеш* ПВ62 СП118, *непуштаје* Пс12,12, *Набрајеш* СП118, *осваје* БЦ62,130, *пуштаје* БЦ130, *вјенчаје* БЦ197; Х15, *пружаје* БЦ197; Х105, *навјештаје* ПВ49, *се омотаје* ПВ123, *не пуштаје* ПА107, *помишљаје* ПА107, *пољепишаје* Х74, *размотаје* Х86, *свршијаје*

⁶⁴⁴ Исп.: Б. Милетић, *Црмница*, 468; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 85; Д. Вушовић, *Диалекат*, 58; М. Станић, *Ускоци I*, 238. Исп. и: Ј. Суботић, *Црногорка*, 98.

⁶⁴⁵ Б. Милетић, *Црмница*, 467,468; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 85; Д. Вушовић, *Диалекат*, 58; А. Пецо, *Херцеговина*, 151. Исто је и у језику Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 35), док Петар I има само облике пете врсте (Б. Остојић, *Петар I*, 161).

⁶⁴⁶ За обје наведене основе знају СК-Љ говори а црмнички говор поред те двије има и основу *-жсене-* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 172; Б. Милетић, *Црмница*, 458), која је једина у мрковићком говору (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 255).

⁶⁴⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 161; Д. Вушовић, *Прилози*, 36.

⁶⁴⁸ М. Пешикан, *СК-Љ*, 168,189; Б. Милетић, *Црмница*, 470.

ПВ117, *саглашује* ПВ148, *пружаје* СП106, *подражаје* ПВ175, *наглашује* ПВ46, *не* *требује* КА54, *није* КА72, *липсајете* ПВ103, *минаје* ПА91...

И обратно, глаголи четврте врсте мијењају се по петој:

очекивам Пс7,2, *очекивам* ПЗ,18, *очекива* БЦ160, *надахњивам* ПВ162, *да се* *наређивам* ПЗ,1, *упропашћива* Пс19,1, *опасива* БЦ197; КА37, *оцјењива* БЦ202, *освећива* ПВ94, *побјеђива* ПВ126, *ошлепљива* ПВ128, *дочекива* ПА94, *указива се* ГЗ, *не измјењива* БЦ158, *узвисива* ПВ18,119, *увежива* БЦ158, *И мог сина* *надахњива* СП129, *Даривам* Пј13...

Резултати овакве, двоструке аналогije, који су често условљени римом, нијесу присутни у језику осталих Петровића. Њихови испитивачи констатују само напоредне презентске облике глагола пете врсте⁶⁴⁹.

љ) Ексерпирали смо невелик број глагола шесте и седме врсте који у трећем лицу множине презента умјесто наставка *-е* имају наставак *-у*, што је у различитом обиму присутно у појединим старијим црногорским говорима⁶⁵⁰:

предстоју Т4, *поснажу* Пј8, *предстају* БЦ53, *сладу* ПВ23, *држу* ПВ138, *да* *потлачу* ПВ175, *стоју* ПВ192, *носу* КА47, *сјају* СП88.

Већина наведених глагола налази се на крају стиха и има неправилан облик због риме. Ова особина непозната је језику Петровића који су писали прозу⁶⁵¹.

м) Још једна појава забиљежена у црногорским говорима нашла је одраза у језику Николе I⁶⁵², а позната је још неким Петровићима⁶⁵³. Наиме, један број глагола умјесто облика по петој, има облике по другој врсти:

обраћеш Пс28, *нагађеш* КА13, *враће* Пс4,1; ПВ134, *враћу* ПВ101; Х46, *одвраћу* КА60, *нагађе* ПВ135, *набраје* ПВ47, *не погађе* ПВ168, *не раздваје* ПВ175, поред: *нагађа* ПА57.

Насупрот њима, неколика глагола умјесто наставка *-е* у трећем лицу једине имају наставак *-а*, тј. мијењају се по петој умјесто по другој врсти: *постиза* Пс17,1, *не* *вика* БЦ30, *умира се* БЦ252, *срка* ПВ203, *иска* Х23, *жигоса* ПА85, поред: *иште* ПА88; ПВ19.

⁶⁴⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 162; Д. Вушовић, *Прилози*, 36; М. Стевановић, *Његош*, 28,29.

⁶⁵⁰ М. Пешикан је сличне примјере биљежио само у Зети и Љешкопољу (М. Пешикан, *СК-Љ*, 174). У мањем обиму је ова појава присутна у црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 473). Изразито широку употребу оваквих облика, нарочито код муслиманског живља, регистровао је М. Стевановић (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 85, 86).

⁶⁵¹ А. Младеновић, *Данило*, 153; Б. Остојић, *Петар I*, 163.

⁶⁵² М. Пешикан, *СК-Љ*, 169; Б. Милетић, *Црмница*, 472; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 85; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 91; М. Пижурница, *Колашин*, 160, 161.

⁶⁵³ За језик властике Данила и Петра II в. А. Младеновић, *Данило*, 163.

и) Помоћни глагол *бити* гради презент, као у данашњем књижевном језику, само од основе *буд-*, чиме се језик Николе I одваја од своје дијалекатске базе⁶⁵⁴: *будем* ПА40, *будеш* Пс12,11, *буде* Пс11,4...

њ) Никола I употребљава презентске али и друге облике архаичног глагола *лезти*, познатог старим црногорским говорима⁶⁵⁵: *уљеже* ПЗ,17 БЦ43, *уљегне* ПА35, *уљежемо* ПВ67.

80. Императив

Дијалекатска особина отпадања императивних наставка *-и* и *-ј* присутна је углавном у црмничком језику Николе I, како у облицима једине тако и множине, што се слаже са стањем у језику већине старијих писаца са црногорских терена⁶⁵⁶.

1. У другом лицу једине доминирају императивни облици са наставком *-и*:

буди Пс5,4, *отиди* БЦ234, *Помози* СП16, *љуби* Пј22, *наси* Пј44, *опрости* Пј18, *кажи* Пј11; Пј18, *одговори* Пј11, *бери* Пј8, *узми и запали* Пј45, *обали* Пј45, *заузми* Пј45, *не врти* БЦ54, *сађи* БЦ12, *сједи* БЦ54, *покажи* ПВ29, *научи* ПВ29, *објасни* ПВ29, *не збори* БЦ23, *тјеши се* ПА77, *остави!* ПВ4, *одвежи* ПВ4, *не изреци* ПВ204...

У мањини су облици у којима имамо отпадање наставка, очигледно из метричких разлога, мада је то честа појава у црногорским говорима⁶⁵⁷:

држ се Пс12,3, *остав* ПВ50, *скин'* ПВ87, *Прекин'!* БЦ190, *Остан'!* БЦ204, *Стан'* БЦ251, *Ман' се* ПВ11, *држ* ПА77, *Прођ' се* ПА77, *Муч'* Х52, *држ'* КА35, *Бјеж'* *овамо, јаде, бјежи!* Х49...

Нешто је друкчији однос између дужих и краћих облика у истом лицу множине. Скоро да су подједнако бројни примјери са наставком *-и* и без њега. На његовом мјесту најчешће стоји апостроф, као у претходним примјерима, али како су сви такви примјери

⁶⁵⁴ За СК-Јб говоре М. Пешикан наводи презентске облике *бидем/биднем/будем* (М. Пешикан, СК-Јб, 170), у црмничком говору у употреби су облици од *биди-* и *буди-* (Б. Милетић, Црмница, 476), у говору Пиве и Дробњака од *бид-* и *биди-* (Ј. Вуковић, Пива и Дробњак, 68).

⁶⁵⁵ Исп. исто у: Б. Милетић, Црмница, 456; Д. Ћупић, Бјелопавлићи, 92.

⁶⁵⁶ У писмима владике Данила евидентно је губљење императивног наставка *ј*, док су облици без императивног наставка *и* врло ријетки (А. Младеновић, Данило, 153); у језику Петра I ови наставци се губе само у множини (Б. Остојић, Петар I, 164); језик Николе I у овом погледу подудара се са стањем у Његовском језику (Д. Вушовић, Прилози, 36, 37); појава губљења императивних наставка захватила је и језик М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, Миљанов, 142–144).

⁶⁵⁷ У СК-Јб говорима отпадање императивног наставка *-и* условљено је семантичким разлозима и ограничено на случајеве који су чести у афектираном говору (М. Пешикан, СК-Јб, 175). И Б. Милетић констатује да се ово губљење у црмничком говору дешава „у одређеним сталним формулама“ (Б. Милетић, Црмница, 449). Често је у пивско-дробњачким говорима иза кратког акцента, нарочито испред неакцентованих ријечи (Ј. Вуковић, Пива и Дробњак, 70).

ексцерпирани из штампаних извора, ми не можемо бити сигурни да га је Никола I и писао. Ширниом ове појаве језик Николе I слаже се са већином црногорских говора⁶⁵⁸.

Наводимо обје групе примјера:

– *тјешите* Г1,2, *објесите* Г1,3, *непустите* Пј45, *крећите* Пј45, *уберите* БЦ229, *не мислите* БЦ249, *напустите* (251, *кидишите* БЦ251, *оставите* БЦ252; КА40, *грлите* КА68, *напустите* КА86, *Загрмите* ПВ159, *поштедите* ПВ159, *одлазите* Х17...;

– *идте*, *идте* КА47, *стаите* БЦ258, *вид'те* БЦ259, *вод'те* га БЦ117, *нос'те* БЦ114, *одласте* КА86, *Свод'те* КА29, *поћ'те* КА42, *држ'те* НК39, *Кун'те* ПВ159, *Стан'те* Х117, *Примац'те* се КА65...

Губљење наставка -и биљежили смо и у првом лицу множине: *бјежмо* БЦ173, *носмо* БЦ161, *остав'мо* ПВ4, *прећ'мо* ПВ28...

2. Истих је размјера и отпадање императивног наставка *ј* у Николиним текстовима. Поред многобројних примјера, и једине и множине, са овим наставком, наводимо и ријетке без њега:

– *крїй* Пс3, *стой* Пс4,2, *небој* Пс12,3, *Владај се* Пс12,7, *Уклањај се* Пс12,7, *сачувај* Пс12,7, *Понашај се* Пс12,8, *прочитај* Пј13, *вјеруј* Пј22, *даруј* Пј20, *чуј* Пј45, *причај* БЦ14, *Послушај* БЦ21, *пуцај* БЦ27, *падај* БЦ27, *гледај* БЦ54, *поштуј* БЦ55; *хватајмо се* НК82, *настојмо* ПА84, *Остављајмо* ПА57, *немојмо* БЦ64; *немојте* Пс18, *похитајте* Пј45, *укопајте* Пј45, *чекајте* БЦ136, *слушајте* КА68, *чујте* КА80, *Знајте* НК6, *Погледајте* ПВ103, *опремајте* ПВ152, *неочајавајте* Г1,3...;

– *доби* П3,21, *одби се* БЦ164, *уби* ПВ182, *проли* СП33, *зали* Пј8, *Облакиа* Пј7; *истимо* КА75, *скрїмо* БЦ36; *одбите* Пс11,3, *воде тите* КА68, *добите* БЦ229.

Лингвисти различито објашњавају губљење наставка *ј* у императивним облицима. Једни ову појаву узимају као фонетску⁶⁵⁹, други као фонетско-морфолошку⁶⁶⁰ а трећи као аналошку⁶⁶¹. Пешиканово објашњење⁶⁶², које се наслања на Милетићево⁶⁶³, по којем је ова појава условљена одсуством *ј* у трећем лицу једине презенте, не може се потврдити на примјеру језика Николе I Петровића, пошто је тај наставак у њему стабилан. Губљење императивног наставка *ј* у Николином језику може се објаснити

⁶⁵⁸ Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 70.

⁶⁵⁹ Б. Николић, *Сремски говор*, 317.

⁶⁶⁰ М. Стевановић, *Источноцрн.*, 88, 89.

⁶⁶¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 175; Б. Милетић, *Црмница*, 320.

⁶⁶² М. Пешикан, *СК-Љ*, 175.

⁶⁶³ Б. Милетић, *Црмница*, 320.

аналогичном према глаголима *и* основа, с обзиром на то да се дешава само иза вокала *и*, сем у једном примјеру који се може узети и као грешка. Отпадање императивних наставка *-и* и *-ј* у језику Николе I много је мањег обима него у црногорским говорима⁶⁶⁴.

3. Презентске специфичности неких глагола пренијеле су се и на императив, али нијесу репрезентоване ни приближно оноликим бројем примјера:

знади Пс3; Пс4,1; БЦ134,187; ПА77; СП61, *знај* Пс12,18; БЦ49; ПА91; КА84, *неузимљи* В30, *пагађи* БЦ237, *дадни* ПА78, *отиди* БЦ234, *изиди* ПА82, *врзи* ПВ108, *помагај* ПВ171, *кажуј* ПВ163, *Казуј!* КА77; СП67, *ићени* ПВ61, *Јуришите* ПВ187, *дешифрирајте* Пс18, *пригрљајте* Г1,2, *не мните* БЦ45, *напанимо* КА40...

У нашем језичком корпусу глаголи *видјети* и *јести* имају поред књижевних: *види* БЦ266; В25 и *једи* Пс12,15, и облике старих императива проширених вокалом *и* по угледу на друге глаголе, заједничких већини старијих црногорских говора⁶⁶⁵: *виђи* Пј21; БЦ266; ПА47,106; КР72, *виђимо* Пс25, *јеђи, јеђи* Пс12,15.

4. Језик Николе I одликује шира употреба првог лица множине императива, за разлику од појединих црногорских говора⁶⁶⁶:

чекајмо Пс16,3, *сјећајмо се*, *послужимо* Г3, *немојмо* БЦ64, *бјежимо* БЦ171; Х102, *здружимо* БЦ183, *Остављајмо* ПА57, *настојмо* ПА84, *будимо* ПА107, *Бијмо* КА40, *напанимо* КА40, *припремимо* КА63, *умримо* КА80, *хватајмо се* НК82, *Оставимо* ПВ28, *Започнимо* ПВ63, *сједимо* Х73...

Међутим, и употреба конструкције *да + презент* умјесто њега доста је широка:

да сједнемо БЦ14, *да се ми помиримо* БЦ35, *да одамо* БЦ287, *да признамо* БЦ287, *Да видимо* ПВ12, *да се добро наредимо* КА63, *да се искутимо/ Да злотвора црна потражимо* КА75, *да се погледамо* КА76, *да видимо* ПВ63, *да ... разгледамо* ПВ64, *Да се сити назборимо* ПВ64...

⁶⁶⁴ М. Стевановић у источноцрногорским говорима налази да су примјери императива без наставка *и* сасвим обични, нарочито у множини, и објашњава њихову појаву угледањем на старе императиве *јеђ* и *виђ* (стсл. *нѣждѣ* и *вѣждѣ*). Он говори и о чувању императивног наставка *ј* само иза вокала *у* (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 89). О ширим размјерама губљења императивних наставка видјети и: Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 98; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 70; М. Станић, *Ускоци I*, 243–245. Губљење императивног наставка *-ј* раширено је у СК-Љ говорима и Црмници (М. Пешикан, *СК-Љ*, 175; Б. Милетић, *Црмница*, 449). Ј. Вујовић и Д. Вушовић указују на често губљење императивног наставка *-и* (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 259; Д. Вушовић, *Диалекат*, 59).

⁶⁶⁵ М. Пешикан и Д. Ћупић забиљежили су доследну употребу старих форми *СК-Љ*, 176; *Бјелопавлићи*, 98), а напоредну употребу старих и нових облика регистровали су Б. Милетић и Ј. Вујовић (Б. Милетић, *Црмница*, 449; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 259).

⁶⁶⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 175; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 69; М. Станић, *Ускоци I*, 245.

Интересантно је да Вук Караџић у својим граматикама нема императивног облика за прво лице множине, већ умјесто њега наводи конструкцију *да + презент првог лица* *можете*⁶⁶⁷. Тај облик је риједак и у народним пјесмама али је чест у језику Ђ. Даничића⁶⁶⁸.

5. Императивна речца *хајде* регистрована је са императивним наставцима, као у цриогорским говорима⁶⁶⁹: *Ил' хајд' у Жабљак!* БЦ149, *Хајдмо даље* ПА19, *хајд'мо у Турке!* БЦ185, *Ви заједно с њима хајте!* Х97, *Хайте овамо* П1,15... Исп. примјере с речцама *дану* и *ела*: *Но дануте женске главе* КР25, *Ваистину, еламо!* КР67, *Елате, ситко!* КР73. И у употреби ових речци са императивним наставцима огледа се дијалекатски утицај⁶⁷⁰.

6. Ширење перифрастичне конструкције императива из трећег лица једнине и множине на друга лица није захватило језик Николе I. Уосталом, ова појава иначе није присутна у језику старијих писаца из Црне Горе⁶⁷¹. Ексерпирали смо само пар примјера: *Нека мало поразмислим* БЦ242, *нека размислим* КР95.

У том смислу занимљива су неколика примјера: *Хвала ти буди, о Боже свети!* БЦ176, *Бог с вама буди* БЦ214, *Слободно ти са мном буди/ Од ужаса, од мракова ...* НП5, *Помози анђели* КР30, гдје је у заповиједању трећем лицу употријебљен облик трећег лица старог опатива. Више оваквих примјера регистровао је Д. Вушовић у Његошевом језику⁶⁷².

81. Аорист

Овај глаголски облик је у језику Николе I изузетно фреквентан. У погледу грађења не показује важнија одступања од савремене књижевнојезичке норме, али ћемо ипак указати на неке појединости.

а) Глаголи треће, као и глаголи прве врсте који у савременом књижевном језику могу имати презентске облике и по трећој, скоро доследно имају аорист од окрњене основе, без суфикса *-ну*:

не погине БЦ203, *погине* ПА110; НК59, *погибоше* БЦ283, *изгибоше* ПВ56, *не тргоше* КА17, *се трже* ПВ47, *не трже се* Х70, *се стеже* ПА70, *на се саже*

⁶⁶⁷ Вук Стефановић Караџић, *Писменица сербскога језика*, Беч, 1814, 58; *Српски рјечник*, LX.

⁶⁶⁸ Т. Maretić, *Gramatika*, 237.

⁶⁶⁹ Б. Милетић, *Црмница*, 449; М. Пешикан, *СК-Љ*, 175; Д. Вушовић, *Диалекат*, 59; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 69.

⁶⁷⁰ Б. Милетић, *Црмница*, 449, 450; М. Пешикан, *СК-Љ*, 175; Д. Вушовић, *Диалекат*, 59.

⁶⁷¹ Проф. Б. Остојић је свидентирао свега три примјера у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 166).

⁶⁷² Д. Вушовић, *Прилози*, 73

ПА89,108, *се диже* ПА105, *притискоше* Х93, *покликосе* НК20, *притишете* БЦ40; СП68, *стишете* СП29, *Отишете се* ПВ166, *истрже* ПВ190, *примакоше* Х117, *дотакоше* Х117, *сретох* БЦ276, *такох* НК5, *лежсе* НК45, *постигоше* ПВ73, *не пониче* ПВ75, *Подижсе се* ПВ82, *уздигоше* ПВ82, *одрече* ПВ90, *се маче* ПВ121, *стрче* ПВ153, *мрче* ПВ153, *свиче* Х11...

пored ријетких изузетака: *тргнуше се* НК46, *тргну* Х71, *отргну* КА15, *Прегну* НК42, *окренуше* Х98. Овом особином језик Николе I слаже се са црмничким говором⁶⁷³, као и са језиком Петра I и Петра II⁶⁷⁴. Савремена књижевнојезичка норма дозвољава обје врсте облика⁶⁷⁵.

б) Глаголи пете, треће и прве врсте напореда се у аористу јављају са секундарним *д* и без њега, што је условило и два различита низа аористних наставака. Напореда употреба ових облика карактеристична је за многе црногорске говоре⁶⁷⁶ и старије писце⁶⁷⁷:

– *дадох* П1,11; БЦ105; ПВ35; В22; КА85, *не дадох* БЦ34, *даде* БЦ27,241; ПВ8; Х12; НК33, *не дадоше* ПВ173, *раздаде* Х12, *предаде* КА9, *не удадох* ПА90, *имаде* Х89, *имадосмо* ППс1,1, *не имаде* БЦ27, *знадоше* БЦ110, *не успједо* ПА84; Х5, *стаде* ПВ146; ПА99; Х58, *стаде* НК33, *стадосмо* БЦ100, *стадоше* Х9; НК81, *остаде* ПЗ,4; КА16, *не остаде* ПВ81, *остадосмо* П1,14; НК74, *остадоше* ПА75; Х17, *настаде* ПВ56, 96, 99; СП70, 71, *настадоше* ПВ73, *устаде* НК51; Х31; СП32, *Устадоше* ПВ84, *престаде* НК72; НП10, *упадоше* Х93, *усједоше* СП38, *изједу* БЦ15....;

– *дах* БЦ114,137, *не да* ПА74, *дасмо* НК40, *дасте* БЦ560, *даше* ПВ155; ПА100; НК9,54; СП71, *не даше* ПВ37; Х50; СП34, *преда* КА78, *изда* ПВ81, *немах* БЦ178, *имаше* ПА101, *имаше ли* НК82, *не имаше* ПА41, *не умјех* БЦ88, *умјесте* КР592, *не смјех* БЦ100, *приснје* ПА61, *приснјеше* Х89; ПА82, *доснјеше* ПВ166; *ста* ПВ131; Х113, *сташе* БЦ100; СП45; Х10, *остах* СП43, *оста* ПВ119; НК75; КА78, *осташе* БЦ96, *наста* ПВ168; НК22,52, *насташе* ПВ90; НК19, *неста* ПВ119, *приста* ПВ124, *поста* ПА34, *усташе* БЦ100; Х91, *преста* БЦ3; *наше* НК32, *упаше* СП45, *изјеше* БЦ15, *ђеше* КА59, *успјех* МЗ,4...

Глагол *остати* регистровани смо и у облику са суфиксом *-ну*: *остануше* Х98.

⁶⁷³ Б. Милетић, *Црмница*, 460–462.

⁶⁷⁴ Б. Остојић, *Петар*, 167; Д. Вушовић, *Прилози*, 37. Исп. Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 149.

⁶⁷⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 346.

⁶⁷⁶ М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 170; Б. Милетић, *Црмница*, 460, 461; Д. Вушовић, *Диалекат*, 60; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 72; М. Пижурица, *Колашин*, 168.

⁶⁷⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 167; Д. Вушовић, *Прилози*, 37; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 148.

в) Глагол *моћи* у аористу може имати двојаке наставке: *не моглоше* КР596, *могах* БЦ5, *Могасмо* НК23.67, за разлику од староцрногорских говора⁶⁷⁸. Двојаке наставке има и глагол *видјети*, што је у складу са црногорским говорима⁶⁷⁹: *виђосмо* Пс8, *виђех* Пс27; П1.24; М3.3.

г) Глаголи са коријеном *-нѣ-* у језику Николе I граде аорист од презентске основе: *унесоше* ПА95, *разнесоше* ПВ84, за разлику од старих црногорских говора у којима се гради и од инфинитивне⁶⁸⁰.

д) И аорист помоћног глагола *хтјети* посвједочен је облицима са секундарним *о* и без њега: *хтједох* БЦ276, *не хтје* Х109, *проиђе* ПВ37, што одговара ситуацији у црногорским говорима⁶⁸¹.

ђ) Помоћни глагол *бити* најчешће има пуне облике аориста (в. т. бр. 89): *бих* Пј22; Пј44,1, *бисмо* Пс2; Пс25, *бисте* П3,14...

е) У језику Николе I Петровића добро је заступљен аорист од несвршених глагола, што је, такође, одлика црногорских говора⁶⁸², која није својствена подједнако свим старијим писцима из Црне Горе⁶⁸³:

Сад кад *пјевах* уз гитару,/ Твој ми облик слику ствара ПА32, Веледушност на глас није/ Тога Сиде, коме Карлос/ Славу *пјева* мало прије! ПА102, Дона-Бланка и Дон Родриг/ О теби ми *говорише* ПА73, Један другом *јуришаше*/ Без узмака и без страха ПА79, У колико Немањићи/ Са судбом му *руковаше*? ПВ100, Коња *јаха* чудновата,/ Ко сам што је чудан био ПВ174, А ја *држах*, Вуче, зете,/ Да је Милош узданица ПВ183, Ми за тобом и *ходисмо* Х114...

82. Имперфекат

У нашем језичком материјалу имперфекат је осредње заступљен. Оваквој заступљености највише доприносе чести облици помоћних глагола *бити* и *хтјети*. Указаћемо на неколико појединости у погледу грађења овог глаголског облика.

⁶⁷⁸ У СК-Љ говорима аорист глагола *моћи* не гради се од основе прве врсте (М. Пешикан, СК-Љ, 173).

⁶⁷⁹ М. Пешикан, СК-Љ, 172; Б. Милетић, *Црмница*, 474; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 93; Д. Вушовић, *Диалекат*, 60.

⁶⁸⁰ М. Пешикан, СК-Љ, 173; Б. Милетић, *Црмница*, 452.

⁶⁸¹ М. Пешикан, СК-Љ, 171; Б. Милетић, *Црмница*, 478.

⁶⁸² М. Пешикан, СК-Љ, 199; Б. Милетић, *Црмница*, 545; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 118,119; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 322; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 71,72; М. Станић, *Ускоци I*, 253.

⁶⁸³ Док је аорист од несвршених глагола у писмима владике Данила риједак (А. Младеновић, *Данило*, 155), у језику Петра I сасвим је обичан (Б. Остојић, *Петар I*, 167); није риједак ни у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 280).

а) Секвенцу *ија* у имперфектном наставку доследно имају глаголи прве врсте: *ијаше* БЦ171, *растијаше* Х30..., док стари црногорски говори знају и за друкчије имперфектне завршетке⁶⁸⁴.

б) Поједини глаголи шесте врсте са инфинитивном основом на *е* поред имперфектних облика са јотованим сугласником имају и облике са секвенцом *ија*, што одговара ситуацији у староцрногорским говорима⁶⁸⁵, као и у Његошевом и Љубишином језику⁶⁸⁶:

лећаху ПВ145, *летијаху* ПА12, *летијаше* ПСС5, *сјећаше* ПА96, *сједијаше* Х40; ПА72, *живљаху* КР598, *живијаше* ПВ124...

Иначе, глаголи шесте врсте, пи они чија се инфинитивна основа завршава вокалом *е*, већином имају имперфектне облике са јотованим сугласником, које савремена књижевнојезичка норма једино санкционише⁶⁸⁷:

срамоћахъ П1,35, *жељаху* НК42, *жељаше* ПВ113, *жедњаху* ПВ169, *не штећаше* ПВ100, *виђаше* ПВ194, *праћаше* БЦ133, *топљах* ПВ8, *се чуђах* КА14, *мишљах* КА18, *буђаше* КА19, *језђаше* НП3, *се наођаху* ПВ156, *вођаше* БЦ100, *мољаше се* Х70, *чињаху* Х71, *мољах* Х72, *језђаше* ПСС5, *исхођаше* ПА71...

У имперфекту глагола шесте групе немамо алтернацију денталних консонаната *с* и *з* са предњонепчаним *ш* и *ж*, као ни у појединим црногорским говорима⁶⁸⁸: *улазахъ* П1,32, *се косаху* П1,33, *посаше* ПА12.

в) Секундарно *д* које поједини глаголи могу имати у неким облицима, не јавља се у имперфекту истих тих глагола: *не имаше* ПА41, *имаше* ПВ181, те се у погледу ове појаве језик Николе I одваја од дијалекатске базе⁶⁸⁹.

г) У трећем лицу множине секвенца *-аху* остаје неизмијењена, што је очекивано с обзиром на добру очуваност сугласника *х* у језику Николе I, чиме се он још једном одваја од већине старијих црногорских говора у којима се *х* из ове позиције губило⁶⁹⁰.

⁶⁸⁴ У црмничком говору глаголи прве врсте у имперфекту имају поред наставка *-ијах*, имају *-ах* и *-јах* (Б. Милетић, *Црмница*, 451).

⁶⁸⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 176; Б. Милетић, *Црмница*, 450.

⁶⁸⁶ Д. Вушовић наводи имперфективне облике са секвенцом *ија* и из Његошева и из Љубишиног језика (Д. Вушовић, *Прилози*, 38).

⁶⁸⁷ М. Стевановић, *Савремени I*, 335.

⁶⁸⁸ М. Пешикан, *СК-Љ*, 177; Б. Милетић, *Црмница*, 450, 451; М. Станић, *Ускоци I*, 250. Напоредна употреба имперфектних облика са јотованим и нејотованим сугласником запажена је у бјелопавлићком говору (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 94).

⁶⁸⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 176.

⁶⁹⁰ За *ду* мјесто *аху* в. у старијим црногорским говорима: М. Пешикан, *СК-Љ*, 178; Б. Милетић, *Црмница*, 290; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 86; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 94; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 263.

(осим у родном његушком говору), као и од млађих у којима се супституисало сугласницима *г* и *к*⁶⁹¹:

дерјаху П1.26, *говораху* П1.29, *рађаху* П1.30, *уздижаху* КА8, *цијењаху* ПА10, *лежаху* ... *мољаху* БЦ151, *Скриваху* Х66, *чујаху* Х85...

д) Имперфекат глагола *хтјети* у језику Николе I ријетко има савремене књижевнојезичке форме: *хоћах* БЦ43, *хоћаше* КР595, *не хоћаше* Х73, а дијалекатске много чешће: *ћах* Пј44, I; КА79; ПВ8,40, *нећах* П3,8, *ћаше* ПВ74,174; КР601, *ћаху* КР624, *ићах* П3,23, *ићаше*! БЦ108; ПВ48; НК77; В26; ПА63,96; Х66⁶⁹². Ексерпирани смо из аутографа и један примјер облика *ћавах* П3,3, који биљежи само М. Пижурица у говорима околине Колашина, и то спорадично⁶⁹³.

Наш корпус не садржи примјере имперфекта глагола *хтјети* у значењу *жељети*, већ само имперфекта помоћног глагола *хтјети*, али и према његовим различитим облицима можемо закључити да у језику Николе I нема морфолошке диференцијације која је карактеристична за СК-Љ говоре⁶⁹⁴.

ђ) Имперфекат помоћног глагола *бити* образује се од обје књижевнојезичке основе⁶⁹⁵:

бјех ПВ8, *Бјеше* БЦ97; ПВ100, *бѣше* П1,32, *бјеху* БЦ178; ПВ118...;

бијах ПВ8, *бијаше* БЦ171; ПВ68,173; ПА64, *бијаху* БЦ115...

83. Глаголски прилози

I. Глаголски прилог садашњи добро је заступљен у језику Николе I Петровића. Јавља се у дужој и краћој форми, што не одговара стању у говорима његовог ширег

⁶⁹¹ За наставак *-агу* в.: Д. Вушовић, *Диалекат*, 60; М. Пижурица, *Колашин*, 167,168; М. Станић, *Ускоци I*, 249; *-аку*: Ј. Вуковић, *Пива и Дробњац*, 71.

⁶⁹² Ј. Вујовић за мрковићки говор наводи само облике *ћак*, *ћаше* (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 264), они доминирају над *оћак*, *оћаше/ићак*, *ићаше* у црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 478), а облици *ићак*, *ићаше* врло су ријетки у СК-Љ говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 171). Д. Ћупић за Бјелопавлиће биљежи (*и*)*ћа*, (*и*)*ћаше* (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 94). Поред наведених, говор Пиве и Дробњака има и облик *ићадијак* (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњац*, 71); чак пет форми имперфектне основе глагола *хтјети* чуо је М. Пижурица у говору околине Колашина: *ићаваг*, *ићаг*, *оћаг* а спорадично *ћаг* и *ћаваг* (М. Пижурица, *Колашин*, 168), а М. Станић за ускочки говор наводи и шесту: *стијаг* (М. Станић, *Ускоци I*, 249).

⁶⁹³ М. Пижурица, *Колашин*, 168.

⁶⁹⁴ У СК-Љ говорима направљена је у имперфекту обличка диференцијација између глагола *хтјети* као помоћног глагола и глагола у значењу *жељети*, па је у овом другом значењу обична основа *оћа-* а у првом основа без почетног вокала *о* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 171).

⁶⁹⁵ Као у црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 477), говору Пиве и Дробњака (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњац*, 74), те и околине Колашина (М. Пижурица, *Колашин*, 168). Само од старе основе употребљавала се у СК-Љ говорима, мрковићком и бјелопавлићком говору (М. Пешикан, *СК-Љ*, 171; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 266; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 94). Његош и Љубиша користе и облике *бјах*, *бјаху* (Д. Вушовић, *Прилози*, 38).

завичаја⁶⁹⁶. Међутим, у прозном дијелу језичког корпуса јављају само дужи облици, а у пјесничком и једни и други, зависно од потреба стиха:

- *враћаюћи* Пс10,2, *Ускораваюћи* Пс10,2, *исповиједајући* Пс12,3, *остављајући* Пс17,1, *не бринући* Пс19,2, *не тежећи* Пс19,2, *сазнавајући* Пс25, *неосврћући се* П1,8,33, *мислећи* П1,10,11, *гледаюћи* П1,19, *идући* П1,24, *сажмљевајући* П3,1, *чекајући* П3,5, *возећи се* П3,7, *пјевајући* Г2,3, *желећи* ППс1,1, *Захфаљујући* ППс2, *походећи* М3,1, *дивећи се* М3,2, *отимљући* М3,3, *гледећи* БЦ176, *Пролазећи* ПА41, *Дизући се* ПА56, *Чекајући* КА31; НК22, *жуборећи* СП105, *Ручајући* СП117, *војујући* НК22, *мучећи се* ПВ129, *кријући* Х57, *Кукајући* Х104...;
- *знајућ* Пј10, *молећ* Пј21,7, *разгледујућ* Пј45,1, *захвалећ* ПВ141, *славећ* ПВ190, *натежућ* КА14, *доватајућ* КА57, *тумарајућ'* ПА22, *опирућ се* ПА54, *Промниљајућ'* ПА62, *Нукајућ'* КА35, *ломећ* СП63, *гледећ* СП118, *тражећ* В23, *Ђулећ* НП4, *милујућ* НП4, *Пружајућ* НП15, *Кумећ* НП15...

С друге стране, у дидаскалијама пјесничких драмских дјела *Балканска царица* и *Књаз Арванит*, нарочито првог, који обилује глаголским прилогом садашњим, преовлађују дужи облици:

- *Узимајући* БЦ13,22, *носећи* БЦ14,29, *Набадајући* БЦ18, *Измичући се* БЦ30, *ударајући* БЦ30, *Одбијајући* БЦ34, *Устајући* БЦ70, *Обухватајући* БЦ76, *Тражећи* БЦ79, *Наилазећи* БЦ80, *Мећући* БЦ85, *Додавајући* БЦ95, *Доваћајући* КА57, *Носећи* КА67, *Наилазећи* КА73, *Показујући* КА81...;
- *Пружајућ* БЦ19, *Склапајућ'* БЦ36, *Приступајућ'* БЦ75,78,86, *Прилазећ'* БЦ76, *Доватајућ* КА57...

И Његош је из метричких разлога, поред дужих, употребљавао краће форме овог глаголског облика⁶⁹⁷, док прозни писци 18. и 19. вијека имају искључиво дуже облике⁶⁹⁸.

Облици глаголског прилога садашњег који по образовању иду у дијалектизме резултат су колебања презентских основа у зависности од глаголских врста: *ширући се* ПА56, *набрајући* ПА95, *обићујући* П3,17, имперфектизације која није у складу са данашњом књижевнојезичком нормом: *пружавајући* П3,18, *напуштавајући* Пс25,2, или грађења од инфинитивне основе: *сркаюћи* П1,23, *тисајући* П3,21, *плакајући* ПСС6, *јахајући* ПА99, *давајући* БЦ16,18,21, *показивајући* КР21⁶⁹⁹...

⁶⁹⁶ У СК-Љ говорима и црмничком говору доминирају дуже форме гл. прилога садашњег (М. Пешкан, *СК-Љ*, 178; Б. Милетић, *Црмница*, 473) а у мрковићком краће (Л. Вујовић, *Мрковић*, 322).

⁶⁹⁷ Л. Вујовић, *Прилози*, 38.

⁶⁹⁸ Л. Младеновић, *Данило*, 155; Б. Остојић, *Петар I*, 168; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 149.

⁶⁹⁹ В. Б. Милетић, *Црмница*, 469.

2. Никола I ријетко употребљава глаголски прилог прошли, што је у складу са црногорским говорима⁷⁰⁰ и језиком његових претходника и савременика који су писали на народном језику⁷⁰¹. Овај глаголски облик једино је високе фреквенције у језику Вука Караџића, који га је преузео из дотадашњег књижевног језика против којег се борио⁷⁰². Наставак *-вши* одликује све ексцерпирани примјере изузев једног који је образован помоћу наставка *-в*:

- *изузевши* Пс12,12; ПВ73; СП27, *додавши* П1,8, *намигнувши* П1,15, *опазивши* БЦ270, *наредивши* Г5, *удјеливши* ППс2, *отворивши* М3,4;
- *Сигурно му коњиц лети./ Предав гриву вјеровима* СП104.

84. Глаголски придјев

О чувању, односно промјенама вокалних група на крају радног глаголског придјева в. т. бр. 41. а. Морфолошке одлике овог облика дијалекатске природе у вези су са инфинитивном основом од које се гради.

а) Савременој књижевнојезичкој норми не одговарају облици радног глаголског придјева од итеративних глагола са суфиксима *-ава*, *-ева*, *-ива*, *-ова*:

спуштавао Пј44, *пружавали* НК9, 40, *оставало* Пс27, *уставао* СП117, *преставали* Мп5, *заслужевали* П1,20, *подлежива* Пс15, *одољива* ПВ90, *требовало* П1,20; П3,12...

б) Радни глаголски придјев од инфинитивне основе *-лѣг-*, који се среће и у црногорским говорима и у језику штампе 19. вијека⁷⁰³, такође не одговара савременој књижевнојезичкој норми:

наљегао БЦ71; ПА22; КА71; Х92, *уљегла* ПВ45, *иљегао* ПА40, *уљегао* Х69; Мп2а, *уљега'* КР113...

в) Глаголи прве врсте *јести*, *сјести* и *дјести*, који на ијекавском подручју могу имати двојак рефлекс јата у облику радног глаголског придјева мушког рода⁷⁰⁴, у нашем материјалу имају само облике са рефлексом *и*, које данашња књижевнојезичка норма сматра дијалекатским⁷⁰⁵: *ио* Х87; СП117 (2х); КР105, *изио* СП127; *сио* ПВ8,164; НК14, 58, 79; Х67; СП127, *куд се дио* ПСС4, *заподио* Х21; ПА95, *зодио* П1,33. Глагол

⁷⁰⁰ Потпуно се изгубио из бјелопавлићког говора (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 97).

⁷⁰¹ А. Младеновић, *Данilo*, 155; Б. Остојић, *Петар I*, 169; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 150.

⁷⁰² Употреба овог облика наметнула се Вуку приликом прсвођсња *Новог завета* (М. Стевановић, *Вуково дело*, 130).

⁷⁰³ Исп. Ј. Суботић, *Црногорка*, 101.

⁷⁰⁴ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 95.

⁷⁰⁵ М. Стевановић, *Савремени I*, 92.

срести поред чешићег облика са икавским, забиљежен је и са екавским рефлексом јата: *срио* ПА89, 93; Х58; НК11, *предусрео* ПА73, што је у складу са црмничким говором⁷⁰⁶.

г) Радни глаголски придјев од инфинитивне основе глагола *стати* са завршетком *-иу* у језику Николе I дијалекатског је карактера⁷⁰⁷:

стануо Х59; КА51, *настануо* КА51, *настанула* КА63, *устанули* Х20; НП6, *остануо* Х21, *застануо* Х61; ПСС6, *састанули* В25, *останули* ПВ111...

Међутим, забиљежили смо и облике који су у складу са стањем у савременом књижевном језику:

устало Х20, *устали* Х54, *пристао* ПА90, *стало* ПВ19; НК28, *преостало* НК75, *постало* Х57, *остала* Х60, *стао* Х63...

д) И од глагола треће и појединих глагола прве врсте који могу имати и облике по трећој, имамо радни глаголски придјев од обје основе, што одговара савременој књижевнојезичкој норми⁷⁰⁸:

– *сагнуо* ПА109, *умакнули* Х115, *остригнула* НК59, *изникнула* НК73, *пануо* ПСС4, *отпануо* Х35, *запанула* Х47, *пануле* КА45, *препануо* КА70, *препанула* КА71, *упануле* КА72, *препанули* КА81, *потпанули* НК55, *подигнуо* ПВ81,132, *постигнула* ПВ98, *напануо* ПВ154, *уздигнули* ПВ164, *истргнуо* Х48, *тргнуо* Х63, *уздигнула* Х70, *омрзнуо* Х100...;

– *досегао* В22, *досега'* НК35, *препао* В27, *дигао се* ПА74, *земакла се* КА47, *уздига'* НК63, *стркли* ПВ26, *се сага* ПВ45, *прега* ПВ57, *сlegло* ПВ107; Х90, *сlegли* Х8, *допало* Х14, *пао* Х48, *затекао* Х89, *Заврга'* Х100, *пропао* Х106, *Завргле* Пј17; Х108, *макла се* Г1,3, *запала* Пс12,3, *постигло* П1,22...

ђ) Радни глаголски придјев глагола *хтјети* у аутографима Николе I гласи: *хтио* ПЗ, 7, 20, 23; Пј48, а *ићео*, *стио* и друге облике познате црногорским говорима нијесмо регистровали⁷⁰⁹. Његош поред сва три наведена облика употребљава и контаминоване облике: *охтио*, *ошћела*, гдје је почетно *о* узето из презентске основе⁷¹⁰.

⁷⁰⁶ Б. Милетић, *Црмница*, 462.

⁷⁰⁷ М. Стевановић каже да су глаголи сложени са *стати* којима се инфинитивна основа завршава на *-иу* више дијалекатског, а мање књижевног карактера. И други облици од инфинитивне основе обичнији су без слога *иу* (М. Стевановић, *Савремени I*, 346).

⁷⁰⁸ М. Стевановић, *Савремени I*, 346.

⁷⁰⁹ За облик *стијо* в.: М. Пешикан, *СК-Љ*, 171; М. Станић, *Ускоци I*, 255; а за облике *стијо*, *тијо*, *ћијо* и најређе *ићео*: Б. Милетић, *Црмница*, 478.

⁷¹⁰ Д. Вушовић, *Прилози*, 39.

е) Примјерни радног глаголског придјева на *-ујо* (типа *погинујо* итд.), карактеристични за старије црногорске говоре⁷¹¹, нијесу регистровани у језику Николе I, а нијесу познати ни осталим Петровићима⁷¹².

2. Трпни глаголски придјев образује се као у савременом књижевном језику помоћу наставака *-и*, *-ен* и *-и*. Међутим, наставак *-и* нешто је фреквентнији него у савременом књижевном језику, али не толико колико у староцрногорским говорима⁷¹³: *даровата* КА16, *моловат* ПА46, *натрунута* Пј47⁷¹⁴. Глаголи четврте врсте који у савременом књижевном језику имају двојачке облике трпног придјева, у језику Николе I имају облик са наставком *-и*: *продита* КА15; НК70; СП79, *посавиту* Г1,1, *обавита* БЦ250, *обавите* Х58, *задобити* ПА8...

Колебања у погледу нормираних наставака присутна су и на примјеру глагола *дати* и његових префиксалних деривата: *дате* П1,15, *дата* КА16, *дато* БЦ95, *предата* КА41; *задану* БЦ193, *издане* ПВ183...

Алтернативне облике имају још неки глаголи: *ископани* НК77; КА25, *позвано* ППс2,1, *ископата* БЦ46, *позват* ПА58, с тим што су први књижевни а други дијалекатски.

Колебања у оквиру глаголске основе јављају се у префиксалним дериватима глагола *бити*, а својствена су и црногорским говорима⁷¹⁵: *одбивен* БЦ257, 258, *добивене* ПВ164, *Разбивена* ПВ167, *разбјен* ПВ166, *убјен* Х50...

Од простог глагола *бити* регистровани смо трпни глаголски придјев у старијем облику, без *-и*: *бјен* ПВ90, што је дијалекатска црта⁷¹⁶, док савремена књижевнојезичка норма прописује облик *бијен*⁷¹⁷.

Ексцерпирани смо и пар примјера са наставком *-ен* умјесто *-и*, мада се могу узети као трпни облици од глагола *посвадити* и *повјесити*: *посвађене* ПВ95, *повјешени* ПА8.

Трпни придјев од повратног глагола *одморити се*: *одморен* ПА20, представља изузетак у том погледу.

⁷¹¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 178; Б. Милетић, *Црмница*, 453; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 91.

⁷¹² Исп. А. Младеновић, *Данilo*, 156; Б. Остојић, *Петар I*, 170; Ни Д. Вушовић не наводи такве облике из Његовог језика (Д. Вушовић, *Прилози*, 39).

⁷¹³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 178; Б. Милетић, *Црмница*, 453, 454.

⁷¹⁴ Исп. са облицима трпних придјева у пословици из комедије *Како се ко роди*: „Боље је злато на поли дерато“ ... „Него сребро изнова ковано“ (67).

⁷¹⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 178; Б. Милетић, *Црмница*, 466; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 74; М. Пижурица, *Колашин*, 170.

⁷¹⁶ Облици трпног придјева глагола *бити* без *-и* забиљежени су, и јотовани и нејотовани, у црногорским говорима (Б. Милетић, *Црмница*, 466; М. Пешикан, *СК-Љ*, 178).

⁷¹⁷ М. Стевановић, *Савремени I*, 139.

85. Инфинитив

Познато је да је за инфинитив у старим црногорским говорима уопштена некадашња супинска форма⁷¹⁸. Инфинитив без крајњег вокала, који се проширио преко футура, представља архаичну црту, својствену и језику Николе I Петровића. Напоредна употреба дужих и краћих инфинитивних облика карактеристична је и за друге старије црногорске писце⁷¹⁹. Примјере смо већ дали у поглављу *фонетика* (в. т. бр. 42. 3. б).

Глаголи прве врсте јављају се у инфинитиву и по трећој врсти: *Останути* НК24, *допанути* Х22,49, *се допанути* М4, *панути* Г1,1, *дигнут'* БЦ186...

У нашем језичком материјалу запазили смо инфинитив од обје старе основе -лѣг- и -лѣз-⁷²⁰: *уљећ'* БЦ64; Х69, *уљећ* Х99, *уљест* Пс18, *уљести* БЦ136, *уљећи* КА82; Мп2а...

У краћој форми инфинитива чува се дентал *т* у групи *ст*, што је иначе одлика Николиног језика (в. т. бр. 50. 3): *паст* ПВ75, *навест'* ПА27, *Срест'* Х65...

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

86. Футур I

У погледу образовања футура I према комбинацији енклитички облици презента помоћног глагола *хтјети* + инфинитив глагола нема никаквих особености изузев што се комбинују и краћи и дужи облици инфинитива глагола на *-ти* и *-ћи*:

– *да ће се ... учинит* ПЗ,16, *Пред шатор ћу стражит* ПВ27; *Па ће с' букомъ отрнутъ се* Пј9,3, *Сад ћу ти казат'* БЦ37, *ћу скупит'* БЦ84, *Тун ће требат* ПВ67, *Па ћемо их поудава* ПВ104, *неће дотаћ* ПВ25...;

– *Па ћу опет помислити* ПА54, *Она ће ти савршено оздравити* Пј4, *Жижакъ мой ће опетъ сяти* Пј4, *Нови ће ти животъ дати* Пј4, *Богъ ме ћу ти запћвати* Пј15, *Пакъ ћу ... испћвати* Пј9,3, *И други ћу погодити,* / *Ил' ћу данас погинути!* НК78, *ће ... поћи* БЦ23, *ћеш ићи* БЦ37, *ћемо ... саћи* ПВ66, *ћемо ... добити* Г2,2...

Када се енклитички презентски облици глагола *хтјети* нађу у постпозицији, онда начин образовања футура I зависи од тога да ли се инфинитив глагола завршава на *-ти*

⁷¹⁸ П. Ивић, *Дијалекти*, 204.

⁷¹⁹ Исп.: Б. Остојић, *Петар I*, 170; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 133. Иако Д. Вушовић о употреби краћих и дужих облика у Његошевом језику не каже ништа експлицитно, из бројних примјера којима илуструје синтаксичку употребу инфинитива очигледна је напоредност краћих и дужих облика (Д. Вушовић, *Прилози*, 75–77). Дуже облике инфинитива, иако много ређе од краћих, употребљавао је и владица Данило (А. Младеновић, *Данило*, 157).

⁷²⁰ Петар I има инфинитив само од основе -лѣз- (Б. Остојић, *Петар I*, 171).

или *-ћи*, уосталом, као у савременом књижевном језику. Кад се гради од глагола на *-ти*, најчешће долази до слагања инфинитива и енклитичких презентских облика:

разгледаће ПА20, *Придаћу* Пс9,3, *Казаћу* Пј18, *Славићу* Пј7, *Запћваћу* Пј9,3, *Постаће* БЦ12, *Читаћу* БЦ20, *знаћеш* БЦ26, *бићеш* БЦ31, *повеићеш* ПВ16, *Затреиће се* ПВ104, *Даћемо* Х40, *остануће* НК25...

Међутим, овакво слагање није обавезно у језику Николе I Петровића. У следећим примјерима, које савремена књижевнојезичка норма иначе не третира као могуће, па самим тим ни као прихватљиве⁷²¹, можемо говорити и о састављеном и растављеном писању:

знатићу Пс8, *бити ће* Г2,3; БЦ40; НК12; ПА40, *броити ћу* Г3, *дати ће вам га Руси!* Пс12,13, *дати ће врагу* БЦ63, *бити ћемо* БЦ76, *узростиће* БЦ263, *Приспјетиће* ПВ51, *додати ћу* КА31, *остати ћу* В28...

Овакав облик футура I, који иначе није познат народним говорима, добро је заступљен у језику А. Змајевића, нешто слабије у Његошевом језику⁷²², а својствен је и многим војвођанским писцима⁷²³. Испитивачи језика владике Данила, Петра I и М. Миљанова биљеже само његове ријетке примјере⁷²⁴.

С друге стране, савремена књижевнојезичка норма допушта овакве комбинације са окрњеним инфинитивом⁷²⁵. У Николином језику оне су ријетке: *Бит ће* ПВ182, *дат ћу* Пј22, *паст ће* ПВ75, а такве су и језику А. Змајевића⁷²⁶.

Образовање футура I глагола с инфинитивом на *-ћи* истовјетно је начину образовања у савременом књижевном језику, што значи да не долази до слагања инфинитива и постпонираних енклитика, својственог црногорским говорима⁷²⁷:

затећи ће Пс25, *моћи ће* Г1,3, *рећи ћеш* П3,24, *помоћи ће* Г2,2, *стећи ћу* БЦ20, *изаћи ће* Пс27, *наћићеш* Пс14,1...

За разлику од неких својих претходника и савременика, Никола I нема у свом језику ниједан примјер краћег облика футура I од глагола на *-ћи*⁷²⁸. До слагања не долази ни онда кад би то било најлогичније очекивати из метричких разлога, него се

⁷²¹ М. Стевановић, *Савремени I*, 352.

⁷²² М. Пижурица, *Змајевић*, 324; Д. Вушовић, *Прилози*, 38.

⁷²³ А. Младеновић, *Рајић*, 124; *Орфелин*, 171; Н. Купа, *Dositej*, 155.

⁷²⁴ А. Младеновић, *Данило*, 157; Б. Остојић, *Петар I*, 172; Р. Биговић-Глушина, *Миљанов*, 152.

⁷²⁵ М. Стевановић, *Савремени I*, 352; Ж. Станојичић, Ј. Поповић, *Граматика*, 121.

⁷²⁶ М. Пижурица, *Змајевић*, 324.

⁷²⁷ М. Пешикан, *СК-Ј*, 179; Б. Милетић, *Црмница*, 477,478; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 267; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 75; М. Пижурица, *Колашин*, 169.

⁷²⁸ За језик Петра I проф. Остојић наводи само један примјер (Б. Остојић, *Петар I*, 172), а ријетки су и у језику Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 38).

умјесто изгубљеног крајњег вокала ставља апостроф. Међутим, не можемо тврдити да га је Никола I стварно писао, с обзиром на то да су сви примјери ексцерпирани из штампаних извора:

посјећ' њу БЦ258, *Рећ' ће* ПА49; X16, *наћ' ће* ПСС9, *Изаћ' њу* БЦ12, *стић' ће се* БЦ210.

87. Футур II

Овај облик је у језику Николе I Петровића врло риједак, што је иначе типично за старије црногорске писце⁷²⁹, а одговара мање-више и стању у црногорским говорима, у којима или га уопште нема⁷³⁰, или је врло риједак⁷³¹, или је његова употреба добро сужена⁷³². Образује се, као и у савременом књижевном језику, од презента помоћног глагола *бити* и радног / трпног придјева глагола који се мијења:

Кад будеш од туд писао Пс12,11, *ако се будеш назио и слушао докторе* Пс21, *буде предао* Пс11,4, *Но буде л' ишта дознао отац* БЦ122, *Будеш ли с Ивом и дома оста'* БЦ160, *да ... буде направљѣнъ колски путъ* Пс9,2...

Облике футура II са инфинитивом најчешће глаголског придјева нијесмо регистровали у нашем језичком материјалу. Они су врло ријетки код старих црногорских писаца⁷³³, док су војвођанским писцима боље познати⁷³⁴.

О употреби презента глагола с префиксом *уз-* и других глаголских облика у функцији футура II (в. т. бр. 114. 2).

88. Перфекат и плусквамперфекат

1. Изузетно широка употреба аориста и осредња заступљеност имперфекта и плусквамперфекта у језику Николе I не угрожавају високу фреквенцију перфекта. У грађењу перфекта нема ничег што би одступало од савремене књижевнојезичке норме:

Чуо самъ Пс1,1, *предали су* Пс9,1, *су дошли* Пс9,3, *да си здраво пристио* Т1, *држала је!* ПВ99, *Душмана си на мегдан добио* КА27...

⁷²⁹ А. Младеновић, *Данilo*, 158,159; Б. Остојић, *Петар I*, 172; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 153; Д. Вушовић у студији о Његошевом језику говори само о футуру I, што нас наводи на закључак о непостојању облика футура II (Д. Вушовић, *Прилози*, 38).

⁷³⁰ Л. Вујовић, *Мрковић*, 267.

⁷³¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 202.

⁷³² М. Стевановић, *Источноцрн.*, 120; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 87.

⁷³³ Проф. Остојић је у језику Петра I констатовао само један примјер (Б. Остојић, *Петар I*, 172).

⁷³⁴ А. Младеновић, *Рајић*, 124; Ј. Кашић, *Видаковић*, 96; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 167.

Употреба енклитике је уз повратну речцу *се* у оквиру трећег лица једине овог облика није доследна⁷³⁵:

- *с љика римске империс овде се с пренисла* П1,10, *Какав се с тутань онда одсца* П1,10, *Свему се је ријешила* ПА39, *Оно се је зајосало* ПВ22, *Када се је за срнама/ Гором нео уз висине?* ПСС4, *Па да се је заљубио* Х24, *Мало се је задоцнио* Х64...;
- *Казао се да путује* ПА12, *У њима се, веле, један/ Абенсераж затекао* ПА18, *Бацило се тридест глава* ПА47, *Провала се свака сила,/ Кушало се мито, злато* Х6, *Ил' од глади довукло се* Х17, *Све се дивно упутило* Х84, *Блажуја се слегло село* Х90, *Друга да се саставила* Х96...

2. Плусквамперфекат није чест у нашем језичком корпусу. Гради се од имперфекта или перфекта помоћног глагола *бити* и радног придјева глагола који се мијења, као у савременом књижевном језику и у народним говорима, с тим што народни говори одступају од савременог књижевног језика у погледу фонетског састава његових компоненти⁷³⁶.

Преовлађују примјери са имперфектом помоћног глагола *бити*, и то најчешће од основе *бѣ-*:

- *бѣху остали* П1,15, *бѣху ... окупили* П1,30, *бѣсмо ми дошли* П1,30, *бѣх одбио* П1,34, *бѣше приредио* П1,34, *бјех сио* ПВ8, *небјех ... разабрао* В24, *бјех вјерио* Х13, *укрио бјеше* П3,18, *бјеше сио* ПВ164, *бјеше пало* БЦ267; Х115, *Бјеше ... удаљио* ПА22, *бјеше стао* ПА72, *Бјеше ... ограда* ПА8, *бјеше ... обећана* В24, *се бјеше ... препао* В27, *Бјеше ... наследио* ПА11, *Бјеше ... подигнуо* ПВ132, *бѣсмо дошли* П1,35, *бјесмо се окупили* П3,18, *бјеху... засадили* ПА18, *Бјеху ... засадили* ПА18, *Бјеху ... узвисили* ПА32, *бјеху притисли* БЦ107, *бјеху сишили* ПА51, *бјеху уздигнули* ПВ164, *бјеху дали* Х41, *бјеху погинули* Х115...;
- *бијах наумио* ПА104, *бијах... упитала* В30, *бијах ... скрио* ПВ8...

И примјери плусквамперфекта од перфекта помоћног глагола *бити* и придјева глагола који се мијења доста су бројни:

- већ био доша* Пс16,2, *с била заказана* П1,6, *били смо уговорили* П1,14, *снашла с била* П1,32, *разумјело је било* М3,2, *ђе сам му приредио био* М3,4, *била је извела* Г1,1, *је била пала* Пј44; Х48, *сам била дошла* В24, *сам заспала била* БЦ171, ... је

⁷³⁵ Петар I чува енклитiku је у позицији са речцом *се* (Б. Остојић, *Петар I*, 173), док за М. Миљанова то није карактеристично (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 153).

⁷³⁶ Тј. знају за супституцију сугласника *х* из имперфектних наставачких морфема помоћног глагола *бити*, за јеканско јотовање у истом том глаголу, за уметање консонанта *ј* у вокалску групу *ио* радног глаголског придјева, за асимилацију и сажимање оне и других вокалских група и сл.

похитала млада била ПА23, су сашли били Х42, је дошла била Х42, Напрасно је позват био ПА59, Колико се млада била ... занџела Х69, Вране очи дигла била Х69, Везирова чељад сва је/ ... ушла била Х87, И били му казивали Х96...

Овај облик се гради од свршених глагола. Ексерципирани смо само један примјер плусквамперфекта од несвршеног глагола⁷³⁷: *Које златом бјеху везле/ Од тог дома славне жене ПА9.*

89. Потенцијал

Потенцијал је добро заступљен у нашем језичком материјалу. Осим облика првог и трећег лица множине који изискују посебан осврт, остали облици потенцијала из нашег језичког корпуса одговарају облицима у књижевном језику:

- 1. л. једн.: *бих пјевао Пј22, бих знао Пј22, написа бихъ Пј5, Опџва бихъ Пј5, бихъ спleo Пј5, што бихъ био Пј9,3, бихъ се сам стравио Пј9,3, бих вратио БЦ26, бих се убио БЦ37, клео бих се БЦ88, бих тјешила КА11, бих мога' Х21...;*
- 2. л. једн.: *Ти би била Пј24, би саша' БЦ11, смијао би се БЦ11...;*
- 3. л. једн.: *Да ме не би презирава' ! ПА81, би превела Пј9,2...;*
- 2. л. мн.: *бисте ме бацили П3,14, А бисте ли ... Погодили Х53...*

Прво лице множине јавља се у највећем броју примјера са пуним аористним обликом помоћног глагола *бити* и ређе с окрњеним:

- *бисмо рекли Пс2, ласно бисмо одговорили Пс5,4, кад год бисмо хтјели Пс25, бисмо укрили Пс25, небисмо одолен дизали Пс25, бисмо ... очували КА64, Прошли бисмо Х93, дали бисмо Х114...;*
- *ми би били Пс25, кад неби Ми имали Пс25, ми би били готови Пс28.*

Облик трећег лица једине у једном броју примјера одговара савременој књижевнојезичкој норми, али су нешто чешћи примјери са пуним обликом аориста глагола *бити*, какви се срећу у црногорским говорима⁷³⁸:

- *ће би градили куће Пс9,1, Краљ и Краљица би могли Пс29, Безъ жене би дани били Пј9,3, Кад би прсле Пј19, би напуниле БЦ80, би се сурвали БЦ147, да би њени*

⁷³⁷ Плусквамперфекат од несвршених глагола риједак је али се може чути у СК-Љ говорима (М. Пешикан, СК-Љ, 201), у мрковићком се „скоро искључиво“ употребљава од свршених глагола (Ј. Вујовић, Мрковићи, 340, 341), нема га у бјелопавлићком, нити у пивско-дробњачком говору (Д. Ћупић, Бјелопавлићи, 164; Ј. Вуковић, Пива и Дробњак, 74, 97), али је зато сасвим обичан у ускочком (М. Станић, Ускоци I, 257) и у говору околине Колашина (М. Пижурица, Колашин, 212).

⁷³⁸ Као у СК-Љ говорима (М. Пешикан, СК-Љ, 171). Оба облика су у употреби у црмничком говору (Б. Милетић, Црмница, 477), у мрковићком само *бише* (Ј. Вујовић, Мрковићи, 267).

родитељи могли се преселит Пс25, да би га Србијанци експлоатисали на нашу штету Пс25...;

– Кажу биљке што јунаку/ Бише биле од помоћи ПВ29, И туч бише растотиле ПА22, Бише исток или запад,/ На сабљама дочекали! БЦ51, А јунаци инокосни/ Бише били без Турака! БЦ65, Љуто бише завађени БЦ66, На смјелу главу бише му пали... БЦ147, бише ... проплакали ПВ197...

Владика Данило и Петар I имају у трећем лицу множине потенцијала савремену књижевнојезичку форму би а Марко Миљанов дијалекатску бише⁷³⁹.

Потенцијал II није посвједочен ниједним примјером у нашем језичком корпусу а иначе је риједак у старијој црногорској књижевности⁷⁴⁰.

90. Напомене о имперфектизацији глагола

Овдје ћемо указати само на оне случајеве имперфектизовања глагола који одступају од истог процеса у савременом књижевном језику. Та одступања су углавном у складу са дијалекатском основом, или представљају старије стање у образовању глагола.

а) Велики број глагола имперфектизује се суфиксом *-ава-* који долази мјесто суфикса *-ива-*, *-а-*, *-аја-*, *-ова-*:

– *примјећаваши* ПА91, *урежава* ПВ56, *заштићава* ПВ140, *се одлучава* ПВ157, *ненапуштавамо* Пс25, *оћерава* ПВ131, *окруњава* ПА57;

– *напуштава* ПВ176, *спуштаваху* ПА66, *спуштавао* Пј44, *презирава'* ПА81, *присвојава* ПВ115, *освојава* ПВ115, *размишљава* Х6, *знава'* ПА8;

– *устава* ПВ136, *не устава* БЦ98, *става* ПВ118;

– *ризикава'* Х22.

Ширење суфикса *-ава-* на штету других имперфективних суфикса дијалекатска је особина⁷⁴¹, која је већ запажена у језику црногорских писаца 18. и 19. вијека⁷⁴².

б) С друге стране, суфикс *-ава-* бива дјелимично потиснут суфиксом *-ива-*, што је такође утицај старих црногорских говора⁷⁴³: *израњивана* Г1,1, *опколива* ПВ138, *насељива* БЦ158, *продужива* ПА13, *рањива* БЦ209, *рањивао* КР16...

⁷³⁹ А. Младеновић, *Данило*, 160; Б. Остојић, *Петар I*, 173, Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 154.

⁷⁴⁰ У језику Петра I регистрована су два примјера (Б. Остојић, *Петар I*, 174).

⁷⁴¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 168, 169; Б. Милетић, *Црмница*, 470.

⁷⁴² Б. Остојић, *Петар I*, 174, 175; Д. Вушовић, *Прилози*, 35; М. Стевановић, *Неке особине Његошева језика*, 29; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 155.

⁷⁴³ Б. Милетић, *Црмница*, 470.

Он се јавља и код глагола који су и без њега несвршени, али се њиме означава њихова итеративност: *пљењивају* Х32, *спомењива* ПВ18, *се помењива* НК35, *јуришива* БЦ282, *разгледивах* Пј44...

в) У глаголима који имају суфикс *-а-* умјесто суфикса *-ава-* огледа се старије стање њиховог образовања⁷⁴⁴. Такви глаголи су заступљени у старијој црногорској књижевности⁷⁴⁵, па и у језику Николе I:

зачиња Х45, *искушају* КА23, *обмотају* КА23, *обећају* ПВ35, *не очаје* СП115, *подкопаю* Пј7, *пригрљајте* Г1,2, *окружају* СП109...

Улога суфикса *-а-* у имперфектизовању глагола овим се не завршава: *захфаљам* Т2, *упашиа* ПВ117, *загрља* КА81, *загрљам* ПВ32...

г) Ексерпирани смо још неке глаголе чије имперфектизовање не одговара савременој књижевнојезичкој норми, а врши се помоћу суфикса *-ова-*:

развукују ПВ23, *навукује* БЦ50, *не живују* ПА26, *требовала* Х31, *требовало* П1,20, *требуе* П1,30...

д) И суфикс *-ева-* јавља се као средство итератизације глагола у језику Николе I, као и код осталих писаца са црногорских терена у чијем језику се огледа дијалекатски утицај⁷⁴⁶: *кажсеватъ* Пс3, *заслужсевали* П1,20...

ђ) Регистровани смо као имперфективне глаголе *јуришити* и *ратити*: *јуришии* НК29, *рати* НК35, *ратише* ПА94...

е) Поред фреквентнијих итеративних глагола с фонетизмом *ије*, биљежимо и ријетке јотоване форме: *излијевана* БЦ135, *налијева* КР64, *улијевају* КР124; *прољеват'* БЦ143.

НЕПРОМЈЕНЉИВЕ РИЈЕЧИ

91. Прилози

Овдје ћемо, прије свега, изложити ексерпирани материјал класификујући га према семантичком критеријуму. Уз то ћемо чинити поједине напомене у вези с

⁷⁴⁴ М. Стевановић објашњава баш на примјерима из Његошева језика како су глаголи изведени суфиксом *-а-* услед своје застарелости и губљења из језичког осјећања говорника српскохрватског језика, добијали и суфикс *-ва-*, па је данашњи суфикс *-ава-* настао, у ствари, контаминацијом та два наставка (М. Стевановић, *Савремени I*, 588).

⁷⁴⁵ Л. Младеновић, *Дашло*, 162; Б. Остојић, *Петар I*, 174; Д. Вушовић, *Прилози*, 35; Р. Биговић-Глушница, *Миљанов*, 154, 155. М. Стевановић је указао на велики број оваквих глагола у Његошевим ранијим дјелима, нарочито у *Свободијади* и мањим пјесмама. Будући да многи Његошеви итеративни глаголи с наставком *а* нијесу познати народним говорима, он закључује да се у њиховом грађењу Његош угледао на руски језик (М. Стевановић, *Неке особине Његошева језика*, 27–31).

⁷⁴⁶ Л. Младеновић, *Дашло*, 161; М. Пешикан, *СК-Љ*, 169; Б. Милетић, *Црмница*, 464, 465.

обликом, поријеклом и ширином употребе појединих прилога. Највећи број ексцерпираних прилога заједнички је са црногорским говорима и језиком старије црногорске књижевности.

1. Прилози и прилошки изрази за мјесто

Највећи број прилога за означавање мјеста, правца и пута простирања замјеничког је поријекла али смо из језика Николе I ексцерпирали и друге врсте прилога. О фонетским измјенама, покретним вокалима и партикулама којима се облици прилога замјеничког поријекла разликују од књижевних а поклапају са дијалекатским облицима в. т. бр. 37, 43, 44. и 52.

а) за мјесто:

ђе (а да оставишъ добре страже на Злоступъ и ђе ти видишъ Пс3), гђе-гђе (Сузом гђе-гђе оросије Пј13), ђе-гођ (Па се ђе-гођ око Зете/ У пештери којој скрити ПВ160), негђе (готово негђе спрема половине Цариграда П1,2), нигђе (Да јој нигђе друге нис Пј5), овде (које су се овде печатале Пс12, 10; Овде нема љека биља Пј8), овђе (Говорити овђе о доброти и пажњи цара и царице П3,13), онђе (Онђе заче котац плести ПВ90), онђенъ (имаю готово двадест таман онђенъ П1,30), свуђ (Овде сам дао наредбу ... и свуђ у Брда Пс5,3), свуда (Кад свуда прича и разговара БЦ101), ту (Мнозина се спремаю да се ту граде Пс9,1), тун (Тун ће требат да се стане ПВ67)...

б) за правац:

куд (Па да крећем на пут они/ Куд ме давна вуче жеља БЦ86), кудієнъ, овудієнъ (незнам кудієнъ ће обрнут или овудієнъ или преко Никишића Пс9,4), тамо (Да војску једну тамо поведе БЦ20), овамо (Овамо који! БЦ28; Бјеж' овамо Х49), онамо (Онамо, онамо! ... за брда она СП23; Заведе ме он онамо ПВ40), ђе (на ја бих мога' ђе брзо поћи БЦ37), ту (Ту морам једном оружан поћ' СП23; то само цар каже ... води ту и ту П1,27)...

в) за пут и простирање:

свуд (Може бит да се није ни још свуд проио тужни глас у ваша брда и долине Г2,1), кудієнъ (Ови пут неће пасат кудієнъ смо мислили Пс9, 2), тудијен (Тудијен је српски Кавказ НК43), свукудијен (Колико је Влаховића/ Погинуло свукудијен НК41)...

г) за полазно мјесто кретања:

отолен (Па отолен с руке ви је/ Четовати на брђане X16; Отолен се слази доље ПА19), оталенъ (а оталенъ баталіон Пиперски Пс9,3), одолен (небисмо одолен дизали нако само за пут потребите ствари Пс25), ондолен (јер ондолен с'ноге нам је прекорачити границу Пс25)...

д) за правац долажења:

од куд (И сам незнам од куд како/ Једна срна доскочила Пј44,2), оклен (Но оклен сада?/ Ја из савјета БЦ44), одовуда (Дако бих се светит' мога'/ Одовуда како боље! X16), отуд (Бој се отуд вазда чује X4), одъ тудъ (Ако одъ тудъ дођу на Чеве Пс9,4), одъ овудъ (Обрнушли одъ овудъ Пс9,4), одонуд (Што одонуд амо дође ПВ93), од онуда (И ка' ускок од онуда/ Браћу тобож да сијече X25), од некуда (Док ти доспје од некуда ПВ8)...

Осим просторних прилога замјеничког поријекла, ексцерпирани смо и друге врсте прилога: прилоге *горе* Пј11 и *доље* Пј7, у којима се очувао локатив без предлога⁷⁴⁷, *дома* Пс2 и *кући* П1,14, 34, који представљају окамењене облике највјероватније генитива, односно датива једнине⁷⁴⁸, сложене прилоге, обично од предлога и прилога: *озгор* Пс5,3; X61, *одаље* БЦ156, *изван* П3,2; ПА28, *поудубље* ПВ89, *Наоколо* НК34 итд., као и необичне прилошке изразе: *у низоко* БЦ141, *На низоко* СП61...

2. Прилози и прилошки изрази за вријеме

Најбројнији су прилози замјеничког поријекла. Неки од њих се јављају са покретним вокалима и/или партикулама (в. т. бр. 43. и 44):

кад Г1,3, *икад* ПА53, *садъ* Пс9,1; П1,6, 8, 12, *саде* СП79, *по сад* Г1,3, *одъ садъ* Пс9,2, *За сада* Пс19,1, *тад* БЦ13, *тада* Г2,3, *таде* X25, *онданъ* Пс5,3, *ондаръ* П1,18, *нигда* X23; КА71; СП70, *свагда* СП15, *негда* ПА11; СП22, *вазда* П11,1, *од вазда* Г3, *досле* ПА86, *докленъ* Пс4,1...

Од осталих прилога, ексцерпирани смо просте прилоге *прије* Пј10, односно *приђе* П1,20 и *послѣ* П1,23, по поријеклу сложене прилоге *јутросъ* Пс2, *есенасъ* Пс5,1, *лѣтосъ* Пс5,4, *данасъ* Пс5,4, *синоћъ* Пс9,3; П1,12, који представљају некадашњи акузатив једнине⁷⁴⁹, прилоге *ономадне* Пс5,1 и *ланѣх* БЦ126, у којима се очувао локатив

⁷⁴⁷ А. Белић, *Историја*, 314.

⁷⁴⁸ А. Белић, *Историја*, 314.

⁷⁴⁹ А. Белић, *Историја*, 314.

без предлога⁷⁵⁰, обичне и необичне прилоге постале од различитих предлошко-падежних веза: *сютра* Пс5,3, *довече* Пс11,1, *Задовијек* ПВ10, *нав(и)јек* ПА104; Пј37; (*Твог навијек вјерног роба*), степеноване прилоге: *најпосље* Г2,2, *Понајприје* НК50, *поодавно* Пс9,1, прилошке изразе: *до доцна* Х29, *по доцкан* ПА32 итд.

Необични су изведени прилози у примјеру: *Но што више – поћно, дневно*/ Често смо их затварали НК69.

3. Прилози и прилошки изрази за начин

а) Прилози замјеничког поријекла и обликом и употребом одговарају савременој књижевнोजезичкој норми: *овако* Пс9,3, *тако* Пс9,1, *икако* Пс2, *никако* Пс4,3; БЦ24, *свакојако* Х17, *свакајако* НК30...

б) Бројни су и прилози са завршетком *-ице*:

изновице Пј20; НК68, *сустотице* БЦ100; НК38; ПВ115, *измјенице* ПВ98, *изгрлице* ПВ103, *из грлице* НК79, *ничице* ПА5, *нехотице* КА19, *навалице* КА20...

в) Посебну групу чине прилози на *-ски*, у самосталној употреби или у прилошким изразима⁷⁵¹:

Нашки му морнар смијели поје БЦ17, *Tout pour Dieu, Roi et pour moi!*/ *Нашки нећу, но ето га нека* КА36, *некад зборе нашки* КР39, *они не зборе нашки* КР54, *а неподржана својски ни од једне силе* Г1,1, *кликну орловски* Г8, *И Арапа непозвана / Гостопримски Лотрек срио* ПА93, *По арапски сабљу наше* ПА41, *Па га Арап патјерао/ По арапски у трк цио* ПА80, *Написа га на арапски* ПА57, *Сеоска кућа намјештена просто по сељачки* КР1, д...

али: Једна соба намјештена по начину турском КА7.

г) Дијалекатски прилог *жље* образован према придјеву *зао* риједак је у језику Николе I, као и у појединим црногорским говорима⁷⁵²: *жље се сјећа*, *жље је цјени* ПВ20, *жље се јављам* Х100. Николином језику и СК-Љ говорима заједнички је и прилог *изубаха* ПВ163; КА56, у значењу *ненадано, неочекивано*⁷⁵³.

д) Навешћемо још неколико необичних начинских прилога. Прилог *вруће* долази у значењу *јак*, *снажно* / *јаче снажније*: *Мог отачаства судбина горка/ Што год је грђа, љубим га вруће* БЦ39, Прилог *друкчије* БЦ97, има и облике: *друкче* БЦ148 и

⁷⁵⁰ А. Белић, *Историја*, 314.

⁷⁵¹ Сматра се да су наведени ријечи поријеклом придјевски инструментални облици, а да су прилози постали испуштањем именице која се заједно с њима прилошки употребљавала (А. Белић, *Историја*, 314).

⁷⁵² М. Пешикан, СК-Љ, 184; Д. Вушовић, *Диалекат*, 66.

⁷⁵³ М. Пешикан, СК-Љ, 185.

другојаче ПА83; Х18. Ту су и прилози: *замашито* ПВ32, *невидовно* ПВ45, *изнајбрже* (*хитај к'нама изнајбрже* Пс20)...

4. Прилози за узрок и циљ

Ексерпирали смо следеће прилоге за узрок: *зашто* Пс3, *зато* Пс4,1, *стого* Пс9,2, *отуд* у примјеру: *Отуд, брате, што га љубим* ПА75, а за циљ *рашита* БЦ164; КА20, 21; СП79.

5. Прилози за количину

Поред прилога: *колико* Пс1,1, *толико* Пс2, *неколико* Пс9,1, *мало* Пс5,3; Пс9,3, *више* НК14, *доста* НК35, чији су облици и употреба у складу са савременим језиком, у нашем корпусу егзистирају неколика прилога који су за данашње језичко осјећање необични, да не кажемо архаични. То су прије свега степеновани прилози *највеће* и *понајвеће* у значењу прилога *највише* и *понајвише*, који су такође у употреби:

Највеће је мене жао! Х39, Ђетко Пејов понајвеће/ Откинуо глава што је НК20; *...да гледа ским највише имаю посла* Пс9,4, *На муку се народ нађе,/ Свети Петар понајвише* НК51, *повише је од године дана* Пс19,1.

Синонимичне прилоге *највеће* и *највише* употребљавао је и Петар II⁷⁵⁴.

Прилог *пола* налазимо у облику *полу* БЦ47; ПВ120, а *напола* у облику *наполи* Пс1,1, као што је забиљежено у црногорским говорима⁷⁵⁵. Прилог *још* БЦ111 у пјесничком дијелу корпуса понекад има и облик *јоште* БЦ112; КА24. Прилог *често* се употребљава плеонастично у изразу *често пута* ПА28; КА59; ПВ22, 90.

92. Предлози

Овдје ће бити ријечи о оним предлозима који својим обликом, фреквентношћу и употребом заслужују посебне напомене. Изложићемо их по азбучном реду.

Без Пс12,9; ПЗ,14; БЦ283; ПВ201... Веома добро је заступљен у нашем језичком материјалу само у савременој књижевнојезичкој форми. Форма *брез*, која је позната неким црногорским говорима и старијим писцима⁷⁵⁶, не налази се у језику Николе I Петровића.

⁷⁵⁴ М. Стевановић, *Речник I*, 478.

⁷⁵⁵ Исп. М. Пешикан, *СК-Љ*. 185; Б. Милетић, *Црмница*, 437; Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 102.; М. Јовановић, *Пашировићи*, 461.

⁷⁵⁶ Исп. за говор Џуца (М. Пешикан, *СК-Љ*, 190), а за писце: Б. Остојић, *Петар I*, 179.

Близу. Врло је риједак, али се јавља у овој форми и са генитивом ПЗ,21; Х32 и са дативом П1,22. Није присутна форма *близо* која се среће у неким старим црногорским говорима⁷⁵⁷.

Ван. Никола I не употребљава прости предлог *ван* већ само сложену варијанту *изван*, у чему се његов језик слаже са црногорским говорима⁷⁵⁸, са језиком старијих писаца из Црне Горе⁷⁵⁹, као и са Вуковим језиком⁷⁶⁰. Са неколика примјера заступљен је сложени предлог *изван* ПВ36; НП9; КР591; КА77, који је у СК-Љ говорима сасвим обичан⁷⁶¹.

Више. Овај предлог се често употребљава (КА11; Х60, 63; ПВ44, 171; НК10; СП37; КР591), док његов антоним *ниже* није уопште регистрован. Слично је и у СК-Љ говорима⁷⁶².

Врх БЦ5; Х48; ПВ40,105,170; ПА3; СП123, трипут забиљежен у облику *врху* БЦ21; СП68, који је најчешћи у језику Петра I, а спорадично се јавља и код Петра II⁷⁶³. Ексерпирали смо и предлоге сложене с њим: *поврх* БЦ243 КА34, 72, једном у форми без *х*: *повр* Пј44, *сврх* Х60; ПА9, 38; ПВ48, 180; СП60, ређе *саврх* Пј21,3; Х53 и *наврх* НК38. Предлоге *доврх* и *уврх*, познате СК-Љ говорима⁷⁶⁴, нијесмо регистровали у нашем материјалу.

Дно. Не јавља се самостално већ само у сложеним предлозима као у СК-Љ говорима⁷⁶⁵. Регистровали смо по један примјер са предлозима: *содно* СП130, *удно* КА19, *додно* НК13. Да су по значењу блиски предлошко-падежним синтагмама од којих су постали, показује и то што су прва два штампана са одвојеним саставним компонентама, што је повремено присутно и код других сложених предлога. Сложене предлоге *подно*, *надно* и *придно*, које биљежи Пешикан⁷⁶⁶, Никола I не употребљава.

Дуж Пс17,1; Х3,117; ПВ73. Доста је риједак у нашем корпусу. У старијим црногорским говорима уопште га нема⁷⁶⁷.

⁷⁵⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 148.

⁷⁵⁸ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Б. Милетић, *Црмница*, 227; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 159.

⁷⁵⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 209; М. Пижурица, *Љубица и Поповић*, 185; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 220.

⁷⁶⁰ Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 110–111.

⁷⁶¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191.

⁷⁶² М. Пешикан, *СК-Љ*, 191, 192.

⁷⁶³ Б. Остојић, *Петар I*, 179; М. Стевановић, *Речник I*, 107.

⁷⁶⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191.

⁷⁶⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191.

⁷⁶⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191.

⁷⁶⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 160.

360г Пс5,3; П1,21; ПВ124; НК29; КР114. Најређи је у употреби од свих предлога који се могу наћи у узрочној синтагми. Типични представници СК-Љ говора не употребљавају овај предлог а мрковићког врло ријетко⁷⁶⁸.

Крај Пј37; БЦ5,258; Х59,68,117; НК62, 81 и предлози сложени с њим: *скрај* Пј21,3; КА58; Х112; ПВ63, *накрај* БЦ285, *покрај* Пј44; Х104; ПА15; ПВ7, 171; СП118, *украј* БЦ85 и *искрај* Пс8; П1,9; БЦ179; КА44; ПВ185; В23 у широкој су употреби у језику Николе I Петровића, уосталом као и у СК-Љ говорима изузев у случају предлога *искрај* који М. Пешикан није биљежио⁷⁶⁹.

Кроз М3,1; ПВ169; СП17, 23, 30, 44, забиљежен једном с непостојаним *а* испред синклитичког облика личне замјенице трећег лица једнине мушког рода: *кроза њ* БЦ266. Ова предлошка форма је нешто чешћа од дијалекатске *проз*⁷⁷⁰ П1,19, 23, 24; БЦ31, 71, 107; НК83. Обје су присутне и у препису мемоара (*кроз* Мп35а; *проз* Мп33а). Петар I и Петар II немају облик *кроз*, а обојица поред *проз* користе и црквеноруско *чрез*⁷⁷¹.

Међу. У pjesничком тексту често се среће са апострофом умјесто вокала *у*. Веома је добро заступљен у језику Николе I (П1,10; БЦ60; КА14; Х39, 43; ПВ84; СП70; КР51...), што се не подудара са стањем у СК-Љ говорима, гдје се јавља углавном у устаљеним изразима⁷⁷². У нашем материјалу имамо само један предлог сложен са *међу*, па и он се јавља ријетко: *Између'* ПВ9, док М. Пешикан биљежи и *између* и *помеђу*⁷⁷³.

Мимо. Иако је добро познат црногорским говорима⁷⁷⁴, у језику Николе I Петровића заступљен је само с неколика примјера, и то с генитивом: *друга жеља мимо ове* ПА108, *мимо гроба!* КР110 и с акузативом: *Мимо друге кадилуке* НК46, *Ама имам жену мимо друге!* КР17.

Након. Јавља се у двјема формама са подједнаким бројем примјера: *након* БЦ13, 104; ПВ117; Х27; СП77 и *наком* Пс17,1; БЦ236; ПВ48, 92, 113. Његош употребљава само дијалекатску форму овог предлога⁷⁷⁵. У СК-Љ говорима врло је риједак, док у неким старим црногорским говорима није ни забиљежен⁷⁷⁶.

⁷⁶⁸ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 298.

⁷⁶⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192.

⁷⁷⁰ Искључиво у форми *проз* употребљава се у СК-Љ и црмичким говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 192; Б. Милетић, *Црмича*, 446). У бјелопавлићком говору забиљежене су форме *проз* и *прож* (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 159).

⁷⁷¹ Б. Остојић, *Петар I*, 180; Д. Вушовић, *Прилози*, 54.

⁷⁷² М. Пешикан, *СК-Љ*, 192.

⁷⁷³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192.

⁷⁷⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 143, 144.

⁷⁷⁵ М. Стевановић, *Речник I*, 481.

⁷⁷⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 160.

Около Пс4.3; КА66; НК39. Регистрован и као предлог у три примјера, мада у СК-Љ говорима има само функцију прилога⁷⁷⁷. На предлог *наоколо* који обилато упогребљава Петар I⁷⁷⁸ нијесмо наишли у нашем језичком материјалу.

Осим П1,33; П3,19; Х43,75,108; ПА22; ПВ187; НК77... Неријетко је у употреби иако га СК-Љ говори имају само у устаљеним изразима⁷⁷⁹.

Попут (*по пут* Пј48; Г1,3; М3,2, *попут* БЦ240). Ексерпирали смо неколика примјера с овим предлогом, мада СК-Љ говорима није уопште познат⁷⁸⁰.

Преко Пс9,1; П3,16; Х84... Јавља се доследно у књижевном облику, тако да дијалекатска форма *прео*⁷⁸¹ није заступљена ниједним примјером, осим у драми *Како се ко роди* у говору ликова који представљају људе из обичног народа: *прео прага* КР47, *прео воље* КР33, поред: *преко паса* КР48.

Према. С генитивом најчешће иде варијанта *спрам(а)* Пј44; ПВ20; Х60; НП7..., а нешто ређе *спрема* КА29; СП125 и *према*. Међутим, с локативом се у готово подједнаком броју примјера слажу форме *према* Пј45; ПВ192; Х7 и *спрам* Пј45; ПВ82. Регистровани смо и сложену форму *наспрема* уз енклитички облик повратне замјенице сваког лица: *наспрема се* НП5; КА12; ПВ102.

Ради. Неупоредиво је у нашем материјалу заступљенија краћа форма овог предлога: *рад* Пс16,1 П1,30; БЦ18, 51; КА11; Х17, 96; ПА12; ПВ13 од дуже: *ради* Пс5; ПВ79, НК13, 83, што је у складу са СК-Љ и источноцрногорским говорима⁷⁸². Сложене предлоге *спорад*, *порад* и *зарад*, који су ријетки и у СК-Љ говорима⁷⁸³, Никола I не употребљава. Само смо евидентирали *заради* у: *заради Бога!*? БЦ82. Други, пак, црногорски говори и писци поменуте сложене предлоге употребљавају у већој мјери⁷⁸⁴.

С(а). Овај предлог је заступљен са неколико примјера и у дијалекатској форми су Пс2; НК52, 23; Х100; СП77; КР3, и то уз основне бројеве и инструментал замјенице *што* (в. т. бр. 38. 2. а).

Сред. Овај предлог се у језику Николе I, као ни у старијим црногорским говорима⁷⁸⁵, не јавља самостално већ само у склопу сложених предлога (чије

⁷⁷⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192.

⁷⁷⁸ Б. Остојић, *Петар I*, 179.

⁷⁷⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192.

⁷⁸⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193.

⁷⁸¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Д. Ћупић, *Бјелонавлићи*, 141.

⁷⁸² М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 102.

⁷⁸³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193.

⁷⁸⁴ Предлози *спорад*, *порад* и *зарад* чести су у црмничком и источноцрногорским говорима (Б. Милетић, *Црмница*, 446, 447; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 102). *Поради* је добро заступљен у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 179).

⁷⁸⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Д. Ћупић, *Бјелонавлићи*, 160.

компоненте могу бити и састављене и одвојене): *насред* БЦ6, 110, 248, 259; ПА16; ПВ82; НП4; СП16, *усред* Пј12; БЦ259, 276; КА7, 33; Х50; ПВ112; В25; СП16, *посред* БЦ100, 189; ПВ38; НК29; КР623 и *сасред* СП107; НП5. Предлог *досред*, који биљежи М. Пешикан⁷⁸⁶, не постоји у нашем материјалу.

У пјесничком дијелу нашег језичког корпуса из метричких разлога честа је појава специфичне редупликације предлога, тако да по један предлог имају и главни и зависни члан падежне синтагме:

Но с њежстијех са погледа' ПА47, У далеку у Африку ПА64, С градом смо се с Никшићскијем/ Без прекида крвавили НК15, Први син се ту родио/ У Градиње у жупана ПВ112, Из најдаљих из времена ПВ114, Јединица у сокола/ Војевode у Момчила ПВ173, У Урвину у пећину ПВ174...

93. Везници

Језик Николе I Петровића и савремени књижевни језик поклапају се у погледу обличких карактеристика њима заједничких везника. У текстовима Николе I налазимо и везнике осредње фреквенције који се не употребљавају у савременом књижевном језику. Домаћег су поријекла везници који се срећу у народним говорима и старијој књижевности: *нако* Пс12,17; Пс25; Х68, *дако* ПЗ,4; Х16, *тек(е)* П1,20, 34; КА74, *зашто* П1,18, *е* П1,16; В27. Страног су поријекла везници: *ма* ПЗ,4; ПА27, 39, 53; НК18, 25, 72; ПВ18, 150; Х68 и *ема* Пс11,1; НК30; ПА13; КА53, први италијанског, други турског.

У језику Николе I функцију везника *на* често врши речца *нак* Пс2; Пј44; ПА60; Х11, 58, која је ријетка у црногорским говорима⁷⁸⁷, али је добро позната Вуку Караџићу и осталим ствараоцима из владајуће куће Петровић⁷⁸⁸. Фреквентна је употреба везника *неголи* Г1,3; Г2,2; ППс1,1; Пс14; П1,20, 21, 23, 35. Забиљежили смо и неколика примјера с везником *почем* П1,35; Х74 у значењу *пошто*, као и сложени везник *а нека ли* Х103, који везује реченице за изузетну неједнакост.

Употреби ових и осталих везника посветићемо посебан одјељак у поглављу о синтакси.

⁷⁸⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193.

⁷⁸⁷ Л. Вујовић, *Мрковићи*, 290.

⁷⁸⁸ А. Младеновић, *Данило*, 165; Б. Остојић, *Петар I*, 252.

94. Узвици

Пошто је највећи дио нашег језичког корпуса приповиједачког карактера, природно је да обилује узвицима. Најчешћи су обични узвици типа: *О, Ха, Ух* БЦ167, *Ах* БЦ157, *Аох* БЦ274; *ПВ79, Еј* ПВ4, *Ха* КА73, *Хој! Хој!* КА60, *Хура, хура* БЦ284... Из комедије *Како се ко роди* ксцерпирани смо неколика ономатопејска узвика: *с другарицом се љуби, пјас, пјас* КР42, 43, *оне се изљубе ... љус, љус* КР44. Међутим, забиљежили смо и неколика узвика страног поријекла, који се срећу у језику још неких старијих црногорских писаца⁷⁸⁹. Турског поријекла су *аман* и *вај*, односно *авај*:

А викнуди „Аман“ Турци КА53, *аман што је ово?* КА72; *Вај Султане Господару* Пј47, *Вај!... Пјесниче!* ПВ78, *Вај, Халепе* КА69, *вај по Богу* Пј21,9, *Авај Турци ово што би* Пј47,

Из грчког језика је узвик *море*:

Угљеша! море! БЦ132, *Казуј море, друге бит не море* КА77, *Задруга је, море, то* КР14, *Нека! море* КР23.

Никола I перијетко употребљава дијалекатски узвик *гле*⁷⁹⁰ за указивање на нешто чудно, неуобичајено:

Гле! – дух зли му попи намет! ПА54, *Ал' од вјере, гле! отпада!* ПА92, *Гле, она је пуна од печеса* КА73, *Гле! Зар и та вода отрована?* КА74, *гле ено га* КА82, *И гле ће ме њихов спомен/ У далеки земан баџи!* ПВ102, *Гле – горштачка вјерност пада!* Х9, *Гле! И оно пруже сухо/ У нарамке окупљају* Х87, *Ал' од вјере, гле! отпада!* ПА92...

95. Речце

Осврнућемо се само на оне речце које изазивају посебну пажњу својим поријеклом, значењем или употребом. Све овдје наведене речце углавном су присутне у црногорским говорима и у језику црногорских писаца старије епохе.

а) Екскерпирани смо речцу *валан* од турског *валахи* са значењем *заиста*, карактеристичну и за Његошев језик⁷⁹¹:

Валан не ће Х7, *Осим, валан, правовјерни/ Браћом би вас тад назвали* Х28, *Валан нешто жалим само* Х116, *валанъ естѣ* П1,6, *Валан, баш ништа* КР68...

⁷⁸⁹ М. Стевановић, *Речник I*, 3, 7, 451; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 161.

⁷⁹⁰ М. Стевановић, *Источнопри.*, 89; М. Стевановић, *Речник I*, 118.

⁷⁹¹ М. Стевановић, *Речник I*, 60.

б) Речца *таман*, такође турског поријекла, служи за истицање подударања, као и у Његошевом језику⁷⁹²:

ми би били таман као дасмо у Италију Пс25, *таман онако као да смо у Италију* Пс25, *таман бѣсмо свршили* П1,15, *стани му се грло мога револвера таманъ подгрло и ђгово* П1,24, *таман онђенъ* П1,30, *таман уз и ђга* П1,2...

в) Речца *ада*, која се јавља при истицању неке супротности или на почетку питања, домаћег је поријекла и позната је црногорским говорима⁷⁹³:

А да жао ми а ево у какве смо симпатичне одношае били одъ Косова већъ П1,33, *А да ће с динја Кортина и она Берлинскога уговора* П1,29, *А да мене је жао, што нијесам живјела у они земан!* КР76, 77...

г) Врло ријетко се у нашем корпусу среће речца *ела* за подстицање, која је грчког поријекла али је присутна и у црногорским говорима⁷⁹⁴: *Ела, брате, млијека ти,... Ела, брате, љубави ти* БЦ235, *Ела, ела Бога ти* КР22, *Па ела, синко, није ти чекања!* КР25, *Ела! ... ела! ... баш!* КР78.

д) Упитна речца *зар* употребљава се и за изражавање претпоставке, што је познато и појединим црногорским говорима и писцима⁷⁹⁵:

С тога можда Али-бега/ До сад твога ноћас нема;/ Зар га с војском Скендер наша/ У сретање Срба спрема КА24, *Мале су вам зар области* ПВ151, *А ти ме се заръ оглуши* Пј9,1, *Није фајде, особити/ Бог зар штити љубавнике* БЦ87, *Е они зар мисле, е ће се што међу тијем догодити* КР137...

Забилежили смо и пар примјера гдје умјесто упитне речце *зар* долази везник *да* с упитном речцом *ли*:

... дали ихъ несметаю. П1,6, *Дали невидите што ви се од Европе спрема?* П1,18.

ђ) И речцу *богме* за појачавање тврдње Никола I ријетко употребљава за разлику од Његоша⁷⁹⁶: *богме си луда!* БЦ172.

е) Напореда се служи модалном речцом *можда* и модалним изразом *може бит*, који је једини код Његоша⁷⁹⁷:

⁷⁹² М. Стевановић, *Речник II*, 370.

⁷⁹³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 210; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 176; М. Пижурица, *Колашин*, 215. М. Стевановић, *Речник I*, 4.

⁷⁹⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 203; Б. Милетић, *Црмница*, 449; М. Стевановић, *Источнопри.*, 90; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 178; М. Пижурица, *Колашин*, 216; Ријетка и код Његоша (М. Стевановић, *Речник I*, 205).

⁷⁹⁵ У овом значењу употребљава се у мрковићком говору (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 280). М. Стевановић, *Речник I*, 241.

⁷⁹⁶ М. Стевановић, *Речник I*, 41.

⁷⁹⁷ М. Стевановић, *Речник I*, 449.

Можда да је двор тај био... ПА20, мене се може бит учинило П2, може бит да се није ни још свуд проио тужни глас Г2,1...

ж) Од показних речци у језику Николе I налазимо само *ево* и *ето*, од којих је прва фреквентнија. Најчешће се употребљавају са генитивом али нијесу ријетки ни примјери с номинативом (в. т. бр. 102. А. 8):

– *Ево војске* БЦ208, *Ево мача скованијех* БЦ256, *Ево боја, ево хора!* БЦ265, *Судбе боље и за народ/ Ево и за Немањиће!* ПВ123, *Ђуро, ево среће* КР618, *Ето наше Господара!* БЦ278, *ето га врви* БЦ148, *ето господство!* БЦ22, *Ето их теби* БЦ26,
– *Ево круна, дај ми воде!* ПВ171, *Ево ти круна у замјен руке* БЦ185, *Ево мјесто вино и пшеници./ Мјесто роду и свакојем ћару* КА39, *Ето ти она бијела српа!* БЦ124

У једном примјеру речца *ево* има облик *еве*: *Еветига с белом брадом* Пј45.

з) Најбројније су императивне речце. Ексерцирали смо: *де, дед, дела, дану, ну, ану, хајде, нека*:

Де! Арану ти изиди ПА82, *Де, срце моје* БЦ214, *Де, реците, аманат ви! Де, реците нама сада!* Х53, *Дед ти мало, о пјесниче* ПВ163, *Дед ти мало пиши ономе* Пј45, *Дела, цура, жива била!* Х52, *да-ну брзо* БЦ115, *Да-ну кажи* ПА55, *Да-ну амо!* Х103, *Да-ну, сестро, ...* ПА75, *ну дијете, нађи једну куку* КА73, *А ну погледај* КР73, *Ану, дану се поврати!* КР64, *Прегни, хајде* ПВ24, *Куд знаш, хајде, / Па се вуци!* ПВ76, *У Рим нек сједе* БЦ148...

Све побројане императивне рјечце, и још неке, забиљежене су у црногорским говорима⁷⁹⁸.

и) Речца *нека* јавља се и у другим значењима. Значење пребацивања и прекора има у примјеру: *нека га, нека, нека!* Пј9,1, а благог одбијања у примјерима: *нека! нека! цурице!* БЦ131, *Нека сад цуро!* БЦ132, *но нека ти, нека моја* КР50.

ј) Речцу *дати* регистровани смо само у драми *Како се ко роди*: *Ружно јој је дати било* КР41, тако да се не може сматрати особином Николиног језика.

к) У истицању неке природности, односно очигледности биљежимо речцу *та*: *Не страши, кнеже! та ми се знамо!* БЦ156.

⁷⁹⁸ В. М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 203; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 90; Ј. Вуковић, *Пива и Дробљак*, 70; М. Станић, *Ускоци I*, 246.

IV

НАПОМЕНЕ ИЗ ТВОРБЕ РИЈЕЧИ И ЛЕКСИКЕ

96. Језик Николе I интересантан је и погодан за творбена изучавања, захваљујући творбеним моделима који су одлика старијег језика, наглашеној примјени појединих модела својствених савременом књижевном језику, али и околиналним творбеним решењима. Међутим, како у радовима ове врсте није могуће дати комплетан преглед творбе ријечи, ми ћемо се углавном задржати само на оним појединостима које нијесу својствене савременом књижевном језику.

1. Највише пажње у том смислу захтијевају именичка образовања.

а) У нешто чешћој употреби него у савременом језику биљежимо именице са значењем вршиоца радње изведене старим, црквенословенским суфиксом *-тељ* (као и моционим *-тељка*), у чему се огледа утицај ондашњег књижевног језика, на шта није био имун ни Вук, ни многи писци старије епохе⁷⁹⁹:

створитеља Пј23, *управитељу* Пс12,12, *светитеље* Пс12,3, *списатељи* П1,1, *предводител* Г8, *сабиратељ* ПВ117, *Рушитеља* ПА102, *хранитељ* КА53, *жител* ПВ38, *гонитеља* ПВ190, *Спаситељу* КА11, *спаситељко*, *тјешитељко* КА61, *тјешитељке* БЦ276...

б) Ексерпирали смо и повећи број именица изведених од разноврсних мотивних ријечи суфиксом *-(н)ик*, са значењем вршиоца радње или носиоца особине:

убојника НК83, *копљеници* ПВ145, *помотњика* ПВ158, *дивотника* КА10, *дивотнике* НК34, *привржници* ПВ117, *незнаника* ПА38, *мученике* Пс12,2, *наследнику* Пс12,11, *одметника* Пј47, *најамника* Пј47, *заповједнике* ПЗ,15, *заступника* ПЗ,16, *издајника* БЦ276, *насеоник* НП14...

⁷⁹⁹ М. Стенановић, *Вуково дело*, 95; Б. Остојић, *Петар I*, 184.

в) Суфиксом *-(н)ица* граде се именице са значењем женског лица носиоца особине:

усовница ПВ9, *раздашнице* ПВ39, *невољница* КА48, *покајница* ПВ147, Г8, *најамница* КА59, *сметеница* КР60, *устрељеница* КР76, *суетнице* Пј24, *доконица* КР35...

У нашем корпусу налазимо са истом творбеном основом именице: *издајница* КА9 и *издајницу* КА84. Суфиксом *-ица* изведена је именица општег рода, а суфиксом *-ница* именица са значењем женског лица, која стоји према именици мушког рода са суфиксом *-(н)ик*, идући у групу претходно наведених изведеница⁸⁰⁰.

г) У нашем корпусу запажамо бројне апстрактне именице изведене суфиксом *-ство*, од којих су оне изведене од придјева у савременом књижевном језику обичније са суфиксом *-ост*:

суровства ПВ72, *радозналство* ПВ85, *постојанству* СП54, *свирепство* ПА105, *неповољства* Пс12,16, *неповољством* Пј23, *лиенство* Пс1,19, *пустоловства* ПВ71, *удовољство* ПА43, *издајство* ПВ47, *делинства* НК63, *турство* КА49, *главарство* Пј47, *имућству* КР49...

д) Мсђу именичким образовањима са значењем мјеста издваја се творбени тип са суфиксом *-иште/-лиште*:

жилишту ПА31, *надалиште* НК17, *напојиште* ПА111, *љетовиште* В23, *прибјежиште* ПА43, *бивалиште* ПА43, *светилиште* ПА46, *бојиште* ПА70, *губилишту* КА68, *утециште* ПВ71, *насиште* Х29, *поигриште* БЦ283, *разбојиште* БЦ284, *кућиште* КР157...

Са суфиксом *-иште* забиљежили смо именицу *повратиште* КА40, али у значењу глаголске именице *повратак*, што не одговара савременој књижевнојезичкој творбеној норми.

ђ) Од изведених глаголских именица издвајамо оне с нултим суфиксом због изразитије слободе у њиховом образовању:

Без *одаха* ПВ59, *У замрсу* ПА38, *образи* КА23, *поступ* БЦ156; ПА77, због *загона* ПА79, *покор* НК18, *узмака* НК47, *заговора* ПВ28, *плов* ПВ168, на *погону* ПВ175, од *прегона* ПВ175, *послух* Г6...

е) Никола I напоредо употребљава глаголске именице преузете из црквенословенског језика са наставком *-ије* и домаће изведене суфиксом *-је*, односно

⁸⁰⁰ О творбеном типу *-(н)ица* : *-(н)ик* в. Б. Ћорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Монографије, Књига LIII, Београд, 1982, 44–56.

суфиксом *-ње*, што је још једна црта заједничка с Вуком и многим другим ствараоцима старије епохе⁸⁰¹:

- *благодаренис* П1,23, *преданија* стародавних НК10, *мученија* СП74, по судбе *тисанију* ПА100, *примирија* КА82;
- *странствовања* ПА10, *ћутења* ПА86, *погрђења* ПА100, *ускрсење* НК55, *Удивљења* ПА43.

Словенски суфикс *-ије* егзистира и у саставу глаголских именица које немају еквиваленте са домаћим завршетком *-ње*: *предчувствије* ПА70, по чистоме *извјестију* Х96, *условија* КА53, поред: *услове* КА82, али и у саставу именица других значења, и конкретних и апстрактних: *поднебије* ПА69, *предгорије* ПА62, *призорије* СП49, *надмоћије* НК45...

Са Његошевим језиком заједничка је употреба појединих глаголских именица на *-ће*, које се вјероватно могу чути и у његушком говору⁸⁰²: *сагнуће* ПВ40, *поклаће* ПВ92; НК26, поред: *поклање* ПВ194, на *расуће* ПВ150, *утрнућу* ПВ158, *развиће* Г7, И *имаћа* друга дати Х28, поред: *имање* КА50...

ж) Запажамо повишену фреквенцију употребе суфикса *-ло* у извођењу углавном апстрактних именица, што је специфично и за Његошев језик⁸⁰³:

...кога є страхъ да му ніє племе безъ *грдѣла* П1,8, И каква су се *страшила* / Над њом тужном извршила! СП74, Вјера, пјесма и слобода/ *Свјетѣла* су наша била НК9, Са *горчилом* само трују КА20, Што је слава кратковјека?! Што побједє с *крвавилом*/ И несретни човјек што је/ С голотињом и с *празнилом* НП11, Њемѣло је замјенило ПС5, ... Ловћен-планино!/ И храни твоје пријатно *хладѣло* СП15, И за љетно *почивало*/ Спремише ме једног паше СП71, К *ништавѣлу* све окреће ПВ85, Од *грдѣла* тога скупа/.../ Побјегла сам пријед зоре ПВ153...

з) Навешћемо и неколико необичнијих примјера збирних, односно колективних именица. Поред обичних *млађарија* Х44, *ћечурлије* КА64, биљежимо и: *Брђанија* Х42, *Брђаније* НК15, *мјешаније*, *Латишије* КА64. Суфиксом *-је* изведене су збирне именице од именица од којих то није уобичајено: *прозорје*, *шаторје* Х110, *зрње* НК83, *мождање* КА52, *Шушње*, које с дрва пада Х47, У *женскиња* ПА34... Ексерпирали смо и неколико примјера изведених граматичким суфиксом *-ад*: *вижлад* КА52, *лавчад* НК38, оно двоје *поганчади* КР113, *Луковчад* НК49...

⁸⁰¹ М. Стевановић, *Вуково дело*, 94; Б. Остојић, *Петар I*, 183, 184; Д. Вушовић, *Прилози*, 27.

⁸⁰² Д. Вушовић, *Прилози*, 27.

⁸⁰³ Д. Вушовић, *Прилози*, 27.

2. Из творбе придјева издвајамо поједина необична образовања присвојних придјева.

а) Умјесто суфиксом *-ски* присвојни придјев од именице *Африка* изводи се суфиксом *-ански*: *Африкански* ПА7, *африканског* ПА61, а од именице *монах* суфиксом *-ески*: *Монашески* ПВ116. Умјесто етника, као мотивна ријеч за извођење придјева *Русијски* НК51 послужило је име државе. Обрнут случај имамо у примјеру *византски* ПВ97.

б) У нашем корпусу налазимо придјев *Војиславов* ПВЦ97, умјесто нормираног *Војислављев*, што одговара и староцрногорским говорима и језику осталих Петровића⁸⁰⁴.

в) Суфиксом *-ин* изводи се присвојни придјев од именице *отац*: *очину* власт ПВ149, што је, такође, у складу са старијом фазом развоја књижевног језика⁸⁰⁵.

г) Дијалекатски придјевски суфикс *-њи*⁸⁰⁶ егзистира и у Николином језику: *зимње* ПВ48, *сјутрање* КА29, *ваздакадње* ПА28.

д) Придјев *пун* често добија појачано значење додавањем суфикса *-ан*, што је такође познато и Његошевом језику⁸⁰⁷: *пунан* ПВ132; Х31, *пунана* ПА32, *пунани* Х71...

3. Међу деривираним глаголима издваја се група која је мотивисана именицама:

домаћиншовањ Пс11,3, *главарује* КА17, *дјеверујеш* СП66, *барјактарит* НК36, *јунакују* НК67, *орловао* ПВ185, *Утићише* ПВ76, *краљевати* ПВ99, *стражити* КА30, *стражит* ПВ27, *се крвавили* НК15, *опечали* ПА72...

Поједини прости глаголи имају значења која данас покривају глаголи са одређеним префиксима, или би значењима која поједини префигирани глаголи добијају од префикса данас одговарала неким другим префиксима. Тако Никола I употребљава глагол *стати се* умјесто глагола *састати се*: *Да се са мном ноћас станеш* КА44, *Да се у град с нама стане*, звали КА82, *слободити* умјесто *ослободити*: *Него народ мој слободи* ПВ161, *угледати* умјесто *загледати*: *И у чалму угледале* ПА34, *предрицати* умјесто *прорицати*: *Да ће лето бити добро/ Обећава и предриче* ПВ50, *снемирити се* умјесто *узнемирити се*: *Јесте ли се снелириле/ На глас овај непознани* СП22, *обезоружавати* умјесто *разоружавати*: *Сви приступају, обезоружавају* Одобега КА76, д, итд.

97. Што се тиче састава лексике, овом приликом, поред основног лексичког фонда српског језика и народне лексике специфичне за црногорски народ, која је поготово дошла до пуног изражаја у драми *Како се ко роди* (*руметина* 1; *левор* 4; *лишма*

⁸⁰⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 160; Б. Остојић, *Петар I*, 156;

⁸⁰⁵ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 126; В. Караџић, *Рјечник I*, 535;

⁸⁰⁶ Исп. исто у језику Петра I и Петра II Б. Остојић, *Петар I*, 157; Д. Вушовић, *Прилози*, 32.

⁸⁰⁷ Д. Вушовић, *Прилози*, 33.

9; *дукикат* 12; *шнокости* 17; *цревље* 30; *чамају* 39; *пулитичнијех* 45; *преша* 46; *вагани* 51; *стимана* 61; *интрали* 63; *својакамо* 65; *бастало* 77...), истакли бисмо и један број словенизама, углавном руске провинцијенције, нарочито присутних у службеним писмима и говорима, али спорадично и у другим дјелима, а од којих су неки обични и у народном говору:

Величество Пс7,1, *найблагодоннаклоніс призренѣ* Пс7,1, *отечества* Пс11,2, *билетъ* Пс11,4, *превозходителство* Пс19,1, *величествене* Пс19,2, *славјанина* Пс19,2, *торжествене* ППс2, *блаженпочившиег* Г3, *родоначалнику* Г4, *благодарни* Г5, *полковнику* ПЗ,18, *војеног* ПЗ,19, *втори* ПВ56, *зданія* П1,30, *изображен* П1,24, *любезанъ* П1,32, *остож* П1,24, *повторио* ПА105, што се случи НК18, *торжество* ПА79, *упечатленѣ* П1,21, *учасници* НК20, *художество* ПВ73, *целив* КА59, *међу волне* СП54, *памјат* СП128, *ваистину* КР25, *Славјанству* КР52...

Ексерпирали смо и приличан број турцизама и нешто мање романизама, од којих су неки одомаћени и у народним говорима. Међутим, има доста турцизама који су нарочито употријебљени у говору ликова припадника турског народа или у казивању о Турцима и потурчењацима. Зато их је највише у драми *Књаз Арванит*, опису пута у Цариград и појединим колима. С обзиром на то да се овдје не можемо исцрпно позабавити лексиком Николиних дјела, навешћемо само одређен број примјера који илуструје ове двије групе позајмљеница:

– *адет* КА85, *алај барјак* ПВ146, *аманет* ПЗ,4, *афериме* ... дају СП38, *баша* П1,10, *бумбула* КА68, *бурнус лаки* ПА29, *вајду* НК5, *вакта* НК48, *око вакуфа* КА71, на *гајтану* Пј11, *дивит* КА24, *дувар* НК81, *ђауре* КА77, *низ ђемију* ПА66, *ергело* КА69, *стотином заттија* КА65, *земане* КА7, од *земана* НК17, *зенђије* ПВ107, *зенђили* НК42, *зулум* НК50, у *индату* КА71, *исан* КА67, *сила яничара* П1,10, *јарамази* НК19, *јатаганом* НК47, *кавгације* КА68, *кадија* КА65, *калаузи* НК67, *Каур* КА63, *каурина* КА59, *каурима* КА55, *кисмет* КА67, *конак* П1,8, *куле* КА43, *кумбуру* КА81, за *личину* КА67, на *лонџу* КА75, *Божи максул* КА69, *мегдану* НК47, на *миндеру* СП26, *муфтија* КА65, *неталих* ПА108, *око нимета* КА71, *обаика* П1,3, *пенџера* КА43, *пилав* КА68, до *сабаха* КА56, на *Сарае* П1,19, по *сеизу* СП33, *селама* КА42, од *сабаха* КА75, ни *тефтера* СП38, *ћехаје* ПВ189, *ћитан* КА75, *ћопекомъ* П1,6, *ћошак* П1,32, од *ћумура* ПЗ,1, *фереџа* СП47, сто *фермана* НК46, *хајтер* ПВ166, *хануме* КА42, *хендек* КА81, по *хурису* ПА80, из *чибука* П1,19, *памія* П1,10, *мебане* КА39, *мебеане* КА64,65,69, *невердаром* НК45, *неверуша* ПА80, *шерџатом* КА65, *шејитана* КА67, *шемлук* Х54,

– два ађутанта П1,34, на болању КА31, из валиже П1,15, вапоръ П1,30, визите П1,3, гундерећи П1,12, густъ П1,28, дефилирати П1,28, конат П3,4, а колико су костали П1,25, у ове локанде П1,3, лубарде КА30, макуле П1,33, министру Марине П1,5, подурало им П1,31, за ту претензију П1,29, рива П1,2, он салутира П1,24, на врхъ скала П1,7, на терацу П1,9, шкатула П1,16, Из шарпеља НК11, у ону камару КР32, на листру КР32, на каријергу КР33, ни лукијерње КР36, ћакулање КР53...

V СИНТАКСА

98. РЕД РИЈЕЧИ

У организовању реда ријечи Никола I се, као многи његови савременици, ослањао на писану традицију предвуковског и вуковског периода. Познато је да је Вук Карацић од старог језика који је критиковао и против којег се борио ипак усвојио неке особине, а једна од њих односи се и на организацију реченичних чланова. Осим тога, ред ријечи у пјесничком језику Николе I показује изузетно велику слободу, па није ни чудо што се у њему огледа и индивидуалност у начину и обиму разбијања синтаксичких цјелина. Зато ћемо посебно пратити ред ријечи у прозном а посебно у пјесничком изразу.

1. У савременом књижевном језику конгруентни атрибут заузима по правилу мјесто испред управне ријечи. Језик Николе I, уопштено гледајући, карактерише наглашена употреба конгруентног атрибута у постпонираној позицији, што је иначе одлика језика старијих писаца предвуковске и вуковске епохе са црногорског говорног подручја и шире⁸⁰⁸, као и Вуковог језика⁸⁰⁹. Постпонираност је средство његовог истицања и наглашавања. Фреквентност појављивања атрибута у постпонираној позицији зависи од врсте и значења ријечи у његовој функцији. С друге стране, неконгруентни атрибут у савременом књижевном језику стоји у постпозицији у односу на управну ријеч. Међутим, у пјесничком језику Николе I такав се атрибут доста често

⁸⁰⁸ В.: М. Пижурица, *Змајевих*, 372; А. Младеновић, *Данило*, 180; Б. Остојић, *Петар I*, 187, 188; *Даковић*, 136, 137; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 167, 168; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 100; А. Младеновић, *Рајих*, 136; Ј. Јерковић, *Изњатовић*, 186; *Пенадовић*, 80, 81; Ј. Кашић, *Видаковић*, 106, 107; П. Купа, *Dositej*, 166; Љ. Суботић, *Харин*, 166.

⁸⁰⁹ М. Стевановић говори о утицају библијског стила и рускоцрквеног језика на Вуково писање атрибута иза именице. За мјесто придјева и придјевских замјеница иза именице он не види осим ритамских никаквих посебних језичких разлога (М. Стевановић, *Вуково дело*, 138).

појављује испред управне ријечи, што је опет мање-више својствено и осталим црногорским и српским писцима 18. и 19. вијека⁸¹⁰, укључујући и Вука⁸¹¹.

а) За наш језички корпус, и прозни и пјеснички дио, карактеристична је изузетно фреквентна употреба посесивног придјева као атрибута у постпонираној позицији⁸¹²:

– Князь Црногорскій Пс1,2, омама Омерова Пс2, Петру Филипову Пс3, имовине црногорске Пс4,1, народу шараначкомъ Пс4,1, баталіонъ Липерски Пс9,3, у кући Пресѣдниковой Пс11,3, по милости Божој Пс12,15, интригама Аустринским Пс16,1, кораци Гизелови Пс16,2, од стране владе црногорске Пс23, пресједнику Збора Бјелопавлицког Т6, Великаша турскісхъ П1,3, Колико пониженя людскога П1,10, паре сиротинске П1,25, У салон Анчин П3,2, ни писања Ксенефонова ни коментари Цезарови М4, цар руски КР2...;

– Злочин вождов Пј37, Град скадарски Пј41, Кћи Влајкова, кнегиња румуњска В24, Шатор Ђорђијин БЦ234, Син Иванов БЦ69, Од вијека Августова ПВ73, милости Божје ПВ31, за службу Хајданину Х42, Од конака беговога Х59, Друг Езопов СП91, Јово Пајов СП107, на крај шпански ПА12, срце путниково ПА16, У редове Иванове КА11, о злу јунакову КА32, Ондар жеље/ Миличине КА35, орлови Данилови НК46, Изнад главе Дукљанове НП4, Тутанъ вода Морачкијех НП5, на двор краљев ПС5...

У пјесничком дијелу корпуса налазимо чак и примјере географских назива у којима придјев, и присвојни и описни, долази иза именице, иако је то противно уобичајеном реду и у старом књижевном језику, али се среће у народној поезији⁸¹³ и појединим црногорским говорима⁸¹⁴: Корита Иванова ПВ 4, језеро Скадарско ПВ36, На До Вучи НК53, И цијеле Горе Црне КА14...

б) И посесивна замјеница као атрибут изузетно често долази иза управне ријечи, али је у нашем корпусу она мање присутна у атрибутској функцији од посесивног придјева, па се стиче утисак да се ређе јавља у постпонираној позицији⁸¹⁵:

⁸¹⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 188; *Даковић*, 137; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 103.

⁸¹¹ Т. Марећ, *Gramatika*, 468.

⁸¹² Напротив, пјеснички стил Бранка Радичевића, за разлику од прозног, не зна за посесивни атрибут у постпозицији (В. Илић, *Радичевић*, 208).

⁸¹³ Т. Марећ, *Gramatika*, 457.

⁸¹⁴ Л. Вујовић, *Мрковић*, 286, 287.

⁸¹⁵ У језику Вука Караџића и Петра I посесивна замјеница је много чешће у постпозицији од посесивног придјева (М. Стевановић, *Вуково дело*, 138, 139; Б. Остојић, *Петар I*, 187). У Љубишином језику посесивни придјеви и посесивне замјенице једнако су обични испред и иза именице (М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 100).

– Величеству *Вашењ* Пс7,2, при крштеноу ђетета *мога* Пс7,2, сјайнось *нѣгова* Пс11,2, При кретању *твоме* Пс12,1, част *њена* Пс16,1, док ни палца *мојега* још нога *његова* неоскврну Пс19,1, Из акта *вашега* Пс25, фала соколови *моји* Т2, у комшилуку *моме* П1,1, лѣпота *твоя* Цариграде! П1,10, Христу *нашему* П1,20, Господар *наш* КР2...;

– момчад *наша* Пј22, под барјак се *његов* купе Пј37, Коњи *ваши* ... Сабља *ваша* БЦ57, у гриву *твоју*, ... у душу *моју*! БЦ117, руке *своје* ПВ37, друштво *наше* ПВ71, очи *њене* Х54, С фамилијом *својом* Х84, И од стабла *његовога* СП97, остатке *твоје* СП20, моћ *њина* ПА10, разговор *твој* ПА53, племство *наше* КА10, чело *своје* КА17, срце *моје* КА47, властела *твоја* НК46, трвеж *вашу* НП15, главу *своју* НП15, младост *моју* ПС8...

в) Уколико атрибутску функцију врше придјиви и замјенице који не значе припадање, или редни бројеви, већа је могућност да се атрибут нађе испред управне ријечи. Али и такав атрибут сасвим је обичан у постпонираном положају, и у прозном а особито у пјесничком дијелу корпуса, што је мање-више заједничко свим старијим црногорским писцима⁸¹⁶:

– неправду *ову* Пс5,2, гријех *велики* Пс16,3, Рат *ови* Пс19,1, ни час *један* Пс19,1, знамење *славно* Пс19,2, врага *онога* П1,6, жертава *невини* П1,10, Боже *прави* П1,20...;

– Ратом *круне изломјене*/ Што престоли *превртнути*/ Што државе *подјармене* Пј14, Ти Дунаве водо *ладна* Пј21,8, руке *круте* Пј37, вјера *права* Пј41, Са извора *рајски* Пј48, постојбино *драга* Пј49, Дан *најљепши* В23, Уклони се смрти *очевидној*! В28, срећа *стара* БЦ57, трон *отети* ПВ91, храм *велики* ПВ119, ватру *живу* Х47, По Морињу *високоме* СП39, Те с' *невјестом полумртвом* СП46, Сунце *сјајно* воду *бистру*,/ Воће, цвјеће *развијетано*! ПА6, Срце *ово*,/ Челу *малу* ПА31, И на мјеста *тврда* КА25, човјечанство *бједно*! КА69, савардак *други* НК38, у борби *очајничкој* НК58, с духом *злим* НП3, мрак *црни* НП5, Суза *топла* ПС10...

⁸¹⁶ Проф. Остојић истиче да су у језику Петра I знатно ређи случајеви са постпонираном одредбом уколико она не означава припадање, док су у језику Анта Даковића и С. М. Љубише нешто мање фреквентни (Б. Остојић, *Петар I*, 188; *Даковић*, 136; М. Тепавчвић, *Ред ријечи у Љубише*, 101). Такви случајеви су код Марка Миљанова сасвим обични (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 168).

г) Доста је честа појава наизмјеничне употребе постпонираних и препонираних атрибута с двјема именицама у истој реченици, која, такође, доприноси ритамској разноликости текста⁸¹⁷:

– коя одъ два віска непрестано веже народъ *црногорскій с' моимъ* Домомъ Пс7,2, Вјеруј у Бога *Свемогућега* и *његове* светитеље Пс12,3, држи мјеру поштовања уз *врућу брацку* љубав и оданост *безграничну* Пс12,11, па вас кумим Богом *свемогућим* и *свијема* свецима Пс18, заступника *мог* и *твоје* мајке Пс28, *куће* *лісне* и *обичне* кућице и кућаре П1,2...;

– Даривам ти књигу *ову*/ Као *моме* ссекретару Пј13, *Стара* клетво, клетво *строга* Пј21,8, Што сад раде *кћери моје*/ У *далеки* Петроград? Пј20, *Смртна* казна ријеч *страшна* Пј39, Ох, *очи женске*, *лукаве* *очи* БЦ31, *Другом* стожеру државе *круте* БЦ59, *Хришћанство* *лудо*, *слијена* *раја*! БЦ63, И *грмена* *буковога*/ У *дебели* *хлад* бјех *сио* ПВ8, А ту *судба најгрознија*/ *Несретњега* Цара чека! ПВ157, Жртва *једна* *зле* *судбине*!.. Х102, Те *ноћ тиху* *кобном* *пјесмом*/ Као *оштри* *нож* *пробада* Х61, Ви *сте* *души* *благородној*/ *Негда* *кр'јепки* *санак* *биле* СП22, Роб *несрећни* *смјело* *око*/ Пут *твог* *чара* *подига'* је! ПА49, Замислите *његово* *веселје*,/ *Радост* *нашу* и *лијену* *славу* КА29, *Поход* *срећни* *прошле* *ноћи* КА43, Није *него* *дух* *велики*/ *Животворног* *Књаз-Данила* НК56, *Света* *цркви*, *вјеро* *света* ПС8...

д) Позиција посесивног генитива у односу на управну ријеч добрим дијелом зависи од тога јавља ли се он у прозном или пјесничком тексту. У прозном дијелу корпуса најобичнија је постпонирана позиција посесивног генитива, као у савременом књижевном језику:

...стой по кордонима *границе* Пс4,2, Интереси су *Црне Горе* у игри Пс16,1, Та одлука нам је диктирана била *понајвише* *интригама* *Аустринским* и *њених* *планова* за *Автономију* *Албаније* Пс16,1, Положай *е овога* *дворца* *диван* П1,1, у коју *е само* *гробъ* *Султана* *Махмута* *мога'* *стати* П1,23...

У пјесничком дијелу корпуса свечанијем тону у изразу доприноси наглашена употреба посесивног генитива у препонираном положају, за коју је Никола I могао наћи ослонца у литерарној традицији⁸¹⁸:

⁸¹⁷ Иста појава присутна је у језику М. Миљанова и С. М. Љубише (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 169; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 102).

⁸¹⁸ Препонирана позиција посесивног генитива у односу на управну ријеч одликује Вуков језик (Т. Марећић, *Gramatika*, 468), а позната је и језику појединих старијих црногорских писаца (Б. Остојић, *Петар I*, 188; *Дакловић*, 137; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 170; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 103). Исп. и: В. Илић, *Радичевић*, 208.

Да се опрсм судбе злоћи Пј12, Ту је излив мога срца/ Дубокога родољубља Пј13, Ка' што ниче у окрајке/ Мога срца куте скрите Пј19, испред сунца првих зрака Пј21,1, Док сватова зорна чета/ Неизчезну из догледа Пј21,2, Родитеља крв пролита Пј37, Ал' Божјег ме мора милост/ Уминути неће вали Пј48, Капетан' Јова, кнеза Милије/ Кћери су дивне, госпође праве БЦ25, Бега Ивана, цара јунака,/ Млађему сину – част, срећа свака! БЦ59, И грмена буковога/ У дебели хлад бјех сио ПВ8, Ко би икад прећутао/ Тог гнијезда мученике ПВ66, Па укупно сви да буду/ Под Уроша Краља власти ПВ142, Барјака је лепршање/ За ме било чаровито Х34, Да за диеви у то мало/ Романије село сиду Х91, Са најдаљег св'јета краја СП89, Фердинанда Изабеле/ Војници их разапели ПА3, У Туниса околини ПА5, Да притисне освајача нога КА3, Како љубав, слога и јунаштво/ Окруњава витезова труде КА3, Као воде једна чаша НК76, Александра македонског,/ Бонапарта, ил' Цезара,/ Кастриота, ил' Душана,/ Ил' другога којег цара:/ Сјајни двори имаше ли/ Од нас хитри полетара? НК82, Брижном пажњом обилази/ Од гробова њеке плоче НП5...

ђ) У неким од већ наведених примјера управна ријеч се од своје одредбе у виду посесивног генитива одваја глаголским или замјеничким енклитичким облицима. Међутим, у пјесничком тексту неријетко се дешава да одредбени од управног члана, без обзира на њихов редослед, раздвајају ортотоничке ријечи које се јављају у функцији субјекта, предиката, глаголске одредбе и сл., у чему се огледа индивидуалност и слобода Николиног пјесничког језичког израза:

Зраке љуби рујне зоре Пј23,2, А бездушно прода би га/ За коматић сјутра злата Пј32, Не би боље и вјештије/ Син баш да је Црне Горе Пј47, ...то ти не пристои/ Земљу клети твоијех ђедова В23, Да и жена ја заслуге/ Не изнесем на олтару?! БЦ5, Ја у будућност вјерујем Зете БЦ40, Шачицу чувај ту сиромаха БЦ47, Ал' милости Божје неће/ Уминут' ме мора вали! ПВ31, Па Вардара манитога/ Нагони га на брежине ПВ102, Да краљевства богате му/ Ископају разне руде ПВ120, Мајка му је сестра била/ С Чева браће Балетића Х41, Ће барјака милог нашег/ Би ме сјенка зафатила КА79, Да л' из крила заборава/ Спомен диже нас Момчила?! НК56...

е) Два придјева у функцији атрибута чешће долазе у препонираној него у постпонираној позицији, при чему нема правила о редоследу ако у функцији одредбе

имамо комбинацију описног и присвојног придјева, као ни у језику других старијих писаца са црногорског подручја и шире⁸¹⁹:

...и добре брацке одношае Пс10,1, коѐму неће фалитъ *скупоцѣни и укусни* накити Древне Москве и Столнога Петрограда Пс11,1, доніѣће обилате дарове, не само *малой и невиной* ђечици него и *великимъ и високимъ* особама Пс11,1, Ти у велики добри час полазиш данас за Њемачку на науку Пс12,1, Наком *сјајних војничких* успјеха моју војску постиза сад велика недаћа Пс17,1, поздрављам тебе славом *покривеног врховног* команданта *храбре српске* војске Т1, Притиште *туђа грабљива* сила БЦ40, О, *најљетии Божи* створе?! БЦ199, Са мирноћом ђс у *српске/ Многобројне* самостане ПВ119, И *бошњачко старо* племство ПВ165, Живе очо сретеше му/ *Хајданино сјетно* лице Х66, О како се слатко сјећам/ Мог *дивнога родног* краја! ПА96, *Најљетиега црмничкога* вина КА8, *Луковачка љута* злица НК48, С *церовскијех стрмних* страна НК79, Ћулећ уши пут корита/ *Морачкога б'јелог* вала НП4, Јер *млетачко суво* злато СП88...

Много су ређи примјери у којима су оба придјева са функцијом атрибута распоређена иза управне ријечи, што такође одговара стању у језику старих црногорских писаца⁸²⁰:

...за здравље *духовно и тјелесно* срећу и дуги вијек твоје Маме Пс12,2, нити причај ... о стварима *тајнијема и домаћијема* Пс12,7, но пази на опхођење *љуцко и поштено* Пс12,16, Шумадиј у пламену/ Сјину зора *боља нова* Пј37, Рећ' ријеч *слабу и несмислену* БЦ33, Под мач *остри српски* пада! ПВ133, Дона-Бланка прими ли се/ Вјере *свете пророкове* ПА39, Облик *влашки Миличин* ти/ Пред *слијепе очи блиста!* КА60...

Постпонирање више атрибута, којим се постиже „реторски свечан и сугестиван тон“⁸²¹ допушта и савремени књижевнојезички узус, сматрајући такав ред ријечи стилски обиљеженим.

ж) Двије замјенице с атрибутом функцијом у језику Николе I налазимо најчешће у препозицији, као и код његових савременика⁸²², при чему је посесивна обично на другом мјесту:

⁸¹⁹ В. А. Младеновић, *Данило*, 180; Б. Остојић, *Петар I*, 190; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 170; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 104; Ј. Кашић, *Видаковић*, 108; А. Младеновић, *Рајић*, 136.

⁸²⁰ А. Младеновић, *Данило*, 181; Б. Остојић, *Петар I*, 190; *Даковић*, 138, 139; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 172; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 106, 107; Исп. и: Ј. Кашић, *Видаковић*, 108.

⁸²¹ Б. Остојић, *Ред ријечи*, 185.

⁸²² Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 171; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 104.

...да ни ви ни *ваше* *никакво* челяде ни мало ни веће несміе поћи на тај пиръ Пс11,3, да не би нашли чудноват *ови* *мој* поступак Пс19,1, *Сва* *моја* срећа би твоја шала... БЦ192, У *овоме* *нашем* граду? ПА24...

Врло ријетко обје замјенице у функцији атрибута долазе иза управне ријечи: Но да мало принаредим/ Сада чари *ове* *своје* КА48.

з) Атрибутска синтагма чију функцију врше придјев и замјеница у највећем броју примјера стоји у препозицији, при чему је најфреквентнији редослед *замјеница* + *придјев* + *именица*, као што је то у језику и других црногорских писаца⁸²³:

...у *све* *потребите* *мѣре* узео Пс9,2, *Ваше* *драгоцѣно* писмо одъ 16 априла Пс10,1, у *ове* *мучне* околности приредити Пс11,3, на *моју* *велику* радост примјетио сам да си истинит Пс12,7, то ће по свој прилици бити један тренутак од *онијех* *первознијех* насртајах Пс15, махом *нашијех* *добријех* пријатеља Пс16,2, да *вашим* *моћним* посредовањем код Сила сачувате... Пс17,1, ја могу стално рачунати на *њову* *безграничну* послушност Пс19,2, ели у *њој* долазила *наша* *жалосна* робинџица Княгиня Милева П1,1, Какавъ се е тутанъ онда одеча међу *ове* *равне* брегове! П1,10, И одма почнемъ мислити о *томе* *чудмоме* крају. О *њовимъ* *старим* царевима П1,11, те крок по крок биљежила је *својом* и *непријатељском* крви све док се благородни остатци *њене* *храбре* војске не прибише уз планине Црне-Горе и Албаније Г2,1, Он је беда *његовијех*/ *Вриједнијех* официра Пј45,1, Соко-Бацо узрок *свијех*/ *Малисорских* трзавица Пј47, Жељан сам *њеног* *анђелског* гласа БЦ13, Ето ти *она* *бијела* срна! БЦ124, Осмјени се првој *срећи*,/ *Твоме* *тужном* Драгутину! ПВ122, А *његови* *хитри* коњи ПВ146, Не дајте им намолит се,/ Из *њихове* *кршне* стране! Х16, *Наш* *богати* Дробњак НК42, и *својега* *младог* Вођу НК49...

Међутим, поред показних и општих замјеница, које углавном долазе испред придјева, присвојне доста често стоје и иза придјева, а то је одлика Вуковог језика и језика многих старијих писаца са црногорског говорног подручја и шире⁸²⁴:

Срећан ти пут био *мило* *моје* дијете Пс12,1, у чистоћу је здравље и поштовање *собствене* *своје* особе Пс12,6, фала *мила* *моја* ђецо Т2, Међу *сретнијема* *моим* *данима* Г3, око *сагорелијех* *њиних* *доми* М3,4, У *нечиста* *твоја* уста Пј33, Под

⁸²³ А. Младеновић, *Данило*, 180; Б. Остојић, *Петар I*, 189; *Даковић*, 138; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 171; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 105.

⁸²⁴ Да је ова особина својствена Вуковом језику утврдио је још Т. Маретић (Т. Maretić, *Gramatika*, 459). В. и: М. Пижурица, *Змајевић*, 373; Б. Остојић, *Петар I*, 189; А. Младеновић, *Данило*, 180, 181; Ј. Кашић, *Видаковић*, 107.

барјак се његов купе/ *Устрашени твои људи* Пј37, Из њежнијех *ваших* срца БЦ4, Врга круну мога оца/ На *несрећну* своју главу! ПВ121, „Видиш? – Твојом данас судбом/ *Цигла моја* воља влада!“ Х51, Брижни били десет дана/ За *јуначку* своју чсту Х55, О, ондар бих замакла се/ Ја у *бујну* моју косу! КА47, под *крваво* наше село НК24...

Доста ређе атрибутска синтагма чију функцију врше придјев и замјеница има постпонирану позицију:

То је нарав *твоја света* Пј11, С поздравом пука *албанског свега* БЦ19, На ком глумци *смјели њени*/ Одличија в'јенце ишту БЦ90, А Симо се ијеђаше/ На поступак *његов худн*! Х30, И помишља немаштину/ Соколова *твојих сиви*' СП88, Ријетка је наша фала,/ Сиротиња *љута твоја*! СП88, Постојбине *њине старе* ПА9, К одјељењу *неком чудном* ПА46, И појаве *твоје јасне* ПА52, Па да опет у логору/ *Добитноме* твом осванеш КА44, Тежње *ваше разуздане* КА60, Код кога се нена *твоја стара*/ Без узрока никаква снемогла КА71, Војислава/ *Ваша вјерна* к смрти хита КА80, Спјев *поноћни свој* извија НП8...

и) Врло често у језику Николе I, и у прозном и у пјесничком изразу, управна ријеч има позицију између двију одредби, чиме је посебно наглашена, а што такође одговара нашој литерарној традицији⁸²⁵. У већини примјера у постпонираном положају налази се посесивни атрибут, било придјев, било замјеница, као и код осталих црногорских писаца⁸²⁶:

Планъ ће ми направити *сданъ инциниер рускиј* Пс9,1, Повише је од годину дана да се под цијеном великијех жртава једнако борим по *отетом* земљишту *непријатељеву* Пс19,1, *драги* унуче мој Т1, Ни ти ни *никаква* власт *грађанска* ни војна да несријетају Т3, *Неодољива* сила *љуца* Г2,1, *обновљено* краљевство *црногорско* Г5, ја сам с поуздањем гледао у *бољу* будућност *нашу* М3,1, За убиство *рођенога*/Оца *свога* грјех га стиже Пј37, У *далеко* доба *наше* БЦ6, На народ ти зијевају/ *Ненаситна* жвала *вучја*!... ПВ24, *Благородна* крв *Дуждева* ПВ118, *Сумњичаву* свјетлост *своју* ПА56, *оштра* сабља *Мехмедова* КА7...

Врло су ријетки примјери са присвојним атрибутом у препонираној а описним у постпонираној позицији: Многе сам уважавао с' *њивого* понашања *побожног* Пс12,4, *Перјаничко* коло *лако* НК82, *Њин* мах *дивљи* СП89, као и примјери са посесивним

⁸²⁵ А. Младеновић, *Данило*, 181; Б. Остојић, *Петар I*, 189; *Даковић*, 138; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 172; М. Тспавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 105.

⁸²⁶ Б. Остојић, *Петар I*, 189; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 172; М. Тспавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 105, 106.

атрибутом испред и иза управне ријечи: На 5 починуо самъ у мой конакъ *румелинскій* П1,6.

Управна ријеч може се покаткад наћи између одредби у виду два описна придјева:

...и што су читали *хрђаве* књиге и *зле* Пс12,4, ...на којој смо после *разнијех* вјежбања *акробатичније* вићели и борбу хрвача П3,6, Па с' народом *тешке* муке/ *Започете* да истраја Пј37...

ј) Често је управна ријеч одређена са три и више атрибута, који претежно имају препонирани положај, како је то уобичајено и у старом и у савременом књижевном језику⁸²⁷:

...исповиједајући *безбожна, шупља и жалосна* начела Пс12,3, али напад извршиват без *моје личне писмене* наредбе нипошто Пс16,3, да ће вазда држати *један њен краљевски* воз њој на расположење Пс25, *уживајући с прозора и с тераса ову богодану едину* природу П1,4, *његовог старог и вјерног* сродника и пријатеља Г5, *Одношаи ове наше лијепе* земљице М1, *Под ногама једне смјеле/ И несташне* љепотице Пј40, *Дуги, славни, сретњи* живот ПВ117, *Душанову јуначкоме/ И несретњем* царству мрче! ПВ153, *Она мала горска снага* Х7, *Носили су при срцима близу/ Ову дивну ритерску девизу* КА36, *Те поштено, узвишено/ Милчино* добро жудиш? КА60...

Међутим, неријетко се управна ријеч налази између својих одредби, што је у нешто мањој мјери већ забиљежено у језику старије црногорске писане ријечи⁸²⁸, при чему је очигледно да присвојна одредба неупоредиво чешће стоји у постпонираном него у препонираном положају:

...с' коиема небихъ се боя насредъ Мостара а не у Острогъ у *ову Божу* кућу и *моју* Пс2, *Види се едан прекрасни Дворацъ а таманъ узъ нѣга едина* кућара *црна омрчена и разпала* П1,2, *Сваки јуначки син црногорски* Г2,3, *силној и неизбројној* војци *руској* Г3, *Са том војском српском јаком* Пј45,2, *Што у гроб није, робље је наше,/ До ове мале земљице ваше!* БЦ63, *Рашки један жупан мали* ПВ111, *Неку пјесму шпанску стару* ПА28, *Да се прича у далеке/ Нараштаје млађе наше* НК35, *Том соколу своје сиву* НП4...

⁸²⁷ А. Младеновић, *Данило*, 181; Б. Остојић, *Петар I*, 190; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 173; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 107.

⁸²⁸ Б. Остојић, *Петар I*, 190; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 173; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 108. Иста појава срће се у језику Вука Караџића (Т. Мареџић, *Gramatika*, 460).

Врло ријетко се сви атрибути налазе иза управне ријечи, мада је такав редослед познат језику Вука Караџића, као и језику појединих старих писаца са црногорског подручја и шире⁸²⁹: Ти чељаде тек *настало*/ *Чедно крјетко свјежје здраво*? Пј40.

к) Атрибут, било један или више њих, било у постпонираној или препонираној позицији, доста је често одвојен од ријечи коју одређује, што је још једна особина старије књижевне традиције⁸³⁰. У језику Николе I постпонирани атрибут од управне ријечи најчешће раздвајају енклитике⁸³¹, али и ортотоничке ријечи и синтагме:

– *Знамењу је томе* мјесто данас на пољима пољачке Пс19,2, *И руку ми спасоноспу*/ Пружи у сред неприлика Пј12, *Појава је Милошева*/ Охрабрила српске груди Пј37, *Подвизи ће Милошеви*/ Твој неталих накнадити Пј37, Лав је млади искочио Пј37, *Кривица је судска већа* Пј39, *Сјећања су моја врела* Пј40, *Погледу се моме нуди* Пј44, *Гарда ће смјела срушит* Пј46, *Авај Турци ово што би*/ *Бога ради великога* Пј47, *Мајка ће бити устала твоја* БЦ42, *Дио свијета држите трећи* БЦ62, *Нека момак уђе Али-бегов*! КА42, *Гредама су Острошкијем*/ Многе Турке обалили НК39, *Са рајом је жупском био* НК52...,

– ...или есули наклони дати у накнаду *сумму* на *Цетинџ уговорену* Пс6, да престави Вашему Величеству *станџ* доста *утџснено* моје землџ Пс7,1, да му оставимо *путџ* к' Грахову и Банјанима *слободанџ* Пс8, Вјеруј у *Свјетодавца*, дијете моје *јединога и истинитога* Пс12,3...

У другом случају, кад је атрибут у препонираном положају, његово раздвајање од ријечи коју одређује већином врши предикат, али и други дјелови реченице, што је карактеристично за народну поезију, али не и за Караџићев и Даничићев језик⁸³²:

На подне *те* су се *визите* свршиле П1,14, *Лажни сједи демагога* Пј27, И опрости што сад *дробне*/ Бацам моје *бројанице* Пј40, На *тај* *ладни* сједим *камен* Пј44, Кад *стари* крене *змај* Пј46, *Горска* нам *мајка* ћути Пј46, *Будућем* се *надам жићу* Пј48, *добри* *помози Боже* БЦ13, *Словенске* свјету *истичу боје* БЦ17, Књаз си, али *вазда, сине*!/ *Човјекова* *поштуј права*! БЦ55, *Цареву снажну* *пуштисте*

⁸²⁹ За Вука в.: Т. Маретић, *Gramatika*, 460; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 107; Ј. Кашић, *Видаковић*, 108; Љ. Суботић, *Хаџић*, 167.

⁸³⁰ А. Младеновић, *Данило*, 183; Б. Остојић, *Петар I*, 190; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 173, 174; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 108; А. Младеновић, *Рајић*, 136; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 188; Ј. Кашић, *Видаковић*, 108; Љ. Суботић, *Хаџић*, 168.

⁸³¹ М. Пешикан констатује да у СК-Љ говорима „енклитика радије него у данашњем књижевном језику заузима друго место у формалном смислу, раздвајајући често и тесно везане синтаксичке целине“ (М. Пешикан. *СК-Љ*, 209). Ова језичка црта сасвим је обична у Даковићевим *Мемоарима*, јавља се спорадично у писмима владике Данила, док у језику Петра I, није уопште потврђена (А. Младеновић, *Данило*, 183; Б. Остојић, *Даковић*, 140, 141; *Петар I*, 193).

⁸³² Т. Maretić, *Gramatika*, 457, 458.

руку/ БЦ60, Но на њега *татарска се*/ Изненада *сила* баца ПВ120, Па *бијелих* грозничаво/ Рука јој се дочепао Х78, *Душевно* ће за унуке/ Останути вазда *тиће* НК24, А када се поход смјели/ На *Јадранско* спреми *море* НК67, Чини му се жељу сваку/ *Анђелска* му носе *крила*!... НП7...

Раздвајање конгруентног атрибута, и у препонираној и у постпонираној позицији, од управне ријечи акцентованим ријечима и синтагмама заступљено је, осим у језику Николе I, и у језику осталих старијих црногорских писаца⁸³³.

2. За језик Николе I карактеристична је још једна заједничка особина Вуковог језика и језика писаца 18. и прве половине 19. вијска, а то је мјесто глаголских облика, особито инфинитива, на крају реченице, при чему је на њима стилистичко тежиште:

...само ако се за ово живи *чусмо* Пс5,1, а фамилија ће ми овде *застати* и *лѣпше* вријеме *очекивати* Пс5,3, да се мене лично ова помоћ од стране Вашег Правитељства *дава* Пс7,1, и когдa ће паре и руке Руске а у кући Пресѣдниковой у ове мучне околности *приредити* Пс11,3, Да ти могу труде *уштедити*/ Да ти муке могу *накнадити*/ Да ти љубав могу *наградити*/ Да те срећну могу *загрлити*/ Мој бих млади живот *жертвовао* Пј49, И за дружбу под оружјем/ Лијепо им *захвалио* БЦ4, Свакоју ми душу *пази*!/ Гусларе ми *надахњивај*!/ Па о скорој и о бољој/ Будућности, *друго, снивај*! ПВ162, Изубаха крвљу често/ Зелена се поља *сросе*! ПВ163, Љубав ми *се* по жицама/ Лире моје често *вила* СП82, Ка' најмлађа да хурија/ С небеса се њему *јави*! ПА23, Кад не знаде као јунак/ Свој за круну живот *дати*! ПА4...

Ова, данас архаична, особина била је својствена славеносрпском језику, под чијим утицајем је и Вук прихватио, а онда и његови савременици који су, такође, писали на народном језику⁸³⁴. У науци се говори и о утицају страних језика на прихватање ове особине, мада она није непозната ни народној поезији⁸³⁵. Никола I ју је могао усвојити из свих побројаних извора.

⁸³³ Б. Остојић, *Петар I*, 190; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 173, 174; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 108.

⁸³⁴ М. Степановић, *Вуково дело*, 135–138.

⁸³⁵ М. Стевановић сматра да је Вук ову особину примио непосредно из славеносрпског језика, јер се она срће у његовим дјелима насталим у вријеме кад он још није, или бар не у довољној мјери, знао њемачки језик, под чијим се утицајем ова особина развила у језику славеносрпских писаца (М. Стевановић, *Вуково дело*, 136). И М. Ивић истиче утицај њемачких узора на славеносрпске писце, односно њемачког језика на неке синтаксичко-стилске одлике славеносрпског језика (М. Ivić, *Jedno poređenje*, 29). Утицају њемачког језика на стабилизовање поменуте особине у нашем старијем језику, проф. Остојић у случају Петра I придружује и утицај руског језика, у којем се ова појава доводи у везу с латинским језиком (Б. Остојић, *Петар I*, 191).

Инфинитив као допуна модалним и непотпуним глаголима, без обзира на то да ли се налази на крају или у средини реченице, у прозном дијелу корпуса чешћи је у постпонираном положају⁸³⁶:

ово псмой никоме ништа *кажеватъ* Пс3, наравно ти се остае *бити* Пс4,2, коєга мораю скорим *получити* Пс6, да се може повратакъ турчину *прекинут* Пс8, али мора се с' главе *даватъ* баремъ неки изразъ саучашћа сиромашнима и немаюћима вечере Пс11,2, Треба *чуват* свачију осјетљивост и нетреба никад *рећ*... Пс12,14, ја се нијесам могао *повиновати* њиховој вољи те сад морам *претрпити* све тешке последице Пс17,1, кад мора од сваког славјанина окружен *бити* данас или нкад Пс19,2, ја ћу се већ сјутра почет *наређиват* за мој полазак из Париза Пс25, Посланицима морам *враћати* визите П1,12, Херцеговина мора слободна *бити* Г6...

Па ипак, неријетко се јавља и испред глагола који допуњује:

и све оне коиема пріедъ или посліедъ судбу шараначку *подніети* валя Пс4,3, али да намъ *помоћи* неможе Пс5,2, и с' њим се *корешпондирати* може за 24 уре Пс6, сјутра *наступит* може блокада Пс17,1, Кадъ самъ тобомъ *проћи* мора П1,5...

Међутим, у пјесничком дијелу корпуса имамо обрнуту ситуацију: у циљу истицања модалног или непотпуног глагола као дијела сложеног предиката, инфинитив се редовно среће испред глагола који допуњује, што је, иначе, својствено Вуку и многим старијим црногорским и војвођанским приповиједачима⁸³⁷:

Јер грешкама старог оца/ Која кћер се *ругат* смије Пј13, Зар Књаз, властелин, *зборити* смије БЦ33, Од турске се царевине/ *Цијенати* и он поче БЦ54, Те крв *прољеват'* морамо често БЦ143, Ваљда нешто необично/ *Збивати се* под њим *мора!* ПВ145, Свако живи питат стаде ПВ146, Посрнути и још може ПВ161, *Одлучит' се* не могаше Х57, *Унутит' се* није смио Х58, *Пријенути* могу лако Х96, У то свитат' дан започе ПА22, Дока тајна се одјељења/ Од Аламбре *видјет'* даше ПА42, Ни уздахнут он не смије! КА12, Какве приче из старина/ *Казивати* он умије! НК73, И полакше *ићи* поче НП5...

⁸³⁶ Тако је и у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 175).

⁸³⁷ М. Стевановић, *Вуково дело*, 139, 141; М. Павловић, *Стил В. Караџића*, 37; Б. Остојић, *Петар I*, 191; *Даковић*, 140; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 110; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 191; Љ. Суботић, *Харић*, 170; П. Херити, *Јанковић*, 263.

3. Још једна појава карактеристична за Вука заједничка је Николи I и осталим црногорским писцима старије епохе⁸³⁸, а то је истакнута позиција објекта испред глагола који допуњује, што је у складу са примјерима у којима је мјесто глагола на крају реченице:

Васъ главаре све брацкѣй грлим и целивамъ Пс1,2, а *Катуиску нахию* и *Дробняке* нѣсамъ тицао збогъ овога снѣга Пс5,3, и *све потребите мѣре* узео Пс9,2, и с' браћом црногорцима *срећу и несрећу* дијелиш Пс12,19, Ово ти *писмо* пишем Пс16,1, Ову *депешу* дешифријајте Пс18, *Газѣю Мухтаръ Паицу* нѣсамъ гледа јошъ П1,7, нѣсу ово *мѣсто* ни заслужевали да имаю П1,20, Данас свијет другчије *о њој* мисли. Он је њу примио у свој концерт, *о њој* води рачуна... и *руку јој* без зазора пружа М1, *Шљеме њено* грије сунце/ а *темељ* јој купа море Пј2, Чим ми Султан *Оливеру*/ Може повест и отети Пј21,4, Ономадне *безазлено*г/ *Барјам Цуру* опазио Пј45,1, *Чело* му је брзо худо/ Ливен топуз распучио! ПВ163, *Врући спомен* к домовини/ Абенсераж вјерно храни ПА7, Често у *цеп руку* тура,/ *Убрус* вади, *сузе* брише! ПА13...

4. Што се тиче положаја енклитика у језику Николе I, већ смо навели да се њима често раздвајају атрибути од управних ријечи, мада се у савременом књижевном језику шири супротна тенденција⁸³⁹. Овдје ћемо указати на још неке особености у вези с њиховим мјестом у реченици.

а) Глаголске форме *бих*, *би...* у склопу потенцијала врло често се, противно савременој књижевнојезичкој норми, не распоређују као енклитике, већ се у позицији испред радног глаголског придјева, као друге компоненте потенцијала, налазе под акцентом, што је дијалекатска црта⁸⁴⁰:

да нѣ толико *бисмо рекли* да е омама Омерова Пс2, изуzeвши случај да те Франц или Анна *би хтјели* извести Пс12,12, *бих* му *река* П1,5, За описати ови величествени храмъ *би требовало* више времена П1,20, Ал' Црној Гори – *би било* криво БЦ47, А јунаци инокосни/ *Бише били* без Турака! БЦ65, За духове *би ваљао*,/ Но га даде ти људима! ПВ41, Кад *бих* има, – *бих* ти *дао*! ПВ122, *Би* се друго *самрвило*,/ И препукло у мрвице ПВ160, Страст врлину *би свладала* Х104,

⁸³⁸ М. Павловић, *Стил В. Караџића*, 38; Б. Остојић, *Петар I*, 192; *Даковић*, 140; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 176; М. Тепавчевић, *Ред ријечи у Љубише*, 110.

⁸³⁹ М. Пешикан, говорећи о пресвлађујућој тенденцији да се именица и њен детерминатив не одвајају енклитикама, закључује да се број и замјеница чешће опирау томе од придјева (М. Пешикан, *О месту енклитике*, 307).

⁸⁴⁰ Б. Милетић, *Црмница*, 599; М. Пижурица, *Колашин*, 224.

У редове Иванове/ *Бих тјешила* рањенике КА11, Кад је не бих заста' живу,/ *Би ми било* најжалије! ПА59...

б) Исто тако, наведене форме као енклитике могу бити распоређене иза замјеничких енклитика, како је и у црногорским говорима⁸⁴¹:

Па ако си вољан, друже,/ Површно *ти бих* причала ПВ84, А када *их* дан молитве/
У џамију *би* сазвао ПА5, Зашто *нам* Руси ближи *би* били БЦ17.

На основу оваквог стања у староцрногорским говорима, М. Пешикан закључује да је помоћни глагол у потенцијалу у историјској перспективи касније добио карактер енклитике⁸⁴².

У језику Николе I налазимо и примјере са глаголском енклитиком испред замјеничке, како је и у савременом књижевном језику⁸⁴³:

би ни било мило КА84, Па да *би ни* са рамена/ Главе свијем попададе НК12...

в) Следећи примјери одступају од правила о груписању енклитика једне уз другу које важи у савременом књижевном језику⁸⁴⁴:

Па *би* силан удрио *ни* СП28, или *бихъ* лагано му реситира П1,5, Нијем *и* могуће *га* више писати ПЗ,23...

г) Положај ових енклитика нестабилан је и у комбинацији с речцом *се*, што је карактеристично и за црногорске говоре⁸⁴⁵ и за језик старијих црногорских писаца⁸⁴⁶. Издвајамо двије врсте за данашње језичко осјећање необичних примјера – са енклитиком *се* у постпозицији и у препозицији:

– ...с' коиѐма *небихъ се* боя Пс2, Пази и на то да *неби се* о тој светковини на мой рачунъ излишной што у Гласу Црногорца спомињало Пс11,4, Краљица Јелена сазнавајући да *би* њени родитељи могли *се* преселит код Насљедника обећала је својој мајци ... Пс25, Па с' онога *бих* камена/ На други *се* помакао Пј44, Од мисли једне *бих се* убио БЦ37...;

– ...и реци им да ћеш их насочитит икад ако *се би* кои усудио да ... Пс12,12, које би ми дозвољеле ... да *се* из моје земље *бих* могао удаљити без штете... Пс19,1, С науком *се би* бавио ПВ140, И њему *се бисмо* одржали! КА66...

⁸⁴¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 209, 210; Б. Милетић, *Црмница*, 599.

⁸⁴² М. Пешикан, *СК-Љ*, 210.

⁸⁴³ Једна од основних тенденција у погледу мјеста енклитике јесте распоред глаголске енклитике испред замјеничке (М. Пешикан, *О месту енклитике*, 311).

⁸⁴⁴ В. М. Пешикан, *О месту енклитике*, 311.

⁸⁴⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 209; Б. Милетић, *Црмница*, 599.

⁸⁴⁶ А. Младеновић, *Данilo*, 182; Б. Остојић, *Петар I*, 192; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 177.

д) У складу је са старијом фазом развоја српског језика и то што су глаголске енклитике доста удаљене од глагола⁸⁴⁷. То и није необично кад се зна да енклитика тежи мјесту које је ближе почетку реченице а глагол је често на њеном крају:

да *ћу* овде баръ едаѣ мѣсець данахъ у средини мое породице мирно *прежсивити* Пс5,2, ако су што врхъ моихъ предлаганя турскій комесари *говорили* Пс6, Богъ *ће* свемогући Вашему Величеству *намирити* Пс7,1, Ови *ћеш* ми билетъ подъ печатомъ опетъ по истоме чойку *послати* Пс11,4, још кад *си* сасвијем мали *био* Пс12,10, Сам *ће* Скадар нама се *предати* КА28, Она *ће* те на све стране/ С тим одзивом *пропуштати* КА44...

99. КОНГРУЕНЦИЈА

1. а) Слагање атрибута и дијела предиката који разликује граматички род са именицама мушког рода на -а које означавају носице одређених звања и занимања, у облицима једнине најчешће је семантичко, како прописује и савремена књижевнојезичка норма⁸⁴⁸:

Дервишъ *наша* є *быо* самном и *запитивао*ме П1,28, Пред *војводом* онаквијем ПВ188, То су чете уређене/ *Ваљаного* Игит *наше* ПВ192, Влатко Вуков, *храбри вођа* ПВ193, Да *Скадарског* *нашу* сретe X12, У *брдскога* *војевode* X44, Поздрав сину *зетскога* *војевode* КА25, Е сад, сада *војсковођо* *млади!* КА27, Ја, *кадија*, ово рекох *стари,*/ Кад *муфтија* *наш* за то не мари... КА65, Без *једнога* *остаћу топѣије* КА74, *Нашег* *смјелог* *крманоше* НК76, *Весео* је *наш* *тобѣија,*/ *Смијао* се изгрице НК79, као *скадарски* *терзија* КР59, замоле *његова* *старјешину* КР86...

Обличко слагање, које је добро заступљено у народној поезији, а неријетко и код Вука⁸⁴⁹, у нашем корпусу врло је ријетко⁸⁵⁰:

Још код њега одавно је/ *Грудска прва поглавица* Пј47, Но Бајровић не да Мујо,/ *Једна стара јуначина* X51.

Колебање у погледу слагања с атрибутом и дијелом предиката који разликује род показује именица *слуга*, у чему се језик Николе I подудара са језиком владике Данила⁸⁵¹:

⁸⁴⁷ М. Стевановић, *Вуково дело*, 139, 141; М. Ivić, *Jedno poređenje*, 28; Б. Остојић, *Петар I*, 193; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 177.

⁸⁴⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 130.

⁸⁴⁹ Т. Maretić, *Gramatika*, 431. Исп. Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 179.

⁸⁵⁰ Примјери обличког слагања у таквом случају ријетки су и у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 179).

⁸⁵¹ Л. Младеновић, *Данило*, 179.

– *Брзорек слуга* БЦ101, *Вјеруј мени, твоје слуги* ПВ186, *Долази један слуга* КА46, *Слуга за њих већ поша' је* СП120;

– *Што дочека слуга твоја* Пј47, *Ја сам, Угљеша, невјерна слуга!* БЦ104, *С Ваистином .../ Ах, онакву може слугу ...* Х95, *Ја ћу твоја слуга бити* БЦ236.

Ово двојако конгруирање М. Стевановић објашњава народном употребом ове именице и за означавање женских лица⁸⁵².

Са истим именицама у множини атрибут се доследно слаже облички, док се дио предиката који разликује род слаже чешће семантички него облички, што одговара црмничком а разлика се са СК-Љ говорима⁸⁵³. Семантичко слагање је, иначе, у оба случаја једино или преовлађује у језику старијих црногорских писаца⁸⁵⁴. Оно одликује и језик славонских и војвођанских писаца 18. и 19. вијека, те језик чакавских и далматинских писаца 18. вијека, а није било страно ни Вуку⁸⁵⁵. Савремена књижевнојезичка норма у овом случају, поред обличке, допушта и значењску конгруенцију⁸⁵⁶. Примјери:

– *Лале моје и везири/ Љубили ти руке, скут,/ Храбре наше и мудири/ Падали ти сви на пут* БЦ194, *Двије градске буљубаше* Х65, *Какве су ви хује вође?* ПВ13, *Ће су твоје војводе!* ПВ158, *Здраво, браћо и јунаци,/.../ Славне вође окушане* ПВ184, *Око њега неке наше* Х10, *Праћаше је с двије слуге* ПА23, *Многобројне слуге му се/ С пажљивошћу распитују* ПС6, *Опазе ти га заптије турске* КР84, *обје наше турске* Мп46а...;

– *Често су се истицали/ Мегданције с обје стране* ПВ179, *Тобције су с Танког Рта/ Оборили грмљавину* НК80, *Били су дошли војводе* Мп46; *А слуге му казивале* Х69.

б) Нешто је доследније слагање атрибута и дијела предиката који разликује род с именицама треће Ст. врсте које могу означавати и мушког и женског имаоца неке особине. У једнини преовлађује обличко слагање:

Весели се небо моли/ Теразизка кукавица Пј43, *прва српска перјаница* Пј43, *Свака дома издајница* Х52, *Што та мисли потурица* БЦ246, *Као сваку издајницу*

⁸⁵² М. Стевановић, *Савремени II*, 134, 135.

⁸⁵³ Исп. Б. Милетић, *Црмница*, 597. Множински атрибути су најчешће мушког рода у СК-Љ и источницрногорским говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 208; М. Стевановић, *Источницрни.*, 111).

⁸⁵⁴ В. Б. Остојић, *Петар I*, 195, 196; Д. Вушовић, *Прилози*, 90. Исп. исто у црногорским говорима: М. Пешикан, *СК-Љ*, 208; Б. Милетић, *Црмница*, 596, 597; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 284, 285; М. Стевановић, *Источницрни.*, 111.

⁸⁵⁵ П. Херити, *Конгруенција*, 265–268; Т. Maretić, *Gramatika*, 432, 433.

⁸⁵⁶ М. Стевановић, *Савремени II*, 131–133.

ПВ182, *Братском својом узданицом* НК9, *Безобразна кукавице* СП31, Пар ти није *јучерашња/ Повечерња удворица!* СП36, *Виздакадње издајнице* ПА28, уз ријетке изузетке: Тако *сваки издајница!* Нос *побио* у ливаду Х115, док је у множини такво слагање увијек остварено, што се не слаже са говорима Николиног ширег завичаја⁸⁵⁷:

Зар око ње да се грабе/ *Те* што иду *убојнице?* БЦ209, Он не гледа пут ћилима,/ Ка *обичне* *убојнице* ПВ189.

2. а) Атрибут уз збирне именице треће Ст. врсте у једнини је увијек женског рода:

Без *овакве* *ђеце* тску!... ПВ101, Сад кад ланац/ Јаче стеже/ Руке т' *браће!* *Јадовите?*... ПВ106, Сестре, *браћа* *твоја драга* Х34...

Чак смо забиљежили један примјер гдје се на појам означен именицом *браћа* упућује личном замјеницом трећег лица једнине женског рода: Тешко ли је гледат *браћу*,/ Кад је ланац стеже крути! ПВ80.

Предикат се с именицом *дјеца* најчешће слаже семантички, али ексцерпирани смо и један примјер обличког слагања:

Мала *дјеца* *везирова*/ Од харема *одмакла се*,/ *Трчкарају* тамо амо,/ И весело *играла се*... Х87; *Ђецу* малу *искарај* што ми чешће *не пише* Пс1,2.

Обличко слагање с предикатом забиљежили смо и у примјеру: У кули је *млађарија!* Младо коло *ухватила!* Х44.

Уз именице *господа* и *властела*, будући да означавају одређену друштвену класу, и атрибут и предикат су у једнини женског рода, чак и замјенице којима се упућује на њих, а тако налаже и савремени књижевнојезички узус⁸⁵⁸:

... да се упознам с' *и његовомъ* Господомъ *кою* миє ... П1,8, ... али *и њгова* *Господа* *бѣше с ѣтпа* као гроблѣ. И очи *иоу* се с' *нашѣма* *косаху* *крвнички* и *некако* *дивлѣ* П1,32, *Властела* је *сва* *тронула* ПВ165.

Нијесмо забиљежили примјере ових именица кад значе множину од *господин* и *властелин*. У погледу конгруенције ових именица са предикатом старији црногорски писци нијесу јединствени⁸⁵⁹.

⁸⁵⁷ М. Пешикан, *СК-Јб*, 208; М. Стевановић, *Источници*, 111; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 284.

⁸⁵⁸ Предикат именица *господа* и *властела* употребљава се у једнини кад оне означавају посебне класе, односно по један појам, али кад означавају множину именица *господин* и *властелин*, предикат долази у множини (М. Стевановић, *Савремени II*, 151, 152).

⁸⁵⁹ Конгруенција именица *господа*, *властела* и сл. у језику Петра II и М. Миљанова условљена је њиховим значењем (Д. Вушовић, *Прилози*, 91; Р. Биговић-Глушница, *Миљанов*, 181, 182). У језику Петра I

б) Уз збирне именице на *-ад* атрибут је увијек женског рода, а предикат најчешће у множини као у Његошевом језику⁸⁶⁰:

Дивно гађу момчад наша Пј22, *И паичад су подивљала* ПВ172, *Да су момчад с посслица,/ Срдила се нешто мало* Х17, *Твоја млада нек Луковчад/ Очева им стазом пођу* НК49, *Јесу ли га звјерад у лов'/ Растргнула у планине* ПС4, *Па да паичад не подражи,/ Повезану крај конака,/ На глас којих узбун би се/ Произвео код момака...* Х59, *Ви сте чељад ка домаћа* КА26, *Ја ћу у њу утурити/ Још и неку вижлад гладну* КА52, *Мрак застао чељад младу* ПА55, *Ви сте чељад занешена* ПВ22, *мушкој младежи црногорској* НК3, *Тргоше се као лавчад/ Из верига отргнута* НК38, *јер се и итенад бирају* КР18...,

уз ријетке примјерс с предикатом у једнини: *керад лаје* Х86, *Везирова чељад сва јел ... ушла била* Х87. Оваква употреба у складу је са савременом књижевнојезичком нормом, која у овом случају санкционише и семантичко и морфолошко слагање⁸⁶¹, али није са стањем у старим црногорским говорима, гдје је предикат уз овакве именице увијек у множини⁸⁶². Само семантичка конгруенција збирних именица на *-ад* са предикатом карактеристична је за језик Вука Караџића, Петра I и М. Миљанова, док А. Даковић зна једино за морфолошку⁸⁶³.

3. Са бројним именицама на *-ица*, у погледу граматичког броја и рода, и атрибут и предикат слажу се значењски, тј. налазе се у множини мушког рода:

Грабише се сви тројица БЦ51, *Сви тројица да су* Грку/ *Мудрост древну приознали* БЦ52, *Да су ружно учинили,/ Обојица сада виде* Х9, *Стриц и отац и дјевојка/ Узјахали сви тројица* Х46, *На спајилук баба мога/ Настали сте обојица* КА26, *Умрли су сада обојица,/ Наше су их сабље сарезале* КА84...

Што се тиче слагања атрибута с овим именицама, овакво стање није у потпуности у складу са црногорским говорима, нити са језиком старих црногорских писаца, а не санкционише га ни савремени књижевнојезички узус. У црногорским говорима атрибут се с именицама на *-ица* слаже двојако, мада чешће значењски⁸⁶⁴,

предикат је уз овакве именице увијек у множини, без обзира на њихово значење (Б. Остојић, *Петар I*, 198).

⁸⁶⁰ Д. Вушовић, *Прилози*, 92.

⁸⁶¹ М. Стевановић, *Савремени II*, 150, 151.

⁸⁶² Б. Милетић, *Црмница*, 593, 594; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 114.

⁸⁶³ Т. Maretić, *Gramatika*, 435; Б. Остојић, *Петар I*, 198; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 183; Б. Остојић, *Даковић*, 145, 146.

⁸⁶⁴ Б. Милетић, *Црмница*, 591; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 114; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 182; М. Пижурница, *Колашин*, 221.

стање у језику старих црногорских писаца у овом погледу разнолико је⁸⁶⁵, док савремена књижевнојезичка норма предвиђа обличку конгруенцију⁸⁶⁶. Значењско слагање предиката с именицама на *-ица* у складу је са стањем у већини црногорских говора⁸⁶⁷ и у језику неких старијих писаца са црногорског говорног подручја⁸⁶⁸. Данашња књижевнојезичка норма, поред претежнијег семантичког, допушта и обличко слагање предиката са именицама на *-ица*⁸⁶⁹.

Уз главне бројеве и бројне именице на *-ица* Никола I понекад умјесто генитива употребљава номинатив личне замјенице другог лица множине, као што је обично у говорима његовог ширег завичаја и језику појединих старих црногорских писаца⁸⁷⁰:

У сретанье ви два стара кнеза БЦ139, *Бранко, Гојко и Угљеша, / Што би хтјели ви тројица?* ПВ151, *Од куд сада ви двојица?* Х11, *Прошли бисмо ми двојица!* Х93...

4. Придјевска замјеница доследно стоји испред синтагме *основни број + именица мушког рода*, што одговара стању у староцрногорским говорима, и при том је увијек мушког рода ако је бројна конструкција у функцији номинатива⁸⁷¹:

Ови четири баталјона би могли бити изъ Загарача Пс8, *Убили су ме они два ђетића* ПЗ,4, *С оне стране они два бунара* КА73, *да уз мене иду они два мала анђела* ПЗ,24, *Једна рука са пет прста!* Па сви пет су неједнаки БЦ228...

Обличка конгруенција атрибута уз овакве бројне изразе забиљежена је само у преписима: њиховој храбрости дивили су се *та два народа* КР15, *да су моја два друга пали на испит* КР88, *Ова два славна јунака црногорска* узимали су једном, ... *Колашин и цијела га изгорјели...* Мп46, па то не можемо узети као несумњиву особину Николиног језика.

У зависним падежима придјевска замјеница је, као у неким старијим црногорским говорима⁸⁷², женског рода иако се односи на појам мушког рода: *кои ће*

⁸⁶⁵ У језику М. Миљанова чешће је значењско од обличког слагања (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 184), а у Лаковићевим *Мемоарима* имамо само обличко (Б. Остојић, *Лаковић*, 143).

⁸⁶⁶ М. Стевановић, *Савремени II*, 138.

⁸⁶⁷ М. Стевановић, *Источноцрн.*, 114; Б. Милетић, *Црмница*, 591; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 189. У говору околине Колашина забиљежено је колебање у роду али не и у броју (М. Пижурица, *Колашин*, 222).

⁸⁶⁸ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 185.

⁸⁶⁹ М. Стевановић, *Савремени II*, 130–140.

⁸⁷⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 209; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 131.

⁸⁷¹ Тако је најчешће и у старијим црногорским говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 209; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 112; Б. Милетић, *Црмница*, 582). Исп. Д. Вушовић, *Прилози*, 92.

⁸⁷² М. Пешикан, *СК-Љ*, 209; Б. Милетић, *Црмница*, 583–589; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 112; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 181. Исп. и: Д. Вушовић, *Диалекат*, 68, 69.

ми доћъ одъ *ове три четири дана* Пс9,1, што одговара језику још неких старијих писаца⁸⁷³.

Забиљежили смо и неколика примјера с именицом природног мушког а граматичког женског рода у конструкцији с бројем *два*. Број је редовно у облику мушког рода, док придјев, односно придјевска замјеница у том случају може бити и мушког и женског рода, и може се наћи и испред и иза основног броја, што се слаже са стањем у Његошевом језику⁸⁷⁴:

Два Сјенички старешине Х98, Ондар ти се *они два затпије* зажду на њега КР85, *Те два паше*, тога бега БЦ286...

Кад се у наведеној бројној конструкцији нађу именице женског рода, придјевска замјеница и предикат имају облике женског рода множине:

Од кад су ти *биле пет година* Пс12,7, Сад су *8 ура* ПЗ,1, За *ове 5 ура* профитирисмо ПЗ,5.

Предикат уз основне бројеве 2–4 допуњене именицама мушког рода, као што се из већ наведених примјера може закључити, употребљава се у множини, а ако разликује род, у облику мушког рода, као у старим црногорским говорима⁸⁷⁵. И следећи примјери то потврђују, мада биљежимо у предикату и један примјер радног глаголског придјева са завршним вокалом *-а*:

Седам брата имао си/.../*Два су теби погинула*/.../ А два су ти под Беч кости,/Мој Алиле, *оставили* СП34, Ако су вам *преостали* само по два фишека КР167...

Уз основне бројеве од пет надаље предикат се најчешће налази у једнини, а дио који разликује род средњег је рода, што значи да је слагање обличко, али биљежимо и случајеве значењске конгруенције⁸⁷⁶:

Три стотине коњаника/ подранило путовати Пј21,1, Под Благајем бега *чека*/ *Биранијех триста свата* СП38, *Двадест љета протекло је* ПА10, *Бацило се тридест глава* ПА47; У ком *леже четрдесет*/ *Љуботињских убојника* СП108...

Кад се основни број *један* нађе с редним бројем *други* у функцији вршиоца радње, предикат је углавном у множини, што значи да је слагање семантичко, мада биљежимо и ријетке примјере обличког слагања:

⁸⁷³ А. Младеновић, *Данило*, 180; Д. Вушовић, *Прилози*, 93.

⁸⁷⁴ Исп. са адекватним примјерима у Његошевом језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 92, 93).

⁸⁷⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 209; Б. Милетић, *Црмница*, 589.

⁸⁷⁶ У Његошевом језику у овом случају обичније је значењско слагање од обличког (Д. Вушовић, *Прилози*, 94, 95).

Па се *једно за другијем*/ Једном гробљу *унутише* ПА60, *Један другом јуришаше*/ Без узмака и без страха ПА79, Остаје нам *један другом*/ Да јуначку пошту дамо СП65; *Један другом да доскочи*/ Срества за то он не бира; ПВ17.

5. Уз збирне бројеве у језику Николе I предикат је у множини, док савремена књижевнојезичка норма дозвољава двојако слагање:

Оно двоје нас су вам издали КА84, Са каквијем усхићењем/ *Нађоше се двоје драго*/ А обоје *вјерни бише*/ Сад се *виде* – њима благо! ПА67...

Атрибут се у овом случају, као и у савременом књижевном језику, слаже по облику.

6. Семантичко конгруирање имамо и између предиката и прилога за количину као управних чланова партитивних синтагми: *Јошъ поодавно предали су ми молбеницу неколико жителя подгоричкісхъ* Пс9,1.

7. Конгруенција предиката са напоредном субјекатском синтагмом у нашем корпусу, и у прозном и пјесничком дијелу, може бити двојака. Предикат се уз овакав субјекат много чешће налази у једнини него у множини, без обзира на то да ли је у препонираној или постпонираној позицији, што се поклапа с конгруенцијом у језику старијих црногорских и војвођанских писаца, па и Вука Караџића⁸⁷⁷. У савременом књижевном језику, пак, предикат иза напоредне субјекатске синтагме углавном има облик множине, а испред се дозвољава и облик једнине⁸⁷⁸.

Примјери са предикатом у множини и иза и испред напоредне субјекатске синтагме више одговарају савременом књижевном језику:

- У осталом Једрена и Јањина су као Скадар *окољене* Пс16,3, *Ни ти ни никаква власт грађанска ни војна да несријетају* ТЗ, *Крв хришћанска и мождање*/ *Не згаде ли воду хладну* КА52, За тим *дани и мјесеци*/ *Текли су му како тако* ПА62;
- Јутрос *пођоше* Митар и Јанко да разговарају ПЗ,18...

Употреба предиката у једнини у објема позицијама, иза и испред напоредне субјекатске синтагме, у складу је са старијим књижевним језиком, а са савременом књижевнојезичком нормом само у другом случају, кад је у препонираној позицији:

- *Тай „Кристъ-баум“ и сійностъ нѣгова у немилом є контрасту са овом годиномъ* Пс11,2, да *ни ви ни ваше никакво челяде ни мало ни веће несміє поћи на*

⁸⁷⁷ Оба типа конгруенције срећу се у Вуковом и Даничићевом језику (Т. Мареџић, *Gramatika*, 443, 444), у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 191, 192), А. Даковића (Б. Остојић, *Даковић*, 144, 145), Ј. Рајића (А. Младеновић, *Рајић*, 139), Д. Обрадовића (Х. Куна, *Обрадовић*, 162), М. Видаковића (Ј. Кашић, *Видаковић*, 114), Ј. Игњатовића (Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 201, 202)... За само старији тип исп.: Б. Остојић, *Петар I*, 197.

⁸⁷⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 126.

тај пиръ Пс11,3, само мјесто и дан још није означен за окупљање исте Пс26, То књига божја и коран пише БЦ63, Но Андрија, Краљ маџарски,/ И Хенрих га Цар напада ПВ118, Народ племство и свештенство/ Душанова не да права ПВ136, Цео народ и Господар/ За њиме је кука, плака!.. Х80, С тога такве разговоре луде/.../ Уста твоја и срце ти чини КА33, Ни жбун ни грм не може му/ Скрит голуба у све поље КА55, Мрак, самоћа и дубока/ Тишина је замјенила ПА21, Ње лепоти башта, цв'јеће/ И гора се зачудила! ПА52...;

– Тебе поздрављамъ я и Княгиня и свиколци Пс1,2, иза душе и образа долази живот и здравље Пс12,5, Синоћ предъ вече дошао с Хусеин Паша и Бедри Бег П11,29, Када преста топ и пушка,/ И крв људска да се лије; БЦ3, Твоја је лудост и вјетрогонство... БЦ22, Кад престане снијег, киша,/ И кад почне ницат цв'јеће ПВ44, Пошто виђе на чему је/ Моћ, углед му и држава ПВ157, У тој гори запанула/ Чета турска и Першиа Х47, Кога реси свила, злато,/ А на глави чалма лака ПА24...

Уз субјекат чију функцију врши социјативна напоредна синтагма, предикат је најчешће у јединини, као и у савременом књижевном језику:

Тамо је отпутовала јутрос Књагињица Вјера с' једном пратњом од пет лица Т3, Дона-Бланка са Лотреком/ Дојახала из најбрже ПА82, Отац с старим војводама/ Вијећаше на чардаку КА14...

Спорадично се ипак јавља и у множини: Изповице Грк с Турчином/ На Србију нападају ПВ155, што је забиљежено још код неких старијих писаца⁸⁷⁹.

8. И на крају, наводимо неколико примјера појединачних неслагања, било у броју, било у роду, који су највјероватније настали омашком.

У следећим примјерима предикат је у једнини иако је субјекат у множини: и да јој се могућа економична средства Пс17,2, Ал' му буне унутрашње/ Понајвише биће скрати ПВ83, Жуљани се одржаше,/ И сад више раја није НК53.

Неслагање у роду огледа се у примјерима: а сводови цамія су одлієзале од „ура“ рускієхъ грла П1,10, А бисте ли, главе српске,/ Погодили све мраморе Х53, жалосна судба овога Св. Православногъ храма највише є на мене упечатленѣ учинило П1,21.

Биљежимо и један примјер неслагања у броју између односне замјенице и синтагме на коју се односи, као и предиката: поклониму сву важност сву тежину и озбиљност коју ти налажу љубав спрема домовини и спрема мене Пс16,1.

⁸⁷⁹ Б. Остојић, Петар I, 197; Р. Биговић-Глушница, Миљанов, 192.

УПОТРЕБА ПАДЕЖА НЕЗАВИСНИ ПАДЕЖИ

100. НОМИНАТИВ

1. У допунској функцији семикопулативним глаголима у језику Николе I могу се јавити и инструментал, као архаични облик, и номинатив, као облик који је обичнији за савремени књижевни језик, мада је учесталост ових допуна уз поједине глаголе неједнака, што одговара стању у Вуковом језику⁸⁸⁰. Напоредна употреба инструментала и номинатива уз ове и њима сличне глаголе одликује језик и црногорских и војвођанских писаца с краја 18. и почетка 19. вијека, с тим што је употреба тзв. предикативног инструментала наглашенија⁸⁸¹.

а) Уз глагол *бити*, за који смо иначе ексцерпирали највише примјера, без обзира на то у ком се облику јавља, много чешће од инструментала долази номинатив, што одговара старијим црногорским говорима⁸⁸²:

бићеш *Књагиња* БЦ31, Њему *поптора*, Ђуру *заплеће*,/ Од сада ја ћу до смрти бити БЦ164, *Жив Црногорац* и мртав буди БЦ193, Сирота, мисли, *роб* да сам био БЦ176, *Шједок* нама бјеше *Ловћен* ПВ4, У свакога ули наду,/ Да ће *силан* и *прав* бити! ПВ137, А ко не би *Краљ* бит хтио ПВ173, *Црногорац најжесћи* би/ *Злотвор* био *Црној Гори*! Х7, Најбоље је *Турчин* бити! Х28, Слободи свагда ти *прибјег* буди! СП15, А ја, бићу *Христијанци*/ *Неутјешни роб кукавни*! ПА58, Сви су моји *Балши били*/ *Чврст ослонац, узданица* КА9, Срећан они, ком ћеш *љуба* бити! КА54, *Фатима је моја жена* била! КА85...

Напоредна употреба номинативне и инструменталне допуне глагола *бити* регистрована је у Његошевом језику, док се у језику Петра I глагол *бити*, као и остали

⁸⁸⁰ Љ. Поповић, *Падежна синтаксика*, 79–81.

⁸⁸¹ Наглашенија употреба предикативног инструментала карактеристична је за Љубишин и Поповићев језик (М. Пижурца, *Љубиша и Поповић*, 218). За језик А. Змајевића, пак, исти аутор на 331. страни констатује „у потпуности равноправну“ употребу предикативног номинатива и инструментала, док на 356. тврди да се предикативни инструментал јавља „ишто чешће“ него номинатив (М. Пижурца, *Змајевић*, 331, 356). Исп. и: Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 239; Љ. Суботић, *Хаџић*, 178, 179. Петар I има искључиво предикативни инструментал (Б. Остојић, *Петар I*, 220, 221). Миљанов поред чешћег предикативног номинатива, употребљава и предикативни инструментал (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 194–196), који је риједак је и у Даковићевим *Мемоарима* (Б. Остојић, *Даковић*, 165).

⁸⁸² Предикативни инструментал уз глагол *бити* у СК-Љ говорима долази само с именицом *ђевојка* (М. Пешикап, *СК-Љ*, 189), а слично је и у црмичком говору гдје се јавља још уз именице *невјеста*, *удовица*, *удовац* и сл., мада се може чути и номинатив (Б. Милетић, *Црмича*, 500). Само од именице *ђевојка* и изузетно од именице *невјеста* предикативни инструментал егзистира у бјелопавлићком говору (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 120).

семикопулативни глаголи, допуњује само инструменталом⁸⁸³. У Вуковом језику ова два падежа синонимна су уз инфинитив глагола *бити* а уз остале његове облике долази номинатив⁸⁸⁴.

б) Уз глагол *звати* (*се*) у нашем корпусу номинатив је много мање заступљен од инструментала. Тако је и код Вука, само што он номинатив употребљава једино за називе предмета⁸⁸⁵, а Никола I у том смислу не прави разлику:

Те се не зва „Бодин“ више ПВ97, „Брзоноги“ звали су га ПВ112, Зва се Стефан и Немања ПВ112, Двоимена кућа та се/ Зове кажу Црна-Гора Пј2, При врх брда мјесто има./ Липова се страна зове Х47, Па се брдом лако пели./ Што с' Кобиља Глава зове Х90, Абен-Амет њега зову ПА11...

в) Номинатив, за разлику од инструментала, врло ријетко допуњује глагол *назвати*: Рад часа га народ благи/ Назва: „Чеслав Краљ Проклети“! ПВ91, док уз повратни глагол *назвати се* долази као једина допуна: И назва се *сужањ твој*! БЦ194, И патријарх назове се ПВ70, И Цар српски он назва се! ПВ140.

г) Напоредо са предикатским инструменталом, номинатив се употребљава као допуна семикопулативном глаголу *остати*: кад оно остаде она *удовица* КР63, *Поштена кћер* сам твоја остала! БЦ215, И липа ће остат' *липа*! Х24, а Црногорци осташе *побједиоци* Мп46а...

д) Номинатив долази као једина допуна семикопулативном глаголу *постати*, што не одговара Вуковом језику и старијој литерарној традицији, који у овој служби знају и за инструментал⁸⁸⁶:

И од дана данашњега/ Ове земље *син* постајем! Х13, Да постанеш *моја жена*! БЦ207, Као пријед *Црногорац*/ Он на ново сад постаје БЦ240, Добију ли сјутра Турци/ Постају ми Хоти *раја*! БЦ252, Крстиш ли се – постајем ти/ *Усрећена* одмах љуба ПА58, Књаз Никола постао је *мио гост* на руском двору Мп26...

ђ) Допуну семикопулативних глагола у виду конструкције *као* + *номинатив* забиљежили смо, и то као врло ријетку, само у преписима мемоара: Сматран је *као најбољи познаваоц* земљишта и одношаја у Црној Гори и Херцеговини Мп11а. Ова конструкција у допунској функцији није позната ни језику Петра I⁸⁸⁷.

⁸⁸³ Д. Вушовић, *Прилози*, 57; Б. Остојић, *Петар I*, 220.

⁸⁸⁴ Јб. Поповић, *Падежна синонимика*, 81.

⁸⁸⁵ Јб. Поповић, *Падежна синонимика*, 81.

⁸⁸⁶ Јб. Поповић, *Падежна синонимика*, 80, 81; М. Стевановић, *Речник II*, 103; М. Пижурца, *Љубиша и Поповић*, 218; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 196.

⁸⁸⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 220.

4. У нашем корпусу предлози *до* и *осим* повремено се јављају у прилошкој функцији с номинативом појма који се изузима, што је забиљежено у старијим црногорским говорима⁸⁹² и у језику појединих старијих црногорских стваралаца⁸⁹³:

Док м' у срцу од ње нема/ *До шачица* од пепела Пј40, Не чује се међ' зидове/
Нигда ништа – *до уздаси!* Сјетне душе пјесникове СП70, Све је пусто, ништа
нема/ *До трагови* од грехота! ПА44, Сад под овом плочом није/ *Осим једна шака*
праха СП130.

101. ВОКАТИВ

По угледу на нашу народну поезију, и Никола I у својој поезији има неколика примјера некатегоријске употребе вокатива⁸⁹⁴. Она је забиљежена у језику старијих писаца са црногорског подручја и шире⁸⁹⁵. Док је појава вокатива на мјесту номинатива у функцији субјекта широко заступљена у народној поезији, у језику Николе I ограничена је само на именице мушког рода:

А Осман-бег Мушовићу! Свој крајини с градом суди Х31, Сви гракнуше – у то
Сило! До ње доспје *барјактаре* Х114, *Бојичићу Никола би,* Па и у Шам да се
стану,/ .../ *Изашао на мегдану* НК47...

ЗАВИСНИ ПАДЕЖИ

102. ГЕНИТИВ

А. Генитив без предлога

1. У узрочним синтагмама с аблативним медијалним глаголима *бојати се*, *плашити се*, *препасти се* појам који проузрокује страх често налазимо у слободном генитиву, који се јавља као синоним генитиву с предлогом *од*, што је одлика Вуковог језика⁸⁹⁶ и језика старијих црногорских стваралаца⁸⁹⁷, а сличну ситуацију налазимо и у појединим црногорским говорима⁸⁹⁸:

⁸⁹² Б. Милетић, *Црмница*, 505; М. Стевановић, *Источнопри.*, 103.

⁸⁹³ Предлошку и прилошку функцију ријечи *до* у значењу изузимања уочио је и Д. Вушовић у Његошевом језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 47). И проф. Остојић истиче, поред неријетке синтагме *до + генитив*, честу употребу конструкције *до + номинатив* у значењу изузимања у Даковићевим *Мемоарима* (Б. Остојић, *Даковић*, 154).

⁸⁹⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 172, 173.

⁸⁹⁵ Д. Вушовић, *Прилози*, 41, 42; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 203.

⁸⁹⁶ Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 82.

⁸⁹⁷ Паралелна употреба генитива без предлога и с предлогом *од* у овој функцији одликује Његошев, Љубишин и Поповићев језик (Д. Вушовић, *Прилози*, 44; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 179, 192).

⁸⁹⁸ М. Пижурица, *Колашин*, 195.

па се небој *никога* Пс12,3, *Уходе* се бојим, Књаже!... БЦ237, Свак се препао *исламског звјера* БЦ49, *Бога једнога* она се боји БЦ147, Сви се мене овдје боје! Х106, Ил' се бојиш *мучних дана* ПВ57, Не боји се *духа, врага,*/ Не боји се *црне ноћи* НПЗ, *Што се живи свако плаши/ Те крвнице, те границе/ Жалоснијех дана наши'*? НП12...

2. Уз све остале повратне аблативне глаголе доминира слободни генитив, што не одговара стању у старијим црногорским говорима⁸⁹⁹, али кореспондира са сличним стањем у Вуковом језику⁹⁰⁰, мада су за слободни генитив у наведеној функцији знали и неки други црногорски писци старије епохе⁹⁰¹:

Уклањај се хрђава друштва Пс12,7, *Чувај се пића и устручај га се* Пс12,9, Чувај се *промахе* Пс12,9, да се она мора одрећи својих тековина Пс17,1, *Кржаве се славе прођите* Пс18, *Прођи се бисиклета* Пс12,9, Деана уби и нас се *лучи* БЦ172, Јадни Симо, што с' *одмета/ Свога јата, своје вјере!* Х114, Па ја држим, да је боље/ *Оканит се Цариграда* ПВ150, Да се *клоне сваке погубељи* В28, А браним се *тичурина* СП53, да се *отресу предрасуда и незнања наслијеђенога* КР617, *Отргни се старолапа* ПВ24...

3. Као и у савременом књижевном језику, допуна уз глаголе *држати се, дохватити се* и сл. стоји у слободном генитиву, мада је таква његова употреба ријетка у језику појединих Николиних претходника из породице Петровића⁹⁰²:

држ' се ти Бога Пс12,3, *Па се машаш тајна и светиња* КА33, Који дрскост узет' могу/ *Таћ' се првих породица* Х23, *А Гарча се дохватише* Х47, *Па се оштра мача лаћа* Х48, *И поља се пикиићскога/ И града му прихватише* Х56, *Па бијелих грозничаво/ Рука јој се дочепао –* Х78, *Тек везирства над Багдадом/ Да се шака докопају* Х81, *Све доклен се грчког трона/ Из прогонства докопао:* ПВ139...

4. Као изразита допуна одричним прелазним глаголима у језику Николе I јавља се словенски генитив, који представља једну од карактеристичнијих одлика старијег

⁸⁹⁹ М. Пешкан, *СК-ЈБ*, 187; Б. Милетић, *Црмница*, 511.

⁹⁰⁰ ЈБ. Поповић, *Падежна синонимика*, 81, 82.

⁹⁰¹ Док Д. Вушовић у језику Петра II биљежи и такве примјере (Д. Вушовић, *Прилози*, 44), проф. Б. Остојић истиче да Петар I доследно употребљава генитив с предлогом *од* уз велики број повратних аблативних глагола (Б. Остојић, *Петар I*, 201).

⁹⁰² Проф. Остојић биљежи само један примјер из језика Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 201). Овакав генитив сасвим је обичан у језику М. Миљанова (Р. Ђиговић-Глушница, *Миљанов*, 206), С. М. Љубише и В. Поповића (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 179). Петар II употребљава обје варијанте: без предлога и с предлогом *од* (Д. Вушовић, *Прилози*, 44).

књижевног језика⁹⁰³. Риједак је у говорима Николиног ширег завичаја⁹⁰⁴ а губи се у савременом књижевном језику⁹⁰⁵. Примјери су бројни:

немој врућ пити *воде* Пс12,9, немој *капље* окушати Пс12,9, *Одговора* до сад она није с' ниједне стране примила Пс16,2, док ни *палца мојега* још нога његова неоскврну Пс19,1, *Таквога положая* нијесамъ нигђе виђа П1,19, Ја, до данас нијесам гледа *љетше и симпатичније вароши* од ове П3,5, то ти немогу овде писати нити је томе *мјеста* П3,10, *Мог блаженства* тамо горе/ Ни анђели неимају Пј11, Ал' кајању нема *мјеста* Х9, Једном, који још *фишека*/ Не опали на граници! Х12, Не знам *рада, ни језика* Х75, Не жаљаше *свог имања*,/ *Нити главе, нити ране* НК51, Ја *српскога* не чух *гласа*; СП69, а *боја* не виђесмо КР13, Нити гледам *дана б'јела* ПВ160, Султан Мурат *мира* неће ПВ177, *Пјеваније* чут' там' нећу ПС7, ко је учен, свак зна да Марко Краљевић није гледао ни *руметина*, ни *дувана*, ни *кртоле*; ни Ђурђева Јерина *миша*. Зашто? Просто за то, што до открића Америке ми нијесмо имали ни *руметина*, ни *кртоле*, ни *дувана*, ни да, простиш, *мишева*, бако! КР106, 107, Неће твоје гледати *капије* КА55...

Словенски генитив је посебно фреквентан уз одрични помоћни глагол *јесам* у значењу егзистенцијалног глагола *немати*:

Кад на међе отаџбине/ Сад *душмана*, веле, није БЦ3, Оне су људске, није им *мане*/ С ни једне руке, с ни једне стране БЦ26, У Жабљак мени *одласка* није БЦ181, Мени без ње *пута* није! БЦ203, *Стојања* ви овђе није БЦ228, Код цамије и вакуфа/ *Злих духова* нигда није КА71, *Препреке* им нигђе није ПВ45, *Повратишта* дома није ПВ149, С наше стране *силе* није! Х28, Бога молећ да *ме* није Пј21,7...

⁹⁰³ Употреба словенског генитива врло је честа у Вуковом језику (М. Ivić, *Jedno poređenje*, 24; М. Стевановић, *Вуково дело*, 123, 124). Пренаглашена употреба словенског генитива одликује језик многих наших старијих писаца: А. Змајевића (М. Пижурица, *Змајевић*, 332), Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 199, 200), Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 45), М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 207), С. М. Љубинић и В. Поповића (М. Пижурица, *Љубинић и Поповић*, 179). Исп. Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 203; Љ. Суботић, *Харић*, 172.

⁹⁰⁴ У СК-Љ говорима, као и у бјелопавлићком говору, словенски генитив иде само уз глагол *немати* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 188; Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 112), у црмичком говору постоји изражена тенденција зајемце словенског генитива акузативом (Б. Милетић, *Црмича*, 207). Словенски генитив је сасвим обичан у говорима колашинске околине (М. Пижурица, *Колашин*, 193) и у ровачком говору (М. Пижурица, *Ровца*, 142). Проучаваоци осталих црногорских говора не дају податке о употреби словенског генитива, или евентуално акузатива уместо њега. О распрострањености словенског генитива у сусједним херцеговачким говорима исп.: А. Пецо, *Херцеговина*, 167.

⁹⁰⁵ У савременом језику, нарочито разговорном, много је обичнији облик акузатива и у служби објекатске допуне и одричним глаголима, па се словенски генитив све више осјећа као архаичан (М. Стевановић, *Савремени II*, 206).

5. Генитив се, поред акузатива, јавља као допуна и ненегираним глаголима, прије свега глаголу *жељети* али и другима, што је опет у складу са старијим стањем у црногорском књижевнојезичком језику и шире⁹⁰⁶, а за шта потврда има и у црногорским говорима⁹⁰⁷:

Жели хљеба, жели воде,/ Жели сунца и слободе,/ Жели мила завичаја,/ Жели свога родног краја БЦ125, *Оваквијех витезова/ И велика царства желе* БЦ162, *Жељни видјет миле сестре/ Још један пут за живота* Х42, *А Бог знаде, оће ли му/ Грешна икад гледат раја!* ПВ123, *Ако срца јуначкога/ Још осјећа у грудима* КА12, *Славујева чујеш гласа* ПВ48, *Да животу спаса нађе* ПВ168, *Па ћеш виђет/ Чуда, јада,/ И јуначког/ Нашег рада!...* ПВ60, *Народ, велиш, потребује,/ Мог живота, мога рада* СП58, *Међу сабране овде руске војводе примјећујем и другова* вашег блаженопочившег Родитеља ГЗ, најрадији бих био *боја* КР11...

6. Ексерпирали смо и примјере необичне употребе партитивног генитива, гдје је дјелимичност фигуративна а не дословна⁹⁰⁸:

Ту оно мало исјека' страже БЦ220, *То ће бити Јанинаши,/ При том нешто Арбаније* БЦ244, *Са перчином Вукотиним/ Замегнуо игре мало!...* Х62.

Слични примјери су у истој мјери присутни и у језику других старијих црногорских писаца⁹⁰⁹, а забиљежени су и у црногорским говорима⁹¹⁰.

7. Сасвим је очекивано да у језику Николе I, с обзиром на његову, прије свега, пјесничку природу, налазимо у узвичним реченицама бројне примјере генитива изненађења и дивљења, с тим што се скоро у свима износе непријатна изненађења:

Грднога комишука мекој Византиј и злога билџга хришћанству П1,2, *ох судбине!// Црне муке! црних јада!* БЦ223, *Црна гласа и ужаса!// Аох небо! зле судбине!* БЦ232, *Ух грозоте!* Пј39, *Зла случаја, зла удеса!* Х41, *Зле судбине, Боже свети!// Зле судбине, зла укора!* ПА21, *Ух, стравила!// Ух, грдила!...* ПВ53, *Лијена гласа, ах среће моје!* БЦ45...

8. Са речцама *ево* и *ето*, као што смо већ рекли (в. т. бр. 100.3), поред номинатива иде и генитив. Облик генитива уз речцу *ево* много је чешћи од облика номинатива:

⁹⁰⁶ Б. Остојић, *Петар I*, 200; *Даковић*, 147; Д. Вушовић, *Прилози*, 44; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 179; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 208; Исп. Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 204; Љ. Суботић, *Хаџић*, 172.

⁹⁰⁷ Б. Милетић, *Црпница*, 501.

⁹⁰⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 195.

⁹⁰⁹ Д. Вушовић, *Прилози*, 44; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 179.

⁹¹⁰ М. Станић, *Ускоци II*, 69.

кад *ево* ти *Митра*, *Јанка* и *Патапова* ПЗ,18, Није му преша, *ево* му мене! БЦ153, *Ево* војске БЦ208, *Ево* мача скованијех БЦ256, *Ево* боја, *ево* хора! БЦ265, *Еветига* с белом брадом Пј45, *Ево* поља, *пучина* *ливада*,/ *Ево* гора, да с подижу стада КА39, За обрану *ево* му крајева,/ У планине *љутијех* *змајева* КА39, Судбе боље и за народ/ *Ево* и за Немањиће! ПВ123, Ђуро, *ево* среће КР618, *ево* згоде НК51...

Уз речцу *ето* генитив долази подједнако често као номинатив:

А теби, оцу, – *ето* *гостство*! БЦ22, *Ето* ти *она* *бијела* *срна*! БЦ124, А *барјаци* *ето* *наши*! Весело се кроза њ вију! БЦ266, О, *рањеник* *ето* *други*!... БЦ270...

Речца *гле*, која је није честа у нашем корпусу, иде само с генитивом, као у језику Петра II⁹¹¹, што одговара и савременој књижевнојезичкој норми⁹¹²: *Гле*, *памети* *твоје* *луде* ПВ10, *Гле*! *Памети* *моје* *слабе*! БЦ246.

9. У нашем корпусу налазимо у заклетвама сва три падежа заклетве, и генитив, и датив, и инструментал. У генитиву заклетве, који је иначе фреквентан у црногорским говорима и у старијој црногорској литератури⁹¹³, стоји име појма којим се неко заклиње:

тако ми *Сунца* тако ми *душе* тако ми *неоцјењиве* *твоје* *љубави* ПЗ,23, *вјере* ми *свете* БЦ60, Ела, брате, *млијека* ти,/.../ И *оне* ти *крви*... БЦ235, Ела, брате, *љубави* ти... И оног ти *светог* *чувства* БЦ235, Романијо, *дебелог* ти *хлада*! Х93...

10. Генитивом без предлога у језику Николе I, као у савременом књижевном језику, означава се и посесивност. Међутим, неки примјери посесивног генитива нијесу у складу са савременом књижевнојезичком нормом.

а) У нашем корпусу повремено срећемо примјере слободног посесивног генитива од личних имена који одступају од савремене књижевнојезичке норме јер нијесу блокирани неком одредбом:

Перуна кћер сам, проста племића,/ Од мале куће спрам *Црнојевића* БЦ127, Да о снаси *Вукашина*/ И ње судби што-гођ чујем ПВ64, И у мисли да ће сјести/ На трон сјајни *Константина* ПВ142, Веља пратња *Боабдила*,/ С њим заједно отјерана ПА4, А запјева/ Пјесму *Замбре* ПА36, Бјелу шчепа руку *Бланке* ПА50, Да л' ме љубав *Арванита*/ Или родни крај позива КА21...

⁹¹¹ М. Стевановић, *Речник I*, 118.

⁹¹² М. Стевановић, *Савремени II*, 201, 202.

⁹¹³ Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 112; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 268.

У наведеним примјерима очскивали бисмо умјесто подвучених генитива посесивне придјеве. Никола I је овдје очигледно ради стиха употребио посесивни генитив, а то су чинили и други старији црногорски пјесници⁹¹⁴.

б) Исто тако, нијесу нарочито чести примјери посесивног генитива од презимена на *-ић*, поготово у функцији означавања индивидуалног припадања, иако је он типичан за црногорске говоре⁹¹⁵ и писце који се ослањају на те говоре⁹¹⁶:

Одиву је *Немањића*/ Без повода одагнао; ПВ132, И *Балишића* круна сја се/ На Ивана Књаза глави КА9, А ово можеш ти задржати/ Ка' спомен једног зетског Књажића,/ Сад намјесника *Отмановића*... БЦ201, 202, Она храброст Лазарева/ И прегнуће *Обилића* ПВ202, Побожне су *Немањића*/ Руке Богу дигле дворе НК37...

Б. Генитив с предлозима

У језику Николе I, као и у савременом књижевном језику, са генитивом се слаже највећи број предлога. Овдје ћемо изнијети све битније чињенице у вези са њиховом употребом.

1. Од + генитив

а) Од бројних генитивних конструкција за означавање узрока глаголске радње, у језику Николе I пренаглашена је употреба генитива с аблативним предлогом *од*, као код осталих црногорских писаца старије епохе⁹¹⁷. Узрок који је означен овом конструкцијом најчешће је настао непланирано, без учешћа ичије воље. Сасвим је онда очекивано да се таква узрочна конструкција среће у вези са медијалним глаголима.

Генитивом с предлогом *од* често се обиљежава какво унутрашње расположење које се јавља узрочником радње, стања или особине исказаних предикатом:

...а полковник блијед као крпа *од узбуђења и издржане борбе* са Министром Редигером ПЗ,18, Дошао човјек, блијед *од страха* БЦ234, А ја ево роним сузе *од срамоте и од јада* Пј21,7, А *од тешке туге, јада*/ Хајдана се спотицаше... Х52, Па ме сподби неко чувство/ *Од мисли и заноса* ПВ7, А знам, други *од зависти*/ Жив крочио не би стопу ПВ25, Немој вило... јер ће јадно/ *Од жалости*

⁹¹⁴ Д. Вушовић, *Прилози*, 42, 43.

⁹¹⁵ М. Пешкић, *СК-Ј*, 187; Б. Милетић, *Црмница*, 503; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 110; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 81; М. Пижурица, *Колашин*, 189, 190; *Ровца*, 143.

⁹¹⁶ Б. Остојић, *Посесивне форме у црног. прози*, 89–97. Употреба ове врсте посесивног генитива у Љубишином и Поповићевом језику ограничена је (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 180).

⁹¹⁷ Исто тако, ова конструкција представља најфреквентније средство изражавања узрока у Љубишином, Поповићевом и Милановљево језику (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 188; Р. Биговић-Глушица, *Миланов*, 240). В. и рад: Б. Остојић, *Узрочно значење*, 171.

препукнути! ПВ80, Скадарски се Срб предаде/ *Од невоље и од страха* КА9, *Од мисли једне* бих се убио БЦ37, *Но од иједа и жалости* опет се уставља.) БЦ212...

У узрочним синтагмама с медијалним глаголима *бојати се*, *плашити се*, *препасти се* појам који проузрокује страх налазимо, осим у генитиву без предлога (в. т. бр. 102.А.1), и генитиву с предлогом *од*, а њихова напоредна употреба карактеристична је и за многе друге старије црногорске писце⁹¹⁸, као и за Вука Караџића⁹¹⁹:

... да се *одъ нѣга* боимо Пс8, *небоимо се ми од русса* Пс12,13, *Не бој се ништа од зле наміјере* БЦ157, *Ја се од наше* не плашим *свађе* БЦ174, *Колико се ја од жена* бојим./ *Нијесам се, Књаже, ни женио!* КА33, *Вељи дио царевине/ Од тебе се,* *папо, боји* Х102, *Ми се од ње* не плашимо НП13, као да се *боје од насѧ* КР54, да се многе женске главе плаше *од миша* КР106...

Генитивном везом с предлогом *од* може бити означено неко физичко стање, што не искључује ни унутрашње расположење које се јавља као узрок онога што је изражено предикатом:

Е мртавѣ самъ *одъ смѣха* пао на еданѣ диванѣ! П1,17, *Најмање смрти од глади* има БЦ147, *Од умора* војник главар/ *Без разлике сваки страда* Пј45, *Нико неће да умре од жеђе!* КА81, *Само здравим људима од мале болевстице* дођу црне мисли Пс15, *кренуо је тужан и замишљен од онога* што га боли на страну Пс15, *Од једне* сам *ране* лежао четири мјесеца, а *од једне друге* пет КР16...

И одређене околности чије је име у генитивној синтагми с предлогом *од*, а на које субјект нема утицаја, могу представљати узрок некој радњи:

садъ ако буде тебе *од нужде* Пс3, *који је од немаштине* принуђен да служи Пс12,14, *Па побјегах из Цеклина/ К царском скуту од невоље* Х16, *Ко би је мога' носит од брукѣ?! БЦ185...*

Радњу може покренути и какав спољни подстицај који по својој природи није конкретан. Обично је то појам означен апстрактном именицом, било глаголском, било оном која именује особину:

Па ускипље, па узавре/ *Од тог грозног разговора!* Х53, *А сумња га поче хватат'/ Од те варке у сред ноћи...* Х62, *Од грдила тога скупа/ И задаха пакленог!* Побјегла сам... ПВ153, и ја сам задовољан *од онога* што сам чуо ПЗ,17...

⁹¹⁸ Паралелна употреба генитива без предлога и с предлогом *од* у овој функцији одликује још Његошев, Љубишин, Поповић и Миљановљев језик (Д. Вушовић, *Прилози*, 44; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 179. 192; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 245). Петар I овдје има само *од* + *генитив* (Б. Остојић, *Петар I*, 202).

⁹¹⁹ Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 82.

И на крају, генитивом с предлогом *од* може се означити одређен предмет или лице које проузрокује радњу медијалног карактера, односно стање:

да ћу од часа до часа издахнут, Ма не од *бомба ножа* или *пушке* ПЗ,21, а храмље по кући *од ускијех црваља*! КР49, И до доцна Копитник им/ *Од траве* се још зелени Х29, Особито самъ задовољањ *одъ Каримана и одъ Шпира* Пс2, *Од њега* ви нико ништа/ Учињети не ће смјети! БЦ263, но је мене мучно *и од тебе и од њих*: стидим се КР594, *Од копаља и сабаља/ Златног руха и рахтова/* Просула се Смедереву/ Јасна свјетлост по зидова Пј21,1...

б) Ова предлошко-падежна синтагма једнако је фреквентна и у означавању агенса, што је такође регистровано у језику још неких старих црногорских писаца⁹²⁰, а заједничко је са савременим књижевним језиком⁹²¹. У облику генитива с предлогом *од* налази се име појма као вршиоца радње у пасивним реченицама у којима стварни објекат обухваћен глаголском радњом има функцију граматичког субјекта:

нека сте *од Бога и од мене* проклети Пс18, Скадар ће се препунит/ *С'* обје стране *од жертава* Пј41, Кад прекиде лелек горки/ *Од јунака сирочади/ И матера и сестара/ И невјеста њиних млади'* БЦ3, Поздрав сину зетскога војводе,/ Арваниту Књазу свијетломе,/ *А од кћере Соколовић Жарка* КА25, *А од стране Нијемаца/* Да му шкоде, страх га није! ХЗ, У то... у то... из Русије/ *Од Великог Петра цара/* Сто медаља златних до'ше/ На Владику Господара Х14, Тад је Никшић пунан био/ *Од јунака и од људи* Х31, Ја сам биљка истргнута/ *С коријена родног свога/ Немилосно и ненадно/ Од крвника заклетога!* Х72, Лани јој је погинуо/ На Грахово *од Турака* Х80, И њихов је савез тражен/ *Од држава великијех*: ПВ141, Изневјерен *од хришћанства* ПВ177, *А од земље остављени/ И од Књаза без помоћи* НК61, Написана *од владике/ Светог Петра свете руке* НК50, мисли се, да је био *од Турака* плаћен Мп20а...

в) Конструкцијом *од* + *генитив* у језику Николе I означава се посебна врста намјене у примјерима којима се казује да је одговарајући лијек справљен за одређену бољку, што је такође познато језику старије књижевности⁹²²:

Знаваше врачат' и дават' л'јека/ *Од настуна и од падавице/ И од синџира и од тавнице* БЦ126, Цар *од свашта* лијек има Х16...

⁹²⁰ Исп. са честом употребом у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 203), М. Миљанова (Р. Биговић-Глушница, *Миљанов*, 267).

⁹²¹ М. Стевановић, *Савремени II*,

⁹²² Исп. исто у Јанковићевом језику (П. Хериги, *Јанковић*, 277).

У оваквом значењу генитив с предлогом *од* унеколико задржава аблативно значење⁹²³. Данас се у тој функцији употребљава конструкција *против + генитив* или *за + акузатив*.

г) Начинско значење предлога *од* с генитивом биљежимо једино у фразеологизму, као код појединих старијих црногорских писаца⁹²⁴: Затим правда ту долази,/ Да се дјели без разлике;/ Не *од ока*, како тако,/ По објести, *од прилике* ПВ46.

д) Генитивном синтагмом с предлогом *од* прецизира се почетак вршења радње, која се врши постериорно у односу на појам означен генитивом⁹²⁵. Почетна временска тачка може бити изражена непосредно као неки период, временска јединица, а може и посредно указивањем на неки догађај или неку историјску личност:

И *од дана данашњега*/ Ове земље син постајем! Х13, *Од вечери већ те тавне*,/ Ја српскога не чух гласа; СП69, *Од тог доба далекога*/ Син м' од оца нашљедива'; СП71, *Од повратка* у Грахово/ Мучио се да с' опере Х114, Па устанак и тај паде/ Као многи *од Косова*; НК55, а ево у какве смо симпатичне одношае били *од Косова* већ П1,33, Муке, патње, погибије/ *Од земана* Али-паше,/.../ Светиле су руке наше НК17, *Од Бијелог нашег Павла*,/ Дукађинског војеведе,/ Пружали смо вазда руке НК23, који *од Балше* још племе броје БЦ127...

Врло ријетко ову синтагму срећемо у значењу напоредности: И ја сам *од твоијех година* био ђак Пс12,4.

ђ) Употреба полисемантичке генитивне конструкције с предлогом *од* у мјесном значењу одступа од савремене књижевнојезичке норме у свега неколика примјера. Тако се одвајање од лежаја са именом у генитиву означава предлогом *од*, иако би се данас ту прије употребио предлог *из* или *са*: од кад је устао *од кревета* БЦ121, Па устаде *од миндера* СП32.

е) У означавању посесивности пренаглашена је употреба генитива с предлогом *од*, при чему је, наравно, често присутна и нијанса аблативности. У већини су примјери којима се износи да управни појам припада као саставни дио појму с именом у генитиву:

⁹²³ О аблативности у оваквим примјерима М. Стевановић каже: „Када се посматра одвојен од другог, за први предмет се опет оправдано говори да је од другог предмета“ (М. Стевановић, *Савремени II*, 225).

⁹²⁴ Исп. слично у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 203) и М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 252).

⁹²⁵ Падесне конструкције са временским значењем обично се дијеле на три групе: са значењем истовремености, постериорности и антериорности. М. Ивић их разврстава у двије групе и говори о падесним конструкцијама локационог и оријентационог временског значења. Локационо значење имају, у ствари, синтагме са значењем напоредности, а оријентационо синтагме са значењем антериорности и постериорности (М. Ивић, *Временске конструкције*, 166).

На грбачи *од народа*/ Лажни сједи демагога Пј27, На било сам *од Војника* Пј44,1, Кад обгрли врх *од горе* БЦ14, Разгледајућ варош куће/ И кретања у улице/ И памије и димњаке/ *Од лијене Ђаковице* Пј45, А ходником *од сараја*/ Слегли су сс. ка' да краду Х8, За главе се *од брђана*/ У нас дају перјанице Х29, И врхове *од Зле Горе*/ И Његоша обгрлише Х56, Из рукава *од доламе*/ Везирове крв ста тећи Х113, Па је врхом *од опанка*/ Теке гура и дохвата... Х115, На врхове *од ханџара* НК14, Под точила *од Румије* НК73, Не, срце ми није, ни љубав њена/ Ка' при обали *од мора* пјена БЦ134, Јутрос рано с пенџера *од куле*/ Гледала је ваше нападаје КА43, да се такне су два прста *од десне руке* КР3, До бријега *од Мораче* НГ13, доба *од године* ПА40, Ма све нека – но ал'косе/ *Од смијеле твоје главе* ПА53...

Међутим, посесивност је израженија у следећим примјерима:

... болѣ понашанѣмъ наликуе еднеме мирскоме Князу неголи Князу *одъ цркве* П1,24, Шипчаник је кључ *од Скадра* Пј41, на мост *од Миљаче* Х91, ту си, сада, Књаже,/ И владару *од Балкана*?! БЦ276, Ево мој јуначе/ И браничу *од слободе* БЦ269, Најљепши цв'јете *од Црне Горе*! БЦ204, Свине као плам *од сламе* БЦ91, Чује се пјесма *од војника* КА38, С водопада *од Рибнице* КА18, И гласови *од керов*/ По логору разлежу се ПВ146, А лелеци *од војвода*/ Свилен шатор растреоше; ПВ146, До граница *од Србије* НК40...

Генитив с предлогом *од* јавља се у атрибутој функцији и у случају партитивног генитива:

Док м' у срцу од ње нема/ До шачица *од пепела* Пј40, Вратима је Смедерева/ испред сунца првих зрака/ Изјახала на хатове/ Чета једна *од јунака* Пј21,1, Сједа на један сандук *од њебане* КА69...

Наглашена атрибутока функција генитивне везе с предлогом *од*, посебно у посесивном значењу, одлика је народне књижевности и Вуковог језика⁹²⁶, као и језика старијих црногорских писаца⁹²⁷. За данашње језичко осјећање свакако је у овој служби обичнији генитив без предлога, али када је потребно нагласити његов аблативни карактер, употребиће се и предлог *од*⁹²⁸.

⁹²⁶ М. Стевановић по примјерима из Даничићеве *Српске синтаксе* изводи закључке о обичности оваквог генитива у народним умотворинама, а за Вуков језик, по свједочењу бројних примјера, констатује напоредну употребу слободног и генитива с предлогом *од* у функцији означавања припадности (*Вуково дело*, 116–118).

⁹²⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 203, 204; *Ђаковић*, 150, 151; *Посесивне форме у црног. прози*, 92–95; Д. Вушовић, *Прилози*, 46, 47; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 191; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 273.

⁹²⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 227.

ж) У наредним, бројнијим, примјерима поријекло је означено генитивном везом с предлогом *од*, која није увијек синонимична са слободним генитивом:

У Цариграду има готово еданъ милионъ душа *одъ сваке вѣре одъ сваке народности* П1,6, Перуна кћер сам, проста племића, / *Од мале куће* спрам Црнојевића БЦ127, Друкчије би нешто било, / Трагом да су *од кућића!* Х18, О скитачу *од скитача!* / И *од Шпање* Шпањо стара! Х51, Које златом бјеху везле / *Од тог дома* славне жене ПА9, Кад је срећом на потомка / *Од јуначке лозе* пао! ПА104, Краљ Милутин сина има / *Од његовог првог брака* ПВ127...

Атрибутска функција генитивне конструкције с предлогом *од* може се састојати и у одређивању управног појма по мјесту из ког потиче:

Кад с' витезом *од Такова* Пј37, Знаш ли ону за Војиновића / *Од Ужица* нашега племића БЦ120, Симо бјеше *од Грахова* Х10, И *од Тузле* паша рече Х18, И, ка' паша *од Требиња,* / Дозволи нам да мислимо! Х18, На Цетињу је било обично виђети главаре *од Херцеговине, од Старе Србије и од Арбаније* Мп31...

Оваква функција предлошко-падежне везе *од* + *генитив* карактеристична је за народну епску поезију⁹²⁹, гдје оваква одредба чини саставни дио личног имена. Она је потврђена и у језику старијих црногорских писаца⁹³⁰, док савремени књижевни језик за њу не зна⁹³¹.

з) И значење материје изражава се генитивом, и то само с предлогом *од*⁹³². Генитив материје истовремено је посесивног и аблативног карактера:

Бог нек свети благослови / Ваш самоков *од челика* БЦ229, Ево мача скованијех / *Од челика жестокога!* БЦ256, Па дали се чојак јадни / *Од палице* направити? П39, Колијевка *од камена,* / Што излеже витезове! Х4, А груди му *од гранита!* Х5, С филцанима *од мерџана!* Наздрављали шљивовицом Х21, Ту је руда *од жељеза* Х89, Са ужетом *од кострети* ПВ123, Поносито кад уљеже / Под шатором *од кадиве!* ПВ188, Док Језеро Скадарско се / *Од тих мојих суза* заче! ПВ36, С чојком ка' ја *од крви и меса* КА67...

⁹²⁹ Такви су примјери: *Порча од Авале, Реља од Пазара, Од Прилепа Марко*, итд. (М. Стевановић, *Савремени II*, 223).

⁹³⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 203, 204; М. Стевановић, *Речник I*, 559; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 270, 271.

⁹³¹ М. Стевановић, *Савремени II*, 223.

⁹³² У народним пјесмама срећу се и примјери генитива материје без предлога, као: *Гране су јој дробнога бисера*. – И *врегено дрва шимширова*., итд. (М. Стевановић, *Савремени II*, 193). Д. Вушовић је регистровао у Његошевом језику само један такав примјер (Д. Вушовић, *Прилози*, 44).

2. Из + генитив

а) У одрђивању управног појма по мјесту из којег потиче Никола I најчешће употребљава генитивну конструкцију с предлогом *из*, а таква употреба обична је како у старом тако и у савременом књижевном језику⁹³³:

Једна ђевојка *из овог села* БЦ123, Ваљана, храбра има главара:/ Дебељу Вука *из града Бара* БЦ221, Сад момче једно *из Балабана*/ Дође и каже: БЦ234, А уз то су три хиљаде/ *Из Јанине* убојника,/ Додај томе друге десет/ *Из Једрене* коњаника БЦ242, Тај је старац *из Кокота* БЦ256, Симо бјеше од Грахова,/ А Периша *из Цеклића* Х10, С тога паша *из Требиња*/ Говорити опет заче Х18, *Из Забрља* соко сиви Х113, Перишину стрв познао/ Ново Марков *из Лопата* Х115, И бојат се да се сјенке/ *Из Фундине* не пробуде ПВ66...

У генитиву с предлогом *из* стоји и име мјеста или народа из ког се неко жени: Ево... ево... три године,/ *Из Кута* се бјех вјерио Х13, Ожени се *из Млетака*; ПВ118, као да мисли женити се *из Дубровника* КР26...

б) Генитивна синтагма с предлогом *из* врло ријетко у језику Николе I има узрочно значење, што одговара Вуковом језику⁹³⁴ и језику старије црногорске књижевности⁹³⁵, као и црногорским говорима⁹³⁶. У неколика ексцерпирана примјера она означава да је радња свјесно предузета као резултат одређених психичких стања, односно унутрашњих побуда појма чије је име у субјекатској функцији, као што је уобичајено и у савременом књижевном језику⁹³⁷:

Те *из дражње*, да је љубим/ Јучер стах ти говорити БЦ88, ...Књагиња Маре/ *Из неке* можда *мрзости старе*/.../ Бојим се, бојим, да не поквари! БЦ127, то није учињела *из увиђавности* Мп10а...

Примјер: Робовима вас направих,/ Не рад блага, ни рад мита,/ Него просто *из љубави*/ Красног Књаза Арванита! КА79, изискује додатно објашњење. Будући да Арванит не осјећа љубав према главној јунакињи Фатими, некадашњој Војислави, заљубљеној у њега, ова синтагма је узрочна ако се последњи стихови протумаче као „из љубави према красном књазу“. Циљно значење ове синтагме не чини нам се могуће јер је ове стихове Фатима изрекла на крају драме, послје сцене у којој јој ожењени

⁹³³ Б. Остојић, *Петар I*, 205; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 271; М. Стевановић, *Савремени II*, 242, 243.

⁹³⁴ Д. Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 445.

⁹³⁵ Б. Остојић, *Петар I*, 206; М. Стевановић, *Речник I*, 271; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 244.

⁹³⁶ У говору сјеверозападне Боке и околине Колашина веза *из + генитив* само спорадично означава узрок (С. Павловић, *Бока*, 108; М. Пижурица, *Колашин*, 196), у бјелопавлићком говору никад се не употребљава с узрочним значењем (Д. Ћупић, *Бјелопавлић*, 158).

⁹³⁷ М. Ивић, *Узрочне конструкције*, 189, 190.

књаз јасно даје до знања да према њој гаји само поштовање и захвалност. Уосталом, генитив с предлогом *из* не долази у циљном значењу.

в) У језику Николе I генитивна конструкција с аблативним предлогом *из* врло ријетко долази са временским значењем, означавајући да неко или нешто потиче из временског периода с именом у генитиву, како је то уобичајено у данашњем књижевном језику⁹³⁸:

Ја се сјећам *из ђетинства*/ С вама играх игралица КА26, С којег су на глас биле/ *Из најдаљих из времена* ПВ114.

г) Генитив с предлогом *из* има значење начина у мањем броју примјера, гдје се поред начина изражава појачани интензитет вршења глаголске радње:

а моли се вруће и *из све душе* Пс12,2, И *из дна* се душе кајем! Х34, Заклео ме да послужим/ *Из свег срца* српство мило СП11, А *из гласа*, без гусала,/ Херцеговац један поје Х88, Трчи пољем и шумама,/ Препрекама, из свег маха СП103...

Предлог *иза* с генитивом у начинском значењу, умјесто предлога *из*, иначе усамљена појава код појединих старијих црногорских писаца⁹³⁹, није забиљежен у нашем корпусу.

д) Језику Николе I нијесу познати примјери типа: Доша је *из Марка*, који су својствени старим црногорским говорима⁹⁴⁰. Ни у језику Петра I проф. Остојић није нашао потврде за такву употребу конструкције *из + генитив*⁹⁴¹. Испитивачи језика владице Данила и Петра II не пружају нам информације ове врсте, па не можемо тврдити да за ову појаву није знао ни његошки говор.

3. *С(а) + генитив*

а) У узрочном значењу *иза* генитивне конструкције с предлогом *од* по фреквентности употребе долази такође генитивна конструкција с предлогом *с(а)*. Ова узрочна синтагма јавља се у народним говорима⁹⁴² и у Вуковом језику⁹⁴³, али ни

⁹³⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 237.

⁹³⁹ М. Пижурџа, *Љубиша и Поповић*, 184.

⁹⁴⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Б. Милетић, *Црмница*, 508; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 98.

⁹⁴¹ Б. Остојић, *Петар I*, 205.

⁹⁴² Генитив с предлогом *с(а)* у узрочном значењу редовно се јавља у источноцрногорским, ровачким и говорима околине Колашина (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 101; М. Пижурџа, *Ровца*, 146; *Колашин*, 199). Таква његова употреба није нарочито честа у осталим црногорским говорима, али им је ипак позната (М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Б. Милетић, *Црмница*, 513; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 118; Д. Вушовић, *Диалекат*, 69).

⁹⁴³ В. Д. Гортан-Премк, *Узрочне конструкције код Вука*, 446; Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 99.

приближно толико често колико у језику старијих црногорских писаца⁹⁴⁴. У савременом књижевном језику много је ређа него у старијем⁹⁴⁵, јер је потиснута другим генитивним синтагмама са којима стоји у синонимијском односу, већином конструкцијом с предлогом *због*. Присутна је и у пјесничком и у прозном дијелу нашег језичког корпуса, иако М. Стевановић сматра да је ова узрочна конструкција више особина пјесничког језика⁹⁴⁶.

Овом предлошко-падежном синтагмом као узрок радње доста често се именује нека особина, прије мана него врлина:

Ми стрекнусмо *с те појаве/ С те дрскости* од сатана ПВ34, А око нас стрепило се/ *С наше смјеле охолости* НК13, А ови се *с непокорства/* Великаша уклонио ПВ119, Многе сам уважавао *с' њеновога понашања побожног с' лијепог одгојења и уљудности* Пс12,4...

У генитиву с предлогом *с(а)* може стајати име неке радње или њен резултат у служби изазивача неке друге, обично неповољне радње или стања:

да умреш млад *с' нечувања* Пс12,5, па међу вама рата и свађе доста а све *с' твоје кривице* Пс12,14, Кидисаће *с' тог успјеха/* На свакога новим радом Пј45, Што да срећу поткопаваш/ *С пустих жеља*, – кажи рашта? КА21, Да је *с чега*, ни по јада!/*Но с њежњијех са погледа'* ПА47, А бити ће барјактара/.../*И ђетића да се славе/ Са побједа и мегдана* НК12, Већ ме кориш, већ ме мориш/ *С мог издајства и злочина!..* БЦ210...

И у генитивној синтагми с предлогом *с(а)*, као у оној с предлогом *од*, може се наћи име каквог предмета или лица које узрокује радњу, али је разлика у томе што је овдје проузрокована радња означена активним а не медијалним глаголом:

А зар би ме напустила,/ *С које боре* на мом челу? ПВ4, У народ Ђурђев, а све *с Јерине/* Неправде многе тамо се чине БЦ18, Те за сунца *с њих* затвара/ Своје куле и дућане НК48...

Радње или стања који су проузроковани појмом чије је име у генитиву с предлогом *с(а)* у скоро свим наведеним примјерима имају негативан предзнак, односно неповољне су. То је закључио и Љ. Поповић анализирајући језик Вука Караџића⁹⁴⁷.

⁹⁴⁴ Л. Младеновић, *Данilo*, 167, 168; Б. Остојић, *Петар I*, 205, 206; Д. Вушовић, *Прилози*, 48; М. Пижурица, *Змајевих*, 338; *Љубиша и Попових*, 195; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 243; Б. Остојић, *Даковић*, 151.

⁹⁴⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 254. Исп. и: Ж. Станојчић, *Лазаревић I*, 28; Ж. Станојчић, *Андрић*, 158, 159.

⁹⁴⁶ М. Стевановић, *Савремени II*, 254.

⁹⁴⁷ Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 99.

Међутим, М. Стевановић, потврђујући да је то најчешће тако, наводи доста примјера у којима ова узрочна синтагма употребљава с глаголима и придјевима који означавају „ведра расположења, повољна стања и пријатна осећања“⁹⁴⁸.

б) Предлог *са* с генитивом у одређивању времена вршења радње долази веома ријетко, као у Његошевом језику⁹⁴⁹. Означава полазну временску границу, једино у вези с именицом *јесен*, и указује на учесталост одређене радње: Лисац пасу *са јесени* Х29, Овако *с јесени* вазда се чује КР10. Ова временска конструкција ограничене је употребе и у савременом књижевном језику, гдје се јавља углавном од имена појединих временских јединица или временских одсјека⁹⁵⁰.

в) И ова се предлошко-падежна веза одликује наглашенијом употребом у означавању поријекла појма с именом у генитиву, као и у језику осталих старијих црногорских писаца⁹⁵¹:

Но на жалост звук *са липе*/ Неслаже се с' моим гласом Пј23,1, Браћо људи, *с југа и запада*,/ И *с сјевера и са свијех страна*,/ Божи макул једимо заједно КА69, Један професор *с Цетињске гимназије* КР87, Како? За што? Да он проси/ Скитачина *са Улића*,/ Кћер Хајдану Вукотину Х23, Мајка му је сестра била/ *С Чева* браће Балетића Х41...

г) У следећим примјерима данас би се умјесто *с(а)* употријебио предлог *из* али би се тада пореметила метричка организација стиха: док ми дођеш/ *С африканског топлог свјета* ПА61, Ја сам биљка истргнута/ *С коријена родног свога* Х72. Замјена предлога *с* предлогом *из* у примјеру: Рањена га донијеше/ *С Црне Горе* браћа Турци/ СП35, измијенила би значење комплетне реченице, јер пјесник није хтио да каже да је неко рањен у Црној Гори него у нападу на Црну Гору. Исп. и примјер: Да се скоро повратио/ *С војске царске* ПА69.

4. Због, ради и услед с генитивом

Општекаузални предлог *због*, у комбинацији с генитивом, у највећем дијелу нашег језичког корпуса потврђен је малим бројем примјера. Међутим, у препису мемоара доста добро је заступљен. Старији писци или га уопште немају или га изузетно

⁹⁴⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 253.

⁹⁴⁹ Д. Вушовић, *Прилози*, 48.

⁹⁵⁰ М. Стевановић, *Савремени II*, 250. У говору сјeverозападне Боке предлог *с* у темпоралном значењу долази и с генитивом именице *прољеће*, али и с њом и с именицом *јесен* ријетко указује на учесталост вршења радње (С. Павловић, *Бока*, 60, 61).

⁹⁵¹ Б. Остојић, *Петар I*, 205, 206; Р. Биговић-Глушина, *Миљанов*, 271.

ријетко употребљавају⁹⁵². То је и разумљиво пошто је ријеч о предлогу за који је М. Стевановић својевремено констатовао да је недавног настанка и да је његова честа употреба карактеристика савременог језика⁹⁵³. Црногорски говори у погледу употребе предлога *због* крећу се из крајности у крајност: у једнима се готово не употребљава а у другима је то најчешћи предлог у узрочном значењу⁹⁵⁴. У нашем корпусу, као и у савременом језику, овом генитивном синтагмом може се означити било какав узрок, и конкретног и апстрактног значења, што значи да се напореда јавља с другим генитивним узрочним синтагмама⁹⁵⁵:

а Катунску пахию и Дробняке ниссамъ тицао *збогъ овога списга* Пс5,3, А с Грцима свађао се/ *Због несретње вјеренице* ПВ124, С Ровчанима живио је/ *Због Трмања* у неслози НК29, *Ели збогъ нѣне величине укуса и украса?* П1,21, а она је ишћерана из школе *због љености, лажи и другијех грдњијех ствари* КР114...

Различите врсте узрока означене су конструкцијом *због* + *генитив* и у примјерима из преписа мемоара, само што је она у доброј мјери потиснула све остале генитивне узрочне синтагме:

... сва окривљавања бацана ... *због јачања устанка* Мп1а, *Због руско-турског рата* Турска је била обуставила... Мп10, тако да их је Омер паша затијем *због бјекства њихова* казнио Мп20а, *приговара му је због одступања* Црне Горе од Русије Мп26, Цар аустријски уважио је тешки положај Црне Горе у онијем догађајима *због братске везе њезине с Бокељима* Мп28.

С друге стране, у значењу намјере или циља најфреквентнија је генитивна конструкција с предлогом *ради*:

⁹⁵² Овај предлог уопште не употребљавају Змајевић, владика Данило и Петар I (М. Пижурица, *Змајевић*, 338; А. Младеновић, *Данило*, 168; Б. Остојић, *Петар I*, 207), а веома је ниске фреквенције у језику С. М. Љубише, В. Поповића и А. Даковића (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 183; Б. Остојић, *Даковић*, 152). За разлику од њих, у језику М. Миљанова *због* + *генитив* представља најфреквентнију узрочну конструкцију (Р. Биговић-Глушина, *Миљанов*, 241). За ову конструкцију знао је и Петар II (М. Стевановић, *Речник I*, 251).

⁹⁵³ М. Стевановић, *Савремени II*, 257.

⁹⁵⁴ Први дио констатације односи се на СК-Љ говоре и говоре сјеверозападне Боке (М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; С. Павловић, *Бока*, 111), а други на црмички говор (Б. Милетић, *Црмича*, 520).

⁹⁵⁵ М. Стевановић објашњава како предлози *од*, *из* и *са* имају посебна узрочна значења (наглашавање аблативности, истицање узрока као сметње или препреке и сл.), па је њихова употреба у појединим случајевима оправданија и адекватнија од употребе предлога *због*, и закључује: „Када пак сва та посебна значења изгледе, а остане једино потреба за означавањем појма као узрока, онда се он означава генитивом с предлогом *због*. Ипак се овај предлог често употребљава и напореда с предлозима: *од*, *из* и *са* или с којим другим предлогом сродног значења.“ (М. Стевановић, *Савремени II*, 258). Милка Ивић разликује двије узрочне ситуације: ако се ради о неком појму као активном проузроковачу, који својом појавом и природом изазива вршење радње или даје подстрека за њено вршење, употребљавају се генитивне конструкције с предлозима *од* и *из*, а ако дати појам индиректно изазива дату радњу, односно ако се јавља као права, почетна појава у низу збивања која су довела до вршења радње, употребљава се генитивна конструкција с предлогом *због* (М. Ивић, *Узрочне конструкције*, 186, 187).

да би боље било *рад морала* трупа Пс16,1, бѣху неке яде радника окупили ђе бѣсмо ми дошли а не *радъ посла* П1,30, Завадише родну браћу/ *Рад сујете, круне, славе* БЦ51, *Што рад вјере и слободе*/ До краја се не помучи! КА11, А на вјеру заборави/ *Рад комада једног крува*! КА11, Што говоре о барјаку/ И о руским медаљама,/ *Рад бољега вјеровања*/ И личнога њина нѣма Х17, Ал' *рад дјеце и рад жєна*/ Конак ти се наѣс, пашо,/ Подалеко града спрема Х96, Што ти не бих жртвовао,/ Ил' *рад тебе* учинио? Х101, Казао се да путује/ *Рад науке, ради знања* ПА12, Би ли ико до Србина/ *Међусобног рад шата*/ Пријед поша и куцнуо/ На крвника свога врата? ПВ13, Да их сложи у законе,/ *Рад среће* му, *ради мира* ПВ46, Што би њему, *рад шурева*./ Насљедствену круну скида?! ПВ129, Па ми Књаза не дворимо/ *Ради једне коре хљеба* НК83, *ради сигурности* проласка њене војске Мп22...

Залажење предлога *ради* у сферу употребе предлога *због* и обратно није честа појава у језику Николе I Петровића, насупрот црногорским говорима⁹⁵⁶, језику осталих старијих црногорских писаца⁹⁵⁷, па и језику Вука Караџића⁹⁵⁸. Издиференцираност употребе ових предлога није до краја остварена ни у савременом књижевном језику, иако се исправном сматра једино употреба предлога *због* у узрочном а предлога *ради* у циљном, намјерном значењу⁹⁵⁹.

У нашем корпусу регистровани смо један примјер употребе предлога *због* умјесто предлога *ради*⁹⁶⁰: Мало су се поизмакли/ *Због загона и због маха* ПА79, и обратно, два примјера с предлогом *ради* умјесто *због*: Испаде ли китни Цеклин/ На

⁹⁵⁶ Предлог *због* се не чује од типичних представника СК-ЈБ говора, већ се *ради* употребљава у значењу и циља и узрока (М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 191, 193). У црмничком говору оба ова предлога употребљавају се и у узрочном и у значењу намјере (Б. Милетић, *Црмница*, 520). Исп. исто у: М. Стевановић, *Источноцрн.*, 101; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 142; М. Пижурица, *Ровца*, 154; С. Павловић, *Бока*, 111, 115.

⁹⁵⁷ Неиздиференцираност сфера употребе ових и других предлога с узрочним и циљним значењем карактеристика је језика Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 207), затим Петра II (Д. Вушовић, *Прилози*, 51), као и већине старијих црногорских приповиједача послје њега (Б. Остојић, *Падежне форме с узрочним значењима*, 178, 179). Употребу предлога *ради* и у циљном и у узрочном значењу у језику Петра I проф. Остојић објашњава одсуством предлога *због* (Б. Остојић, *Петар I*, 207). Сложени предлог *поради* долази у језику Петра I најчешће а у језику Петра II само у узрочном значењу (Б. Остојић, *Петар I*, 207; Д. Вушовић, *Прилози*, 51).

⁹⁵⁸ У језику Вука Караџића регистрована је употреба предлога *ради* у значењу предлога *због* али не у свим његовим дјелима. Правилна употреба ових предлога, тј. предлога *због* са узрочном а *ради* са циљним значењем, карактерише *Географско-статистичко описаније Србије и Правитељствујуици Совјет* (М. Стевановић, *Савремени II*, 261).

⁹⁵⁹ М. Стевановић, *Савремени II*, 259–262. Дијалекатска особина каква је употреба генитива с предлогом *ради* у узрочном значењу, представљала је у једном краћем периоду особину и Андрићевог језика (Ж. Станојчић, *Андрић*, 155).

⁹⁶⁰ М. Стевановићу је занимљиво како граматичари нијесу запажали и обрнуту употребу предлога *због* у значењу циља, кад је таква употреба доста честа не само у народним говорима него и у језику наше књижевности, и нове и најновије (М. Стевановић, *Савремени II*, 259).

врхунцу гласа, славс:/ *Рад горе* му, или *поља*,/ Ил' Блата му, *воде плаве*? НК63, Прођи се стварат' *рад вјере* бруку,/ С братом се држи руку под руку! БЦ18.

Од сложених предлога са *ради* забиљежили смо само *заради* у једном примјеру, односно прилошком изразу: Како ћу остат' *заради Бога*!? БЦ82. Предлози сложени са *ради* ријетки су и у језику осталих црногорских писаца 18. и 19. вијека⁹⁶¹.

Николи I није страно ни распоређивање предлога *ради* иза облика генитива, и то најчешће иза генитивног облика личне замјенице другог лица једнине, што је свакако књишка црта, која је у његово вријеме била сасвим обична⁹⁶²:

Наше гњијездо слободе/ Ја оставих *тебе ради* КА78, Слатко ли бих душу дао/
Тебе ради усред боја!... ПВ79, Ја сам дошла *тебе ради* ПА90, У Турској тамо,
може бит', жене,/ *Сујете ради и величине*,/ Подлости такве творе и чине БЦ195, и
кад би судови само *тога ради* постојали Мп41а...

Предлог *услед* такође је риједак: *Уиљед чега* Јерина јој/ Мајка поче конце плести ПВ127, *Уиљед тога* Књаз Горчаков по наредби царевој опомене жестоко Књаза Николу Мп4, *Уиљед тога* настане узрујаност на обије стране толика... Мп40а, 41. За њега не знају црногорски говори⁹⁶³.

5. *Иза, испред, изнад, испод и између с генитивом*

а) Предлози *иза, испред, изнад, испод и између*, сложени од простих предлога, од предлога *из*, с једне, и предлога *пред, над, под и међу*, с друге стране, с генитивом означавају различите просторне односе, од аблативних до позиционих, као у савременом књижевном језику, те примјере такве њихове употребе није потребно наводити. Једино ћемо се осврнути на употребу предлога *изнад и између*.

Први се не јавља код појединих старијих црногорских писаца јер су га потпуно истиснуле друге предлошко-падежне синтагме⁹⁶⁴. Наравно, његова је употреба и у језику Николе I сужена широм употребом предлога *више и врх* с генитивом. Има само позиционо значење, тј. казује да се неко или нешто налази или да се радња врши у

⁹⁶¹ Осим предлога *ради*, Петар I, Петар II, Љубиша и Поповић понекад употребљавају и предлог *поради* (Б. Остојић, *Петар I*, 207; Д. Вушовић, *Прилози*, 51; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 194). Миљанов има и *поради* и *заради*, али, такође, врло ријетко (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 242).

⁹⁶² Ова особина је у Вуковом и Даничићевом језику толико раширена, да је Маретић сматрао да предлог *ради* обично стоји иза генитива (Т. Maretić, *Gramatika*, 465). У мањој мјери је, као и Николи I, својствена Петру I (Б. Остојић, *Петар I*, 207). У језику А. Змајевића устаљена је синтагма *тога ради* (М. Пижурица, *Змајевић*, 340).

⁹⁶³ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 160; М. Пижурица, *Колашин*, 196.

⁹⁶⁴ Нема га у језику Петра I и М. Миљанова (Б. Остојић, *Петар I*, 202; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 215).

простору над појмом чије је име у генитиву, што се слаже са његовом употребом у савременом књижевном језику⁹⁶⁵:

Изнад Груда положај ће/ Војска узет' поврх страна БЦ243, Погледај, они стрми бедеми/ *Изнад* ње Богом су изведени БЦ146, Ил' се вијеш *изнад Бара* ПВ3, *Изнад Зете* очи моје/ Непрестано сузе лише ПВ36, Дању сам се *изнад војске*/ На бијела крила вила; ПВ143, Ништа! Ништа! Иди боље:/ *Изнад главе Дукљанове* НП4...

Предлог *између* је изузетно риједак у нашем корпусу, као у језику још неких старијих црногорских писаца⁹⁶⁶, а то одговара и стању у говорима његовог ширег зачија⁹⁶⁷: *Измеђ'* шкоља бодрим оком/ Гледаш да је зло не снађе! ПВ9. Истиснут је инструменталном синтагмом с предлогом *међу* (в. т. бр. 108.а), а у нашем корпусу нема ни дијалекатске варијанте *помеђу*⁹⁶⁸.

б) Предлошко-падежне конструкције *иза* + *генитив* и *испред* + *генитив* у језику Николе I имају и временско значење. Врло често у овој функцији, са значењем постериорности, Никола I употребљава прву од њих, конструкцију *иза* + *генитив*, која је у савременом језику потиснута истозначном синтагмом *послије* + *генитив*⁹⁶⁹. Међутим, она се среће и у црногорским говорима⁹⁷⁰ а карактеристична је и за друге старије писце с црногорског подручја⁹⁷¹. У језику неких од њих јавља се и у значењу истовремености⁹⁷², али та архаична особина није забиљежена у нашем корпусу. Примјери:

а ви би остали да ме и *иза гроба* љубите и светите Т6, *Иза тога* слушалисмо едну музику турску П1,17, Кад ми бригу *иза бриге*/ Замијени брига нова Пј48, *Иза тога* у рукама/ Освајача све остаде КА16, Да излети, да ишета/ *Иза саме зоре сјајне* Х64, Виђи сунца сјајне зраке –/ Мило ли је *иза циче*; ПВ50, *Иза тога* настадоше/ Златна доба империје: ПВ73, Па ипак се подигнуо/ Из гомиле свог

⁹⁶⁵ И М. Стевановић говори о ријеткој аблативној употреби овог предлога што, по њему, даје за право А. Белићу кад тврди да првобитно значење предлога сложених с предлогом *из* није аблативно већ компаративно (М. Стевановић, *Савремени II*, 272, 273).

⁹⁶⁶ Исп. исто у: Б. Остојић, *Петар I*, 208; М. Пижурца, *Љубиша и Поповић*, 185. Сасвим је обичан у језику Петра II и М. Миљанова (М. Стевановић, *Речник I*, 282; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 215).

⁹⁶⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192; Б. Милетић, *Црмница*, 518.

⁹⁶⁸ Употребљава се у СК-Љ и црмничким говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 192; Б. Милетић, *Црмница*, 518).

⁹⁶⁹ М. Стевановић, *Савремени II*, 342.

⁹⁷⁰ С. Павловић, *Бока*, 76; М. Станић, *Ускоци II*, 84.

⁹⁷¹ Б. Остојић, *Петар I*, 208; М. Стевановић, *Речник I*, 271; М. Пижурца, *Љубиша и Поповић*, 184; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 238.

⁹⁷² Ријетки примјери такве употребе конструкције *иза* + *генитив* регистровани су у језику Петра I и С. М. Љубише (Б. Остојић, *Петар I*, 208; М. Пижурца, *Љубиша и Поповић*, 184). Ограничена је само на језик старијих црногорских и херцеговачких писаца (М. Стевановић, *Савремени II*, 269).

расапа,/ *Иза казни заслужене/ И праведног Божјег штапа* ПВ81, *Иза зла се добро јавља*; ПВ123, Драгутинов син Владислав/ *Иза тога напада га*; ПВ132, *Иза кобног тога чина,/.../ Цар ће Душан узјахати* ПВ143, *Иза ропства – Поље доби/ С Црном Гором сједињење* НК55, *Иза јела, кажу људи,/ Радит' здраво ником није* СП118, *Ђуро (иза подулег размишљања)...* КР67, *кад иза тога би они бој на Трњине* КР77, *пусти одмах иза рата над Црном Гором и гладну годину* Мп23а...

Генитивном временском синтагмом с предлогом *испред* означава се вријеме које је непосредно пред временским термином чије име је у генитиву, па јој је акузативна веза са предлогом *пред* потпуна семантичко-синтаксичка опозиција⁹⁷³:

Вратима је Смедерева/ *испред сунца првих зрака/ Изјахала на хатове/ Чета једна од јунака* Пј21,1, *Десет љета испред пада/ Дивотнога Цариграда,/ Китном нашом Подгорицом/ Цар је Мехмед млад завлада'* НК58, а купили су их шест у Будву *испред саме свадбе* КР33, но да попијемо по чашу *испред лијегања* КР64, ма чини ми се *испред Аранђелова дне* КР192...

Забилежена је у језику само појединих старијих црногорских писаца⁹⁷⁴.

6. Више + генитив

Предлози *више* и *ниже* обично иду у пару⁹⁷⁵. Међутим, Никола I уопште не употребљава предлог *ниже*, који је истиснут предлогом *испод*. Он је иначе риједак у старијој црногорској књижевности⁹⁷⁶, као и у староцрногорским говорима⁹⁷⁷. Предлог *више*, који је у нашем корпусу нешто фреквентнији од синонима *изнад*, означава мјесто нечијег налажења или вршења радње у равни вишој од оне у којој се налази појам с именом у генитиву:

Више Фраке потрчати,/ Би ми било најмилије! КА11, *Под Небојшом, више себе,/ Има главе Балетића...* Х60, *Погледао више себе* Х63, *Више њега стоји, гледа* ПВ44, *А Никола више њега/ Топуз држи у десници* ПВ171, *Што над облак у блаженство/ Више овог кола стоје* НК10, *Ти што сада више мене/ Чио и здрав*

⁹⁷³ М. Стевановић, *Савремени II*, 280.

⁹⁷⁴ Ову конструкцију је М. Стевановић регистровао у Његошевом а М. Пижурица само у Поповићевом језику (М. Стевановић, *Речник I*, 297; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 186).

⁹⁷⁵ Петар I не употребљава ниједан а М. Миљанов оба (Б. Остојић, *Петар I*, 202; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 216).

⁹⁷⁶ У Љубишином језику га, такође, нема а у Поповићевом је регистрована врло ријетка варијанта *сниже* (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 197).

⁹⁷⁷ Предлог *ниже* ријетко се употребљава и у СК-Љ говорима, док је употреба његовог антонима *више* сасвим обична (М. Пешикан, *СК-Љ*, 191, 192).

гмижеш сто НП14, *Више њега* стала мајка СП37, да се такне су два прста од десне руке *више слијепог ока* КР3...

Језик Николе I не зна за сложене предлоге са *више*, који се срећу код појединих старих црногорских писаца и у неким црногорским говорима⁹⁷⁸.

7. Без + генитив

а) У језику Николе I изражена је употреба генитивне конструкције с предлогом без са начинским значењем, што је у складу и са старијим и са савременим књижевним језиком⁹⁷⁹:

...и сви *безъ ничесова извипена* одбите позивъ Пс11,3, Бој бијемо *без оклопа* БЦ57, Па побјеже *без обзира* БЦ90, *Без ријечи* сједи гледа Пј21,2, Пануће ти *без отпора* КА44, Скадар стећи *без мртвијех глава*,/ Срећа једна то би била права! КА45, А *без срама и без стида*/ Загрлите најамницу КА59, Просио је два три пута,/ А *без наде и успјеха* – / Вукота га одбијао/ Утјешљиво – *без смијеха*: Х25, Природа их растурила/ *Без поретка и без везе* ... Х58, Он, горд, рече међу њима,/ *Без иједа и без страха* Х116, Подносили *без лелека*/ Све ударце зле судбине НК13, Ја бих хтио умријети/ *Без молитве и лелека* СП106...;

б) Иста конструкција предњачи и у изражавању услова⁹⁸⁰, што је забиљежено и у црногорским говорима⁹⁸¹:

Без смрти нема ни ускрснућа! /БЦ49, Нема смрти *без суђења*/ Нит слободе *без лелека* БЦ54, *Без ловорике* његово чело/ Пред Ивом не би казат' се смјело! БЦ98, *Без Скадра* ни повратишта нема КА40, Што би горштак *без планина*?/ Што л' планине *без јунака*?/ Куд би виле становале,/ Или муње *без облака*? Х108, *Без прегнућа*/ Нема ништа!/ *Без Ромула*/ Не би Рима!/ *Без јунака*/ Мени друга,/ Нит предмета/ Пјесницима! ПВ70, *без њега* нема разговора КР10...

в) Подједнако је фреквентана и у значењу изузимања, у ком је забиљежена и код других старијих црногорских писаца⁹⁸²:

...*без онога* што ти и колико ти доктор рече немој капље окушати Пс12,9, *Без манитога, поганог и отровнога, без суште бестије* нико неби писао оно што је

⁹⁷⁸ У нашем корпусу нема сложених предлога *извише* и *поизвише*, који се срећу у језику В. Поповића (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 181). Предлог *извише* обичан је у ровачком говору (М. Пижурица, *Ровца*, 152).

⁹⁷⁹ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 252; М. Стевановић, *Савремени II*, 281, 282.

⁹⁸⁰ М. Стевановић није регистровао ово значење конструкције *без + генитив* (М. Стевановић, *Савремени II*, 281–284).

⁹⁸¹ С. Павловић, *Бока*, 119.

⁹⁸² М. Стевановић, *Речник I*, 17; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 260.

он писао! ПЗ.14, Нема грома *без из неба!*/ Ни јунака *без горштака!* БЦ283, Ко би други *без Србина!* Истака се томе валу ПВ201, све ти је то она избачила из ње *без једнога великог одра и једне трпезе* КР32, Презрен, јадан – ништа нема/ *Без свирале и чекића* НГ18, *Без двојице, тројице* остали су у Подгорицу само они који су познати били Мп49...

8. Изван + генитив

Никола I не употребљава прости предлог *ван*, у чему се слаже с већином старијих црногорских говора⁹⁸³ и писаца⁹⁸⁴, па и са Вуком⁹⁸⁵. За примјер регистрован у препису мемоара: и одушевљене народа српскога у Србији и *ван ње* Мп3, не можемо са сигурношћу тврдити да је аутентично Николин. Сложени предлог *изван*, доста риједак⁹⁸⁶, означава мјесто које није у границама појма чије је име у генитиву:

Да се *изван дивне Зете!* Моје очи не пролију ПВ36, Махом свуда *изван земље!* Извирују и мумије НП9, *Изван града* изјаше ПА78, да стоје гологлави пред њима *изван школе* КР3.

9. Осим + генитив

У означавању изузимања Никола I најчешће употребљава генитивну синтагму с предлогом *осим*. Како се овај предлог ријетко употребљава у старим црногорским говорима⁹⁸⁷, његова изражена употреба у језику Николе I може се објаснити једино као књишка црта. Примјери:

а нїданъ нїє смїо окусити другога пића *осимъ воде* П1,33, Казаше ми да им је река да ће дат све што му се тражи *осим брзометнијех горскијех топова* ПЗ,19, *Осим крста црквенога!* На се не ће он носити/ Нити црну камилавку... БЦ263, Ко ме нико, *осим тебе!* Не помога, драги Боже! Х43, Женског пола, гдје допирах,/ Не допира *осим тице!* Х75, Не! не љубим ја никога,/ *Осим миле домовине!* Х108, *Осим очи и усана!* Видјет' јој се није дало ПА22, Ми све ћемо изгубити,/ *Осим једне само части!* ПВ187, А што и још бити може –/ *Осим тебе*

⁹⁸³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Б. Милетић, *Црмница*, 227; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 159.

⁹⁸⁴ Б. Остојић, *Петар I*, 209, 210; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 185; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 220. Не налази га ни М. Стевановић у Његошевем језику (М. Стевановић, *Речник I*, 62).

⁹⁸⁵ Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 110, 111.

⁹⁸⁶ Напротив, у језику Петра I ово је један од чешћих предлога сложених с предлогом *из* (Б. Остојић, *Петар I*, 209).

⁹⁸⁷ У *СК-Љ* говорима овај предлог долази само у утврђеним изразима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 192). У *Црмници* је прилично риједак (Б. Милетић, *Црмница*, 504).

и пророка./ Ко ће знати, свети Боже? НК77, нијесам пила никакву течност осим чаја КР108, 109, Но осим овога уговора, Владика је имао с Али пашом... Мпба)...

Никола I не зна за обличке вартијанте овог предлога какве су *сјем* и *досим*, које се јављају у Његошевом језику⁹⁸⁸.

10. До + генитив

а) Генитивна временска веза с предлогом *до* најчешће означава вријеме које траје до почетка појма чије је име у генитиву, као у старом, односно савременом књижевном језику⁹⁸⁹:

и тако ову годину само *до зиме* удриће се око сто темеля Пс9,1, нити ћу да се изводи *до друге наредбе* Пс16,2, А ђед ваш је ђеда мога/ *До самрти* послужио КА26, Осване ли војска преко Кира,/ *До подна* смо Дриваст освојили,/ А *до мрака* Орош опалили КА28, Тако скоро *до поноћи*/ Пјевало се и играло Х88, Ка' намјесник царски стоја/ У ту варош све *до самог/ Косовскога страшног боја* Х95, *До поноћи* Богу сам се/ Обраћала с молитвама: ПВ152, о рату се не збори *до друге* опет *јесени* КР10, да зановета с дружином *до зоре* КР21...

б) Појам који нешто условљава може у нашем корпусу стајати и у генитиву с предлогом *до*, додуше ређе, иако је таква употреба ове конструкције сасвим обична у савременом књижевном језику⁹⁹⁰:

До тебе је,/ Није фајде,/ Да се ови/ Понор скине; ПВ53, Но опет све је, знај, *до прегнућа* БЦ49, јер то није било *до воље њене* Мп24а.

в) Генитивна конструкција с предлогом *до* веома често има значење изузимања, што је у складу са старим црногорским говорима⁹⁹¹, као и језиком појединих старих црногорских писаца⁹⁹²:

На то му никад не дадох право,/ Ни другом коме... *До само мене* БЦ34, Што у гроб није, робље је наше,/ *До ове мале земљице ваше!* БЦ63, У њем ништа виђет' не ћеш/ *До дубоких зарезина* БЦ258, Ако среће за ме нема/ Испод сјајног тог

⁹⁸⁸ Д. Вушовић, *Прилози*, 48, 49. Петар I, с друге стране, нема ни предлог *осим*, у чему је близак говорима свог ширег завичаја (Б. Остојић, *Петар I*, 202).

⁹⁸⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 210; М. Стевановић, *Речник I*, 163; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 239; М. Стевановић, *Савремени II*, 297.

⁹⁹⁰ М. Стевановић, *Савремени II*, 295.

⁹⁹¹ У црмничком говору *без* и *до* долазе у значењу предлога и прилога *осим*, који је прилично риједак (Б. Милетић, *Црмница*, 504). Исп. слично и у СК-ЈБ говорима (М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 190, 191). Поред предлога *осим*, и предлози *до* и *без* имају значење изузимања у бјелопавличком говору (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 126, 128).

⁹⁹² Предлог *до* у овом значењу доста је чест у језику Петра I и Петра II (Б. Остојић, *Петар I*, 210; Д. Вушовић, *Прилози*, 47).

оклопа,/ Мени ништа не требаје/ *До мотике и до пона!*.. КА54, Он пунани харем има – / Она ништа *до спомена* Х80, Би ли ико *до Србина*/ Међусобног рад ината/ Пријед поша и куцнуо/ На крвника свога врата? ПВ13, А да ко је, до њега истога./.../Иска сина у цара грчкога В26, *До Србије*, игђе/ Утецишта имаде ли мени? ... В28...;

11. Код + генитив и у + генитив

а) Предлог *код* означава, прије свега, да се неко или нешто налази у непосредној близини појма с имсном у генитиву, и у овом значењу синонимичан је с предлозима *поред* и *крај*, од којих се први у језику Николе I не јавља с мјесним значењем а риједак је и у језику осталих црногорских писаца старије епохе⁹⁹³, као и у староцрногорским говорима⁹⁹⁴:

Ти момчићу *код бунара* тамо,/ Каблом воде завати ми мало! КА70, *Код џамије и вакуфа*/ Злих духова нигда није КА71, Обилић је освануо/ *Код шатора* од Султана! ПВ188, Ово писмо како знадеш,/ Пријед зоре стићи мора/ У Сијерча – Арванита/ Младог Књаза *код шатора* КА26, У то преста жива сјеча/ По ливади *код шатора* Х114, А гдје му је стара мајка?/ *Код вранца* је у подруму СП28...

б) Међутим, предлог *код* с генитивом најчешће означава завршетак кретања, што одговара његовој употреби у црногорским говорима⁹⁹⁵ и старијој црногорској књижевности⁹⁹⁶. Оваква употреба генитива с предлогом *код*, иако распрострањена у народним говорима, дуго је оспоравана од многих граматичара, али јој је ипак, на крају, признато мјесто у књижевном језику⁹⁹⁷. У следећим примјерима, који илуструју такву употребу, генитиву с предлогом *код* синоним је датив с предлогом *к*, јер обје синтагме означавају и управљеност према неком циљу и доспијевање у њега:

Ја бих *код њега* поша Т6, и пошли на вечеру *кодъ Султана* П1,32, да ће сјутра послати *код мене* Г. Шчарикова ПЗ,16, На ови час трчи *код Столипина* ПЗ,19, Не

⁹⁹³ Д. Вушовић налази у Његошевом језику сложене варијанте *според*, *усторед*, *напоред* (Д. Вушовић, *Прилози*, 51), а прву од њих налази и М. Пижурица у Љубишином језику умјесто форме *поред*, која се и код Поповића ријетко срће (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 196).

⁹⁹⁴ Предлог *поред* ријетко се чује у СК-Љ говорима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 193).

⁹⁹⁵ Б. Милетић, *Црмница*, 509; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 128; М. Станић, *Ускоци II*, 68, 69.

⁹⁹⁶ Илуструјући ову појаву, М. Стевановић се, између осталих, послужио Његошевим и Љубишиним примјерима овакве употребе предлога *код* (М. Стевановић, *Савремени II*, 305). Они су присутни и у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 210) и А. Даковића (Б. Остојић, *Даковић*, 155). Ове појаве нема у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 213).

⁹⁹⁷ М. Стевановић сматра да овакву употребу предлога *код*, поред тога што је својствена и народним говорима и многим писцима, оправдава иста таква употреба других сличних генитивних конструкција, као, нпр., с предлозима *иза*, *између*, *изнад*, *испод*, *испред*, *крај*... (М. Стевановић, *Савремени II*, 303–306)

смијем, драга, ићи код Ива! БЦ180, хоћу ја с тобом поћи,/ Ал' нећу никад, не *код султана* БЦ192, *Код кнез-Перуна* отиди, чоче БЦ234, Да полако, да кријући,/ *Код Хајдане* младе пође... Х57, Да он иде *код Хајдане*,/ Није стари отац дао; Х63, Па ће доцкан једно вече/ *Код Хајдане* уљећ' младе... Х69, *Код пјесника* б'јела вила/ Долећела од некуда ПВ44, Што очеве збиља смета/ *Код Ивана* не утећи? КА12, А злочести дух *код тога*/ Никад, синко, не долета КА71...

У овом значењу врло ријетко налазимо предлог у с генитивом, као и у језику Петра I⁹⁹⁸, иако је и то особина црногорских говора⁹⁹⁹ и језика појединих старијих црногорских писаца¹⁰⁰⁰. Осим једног, остали примјери ексцерпирани су из комедије *Како се ко роди*:

С одлуком твојом ић' у *султана* БЦ159, па пођох у *стрика* доле да сједим КР19, У *њега* ће долазити људи КР30, један дан доша' је у *нас* КР145.

в) Генитивна конструкција с предлогом *код* веома често означава да се неко или нешто налази или да се радња дешава на посједу који је у власништву или у домену лица с именом у генитиву:

Довече је велика вечера *код Николаша* ПЗ,15, Оставио самъ дома 50 људи *кодъ Милене* Пс2, ...*код старога/ Књаза* били на вечеру Пј22,2, Благо вама тамо доле/ У Србију *код Путника* Пј45, Сјутра је савјет *код оца Ива* БЦ14, Што не оста *код Стефана*,/ Но се јадан преда њима! КА78, Ево, видиш, лијепо је/ Ка' оно ти *код везира*! Х21, Као дома *код нас* буди! Х72, А све сами Анадолци/ *Код везира* остануше Х98, Шест година доцније био је Књаз и *код краља Виктора Емануела* у Риму Мп28а...

У овом значењу ријетко се среће генитив с предлогом у:

У *војводе* пријатељи/ Око огња пос'једали Х43, Што би српско у *Хрвата*,/ То му они повратише; ПВ113, Једно вријеме служио је у *кучкога војводе Марка Миљанова* Мп52а.

Напротив, фреквентнија употреба предлога у од предлога *код* с генитивом евидентна је у означавању да нешто апстрактно, обично особина, схватање, навика и сл., припада појму с именом у генитиву. Напоредна употреба предлога у и *код* у

⁹⁹⁸ Б. Остојић, *Петар I*, 214.

⁹⁹⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Б. Милетић, *Црмница*, 506, 507; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 297; М. Стевановић, *Источиноцрн.*, 102, 103; М. Пижурица, *Ровца*, 144.

¹⁰⁰⁰ М. Стевановић, *Речник II*, 412; Б. Остојић, *Даковић*, 156; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 211, 212.

наведеном значењу карактерише Вуков језик и језик старијих црногорских писаца¹⁰⁰¹. У савременом књижевном језику конструкција *у + генитив* необична је у овом значењу¹⁰⁰². Примјери које наводимо показују да је такво значење генитива више посесивно, мада се развило из просторних односа:

– *код + генитив*:

Нећеш мога добра наћи/ *Код Мурата ни Турака!* ПВ186, Ја се надам, да *код Дубровчана!* Благородност није изумрла В30, Ја ћу наћи *код оног народа,...!* Уживање најслађег прихода: В30, колико симпатије и љубави може наћи *код људи* кад је складан и мудар Пс12,11...

– *у + генитив*:

Орде дивље *у Србаља!* Тад нађоше отпор мали ПВ120, И уздига моћ духовну,/ *У Хришћана* скоро палу!? ПВ201, *у Бога* је крепост *у Бога* је снага, *у Бога* је весеље а *у весеље* је рај и блажени живот Пс12,3, *Перо, у тебе* је чудан обичај Пс12,13, А да се *у нас* опази слога БЦ50, *У Срба* је гордост хола ПВ17, Да су *у њих* душе мале! Х104, А, везире, *у нас* држе/ Барјак дику за јунака! Х12, Колико је *у нас* цура! Појарио њежних снова! КА15, Али храброст и прегнуће/ Устукнут ће *у Хришћана* КА15, Еј, какав је кismet *у исана:* КА67, Да услове примирија пита/ *У зетскога Књаза Арванита!* КА82, Да је на глас *у нас* амо/ Њина мудрост, величина СП107, То је стање исто као *у болесника* Мп31а)...

Међутим, у неким случајевима означавања припадности Никола I употребљава само предлог *у* с генитивом. Наиме, генитивом с предлогом *у* означава припадање дијела интегралној цјелини:

особито горња част лица и очи исто као *у покојне Зорке* ПЗ,13, *Здраво поља и равнице!* И погледи *у Данице!*... БЦ117, И целива ведре чела/ *У јунака и у људи!* ПВ204...

Исто тако, за означавање односа припадања између сродника, као и односа припадања било каквог објекта власнику, употребљава се генитив с предлогом *у*, као што је то уобичајено у црногорским говорима¹⁰⁰³:

Зна да *у бега* два сина има БЦ71, Јединица међу браћом/ *У мајке* сам своје била Х75, *У Ивана Господара...* / Доста блага, доста пара БЦ73, Гудало је страшно *у*

¹⁰⁰¹ Карактеристична је и за Вука (Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 85–87). Регистрована је у језику М. Минљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 211). В. Поповић у свим горе наведеним значењима употребљава само предлог *код* а Љубиша чешће предлог *у* (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 186).

¹⁰⁰² М. Стевановић, *Савремени II*, 313.

¹⁰⁰³ Исп. М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 193; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 297; М. Пижурица, *Ровца*, 145.

гуслара БЦ119, У Бијелог има Павла/ Пет стотина коњаника БЦ254, У цара је добра много! Х16, Замишљали да у цара/ Богатије бит' не мора! Х20, У брдскога војевводе/ Пространа је кула била Х44, У браће ми има блага Х76...

У примјеру: Први син се ту родио/ У Градиње у жупана ПВ112, генитивна синтагма с предлогом у има и нијансу намјене¹⁰⁰⁴.

г) У језику Николе I, појам који нешто условљава јавља се спорадично у генитивној конструкцији с предлогом *код*, која представља синтаксичку опозицију условној реченици¹⁰⁰⁵:

Код љубави моје вруће/ И код пажње свакојаке,/ Мислим, милост већ бих наша'/ И чак тамо међ' дивљаке! Х100, „Неће ласно, мајко моја,/ Дохватит се мога врата/ Код бабове оштре хорде/ И његова врана хата!..“ СП33...

д) Иста конструкција спорадично долази с концесивним значењем, што је такође својствено црногорским говорима¹⁰⁰⁶:

Ко би сујма о виђелу/ Код обадва здрава ока Пј48, Ти код трона умиреш од глади В29.

12. Близу + генитив

Мјесто у непосредној близини појма с именом у генитиву врло ријетко се у језику Николе I означава предлогом *близу*, а ријетка је и употреба његовог компаративног облика *ближе*, што одговара стању у језику старијих црногорских писаца¹⁰⁰⁷:

осјећао сам се близу тебе ПЗ,21, Једну тетку, близу града,/ Симо има у Риђане Х32, која стоји близу ње КА23, у логору Омер пашину, Добрину, близу Бања луке Млба), Нек изиде из твојега скута,/ Или ближе примакне се пута Х93...

13. Крај (покрај, накрај, украј, скрај, искрај) + генитив

У језику Николе I заступљени су бројни предлози именичког поријекла, искључиво или прије свега просторног значења. Једну групу чини предлог *крај* и предлози сложени од њега и предлога *по*, *на*, *у*, *с* и *из*.

¹⁰⁰⁴ Исп. са сличним примјером у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 214).

¹⁰⁰⁵ М. Стевановић сматра да условна реченица има присуство над условном конструкцијом *код* + *генитив* од глаголских или апстрактних именица (М. Стевановић, *Савремени II*, 309).

¹⁰⁰⁶ С. Павловић, *Бока*, 120; М. Пижурица, *Ровца*, 147; М. Станић, *Ускоци II*, 83.

¹⁰⁰⁷ Исп. исто у језику Петра I и М. Миљанова (Б. Остојић, *Петар I*, 214; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 217). Петар II има поред облика *ближе*, и облик *ближи* с генитивом (Д. Вушовић, *Прилози*, 50).

1. Да се нешто налази или врши у непосредној близини појма с именом у генитиву, поред предлога *код*, означава предлог *крај*, који иначе као самосталан не егзистира у језику многих старијих писаца¹⁰⁰⁸, за разлику од црногорских говора¹⁰⁰⁹:

Крај символа, крст-слободе,/ Ваш анђелски лик видимо БЦ5, Видите ли те црвене/ *Крај ријеца* што су жице? БЦ258, Кад остави крвав народ/ *Крај лијеса* оца стара Пј37, Па да пашчад не подражи,/ Повезану *крај конака* Х59, Погинулих *крај Ситнице* НК62, Па стадоше док бијели/ *Крај плама* се барјак диже НК81...

Ријетко у нашем корпусу овај предлог има друга просторна значења, као значење мјеста завршетка или путање кретања:

Док Хајдана ста *крај њега*,/ Како вила *крај сокола* Х117, *Крај њега* је пролазио Х68.

2. Све сложене предлоге с предлогом *крај* који постоје у савременом језику регистровани смо у нашем корпусу: *покрај*, *накрај*, *украј*, *скрај* и *искрај*¹⁰¹⁰, а они су углавном обични и у црногорским говорима¹⁰¹¹ и у језику старије црногорске књижевности¹⁰¹².

а) Предлог *покрај* јавља се у значењу простог предлога *крај* и предлога *поред*, који Никола I не употребљава. Дакле, означава да се нешто налази или дешава у непосредној близини појма с именом у генитиву, али се може јавити и у значењу мјеста завршетка кретања или путање кретања:

– Па да срећан, гдјегод хоћеш,/ *Покрај тебе* ја пребивам! Х104, Као да се *покрај змије*/ Безазлени гуштер слега ПА15...;

– ...и тако их остави на исто мјесто, а пушке *покрај њих* КР607, Па се свали *покрај јеле* ПВ171, *Покрај мене* неосјетно/ на траву је била пала Пј44, По доручку сједем мало/ Опет *покрај оцаклије*; СП118; Осим они што пролеће/ *Покрај мене* соко сиви ПВ7.

Генитивна конструкција с предлогом *покрај* у означавању изузимања врло је ријетка у нашем материјалу:

¹⁰⁰⁸ Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 214; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 185; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 213.

¹⁰⁰⁹ М. Пеншкан, *СК-Љ*, 192; Б. Милетић, *Црмница*, 318; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 99.

¹⁰¹⁰ Петар II и М. Миљанов имају и варијанту *докрај* (М. Стевановић, *Речник I*, 174; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 213).

¹⁰¹¹ М. Пеншкан, *СК-Љ*, 192; Б. Милетић, *Црмница*, 509, 515–517; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 98–101; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 152, 153.

¹⁰¹² М. Стевановић, *Речник I*, 293, 481; *Речник II*, 74, 174, 295, 433; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 213.

*Покрај тога, рскоше му,/ Чете двије да се чују: Х96, Покрај мањих зађевица/
Истих Грка и Маџара./ Дубровник му как и када/ Неприлику коју ствара ПВ134.*

б) Предлози *накрај* и *украј* изузетно су ниске фреквенције у нашем корпусу. Први означава да се радња дешава на крајњој тачки појма с именом у генитиву а други у значењу предлога *крај*:

Кнез је Перун погинуо/ Таман на крај хумског блата! БЦ285; Као да је с нама спала/ *Украј срца* оне што је/ Теб' и мени свјетлост дала БЦ85.

в) Дијалекатски предлози *скрај* и *искрај* чести су у језику Николе I¹⁰¹³. Аблативног су карактера, тј. означавају одвајање и удаљавање од појма чије је име у генитиву, па би се умјесто њих најчешће могао употребити предлог *од*¹⁰¹⁴:

*С' крај овога искушења/ Најбоље је сад утећи КА58, Скрај дјевојке витез паша/
Смрти трену у сретање!.. Х112, Започнимо од Обода/ С крај Језера полагано
ПВ63, да узмемъ изъ край Божја иданъ баталсонъ а и скрай Станка три Пс8, Еј!
Милошу, куда скањаш/ Искрај сваког добра мога? ПВ185, Синоћъ смо дошли
око 11 урахъ с' вечере изъ край Султана П1,9, Ко? несретниче! преко границе?/
Ти! зар из Зете! искрај Данице?... БЦ179, Ил' удесно мјесто снађи/ Искрај тебе
до мог двора КА44, који чак из крај Лима или с Таре дође на давију Мп34...*

Ова предлошко-падежне везе ријетко означавају мјесто вршења радње, али је и тада присутна нијанса аблативности јер се ради о одвајању аудитивног или визуелног надражаја:

Па ка рањен лав ће јскнут/ Саврх града с' крај барјака Пј21,3, А ти *изкрај*
кнегиње Милице/ Гледаше ме В23...

14. *Поред + генитив*

Овај предлог је врло риједак у језику Николе I и јавља се само с концесивним значењем:

...него је по сваки начин хтио да ме опет на њој допрати *поред свега* што сам се ја противио ПЗ,7, ...да Русија, *поред свијех опомена*, ... не би напуштала Црну Гору Мп4а.

¹⁰¹³ Као дијалектизме окарактерисао их је М. Стевановић у: *Савремени II*, 324.

¹⁰¹⁴ Исп. са Љубишким језиком (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 185, 186).

15. *Мимо* + *генитив*

Предлог *мимо* је врло риједак у језику Николе I. Иако у савременом књижевном језику има просторно и значење изузимања¹⁰¹⁵, у нашем корпусу нема просторно значење ни у конструкцији с генитивом ни с акузативом¹⁰¹⁶, а значење изузимања у по једном примјеру и с генитивом и с акузативом: И кад би му друга жеља/ *Мимо ове* на ум пала ПА108, Али гдје је подранила/ Тако рано *мимо друге*? ПА23. У једном примјеру из преписа прозне комедије налазимо предлог *мимо* с генитивом у временском значењу: Твоја и *мимо гроба*! КР110.

16. *Дуж* + *генитив*

Никола I ријетко употребљава предлог *дуж*, који не познају ни црногорски говори¹⁰¹⁷, нити већина старијих црногорских писаца¹⁰¹⁸. Што се тиче просторних односа, овај предлог означава да се радња одвија паралелно са простором чије је име у генитиву:

Данас ескадре сила демонстрирају *дуж обала* моје земље Пс17,1, С Млечићем се добро пази/ *Дуж цијеле Далмације* ХЗ, Кад је године 1869. пламтио *дуж граница црногорских* устанак бокешки Мп4...

Као необични за данашње језичко осјећање, доживљавају се примјери са истом предлошко-падежном везом у значењу временске напоредности¹⁰¹⁹:

Црна Гора *дуж владовања* Вашег краљевског Височанства није преставала реализирати ППс2, Да *дуж свега робовања*/ Била ми је част на миру Х117, Ал' *дуж њене владавине*/ Художество није сјало ПВ73.

У савременом књижевном језику умјесто ове конструкције дошла би конструкција за *вријеме* + *генитив*.

¹⁰¹⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 326–328.

¹⁰¹⁶ Пишући о овом предлогу у српскохрватском језику и анализирајући језички материјал великог броја старијих и млађих писаца, Б. Шљивић-Шимшић је закључила да се предлог *мимо* од најстаријих времена употребљавао махом с акузативом, а да се тек од друге половине 19. вијека употребљава и с генитивом (Б. Шљивић-Шимшић, *Предлог мимо у српскохрватском језику*, ЗбМСФЛ III, 134–152).

¹⁰¹⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 160; М. Пижурица, *Колашин*, 196. Нема га ни у *Регистру уз Црмички говор* (Б. Милетић, *Црмница*, 627).

¹⁰¹⁸ Нема га Петар I (Б. Остојић, *Петар I*, 202). Љубиша и Поповић имају, мада ријетко, само сложен предлог *уздуж* (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 197). Предлог *дуж* не налази ни Стевановић у Његовом језику (М. Стевановић, *Речник I*, 194).

¹⁰¹⁹ Конструкцију *дуж* + *генитив* у значењу временске напоредности не наводе ни М. Стевановић ни К. Фелешко (М. Стевановић, *Савремени II*, 328, 329; К. Фелешко, *Генитив*, 86, 87).

17. *Преко* + *генитив*

а) Предлог *преко*, сасвим обичан у нашем корпусу, има најчешће просторно значење, као у старом и савременом књижевном језику¹⁰²⁰. Означава путању кретања с једне на другу страну појма с именом у генитиву, односно да се нешто налази с друге стране појма или на појму с именом у генитиву :

– да самъ доша овде *преко Плавнице* Пс9,1, да жељезница треба да прође *преко наше земље* ПЗ,16, бих ли ја пристао да жељезница прође *преко Пећи Плава и Густња* ПЗ,17, До Пазара Босном хоће/ *Преко тврде Романије*,/ И отолен *преко Скопља* Х84, Могу! Да ћеш посље рата/ *Преко мора* одлазити!... БЦ260, Сјутра вече сву увести војску/ У лађама, па *преко језера* КА28, Да смјеста бјежим *преко границе*! БЦ179...;

– А моја се вјереница/ Сад налази *преко мора* БЦ84, Осване ли војска *преко Кира*,/ До подна смо Дриваст освојили,/ А до мрака Орош опалили КА28, Мој брат Иван Књаз је *преко мора* КА29...;

– Симо прстен дуго гледа,/ Претура га *преко шака* Х35, Поста нијем, а руке је/ *Преко груди* прекрстио ПА17...

б) Ову конструкцију врло ријетко срећемо у функцији начинске одредбе: *Преко воље* Симо слуша/ Све што везир говораше Х30. Међутим, ова конструкција веома често има службу означавања посредника у вршењу радње, при чему су измијешана значења начина и средства:

„Сваки дома!“ – сердар рече/ *Преко Митра командира* НК72, Од туда га стриц Радослав/.../ Ослободи *преко мудрих/ Млетачкијех трговаца* ПВ98, Што испроси тек по гласу/ *Преко књиге посланице* ПВ124, ...да велике Силе непосредоваше *преко Италије* да нас уздрже... Г1,3, *преко варошког суда Цетињског* долази му сваке боговјетне поште из свијета КР38...

Оваква њена употреба сасвим је обична у језику старе црногорске књижевности и у савременом књижевном језику¹⁰²¹.

в) Понекад се јавља са компаративном нијансом, у значењу *више од* појма с именом у генитиву, као у језику појединих старијих црногорских писаца¹⁰²²:

Пас Лазарев и Косова/ Пас је био племенити! Ни у свијет, *преко њега*,/ Није мога часниј бити! ПВ201, И стотину *преко тога*/ Братскијех су осветиле! Х54. 112.9.7.

¹⁰²⁰ Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 211; М. Стевановић, *Речник II*, 141; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 220, 221; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 193; М. Стевановић, *Савремени II*, 329–331.

¹⁰²¹ Б. Остојић, *Петар I*, 211; М. Стевановић, *Речник II*, 141; М. Стевановић, *Савремени II*, 331.

¹⁰²² Б. Остојић, *Петар I*, 211.

18. *Врх (с(а)врх, поврх, наврх, приврх) + генитив*

Поред простог предлога *врх*, ексцерпирали смо и сложене предлоге *с(а)врх*, *поврх*, *наврх* и *приврх*. Прости и први наведени сложени предлог неупоредиво су заступљенији од осталих. Предлоге *уврх* и *доврх*, који се поред већ наведених јављају у староцрногорским говорима¹⁰²³, нијесмо ексцерпирали. Предлог *врх* и с њим сложени предлози иначе су чести у старијој црногорској књижевности, гдје неријетко имају шире поље употребе него у савременом језику¹⁰²⁴. Међутим, Вук Караџић врло ријетко употребљава предлог *врх* а на његове сложенице не упућује ни у свом *Рјечнику*, у који је, наравно, уносио и ријечи које није употребљавао а за које је чуо¹⁰²⁵.

а) Предлог *врх* с генитивом означава да се нешто налази или да се нека радња врши у простору изнад појма с именом у генитиву, односно доспијевање тамо, а као синтаксички синоним генитиву с предлозима *изнад* и *више*, и инструменталу с предлогом *над*:

Врх прамова густог дима/.../Ваш анђелски лик видимо БЦ5, ...*врх Падула*/ Високог ће мало стати ПА3, Заведе ме он онамо,/ Оклен миру ред назире,/ *Врх простора* ће свјетови/ Уњ се као стада шире ПВ40, Што ти славу изнијеше/ Тамо горе *врх облака*! ПВ105, Круну тражи а мач трза/ *Врх главе* ми и *живота*! ПВ170, *Врх Цетиња успаваног*/ Мрак копреном тавном тресе СП123...

Овај предлог може се јавити и у значењу предлога *преко*: А оно се немилосно/ *Врху њега* заклопило БЦ21, *Врх њега* се рпа веља/ Од Турака згомилала Х48...

б) Предлог *с(а)врх* има аблативни карактер захваљујући свом првом дијелу и означава потицање и одвајање с горње површине појма с именом у генитиву:

Са врх била од Будоша,/.../ Шемлук чета учинила Х53, Мјесец пунан, цар од ноћи,/ Неизвјесну свјетлост стреса/ С бл'једог лица, па је сипље/ По свој земљи, *сврх небеса*... Х60, То су биљке *сврх Атласа* ПА9, Но ријеч му другарица/ *С врх језика* уграбила ПВ48, *Сврх строга*га *Сутормана*/ До врх врха од Врсуте/ Прсима смо затварали/ Од нахије наше путе НК69, Па не хоће да се врати/ *Сврх амбиса* ни још сада ПА38...

Међутим, овај предлог с генитивом може да означи и мјесто вршења радње, али с нијансом аблативности, јер се ради о одвајању, удаљавању аудитивног или визуелног надражаја од појма с именом у генитиву:

¹⁰²³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191.

¹⁰²⁴ В. М. Стевановић, *Речник I*, 107; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 181.

¹⁰²⁵ Љ. Поповић, *Падешна синонимика*, 111.

Па ка рањен лав ће јекнут/ *Саврх града* с' крај барјака Пј21,3, Па и овог пута ја сам/ Видијела *сврх Голеша* ПВ180, Знај – јер неба *сврх висина*,/ Моћ' ћу чути благослове СП60...

Забилежили смо један врло неособичан примјер у ком се појам којим се субјекат заклиње налази у генитивној конструкцији с предлогом *сврху*: Једну вечер Деспот стари/ Заклео се племству своме/ *Сврху душе, сврху среће*,/ И оружју витешкоме: СП68.

в) Предлог *поврх* означава да се неко или нешто налази или да се радња врши на горњој површини појма с именом у генитиву:

Изнад Груда положај ће/ Војска узет' *поврх страна* БЦ243, Нек ти дивна уста папке/ *повр Шаре* роса кваси Пј44, *По врх воде* кад се галебови/ Вину зраком с хиљадама тица КА34, Виђу нешто *поврх воде* плије КА72...

г) Позиционо значење генитив има и с предлогом *наврх*: Па савардак други пери/ *Левиикијех наврх страна* НК38.

д) Посебно издвајамо два примјера: А касаба једна лежи/ *При врх* саме те равнице СП40, *При врх* брда мјесто има Х47. Интересантни су јер би истакнута конструкција требало да гласи *при врху*. Као у савременом књижевном језику, и у језику Николе I уз предлог *при* иде облик локатива. Зато не мислимо да је ово акузатив с предлогом *при*, поготово зато што су ови примјери забилежени само с ријечју *врх*. Сматрамо да је аналогно осталим предлозима сложеним са *врх* створена једна оваква предлошка конструкција. То што није написана састављено, не оспорава наш закључак, јер ни остали предлози, као што видимо из већ наведених примјера, нијесу увијек представљени као једна ријеч.

19. *Садно, додно, удно* с генитивом

Ни предлог *дно* није регистрован у самосталној употреби, што одговара старијим црногорским говорима¹⁰²⁶, језику старијих писаца, па и Вуковом¹⁰²⁷. Никола I, за разлику од неких својих претходника у црногорској писаној ријечи, и предлоге сложене с њим изузетно ријетко употребљава¹⁰²⁸. Са по једним примјером заступљени су *садно*, *додно* и *удно*¹⁰²⁹. Док први означава покретање из мјеста с именом у генитиву, дотле

¹⁰²⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 159.

¹⁰²⁷ М. Пижурица, *Змајевић*, 334; Д. Вушовић, *Прилози*, 49; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 217; Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 111.

¹⁰²⁸ Д. Вушовић, *Прилози*, 49.

¹⁰²⁹ Никола I нема у свом језику предлоге *надно* и *подно*, које наводи М. Стевановић, али има *додно* (М. Стевановић, *Савремени II*, 340).

други означава доспијевање до крајње тачке, а трећи наведени предлог с генитивом има локационо значење:

Душман му се ножем клео/ *Са дно Босне* до Вардара СП130, А светили *додно Босне*/ Јадну браћу у окове НК13, Жабљак био у *дно поља*/ Раздражи ми срца ране! КА19, У *дно поља* два су пута СП47.

20. Прије, уочи, после и након с генитивом

а) У значењу неодређене антериорности Никола I највише употребљава генитивну временску конструкцију с предлогом *прије*, која се најчешће јавља у комбинацији с именицом *зора*:

Грехота је и срамота/ Умријети *пријед смрти* Пј42, Ово писмо како знадеш,/ *Пријед зоре* стићи мора/ У Сијерча – Арванита/ Младог Књаза код шатора КА26, Абен-Амет рано рани,/ Свако јутро *прије зоре* ПА27, А састав му *пријед рока*/ Лудост руни и обара ПВ86, Побјегла сам *пријед зоре*/ И *исхода сунчаног*! ПВ153, *Прије сунца* да на ноге/ Као и он свак устане ПСС3, помами се *пријед земана* КР52...

б) У значењу непосредне антериорности може се употријебити конструкција *уочи* + *генитив*, која је у нашем корпусу изузетно ријетка, као и у језику Петра II¹⁰³⁰, док се у језику појединих Николиних претходника из породице Петровић и не јавља¹⁰³¹, а не биљеже је ни испитивачи староцрногорских говора¹⁰³²: У *очи* к Кроји *поласка мога*? БЦ194, У *очи опасности*, ... Књаз Никола, ... заборави жалост и муку домаћу Мп39.

в) У означавању постериорности сасвим је обична употреба предлога *послије* с генитивом:

Послѣ *мос молитве* ходао самѣ по цркви П1,21, *Послѣ те мале комедије* стигли смо на обалу П1,25, да е икакавѣ Султан унѣ ноге ставио *послѣ Мамута* П1,31, на којој смо *посље разнијех вјешбања акробатичније* вићели и борбу хрвача ПЗ,6, Могу! Да ћеш *посље рата*/ Преко мора одлазити!... БЦ260, Извезе се на крај шпански/ *Посље сретњег путовања* ПА12, *Пошље ноћи* дан освиће; ПВ123, *Посље смрти* ускрсење НК55, *Посље дуге борбе, јада*,/ Искасмо му услов мира... НК72, *Послије свега тога* нареди му КР101...

¹⁰³⁰ М. Стевановић, *Речник II*, 440.

¹⁰³¹ У језику Петра I нема је уопште (Б. Остојић, *Петар I*, 202)

¹⁰³² М. Пешикан, *СК-Љ*, 190–194; Б. Милетић, *Црмница*, 504. и даље.

г) У језику Николе I врменска конструкција у значењу постериорности *након* + *генитив* много је фреквентнија него у осталих старијих црногорских писаца¹⁰³³, а ријетка је и у староцрногорским говорима¹⁰³⁴:

Наком сјајних војничких успјеха моју војску постиза сад велика недаћа Пс17,1, *Након онога првог састанка*/ С Ибраим-агом Господар-Станка,/ Једну ноћ ови рече ми БЦ104, Оба ће ми *након смрти*/ Ока моја останути БЦ281, Везир *након трећег дана*/ Два ускока позват' даде Х27, Да ти дођем/ У походе,/ *Наком зимње*/ *Непогоде* ПВ48, Он кад узе власт у руке/ *Наком смрти* свога оца ПВ113, *Након зоре* видјех чуда СГ177, *Наком оца*, ја ћу тебе/ Владаоцем прогласити БЦ236, *Наком њега* све се осу; ПВ92, а мајка ви се преудале *након године* КР8...

21. *Око* + *генитив* и *около* + *генитив*

а) Предлози *око* и *около* с *генитивом* имају исто просторно значење, тј. означавају мјесто вршења радње у простору који опасује појам означен именом у *генитиву* или крајње тачке кретања у том простору, односно правац кретања у њему:

– Свуђ *около земље наше*/ Јуначки се кржавили НК39, Ловорова моја грано/ *Око Кома* обавита! БЦ250, *Око Скадра* твој се братац бије Пј49, *Око њега* неке паше Х10, Четова сам десет пута/ *Око Чева и Чевљана* Х15, А бисте ли, главе српске,/ Погодили све мраморе,/ Што побише ваше руке/ *Око оног нашег града*? Х53, Сви му дуси запјевасмо/ *Око њега* наоколо ПВ33, Дуси само благи бдију/ *Око вода и нимета* КА71...;

– Ако паша некћене никако но да остави войску *около шаранаца* Пс4,3, Руке ми склопи *около врата* БЦ213, Ема војску попримакни/ Наоколо *око града* КА53, Да ће Срби данас доћи/ *Око града*, то сам знала! КА79, У војводе пријатељи/ *Око огња* пос'једали Х43, Осталу ћу разредити војску/ Наоколо *около бедема* КА66, Као милој *око врата*/ Кад се проспу плетенице БЦ14, Обрну се *око себе* Х19, Па погледај/ *Око себе* ПВ107, По кошуљи од струње се/ Омотаје *око стаса*! ПВ123...

¹⁰³³ В. М. Пижурца, *Змајевих*, 341; Б. Остојић, *Петар I*, 214; М. Стевановић, *Речник I*, 481; М. Пижурца, *Љубиша и Поповић*, 188; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 238.

¹⁰³⁴ М. Пешикан, *СК-Ј*, 192.

Оба наведена предлога нијесу у употреби у свим староцрногорским говорима¹⁰³⁵, нити их имају сви значајнији старији црногорски писци¹⁰³⁶.

б) Генитивна синтагма с предлогом *око* неријетко у језику Николе I има функцију узрочне одредбе, као и у језику других старијих стваралаца с црногорских терена¹⁰³⁷, док са предлогом *около* уопште не зна за ту функцију. У генитиву с предлогом *око* обично стоји име покретача или повода глаголске радње, који је заправо и њен циљ:

И осуди да се кољем/ *Око вјере* с њиме саде! БЦ241, *Око главе Вукотине!* Хоће чета да с' покоље... Х49, Па да ће се/ *Око тога!* Море крви/ Да пролије! ПВ75, Срби, Турци и Млечићи/ Грабише се измјенице/ *Око њега* ... НК74, Знам ти труде што *око ње* трудиш КА46, А ће су му близу три хиљаде Црногораца, које је изгубио *око тога?* КР12...

22. *Сред* (*насред*, *усред*, *посред*, *сасред*) + *генитив*

За разлику од простих именичких предлога *крај* и *врх*, предлог *сред* у нашем корпусу само једном долази самостално, и то у временском значењу: Што одонуд амо дође,/ *Сред переда и немира* ПВ93. Уопште се не јавља у језику старијих црногорских писаца¹⁰³⁸, што је народна, дијалекатска црта¹⁰³⁹, као ни у Вуковом језику¹⁰⁴⁰, већ само у склопу сложених предлога, од којих у Николином језику налазимо *насред*, *усред*, *посред* и *сасред*. Сви они имају искључиво просторно значење осим предлога *усред* који има и темпорално.

а) Предлози *насред* и *усред* са просторним значењем употређбљени су као синтаксичко-семантички синоними у већини примјера које смо ексцерпирали и означавају мјесто у средини појма с именом у генитиву, чешће уз глаголе мировања него кретања¹⁰⁴¹:

¹⁰³⁵ СК-Љ говори имају само предлог *око* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 192), док црмнички има оба предлога (Б. Милетић, *Црмница*, 512).

¹⁰³⁶ Љубиша има само предлог *око* (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 192), Петар I само *около* (Б. Остојић, *Петар I*, 215), а Његош и Миљанов оба (Д. Вушовић, *Прилози*, 47, 48; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 219).

¹⁰³⁷ М. Стевановић, *Речник I*, 572; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 192; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 244. Исп. и са говорима: М. Пижурица, *Ровца*, 150; С. Павловић, *Бока*, 112; М. Станић, *Ускоци II*, 84.

¹⁰³⁸ М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 188. Не налази га ни М. Стевановић у Његошевм језику (М. Стевановић, *Речник II*, 333).

¹⁰³⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 160.

¹⁰⁴⁰ Љ. Поповић, *Пажежна синонимика*, 111.

¹⁰⁴¹ Казимјеж Фелешко је покушао да успостави разлику између ове двије конструкције у просторном значењу. Њему се чини да се *насред* + *генитив* прије употребљава у случају невеликих површина, а *усред*

– *На сред Зете* нађох жену БЦ6, Да те чак овђе, баш *на сред Зете*,/ Златана твоја дочека, сrete? БЦ110, ...кад издајство/ *На сред дома* мога ниче! БЦ248, Волове је упрегнуте/ *Насред поља* оставио БЦ259, Као да је *насред раја*! ПА16, Два се трона уздигоше/ У напоред *насред Рима*: ПВ82, *На сред поља*, у сред горе,/ Кад твој човјек чује звек СП16, Па стануо *насред моста* НП4, довешћу ти је ја једно јутро, таман ту *насред куће*!... КР22, А издајник је платио главом *насред Цариграда* Мп20а...;

– За тим, ево, наводи га/ Под плуг ратар *усред поља* БЦ259, Тешко ми је у *сред Скадра* града! КА7, Без жене је човјек ка' пањина/ *Усред горе* свему изложена КА33, Носи чста уб'јенога/ Барјактара доброг свога,/ Салка Љуцу и Перишу/ У *сред стегна* рањенога Х50, Да би био у *сред земље* ПВ112, На сред поља, у *сред горе*,/ Кад твој човјек чује звек СП16, Ће ћеш? да ну?... оли у *сред ватре*?... В25...

Кад је ријеч о апстрактном појму с именом у генитиву, употребиће се прије предлог *усред*:

Рањена сам у *сред срца*!/ Рањена сам у *сред душе*! БЦ276, И руку ми спасоносну/ Пружи у *сред неприлика* Пј12...

Иста конструкција долази у значењу временске напоредности, али само са једним сегментом временског појма¹⁰⁴². Тај временски сегмент не мора буквално имати значење средине, него и значење, како каже Стевановић, „када је већ увелико оно што значи временски термин“¹⁰⁴³:

У рат ови љубав твоја/ Праћаше ме *усред боја* БЦ133, А сумња га поче хватат'/ Од те варке у *сред ноћи*... Х62, Слатко ли бих душу дао/ Тебе ради *усред боја*!... ПВ79...

б) Предлог *посред* с генитивом означава кретање у средишњи дио појма с именом у генитиву:

Посред логора турскога заже БЦ100, О, Боже, пријед *посред Рибнице* БЦ189, С кога грешни *посред ада*/ Омакне се, отргне се ПВ38, Сада зазме и јуриши/ *Посред града Подгорице*; НК29, У то Милош увежи оружје о перчин, па *посред воде* КР623...

+ *генитив* за веће површине. Међутим, као што видимо, то не вриједи за наше примјере (К. Фелешко, *Генитив*, 127).

¹⁰⁴² М. Пижурица је забиљежио предлог *усред* с темпоралним значењем само у Љубишином језику (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 188).

¹⁰⁴³ М. Стевановић, *Савремени II*, 348.

в) Предлог *сасред*, који није забиљежен у Стевановићевој граматизи¹⁰⁴⁴, с генитивом има аблативно значење, као и у Његошевом језику¹⁰⁴⁵: Коњ ... скочи/ Као крилат *сасред моста* НП5, Да је био *са сред Брда* СП107.

23. За + генитив

У означавању истовремености глаголске радње и трајања појма с именом у генитиву најчешће се употребљава предлог *за*. Овај предлог у нашем корпусу долази већином с генитивом именице *живот*, али и још неких именица:

да одскну они мосуљкомъ украшени сводови *за нашега времена и јака живота* П1,21, Стари Раде и Вукота,/ Жељни видјет' миле сестре/ Још један пут *за живота* Х42, па да је и триста брова украо *за живота* КР99, Те *за суица* с њих затвара/ Своје куле и дућане НК48...

Употреба ове конструкције у временском значењу представља дијалекатску црту¹⁰⁴⁶, која је својствена још неким старијим црногорским писцима¹⁰⁴⁷, па и Вуку Караџићу. Милка Ивић ју је, говорећи о разликама између Вуковог и савременог језика, убројила у архаизме¹⁰⁴⁸. И М. Стевановић даје предност употреби именице *вријеме* између предлога *за* и генитива¹⁰⁴⁹. У нашем корпусу регистровани смо примјере и са таквом комбинацијом, најчешће кад је име временског појма женског рода:

музике није било *за вријеме вечере* ПЗ,13, *За вријеме моје владе,/.../* Сабрало се то пјесама СП11, ...ако би се случајно заратило *за вријеме твога бављења* у свијет ... Пс12,18...

24. Према и наспрема с генитивом

а) Предлог *према* с генитивом егзистира у варијантама *спрам(а)* и *спрема*, док данашњи облик налазимо само у препису драме *Како се ко роди*.

Означава мјесто на супротној страни од појма с именом у генитиву, а ријетко и правац или путању кретања, као у црногорским говорима¹⁰⁵⁰ и језику старије

¹⁰⁴⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 347.

¹⁰⁴⁵ М. Стевановић, *Речник II*, 255.

¹⁰⁴⁶ Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 121; С. Павловић, *Бока*, 61; М. Пижурица, *Ровца*, 148; М. Станић, *Ускоци II*, 75.

¹⁰⁴⁷ М. Стевановић, *Речник I*, 220; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 183; Б. Остојић, *Даковић*, 157.

¹⁰⁴⁸ М. Ivić, *Jedno poređenje*, 24.

¹⁰⁴⁹ М. Стевановић, *Савремени II*, 350.

¹⁰⁵⁰ Б. Милетић, *Црмница*, 519; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 297.

црногорске књижевности¹⁰⁵¹, што није у складу са савременим књижевним језиком, гдје у тим значењима долази локатив, односно датив:

– Јадни Вележ ка' рањеник/ Сједи сјетно *спрам* *Мостара* Пј44, Словеначке мртве страже/ *Спрам запада* која бдије,/ Жље се сјећа... ПВ20, Зета *спрема* *силе Мехмедове*/ Као до сад неће стати сама КА29, А што Скадар на клисури/ *Спрема нас* се они зори КА37, Од када је свијет настануо/ И за човјек *спрам* *чојка* стануо КА51, Са врх била од Будоша,/ *Спрам Никшићског б'јела града*,/ Шемлук чета учинила Х53, С једне стране остала му/ Ц'јела варош и чаршија;/ *Спрама себе*, пут Острога,/ Сва Никшићска просторија... Х60, *Спрам иконе*, што висаше/ Ето тамо о дувару,/ И *спрам храма* светог Ђорђа,.../ Заклео се ... СП68, Него што се оно диже/ *Спрема мене* у мрак густе?... СП125, С побожношћу *спрама врата*/ Светога је храма стао НП7, но по вас дан сједи *према ње* КР39, Кад жена сједи *према домаћина* КР59...;

– Па с племеном да окрене/ Негдје тамо *спрама Зете* Х12, Па *спрам тога скромног крста*/ Вране очи дигла била! Х69, Нешто му се учинило/ *Спрам мјесеца* да прелеће Х62...

Иста конструкција у језику Николе I има и поредбено значење, што је, такође, уобичајено у црногорским говорима¹⁰⁵² и језику старије црногорске књижевности¹⁰⁵³:

...та круна што је/ *Спрам силне*, јадна, љубави *моје*?! БЦ31, Што је Ловћен *спрам Балкана*? БЦ69, Перуна кћер сам, проста племића,/ Од мале куће *спрам Црнојевића* БЦ127, *Спрам природе величине*,/ .../ Свака друга величина/ За њега је мала, танка! Х11, То је ништа *спрам Гренаде*! ПА6, Али *спрама великога*/ Његове су моћи кратке НК55...

Док је у претходним примјерима означено поређење по неједнакости, у примјерима: Врх свега је отечество,/ А оно је *спрема неба*! ПВ183, А *спрема земље*, каквог је стања,/ Доста је блага, доста имања БЦ23, изражено је поређење по једнакости.

Предлог *према* (и његове обличке варијанте) Никола I у оба значења употребљава, додуше ређе, и са локативом (в. т. бр. 106. 2). Тиме се његов језик одваја

¹⁰⁵¹ Б. Остојић, *Петар I*, 213; Д. Вушовић, *Прилози*, 50.

¹⁰⁵² Б. Милетић, *Црмница*, 519; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 297.

¹⁰⁵³ Позната је и језику осталих Петровића (Б. Остојић, *Петар I*, 213; Д. Вушовић, *Прилози*, 50, 51). Исп. и: М. Пижурица, *Ровца*, 150.

од своје дијалекатске базе¹⁰⁵⁴ и језика старије црногорске књижевности¹⁰⁵⁵, гдје се овај предлог углавном не јавља с локативом. Вук Караџић употребљава овај предлог с генитивом и у просторном и у поредбеном значењу, али неупоредиво ређе него с локативом¹⁰⁵⁶.

Предлог *према* (у варијантама *спрема*, *спрам* и ријетко *прам*) у значењу намјене слаже се, осим с дативом, и с генитивом, али није нарочито чест ни са једним ни са другим:

Јер дивно *спрам* Књагиње/ Завидљива да си била Пј8, А *спрам* мене ка' *спрам* сестре/ Нек' те таква љубав веже! ПА83, А твој злочин *спрама* дома/ Љубав моју не угуши! БЦ278, Страст љубави *спрама* Станка БЦ286.

Са становишта савременог књижевног језика употреба предлога *према* с генитивом у било ком значењу сматра се застарјелом и дијалекатском, што вриједи и за његове варијанте *спрам(а)* и *спрем(а)*, и поред нешто шире употребе¹⁰⁵⁷.

Као синоним предлогу *према* и његовим варијантама с генитивом, јавља се, данас застарели предлог *спроћ*¹⁰⁵⁸, али само у једном примјеру: Средина је *спроћ* средине; ПВ194. Осим у овом, предлог *спроћ*, такође једном, налазимо и у значењу супротности, у вриједности предлога *против*: Но се опет *спроћ* Србије/ С Татарима он удружи ПВ125. У овом значењу уријетко се могу наћи и предлози *спрем(а)*/*спрам* и *наспрема*: Зета *спрема* силе Мехмедове/ Као до сад неће стати сама КА29, За род р'ват *спрам* крвника ПВ28, *Наспрама* смрти здружимо силе БЦ183.

б) Варијанта *наспрема* у мјесном значењу иде најчешће са енклитичким генитивним обликом повратне замјенице сваког лица *себе*:

Бијеле је неке слике/ Опазио *наспрема* се НП5, *Кад* бој *гледа* *наспрема* се КА12, *Ја* их *гледам* *сад* *ће* *језде*/ *Наспрема* се у *гомиле* ПВ102; и живо примакне се коџи таманъ *на* *спрамъ* *самѣхъ* *врата* исте П1,24...

Предлог *наспрам(а)* с генитивом има и значење намјене:

У свом срцу хранио је/ Мржњу *наспрам* *невјерника* ПА71, Из неке можда мрзости старе/ *Наспрама* *мајке* *моје* *покојне* БЦ127, Без љубави *на* *спрам* *Неде* ПВ132...

¹⁰⁵⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Б. Милетић, *Црмница*, 519; М. Стевановић, *Источноуцн.*, 109; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 297.

¹⁰⁵⁵ В. Б. Остојић, *Петар I*, 212; Д. Вушовић, *Прилози*, 50, 51; М. Пижурница, *Љубиша и Поповић*, 196; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 221.

¹⁰⁵⁶ М. Стевановић, *Вуково дело*, 115, 116; Љ. Поповић, *Падежна синонимика*, 110.

¹⁰⁵⁷ М. Стевановић, *Савремени II*, 353–356.

¹⁰⁵⁸ Према М. Стевановићу (М. Стевановић, *Савремени II*, 352). Његош га има у форми *спроћу* (М. Стевановић, *Речник II*, 330).

Ова предлошко-падежна синтагма обична је и у црногорским говорима¹⁰⁵⁹ и у језику старијих црногорских књижевних стваралаца¹⁰⁶⁰, док се у савременом књижевном језику њена употреба сматра застарјелом¹⁰⁶¹.

25. Пут + генитив

За означавање усмјерености кретања, нарочито према неком географском појму, Никола I често употребљава предлошко-падежну синтагму *пут + генитив*, чиме сужава поље употребе датива без предлога и с предлогом *к*, а истискује датив с предлогом *према*, што је забиљежено и у црногорским говорима и у језику старије црногорске писане ријечи¹⁰⁶²:

Три стотине коњаника/ Подранило путовати/ *Пут срећнога Дренопоља* Пј21,1, *я самъ се с' њим извеза путъ мармарскогъ мора* П1,13, *кренусмо да идемо путъ фабрике оружја и цебане* П1,31, *А живи свако пут гроба краче* БЦ44, *У добри час иди сине/ Пут Епира питомога* БЦ46, *гледа за Деановом пратњом, која носи мртва Деана пут Жабљака* БЦ163, *Пут Зетице* Турци бјеже! БЦ272, *Пут Улицња Латин мину* КА16, *Вади кумбуру и иде пут бедема.*) КА81, *Па у први мрак утече/ Пут Грахова с њом весело...* Х36, *Па са троје носила се/ Пут Никшића* упутише Х50, *Пут висина* који лети! ПВ5...

У следећим примјерима означена је само усмјереност глаголске радње према појму с именом у генитиву, при чему је очигледна синонимичност са предлошким дативним конструкцијама али не и са слободним дативом:

Па погледа пут Перше Х13, *А када их дан молитве/ У цамију би сазвао,/ Ничице би пут Гренаде/ С побожношћу сваки пао* ПА5, *А очи ми утекоше/ Пут истока у ширину* ПВ7, *Осмјехну се пут Арапа* ПА26...

Подвучене синтагме могла би замијенити и конструкција *у правцу + генитив*.

¹⁰⁵⁹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Б. Милетић, *Црмница*, 519.

¹⁰⁶⁰ Д. Вушовић, *Прилози*, 51.

¹⁰⁶¹ М. Стевановић, *Савремени II*, 355, 356.

¹⁰⁶² Исп. исто у језику С. М. Љубише и В. Поповића, као и А. Даковића (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 193; Б. Остојић, *Даковић*, 156). Предлог *пут* с мјесним значењем готово потпуно је истиснуо предлог *к* и *према* у црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 513).

26. Попут + генитив

Будући да се не јавља у старим црногорским говорима, предлог *попут* у језику Николе I књишког је поријекла¹⁰⁶³. Употребљава се с генитивом у функцији одредбе начина:

Ја бих хтио родити се/ Али крилат – изновице/ *По пут тебе* посестримо/ Ил' сокола сиве тице Пј48, ...те да *по пут Русије и Србије* пристанемо и ми на мир с' Аустриом Г1,3, ...да *по пут библиских патријарха* подњи...вам за свој обстанак стада козах и оваца при моме Ловћену М3,2, Устај! *попут блудног сина*/ Црна Гора тсбе прима! БЦ240, *Попут птице путујуће*/.../ На шпањски се крај појави ПА69...

27. Подалеко + генитив

У једном Николином стиху прилог *подалеко* нашао се у функцији предлога: Ал' рад дјече и рад жена/ Конак ти се наћас, пашо,/ *Подалеко града* спрема Х96. Ова усамљена синтагма има значење конструкције *подалеко од града*.

103. ДАТИВ

А. Датив без предлога

1. За данашње језичко осјећање необичне су допуне у виду слободног датива глаголима: *бојати се, искати, наликовати, избјећи, везати, ратити, проћи се, сјетити се*:

Кажи, стар си, што нас чека,/ Бојати се немаш чему! БЦ261, Ја *животу* не бојим се *моме* КА41, *Ми с' нашем* не бојимо *граду* КА64, Па сваки час бојите се/ Живота ви *глибу, праху*; ПВ30; То смо вече почели паковати ствари и *Газди* рачун искали П3,5, И укупно сви *искаше*/ Дуси за ме милост *Творцу* ПВ39; Пуно наликује *покојној* му *Мајци* П3,13, Да сличеш *бегу* БЦ71, Наликују *позоришту* БЦ90; Кад би се икако могло *избјећи томе злу* Т5; А *Зети* тебе не веже ништа БЦ204, И река је: ако ишта/ *Нашој земљи* још те веже Х36; Да се каје што му *шћеде*/ *Отечеству свом* да рати! ПВ155, Црна Гора зарати *Турској* Мп1а, И *Србији* ко гођ рати,/ Грдан с ње се дома враћа! ПВ156; Прођи *ми се* Х25; Па већ једва *тој појави*/ Сјетио се бег тек сада... Х63...

¹⁰⁶³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 160; М. Пижурица, *Колашин*, 196. Нема га ни у *Регистру* монографије о црмничком говору (Б. Милетић, *Црмница*, 640).

Умјесто датива у наведеним примјерима из језика Николе I уз глагол *бојати се* обичније би било: *за + А*, уз *искати – од + Г*, *наликовати* и сл. – *на + А*, *везати* и *ратити – с + И*, уз *избјећи* акузатив без предлога а уз повратне *проћи се* и *сјетити се* генитив, такође, без предлога.

2. Дворекцијски глаголи *лагати* и *сљедовати*, поред акузатива, како је обично у савременом књижевном језику, траже допуну и у виду датива, што је иначе карактеристично за старију фазу развоја нашег књижевног језика¹⁰⁶⁴:

Ће су се научили ... свакоме лагати П1,31; ... њиову примјеру сљедује Г1,1, Ноћи ће мирно сљедоват' дају БЦ62, Остали му сљедују БЦ161, А ми ћемо сљедовати/ Сви твојему аманету БЦ163...

3. Изузетно, глаголи *господарити* и *царовати*, уз које данас иде инструментал без предлога или с предлогом *над*, допуњују се једино слободним дативом: *Царевом крсту* господарити БЦ114, *Свем Истоку* да царује ПВ148.

4. За означавање правца и циља кретања Никола I употребљава и слободни датив, мада неупоредиво ређе у односу на датив с предлогом *к*¹⁰⁶⁵. У овом погледу његов језик не подудара се ни са старијим ни са новијим црногорским говорима: слободни датив у овој употреби није карактеристичан за старије црногорске говоре а у новијим је потпуно истиснуо конструкцију с предлогом *к*¹⁰⁶⁶. Очито је размимоилажење и са језиком појединих његових претходника у писаној ријечи¹⁰⁶⁷. Наводимо примјере:

Кад ме спремаш *тврдој Кроји* БЦ46, Па лагано низ Стубицу/ *Подгорици* да ували БЦ245, И *Никишићу* све хиташе Х52, Но хајд' за мном, да те водим/ *Твоме хану*, о путнице! ПА25, Те је *цркви* похитала ПА26, *Скадру* хитај КА44, Повешће ве *Драчу и Авлону* КА86; Већ залуду сад долазе/ *Једном гробу, једној сјени!*... БЦ226, Право *мади цариградској*/ С фамилијом својом креће Х84, Отолен ће наставити/ *Стрмо Дрини валовитој* Х94, У кревет се *Крајини* окрене КА34, Ако

¹⁰⁶⁴ М. Стевановић, *Речник I*, 396, 397; *Речник II*, 309; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 223.

¹⁰⁶⁵ Иако М. Ивић сматра да датив уз глаголе кретања прије свега има значење намјене, и да су примјери намјене одређеног кретања неком локалитету архаични, ипак не можемо констатовати да је уз датив предлог обавезан, јер баш примјери о којима она расправља показују да није (М. Ивић, *Месни надежи*, 146, 147).

¹⁰⁶⁶ М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 191; Б. Милетић, *Црмница*, 522, 523; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 82; Д. Вушовић, *Диалекат*, 67.

¹⁰⁶⁷ Истраживачи језика владике Данила и Петра II не дају нам податке о ширини употребе слободног датива и датива с предлогом *к* у функцији означавања правца и циља (А. Младеновић, *Данило*, 170; Д. Вушовић, *Прилози*, 51, 52), док проф. Остојић у језику Петра I налази само два примјера слободног датива у наведеној функцији (Б. Остојић, *Петар I*, 216). Даковић чешће употребљава датив без предлога од датива с предлогом *к* у овом значењу (Б. Остојић, *Даковић*, 157, 158).

јунак понас крене/ Мени младој у походе КА47, Што језеру плавом хита НП4, Па ободу крају горе НП6...

У првих седам наведених примјера слободни датив би се могао замијенити акузативом с предлогом у, али ипак ове двије конструкције нијесу потпуно синонимичне јер акузативна подразумијева и доспијевање у одређено мјесто¹⁰⁶⁸. О синонимији слободног датива са конструкцијом код + *генитив*, која је раширена у језику М. Миљанова¹⁰⁶⁹, може се говорити само кад се у слободном дативу налази именица са значењем бића или лична замјеница. Међутим, у таквим случајевима Никола I употребљава датив с предлогом к (в. т. бр. 103. Б. 1а).

5. Уз глаголе с префиксом *при-* преовлађује слободни датив, што представља једну од најстаријих језичких црта словенских језика¹⁰⁷⁰, а напоредна употреба датива без предлога и с предлогом к у овој функцији позната је и осталим старијим црногорским писцима¹⁰⁷¹:

...и живо примакне се *који* П1,24, Кад *Цијевни* приступисмо КА19, примиче се *Арваниту* КА53, С поштовањем приступите/ *Гробу* овог мученика СП108, Отац се Иво примиче *гробу* БЦ23, он се примиче *њој* БЦ125, *Души* му тамјан ови принесе БЦ161, Старац приступа *трећему војводи* БЦ257, А *везиру* сви се мало/ У један мах примакосе Х117, Већ *Аламбри* примакли се ПА42, не би ли му приступио *руци* КР140...

6. Употреба датива у значењу узрока везује се за лексички ограничен број глагола¹⁰⁷². Што се тиче нашег корпуса, у дативу се налази узрок радњи означених глаголима: *зачудити се*, *дивити се* и *смијати се*, али је њихова употреба честа:

Смिया самъ се у себе *њіовомъ робскомъ понашању* на трпезу *њіову гледаню...* *њіову сћеню* П1,33, *Јунаштву се везируву*/ Скоро хајдук сваки диви! Х113, Абен-Амет зачуди се/ *Тој љепоти, тој појави*! ПА23; Да *прегнућу сопственоме*/ У покој се не зачуде! ПВ66, Он се диви *срећном граду*/ *И богаству* ту што сјаје;

¹⁰⁶⁸ Говорили о два „циљна“ падежа српског језика, о акузативу и дативу, М. Ивић истиче однос одређеност : неодређеност као критеријум њиховог разликовања. Наиме, мјесто означено дативом је крајња тачка преко које се радња неће вршити а да ли ће се завршити на њој или прије ње, то је неодређено (М. Ивић, *Месни падежи*, 148).

¹⁰⁶⁹ То су примјери као што је овај: По ноћи свеза га и поведе *Турцима*, уфате га и поведу *везиру* и др. (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 221).

¹⁰⁷⁰ Датив од имена неког локалитета уз глаголе кретања с префиксом *при-* представља архаичну особину која се, како истиче М. Ивић, задржала према обичним случајевима у којима је у истој употреби њиме обиљежено неко лице (М. Ивић, *Месни падежи*, 147).

¹⁰⁷¹ М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 197, 198.

¹⁰⁷² Проф. Ж. Станојчић истиче да су још старији граматичари, какав је П. Ђорђевић, указали на ову чињеницу, која се потврдила и на корпусу из Андрићевог језика (Ж. Станојчић, *Андрић*, 159). Исп. и: Ж. Станојчић, *Лазаревић I*, 28, 29.

ПВ141, Па сам ћеш се зачудити/ *Животу* му, *моћи* силе ПВ163, *Појави* се Обилића/ Султан и сви Турци диве ПВ188, Те се Тара и Дурмитор/ Зачудише *нашем* маху НК56, Смијао се изгрлице/ *Паду* града Сутормана НК79, *Љепоти* се твојој дивим СП79, ...дивећи се *модерним културним предметима и старинама* те класичне државе М3,1...

7. Умјесто узрочне конструкције *захваљујући* + *датив*, у нашем корпусу егзистира инфинитивна синтагма с дативом:

Мисмо срећни и задовољни *захфалит* Богу али блага немамо Пс12,18, како је свако хрђаво био обавијештен овде о нашим приликама *захфалит* овој бокастој *погани* Максимова П3,20, *Захвалити* мутнијем *данима*,/ Од тада те не виђах очима КА49, чији углед с дана на дан расте – све *захвалит* *млађијем снагама*, јер старе изумиру КР126.

Необичан је усамљени примјер употребе односно-упитне замјенице *што* у дативу с узрочним значењем: Мало се је задоцнио,/ За то не зна нико *чему*:/ Синотњи му поход оста/ Тајна једна граду свему Х64.

8. У нашем корпусу бројни су и примјери посесивног датива, али углавном енклитичких облика личних замјеница (в. т. бр. 109. д), док се примјери друге врсте јављају спорадично:

Војску *теби* нека штити/ Рука Бога истинoга БЦ46, По молитви врата *цркви*/ Умилно је целивао НП7, Одвежи ми *духу* крило ПВ4, Одлучи се да при *цркви*/ Конац мирни *жићу* чека ПВ116, У то сабља *коњанику*/.../Пошену се, сама звекну НП12...

Наглашеном употребом посесивног датива, Никола I се ослања на старије црногорске говоре¹⁰⁷³ и иде у друштво већине старијих писаца са црногорског подручја који знају за ову категорију¹⁰⁷⁴. У савременом књижевном језику, пак, посесивни датив није толико жива категорија, већ се умјесто њега чешће користе присвојне замјенице и придјеви.

9. Ексерпирали смо и примјере датива заклетве, гдје стоји лична замјеница којом се упућује на име појма којем се заклињемо:

¹⁰⁷³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 188; Б. Милетић, *Црмница*, 522; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 298; М. Пижурица, *Ровца*, 155.

¹⁰⁷⁴ А. Младеновић, *Данило*, 170; Д. Вушовић, *Прилози*, 51; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 197; Б. Остојић, *Даковић*, 158, 159; *Посесивне форме у црног. прози*, 95, 96. Петар I уопште не употребљава посесивни датив (Б. Остојић, *Петар I*, 217).

Ах, милосни Књаз Никола,/ Свијетлог *Ти* Твога скута! НК31, Буди моје, Сиње море./ Дубине *ти* и ширине,/ И тако *ти* свих вјетрова,/ Твог иједа и тишине!/
Буди моје, бродова *ти*,/ И мучених помораца,/ И лијепог плаветнила/ Што *ти* озгор небо баца! СП80...

Б. Датив с предлозима

1. а) Датив с предлогом *к* са значењем управљености према појму с именом у дативу изузетно добро заступљен у нашем корпусу, уосталом као и језику других старијих писаца¹⁰⁷⁵:

И одласте *к Љешиу и Медови* КА86, *К Никшићу* их оправио Х30, Они воде *к губилишту* људе КА68, Па побјегах из Цеклина/ *К царском скуту* од невоље Х16, *К Бусовачи* иду горе Х85, *К Сарајеву* не свртали Х91, Па лакијем кроком оде/ Пред Арапом *к б'јелу хану* ПА25, Све се *к смрти* иде ближе ПВ10, Грчку лађу пуну злата/ *К бријегу* му вал доваља ПВ96, Ордије се Цариграда/ *К српској страни* упутише ПВ96, Војска иде право *к Зети* ПВ96, Па већ пошто *ка Цетињу*/ Отворисмо пут најпречи НК27...

Предлошко-падежна веза предлога *к* и датива именица са значењем живог синонимична је с конструкцијом *код + генитив*:

Ја иђах *к теби* БЦ14, *К Турцима* ја бих пријед утекла... БЦ182, Ја *к њима* не ћу, остаћу туна БЦ185, Па од жеље *к њему* дошла Х32, Да се као *к везиркињи*/ *К њој* приступа и улази... Х68, а Краљевић ће те Марко увести *к њему* КР56...

б) Уз глаголе с префиксом *при-* у мањем броју случајева налазимо датив с предлогом *к*, што је једина могућност у језику Петра I¹⁰⁷⁶:

Када бих *к њему* приступит' смио БЦ234, Нек га пусте *к мени* прићи БЦ238, Присили их, принуди их/ *К нашој страни* Србин смјели ПВ104, Да се као *к везиркињи*/ *К њој* приступа и улази... Х68, приступи марвени лекар *к њему* КР103...

в) Специфична је употреба ове конструкције у драмским дидаскалијама, гдје у њој стоји име појма коме је намијењено обраћање:

(*к Марти* весело) Ја бих јунак да сам човјек била! БЦ169, (*к Даници*) Хоћеш ли цуро, са мном ходити? БЦ205, (*к војсци*) Ко ухвати одметника... БЦ208, (*к Иву*)

¹⁰⁷⁵ Б. Остојић, *Петар I*, 216; Д. Вушовић, *Прилози*, 52; Р. Ђиговић-Глушица, *Миљанов*, 222; М. Пижурца, *Љубиша и Поповић*, 198.

¹⁰⁷⁶ Б. Остојић, *Петар I*, 216.

А да кажи, кад је тако БЦ241, (к *Перуну*) Сад војводе зови, кнеже БЦ247, (к' *Фатимин.*) То је добро и фала ти, млада! КА53, (к *стражару* чистрећи браду.) А чиј' си ти, лијепи ђетићу? КА70, (к *Одобегу.*) Одо-беже, ти блиједиш нешто! КА76...

г) Намијењеност нечег апстрактног, обично љубави, појму с именом у дативу може бити, мада ређе, прецизирана предлогом *к*:

Врући спомен *к домовини* ПА7, Од заноса *к домовини* Х109, Љубав је твоја *к роду* дубока! БЦ39, Љубав *к роду* кроз вјекове БЦ288, Да вас вјерност, љубав *к роду*,/ *И к мом Трону* руководе СП98, љубави *к отаџбини и јунаштву* Мп30, у безграничној љубави *к њој* Мп38а...

Оваква употреба датива с предлогом *к* среће се у језику старијих црногорских писаца¹⁰⁷⁷, као и код Вука Караџића¹⁰⁷⁸, а данас се сматра архаичном јер је истиснута дативном конструкцијом с предлогом *према*¹⁰⁷⁹.

У језику Николе I, у значењу намјене, осим с генитивом, предлог *према* (и варијанте *спрема*, *прам* и *спрам*) долази и с дативом:

- коју ти налажу љубав *спрема домовини* и *спрема мене* Пс16,1, А наклоњен *спрам Арапу* ПА34, о доброти и пажњи цара и царице *прам мени* ПЗ,13, Љубав ми је *према тебе* расла В25, и мудро владање Књаза Николе *према сусједној му Аустрији* Мп28...

Независно од значења, овај предлог се у језику старијих црногорских писаца никако или изузетно ријетко слаже с дативом¹⁰⁸⁰, а сличну ситуацију у том погледу налазимо и у већини црногорских говора¹⁰⁸¹. Једино је у црмничком говору употреба предлога *према* с дативом сасвим обична¹⁰⁸².

2. У мјесном значењу с дативом налазимо и предлог *близу*, као и његов компаративни облик *ближе*, али још ређе него с генитивом: Ова цамія є сасвиємъ *близу*

¹⁰⁷⁷ Ова особина је изражена у Његошевом језику (Д. Вушовић, *Прилози*, 52), док је у мањој мјери присутна у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 216).

¹⁰⁷⁸ М. Стевановић, *Вуково дело*, 127.

¹⁰⁷⁹ М. Стевановић, *Савремени II*, 377.

¹⁰⁸⁰ Од предлога који иду с дативом у Љубишином и Поповићевом језику М. Пижурица наводи само предлог *к* (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 198). Међу предлозима с дативом у Његошевом језику Д. Вушовић не наводи *према* (Д. Вушовић, *Прилози*, 52), као ни М. Стевановић у *Речнику Његошевог језика* (М. Стевановић, *Речник II*, 144, 145). Проф. Б. Остојић у језику Петра I налази само један примјер предлошкопалежне везе *према + датив*, и то у значењу намјене (Б. Остојић, *Петар I*, 216). Тако је ријетка и у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 267).

¹⁰⁸¹ М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 109; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 297.

¹⁰⁸² Б. Милетић, *Црмница*, 519.

Св. Софѝи П1,22, Међ' остале свијет ови/ *Томе мјесту* стоји *ближе* ПВ40. У језику већине старих црногорских писаца овај предлог се с дативом никако не јавља¹⁰⁸³.

3. У нашем корпусу, пермисивно, или концесивно, односно допустно значење, не изражава се често предлошко-падежним конструкцијама. Предлог *упркос* у нашем корпусу среће се изузетно ријетко и само с дативом, иако је за старији књижевни језик карактеристична напoredна употреба генитива и датива у овој позицији¹⁰⁸⁴:

А у *пркос свим Србима*,/ Хоће сину да зајемчи ПВ135, ... каквога нема Турска ус *пркос толиким њеним обећањима* великим силама Мп55.

Постојање овог предлога у језику Николе I иде у књишке црте. Иначе, није познат црногорским говорима¹⁰⁸⁵, али ни старијим црногорским писцима¹⁰⁸⁶.

104. АКУЗАТИВ

А. Акузатив без предлога

1. Дворекцијски глаголи из групе *судити*, *вјеровати*, *помоћи*, *варати*, *служити*, *сметати*, поред датива који је преовладао у савременом језику, напoredо имају и акузатив као допуну, што је у складу са нашом књижевнојезичком традицијом¹⁰⁸⁷:

А већ ми *пород* ти строго судиш! БЦ25, нека *ме* наши судови суде БЦ164; Радиј' бих био да *ме* помага/ Да *ме* нијеси ни сад видио БЦ70, Цар *те* помаже БЦ101, Ал' *ме* ништа не помога Х13; И вјерно *га* сад послужи БЦ56, Већ кад *га* служим БЦ99, Да служим *вјеру*, *част*, *отаџбину* БЦ158, Моји стари служише ти/ *Твоје старе и државу*: Х77, Заклео *ме* да послужим/ Из свег срца *српство мило* СП11; ...дали *ихъ* несметаю. П1,6, Сметала *их* лађа наша НК71, *Сујевјерје* и *гатање*/ Православна вјера смета БЦ256, не сметај *чељаде*! КР82, Нијесу *га* сметале Мп3а; Вјеруј *Бога вјечитого*/ *Створитеља хармоније* Пј23,2, А у осталом ко *Турке* може/ За ишта икад вјероват' Боже?! БЦ145.

¹⁰⁸³ Овај предлог у језику Петра I уопште не иде с дативом (Б. Остојић, *Петар I*, 216) а ни М. Пижурѝца у језику С. М. Љубише и В. Поповића не налази ниједан предлог осим предлога *к* с дативом (М. Пижурѝца, *Љубиша и Поповић*, 198). Нема *га* ни у *Речнику Његошевог језика* (М. Стевановић, *Речник I*, 37). Нешто више примјера овог предлога него у нашем корпусу регистровано је у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 222).

¹⁰⁸⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 353.

¹⁰⁸⁵ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 160; М. Пижурѝца, *Колашин*, 196.

¹⁰⁸⁶ М. Стевановић не налази предлог *упркос* у Његошевом језику (М. Стевановић, *Речник II*, 443).

¹⁰⁸⁷ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 202–204; Ж. Станојчић, *Лазаревић*, 23, 24.

2. Глаголи *викати* и *плакати*, поред конструкције *на* + *акузатив*, као допуну имају и слободни акузатив, што је карактеристично за старију фазу нашег књижевног језика¹⁰⁸⁸:

викао си је Пс12,16, А повика *Анадолце* Х112, ... и са врата/ *Другарице* своје виче ПА29; Отац плаче *сина* на обору/ А добитник брата у шатору КА51.

3. Унутрашњи објекат среће се само у пјесничком дијелу корпуса, вјероватно по угледу на народну поезију¹⁰⁸⁹:

Да му *шифре* *шифрирају* Пј45, И *пл'јен* с њима *пљењивају* Х32, Добар *плијен* *плијенно* ПА70, Да је тужна, *јаде јади!* Х69, И *јадујем* и сад *јаде* ПВ93, *Бој бијемо* без оклопа БЦ57...

4. Темпорални акузатив, који иде с обавезним детерминатором, фреквентнији је од темпоралног генитива, што се слаже са појединим црногорским говорима¹⁰⁹⁰, а у складу је и са стањем у језику црногорских писаца 19. вијека¹⁰⁹¹:

и тако *ову годишу* само до зиме удриће се око сто темеля Пс9,1, *То смо вече* почели паковати ствари ПЗ,5, *Један дан*, у Франкфурту, рече ми ПЗ,14, *Једну ноћ* ови рече ми „Иво!... БЦ104, *Те час сваки* бојите се/ Живота ви глибу праху Пј48, *Свако вече* међу њима/ Ту је пјесма, ту је шала Х43, *Свако вече, свако јутро!* Крај њега је пролазио Х68, Хитри Татар долетио/ *Једну вечер* из ненада Х80, Те везира стига' брзо,/ *За њим исти дан* дошао Х98, *Прошлу ноћ* су и *дан* прошли/ У бригама исплакали ПСС4, *Једну вечер* Деспот стари/ Заклео се племству своме СП68, ... и *ови пут* нам помоћи Г2,2, Ми *то љето* љетовасмо/ У Дољане под Кучима КА13, *довешћу* ти је ја *једно јутро*, таман ту насред куће!... КР22...

Б. Акузатив с предлозима

У језику Николе I налазимо с акузативом све предлоге који се и у савременом књижевном језику слажу с њим. Овдје ћемо навести све особености њихове употребе, док ћемо просторно семантичко поље двију група предлога *у*, *на*, *о* и *међу*, *над*, *под*,

¹⁰⁸⁸ Сва три типа допуне присутна су и у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 199). Д. Вушовић је проучавајући Његошев језик истакао честу употребу правог објекта уз глаголе *плакати* и *тужити* (Д. Вушовић, *Прилог*, 53). Иначе је прва наведена допуна карактеристична за језик старијих писаца (М. Стевановић, *Савремени II*, 387).

¹⁰⁸⁹ За унутарњи објекат М. Стевановић каже да се јавља углавном у пјесничком језику, и то претежно у народним пјесмама, а ређе код појединих писаца (М. Стевановић, *Савремени II*, 383). Проф. Б. Остојић констатује да је ова врста објекта врло ријетка у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 217).

¹⁰⁹⁰ М. Станић, *Ускоци II*, 68.

¹⁰⁹¹ Исп. исто у Љубишином а посебно у Поповићевом језику (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 180).

пред, због специфичне, напоредне употребе са акузативом и локативом, односно с акузативом и инструменталом, анализирати на крају овог поглавља.

1. *Кроз, низ, уз с акузативом*

а) Предлог *кроз*, који се неријетко јавља и у варијанти *проз*, добро је заступљен у језику Николе I, као што је у Његошевом језику, а за разлику од језика владике Данила и Петра I¹⁰⁹². Означава да се кретање одвија између дјелова неког појма или с једне на другу страну истог појма с именом у акузативу:

Послѣ смо сишли *прозъ Стамболъ* П1,23, *Проз Бериславце* путем ћени проћи БЦ71, Тамо се амо *проз поља мота* БЦ107, А барјаци ето наши/ Весело се *кроза* њ вију! БЦ266, Па *кроз шуме и планине*/ Лута, као зв'јер манити ПВ169, И *кроз ваздух и облаке*/ Твој нек с' ори слатки јек СП17, Па се мучи *кроз одају* СП30, Гази вранац *кроз вихоре* СП44, Отолен смо продужили путовање *кроз Италију* МЗ,1, *Проз ваше очи* трагови вире БЦ31, Видје *кроз дим* од пушака,/ Како Данил свети брата! СП23...

Предлог *кроз* у временском значењу долази само с акузативом множине именице *вијек*, што је забиљежено и у језику појединих Николиних савременика¹⁰⁹³:

А у младе Црногорке/ И њихове њежне груди/ Љубав к роду *кроз вјекове*/ Нек Даничин примјер буди! БЦ288, Без обзира на заслуге,/ *Кроз вјекове* добивене ПВ164.

б) Предлог *низ* означава кретање од горње према доњој страни појма с именом у акузативу, као и у савременом књижевном језику¹⁰⁹⁴:

бисте ме бацили *низ ови прозор* ПЗ,14, И спушта се *низ главице* БЦ14, Па лагано *низ Стубицу*/ Подгорици да ували БЦ245, Баци те их на Козаке,/ Кои слазе *низ Карпате* Пј45, А *низ чело* испод капе/ Велики је зној ми фрца Пј44, *Низ Оранске стране* хита Х51, *Низ главицу* окренуо Х61, Другом опет *низ образе*/ Савије се перчин густе... Х63, А дуг чибук далеко је/ *Низ одају* опружио... Х67, Испод којих бисер сипа/ *Низ чаробно своје лице*... Х70, *Низ његове дијонице*/ Најаха му враг и пака ПВ16, Када војска Дели-баше/ Подави се *низ Рзачу* НК16, Опет ме је вила занијела/ *Низ лијепу зетску бановину* КАЗ...

¹⁰⁹² Д. Вушовић, *Прилози*, 54; А. Младеновић, *Данило*, 170; Б. Остојић, *Петар I*, 218.

¹⁰⁹³ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 236.

¹⁰⁹⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 404.

в) Предлог *уз* означава кретање од доње стране према горњој страни појма с именом у акузативу, такође као у данашњем књижевном језику¹⁰⁹⁵:

и мало яхао *уз поток и долину* звану Сладке воде П1,3, Кад царски коњи *уз Балкан* трче БЦ1190, Припа сам се *уз планине* Пј44, Те Перишу и Никшиће/ *Уз Пјешивце* отправише Х40...

Овај предлог у језику Николе I често означава да се неко или нешто налази у непосредној близини појма с именом у акузативу, мада такво значење ове предлошко-падежне везе није карактеристично за данашњи књижевни језик¹⁰⁹⁶:

Душа му се веселила/ *Уз пријестол* вишњег Бога! БЦ286, А дјечи им *уз бешике*/ Мајке поју пјесме старе ПА5, А он спава *уз мјешину*! ПВ174...

У следећим примјерима над просторним преовладава нијанса социјативног значења, с тим што је појам пратилац или саучесник у некој радњи неравноправан у односу на појам означен акузативом, што се среће и у језику Николиних савременика и у црногорским говорима¹⁰⁹⁷:

Благо вама тамо доле/ У Србију код Путника/ И свијема што радите/ *Уз свијетлог насљедника* Пј45,2, Те дозива честитога/ Он Пешића полковника/ *Узањ* муке кои мучи/ Једног правога паћеника Пј45, Који се *уз' те и Ђура* бише БЦ140, *Уз сокола* лети сврака,/ А *уз лафа* мачка ије БЦ141, Не, ал' ја бих сад радија/ *Уз Ивана* да војује! КА9, *Уз тебе* ћу свуд одити КА53, Али ти је дужност била/ Са народом патит муке,/ Па *уз нашег господара*/ У крв с браћом прати руке КА79, *Уз њих* иду два пристава Х42, па *уза ме* сви млађи Црногорци КР11...

Ексцерпирали смо један примјер у којем се *уз + акузатив* налази у служби означавања мјеста завршетка кретања: да ми дозволи доћи *уз њега* Пс19,2, гдје би се данас најприје употребила синтагма *код + генитив* или, евентуално, датив с предлогом *к*.

¹⁰⁹⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 404.

¹⁰⁹⁶ М. Ивић истиче да у данашњем књижевном језику за везу *уз + акузатив* уопште није карактеристично значење *налазити се поред нечега*. Значење *поред, крај* не обиљежава се акузативом с предлогом *уз* чак ни у финалној ситуацији, закључује М. Ивић (М. Ивић, *Месни падежи*, 153).

¹⁰⁹⁷ Исп. са сличним примјерима у Поповићевом и Љубишином језику (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 213), као и у ровачком говору (М. Пижурица, *Ровца*, 159).

2. *За* + акузатив

а) У вези с просторним значењима, предлог *за* с акузативом најчешће означава правац кретања према појму чије је име у акузативу¹⁰⁹⁸, мјесто завршетка кретања, или, ређе, мјесто иза истог појма:

да самном продужи путъ *за Москву* Пс10,1, Ти у велики добри час полазиш данас *за Њемачку* на науку Пс12,1, ти пође *за Бар* а ја *за Цетиње* Пс16,1; д'ако у толико дође већ глас да се може кренути *за границу* ПЗ,1, Но неках одма стера/ Са висова *за планине* Пј45, И мало се задоцнило,/ Ил' *за облак* посакрило ПВ145; Онамо, онамо!.. *за брда она!* Говоре, да је разорен двор СП23...

б) Овом синтагмом означава се узрок радњи представљених глаголима који означавају захваљивање, награђивање, кажњавање или испољавање неког осјећања:

И *за дружбу* под оружјем/ Лијепо им захвалио БЦ4, У славу ћу *за те даре!* Из деснице Светог Бога/ Подигнут му данас фалу Пј10, Ех, сад фала, мили оче!/ *За хришћанска твоја чувства!* И *ријечи* које твоја/ Изрекоше сада уста. КА78, Та су добра Дечанскијем/ Још праједу моме дата/ *За услуге учињене!* И *за вјерност* даровата КА16, *За убиство* рођенога/ Оца свога грјех га стиже Пј37, Ја а српски самном народ/ Већ исписмо срчбу Бога/ *За грехове почињене!* *За поганства за неслогу* Пј21,9, Да се граду освајачу/ *За напасти све* освете... ПВ74, Свако му се *за то* смије! Х23, Ка Гласинац, ил' Златибор,/ *За пашу* је то на гласу! Х29, Брижни били десет дана/ *За јуначку своју чету* Х55, Отачаству нашем Зети/ *За велику њену љубав!* Хоћах, богме, завиђети! БЦ43...

Предлошко-падежна синтагма *за* + акузатив у узрочном значењу фреквентна је у у појединим црногорским говорима¹⁰⁹⁹, језику Николиних претходника и савременика с црногорских простора¹¹⁰⁰, као и у језику новијих писаца, тако да М. Стевановић с правом сматра да се на основу једног необичног Вуковог примјера, који доиста дјелује архаично, не може спорити књижевни карактер овој узрочној конструкцији¹¹⁰¹.

в) Акузативна синтагма с предлогом *за* и у циљном значењу, као у узрочном, изузетно је фреквентна. У већини примјера, све што се врши ради постизања одређеног

¹⁰⁹⁸ М. Пешикан каже да су примјери типа *пошли за Куманово* доста чести али да најтипичнији објекти СК-Љ говора у овој позицији редовно употребљавају предлог у (М. Пешикан, СК-Љ, 191).

¹⁰⁹⁹ М. Пижурица, *Ровца*, 160; М. Станић, *Ускоци II*, 75.

¹¹⁰⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 219; М. Стевановић, *Речник I*, 220. Док В. Поповић врло често употребљава *за* + акузатив у узрочном значењу, Љубиша то чини само спорадично (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 201).

¹¹⁰¹ М. Стевановић, *Вуково дело*, 124; *Савремени II*, 433.

циља истовремено је и намијењено томе циљу, „па је тешко одвајати циљ или намеру од намене“¹¹⁰²:

Успјешли, ствар *за коју* си дошао ријешити се повољно за тебе П3,19, Мре весело *за слободу* Х5, *За барјак* сам тридест пута/ Ризикава' погинути! Х22, Ни *за тебе*, ни *за земљу*,/ Не штедијеше никад главу! Х77, Али знаде умријети/ *За поштење и слободу* ПВ16, И опет се Богу моли/ *За јединство српско вруће!* ПВ17, *За обрану дома, вјере*,/ Погинути мило му је! ПВ177, Па ми Књаза не дворимо/ Ради једне коре хљеба:/ Него *за част и за славу/ И за име* перјаника; НК83, *За углед* правде твојега дома/ Треба у Жабљак да идеш одма БЦ180, А *за службу* Хајданину / Ходила је и момица Х42, Сви су пали *за поштење* СП35, да му се молиш јутром и вчером *за срећу, славу и величину* драге ти домовине и вјернога нам народа црногорскога Пс12,1, *За мегдан* се момче спрема СП32, „Све *за славу* Бога великога/ А *за здравље* Цара Русијскога/ И нашега Књаза Свијетлога“! КР1...

Нема примјера помјерања акузативне везе с предлогом *за* са значењем намјене у корист генитивне синтагме с истим предлогом, као што је забиљежено у једном дијелу црногорских говора¹¹⁰³ и у Његошевом језику¹¹⁰⁴. Овом се особином Никола I придружује већини старијих црногорских стваралаца¹¹⁰⁵.

г) Иста конструкција доста често има и значење замјене, што одговара ситуацији у Његошевом језику¹¹⁰⁶:

Живот би дао *за љубав моју* БЦ173, Па да нам добро *за добро* врате БЦ20, А бездушно прода би га/ *За коматић* сјутра злата Пј32, Видиш, д'јете! Ја те не бих/ Ни *за једно благо* дао! Х78, Земљу, цара, породицу/ Бих *за тебе* оставио!... Х101, Кад прегне човјек жив да погине/ *За род и вјеру, за цијел свету*,/ *За круну, славу, нам преотету*... БЦ49, *За слободу* што би дала? Х74...

д) Предлошко-падежна веза *за* + акузатив нешто чешће од инструментала допуњује групу семикопулативних глагола: *прогласити, именовати, стављати и хтјети*:

¹¹⁰² М. Стевановић, *Савремени II*, 431.

¹¹⁰³ Ова појава је регистрована у СК-Љ говорима а упадљиво је раширена у говорима околине Колашина (М. Пешикан, *СК-Љ*, 191; М. Пижурица, *Колашин*, 187, 188). За њу зна и ускочки говор (М. Станић, *Ускоци II*, 74), док је у црмничком говору непозната (Б. Милетић, *Црмница*, 525).

¹¹⁰⁴ Д. Вушовић, *Прилози*, 49, 50.

¹¹⁰⁵ Б. Остојић, *Петар I*, 218; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 200.

¹¹⁰⁶ М. Стевановић, *Речник I*, 219, 220.

А они га за свог Цара/ Из харности прогласише; ПВ97, По којој сам именован/
За врховног поглавара ПВ150, И Уроша прогласила/ За српскога Господара:
ПВ153, Па ти сина, Књаза Мирка,/ Ставља за твог командира НК49, И хоће ме
за идола/ И за глумца и за брата Пј26, А ова земља за вођу хоће/ Онога који,
онога што ће/ Парати муку што народ пара БЦ24...

Глагол *цијенити* допуњује само синтагма *за + акузатив*: Цијеним вазда за
властелина/ И за јунака пуна врлина БЦ33. Иста конструкција алтернира са
конструкцијом *на + акузатив* у допунској функцији глагола *мислити*, што је
забиљежено у језику још неких старијих црногорских писаца¹¹⁰⁷:

да немислишъ за мене но мисли за твой поса Пс2, ја знам да добра Књагиња
вазда за нас мисли ПЗ,8, нетреба сад мислити за гаранцију километричку ПЗ,17,
не мисли за то БЦ170, Ја за све то не мислим КР11...

Алтернира и са везом *о + локатив* и слободним акузативом као објекатска
допуна глаголима говорења, те глаголима *питати*, *знати* и *чути*, као у језику још
неких старих црногорских писаца¹¹⁰⁸:

...да кадар није/ Говорит' за ме ријечи злије' БЦ33, Започеше говорити/ За ускоке
свакојако Х17, Но причај штогод за Кастриота! БЦ142, Причај што год за
војводу БЦ240, Причај што год из прошлости,/ За хероје, за јунаке ПВ28, Казаће
ни за манити/ Низ „Орлево“ скок Турака, ПВ65, И били му казивали/ За
Сјеничко здравља стање Х96, ... ти за диобу/ Не збори, чоче БЦ23, те би се
зборило данас за мене као за Крстињу Мојашеву КР77, Што велиш за несрећну
Милку КР49, питали ме пуно за Мирка и Лили ПЗ,7, Па за сваког жељно пита
Х33, А што питаш за Фатиму жену? КА85, А Периша са носила/ За Хајдану
младу пита Х51, распитивао ме најпријед за тебе ПЗ,7, пак ће он за њих знати
ПЗ,21, Цура чула у родбини/ За просидбу Лакешића СП27, Зар си чула – ил'
нагађеш – / За велике моје јаде КА13...

3. На + акузатив

а) Акузатив с предлогом *на* у језику Николе I чест је у узрочном зачењу, али је у
значењу намјере и циља врло риједак. Овом синтагмом могу бити обиљежени узроци
различитих врста. Ту су они који покрећу глаголску радњу и који је блокирају, затим

¹¹⁰⁷ Д. Вушовић, *Прилози*, 55; Б. Остојић, *Даковић*, 163.

¹¹⁰⁸ Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 219; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 200; Б. Остојић, *Даковић*, 163. Исп. и у
говорима: М. Станић, *Ускоци II*, 74.

они што изазивају неко осјећање у појму – субјекту радње, које може бити и захвалност, па је ова синтагма синонимична акузативу с предлогом *за*, или чуђење, те се може говорити о синонимичности ове синтагме с дативом. Међутим, у свим примјерима ријеч је о апстрактном појму као узрочнику, тј. некој радњи, њеном резултату или, пак, некој особини. Примјери:

Главари су/ *На твој позив* окупљени... БЦ225, Ил' се срдѣш, усовнице,/ *На године и на љета* ПВ3, Час се срчи *на Русију* ПВ19, На њега се Бог расрди ПВ33, Па да пашчад не подражи,/ *Повезану крај конака*,/ *На глас* којих узбун би се/ Произвео код момака... Х59, ...*на молбу моју* Блаженопочивши цар Александар Освободиоц примио се бити... МЗ,1, *На здравицу страшну ову*/ Најсмјелиј би зан'јемѣио ПВ186, А Симо се ијеђаше/ *На поступак његов худи*! Х30, *На слободу* теби хвала! Х107, Па *на патње* родне браће/ Ни уздахнут он не смије! КА12, Јесте ли се снемириле/ *На глас овај непознани* СП22, И немој се зачудити/ *На гласове* пјесме ове СП52, А могу ли не уздахнут/ *На браће ми удес худи?* СП54, Грехота је не уздахнут'/ *На очито зло човјека*; СП92...

б) Са значењем циља, акузативна синтагма с предлогом *на* јавља се врло ријетко: Ће нападох причу из прошлости/ *На забаву* Мирку, драгом сину КА3.

в) Употреба предлога *на* с акузативом у функцији означавања временске напоредности у једном дијелу примјера одговара савременој књижевнојезичкој норми:

... огрни се *на вријеме* Пс12,9, *напад* на Скадар ријешили смо за 21. новембар *на свето Ваведеније* Пс16,1, *На мратинске ове дане*,/ Када с горе лишће пада ПВ14, Да ми дођеш *на прољеће* ПВ62...

Међутим, ексцерпирали смо и неколика примјера у којима употреба ове синтагме дјелује архаично¹¹⁰⁹:

На уру по подне бјесмо се окупили ПЗ,18, *На ови час* трчи код Столипина ПЗ,19, Ми смо *на сва времена* захвални Великој Русси Г5...

Прецизно вријеме се чешће означава предлогом *на* испред бројне конструкције него предлогом у као у савременом језику, што одговара Његошевом језику¹¹¹⁰:

Кренули смо сјутри дан 24 за овамо *на 8.у. и 40 минута* ПЗ,5, До 11 ура примао сам по ђе кога а *на 11* дошао је Г. Изволски ПЗ,14, Посље подна *на двије уре* дође Мике код мене ПЗ,19, *На 2 уре* по поноћи дигла га је из сна ова... Мп50; у *једанајест ура* ПЗ,13.

¹¹⁰⁹ Исп. са примјерима у Његошевом језику (М. Стевановић, *Речник I*, 466).

¹¹¹⁰ М. Стевановић, *Речник I*, 466.

г) Иста конструкција долази као допуна глаголу *мислити*¹¹¹¹ и његовим префиксалним дериватима *помислити* и *промислити*:

мислио самъ *на Константина и она времена* П1,19, *Кад на судбу мислим пуну* СП153; *Па кад помислим сад на судбину* БЦ158, *Тешко ми је помислити, друго./ На земање* јада и невоље КА7, *Ја кад гледам с горе у језеро./ Ја на моју помишља* *Милицу* КА34, *Да ли ћемо помислити/ На усовност* судбе ове ПВ68, *да ће те исцрпјети пријед сва дипломатска сретства и здрело промислити на све последице* Т5.

Спорадично се јавља и као допуна глаголу *писати*:

Књигу *на оца писа Перуна* БЦ129, *Везир књиге расписао/ На босанске капетане* Х82. Исп. и примјер: Он даде налог *на првог паишу/* Да мене пусти мом завичају БЦ177.

4. По + акузатив

У језику Николе I конструкција *по + акузатив* повремено долази у начинском значењу:

Није доста било да ме је Цар дочекао на Стацији него је *по сваки начин* хтио да ме опет на њој допрати ПЗ,7, да мора *по сваки начин* продријети преко Планинице Мп17.

Ова архаична особина присутна је у језику још неких старијих писаца, али као у нашем корпусу, са малим бројем примјера¹¹¹². Није уобичајена у савременом књижевном језику¹¹¹³.

5. У + акузатив

а) Од свих предлошко-падежних конструкција за означавање временске напоредности са вршењем глаголске радње у језику Николе I изразито је фреквентна акузативна синтагма с предлогом *у*, док је код појединих Николиних савременика врло ријетка¹¹¹⁴:

да у уторник ... будемо на границу ПЗ,3, *Што сам са Царем говорио у оно кратко вријеме* ПЗ,10, *А сјутри дан у свануће/* Нов брзојав он отвара Пј45, *У*

¹¹¹¹ Вук Караџић и Марко Миљанов немају уз глагол *мислити* допуну у виду акузатива с предлогом *на* (Ж. Станојичић, *Гл. рекација у Вуковом језику*, 41; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 200).

¹¹¹² М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 208, 209; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 253. М. Стевановић у Његошевом језику биљежи примјере исте ове синтагме коју смо ми ексцерпирани из Николиног језика (М. Стевановић, *Речник II*, 41).

¹¹¹³ М. Стевановић, *Савремени II*, 419, 420.

¹¹¹⁴ У Љубишином језику конструкција *у + акузатив* само се спорадично јавља с временским значењем (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 210).

добри час иди сине БЦ46, Иву ћу, Ђорђу у зору гракнут' БЦ122, У мрак први нек су спрсмне лађе КА29, Један другог, а бег свијех/ У исти мах погледаше Х40, Знадеш јесен у прољеће/ Измијенит' у природи! Х78, Па у саму б'јелу зору,/ Да су спремни, сви усташе Х91, Абенсераж сваки несташ/ У тај кратки ток времена ПА10, Призивних те, б'јела вило,/ У час ови непогоде ПВ14, Но га жалост веља чека/ У његове старе дане ПВ135, У мој земан много и много се више ратовало но сада КР16, Ја неће око педесет тамо у јесен КР67, Као један војнички логор изгледала је Црна Гора у те дане Мп30а)...

б) Ова предлошко-падежна синтагма врло ријетко има значење намјене, које није карактеристично ни за савремени књижевни језик¹¹¹⁵: Од те воде каблом зафатимо,/ Па у здравље Царево испимо,/ И обрану скадарскога града! КА75.

6. О + акузатив

Конструкција *о + акузатив* у језику Николе I врло ријетко има значење узрока и циља онога што се казује управним глаголом, јер је замјењује много фреквентнија генитивна конструкција *око + генитив* (в. т. бр. 102. Б. 21):

Грабише се измјенице/ О наслѣдство Бодиново ПВ98, Грабише се сви тројица/ Један другом о државе БЦ51, Она ће с' о нас сва раздробити БЦ191...

7. Над и пред с акузативом

а) У следећим реченицама немамо примјере акузатива компаративног карактера, већ раширене особине губљења осјећаја за разлику између акузативног и инструменталног облика у поредбеној функцији с предлогом *над*, која се среће и у савременом књижевном језику¹¹¹⁶:

Да смо народ *над* народе,/ Душмани нам то признају! Х28, Вјера наша најбоља је,/ *Над* све друге испов'јести/ Као сунце она сјаје! Х27.

б) Конструкција *пред + акузатив* има функцију временске одредбе са значењем непосредне антериорности:

Синоћ *пред* вече дошао је Хусеин Паша и Бедри Бег П1,29, Но у наш логор *пред* зору дођи БЦ105, Ал га туга *пред* повратак/ Стиже једна предубока!

¹¹¹⁵ Конструкцију *у + акузатив* у значењу намјене или циља М. Стевановић није евидентирао (М. Стевановић, *Савремени II*, 414–417).

¹¹¹⁶ М. Стевановић, *Савремени II*, 424. Исп. М. Пижурица, *Ровца*, 162.

ПВ129, и да ће се видјети голим оком на три дана *пред Илџин-дан* КР87, као што је то чињела *пред рат* г. 1861. Мп43а...

8. *Мимо* + акузатив

Предлог *мимо* с акузативом иде само у компаративној функцији па и тада ријетко, што углавном одговара стању у језику старијих црногорских писаца¹¹¹⁷: *Мимо друге кадилуке*,/ Имала си сто фермана НК46, Ама имах жену *мимо друге*! КР17.

9. *С* + акузатив

Језику Николе I, као и језику Вука Карацића и старије црногорске књижевности, својствена је употреба акузатива с предлогом *с* у изразима *с ову страну* и *с ону страну*¹¹¹⁸, који су забиљежени и у појединим црногорским говорима¹¹¹⁹:

наилџпше ми се учинило *с' ову страну* Рибнице Пс9,1, *С ону страну* хумског блата/ *С* великом се војском клади БЦ241, Да ми лијес ђе нахрани/ Гладног вука ил гаврана/ *С ону страну* Качаника ПВ102...

Међутим, Никола I у оваквим конструкцијама употребљава и генитив с истим предлогом, гдје су, у ствари, ова два падежа синонимична: *С Вукашином с ове стране*! У дивље се бјегство дао ПВ169.

105. ИНСТРУМЕНТАЛ

А. Инструментал без предлога

1. Као у савременом књижевном језику, и у језику Николе I средство је скоро увијек означено инструменталом. Међутим, велика је разлика у односу на савремени књижевни језик што Никола I у његовом означавању употребљава, поред слободног инструментала, и инструментал с предлогом *с*, односно социјатив. Ова дијалекатска црта, присутна у свим црногорским¹¹²⁰, али и у другим штокавским говорима¹¹²¹, нашла је своје мјесто и у језику осталих писаца старије епохе, не само из Црне Горе него и из

¹¹¹⁷ У поредбеној функцији Петар II и В. Поповић употребљавају само конструкцију *мимо* + акузатив, док се у Љубишином језику у истој функцији овај предлог слаже и са генитивом (М. Стевановић, *Речник I*, 438; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 203).

¹¹¹⁸ М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 213; М. Стевановић, *Вуково дело*, 113.

¹¹¹⁹ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 117. У Црмници Б. Милетић биљежи: *с ову/ону банду* (Б. Милетић, *Црмница*, 526).

¹¹²⁰ М. Пешикан, *СК-Љ*, 189; Б. Милетић, *Црмница*, 527, 528; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 108; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 300; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 119; Д. Вушовић, *Диалекат*, 67; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 83; М. Пижурица, *Колашин*, 187; *Ровца*, 169.

¹¹²¹ Процес замјене инструментала оруђника социјативом захватио је, поред црногорских, посавске, војвођанске и косовско-ресавске говоре (М. Ивић, *Инструментал*, 227, 228).

Војводине¹¹²². Тенденција ширења инструменталне конструкције с предлогом *с* на рачун слободног, правог инструментала карактеристична је не само за српски већ и за остале словенске језике још из времена општесловенске заједнице¹¹²³.

а) У језику Николе I средство је у много већем броју примјера обиљежено слободним инструменталом, мада смо регистровали и поприличан број примјера с конструкцијом *с + инструментал* у овој функцији. На основу обимног материјала видимо да у означавању дијела тијела, тј. интегралног дијела субјекта као средства Никола I редовно користи слободни инструментал¹¹²⁴, а тако је и у СК-Љ говорима¹¹²⁵:

Главом и оком теке упитах Митра имали што ПЗ,18, Но слабо виђу *злијем очима* БЦ135, Затиска рану *дланом* БЦ159, *Зубима* сам мајку клао БЦ239, Па је *шапом* Мараш-пашу/ Ка јелена ухфатио Пј37, На то везир *главом* махну Х13, *Кобним оком* све запалиш! Х78, *Врхом* косе очи брише Х74, И погледа *враним оком* КА15, Знам да мајци *ручицама* тражи КА34, коље прст *зубима* КА35, ... милујућ му/ *Десном руком* бујну гриву НП4, зекан вришти,/ *Ногом* копа НП16, Веле, да је *својом руком*/ Михајила погубио! ПВ133, Ако женску папучицу/ *Мушком ногом* не погази ПВ136...

У примјерима: Окитићу град ја вама/ *Црногорским или брдским/ Јуначкијем са главама!* Х39, Колико су Никшићи се/ *Са главама* посилили Х55, средство представљају туђе главе које нијесу интегрални дио ни субјекта ни објекта, и у том случају, као што видимо из примјера, Никола I употребљавајући социјатив одступа од савремене књижевнोजезичке норме.

б) У случају предмета као средства којим се врши радња, Никола I употребљава обје инструменталне конструкције, али слободну чешће:

– ...та писма која/ *Копљем* прошива манитост твоја БЦ21, Покријева *оним убрусом* Даницу БЦ137, и войнички *сабљомъ* поздрави П1,24, рекох да ми се пријети *и бомбама и другим уништавајућим средствима* ПЗ,23, Уписани члан у Закон/ *Убилачким врхом* ножа Пј39, Звони *звонцем* КА25, Ти момчићу код бунара тамо,/ *Каблом* воде завати ми мало! КА70, И дивне им конце газе/

¹¹²² Б. Остојић, *Петар I*, 222, 223; Д. Вушовић, *Прилози*, 58; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 219; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 257; Љ. Суботић, *Хаџић*, 179; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 245; Н. Купа, *Dositej*, 198.

¹¹²³ М. Ивић сматра да је страни утицај о ком се у овом случају најчешће говори само убрзао већ започети и постојећи процес (М. Ивић, *Инструментал*, 234).

¹¹²⁴ Овај спроводнички инструментал најјаче се опире морфолошком изједначавању социјатива и оруђника, јер је ту најтјешња веза између субјекта и средства (М. Ивић, *Инструментал*, 229).

¹¹²⁵ М. Пешикан каже: „само мислим да се у овом значењу предлог неће употребити уз именицу која значи део тела“ (М. Пешикан, *СК-Љ*, 189).

Горитачкијем опанцима Х21, *Ножем* махну Мехмед Груда Х49, Стијене су испод града/.../ *Маховином и бриганом*/ Све готово обавите... Х58, Па се *круном* праотаца/ И *порфиром* Краљ окити; ПВ137, помозите *ралом, мотиком, паром* самораници и сирочету КР8, Сви су се момци црногорски повеселили *овијем новијем пушкама репетиркама* КР146...;

– Отаре чело *са оним писмом* БЦ202, Хоће жене *с писмом* да се свете КА32, Колико не, бисмо *са сабљама*/ Тврди Скадар Цару очували! КА64, Па ђемови, узенђије,/ *Са бисером* искићени ПА9, Раширене земљи међе/ *Са том сабљом* урезава; ПВ56, *Са ужетом* од кострети,/ Мјесто златног свог појаса,/ По кошуљи од струње се/ Омотаје око стаса! ПВ123, Годићу га *са топузом*; ПВ190...

в) Напоредну употребу инструментала без предлога и с предлогом *с* имамо кад је у питању материја као средство намијењено вршењу радње:

– ...па ме угостио *кафом лимунадом и слаткијем* П1,23, Но је жеђу грла свога/ Само *вином* бан гасио БЦ21, Ту ћеш је *водом* мало умити БЦ131, Да в' орошен *сузом* в'јенац ПВ159, Зачињене *чистом машићу*/ И *мирисом* разних трава Х20, Вина пили из тасова/ Извезених *златном жицом* Х21, Романијо, вила постојбино!/ Што *облаком* замотајеш главу Х92...;

– И *са водом* испод смета/ Руке сквасим и оперем Пј44, И зали га *са сузама* Пј8, Ће је крава пророка Аврама/ *Са млијеком* наранила сама/ Бедујина педесет хиљада! КА69, А мајка ме умивала/ *Са јамужом*, да сам бјела... Х75, И да мало надахнеш ме/ *Са мирисом* твоје душе ПВ15...

г) И апстрактан појам може бити средство којим се врши радња, мада је при том скоро увијек присутно и значење начина. И у овом случају Никола I напореда употребљава инструментал без предлога и с предлогом *с*:

– Она из пакла само она/ Извади ме *неком моћи* Пј12, Небрат тебе *битком* нуди БЦ231, А Хајдина зачиња га/ *Својом пјесмом и дражести*: Х45, Па да *јеком* моје лире/ Разажђенем ове тмуше! ПВ15...;

– ...и *с' сднісмъ лістимъ* ме *словомъ* поздравио П1,23, Те то лако отрујете/ *Са насањем и са јадом* Пј48, Те ти ови живот нови/ *Са горчилом* само трују КА20, Пук *са пјесмом* заговарај ПВ11, Мишљах *с гласом тајанственим*/ Да ме р'јека натраг зове КА18...

д) Неријетко се дешава да Никола I у истом стиху употрејеби инструментал средства и с предлогом и без њега. У скоро сваком примјеру предлог има форму *с*

непостојаним *а*, што значи да је пјесник њиме обезбиједио потребан слог за одговарајући метар:

А што Леш се опасива/ *Плавим морем и са Дрином* КА37, *Ливадама* одјело се/ И *са воћком* свакојаком Х95, Пјесмом град се/ Не осваја,/ Но *оружјем/ И са силом!* ПВ69, Куд' ли нећу христијанство/ *Крвљу* облит и *са сузом!* ПВ190, Па *тим прахом и са звожђем/* Нечувени отпор дасмо НК40, *Оловом* се и *са звожђем/* Слава бере... СП111, *С филцима* од мерцана/ Наздрављали *шљивовицом* Х21...

ђ) У служби означавања превозног средства, поред акузатива и локатива с предлогом *у*, имамо слободни инструментал: ...вратилисмо се *особитим влаком* ПЗ,13.

У примјеру: Дође ли р'јечи, *коњем* је броди/ Сретне ли срну, *коњем* је јури БЦ96, данас би се прије употребила конструкција *па + локатив*.

е) Из пјесничког дијела истраживачког корпуса ексцерпирали смо доста примјера у којима су предикат и средство истог коријена, па би се овдје могло говорити о унутрашњем средству¹¹²⁶:

Клеветом га *клеветају* Пј47, *А уздисах уздасима* Пј44, *Једна срна доскочила/ Њезинијем скоком* лако Пј44, *Којим тајним крачу кроком?...*/ Час долећу *лаким летом,*/ Час *доскоче* лакшим *скоком* ПВ45, *А заносом занесем се* ПВ67, *Пун освете летом лети!* ПВ125, *Са краљевском круном круни/ Он Уроша свога сина* ПВ142, *А његови хитри коњи/ Вриском вриште,* отржу се; ПВ146, *Причешћем се причешћују* ПВ178, *Бише плачем проплакали* ПВ197, *Веслом весли* НК64, *Орловском смо тешком глађу/ Под Осмином гладовали;* НК66, *Ваљан хат му фрком фрчи;* НПЗ, *Чудом ће се зачудити* СП112...

2. Име појма као средства за заклињање сасвим логично стоји у слободном инструменталу, при чему допуњује глаголе типа *клети се, заклињати се, кумити* и сл.

...па вас кумим *Богом свемогућим и свијема свецима* Пс18, *Кунем ти се Богом*

ПЗ,21, *куним те славом/ Твојега дома, Марином храном!* БЦ159...

Међутим, забиљежили смо и инструментал с предлогом *са* у овој функцији, очигледно ради стиха¹¹²⁷: *Кад ме закле са поштењем/ И са милом Црном Гором* НП15, исто као и

¹¹²⁶ Ова врста инструментала, која се назива таутолошком, у свом исконском значењу, идентичном значењу глагола, некада је била веома распрострањена у словенским језицима, а данас се очувала у употреби с одредбом, нпр. *корачати лаким кораком*. У првобитном значењу, осим у нашем, јавља се у руском и украјинском језику (*Творительный*, 117–121).

¹¹²⁷ Петар I име појма којим се заклиње употребљава увијек у инструменталу без предлога, а Љубиша и Поповић понескад и у инструменталу с предлогом *с(а)* (Б. Остојић, *Петар I*, 221; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 218).

у примјеру: *Кунем ти се њишим прахом,/ И образом и оружјем/ И потоњим са уздахом* ПА60, гдје имамо три примјера слободног инструментала а четврти је са предлогом.

3. Слободни инструментал којим се означава свјесни вршилац радње у пасивним реченицама риједак је и у старијој фази српскохрватског језика¹¹²⁸. Наводећи неколика примјера која је нашао само у Његошевом језику, М. Стевановић с правом закључује да је ова појава утицај руског језика, будући да није својствена ни народном језику, ни књижевном српскохрватском језику из старијих периода¹¹²⁹. Према томе, следећи примјери ексцерпирани из језика Николе I, који су доста бројни, не могу бити друкчије објашњени него као утицај руског језика и старијег црногорског књижевног наслеђа¹¹³⁰:

...има у комшилуку моме една стара кула саграђена *Султаномъ Баязитомъ* П1,1, Зданија су саграђена едниємъ и добриємъ за њихъ *Султаном Азизом* П1,30, Ако је Србија изненада нападнута *непријатељем* Г2,2, Заборављен *косом* смрти Пј11, Ја, *тазбином* му и њиме гоњен БЦ145, Погледај, они стрми бедеми/ Изнад ње *Богом* су изведени БЦ146, Ко црногорству не био вјеран,/ *Богом и људма* свуд био ћеран! БЦ161, Та су добра *Дечанскијем*/ Још праћеду моме дата/ За услуге учињене/ И за вјерност даровата КА16, Крв данашња да је *Богом* проста КА38, И *самтијем Богом* наређено КА50, Чим си тако *небом* одабрана КА56, Те у народ – оцем скупљен –... ПВ117, *Самом злицом и јунаком/ Къаз-Данилом* насељено! НК47, Народ жупски устао је/ *Миом* заведен на устанку НК52, Погажен *коњ'ма* кликује Југ: СП24, Као рају да је *земљом*/ То дијете преотето БЦ88, *Псом и влахом* вода отрована,/ Да окуси, вјерног она трује КА75, Ко прогутан *земљом* да је; ПС4, јер су она још од времена Петра Великог *Владиком Данилом* у аманет предата... Мп26...

4. Иако је половином прошлог вијека за савремени српскохрватски језик констатовано да се „катеорија инструментала „узрока“ налази у пуном пропадању“¹¹³¹, у нашем језичком корпусу она спада у најфреквентније. Обично је у овој конструкцији име каквог апстрактног појма, радње или особине, околности и сасвим ријетко предмета и бића, које се јавља као одредба или допуна:

¹¹²⁸ Наравно, од овог треба одвојити примјере у којима је инструменталом обиљежено име појма као неспјесног изазивача процеса означеног адскватним глаголом. Такви примјери су обични и у старијем и савременом књижевном језику (М. Стевановић, *Савремени II*, 444, 445).

¹¹²⁹ М. Стевановић, *Савремени II*, 444. Исп. и: М. Ивић, *Инструментал*, 71, 72.

¹¹³⁰ Осим у Његошевом, ова појава је заступљена и у језику Петра I (Д. Вушовић, *Прилози*, 56; Б. Остојић, *Петар I*, 222).

¹¹³¹ М. Ивић, *Инструментал*, 98.

Чаровитом њином моћи/ Књагињино ја се надам/ На боље ће здравље поћи Пј8,
Којом чари грешни свијет/ За мене се небом створи Пј11, да си нешто мало
болестан. Ако си *твојом кривицом и нечувањем ...* Пс20, *Међусобном свађом*
савезници сарањују на свагда савез који их је јаким чинио Т4, *Силом околности и*
недаћом наших обије бише принуђене... Г1,1, ... Па уморен *силним радом* ПВ116,
Ал' *упливом* младе жене/ И пунице *наговором*,/ Краљ Милутин хоће сина/ Да
наждене свога зором ПВ127, *Радом* су се и *вјештином*/ Дубровчани прославили!
ПВ141, А с поља га напануо,/ *Наговором* опет Рима,/ Краљ Маџарски Лудвик
ПВ154, ...срце наше/ *Домољубљем* вазда вруће БЦ6, Од вазда нам је Дубровник
дика,/ *Богатством својим* залога скупа,/ *Мудрошћу* глава српскога трупа БЦ16, И
завишћу ужди му се/ Кад и када врућа крвца ПВ16, Ти се *слогом* изговараш
ПВ61, Подвига је било дивни',/ *Величеством* да зачуде: ПВ72, И *срамотом* да т'
укопа!... ПВ88, Он подиже храм велики/ И *љепотом* на глас свуда! ПВ137, Град
Оногшт на гласу је/ *Гостопримством* својим био: СП109, Почем видиш, у
рукама/ Мојима си *судбом* пала! Х74, Боже драги, *каквом судбом*/ Поскита се
свијет они? НП8, *Глађу* нико сад не страда... СП117, *Отетом* се *круном* није/
Дуго Жура поносио! ПВ163, Племенита кућа има:/ Проглашена *јунацима*,/
Војводама и људима! Х41, Земљо света, *чудесима* славна КА69, Изломјене
борбом кости НК65, они су горјели *желем* да ударе на Колашин Мп46, да сте
сви планули *гњевом* Мп51...

Примјер: Гдје заљубљен *Клеопатром*/ Антоније поманита? НП10, дјелује
најнеобичније јер би се у савременом језику овдје једино нашао акузатив с предлогом у.

5. Слободни инструментал с циљним значењем у језику Николе I углавном је
ограничен на именицу *посао*, а тако је и у црногорским говорима¹¹³², као и у старијем и
у савременом књижевном језику¹¹³³. Појам који је означен као циљ истовремено и
узрокује глаголску радњу:

Скоро је био шиљан од цара/ *Послом* *некаквим* код Господара БЦ100, Отидох
неће по маломе Госпођину-дне на Цетиње *својијем послом* КР139, који је био
трговином у турску границу Мп40а.

¹¹³² М. Пижурица, *Ровца*, 167.

¹¹³³ В. М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 215; М. Стевановић, *Савремени II*, 446; Ж. Стапојчић,
Лазаревих I, 30.

6. У значењу *сами, без ичије помоћи* понекад долази инструментал повратне замјенице *себе*¹¹³⁴, што се среће и у црногорским говорима¹¹³⁵ и у језику појединих Петровића¹¹³⁶:

Па у муци покушаће/ *Собом самим* да се свети Пј47, Невоља не тад учила/ Те прах *собом* начињасмо НК40, И по нешто *собом* раде Х32.

7. Већ смо истакли да се предикативни инструментал употребљава напоредо са номинативом у допунској функцији семикопулативним глаголима (в. т. бр. 100).

а) Инструментал много ређе од номинатива има функцију допуњавања семикопулативног глагола *бити* (в. т. бр. 100):

Српкињом вазда ти овђе буди БЦ187, *Потегом* ће *страшном* бити/ Султановој царевини! БЦ210, У тој битци по што по то/ *Добитником*, Ђорђе, буди! БЦ231, А сироче је ли игда/ Још *предметом* било руге? СП52, Да стар *робом* бити неће СП68, ...примио се бити *Духовним оцем* мога мушкога првенчета М3,1, Да ти *вођом* будем тамо? ПА40, Ти – без којег Лотрек витез/ Би ми данас *зетом* био! ПА78...

б) Уз семикопулативни глагол *звати* као допуна у највећем броју примјера долази инструментал:

А она *сунцем* и мене зваше БЦ121, Док *Црногорком* будем се звала БЦ192, Кога ћеш *сином*, ког *издајницом*/ Зовнути, Књаже! БЦ222, Е ма *лудим* би се звао,/ Сад ко би је извадио! ПВ57, *Тихомилом* те се звао ПВ111, Што се *Црном Гором* зове Х4, И да с' оно *Лаством* зове Х29, Да Хајкуна вјереница/ Не зове се *мојом* више! С1125, У шали га *губом* зовем СП121, Роб рањени и пријатељ/ *Лотреком* се његов зваше ПА71, Тешко ми се *булом* звати КА10, Пиво! Пиво! – што те зову/ *Поточљивом, каловитом?*/ Кад ти с правом заслужујеш,/ Да се зовеш *гласовитом* НК45, и зашто ме зовеш и *кумом* неке путе КР65..

в) Предикативни инструментал доминира над номинативом уз глагол *називати*:

Браћом би вас тад назвали Х28, Ах, онакву може слугу/ Племић вазда назват' *другом*! Х95, Србе *браћом* називаше Х113,

али се јавља као једина допуна глаголу *називати*: То је грозно и помислит, Кнеже,/ Жене такве називат *женама* КА32.

¹¹³⁴ М. Ивић износи да ова архаична језичка црта говори о некадашњој употреби инструментала појмова-бића привидно спроводничке функције у српскохрватском језику (М. Ивић, *Инструментал*, 48).

¹¹³⁵ М. Пижурица, *Ровца*, 168.

¹¹³⁶ М. Стевановић, *Речник II*, 275.

г) Инструментал је врло чест и у служби допуне глаголу *остати*:

Хришћанима ви остајте,/ Ако вам је то милије Х28, *А вјернијем сином, слугом,*
Навијек ти бих остао! ПВ122, *Ал' бадава! дуб ће дубом,*/ И липа ће остат' липа!
Х24...

д) Готово подједнако са конструкцијом *за* + *акузатив* инструментал се употребљава у функцији допуне глаголима *прогласити, именовати, стављати, хтјети* (в. т. бр. 104), док глаголима *признавати* и *држати* долази као једина допуна:

– Наком оца, ја ћу тебе/ *Владаоцем* прогласити БЦ236, што се он прогласио
Књазом Мп10, да се на данашњи дан Црна Гора прогласи *Краљевином* Г9, да ће
бити именоват *послаником* КР607, Од сјевера *међом* ставља/ *Тѣ* ријеке њедро
плаво! ПВ139, Он ме хоће *великашем* Пј26...;

– А она њега признаје *братом* БЦ17, и ако је нијесу сви и формално признавали
независном државом Мп39а, *Те мањом те доморотком*/ Ја недржим него себе
Пј13...

ђ) Трајни глагол *владати* и почетно-свршени *завладати* у језику Николе I за
допуну, као у данашњем књижевном језику, најчешће имају слободни инструментал,
што се слаже са језиком његових претходника из породице Петровић¹¹³⁷:

Твојом данас *судбом*/ Цигла моја воља влада! Х51, Што ти вјечну младост даде/
Они који *св'јетом* влада! Х110, Те он мудро *српством* влада ПВ93, И *Србијом*
плијењеном/ Наста мудро он *владати* ПВ94, *Љетим д'јелом*/ Душаније/
Насилник ти/ *Силом* влада! ПВ107, А *Бугарском* Москов влада... СП78, Тешко
ли је *земљом* владат' СП98, *Њим* завлада и њим млати ПВ87, Кад *Србијом*
завладаше/ Немањићи ваши славни ПВ111, Затим *Босном* свом завлада ПВ115,
Десет љета испред пада/ *Дивотнога Цариграда,*/ *Китном нашој Подгорицом*/
Цар је Мехмед млад завлада' НК58...

е) Група глагола: *створити, начинити, направити, дати, наћи се, јавити се*
готово се увијек допуњује слободним инструменталом:

За мене се *небом* створи Пј11, Па кад камен може камен/ Да уништи, *прахом*
створи Х7, Свијет ови *бољим* ствара ! ПВ22, Што јој судбу *бољом* ствара ПА27,
Ствара ми га *правим чудовиштем*... В22, (поред: Кога *већег* још мрак ствара
ПА20), Скадар ћу *главним* начинит' *градом* БЦ114, Кад се Али паша Сточевић
учинио *господарем* у Херцеговини Мп6, да га учини *нашом* Мп21, *Робовима* вас

¹¹³⁷ Тако је и у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 221).

направих КА79, Ка' да су ме брда ваша/ *Робом* власти твојој дали! Х100, Но се наша без никога/ На кормилу српске лађе,/ И *шједоком жалоснијем...* ПВ154, И Јевропи устрашеној/ *Немилим се гостом* јавља! ПВ175, Да л је *жртвом* зликоваца/ Књаз лијепи гдје пануо? ПС4...

8. У језику Николе I употреба просекутивног инструментала је изузетно високе фреквенције и границе његове употребе шире су него у савременом књижевном језику.

а) Просекутивни инструментал означава мјесто обично велике површине које се прелази крстањем¹¹³⁸:

Па већ пољем и том гором/ Примицат' се пут Жабљака БЦ246, Лако, лако, на руке се/ И кољена *ст'јеном* вуче Х59, Да одлази... да долази.../ И опет се *плочом* креће... Х62, Еј, Бешире! Није право/ *Романијом* ићи мучки Х92, *Љешкопољем* сам језђаше НПЗ, И *тијеском* да газите/ Угријаним ка' на ватру НП9, Шетају се *ћилимима* Х21, *Обалама* тих ријека/ Шатори се пењу б'јели ПАЗ, Па ћемо се *оним крајем*/ Повратити до Медуна; ПВ65, Превеза' се *Блатом*, *Киrom* КА43, Па *Дунавом* пребродило,/ За Хрватом сустопице ПВ89...

б) Исто тако, означава да се радња која подразумејева одређено кретање врши у границама ширег појма означеног инструменталом, како је забиљежено и у црногорским говорима¹¹³⁹:

Када преста бојна магла/ Да се *нашом гором* вије БЦЗ, Када нам се *царвином*/ Јаничари разиграше БЦ6, Можда с Балшине круне варнице/ *Срцем* ти, *умом*, трепћу, Данице? БЦ27, И гледало да ли ће се/ Ђуле виђет *густом тмушом* Пј22, Већ ти никад пјеват нећу/ Ни мој глас се *гором* чути Пј8, Дуси лете невидовно,/ Као мирис *чистим зраком* ПВ45, И *свјетом* се прославио Пј37...

Као што је проф. Ж. Станојчић већ констатовао, и у нашем материјалу се потврђује да је просекутивни инструментал категорија „са највише потенцијалних синонимских односа“¹¹⁴⁰. Тако се у наведеним примјерима умјесто њега може наћи акузатив с предлозима *кроз*, *низ*, *уз* или локатив с предлогом *по*¹¹⁴¹.

¹¹³⁸ У науци је чешће сматрано да је просекутив сроднији социјативном него ужем инструменталном значењу. Од наших лингвиста, овом мишљењу се приклањао А. Белић а супротном М. Стевановић (М. Стевановић, *Савремени* II, 451).

¹¹³⁹ М. Пижурица, *Ровца*, 166, 167.

¹¹⁴⁰ Ж. Станојчић, *Андрић*, 121.

¹¹⁴¹ Говорећи о синонимским односима ових конструкција, М. Ивић истиче и разлике међу њима. Тако је за разлику од инструментала неодређеног карактера, акузатив падеж којим се прецизира начин на који се простор захвата кретањем, тј. одликује га одређеност. С друге стране, представа о границама одређеног простора условљава употребу локатива с предлогом *по* (М. Ивић, *Месни надежи*, 154).

У примјеру: Нска ти се Кучи рано/ *Сиљевицом* сви помоле! БЦ250, данас би се прије употребила синтагма *преко* + *генитив*, а у другом: па да *нашом земљом* уљеже обићујући Ком ПЗ.17. дошла би конструкција *у* + *акузатив*.

в) Обично мјесно значење, које није карактеристично за просекутивни инструментал у савременом књижевном језику¹¹⁴², имамо само у примјерима: Сједте, тако и *другом бандом!* КР72, Руке су ми њене свиле/ *Челом* в'јенац бојне славе! ПВ105, и уредио јаку одбрану *висовима* Мп20. Ријетки примјери исте врсте регистровани су и у Његошевом језику¹¹⁴³.

г) У језику Николе I налазимо један тип просекутивног инструментала својствен свим словенским, па и другим индоевропским језицима, а за који, како каже Милка Ивић, „савремени српскохрватски ... не зна, а из старијег језика“, додаје она, „нашла сам свега два примјера“ (један у језику чакавца Ш. Будинића а други Гаврила Стефановића Венцловића)¹¹⁴⁴. Ријеч је о просекутивном инструменталу именице *врата*, који обиљежава тачно одређен простор који се цио прелази кретањем. У језику Николе I Петровића налазимо чак два примјера с том именицом и два с још двије:

Вратима је Смедерева/ Испред сунца првих зрака/ Изјახала на хатове/ Чета
једна од јунака Пј21,1, Улегла је изненада;/ Ил' *вратима*, ил' *прозором*? ПВ45,
Док му *прагом* пријеђоше/ Чете Бошка и Стефана НК75.

У савременом књижевном језику умјесто оваквог инструментала употребили бисмо синтагме *кроз врата*, *кроз прозор* и *преко прага*.

9. Никола I употребљава темпорални инструментал најчешће од именица *јутро* и *вече*, ријетко *дан* и *ноћ*, у значењу прилога *непрестано*, *стално*, *увијек*, што одговара језику старије црногорске књижевности¹¹⁴⁵:

да му се молиш *јутром* и *вечером* Пс12,1, Па му *јутром* и *вечером*/ Крстом,
Српством пуни уши БЦ208, Да је *јутром* ни *вечером*/ Изван нема, везир спази
Х99, Позваћеш ме, ја ћу доћи,/ Било *јутром* ил' *вечером*,/ Или *даном*, или *ноћи*
ПВ43...

10. У усамљеном примјеру: И *момчетом* већ остара; ПВ86 имамо инструментал тзв. апозитивног типа, који се, иначе, најчешће јавља од именица које означавају човјека у одређеном периоду животне доби, да би се означила напоредност тог периода

¹¹⁴² М. Ивић, *Инструментал*, 123.

¹¹⁴³ Д. Вушовић, *Прилози*, 57.

¹¹⁴⁴ М. Ивић, *Инструментал*, 124.

¹¹⁴⁵ Исп. слично у језику М. Миљанова, С. М. Љубише и В. Поповића (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 234; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 214).

и врсмена вршења глаголске радње¹¹⁴⁶. Овакав инструментал је риједак и у црногорским говорима, а мало је обичнији као допуна глаголу *бити*¹¹⁴⁷.

11. У функцији означавања друштва јавља се и слободни инструментал. Међутим, у свим примјерима његова појава је фонетски условљена, односно, предлог *с* изостаје испред ријечи које почињу истим тим сибилантом, најчешће испред повратне замјенице сваког лица¹¹⁴⁸:

Кад се турска *српском силом*/ По Косову помијеша ПВ180, Бивали смо у поклаће/ Скоро *сваким* наоколо; НК26, На пет крока од шатора/ *Србима* се везир стучи Х112, У збјег *собом* понијеше/ Спомен првог отачаства ПА5, Нарав врућу с врућих страна/ Урођену *собом* носи ПА65, Довео је *собом* био ПА66, Довео га *собом* бјеше ПА70, Полагано *собом* збори Х19, *Собом* има сто Бошњака Х97, Би л' у кршну отаџбину/ *Собом* менс ти одвела? Х101, Да понесеш *собом* у Дубровник?... В29, имао је *собом* пет табора низама Мп44а...

Биљежимо и изузетке од наведене појаве: Из харности тог дочека/ Мљет *са Стопом* Цар им даје! ПВ141, кад нје војника *са собом* водио П1,25...

Ова појава, која је потврђена и у народним говорима¹¹⁴⁹, присутна је у језику већине старијих црногорских писаца, али у неједнакој мјери¹¹⁵⁰. Употреба слободног инструментала у правом социјативном значењу мимо наведеног фонетског контекста није регистрована у језику Николе I, иако је присутна у једном дијелу црногорских говора¹¹⁵¹.

12. Регистровали смо и ријетке примјере употребе слободног инструментала умјесто инструментала с предлогом *с*¹¹⁵²:

¹¹⁴⁶ М. Ивић, *Инструментал*, 146.

¹¹⁴⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 189; Б. Милетић, *Црмница*, 530; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 115.

¹¹⁴⁸ Она је појава позната, поред нашег, и другим словенским језицима (М. Ивић, *Инструментал*, 215).

¹¹⁴⁹ М. Пешикан је на цијелој територији СК-Љ говора регистровао социјатив повратне замјенице без предлога (М. Пешикан, *СК-Љ*, 190). Б. Милетић у црмничком говору, такође, биљежи примјере социјатива у којима је предлог могао бити изгубљен фонетским путем (Б. Милетић, *Црмница*, 531, 532). Примјере социјатива без предлога биљежи и М. Стевановић за источноцрногорске говоре, али међу њима нема примјера у којима би се губљење предлога с могло тумачити фонетским процесима (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 108, 109).

¹¹⁵⁰ Ријетки примјери ове појаве забиљежени су у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 222), Петра II (Д. Вуновић, *Прилози*, 59), В. Поповића (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 220), док је у Љубишином и Даковићевом језику сасвим обична (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 220; Б. Остојић, *Даковић*, 164).

¹¹⁵¹ М. Пешикан је ову појаву забиљежио само у Зети и Љешкопољу (М. Пешикан, *СК-Љ*, 190), М. Стевановић у зетскоподгоричком и кучкобратоножићком говору (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 109), а и Б. Милетић је у Црмници свидентирао мањи број примјера (Б. Милетић, *Црмница*, 531).

¹¹⁵² Говорећи о изостављању предлога *с* приликом употребе „пратилачког“ инструментала, и констатујући да та особина није честа ни код новијих ни код старијих писаца, М. Ивић наводи примјере и из језика Вука Караџића (М. Ивић, *Инструментал*, 218).

Он, *сузала* на очима,/ Причао ми што је било СП11, *Брижном пажњом* обилази/
Од гробова неке плоче НР5, Она *лицем* у вео завитим/ Спава тихо и о мени сања
КА34, Долази Ђуро *пушком* о рамену КР159, д)...

У првом примјеру изостављање предлога *с* могло би се објаснити фонетским разлозима, с обзиром на чињеницу да ријеч у инструменталу почиње сугласником *с*, али други примјери показују да је ова особина ипак позната језику Николе I.

Из преписа мемоара ексцерпирани смо један примјер са слободним инструменталом гдје би се данас прије употребио генитив: *Тешикијем срцем* гледао је он са својом војском... Мп20.

Б. Инструментал с предлозима

1. *С + инструментал*

Уз глаголе *управљати* и *руковати* долази под дијалекатским утицајем инструментал с предлогом *с*, мада то није случај у језику појединих Николиних претходника из породице Петровић¹¹⁵³:

Краљ Милутин сретњо поче/ *Са Србијом* управљати; ПВ123, У колико
Немањићи/ *Са судбом* му руковаше? ПВ100...

Као што смо већ истакли, ова предлошко-падежна веза у језику Николе I често има функцију ередства (в. т. бр. 105.А).

2. *За + инструментал*

Језик Николе I карактерише наглашена употреба инструментала са предлогом *за* са значењем да неко или нешто заузима нски простор иза појма с именом у инструменталу, у чему му је близак генитив с предлогом *иза*:

Ловћен ми је *за плећима* Пј44, Та уздана да ми војска/ *За плећима* сјутра стане!
БЦ254, Да то племе, што се крије/ *За стијеном и облаком*,/ Сврви, спршти и
угњечи Х5, У ћустеке, *за шатором*,/ Свезани ми коњи стоје Х106, Тамо виђех.../
За језером просторију ПВ7, Вила стоји *за пјесником* ПВ45, *За Божовом* биће
кућом/ Старе неке дв'је тополе СП125, *За кућом* се чује глас КР591, *За Дебелом*
Главом чета/ Мрђенова уби Сава; НК72, *За плећима* коме стоји/ С војском јаком
Хајдар-паша ПВ192, Загон ће се наш спомињат/ *За Горицом* у Дољане НК67,

¹¹⁵³ Б. Остојић, *Петап I*, 221.

Чим се *за њом* подла тежња/ За себични рачун скрива Пј25, В. Мирко је био с Кијазом Николом *за границом* Мп38а...

У примјерима: сједи лијепо *за трпезом* Пс12,11, И ка' нијем *за трпезом*/ Међу своје ја сједио! СП117, означено мјесто може бити с било које стране појма с именом у инструменталу.

Појам иза којег се заузима означени простор може бити и у покрету:

Види *за собом* Даницу БЦ29, Или трудна са тајном/ *За војскама* сад удара КА10, Наша војска *за Турцима*/ У Говеђи Брод уљеже БЦ272, Да их трагом у планине/ Ви пошљете *за четама* Х97...

Ријетка је употреба предлога *за* са инструменталом у означавању мјеста завршетка кретања, умјесто с акузативом: *За планином, за Ненадом*/ Коначити сунце оде Х56.

Такође се јавља у функцији означавања постериорности, мада изузетно ријетко, у чему се огледа утицај Његошевог језика¹¹⁵⁴: *А за гробом* што ће бити/ Мијешате сујму с' надом Пј48.

3. *Над, под и пред* с инструменталом

а) Конструкција *над* + инструментал повремено се јавља у допунској функцији глагола *владати, краљевати, главарити* и њима сличних:

Над народом који *влада* Пј34, И предузе *над Истоком*/ Своју царску вршит владу ПВ83, Теке само да се врати/ И *над Скадром* главарује КА17, *Над којима* краљеваше/ Њина дома мудре главе ПА7, Краљ Милутин *над сретњијем*/ *Српством* сретњо краљеваше! ПВ124, преузео заповједништво *над турском војском* Мп19а.

б) Од инструменталних предлошких синтагми у одређивању временске категорије напоредности регистровани смо само *под* + инструментал: *Под њим* (Кијазом Данилом) пуче гром у Турке ПВ56, ...да су и *под Намјесништвом и младијем Кнезом Миланом* вазда постојали они исти братски одношаји Мп27а. Ова синтагма означава вријеме нечије владавине или каквог државног уређења¹¹⁵⁵. И у овој језичкој

¹¹⁵⁴ Иста предлошко-падежна синтагма забиљежена је у Његошевом језику (М. Стевановић, *Речник I*, 221).

¹¹⁵⁵ М. Стевановић за конструкцију *под* + инструментал наводи само оне примјере у којима она означава „појам коме је потчињено или у чијем је власништву, одн. власти оно што је означено именом према коме се одређује однос“ (М. Стевановић, *Савремени II*, 482). Међутим, у нашим примјерима очигледно је и темпорално значење.

црти огледа се утицај Његошевог језика¹¹⁵⁶. Умјесто истакнутих синтагми данас би се прије употребила конструкција *за вријеме* + *генитив*.

в) Конструкција предлога *пред* с инструменталом у значењу непосредне антериорности данас дјелује архаично, па би се умјесто ње у следећим примјерима прије употребила синтагма *испред* + *генитив*:

Галипоље бјеху Турци/ Мало *пред тим* освојили; ПВ164, Но *пред бојем* гледала сам ПВ180, *Предъ вечером* сѣдио самъ кодъ ... П1,7...

Оваква њена употреба позната је и Николиним претходницима и савременицима с црногорског говорног подручја¹¹⁵⁷.

106. ЛОКАТИВ

Употреба локатива донекле је сужена у односу на савремени књижевни језик али не колико у црногорским говорима и старијој књижевности. Наиме, Никола I употребљава с локативом све предлоге који и у данашњем књижевном језику иду с њим, с тим што је предлог *према* чешћи с генитивом, а предлози *на* и *у* у локативном значењу иду и са локативом и са акузативом. Употреба ових предлога с локативом није одлика црногорских говора, већ је књишке природе. Као што смо већ рекли, о употреби предлога *на*, *у* и *о* у мјесном значењу говорићемо посебно.

1. При + локатив

а) Локатив с предлогом *при* означава мјесто у непосредној близини појма с именом у локативу, а у таквој функцији синоним му је акузатив с предлогом *уз*¹¹⁵⁸:

Не, срце ми није, ни љубав њена/ Ка' *при обали* од мора пјена БЦ134, Заједно смо прегорели/.../ И *при кршу милом овом*/ Све ударце зле судбине БЦ226, И колибу прву он је/ *При Сађевицу* оградio: НК21, Кад *при самом врху* били,/ Дјевера јој оба сташе СП45, Док *при Гарчу* буде вила/ И орлова и облака СП107, ...да по пут библиских патријарха подњи...вам за свој обстанак стада козах и оваца *при моме Ловћену* М3,2, да задржи ову војску турску *при Спужу* Мп18...

Врло је ријетка употреба ове конструкције у значењу мјеста доспијевања, односно завршетка кретања, коју М. Стевановић, с обзиром на то да се среће само у

¹¹⁵⁶ М. Стевановић, *Речник II*, 55.

¹¹⁵⁷ М. Стевановић, *Речник II*, 132; Р. Биговић-Глушина, *Миљанов*, 240.

¹¹⁵⁸ М. Ивић сматра да је мјесна конструкција *при* + *локатив* страна нормама модерног књижевног језика, те да се локатив као изразито локациони падеж својом природом не слаже с предлогом *при* који је оријентационог карактера (М. Ивић, *Местни падежи*, 152).

језику црногорских писаца¹¹⁵⁹, сматра дијалекатском¹¹⁶⁰. Она и јесте присутна у црногорским говорима¹¹⁶¹. Примјери из нашег корпуса:

И приступит *при обали* ПА62, док их прићерасмо *при Владџи и селу Матагуџу* КР158.

б) Најфреквентнији предлог за означавање истовремености с појмом чије је име у локативу јесте предлог *при*, а то је карактеристично и за језик појединих Николиних претходника и савременика с црногорских простора¹¹⁶². Овом предлошко-падежном везом казује се да се нешто врши или збива истовремено са оним што је означено глаголском или каквом другом апстрактном именицом у локативу:

да сте заступљни *при крштењу* Ђетета мога Пс7,2, *При кретању твоје* у ову књижицу стављам ти за боље сјећање а у кратко оно што сам ти већ устмено савјетовао Пс12,1, Док *при растанку* Ибраим-ага ... Обрну коња БЦ100, С том и пород већ да има – / Једну кћерцу, мјесто сина,/ Којој име *при крштењу*/ Поставише Ангелина КА20, И клечећу *при молитви*/ Хајдану је затекао... Х69, Докле Срби *при расвитку*/ У жену се упознаше Х113, *При спомену* дједова му/ Мијеша се сад чар нова ПА26, Да се мени близу нађеш/ *При он'јелу* од природе ПВ14, Бег то рече *при вечери* СП26, *При растанку* Књаз им је захвалио на труду и успјеху МП30...

в) Дијалекатског је карактера врло честа употреба ове предлошко-падежне везе у функцији означавања поређења¹¹⁶³, за коју знају и још неки старији писци с црногорских терена¹¹⁶⁴:

Она му проста *при јаду* била БЦ27, И *при томе* што је Жабљак БЦ69, Што је Зета *при простору*/ Ципан ц'јеле Румелије? БЦ69, Што је Иван *при Падишии*? БЦ69, Па да пијене, смрт њена проста,/ *При јаду* који земљи пријети... БЦ219, *При преступу његовоме*/ Што је ова моја мука! КА61, Сва су зеља више мање/

¹¹⁵⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 224; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 230 (само у Љубишином језику); Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 227. М. Стевановић наводи и примјере из језика Петра II Петровића и Николе Љопчића (М. Стевановић, *Савремени II*, 520, 521).

¹¹⁶⁰ М. Стевановић, *Савремени II*, 521.

¹¹⁶¹ Б. Милетић, *Црмница*, 534.

¹¹⁶² Високе је фреквенције с истим значењем и у језику Петра II, С. М. Љубише и В. Поповића (М. Стевановић, *Речник II*, 156; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 231).

¹¹⁶³ М. Стевановић, *Савремени II*, 524. Среће се у СК-ЈБ и источноцрногорским говорима, као и ровачком и ускочком говору (М. Пешикан, *СК-ЈБ*, 193; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 110; М. Пижурица, *Ровца*, 173; М. Стапић, *Ускоци II*, 84).

¹¹⁶⁴ М. Стевановић, *Речник II*, 156. Оваква употреба везе *при* + *локатив* карактеристична је за Љубишин језик. док је В. Поповићу непозната (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 230).

При струцима од купуса/ или штетна, или крива НК33, Ах, при зецу, просто имат'/ За главара и магаре! СП91, Ова је андио Божји при некој КР37...

2. Према + локатив

а) Предлог *према* (и његова варијанта *спрам*) са просторним значењем у језику Николе I употребљава се, иако много ређе него с генитивом, и са локативом. Тиме се он одваја од већине старијих црногорских говора¹¹⁶⁵ и језика старије црногорске књижевности¹¹⁶⁶. Примјери:

Кад је мирно *према сунцу/* На висове он сједио Пј45, *Према њима* Бан Страхињић/ И Орловић Павле стоју; ПВ192, Она мала горска снага што се диже *према нама!* Х7, Ти се Ђура с' *прам Зворнику/* Теке само сад одмараш Пј45, Незнабожном трону мјеста/ *Спрам хришћанском* било није ПВ82...

б) Врло ријетко се овај предлог, и то у савременом облику, среће с локативом у поредбеном значењу, како је једино могуће у стандардном језику¹¹⁶⁷: Што су борбе, што су муке,/ *Према олим,* што очева/ Савише нам за дом руке?! Х44.

3. По + локатив

а) Предлог *по* у просторном значењу иде с локативом, а таква његова употреба у језику Николе I одговара савременој књижевнојезичкој норми, па њене примјере нема потребе наводити. Занемарљив је број примјера овог предлога с генитивом множине у дистрибутивном просторном значењу (в. т. бр. 57. и 62), јер и у таквом значењу Никола I чешће употребљава локатив¹¹⁶⁸:

да јадни од глади/ Не страдате и не мучите се/ *По горама и планинама* КА78, и којој није мило барјачити по Цетињу, по Ријечи и по *другијем пазарима* КР25, 26...

¹¹⁶⁵ За предлог *према* само с генитивом в.: М. Пешикан, *СК-Љ*, 193; Б. Милетић, *Црмница*, 641, 645; М. Стевановић, *Источнопри.*, 109. У бјелопавлинском говору овај предлог се слаже и са генитивом, и са локативом (Д. Ђунић, *Бјелопавлићи*, 157).

¹¹⁶⁶ Владика Данило, Петар I, М. Миљанов, С. М. Љубиша и В. Поповић међу предлозима који иду с локативом исмају предлог *према* (А. Младеновић, *Данило*, 174, 175; Б. Остојић, *Петар I*, 223; Р. Битовић-Глушница, *Миљанов*, 225; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 225–232). Једино су М. Стевановић код Његоша и проф. Остојић код Даковића запазили по неколико примјера овог предлога с локативом, код првог и у просторном и у поредбеном значењу, а код другог само у просторном (М. Стевановић, *Речник II*, 144, 145; Б. Остојић, *Даковић*, 168).

¹¹⁶⁷ М. Стевановић, *Савремени II*, 354.

¹¹⁶⁸ Исп. М. Пижурица, *Ровца*, 171.

б) Локативна конструкција с предлогом *по* изузетно је наглашена у служби означавања постериорности, што је и иначе специфично за црногорске говоре¹¹⁶⁹ и старије писце с црногорског подручја¹¹⁷⁰. Међутим, језик Николе I одваја се од језика већине тих писаца јер синтагма *по + локатив* није потиснула генитивне синтагме, већ коегзистира с њима. Њена је употреба све ређа у савременом књижевном језику¹¹⁷¹, гдје се углавном јавља с глаголским и с именицама које означавају празнике¹¹⁷². Међутим, у нашем корпусу тачка у односу на коју се одређује вријеме вршења радње најчешће је име неке радње, а најређе празника. Осим тога, то може бити и име одређеног временског периода и, што је специфично за језик Николе I, име неке историјске личности:

Тамо ће *по нећелји* ако имашъ кадъ сићи овамо Пс9,4, Докле коло злих духова/
По поноћи разигра се! ПВ152, Јер се роди *по мијени* ПА17, *По доручку* сједем
мало/ Опет покрај оцаклије; СП118, *По ручку* самъ одіо П1,14, *По вечери* дошао
је код мене Г. Максимов ПЗ,2, Но кћер брани и *по смрти* Х64, *По излету томе*
малом/ Мислио је сјеђет с миром ПВ142, *По поразу* српске војске,/ И *по смрти*
Вукашина,/ Стиже народ свака мука ПВ171, А *по битки*, Султан њему/ Да ће
српску круну дати ПВ181, Сваки данак *по нашем вјенчању*/ Љубав ми је према
тебе расла; В24,25, *По молитви* врата цркви/ Умилно је целивао; НГ17, и овај
спор њихов продужио се и *по закључку* мира у Цариграду Мп21а), Како народ *по*
Чеславу/ Клону снагом и пропаде ПВ93, Причај даље *по Урошу*/ Што ће народ
претрпити ПВ162, Марко није ни гледао руметина,... Он нам долази из Америкс,
а Америку је Колумбо открио 1492 – дакле много *по Марку* КР105, Отидох неђе
по маломе Госпођину-дне на Цетиње својијем послом КР139, *По новој години*
1874. дођоше... МЗ,2, Па да мирно на огњиште/ *По злу свему* ватру ложе НК52...

4. О + локатив

Предлошко-падсжна веза *о + локатив* има значење неодређене истовремености, али у мањем броју примјера услед сужене употребе, јер се јавља само уз имена

¹¹⁶⁹ Б. Милетић, *Црмница*, 498; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 317; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 136; С. Павловић, *Бока*, 77, 78; М. Станић, *Ускоци II*, 81; М. Пижурица, *Ровца*, 171.

¹¹⁷⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 225; М. Стевановић, *Речник II*, 40; М. Пижурица, *Змајевић*, 363; *Љубиша и Поповић*, 227; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 238.

¹¹⁷¹ М. Ивић, *Предлог по*, 193.

¹¹⁷² Т. Батистић за ову конструкцију у савременом српскохрватском језику каже да има „значење да се глаголска радња дешава послѣ акције односно неког празника обиљеженог локативом“ (*Lokativ*, 142).

црквених празника, као у црногорским говорима¹¹⁷³ и у језику старијих црногорских писаца¹¹⁷⁴:

О Митрову дану често/ Копнина је у равнине СП39, Довели су је у јад за њу, *о*
Петровудне КР31, Да се хлади, *о Петровудне!* КР75...

У језику појединих српских писаца 19. вијека ова временска предлошко-падежна синтагма долази и с другим именицама¹¹⁷⁵. Оваква употреба конструкције *о* + *локатив* врло је ријетка у савременом књижевном језику, како у језику штампе тако и у језику млађих писаца¹¹⁷⁶.

107. ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ С ПРЕДЛОЗИМА НА, У, О

Општепознато је да се у црногорским говорима предлози *на* и *у* употребљавају само или углавном с акузативом¹¹⁷⁷. Ова дијалекатска црта, настала као резултат губљења глаголске рекције под утицајем несловенских језика супстратског слоја¹¹⁷⁸, одразила се и на језик старијих црногорских писаца, гдје имамо поклапање са дијалекатском ситуацијом, али и извјесно разилажење с њом, јер ова два предлога, мада ређе него с акузативом, неки од писаца употребљавају и са локативом¹¹⁷⁹. За језик Николе I карактеристична је напoredна употреба ових предлога с акузативом и локативом и уз глаголе мировања и уз глаголе кретања, што је најприближније стању у Његошевом језику¹¹⁸⁰.

а) Наводимо прво примјере напoredне употребе акузатива и локатива с предлозима *на* и *у* уз глаголе мировања:

¹¹⁷³ С. Павловић, *Бока*, 80; М. Пижурица, *Ровца*, 171.

¹¹⁷⁴ М. Стевановић, *Речник I*, 540; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 237; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 226, 227.

¹¹⁷⁵ В. Ж. Станојчић, *Лазаревић*, 55.

¹¹⁷⁶ Т. Batistić, *Lokativ*, 134, fus. 9.

¹¹⁷⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 189; Б. Милетић, *Црмница*, 485; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 103, 104.

¹¹⁷⁸ Л. Вујовић се у посебном раду бавио историјском перспективом губљења глаголске рекције у црногорским говорима. Дошао је до закључка да је глаголска рекција почела слабити у зетским говорима у 10. вијеку, и то под романским, а онда и албанским утицајем, те да се процес њеног губљења завршио до краја 16. вијека. Будући да је ова појава захватила још и далматинске и банатске говоре, Л. Вујовић је убраја у балканске црте (Л. Вујовић, *Губљење глаголске рекције*, 122, 123).

¹¹⁷⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 226; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 225; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 228.

¹¹⁸⁰ Д. Вушовић из Његошевог језика издваја неколико примјера локатива с предлозима *у* и *на* уз глаголе кретања, и то објашњава потребама стиха наглашавајући да није ријеч о народној црти (Д. Вушовић, *Прилози*, 61). Међутим, у Стевановићевом *Речнику Његошевог језика* дато је много више примјера акузатива с предлогом *на* у локативној функцији (М. Стевановић, *Речник I*, 464), као и локатива с предлогом *у* у акузативној функцији и обратно: акузатива с истим предлогом мјесто локатива (М. Стевановић, *Речник II*, 409–411).

– *на* + *акузатив*:

...есули наклони дати у накнаду сумму *на Цетинџ* уговорену Псб, Кидишите када барјак/ Мој видите *на Побр'јежје*! БЦ251, Што је жена *на те стране* Пј21,5, Кад је мирно према сунцу/ *На висове* он сједио Пј45, Па *на теткин образ* љуби/ Милог оца црте лица! Х33, Горди Шпанци сада леже/ *На душеке*... ПА21, *На наше море* моћи ће по сад пловити под војном нашом заставом наше убојне лађе Г1,3, била је *на Планинију* Мп20...

– *на* + *локатив*:

да ме је Цар дочекао *на Стацији* ПЗ,7, Знамсју је томе мјесто данас *на пољима* пољачке а не *на висове брегова* Херцеговине ни *на гребенима* Далматинског приморја Пс19,2, Нека ти је вазда *на уму* што ћеш рећи Пс12,9, Ни *на земљи* ни *на небу*/ За ме нема ништа више КА57, Везир сједи *на дивану* Х10, Но га даде по ближици/ Једном, који још фишека/ Не опали *на граници*! Х12, *На малену селу Вишу*/ Племенита кућа има: Х41, Високо је сунце сјајно/ *На истоку* одскочило Х64, *На Ловћену* упознала ПВ5...

– *у* + *акузатив*:

У Спужџ има истинито тридесџ хиљада войске Пс2, с' коиема небихџ се боя насредџ Мостара а не *у Остроџ* *у ову Божију кућу и мою* Пс2, Цариградџ Богџ зна ние *у Мџсеџ* Псб, а многе и задржава то *у мою границу* Пс9,2, *У заводе* као свуд има добра и зла Пс12,7, ми би били таман као дасмо *у Италију* Пс25, *У свијет* за Црну Гору знало се толико да је... М1, добро ли се *у њо* моли П1,20, а има их гомола *у посланство* и *на њиовџ стационерџ* П1,26, и вечералисмо *у хотел Централ* ПЗ,6, Гром те неће и ако си/ Народ изда *у невољу* Пј37, „Сви за Зету“ *у срце* ти пише Пј49, Да *у мою крв* душмана/ Ви и земља сад имате БЦ226, *У срце* ми српска вјера била/ И када сам клања *у џамију*... КА78, *У простране конаке су*/ Везирове коначили Х20, *И у поље и у горе*/ С успјехом се с њима били НК15, *у школу и у цркву* и Господар скида капу КРЗ, а по рату погибе *у Ђаковицу* од Арнаута Мп11а)...

– *у* + *локатив*:

...и коєга ће паре и руке Русске а *у кући Пресџдниковой* *у ове мучне околности* приредити Пс11,3, *у здравом* је тијелу здрава душа Пс12,5, која нас очекиваше *у једном великом салону* ПЗ,7, обојици су се заврћеле сузе *у очима* ПЗ,7, То ћеш, кнеже, *у мом стану*/ Објавити данас свима! БЦ240, Призиваш ме сад, када је/ *У природи* свашто стало... ПВ9, Танко живи, ал' је срећно/ *У својојзи сиротињи*!

X5. У *кули* је млађарија/ Младо коло ухватила! X44, У *љелу* је изникнула/ Свакојега добра клица НК73, У *подруму* зорни хат му/ Копа ногом, подврискује... НП6, што плану у *невесињској касаби* Мп1...

б) Примјери напоредне употребе предлога *на* и *у* с акузативом и локативом уз глаголе кретања:

– *на* + *акузатив*:

Ако одъ тудъ дођу *на Чево* Пс9,4, стигли смо *на обалу* П1,25, Затимъ смо се упутили *на старе Сарас* П1,19, Ваше драгоцѣнно писмо одъ 16 априла упућено ми *на Цетинѣ* примихъ тскъ данасъ Пс10,1, да се опет враћа *на стацију* П3,8, Па *на чардак* право иде СП41, Па оружје *на Турчина*/ Да он са мнош сад окрене БЦ235...

– *на* + *локатив*:

Није доста било да ме је Цар дочекао *на Стацији* него је по сваки начин хтио да ме опет *на њој* допрати П3,7, Цвијет *на ком* сам ка' лептир пао БЦ27, Опет злу томе *на путу* стати БЦ220, Примјети се, да *на челу*/ Некаква му смутња пада!.. Х66, Ако *на свом коријену*/ Не вратим се изнајбрже! Х72, И *отолан* преко Скопља/ *На Солуну* да избије Х84, Полако му вила б'јела/ *На рамену* руку стави; ПВ47, Пења' си се *на Олимпу*; СП53...

– *у* + *акузатив*:

...и весело се повратио у *твоју драгу домовину* Пс12,1, Затим смо пошли у *намју* Султана Ахмета П1,22, ђавах много ради поћи ... у *оне превујаче и мале куће* П3,3, ... Морача се/ У *језеро бистро слива*/ А оно се у *Бојану*/ Пред Скадарски град излива... БЦ280, И гађао у *бокове*/ Добршника високијех Пј22, У *пакѣ* ме враг одвео КА60, Те дјевојку са главама/ У *Травник* је он послао... Х65, Ти угоди, ја сам странац/ Скоро у *град* ови доша' ПА25...

– *у* + *локатив*:

...кадъ бихъ ја у *Биограду* мога доћи Пс10,1, зашто у *њој* улази Пс12,15, ели у *њој* долазила наша жалосна робиница Княгиня Милева П1,1, У *Бечу* Султан наш мора доћи! БЦ63, У *њему* лако уљести може БЦ147, А ти оде у *харему* Пј21,5, Да л' ће слати у *Травнику*/ Посјечене главе двије? Х57, Двије градске буљубаше/.../ Одјахаше у *Травнику* Х65, Почем видиш, у *рукама*/ Мојима си судбом пала! Х74, Кад заједно уљежемо/ У *Дукљана Цара граду* ПВ67, У *Зети* сам добежала ПВ153, воде га у *Подгорици* Мп5а)...

в) Имамо примјере у којима уз један глагол, било мировања, било кретања, истовремено стоје оба падежа, што је условљено метричком организацијом стиха:

И сјести у *Рим и Златном-Прагу* БЦ63, Не знаш, мамеж гдје јој лежи:/ Ил' у *лицу*, ил' у *стасу*,/ Ил' у *цјелу појаву* јој,/ Ил' *осмјеху*, или *гласу*!/ Ил' у *дуге плетенице*,/ Ил' *фесићу*, или *челу*,/ Ил' *ћердану*, ил' *каницу*,/ Ил' у *узле* њеном *велу*!/ Ил' у *очи*, *црне очи*! Х45, Отолен ћу на *Прибоју*,/ Па на *Нову Варош* саћи Х94...

г) Акузатив с предлогом *на* долази уз глаголе који би данас изискивали друге падежне конструкције. Таква употреба специфична је и за друге старије писце, и то од одржених именица какве су *дом*, *војска*, *бој*, *дар*, *помоћ* и сл.¹¹⁸¹. У нашем корпусу забиљежили смо примјере:

Да л' је пустит' *на дом* смије? Х57, Учини ми да се народ/ Опет *на дом* савит може НК52, Везир паше отпустио,/ *На одају* сам остао Х19, Затим смо сјели *на трпезу* П3,18, *На војску* рани од сваког боље БЦ98, То јест, *на војску* он и не спава БЦ99, Брат и сестра сада сами/ Остадоше *на двор* б'јели ПА75, А ако се пође *на војску* ће убрзо? КР9 ...

Сличне примјере биљежимо и са локативом:

И *на дому* јаде пара КА10, Јесу л' сви, реци, *на дому* здраво? БЦ140, *На мом* је *дому* то име ново... БЦ156, Уморна крила нек сад одмара/ *На своје дому* и *пепељаку*!... БЦ212...

д) Исто тако, ова конструкција понекад долази од именица које значе живо или од личних замјеница умјесто конструкције *код* + *генитив*, или умјесто датива, што је такође већ регистровано у старијој црногорској књижевности¹¹⁸²:

Један војник долази *на рањену Даницу* БЦ210, У то... у то... из Русије/ Од Великог Петра цара/ Сто медаља златних до'ше/ *На Владику Господара* Х14...

Регистровали смо још неколика примјера архаичне употребе предлошко-падежне везе *на* + *акузатив*:

Мука је виђу *на Господара* БЦ135, Замислио боље љуте,/ Које 'но су *на Хајдану*! Х63, Рекло би се *на везира*,/ Да он мисли другојаче Х18, И погледи других паша/ *На њега* се обратише Х13...

¹¹⁸¹ Исп. М. Пижурца, *Змајевић*, 349; *Љубиша и Поповић*, 203, 204; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 229.

¹¹⁸² Исп. М. Стевановић, *Речник I*, 464; М. Пижурца, *Љубиша и Поповић*, 204; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 229.

ђ) Предлог *о* у средњокатунским, љешанским и источноцрногорским говорима иде само с локативом¹¹⁸³, док се у црмничком и бјелопавлићком говору, додуше знатно ређе, јавља и са акузативом¹¹⁸⁴. Језик Николе I у овом погледу слаже се са другом групом говора, јер се у њему овај предлог најчешће јавља с локативом а врло ријетко с акузативом. Тако је и у језику још неких старијих црногорских писаца¹¹⁸⁵. Ексерпирали смо следеће примјере локатива и акузатива с предлогом *о*:

– *о* + локатив:

О странама међунаскијем/ Бије ли се бој још тамо? БЦ271, Не, но њему нека тешко гвожђе/ *О врату* се и ногама свеже КА76, ...па га веже/ *О багрени...* НП6, *Спрам иконе, што висаше/ Ето тамо о дувару* СП68, „*О души* ти триста свата!..“ СП45, *Сломих о њој* чело своје КА17, У то Милош увежи оружје *о перчину*, па посред воде КР158...

– *о* + акузатив:

Пошену се, сама звекну/ *О гробницу* барјактара... НП12.

Ексерпирали смо и примјере погрешне употребе локативне конструкције с овим предлогом, што је забиљежено и у Његошевом језику¹¹⁸⁶: *огријешиће се о истини* М3.4, Баца огледало *о тавану* КА59. Према савременом књижевнојезичком узусу рскцији ових глагола одговара акузатив.

108. ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ С ПРЕДЛОЗИМА МЕЂУ, НАД, ПОД, ПРЕД

Као у савременом књижевном језику, предлози *међу*, *над*, *под*, *пред* у језику Николе I слажу се са акузативом и инструменталом, али се, услед губљења глаголске рекције, напоредо употребљавају у истој служби као у црногорским говорима¹¹⁸⁷. Ова дијалекатска црта, настала под страним утицајем, иначе је карактеристична за језик

¹¹⁸³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 110.

¹¹⁸⁴ Б. Милетић, *Црмница*, 484; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 133, 134. Ј. Вујовић је у мрковићком говору забиљежио само један примјер предлога *о* с акузативом (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 314).

¹¹⁸⁵ И Љубиша употребљава предлог *о* с локативом и акузативом, а Поповић само с локативом (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 208). И Вушовић из Његошевог језика наводи примјере предлога *о* с локативом, и неколико примјера с акузативом (М. Стевановић, *Речник I*, 540). Даковић, напротив, овај предлог слаже и са акузативом и са локативом, само с ужим спектром значења у односу на савремени књижевни језик (Б. Остојић, *Даковић*, 170).

¹¹⁸⁶ Д. Вушовић, *Прилози*, 62.

¹¹⁸⁷ М. Пешикан, *СК-Љ*, 192; Б. Милетић, *Црмница*, 486; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 105, 106; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 137. и даље. Ова особина позната је и говорима косовско-ресавског дијалекта (П. Ивић, *Дијалектологија*, 104).

старије црногорске књижевности¹¹⁸⁸. На репартицију акузативних и инструменталних облика с овим предлозима у језику Николе I не утиче, као у појединим староцрногорским говорима, то да ли се они употребљавају од именица са значењем бића или нечег неживог¹¹⁸⁹.

а) Прво ћемо истаћи да се предлог *међу* с напоредним синтагмама шири на рачун генитивне конструкције с предлогом *између*, што је, такође, карактеристично и за друге старије како црногорске тако и војвођанске писце¹¹⁹⁰. Наводимо прво бројније примјере, у којима се предлогом *међу* означава мјесто између појмова с именом у инструменталу:

Логор *међу Горицом и Ситницом* БЦ234, *Међу морем и Дунавом*/ Јатом се је утићио! ПВ84, Љепше ти је живјет с' миром/ *Међ' Серезом и Вардаром*! ПВ151, Велики је често простор/ *Међ филаном и устима* КА24, Кад је године 1859. јевропска комисија ударала границе *међу Црном Гором и Турском* Мп44...

мада се у тој функцији може покатак јавити и са акузативом: рекао је препливати/ Тамо, негђе доље, тамо...!...! *Међу Српску и Дај-бабе* БЦ246, или са једним чланом синтагме у акузативу а с другим у инструменталу: Па с том војском *међу Крусе*/ *И Ситницом* ја ћу стати БЦ254, што, наравно, не одговара савременој књижевнојезичкој норми.

У примјеру: *Међ' Рибницом и Морачом*/ Паде војска да почине КА14, инструменталном синтагмом с предлогом *међу* означено је мјесто завршетка кретања, што се, такође, не подудара са савременим књижевнојезичким узусом.

Иначе, у означавању мјеста налажења или обављања неке радње с предлогом *међу* Никола I употребљава и инструментал и акузатив, што је ускладу са дијалекатском основом¹¹⁹¹, док савремена књижевнојезичка норма дозвољава само инструментал¹¹⁹²:

– *међу* + инструментал:

...што послух *међу вама* влада ПС1,1, И знам дивно, да ми мјеста/ *Међу вама* више није Х39, Свако вече *међу њима*/ Ту је пјесма, ту је шала Х43, Јединица

¹¹⁸⁸ А. Младеновић, *Данило*, 175; Б. Остојић, *Петар*, 227; Д. Вушовић, *Прилози*, 55, 61; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 224, 225; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 229–232.

¹¹⁸⁹ За источницрногорске и СК-Љб говоре важи правило да уз предлоге *међу*, *над*, *под*, *пред* и *за* иде инструментални облик ако је од именице која значи живо, у супротном, од именица које значе неживо напоредо се употребљавају оба падежа (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 106–108; М. Пешикан, *СК-Љб*, 190).

¹¹⁹⁰ А. Младеновић, *Данило*, 172; М. Стевановић, *Речник I*, 432; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 224; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 231; А. Младеновић, *Рајић*, 141.

¹¹⁹¹ Б. Милетић, *Црмница*, 495.

¹¹⁹² М. Стевановић, *Савремени II*, 469.

међу браћом/ У мајке сам своје била X75, Он, горд, рече *међу њима/* Без иједи и без страха X116, Познала би на пут њихово дијете *међу другом дјецом* KP51...

– *међу* + *акузатив*:

Мјесто ми је, војвода,/ *Међ' јунаке и међ' људе!* СП58, Па мир је сталан *међу државе....* БЦ60, Слога ће настати *међу све људе* БЦ62, О, ти најљепша *међу све жене!* БЦ34, Какав се е тутань онда одсеца *међу ове равне брегове!* П1,10, Мислим, милост већ бих наша'/ И чак тамо *међ' дивљаке!* X100, А везир је *међу чете/* Оста' с нешто рањеника... X115, Не чује се *међ' зидове/* Нигда ништа... С1170, И ка' нијем за трпезом/ *Међу своје* ја сједио! СП117...

За разлику од многих старијих црногорских писаца, у означавању мјеста завршетка кретања с предлогом *међу* Никола I увијек употребљава акузатив¹¹⁹³, што одговара савременом књижевнојезичком узусу¹¹⁹⁴, а у супротности је са стањем у црногорским говорима¹¹⁹⁵:

А по данас ускоку ће/ Забранит се Црногорцу,/ Да се у наш град настани,/ И *међу нас* да ускочи X38, Да излети, да ишета/ Иза саме зоре сјајне,/ Ка' обично, из конака/ У чаршију *међ' грађане...* X64, У два млаза к земљи пада,/ *Међу горе* те се стаче ПВ36...

б) Супротно већини старијих писаца, Никола I често употребљава предлог *над* да означи мјесто изнад појма с именом у инструменталу и, ређе, у акузативу¹¹⁹⁶:

То је нарав твоја света/ Што *над миром* моим бдије! Пј11, *Над градом* се само сјетно/ Алај барјак Ђурђев вије Пј21,2, *Над свезаним Невесињем/* Тужни поглед он обара Пј44, Нејакашна гонили ме,/ И *нада* мном квечили се X14, Ил' у коби тајанственој,/ Што копрену *над њом* стреса!.. X46, Да четврту *над Босфором/* Б'јеле дворе сви имаду! X82, Као отац *над бешиком/* Кад се нагне гледат сина ПВ38, *Над којима* Голик крије/ Врх у облак и у тмину; ПВ63, Као што је *над пучином/* Лст лакијех лабудова! СП39, Тако ти се одржао/ *Над темељом* кров твој здраво! СП67...

¹¹⁹³ Љубиша и Поповић у овом значењу употребљавају предлог *међу* и са инструменталом (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 224).

¹¹⁹⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 422.

¹¹⁹⁵ Црмички говор у значењу мјеста завршетка кретања по правилу има *међу* + *инструментал* (Б. Милетић, *Црмичка*, 492).

¹¹⁹⁶ За изузетно ниску фреквенцију предлога *над* и с инструменталом и с акузативом в.: Б. Остојић, *Петар I*, 227; М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 224; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 229; 230. Петар II употребљава предлог *над* само с инструменталом (М. Стевановић, *Речник I*, 472, 473).

Много ређе у овој функцији употребљава акузатив, који је обичан у црногорским говорима¹¹⁹⁷:

Док се *над главе* разведри наше БЦ24, Неке птице као чавке/ *Над логор* се царски вију ПВ146...

в) Предлог *под* у језику Николе I долази напореда са инструменталом и акузативом у функцији означавања мјеста налажења или обављања неке радње испод појма с именом у једном од наведених падежа:

– *под* + *инструментал*:

Ће си памети? Ако те има/ У овој кули *под сводовима* БЦ12, Станко спава *под шатором* БЦ95, Кобна је кула Перуна кнеза/ И *под њом* она у башти бреза БЦ113, *Под барјаком* деспот оста Пј21,2, Ми то љето љетовасмо/ У Дољане *под Кучима* КА13, *Под Небојином*, више себе,/ Има главе Балетића... Х60, *Под највећом оном јелом*/ Бошњак млади из теркија/ Извадио тамбурицу Х88, Од кад ни се *под Ловћеном*/ Лоза страшна подњивила НК9, Колико смо силног блага/ И пленова и робова/ Искрцали *под Улцињем* НК77, Коњик коња одјахао/ *Под авлијом* НП6, *Под касабом* свати коње/ Уморене одјахују СП140, *Под пазухом* кесу има СП104...

– *под* + *акузатив*:

Турци су му *под зидове* БЦ46, Њојзи ће боље *под шатор* бити БЦ131, За тим, ево, наводи га/ *Под плуг* ратар усред поља БЦ259, А *под фењер* шанац тврди/ Двадестије уништијо Пј22, А кад поток *под Кастрате*/ Пријеђосмо, с тешком тугом КА19, Какве су ми обрвице/ *Под блиједо чело ово* КА48, Сад *под Божји и под царски*/ И твој, пашо, *скут* остајем! Х13, О, како му пламти око/ *Под просједе обрвице*! Х79, *Под Драч* у ноћ једну црну,/ .../ Владимира освећива... ПВ94...

Оваква употреба карактеристична је за црногорске говоре¹¹⁹⁸ и језик старије црногорске књижевности¹¹⁹⁹, док савремена књижевнојезичка норма у овој употреби допушта само инструментал¹²⁰⁰.

¹¹⁹⁷ Б. Милетић, *Црмница*, 492.

¹¹⁹⁸ Б. Милетић, *Црмница*, 493.

¹¹⁹⁹ М. Стевановић, *Речник II*, 54, 55.

¹²⁰⁰ М. Стевановић, *Савремени II*, 477.

У означавању мјеста завршетка било каквог кретања, с овим предлогом, такође, иду оба падежа, што је дијалекатски утицај¹²⁰¹, присутан у језику старијих црногорских писаца¹²⁰², али савремена књижевнojeзичка норма санкционише само акузатив¹²⁰³:

– *под* + *акузатив*:

...станиму се грло мога револвера таман *подгрло* н његово П1,24, Станко улази *под шатор* БЦ117, Грјешан *под ноге* панућу Иву БЦ164, И *под skut* главом Ивану пани БЦ180, *под барјак* се његов купе Пј37...

– *под* + *инструментал*:

И опрости што сад дробне/ Бацам моје бројанице/ *Под ногама* једне смјеле/ И несташне љепотице Пј40, Он је! Он је! нек *под сабљом* пође! КА76, Браћом би вас тад назвали,/ Када бисте *под барјаком*/ Пророковим с нама стали Х28, Поносито кад уљеже/ *Под шатором* од кадиве! ПВ188...

г) Употреба предлога *пред* истовјетна је, што се тиче падежа који с њим иду, употреби предлога *под*, само што се њиме означава да се нешто налази или дешава испред појма с именом у инструменталу или акузативу:

– *пред* + *инструментал*:

Станко стоји сам *пред шатором* БЦ163, *Пред војском* је Осман-паша БЦ244, Ево вид'те! што се чини,/ *Пред шатором свиленијем* БЦ259, *Пред њим* свезан коњ за копље БЦ168, Бојати се да *пред Скадром*/ Непосрне наша слава Пј41, Врат се његов никад горди/ Ни *пред киме* не превија! Х10, *Пред конаком везировим*/ Св'јета много сабрало се Х82, И хвали га *пред Турцима* Х98, теби дадох *пред светим олтаром* В22, Свати прте *пред дјевојком* СП44, ... да се стоји и *пред Господаром* под капом КР591, Чула сам једнога од њих *пред црквом* КР54...

– *пред* + *акузатив*:

Барјак Станку *пред војску* носила! БЦ169, јер писајући га све сам те имао *пред очи* ПЗ,21, *Пред моје очи* само се вило/ Свуд, вјеруј, твоје чаробно лице БЦ177, Облик влашки Миличин ти/ *Пред слијепе очи* блиста! КА60, Па хитају, да је сада/ Побједничку *пред град* срету Х55, Па *пред какви двор* застане ПА20...,

¹²⁰¹ У овом значењу црмички говор по правилу има инструментал а само изузетно акузатив (Б. Милетић, *Примјена*, 487).

¹²⁰² М. Стевановић, *Речник II*, 54.

¹²⁰³ М. Стевановић, *Савремени II*, 424, 425.

Овакво стање поклапа се са оним у црногорским говорима¹²⁰⁴ и у језику старије црногорске књижевности¹²⁰⁵, а данашњи књижевни језик у овој употреби има инструментал¹²⁰⁶.

Акузатив и инструментал с предлогом *пред* у језику Николе I имају још једну заједничку функцију – означавају мјесто завршетка кретања, што је такође уобичајено у црногорским говорима¹²⁰⁷ и језику старијих писаца са црногорског подручја¹²⁰⁸, супротно савременој језичкој норми која у овој употреби допушта само акузатив¹²⁰⁹:

– *пред* + акузатив:

Пред стап Султанов стати и рећи БЦ111, ... Морача се/ У језеро бистро слива,/ А оно се у Бојану/ Пред Скадарски град излива... БЦ280, А свилени тахтревани/ Пред бијели двор долазе Х83...

– *пред* + инструментал:

Док предамно из убаха' .../ Једна срна доскочила/ Њезинијем скоком лако Пј44, (Излазе пред њима.) КА82, Пред везиром сад ће изаћ'/ Два јадова, двије змије Х9, Па кад пред њим ја приступих ПВ34...

109. ЗАМЈЕНИЦЕ

Употреба замјеница у језику Николе I Петровића углавном одговара њиховој употреби у савременом књижевном језику. Неколико случајева некњижевне употребе замјеница захтијева посебан осврт. Ријеч је о случајевима заједничким са народним говорима или са старијим књижевним језиком.

1. Што се тиче употребе личних замјеница, истичемо неколико појединости.

а) Личне замјенице у субјекатској функцији јављају се и тамо гдје би се у савременом књижевном језику њихова појава сматрала сувишном, јер су већ садржане у личном глаголском облику:

Нагоном убих срну *ја* б'јелу! БЦ108, С другом ћу тамо *ја* краљевати,/ А ово можеш *ти* задржати БЦ201, Оба св'јета провео бих/ У њезине *ја* окове! ПА39, Остављаш ме, а *ти* пође/ Из крај мене у даљине! ПА60, јер још кад млад бијаш говораше ми *Ти* Г8...

¹²⁰⁴ Б. Милетић, *Црмница*, 494.

¹²⁰⁵ М. Стевановић, *Речник II*, 132, 133.

¹²⁰⁶ М. Стевановић, *Савремени II*, 482, 483.

¹²⁰⁷ Б. Милетић, *Црмница*, 488.

¹²⁰⁸ М. Стевановић, *Речник II*, 132.

¹²⁰⁹ М. Стевановић, *Савремени II*, 427.

Ова особина одликује само пјеснички језик Николе I, што значи да је искоришћена у организовању пјесничког метра, али она није била непозната ни прозним писцима старије црногорске књижевности¹²¹⁰.

б) Личне замјенице понекад стоје напоредо са именицама у истом падежу, упућујући на појам већ означен именицом, а најчешће из метричких разлога:

Мој унук Сандро дошао је и он да ме види ПЗ,12, *Бог хришћански* може бити/ Да је збиља он Бог прави./ И Бог свети, истинити ПА92, *Што мислиш, Станко, ти* тако дуго? БЦ201, *Па ме љуби, мој витеже,*/ И *соколе ти мој сиви!* ПА55, *Српски Рудник и Авалу!* Да их видим он ми неда Пј44, *Па човеку с'белом брадом/ То му није било право* Пј45,1, *Црни попови* с обије стране/ Да они могу мени да бране БЦ18...

в) Исто тако, најчешће у пјесничком тексту, из метричких разлога, али повремено и у прозном тексту, налазимо енклитичке облике тамо гдје је мјесто ортотоничким облицима, што је опет познато и неким црногорским прозним писцима старије епохе¹²¹¹:

– Патње, муке *нам* предстају БЦ53, Вјера права *нам* промаља БЦ68, Смртнијема *вам* је теже ПВ30, Још на самом разбојишту,/ *Вам* је била посвећена СП56, Орле, који сред запада/ У походе *нам* дол'јета? СП62, Међу *нам* су растргнуте ПА61...;
– ... а са жељом да свемогући Бог буде *нам* и нашем племену у помоћ Т1.

г) Напоредо са присвојним замјеницама *њен* и *њезин* Никола I употребљава генитивни облик личне замјеница трећег лица једине женског рода:

Бог избројио ње старе дане! БЦ128, *Да о снаси Вукашина/ И ње судби што-гођ чујем* ПВ64, *Ње љепоти ... И гора се зачудила* ПА52, *Пошто руку ње испроси* ПА59, *Ње љепоту гдје свак хвали* Х23, *Колико се у јунаштву/ Ње родбина узвисила!* Х23, *На појаву ње особе* Х32, *Ње спокојству прискочио* Х71, *Да ње љубав, њене мисли* НК6, *Ње тишини пресједавам* СП124;

Поред присвојних замјеница *њихов* и *њин*, за означавање припадности трећем лицу множине Никола I употребљава генитивни облик замјенице трећег лица множине сва три рода:

Брзина је њих хатова СП39, *њих мах* СП89, *Хладан свједок њих мрзости/ Крста, српства ја сам бива'* СП71.

¹²¹⁰ Исп. Б. Остојић, *Петар I*, 231; *Даковић*, 173.

¹²¹¹ Б. Остојић, *Петар I*, 231; *Даковић*, 173, 174.

Слободна употреба генитивних облика наведених личних замјеница у посесивном значењу врло је архаична језичка црта која је заступљенија у језику старијих црногорских писаца¹²¹² него у народним говорима¹²¹³. Она је у језику Николе I, судећи према броју издвојених примјера, у ишчезавању, поготово кад је ријеч о генитивном облику личне замјенице трећег лица множине сва три рода. Овом закључку иде у прилог и чињеница да је Никола I за овим облицима посезао само у обликовању пјесничког израза.

д) Посесивни датив личних замјеница такође је чест у језику Николе I, што се слаже са високом фреквенцијом овог облика у црногорским говорима и језику старије црногорске књижевности (в. т. бр. 103):

Кад морасмо одиву *нам*/ Невјерноме цару дати Пј21,7, да му се молиш јутром и вечером за срећу, славу и величину драге *ми* домовине и вјернога *нам* народа црногорскога; за здравље духовно и тјелесно срећу и дуги вијек твоје Маме, браће *ми*, сестарах *ми*, снаха, синовца *ми* сестричића, сестрична Пс12,1, били су на корист и дику отачаства *им* Пс12,5, Вјера *ви* је мало тупа БЦ67, На род *ми* мали с презрењем гледа!... БЦ128, А чело *ми* тада глатко/ Скваси нека блага роса ПП37, Пошље узе Далмацију;/ .../ Град за градом приморја *јој*/ Сустопице освојава ПП115, А сада је Зети, вјери./ Родбина *ми* издајица! КА9, Оружје *ви* свијетло се/ Побјеђиват' научило! Х116, Ће у кратко такох чине/ Ћедова *јој* витезова НК5, Рад горе *му*, или поља,/ Ил' Блата *му*, воде плаве? НК63, Кости су *ми* разметнуте НК70, И душевно очајањс/ Очева *нам* и од браће КА16, Ил' у ц'јелу појаву *јој* Х45, Ил' игри *јој* Х45, Конак *му* је до конака/ Црногорке китне био! Х68, Оружје *ви* свијетло се – / Побјеђиват' научило! Х116, Ево ово што имамо имања, готово сам ја све стекао и покојна *ви* баба. Отац *ви* умрије млад, тек бјеше настао, а мајка *ви* се преудаде након године КР7, 8...

¹²¹² За ову појаву у већој или мањој мјери знају следећи писци: А. Змајсвић (М. Пижурица, *Змајсвић*, 297), владика Данило (А. Младеновић, *Данило*, 143), Петар I, који уопште није употребљавао присвојне замјенице (Б. Остојић, *Петар I*, 146), Његош (М. Стевановић, *Неке особине Његошевог језика*, 22,23), Љубиша и Поповић (М. Пижурица, *Љубиша и Поповић*, 180).

¹²¹³ Међу старијим црногорским говорима ријетки су они који знају за ову појаву. Источноцрногорски не знају уопште (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 74). За СК-Љ говорс М. Пешикан каже да се поред *њезин* пописад може чути и *ње*, најчешће у устаљеним изразима (М. Пешикан, *СК-Љ*, 150), та форма је ријетка и у црпичком говору а облик *њих* у присвојном значењу забиљежен је само у једном примјеру (Б. Милетић, *Црпичка*, 535). Генитив личне замјенице трећег лица једнине женског рода једино је средство означавања припадности том лицу у перашком говору (Т. Брајковић, *Перашки*, 12). Само се у Мрковићима обје генитивне форме употребљавају увијек умјесто одговарајућих посесивних замјеница (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 244). Вук Караџић је ову језичку црту запазио у Старој Црној Гори и сусједном приморју (В. Караџић, *Пословице*, 34, 35).

2. У језику Николе I присутно је колебање у употреби присвојне замјенице за сва лица. Поред правилне употребе ове замјенице у примјерима:

И ти ћеш милост добити *своју*:/ Црногорац бит' у земљу *своју* БЦ180, Балкански
ћс сви народи/ За *свој* Балкан изгинути! БЦ198, Манити се Срб са Србом/ На
нсрећу *своју* глође! ПВ13, А сви расап Цариграда/ У *својима* виде снима!

ПВ145, Голуб има *своју* голуницу КА33, Наком смрти *свога* оца ПВ113...,

ексцерпирани смо и бројне примјере у којима се умјесто присвојне замјенице *свој-а, -а, -е* употребљавају посесивне замјенице за одговарајућа лица, што је својствено и појединим црногорским говорима¹²¹⁴, Вуковом језику¹²¹⁵, језику старијих црногорских и војвођанских писаца¹²¹⁶, али и савремених¹²¹⁷:

да са истога мјеста опорице *његове* лаже ПЗ,15, А над тобом Скендер бегу/ Ја
уступам сву власт *моју* БЦ56, Цареву снажну пуштите руку/ Па *вашу* дасте
Кројском хајдуку! БЦ60, У Бога се уздам *мога*! ПА74, Прецењујеш *твоју* снагу
ПВ187, Мило ми је да си се сјетила/ *Твога* рода, *твога* завичаја КА31, Граде
тврди, Царев аманете,/.../ Мирно сједи на темељу *твоме*! КА55, прецењујеш
твоју снагу ПВ187...

Језик Николе I не карактерише употреба присвојне замјенице за свако лице умјесто одговарајућих посесивних замјеница појединачног лица, иако је то карактеристично за неке црногорске говоре и старе писце¹²¹⁸.

3. Спорадично у нашем корпусу односна замјеница *који* и кад се односи на неживо има акузативни облик резервисан за појмове који означавају живо. И ова дијалекатска особина¹²¹⁹ присутна је, такође у мањој мјери, у језику старијих црногорских и српских писаца¹²²⁰. Примјери:

и да напусти Скадар *којега* у тијесној опсади држи Пс17,1, да самъ нѣгово старо
познанство *ког га* с жельно очекивао П1,8, али те морам сад оставити с' овијем

¹²¹⁴ М. Пешикан, *СК-Љ*, 155; Б. Милетић, *Црмница*, 536; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 60.

¹²¹⁵ Т. Maretić, *Gramatika*, 502.

¹²¹⁶ Б. Остојић, *Петар I*, 231; *Даковић*, 174, 175; Д. Вушовић, *Прилози*, 64; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 275; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 257, 258.

¹²¹⁷ М. Стевановић, *Савремени I*, 286, 287.

¹²¹⁸ У источноцрногорским говорима забиљежени су примјери типа: *На то га научила своја мајка* (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 117). Овакву употребу присвојне замјенице *свој* у Његошевом језику Д. Вушовић објашњава утицајем талијанског језика (Д. Вушовић, *Прилози*, 64, 65).

¹²¹⁹ Присутна је у црмничком и источноцрногорским говорима (Б. Милетић, *Црмница*, 537; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 115, 116).

¹²²⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 232; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 276; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 260; *Пенадовић*, 114.

моијем журналом *којега* ми до сад није било тешко водити ПЗ,21, Гласом *кога* појачава/ Родитеља туга јака Пј21,3...

Забилежени су и бројни примјери у којима се умјесто односне замјенице *кој-и, -а, -е*, и кад се односи на живо и на неживо, и у једнини и у множини, употребљава замјеница *што*, чија је релативна функција наглашена у појединим црногорским говорима¹²²¹ и у језику старије књижевности¹²²²:

Дед ти мало пиши оном/ Вешовићу у Пећ *што* је Пј45,1. Да бих ти оно *што* 'но се дава/ Свакоме оном *што* поткопава/ крш ови мили и Господара!... БЦ155, Огањ врући родољубља,/ *Што* у срца букти наша ПВ5, Осим они *што* пролеће/ Покрај мене соко сиви ПВ7, Да посјети Дубровчане,/ *Што* захвалећ мудром раду/ Свом' проводе срећне дане ПВ141, Она мала горска снага,/ *Што* се диже према нама! Х7, Једном уби барјактара,/ *Што* најбољег у град пишу Х48...

У примјерима: да се не би догодила она оташева *што* рече на ћипурь П1,35, Пред слободом *што* су наши/ Мученици основали БЦ6, Због несретње вјеренице,/ *Што* испроси тек по гласу/ Преко књиге посланице ПВ124, замјеница *што* употребљена је у функцији акузатива замјенице *која*¹²²³.

Неријетко се упитно-односне замјенице *ко* и *што* употребљавају у значењу других именичких замјеница, обично неодређених:

да се *ко* пошаље Пс2, Кад се образа мога *ко* дира! БЦ31, Неће ли се *ко* казати од страха КА75, Да ми хоћеш *што* о Риму/ Даље, друго, испричати ПВ80, да радим *што* Пс5,3, а аколи *што* друго Пс5,3...

4. Службу неодређене придјевске замјенице за каквоћу често врши упитно-односна замјеница за каквоћу: *Наступе ли непогоде/ Или какви тешки дани!* БЦ89, *И без бојних каквих справа* ПВ82, *Као каквог одметника* ПВ127...

Умјесто неодређених придјевских и именичких замјеница могу се јавити и односне у комбинацији са мјесним прилогом *гдје*: *И ће која нападања* ПВ142, *Исправи ми јекојега!* НК31, *По-је-којег још војника* ПВ156...

5. Умјесто присвојне упитно-односне замјенице у неколика случаја имамо генитив замјенице *која* и *који*:

¹²²¹ М. Стевановић, *Источноцрн.*, 116; Б. Милетић, *Црмница*, 537.

¹²²² Б. Остојић, *Петар I*, 233; М. Стевановић, *Речник II*, 521, 522; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 276; За Вука в. Т. Maretić, *Gramatika*, 508, 509; Ј. Јерковић, *Пеђатовић*, 258, 259.

¹²²³ Исп. са сличним примјерима у: Ј. Јерковић, *Пеђатовић*, 259.

– Које смјелост може лако Х7, ...Уз топлу ми ојаклију/ До прозора које стиже/
 Сипјег што је у авлију СП112, Под-хумској се војвоткињи/ Смјерно клањам,
 љубим руке,/ Рад које бих сад љепоте/ Ја отиша' у хајдуке! БЦ78;
 – Па да паицад не подражи,.../ На глас којих узбун би се/ Произвео...

ГЛАГОЛИ

110. Презент

1. Приповједачки или историјски презент није нарочито фреквентан у језику Николе I Петровића, што одговара говорима његовог ширег завичаја¹²²⁴. У тој врсти релативне врсменске употребе много чешће срећемо претеритална времена. У ексцерпираним примјерима имперфективни и перфективни презент употребљени су за означавање субјектових сопствених радњи, као и туђих радњи по сопственом запажању, што у потпуности одговара његовој употреби у СК-Љ говорима¹²²⁵:

Я ихъ дочекамъ у еданъ салонъ ... Они ми изруче поздравленіе царско и *повторе* Његово задовољство П1,15, Најпоследъ *рѣшимъ се* и *поћемъ* са два ађутанта а Станка и Попоа Иліо *оставимъ* кући П1,34, Па је стала и *гледаме*/ Појави *се* мојој *чуди* Пј44,2, Јесли чуо? – *Јесам* тачно/ Пешић шефу *одговара*/ А сјутри дан у свануће/ Нов брзојав он *отвара* Пј45,2, У то и Станко Господар *сјаше*,/ И ту *се руче*, *сједу* на траву БЦ100, Ја писма *узнем*, *узјашем* кљусе,/ Ободох хумку... БЦ104, Старица му казивала/ Од Грахова што *се чује*,/ Да братство му за њим *тужи*/ И једнако *јадикuje* Х33, Ситна књига на жалосни/ Љубовића двор *долеће*/ Алил-бег је *чита*, *гледа*,/ Па је на skut мајци *меће* СП25, На обали Сињег мора/ Књаз Данило мирно *сједи*,/ *Пушта* поглед низ пучину,/ Заходеће сунце *геди* СП49, *Шетам се* пјацим доље-горе, онако неколико пута, ка и други, док виђех гомилу људи под бријест. ... Кад тамо, *сједи* Господар, *савјетује* народ... КР139, 140...

¹²²⁴ Исп. исто у: М. Пешикан, *СК-Љ*, 198; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 321. Насупрот томе, у источничногорским говорима за означавање релативне перфективне прошлости најобичнији је презент (М. Стевановић, *Источници*, 119), па је природно што је у језику М. Миљанова од свих значењских врста презента, најфреквентнији приповједачки презент (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 277). Он је посебно чест и у бјелопавлићком говору (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 161). Овим презентом обилује народна књижевност, као и језик В. Караића и његових следбеника (М. Стевановић, *Савремени II*, 585).

¹²²⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 194.

2. Презент је у језику Николе I најчешћи глаголски облик у гномској употреби, што одговара стању у мрковићком говору¹²²⁶. Неке од гнома које смо ексцерпирани подсјечају на наше народне пословице, али је већина њих ипак оригинална. Презент у њима може бити употријебљен и индикативно, и релативно, и с модалном нијансом¹²²⁷:

Ко се сам *чува* тога и Бог *чува* Пс12,6, Ко сам себе *непоштује* тај нека *не очекује* ни од другог поштовање Пс12,6, Књаз *је прави* ко *умије* Пс12,8, Жена о злу јунакову *слишља*/ И када му у наручју *спава*! КА32, Жена брата са братом *завађа*./ Жена чојка на сва зла *навађа*./ Жена *вара* себе и другог./ Жена *вара* и самога Бога КА35, Књаз *се рађа* ка' сви смртни./ Књаз *је прави* ко *умије*./ А од књаза незналице/ Дому, земљи, фајде *није* БЦ55, потоња *се гледа* Пс18, А живи свако пут гроба *кроче*... БЦ44, Свако *се добро награђује* Пс12,5, Ће Бог *хоће*, ту *је срећа* НК64, Када *грми* свак *се боји* НК78, читањем чојак *научи* много Пс12,10, најбољи *је* јунак они кои самога себе *слада* Пс12,16, Само здравим људима од мале болештице *дођу* црне мисли Пс15, јер *се* најбоље човјек *тјеши* дома ПЗ,4, Вуци длаку *мијењају*/ Ал' ћуд никад, никад стару! БЦ53, А што год се дома *гата*./ Све то мало на пут *врједи*! БЦ233, „*не лежи* кућа на земљу, него на жену“ КР17...

3. Модални презент у нашем језичком корпусу изузетно је фреквентан, прије свега због наглашене употребе перфективног презента у изношењу услова под којим се радња врши, из које истискује облике футура II. Ова појава раширена је и у црногорским говорима¹²²⁸, а карактерише и старији и савремени књижевни језик¹²²⁹:

... пак кад их *проучиш* мило ће ти бит Пс12,10, *Побијешли* се с' ким можеш лако бити и бјен Пс12,16, *Упитали* те ко за зетове ... – ти на кратко свакоме реци да су добри ... Пс12,16, *преварилим* се у тој нади нама опет остаје... Пс16,2, и кад *чујеш* да се окупљамо у Крф или Солун хитај к' нама Пс20, *Прокламирали* се Уједињење наравно изаћи ће једна прокламација Српскоме народу зато Пс27, а *ријешити* се на рат Црна-Гора је уз Србију да с' њом дијели судбу Т5, Н' ако

¹²²⁶ Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 321.

¹²²⁷ М. Стевановић закључује да се квалификативни презент употребљава индикативно и релативно а гномски и модално (М. Стевановић, *Савремени II*, 598).

¹²²⁸ Исп. исто али у мањој мјери у црмничком и СК-Љ говорима (Б. Милетић, *Црмница*, 557; М. Пешикан, *СК-Љ*, 202). У источноцрногорским говорима, особито у пиперској говорној грани, свршене предбудуће радње, па и условне, често се означавају презентом (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 120, 121). Исп. исто у: М. Пижурица, *Колашин*, 213; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 165, 166. У мрковићком говору аорист је истиснуо и футур II и презент из условних реченица (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 344).

¹²²⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 243; *Даковић*, 189; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 288; М. Стевановић, *Вуково дело*, 108, 109; М. Стевановић, *Савремени II*, 686, 687.

камин и куку да ми је,/ Ако здравље *нарушиши* и снагу В22, Па памет овђе кад сву *затучим*./ Изаћ' ћу онда и ја у људе БЦ12, А биће добро, *прегну* ли људи! БЦ222, *Ухватим* ли у бој Станка./ Да л' да живи ил' да гине? БЦ232, „*Крстиш* ли се – постајем ти/ Усрећена одмах љуба... ПА58, Ако главу црногорску/ *Не донесем* ту час прије! Х39, *Осване* ли војска преко Кира./ До подна смо Дриваст освојили КА28, *Не поћеш* ли њиховијем путем./ Хоће жене с писмом да се свете КА32, Па *свану* ли изновице/ Оружја ни врући дани/ Славу с нама дијелиће... НК68, „Ако *остах*, ка' што *оћу*./ У Морињу под сметове./ Хајде право, мили вранче./ Ти на дворе Алилове!“ СП43, 44, Борба страшна и велика/ *Настане* ли изновице;/ *Задиме* ли бојном маглом/ Наша брда и равнице;/ Проз ту маглу *засјају* ли/ Сабала нам бистри зраци.../ Ми ћемо се иза тога/ Опет штоват ка' јунаци СП65...

3. Предбудућа радња појединих глагола непотпуног значења уријетко је означена презентом треће Ст. промјене, што је одлика и нских црногорских говора¹²³⁰:

Немогнеш ли доћи најдаље до 1 Августа ја ћу бити принуђен ... Пс14,1, *Не шћенемо* ли, кад ту добију./ Навјестит' рат ће и Црној Гори БЦ49, *Умједнеш* ли – повешћеш га/ И у ватру и у воду ПВ16...

4. Језику Николе I позната је и употреба презента с префиксом уз- намјесто футура II имперфективних глагола, као појединим црногорским говорима¹²³¹, језику Вука Карацића и других старијих писаца, и црногорских и војвођанских¹²³², а која се данас сматра архаичном¹²³³:

ако ти јошъ што *устребус* писаћешъ ми Пс1,1, Као они кад *узчипиш*/ Теби не ће бити мане! БЦ91, И биће добро док их *узвезе*/ Дух слоге... БЦ142, Хрваћу тако све док *узмогу* БЦ220, Ја ћу ићи док *узмогу* БЦ273, *Узмислили* вазда, благо нама! КА35, И андио твој хранитељ/ Док *уздишем* све ћу бити! КА53, Па га љубим – љубићу га./ Док ми душа ту *ускуца*! ПА76, Тешко српском покољењу./ Начин ови ак' *устраје*! ПВ11, Биће ране, биће доста, - / .../ *Ушчекали* Кантакузен/ Моје смјело друштво тамо! ПВ103...

¹²³⁰ М. Стевановић, *Источнопри.*, 120; М. Пижурица, *Колашин*, 213; Исп. и: Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 288, 289.

¹²³¹ „Доста често, нарочито од старијих особа, може се чути префикс уз-: *кад устрашимо*, *ак-устипше* итд. (М. Пешикан, *СК-Љ*, 202). „Облик презента трајних глагола са префиксом уз и обичан презент свршених глагола истиснули су у овом говору футур II из употребе у његовом обичном значењу“ (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 87). Презент с префиксом уз- замјењује футур II и у говору околине Колашина (М. Пижурица, *Колашин*, 213).

¹²³² М. Стевановић, *Вуково дело*, 111–113; Б. Остојић, *Петар I*, 244; *Даковић*, 189; П. Херити, *Јанковић*, 308; Н. Купа, *Dositej*, 156; А. Младеновић, *Рајић*, 124; Ј. Кашић, *Видаковић*, 128; Ј. Јерковић, *Игњатовић*, 271. Исп. и: Ж. Стапојчић, *Лазаревић II*, 101.

¹²³³ М. Стевановић, *Савремени II*, 696.

У десетерачком стиху: Ти ћеш бит' зубља мојега мрака/ *Пратиш* ли мене, твога јунака! БЦ181, није било мјеста префиксу *уз-*, па се презент имперфективног глагола *пратити* нашао у функцији футура II.

5. Модална употреба презент са функцијом допуне глаголима и изразима модалног и непотпуног значења у нашем корпусу слабо је фреквентна у односу на употребу инфинитива у истој функцији (в. т. бр. 117).

6. С друге странс, функција допуне намјерних реченица није резервисана само за презент с везником *да*, него је подијељена између њега и инфинитива. Употреба инфинитива у овој функцији данас се сматра архаичном¹²³⁴, јер је ту у савременом књижевном језику доминантан презент с везником *да*, као у примјерима:

Ја бих код њега поша да *се молим* за вашу срећу Т6, да онданъ кренемъ тамо да *виђу* положае турске Пс8, дома се враћати да *радим* што Пс5,3, но онако клепећеш да друге *дираш* и без потребе *изазиваш* Пс12,13, Кренусмо да *идемо* путъ фабрике оружја и цебане П1,31, Тек *да огуле*, да паре *стеку* БЦ16, Сад пођох у лов из ове тмине,/ Ваздух *да сркием* здрав са планине БЦ20, Натеже се Византија! *Да поврати* земљу, паре;/ Војислава и Србију! *Да придави* и *сатаре* ПВ96, Сви су нагли мртво т'јело! *Да Царсво цјеливају!* ПВ147...

7. Врло ријетко се конструкција *да + презент* налази на мјесту инфинитива у склопу футура првог: Траг *ће* на души твојих цјелива/ *Да* црногорство моје *умива* БЦ202. У овоме се језик Николе I поклапа са стањем у савременом језику а разилази с језиком В. Караџића, Ђ. Даничића, осталих писаца 19. вијека и народних умотворина¹²³⁵.

111. Аорист

Већ смо истакли високу фреквентност овог глаголског облика у језику Николе I Петровића, која је и очекивана с обзиром на то што је он добро заступљен у црногорским говорима¹²³⁶. Употреба аориста, иначе, жива је у језику многих наших

¹²³⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 766.

¹²³⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 600, 601.

¹²³⁶ „Аорист је у приповедању практично једини облик за казивање туђих свршених радњи ако се причају према сопственом запажању.“ Употребљана се и за изношење сопствених доживљених радњи, као и туђих о којима је говорно лице сазнало још у вријеме о коме се прича (М. Пешикан, *СК-Љ*, 199). „Употреба аориста и имперфекта врло је жива и ја сам за оба времена, а нарочито за аорист, забележио велики број примера. Ипак бих рекао да је мање обична него у западним црногорским говорима“ (Б. Милетић, *Црмница*, 544): „Аорист је најчешће и најразвијеније претеритално вријеме у овом говору“ (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 321, 322); „Аорист је у овом говору у доста живој употреби“ (Л. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 169); „Обичан је аорист и од имперфективних и од имперфективних глагола у говору Пиве и Дробњака“ (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 89).

старијих писаца¹²³⁷. Језик Вука Караџића неочекивано је „доста сиромашан у употреби аориста“¹²³⁸, због чега је „перфективни презент врло широке фреквенције“¹²³⁹. У нашем корпусу ова два облика имају обрнуту сразмјеру.

1. У језику Николе I Петровића најфреквентнији је аорист којим се означавају радње које су се вршиле или извршиле у неком тренутку изван времена говорења, што значи да се у релативној временској употреби поред аориста перфективних глагола врло често налази и аорист имперфективних глагола.

Релативни аорист перфективних глагола чест је и у језику савремене књижевности¹²⁴⁰ као у нашем корпусу:

па да се то би претекло једнијем свршенијем чином *рекосмо* да се Скадар мора узети јуришем и на то смо се раздвоили ти *пође* за Бар а ја за Цетиње Пс16,1, Било є доста шеврданя и *остадосмо* на то да Султан рієши П1,14, и како улазахъ у тай ћошакъ на врата сама *заустави* ме Мунир Ефендія и *замоли* да... П1,32, И у толико *дођосмо* на Штацију Царског Села *ђе се опростисмо* и *кренух* за Петроград П3,12, Разумјех из брзојава кои ми ... јучер *упути* Т6, Три велика царства и невјерни Бугари *удрише* јој са свих страна... *отеше* јој земљу, градове... Г2,1, Тако!... Једну ноћ прегледућ' страже/ Посред логора турскога *заже*/ А мени *рече*: чекај ту Иво!/ А ја се опет *узмучих* живо:/ Да чекам ту? сам ја! без никога!/ Управо *не смјех*, тако ми Бога!.../ *Стадосмо* ми два и они *сташе*/ Па добро вече турски *назваше* БЦ99,100, Три *раздаде* по хајтеру,/ Један само по прависи – / Ја *заисках* они пети... Х12, У то млади Књаз Арванит/ *Сподби* своју лиру лаку;/ *Измаче се* од главара,/ Па *натезућ* лири жице,/ *Диже* главу, а *обрну*/ Пут нас цура дивно лице;/ Па *запјева* пјесму нову/ Од бојева и љубави/ Е, тада ме јад *задеси*/ Е, тад' плам ми овђе *стави*! КА14...

С друге стране, аорист имперфективних глагола „не само да је у савременом језику редак него је и необичан чак, уколико се на њега наиђе“¹²⁴¹. Међутим, његова неуобичајено висока фреквенција у језику Николе I у односу на фреквенцију у језику

¹²³⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 239; *Даковић*, 181; Д. Вушовић, *Прилози*, 71; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 280.

¹²³⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 633.

¹²³⁹ У овоме се језик В. Караџића слаже са језиком његових хрватских савременика, који су ријетко имали овај облик, будући да у то вријеме кајкавско и чакавско нарјечје већ неколика вијека не знају за употребу аориста. Употреба аориста код Хрвата узима већег маха тек по њихову преласку на штокавско нарјечје (М. Стевановић, *Савремени II*, 633).

¹²⁴⁰ М. Стевановић, *Савремени II*, 647.

¹²⁴¹ М. Стевановић, *Савремени II*, 633.

већине старијих црногорских писаца¹²⁴², има подлогу и у старијим и у новијим црногорским говорима¹²⁴³. Аорист имперфективних глагола од имперфекта диференцира ограничено трајање радње у прошлости. У нашим примјерима трајање радње некад је означено каквом временском одредницом а некад се види из контекста:

– Сад кад *пјевах* уз гитару,/ Твој ми облик слику *ствара* ПА32, Краљи Римом *управљаше*/ Два вијека, мало више ПВ72, *Не траја* му круна много;/ Он у грчке паде руке ПВ97, Од кољена његовога/ Седам Краља *краљеваше*,/ И два Цара: – сви заједно/ Српством в'јека два *владаше* ПВ99, У трзавом сану *спав*/ Три вијеска или више:/ Док орлови Данилови/ Из сана те пробудише НК46, Гдје путници боље ноћас/ Него синоћ много *спаше* Х91, То толико Тупањани/.../ *Стављаше* се често пута НК19, Прије Никшић на парипу/ Свуда *стиза* као соко НК48, Срби, Турци и Млечићи/ *Грабише* се измјенице/ Око њега, те му често/ *Накrapаше* крвљу лице./ На врата му знамења се/ Често знаци *мијењаше*:/ Срб бијелог свога орла,/ Млечић лава свог *меташе* НК74, Па ме сподби неко чувство/ Од милине и заноса,/ А чело ми тада глатко/ Скваси нека блага роса./ Знаш чему се онда *дивих*? ПВ7;

– Над којима *краљеваше*/ Њина дома мудре главе ПА7, Ја те *тражих* ПА29, Дона-Бланка и Дон Родриг/ О теби ми *говорише* ПА73, Један другом *јуришаше*/ Без узмака и без страха ПА79, Изнад Зете очи моје/ Непрестано сузе *лише* ПВ36, Дадоше му име Петар,/ Те се *не зва* „Бодин“ више ПВ97, У колико Немањићи/ Са судбом му *руковаше*? ПВ100, Коња *јаха* чудновата,/ Ко сам што је чудан био ПВ174, А ја *држах*, Вуче, зете,/ Да је Милош узданица ПВ183, Да их разда јунацима,/ У Лаз-Царев што бој *бише* Х14, Моји стари служише ти/.../ Ни за тебе, ни за земљу,/ *Не штедјеше* никад главу! Х77, Васојевић, веле, Стево/ Ка' намјесник царски *стоја*/ У ту варош... Х95, Ми за тобом и *ходисмо*! Х114, Око нас се *сакупљаше*/ Прогоњени неправicom Х9, Но Дубровчани некако, ..., *не моглише* с нама КР26, 27...

Док се аористом перфективних глагола углавном означавају сопствене и туђе доживљене радње, аористом имперфективних глагола често се износе недоживљене радње из даље или ближе историје. Такви примјери показују да доживљеност радње

¹²⁴² „Ретко налазимо облике аориста од несвршених глагола...“ (А. Младеновић, *Данило*, 155); „Аорист имперфективних глагола ... много је ређи“ (Б. Остојић, *Петар I*, 240).

¹²⁴³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 199; Б. Милетић, *Црмница*, 546; Ј. Вуковић, *Лива и Дробњак*, 89.

није критеријум за разликовање индикативне и релативне употребе аориста већ период говорења и изношења тих радњи¹²⁴⁴.

2. У језику Николе I налазимо једну врсту модалне употребе аориста, која се данас, са становишта савременог језика, сматра застарјелом¹²⁴⁵. Ријеч је о употреби аориста у кондиционалним реченицама умјесто футура II. Већ смо показали да модални презент у већој мјери потискује футур II из ове употребе (в. т. бр. 110). Наредни примјери потврђују да му се аорист неријетко придружује у томе:

ако *виђосмо* да се може повратак турчину прекинут Пс8, само ако *се* за ово живи *чусмо* Пс5,1, Али знамъ ти *ћсшъ* пристати ако свађу *рѣшисмо* Пс5,3, Ја ћу се међу тим прибрати да виђу како ће ствар поћи па ако *виђех* да је озбиљно... Пс27, То је темсљ у ову нашу земљу, ако *умјесте!* КР6, *Обрнуше*ли одъ овуда я знамъ како ћу Пс9,4, Укриј поход који си смислио;/ *Укрили* га, вјеруј мени, Књаже,/ Душмана си на мегдан добио КА27...

Оваква употреба аориста фреквентнија је у црмничком, мрковићком и СК-Љ говорима¹²⁴⁶. С обзиром на то да за њу знају, поред Николе I, и Петар I и Петар II¹²⁴⁷, може се претпоставити да је она била својствена и његушком говору.

3. Аорист стоји и на мјесту дијалекатског потенцијала за прошлост, али су примјери такве његове употребе изузетно ријетки¹²⁴⁸: Да ме браћа не тргоше,/ *Сломих* о њој чело своје КА17.

112. Имперфект

Никола I употребљава имперфект много мање од аориста, па ипак је овај глаголски облик у доброј мјери присутан у нашем корпусу. То не изненађује кад се зна да је имперфект у 19. вијеку био, а и данас је, изузетно жива категорија у многим црногорским говорима¹²⁴⁹. Сходно томе, одреда су га, више-мање, употребљавали

¹²⁴⁴ М. Ствановић, *Савремени II*, 648.

¹²⁴⁵ Ж. Станојичић, Љ. Поповић, *Грамматика*, 392.

¹²⁴⁶ У црмничком говору аорист често има значење футура егзактног, као у нашим примјерима, у кондиционалним реченицама с везником *ако* и с речцом *ли* иза иницијалног глагола (Б. Милетић, *Црмница*, 549). Модална употреба аориста у кондиционалним реченицама, али само с везником *ако*, имала је, по мишљењу Л. Вујовића, велики утицај на губљење футура егзактног из мрковићког говора (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 322). У СК-Љ говорима аорист је редован уз везник *ако* а ређи уз *кад* (М. Пешикан, *СК-Љ*, 202).

¹²⁴⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 241, 242; Д. Вушовић, *Прилози*, 72; Исп. и: Б. Остојић, *Даковић*, 189.

¹²⁴⁸ Б. Милетић, *Црмница*, 549; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 329, 330.

¹²⁴⁹ Б. Милетић, *Црмница*, 550–553; М. Пешикан, *СК-Љ*, 198, 199; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 330–336; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 166; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 87, 88.

старији писци с црногорских простора¹²⁵⁰. Њиме је обилувала народна књижевност, особито она стварана на црногорском и херцеговачком подручју, што је утицало на то да га Вук и његови следбеници, и српски и хрватски, почињу широко употребљавати Данас, међутим, његова употреба прилично је сужена¹²⁵¹.

1. У језику Николе I имперфекат се најчешће употребљава у приповиједању за означавање доживљених радњи, сопствених или туђих по сопственом запажању, које су трајале истовремено с неком другом прошлом радњом или ситуацијом, што се подудара са стањем у говорима његовог ширег заичаја¹²⁵²:

Како неки Москови *дерјиху* шапань! П1,26, А отолси како они *говораху* ми немамо ништа П1,29, Камн нешто *лјиху* и *прелісваху* и тобож *рађаху* едань вапорь П1,30, И очи іой се с' нашіема *косаху* крвнички П1,33, Станко и попъ Илія ... *дражсаху* ме докъ ихъ я *срамоһахъ* и *куніяхъ* П1,35, И јутрос кад *се дизах* пита ме Орле као јучер ПЗ,1, Из Италије пријешли смо у Аустрију које сјајна престоница *славјаше* отварање Свесвјетске изложбе МЗ,1, Момци и коњи *бијаху* жудни/ Рата и боја БЦ115, На плећа момци дивни *лежаху*/ Па са издахом Бога *мољаху* БЦ151, На руку сив ми соко *бијаше*/ Са длана мога љеба *ијаше* БЦ171, Ја у коси *бјех* ђевојче,/ И *кријах* се и не *кријах*/; Као луда и невина свачему се *чуђах*, *смијах*/ Отац с старим војводама/ *Вијећаше* на чардаку КА14, Мирна мазга *носаше* га/ По држави Боабдила,/ Куд му стари *летијаху*... ПА12, Као нијем *гледах* доље/ У даљину и љепоту:/ *Топљах* очи, срце, мисли,/ Тог предјела у дивоту ПВ8, Ходила је чета брзо,/ И Никшићу све *хиташе*/, А од тешке туге, јада/ Хајдана се *спотицаше* ... Х52, Већ туна *се не бојаху* Х53, Овако ми мили отац/ У мукама говораше,/ Кад се с душом од свијета/ И од мене дијељаше... СП12...

¹²⁵⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 242; *Дакловић*, 184; М. Стевановић, *Имперфекат у Његоша*, 45; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 282.

¹²⁵¹ М. Стевановић, *Савремени II*, 653–655.

¹²⁵² Оваква употреба имперфекта одговара његовој употреби у црничком и СК-Љ говорима (Б. Милетић, *Црница*, 550; М. Пешикан, *СК-Љ*, 198, 199). У источноцрногорским говорима имперфекат је риједак у приповиједању (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 118), па ни у бјелопавлићком говору приповиједање овим обликом није развијено (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 168). У пивско-дробњачким говорима имперфекат се употребљава само за прошлост приповједачеву, односно онога који говори (Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 87).

Употреба имперфекта у означавању радњи које је доживио саговорник ограничена је на упитне реченице, као и у црногорским говорима¹²⁵³ и у језику црногорских старијих писаца¹²⁵⁴:

Бјеше ли тамо бољег јунака БЦ97, Но љепотица *бјеше* ли тамо? БЦ177, Какав *бјеше* српски народ/ У те славне дане наше ПВ100, Знате ли како *живљаше* командир Маријан? КР37, Што *вељаше*, брајо? КР63, 64...

2. Квалификативну употребу имперфекта имамо у рејим примјерима гдје се оно што се њиме износи схвата као особина¹²⁵⁵:

Ти *изгледаше* страга 10-15 дана врло добро Пс15, Све ми *изгледаше* као еданъ планъ П1,14, Найсрамни разкошъ *владаше* у намѣштаю истоъ П1,31, *Знаваше* врачат' и дават' л'јека/.../ *Вељаше* трава да ђетелина/ С четири пера моћ чудну има БЦ126, На миг њихов *не штеђаше*/ Нити главе, нит' имања! ПВ100, Вукотина *изгледаше*/ Као да се мало смије! Х54, А да Милета Маријанов *бјеше* вриједан и стечен момак КР40...

3. Имперфективна конструкција која се састоји из имперфекта помоћног глагола *хтјети* и инфинитива главног глагола често се употребљава модално, у значењу прошлог потенцијала, као у црногорским говорима¹²⁵⁶ и у језику старијих црногорских писаца који су се ослањали на те говоре¹²⁵⁷. Са становишта савременог књижевног језика, ова конструкција спада у архаизме или дијалектизме¹²⁵⁸. Спектар модалних значења ове конструкције у нашем корпусу доста је широк – обухвата намјеру, претпоставку, увјереност, готовост, жељу и сл.:

ја сам ти се заклео ... да *ћавах* много ради *поћи* по мојој вољи ђе од Љешкопоља па до Данилова града П3,3, ја се право *шћах заклет* П3,23, Да ми ово не изрече,/ Отачаству нашем Зети/ За велику њену љубав/ *Хоћах*, богме, *завиђети*! БЦ43, *Ухватит'* чисто дати се *шћаше*! БЦ108, Ја *ћах бјежат* боса, нага КА79, Да бјех нешто малодушниј./ *Побјежнути* *ћах* од страха ПВ8, *Ћах* му *панут* пред ногама,/ Да му љубим стопе свете ПВ40, Осмјехну се – *зборит шћаше* ПВ48, Империја

¹²⁵³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 194; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 118; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 331.

¹²⁵⁴ Б. Остојић, *Петар I*, 242; *Даковић*, 184; М. Стевановић, *Имперфекат у Његоша*, 47; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 283.

¹²⁵⁵ Исп. са: Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 283. Квалификативна употреба имперфекта нарочито је честа у мрковићком говору (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 332).

¹²⁵⁶ М. Пешикан, *СК-Љ*, 206; Б. Милетић, *Црмница*, 552, 553; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 346; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 168; М. Пижурица, *Колашин*, 210; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 88.

¹²⁵⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 236; *Даковић*, 185, 186; М. Стевановић, *Имперфекат у Његоша*, 70-79; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 283.

¹²⁵⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 663.

трајајат хаише,/ Да је раскош не поткопа ПВ74, И напријед ходит хаху ПВ133, Рећ' се хаише, да побједа/ На српску би страну била ПВ179, И посјећ' му главу шћаише/ Али млада једна жсна/ Посјећ' њега не даваше Х113, Још да није Боке било/ И њснијех капетана,/ Сва источна од Адрије/ Шћаише бити наша страна НК77, Бјеше прега' да не живи,/ И заклат' се чисто шћаише СП34, Гледаше ме – на мој помак сваки,/ Шћедок рећи, пажњу постављаше? В23, Бога-ми ти в'јеран шћаише бити./ Он да ти га није оштетио.... В26, Они онамо хоћаише да бјези негдје КР21, Ето, нећах ли ухватити и ја којег од оних бегова КР77, Ема, нећаху нас хватат живе, Ђожја ви вјсра, но се бјесмо зарекли... КР161...

4. Овом конструкцијом Никола I понекад означава и радњу која се понављала у прошлости, што је такође познато и црногорским говорима¹²⁵⁹ и старијим црногорским писцима¹²⁶⁰:

Пак хах сјести на камену/ Да учестам дах приберем Пј44,1, Кад олуја треснут' шћаише:/ И узбурка бура море,/ Она радо би се пела... ПА63, и њиову ђецу од којих нећах ниједно познати без Романа ПЗ,8, Но кад хаише сркнут више,/ На јаде сам од њег била ПВ174, који кад му хаише нешто сврнут' ни криву ни дужну испретуцај ме и камишем и коцем и стоцем, и што му се прије хаише нагнат' у руке КР58...

113. Перфекат и плусквамперфекат

Перфекат је и у језику Николе I Петровића најчешће претеритално вријеме, али не истискује остала претеритална времена, као што то чини у савременом језику. Употреба перфекта у нашем корпусу не одступа од његове употребе у савременом језику, што значи да је сасвим обичан и од перфективних и од имперфективних глагола, у приповиједању за означавање релативне прошлости (Разуміо самъ што *сте* одъ Никшића *учинѣли* Пс1,1, Радујем се да *си* здраво *присио* у Скадар Т1, И право је, пашо, било!/ Град *сам* Столац *затворио*/ С братством својим до Маглаја/ Јуначки *сам* четовао! Х12...), радњи или стања која се могу схватати као каква својства приписана субјекту, односно као његова квалификација (Кад год сам те што питао ти *си* ми вазда истину *казао* Пс12,7, Повој *није* нашег дома/ Још *завија'* издајнике! БЦ248, У подножју Игман-горе/ Блажуја *се* *слегло* село Х90...), као и различитих модуса почев од услова,

¹²⁵⁹ Квалитативна употреба ове конструкције заступљена у СК-Љ говорима, али је ипак обичнија конструкција имперфекта помоћног глагола *хтјети* и императива (М. Пешикан, *СК-Љ*, 206). У говору околине Колашина прва конструкција је чешћа у употреби од друге (М. Пижурица, *Колашин*, 210).

¹²⁶⁰ Б. Остојић, *Даковић*. 185; Р. Биговић-Глушница, *Миљанов*, 284.

преко става увјерености у вршење радње, до концесије и сл. (Да самъ тудиєнь проша с' покойниємъ владикомъ бихъ му река П1,5, О, Боже, пријед посред Рибнице./ Но ја на такви пријесто сјела! БЦ189, буди увјерен да ћу те одма позвати у отечество па *догодило се* то и пријед твога пунољетства Пс12,18...).

Са релативном функцијом у приповиједању обичан је и крњи перфекат, чијом употребом приповиједање добија на непосредности и упечатљивости:

Освануло јутро рано,/ Травник сунце *огријало*,/ Ускоци су устанули... С трпезе му обилате/ Добро *јели*, добро *пили*./ *Разгледали* намјештаје/ И раскоши сјајног двора./ *Замислила* да у цара/ Богатијс бит' не мора! Х20, Па када су горе били,/ Абен-Амст *одјахао*,/ Да с' и Дона-Бланка скине,/ *Притрчао* – руку *дао* ПА42...

Плусквамперфекат је у језику Николе I заступљен отприлике колико и имперфекат, што значи да је осредње фреквенције, какве је више-мање и у црногорским говорима¹²⁶¹. Неријетко су старији црногорски писци посезали за овим обликом приликом означавања радњи, стања и збивања извршених у прошлости прије неке друге прошле радње¹²⁶². Међутим, у савременом језику овај облик је у ишчежавању¹²⁶³.

Примјери из нашег корпуса показују да нема разлике између плусквамперфекта с имперфектом и перфектом помоћног глагола *бити*, већ се објема формама означавају доживљене радње¹²⁶⁴. Много су бројнији примјери с имперфектом глагола *бити*, који изношењу доживљених радњи даје архаичан тон¹²⁶⁵, а тако је и у језику осталих црногорских писаца старије епохе¹²⁶⁶:

Таманъ *бѣсмо свршили* кадъ намъ явише... П1,15, Станко Попъ Илія Шако и Блажо *бѣху остали* у трпезарију П1,15, *бѣху* неке яде радника *окутили* ђе *бѣсмо* ми *дошли* П1,30, а я *бѣхъ одбио* ручакъ кои ми *бѣше* најпріятельскіє *приредіо* Г. Нелидовъ П1,34, дошао сам у Зимни Дворац одакле *небјеху* још *поише* Милица и Стане П3,9, На уру по подне *бјесмо се окутили* П3,18, Јанко *укрио бјеше* своје утиске П3,18, *Бјеше* момче *наслѣдило*/ Храброст куће и врлину ПА11, Од хана

¹²⁶¹ „Ово последње време (плусквамперфекат) није неупотребљиво, али је доста ретко, мало обично и ипак гломазно уколико се чува“ (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 119); „Категорија плусквамперфекта у овом говору је живља него категорија имперфекта“ (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 164). И у говору околине Колашина употребљава се релативно често (М. Пижурица, *Колашин*, 212).

¹²⁶² Б. Остојић, *Петар I*, 244, 245; *Даковић*, 187, 188; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 285.

¹²⁶³ М. Стевановић, *Савремени II*, 664.

¹²⁶⁴ У црногорским говорима имамо подијељену ситуацију у овом погледу. У мрковићком и говору Пиве и Дробњака плусквамперфектом с имперфектом помоћног глагола *бити* казује се доживљена радња, а плусквамперфектом с перфектом помоћног глагола *бити* недодживљена (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 341; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 96, 97). У црмичком говору ове значењске разлике између двију плусквамперфекатских форми нема (Б. Милетић, *Црмница*, 555).

¹²⁶⁵ Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика*, 394.

¹²⁶⁶ Б. Остојић, *Петар I*, 244, 245; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 286.

се и конака/ *Бјеше* свога удаљио ПА22, Абен-Амет *бјеше* наша'/ Дједова му укупнице ПА26, Те Гренаду негда њину/ *Бјеху* славом узвисили! ПА32, Рат се *бјеше* тек свршио ПА32, Каницом се *бјеше* стегла ПА36, *бјеху* сишли ПА51, Сунце *бјеше* полагаано/ *Нагнуло* се већ западу ПА55, И *довео* *бјеше* тамо/ Отац своју кћерцу драгу ПА63, С друге стране *бјеше* стао/ И на мач се *наслонио* ПА72, И грмена буковога/ У дебели хлад *бјех* сио ПВ8, *Бјеху* дошли до покоља ПВ118, Љешеви *бјеху* притисли поље БЦ107...

Међутим, у језику Николе I није риједак ни плусквамперфекат с перфектом помоћног глагола *бити*:

Ја сам већ *био* доша на Цетиње Пс16,2, *Били* смо уговорили да се састанемо и око граница поразговоримо П1,14, њиова мудрост *снашла* *с* била да о томе нема збора П1,32, Покрај мене неосјетно/ На траву *је била пала* Пј44,2, Ту пријед кад сам *заспала била*:/ На руку сив ми соко бијаше БЦ171, Ја сам *била* дошла у Србију В24...

У пасивним конструкцијама обичнији је с перфектом помоћног глагола *бити*, мада биљежимо и примјере с имперфектом:

– Та одлука нам *је диктирана била* понајвише интригама Пс16,1, Скоро *је био* *ишљан* од цара БЦ100, Ти *си била*, може бити,/ Већ са другим *заручена* БЦ207, Често пута *бјен је био* ПВ90, Напрасно *је позват био* ПА59...;

– Све што *бјеше разасуто* ПВ93, *Загнута бјеше* мало ПА22.

Плусквамперфекат од несвршених глагола изузетно је риједак (в. т. бр. 88).

114. Футур I и футур II

I. Употреба и значења футура I у нашем корпусу не одступају од стања у а у савременом књижевном језику.

а) Поред обичне индикативне употребе у изношењу будућих радњи, какву имамо у примјерима:

Богъ *ће* свемогући Вашему Величеству *намирити*, а мой народъ и моя ђеца *ће* васъ *благословити* Пс7,1, Али крст *ће надјачати*/ И побједит вјера права Пј41, Посље *ћемо* полагаано/ Лаким шумом *саћи* тада ПВ66...,

футур I има и релативну временску употребу у означавању будућих радњи у односу на неке прошле радње. Приповиједачки футур I посвједочен је у језику Николе I боље

него у црногорским говорима¹²⁶⁷. У свим ексцерпираним примјерима он означава радње изазване неком претходном радњом или ситуацијом. Интересантно је и то да се те радње приписују трећем лицу једине, што значи да се он употребљава за означавање туђих радњи:

Па ка' рањен лав *ће јекнути*/ Са врх града с' крај барјака/ Гласом кога појачава/
Родитеља туга јака Пј21,3, Дон-Родриг *ће истрчати*/ Да развиди што се случи./
Кћер му мила Дона-Бланка/ На вратима с њим се стучи ПА33, Гост *ће сјести*
међу цуре/ Поврнуте тек од страха,/.../ Неке сјеле, неке стале... ПА34, Сјетног
друга Дона-Бланка/ Сад *ће одвести*' даље мало,/ К одјељсњу неком чудном,/ О
какво је сад пропало! ПА46, Па *ће* једног јутра рана/ На море *се навести*' плаво,/
И приступит при обали/ Од Малаге сретно, здраво ПА62, С тога мјеста Дон-
Карлос *ће*/ *Потрчати* к Арапину;/ Рече... ПА77, Пак *ће* млада *покушати*/ Да
измири витезове,/ Преклиња их, богоради... ПА83, На ријечи те *ће устат*'/ Па
гитару прихватио ПА96, Па Бог *ће* ме *запитати*/.../“Какав ти се сада, синко,/ Ови
б'јели свијет чини? ПВ41, Тада момак *запојаће*/ Без тамбуре – изгрлице:/
„Ће сте орли и гаврани... ПВ103, Иза кобног тога чина,/.../ Цар *ће* Душан
узјахати/ Пред том војском, – коју није/ Још балкански полуостров/ Бјешње
гледа и зорније! ПВ143, Пак *ће* доцкан *проговорит*'/ „Од куд сада ви двојица?“
Х11, Па *ће* прочут' вјереница,/ Да ме руски дар не краси,/ С тога, *рећ'* *ће*, да ме
неће – / Дођоше ми тужни гласи! Х15, Па *ће* доцкан тетке *рећи*/ „То је прстен
кнеза Дака!“ Х35, Замисли се, па *ће* *рећи*/ „Ваља и то да ми пада!“ НК79, Па *ће*
удрит неким гробљем/ И полакше ићи поче НП15, Па *ће* *рећи* пред дворјанством/
И краљевства поглавице... ПС9, Па *ће* јој *доћи* ондан-дан мајка. Ту донијела...
КР32, Па *ће* *запитати* мајку (ово све Маре прича)... КР33...

Релативну употребу овог глаголског облика имамо и у ријетким примјерима у којима се њиме означавају понављане радње:

Још опазе ли јунака главу,/ Вазда *ће* земљи *убрати* славу БЦ48, Уљезе ли ко,
посмотриће га од главе до пета по три-четири пута КР42, Примакне ли јој се у
то јаво домаћин ..., *рећи ће* КР46...

б) Овај глаголски облик сасвим је обичан у модалној употреби, за изражавање намјере, наредбе или увјерености у вршење радње. Добро је заступљен и концесивни

¹²⁶⁷ Врло је риједак у мрковићком (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 342), а и у источницрногорским говорима (М. Стевановић, *Источницрног.*, 119). У бјелопавлићком говору футур I у релативу најчешће има приповиједачки карактер (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 164, 165).

футур, који је у мањем броју примјера забиљежен у појединим црногорским говорима и Његошевом језику¹²⁶⁸. Док је тамо употријебљен уз везнике *ако* и *па да*, у нашим примјерима јавља се само уз други наведени везник:

док си жив следуј у тој врлини па да *ћеш погинути* Пс12,8, Истину ћу вама рећи./ Па да *ћеш* ме, ка' си река',/ Мачем ноћас тим *посјећи* БЦ261, Ал', кад велиш, говорићу./ Па да *ћеш* ме *објесити*! Х74, Не љубим те, добри пашо,/ Па да *ћеш* ме *изгорети*!.. Х107, нити их има у поље, ни на гувно, ни гђе су чељад, ни нигђе, но ногу преко ноге, па да *ће* све ђаво *понијети* КР40, Ја хоћу, хоћу свућ ђе допрем, божја ти вјера, па да *ћу се пресећ'*! КР615...

в) У језику Николе I Петровића нема употребе футура I умјесто футура II, као као што је то обично у говорима његовог ширег завичаја¹²⁶⁹.

г) Доста је ријетка употреба специфичне конструкције састављене од футура глагола *бити* и радног глаголског придјева главног глагола у означавању претпостављених прошлих радњи, за коју знају и други старији писци с црногорских терена¹²⁷⁰:

Можда гријех наш и његов/ Небеса *ће бит потреса'* НК75, *Бити ће се* млади Арап/ У разговор гдје *издао*... ПА40, А сад се бојим,/.../Мајка *ће бити умала* твоја БЦ42...

2. У језику Николе I Петровића футур II има врло ниску фреквенцију, што одговара стању у црногорским говорима¹²⁷¹ и језику старијих црногорских писаца¹²⁷². Из употребе га потискују перфективни презент и аорист, као и презент с префиксом *уз-* (в. т. бр. 110. и 111). У малобројним ексцерпираним примјерима футур II употријебљен је модално:

Ови ћешъ ми билетъ подъ печатомъ опетъ по истоме чойку послати кои ти га буде *предао* Пс11,4, Кад *будеш* од туд *писао* пази на изрезе и склоп писма Пс12,11, Ти ћеш ту болијест прекужит ако *се будеш пазео* и *слушао* докторе Пс21, да се застане с' писмом краљу Шпаньском док *се буде знало* хоћели

¹²⁶⁸ Б. Милетић, *Црмница*, 556; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 165; Д. Вушовић, *Прилози*, 76.

¹²⁶⁹ Б. Милетић, *Црмница*, 556; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 121.

¹²⁷⁰ Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 287.

¹²⁷¹ Мрковићки говор уопште нема футур II (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 343); у СК-Љ говорима „доста се ретко чује – углавном од млађег поколења“ (М. Пешикан, *СК-Љ*, 202); у бјелопавлићком се у последње вријеме све више замјенује перфективним презентом а нешто ређе и имперфективним (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 165). Што се тиче источноцрногорских говора, у свим примјерима у којима ће се за означавање свршене предбудуће радње најчешће употријебити презент, могу се чути и облици футура II, „али ипак и сувише „књижевно“ звуче уху народном“ (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 120, 121).

¹²⁷² Б. Остојић, *Петар I*, 243; *Лаковић*, 189; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 288.

Италија допустит превоз хране за народ Пс24, *Будеш ли с Ивом и дома оста'!* Моја ти, Књаже, крв била проста!... БЦ160...

Ексерпирани смо само један примјер тзв. релативног перфекта или перфекта II, којим је означена радња за коју је неизвјесно да ли је (из)вршена прије једног будућег тренутка: Но *буде л' ишта дознао* отац,/ Свршајем тамо ја на конопац!... БЦ122. Овај облик је у истом значењу нешто шире употребе у појединим црногорским говорима¹²⁷³.

115. Императив

1. Већ смо рекли да се презент и футур I у језику Николе I могу наћи у модалној функцији са значењем заповијести или молбе (в. т. бр. 110. и 114), залазећи у основну синтаксичку функцију императива. Међутим, и поред немалог броја примјера такве њихове употребе, императив је основно синтаксичко средство за изражавање заповједног става према нереализованој радњи:

Поздрави сву войску ма нека сви чују Пс1,2, *Добро свати* садржай овога и *саобштира* горепоменутиѐмъ Пс11,3, *Прочитај* га пажљиво *поклониму* сву важност Пс16,1, *Добро отвори* очи добро све *посматрај* и о свему се добро *размисли* Пс16,1, *Тражимо* траву чаробне моћи БЦ126, *Заведи* ме ђе далеко,/ .../ *Причај* што год из прошлости,/.../ *Ил' ме води* у пештере,/.../ *Покажи* ми тајне моћи,/ *Каж*и биљке.../.../ *Навјести* ме на скровиште,/.../ *Покажи* ми врело знања,/.../ *Научи* ме лијепоме;/.../ *Објасни* ми што је вјечност? ПВ28,29...

2. Уз субјекат већег броја лица може се, али врло ријетко, наћи облик императива другог лица једнине, што је иначе дијалекатска црта својствена црногорским писцима¹²⁷⁴:

Придрж' ме који... једнијем часом/ И мало туд'јен *увези* пасом... БЦ158, А дану *причај* који што? КР84.

3. Негирани императив у нашем корпусу јавља се од глагола несвршеног и много ређе свршеног вида, у чему се огледа утицај старих црногорских говора у којима је конструкција *немој* + *инфинитив* перфективних глагола скоро истиснула негирани императив¹²⁷⁵, а такво је стање забиљежено у језику још неких старих црногорских писаца¹²⁷⁶:

¹²⁷³ М. Пешикан, *СК-Љ*, 203; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 166.

¹²⁷⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 708.

¹²⁷⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 203; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 345.

¹²⁷⁶ А. Младеновић, *Данilo*, 176; Б. Остојић, *Петар I*, 247; *Даковић*, 191.

– ...*невјеруј* лажној филозофији Пс12,3; *па се небој* никога Пс12,3, *невријећај* људе без потребе Пс12,14, *Не помтиљај* да у друштву/ Положај те извињава БЦ55, Реци мени: *не умири!* Х78, *Не зазири* од година Х105, *Па не врти* тамо амо БЦ54, *Не дангуби* ни час само КА44...;

– *Не осуди*, дакле, ову СП52, *Гледај* име *не паружи!* БЦ56...

4. У примјерима: *Хвала ти буди, о Боже свети!* БЦ176, *Бог с вама буди* БЦ214, Слободно ти са мном *буди!* Од ужаса, од мракова ... НП5, у заповиједању трећем лицу употријебљен облик трећег лица старог опатива. Више примјера ове врсте нашао је Д. Вушовић у Његовом језику¹²⁷⁷, а забиљежени су у појединим црногорским говорима¹²⁷⁸.

5. С обзиром на то да је приповиједачки императив типичан за многе црногорске говоре¹²⁷⁹, сасвим је очекивана његова употреба и у језику Николе I¹²⁸⁰. Међутим, није ни приближно честа као у њима. Обичнији је од перфективних глагола и у означавању сопствених радњи:

те ја *пођи* за њихъ и *дозови* ихъ П1,15, *рекохъ* да немогу тамо одити те и *непођи* П1,31, Ја му по томе и неговорихъ ништа но *вечерај* мирно П1,32, Те ја се *смисли*, хумку *не пођи*,/ Но у наш логор у зору *дођи*,/ *Пробуди* Мата и мог Алексу БЦ105, *Питај* се лијепо, па таман сјели,/.../ И ту *се свади* и ја га уби... БЦ179, Бивали смо у поклаће/.../ На Пелсв *се Бријег слети*,/ Па *заврзи* онђе коло НК26,27, Кроз ту грдну мјешавину/ За и гори с муком *прођи*,/ Докле опет још у гушћем/ Мало даље праху *дођи* СП85...

Забиљежили смо, али само у комедији *Како се ко роди*, и ријетке примјере гдје се њиме износе и туђе радње, мада то није присутно у говорима Николиног ширег завичаја¹²⁸¹:

па ту по вас дуги дан они *пусти*, а они *дохвати*, они *пусти*, а они *дохвати* КР57, Други *унеси* му грлић таман на бубреге; он *одбиј* руком... КР85, Још их *куцни* по

¹²⁷⁷ Д. Вушовић, *Прилози*, 73.

¹²⁷⁸ М. Пижурица, *Колаши*, 214; Д. Вушовић, *Диалекат*, 70.

¹²⁷⁹ „Употреба историјског императива је у живом причању врло обична“ (Б. Милетић, *Црмница*, 561); „У живом причању чешћи је он (императив) и од самог приповедачког презента“, који се, иначе, од свих црногорских говора, највише употребљава у источноцрногорским говорима (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 119); „Приповједачки императив је у овом говору врло жива категорија и замјењује често облике приповедачког презента, перфекта или аориста“ (Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 171); „Приповједачки императив има упадљиво високу фреквенцију“ (М. Пижурица, *Колаши*, 214); „Приповједачки императив је знатно рјеђи него у *црмничком*, а кудикамо рјеђи него у *грбањском говору* (по мојим запажањима)“ (Д. Вушовић, *Мрковићи*, 345).

¹²⁸⁰ М. Стевановић с правом истиче чињеницу да приповједачки императив има више функцију именовања саме радње, док је прошло вријеме у ком се њиме означена радња врши одређено неком другом језичком ситуацијом (М. Стевановић, *Савремени II*, 709).

¹²⁸¹ У СК-Љ говорима приповиједачки императив се не употребљава за туђе радње (М. Пешикан, *СК-Љ*, 198).

једном, по два. јер их није хтио убити, ... , но их ту оба *свежи* и тако их *остави* на исто мјесто КР86...

Приповиједачки императив од имперфективних глагола врло је риједак: Бивали смо у поклаће/.../ И *вијећај* што ће бити НК26, 27.

6. Позната особина црногорских говора која се тиче удвајања императивног облика од имперфективних глагола у циљу истицања трајности прошле радње¹²⁸², забиљежена је само у прозној комедији *Како се ко роди*. Ексерцирани примјери показују да се такав императив јавља у означавању и сопствених и туђих радњи:

Стој, стој, тако, мучи се, мучи, залуду. ... Ја опет мисли, мисли – залуду. ... а ја се раздери... КР90, опет увате вјеру – и *треси* и *треси* рукама КР44, *Плаћај* данас, *плаћај* сјутра, а јадноме се Маријану преврну кућа КР38...

7. Ријетки су примјери пословичног императива у нашем корпусу¹²⁸³: ... *испеци* па *реци* Пс12,9, *Крсти* вука, вук у гору,/ Црногорки Црну Гору! БЦ201.

116. Потенцијал

У језику Николе I, као и у савременом књижевном језику, потенцијал се најчешће јавља с модалним значењем. Од савременог језика језик Николе I одваја се фреквентнијом употребом концесивног потенцијала који је риједак у језику новијих писаца и у свакодневном говору¹²⁸⁴, али је присутан у појединим црногорским говорима¹²⁸⁵:

Друкчије вrnут' није се смио/Да би му свијет давао цио! БЦ98, Е, да бих знао изгубит' главу,/ Ни у латинску не ћу државу... БЦ182, На том крају по Турџије/ Не бојим се да би било! БЦ250, Љуцкоћу им не би наша,/ Да би цио св'јет обиша! ПВ114, Не бих овдје остануо,/ Да би Травник сав мој био!.. Х21, Преварити никог нећу,/ Да б' у ропству *остарала*!.. Х107, Опет ћемо прегазити/ Тих ријека модре вале,/ Па да би ни са рамена/ Главе свијем *попадале* НК12, Па и да бих *погинуо*,/ Весео сам хвала небу СП59, па и да би било изузетака, као Јанко и Настасја, опет би Црна Гора била јача и уреднија КР165...

¹²⁸² Исп. исто у: М. Пешикан, *СК-Љ*, 200; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 172; Д. Вушовић, *Диалекат*, 70; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 97.

¹²⁸³ Као и у мрковићком говору (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 345).

¹²⁸⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 717.

¹²⁸⁵ Б. Милетић, *Црмница*, 563; Ј. Вуковић, *Пива и Дробњак*, 99.

У нашем корпусу није необичан потенцијал у приповиједању, којим се казују проишле периодичне радње, мада га испитивачи црногорских говора и језика старих црногорских писаца не биљеже¹²⁸⁶:

Иза чега постепено/ Умор ме је остављао/ Па с' онога *бих* камена/ На други се помакао Пј44, Па када би *одахњива*/ Од оклопа и од штита,/ С науком се би бавио,/ И многе је књиге чита ПВ140, А у вече на хан сједе/ .../ Нит *бише* га што питали,/ Нит се у њег загледали ПА14, Па би на крш *сјела* хладни,/ Низ пучину погледали,/ Мислила би за Арапа/ И судбу би *проклињала*!/ А отолен у Гренади/ Би се с јадом *повратила*/ Тугу, спомен, љубав сузе/По Аламбри би *посла*...ПА119, Прије, послје оваквога догађаја, *рупило* би 20.000 црногораца, да сами узму крваву сатисфакцију од Турака. По закону крвне освете они би *упали* у Турску, *убијали би и пљачкали* и рат би дотле *бјеснио*, док би се најпослије страним посредовањем примирје *повратило* Мп54а)...

Биљежимо бројне примјере исте употребе и у комбинацији са трпним придјевом: Би *одведен* у Звечане ПВ136, *љуту бише завађени* БЦ66, Пошто намъ ови дарови *бише изручени* я се опростихъ с' Мунир Бегомъ П1,16, *обије бише принуђене* да као свршен чин признаду... Г1,1, Пошто ово прегледасмо *бисмо позвани* у еданъ Државни Дворчић П1,30...

У потенцијалу каткад срећемо конструкцију с придјевом *рад*, што је иначе раширено у језику старије књижевности¹²⁸⁷:

ал' ја *бих* сад *радија*/ Уз Ивана да војује! КА9, ја *бих рад* био да пуца пушка на свакоју страну КР10, *најрадији бих* био боја КР11...

117. Инфинитив

Синонимски пар: презент с везником *да* и инфинитив, у функцији допуне глаголима и изразима непотпуног и модалног значења, представљао је разлику између западне и источне варијанте некадашњег српскохрватског језика. Наиме, у западној варијанти преовладавао је инфинитив а у источној презент с везником *да*¹²⁸⁸. Међутим, како презент с везником *да* у служби допуне представља новију језичку особину, чија се доминација над инфинитивом остварује тек у периоду послје Вука, дакле у периоду у ком Никола I ствара, очекивали бисмо у његовом језику напоредну употребу ова два

¹²⁸⁶ Б. Остојић, *Даковић*, 192.

¹²⁸⁷ П. Херити, *Јанковић*, 307, 308; А. Младеновић, *Рајић*, 144, 145.

¹²⁸⁸ М. Стевановић, *Напоредна употреба*, 156.

синонимска опозита. Тим прије што је и у старим црногорским говорима обична употреба презента с везником *да* у допунској функцији¹²⁸⁹. Ипак, Никола I се неупоредиво чешћом употребом инфинитива у овој служби још једном сврстао у групу писаца старије епохе црногорског књижевнојезичког израза¹²⁹⁰.

I. У језику Николе I инфинитив се као допуна модалним глаголима чешће јавља од презента с везником *да*, како је и у Вуковом језику¹²⁹¹, језику старије црногорске¹²⁹² и војвођанске књижевности¹²⁹³, а тако је обичније и у црногорским говорима¹²⁹⁴:

а) Као допуна глаголу *хтјети* прије ће се јавити инфинитив, али ни број примјера с презентом и обавезним везником *да* није занемарљив:

– ...и да *оће* свакъ помислити као я Пс5,4, *оћели* Турци накнаду *дати* или *толковати* § 5. на нашъ начинъ Пс6, да те Франц или Анна *би хтјели* *извести* Пс12,12, А да *хоћели* друштво то хтјети *учинити* ПЗ,17, А не *шћеше* *живовати*/ Ка' што братска браћа живе БЦ51, Сјест' до њега не хоћаше Х73;

– Па и нас *хоће* сад да *изједу* БЦ15, сви *су хтјели* да ми се *представе* ПЗ,9, него је по сваки начин *хтио* да ме опет на њој *допрати* ПЗ,7, *Хоће* земљу да *оставља* Пј43.

б) Глаголу *моћи*, употријебљеном и лично и безлично, допунску компоненту у највећем броју примјера представља инфинитив а ређе презент с везником *да*:

– ...*неможешъ вѣровати* Пс9,2, *Неможеш* замислити Пс15, ми *можемо* *наставит* до вече или сјутра разговор Пс25, *Можеш* *остат'* без свијести Х45, Ма и сјенку *можеш* ли *спазити*/ Душанове земље и управе.... В27, и с'њимъ се *кореспондирати* *може* за 24 уре Пс6, да се *може* повратак турчину *прекинут* Пс8, док *махати* *могнем* В22;

– Па не *може* пред Арапом/ Јак утисак да *савлада* ПА23, Горштак *може* да *уочи*/ Жарко сунце на високо! Х10, Зна, гдје *може* да се *скрије*! Х40, Кад не могу да *полете*! Х66.

¹²⁸⁹ „Допунски инфинитив замењује се додуше често реченицом са *да*, али је инфинитив ипак несразмерно чешћи него на пр. у београдском књижевном језику“ (Б. Милетић, *Црмница*, 558). „У говору Бјелопавлића у функцији допуне глаголима и изразима непотпуног или модалног значења много је обичнија конструкција *да + през.* него инфинитив“ (Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 161).

¹²⁹⁰ А. Младеновић, *Данило*, 177; Б. Остојић, *Петар I*, 233.

¹²⁹¹ М. Стевановић, *Вуково дело*, 134, 135.

¹²⁹² Б. Остојић, *Петар I*, 233, 234; *Даковић*, 176, 177; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 293, 294.

¹²⁹³ А. Младеновић, *Рајић*, 144; Ј. Кашић, *Видаковић*, 127; В. Илић, *Радичевић*, 200; Ј. Јерковић, *Пгњатовић*, 273.

¹²⁹⁴ Б. Милетић, *Црмница*, 558; Л. Вујовић, *Мрковић*, 348.

в) Готово исту ситуацију налазимо код лично и безлично употребљеног глагола *морати*:

– Ми *морамо* и ту могућност *изкусти* Пс17,1, Кад *морасмо* одиву нам/ Невјерноме Цару *дати* Пј21,7, Посланицима *морам враћати* визите П1,12, али *мора се* с'главе *давати* Пс11,2, да се Скадар *мора узети* јуришем Пс16,1, С успјехом *се свршит'* *мора* Х6;

– ...престоница *мора* Босне/ Да под вашу *падне* с'нагу Пј45,2.

г) И уз безлични глагол *ваљати* као допуна стоји углавном инфинитив и врло ријетко презент с везником *да*:

– ...и свс оне коима *приједъ* или *последъ* судбу шараначку *поднијети ваља* Пс4,3, да ми данас по подне *ваља поћи* на визиту код Султанијах? П2, Негђе *ваља бјежати* свакојако В28;

– ...*ваља да идеш* П2, *Ваља* једном *да умрете* ПВ30.

д) Безлично употребљени глагол *требати*, као и глагол *имати* у значењу безлично употребљеног глагола *требати*, допуњује само инфинитив:

Треба радити и штедити! КР592, Њима *треба* све то *одузети* па *помијешати* и право *подијелити*, ма право КР612, Ја наздрављам свему оном,/ Што *се* сјутра *збити* има ПВ185, ... да се те припреме *не би имале чинити* Пс16,2, Данасъ *имамъ чинити* 3 визите П1,5, које су се ... *имале подићи* Мп35...

У свим наведеним примјерима, осим у случају глагола *хтјети* у иницијалним положају у реченици, савремени књижевни језик као допуну модалним глаголима напореда има и презент с везником *да*¹²⁹⁵.

2. Изузетну фреквенцију инфинитив има у функцији допуне именицама, придјевима и прилозима у циљу комплетирања значења¹²⁹⁶:

– Ако имате икаквога *начина ставити се с'* ким у вези Пс26, *с' ноге* нам је *прекорачити* границу и *доватит се* Италије Пс25, А за ови град *мислити*,/ *Потреба* ти, Књаже, није КА52, *греота* би била *изгубити* три четири хиљаде Пс16,2, *Грехота* је и *срамота*/ *Умријети* пријед смрти Пј42, Ал' на престо црногорски/ *Грехота* је *дријемати*! ПВ24, Посланик турског цара Мурата/ *Дозволу, прић'* ти, чека на врата БЦ58, Мој бол тјелесни, ништав је, мали,/ При оном што ми на душу свали/ *С одлуком твојом ић'* у султана БЦ159, *Врлина* му

¹²⁹⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 598.

¹²⁹⁶ Исп. исто у црмничком говору, само што је Милетић прилоге као управне ријечи према допунским инфинитивима сврстао у придјеве (Б. Милетић, *Црмница*, 560). Насупрот њему, у мрковићком инфинитив врло ријетко допуњује именице, придјеве и прилоге (Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 348).

крв проливати ПВ71, Грехота је великану,/ Титрати се сиромасом СП91, Грехота је подајнику,/ Пењати се спрам владара СП92, Грехота је отаџбини/ Заборавит вр'једног сина СП93, Али нама на крајини/ Све је дужност предвидјети Х38...;

– и веома сам задовољањ виђети ліепи родъ Пс9,1, кои нијесу били овлашћени с' њим преговарати Пс23, нека се држе наредни поћи онамо ће ће им се јавити да пођу Пс26, или есули наклони дати Пс6, ми би били готови одазвати се твојој жељи Пс28, Жељан сам у грм испећи брава БЦ12, Жељан сам сјести на мекој травн БЦ12, Ја оче рад бих сад био знати? БЦ47, У сами пака' за њим уљећи/ Ја сам готова у свако доба БЦ173, Жељни видјет' миле сестре Х42, Ја сам кадра Вукашину/ Отровану жељу испунити В25, У час сваки јато нї је/ Спремно љути бој убити НК69, Готов вазда полећети НК69, Што је кадра Црногорка/ Жртвовати Црној Гори СП96...;

– рекох да ми није мило обијат по свијету П3,3, Говорити овђе о доброти и пажњи цара и царице прам мени излишно би било П3,13, Дуго ми је било чекат док се ... П3,19, да би ти мило било виђет харем П2, Иако је ружно проћи Х59, колико ми је жао разумјети да си оболио Пс15, колико ми је жао попуштити и неправду ову претрпјети Пс5,2, Није лако младој души/ Сјајност двора оставити ПС12...

У овој допунској функцији презент с везником да изузетно је риједак:

Турска є наредна да намъ ратъ обяви Пс5,1, кои је од немаштине принуђен да служи Пс12,14...

3. Модална употреба инфинитива као допуне императивној речци *немој* такође је честа, што одговара стању у црногорским говорима¹²⁹⁷ и у језику старијих писаца с црногорског говорног подручја¹²⁹⁸:

немој мислити ништа Пс9,3, најбољој дружини *немој причат* о стварима Пс12,8, *Немој се* с ким *свађати* ни *бити* ни пошто Пс12,16, *немој се шалит* П2, То што сад каза, *немој* ће *зборит'* БЦ191, „Више се *немој* с Турцима *тући!*...“ БЦ144, *Немој* друго, живота ти,/ *Спомињати* Арванита КА13, *Немој* мене *дражит* више ПВ80, *Немој* своју *гријешити* душу!/ *Немој* мене јадну

¹²⁹⁷ Б. Милетић, *Црмница*, 559; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 348.

¹²⁹⁸ За језик Петра I и Петра II в. Б. Остојић, *Петар I*, 236; *Даковић*, 179; Исп. и: Р. Биговић-Глушица, *Миланов*, 291.

вријеђати!... В25, немој капље окушати Пс12,9, немој је потрошити Пс12,17, немојте у првину духом клонуту Г2,2, немој панути КР69...

Оваква употреба инфинитива присутна је и у савременом књижевном језику, додуше напоредо са презентом и везником *да*¹²⁹⁹.

4. Неупоредиво чешће од презента с везником *да* инфинитив допуњује глаголе који значе почетак, прекид и наставак радње, и за разлику од претходних случајева углавном модалне употребе, овдје је његова употреба индикативна или релативна, што зависи од управног глагола:

– *почеше вадити* изъ едне валиже царске дарове П1,15, ова војска *почела* є дефилирати испредъ мене П1,28, Спрема тога ја *ћу се* већ од сјутра *почет наређивати* за мој полазак из Париза Пс25, Од турске се царевине/ *Цијенати* и он *поче* БЦ54, *Поче гријешит'*, кумит' ме *поче* БЦ234, А сумња га *поче хватат'* Х63, Онђе *заче* котац *плести* ПВ90, *Говорити* опет *заче* Х18, да њих *станеш иститивати* Пс12,8, Из захода *зборит'* *стаде* Х27, Те разговор свакојаки/ *Говорити* туна *стану* ПА95, Па о Сиду без гитаре/ Он *причати* опет *стао* ПА101, Пријед но ми славна дјела/ *Станеш* ређат дома тога ПВ99, *Престат* *нећу* сузе *лити!* ПВ35...;

– *Почне да се* горе *хвата* БЦ255, Краљ Драгутин злочест *поче!* *Да* Србијом тада *влада* ПВ121, Но Србију *ста да хара!* Разуздано оно јато ПВ131, Мурат *поче да га нита* ПВ189...

И ова употреба инфинитива распрострањена је у језику старије црногорске књижевности¹³⁰⁰ и у појединим црногорским говорима¹³⁰¹, док је у савременом књижевном језику сужена напоредном употребом презента с везником *да*¹³⁰².

5. Инфинитив се, поред презента с везником *да* (в. т. бр. 110), употребљава и у функцији намјерне реченице, уз глаголе кретања али и других значења:

пошао сам *спавати* П3,9, те пошли *спавати* П3,10, Три стотине коњаника/ подранило путовати Пј21,1, похитајте *дат* их врагу Пј45,2, Но војску *спремат'* ја сад *ћу поћи* БЦ45, Па и сами пођте *коначити* КА42, А сад хитам *испунити!* Што сам њему обећала КА62, Па отолен гледа море,/ На којем *се навест'* креће ПА3, *Коначити* сунце оде Х56, Гдје сам везир изаша' је/ *Срест'* никшићке витезове... Х65, Све Ђурђевих осветника,/ Што *избавит* мене лете СП77,

¹²⁹⁹ М. Стевановић, *Савремени II*, 765, 766.

¹³⁰⁰ Б. Остојић, *Петар I*, 236; *Даковић*, 180; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 295.

¹³⁰¹ Б. Милетић, *Црмница*, 558.

¹³⁰² М. Стевановић, *Напоредна употреба*, 165, 166.

Лијегати свако пође СП122, Три стотине коњаника/ Подранило *путовати* Пј21,1, Па добро, свима направи *сјести*,/ Старије пусти к мени *уљести* БЦ136, Хришћани видиш крваву борбу/ Прегли су с вама *повест'* до краја... БЦ63, Нек га пуште к мени *прићи* БЦ238, Као отац над бешиком,/ Кад се нагне *гледат* сина ПВ38, Људе воде с људима *се клати* КА50, Но си сканио Кроји *ходити* БЦ64, Ће Морачу намјерава/ *Пријећ'* небрат, мож' ли знати? БЦ246...

Оваква употреба инфинитива карактерише народне пјесме, језик Вука Караџића и, уопште, језик старије књижевности¹³⁰³. Позната је мање-више и појединим црногорским говорима¹³⁰⁴. У савременом књижевном језику употреба инфинитива у служби намјерне реченице сматра се застарјелом¹³⁰⁵.

6. Инфинитив се у језику Николе I редовно налази и у служби изричних реченица, најчешће волунтативних, што је обично и у црногорским говорима¹³⁰⁶ и у савременом књижевном језику¹³⁰⁷:

оне које желе *поћ* П2, мислио самъ ти *писати* Пс5,3, Перо, научи се овако *молити* Пс12,2, кои су с' њим учили *побјеђивати* и велика дјела *творити* Г3, која с' њим приста *дијелити* и потоњу своју кртолу М3,4, Колико војске мислиш ми *дати* БЦ46, *Тумачит* само три сана знадем БЦ108, По излету томе малом/ Мислио је *сјећет* с миром,/ И *излит* му благодати/ Цијелијем царства широм ПВ142, Те ка јунак рјешава се/ Немогућност *покушати* - / Са Србијом сам *изаћи*,/ И Азији отпор *дати*! ПВ176, За барјак сам тридест пута/ Ризикава' *погинути*!... Х22, знаваше *врачат'* и *дават'* л'јека БЦ126, Знаш ли *плести*? ... Знаш ли *шити*? ... Знаш ли *мијесити* хљеб и *готовити*? КР120, Чуло се и то, како си био/ Ти онај јунак, што'но је смио/ Пред стан Султанов *стати* и *рећи*:/ Ко смије, Турци, са мном *се сјећи*? БЦ111, Ко би тебе *кривит'* смио Х38, Кад ви само умијете/ *Уставити* сузе горке БЦ4, *Поклонит'* се не умију Х10, Па већ зборит' не умије... Х66, Сметати вам ноћас не ћу/ Тога старца *добавити* БЦ256, Ја се бојим даље *ићи*! БЦ273, Н.В. Цар благоизволио је *увеличати* Ваше изасланство Г5, Него твоју сада прихватимо:/ Сјутра вече сву увести војску КА28, Ја животу не бојим се моме,/ Но се бојим *ископати* војску КА41, Кад с'

¹³⁰³ М. Стевановић, *Савремени II*, 766; *Проучавање Вукова језика*, 30; А. Младеновић, *Данило*, 177; Б. Остојић, *Петар I*, 235; Д. Вушовић, *Прилози*, 76.

¹³⁰⁴ У црмичком говору досга је ријетка, а у мрковићком сасвим обична (Б. Милетић, *Црмница*, 560; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 351).

¹³⁰⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 766.

¹³⁰⁶ Б. Милетић, *Црмница*, 560, 561.

¹³⁰⁷ М. Стевановић, *Савремени II*, 765.

осмјели *предложит* ми разпуст В25, Прођи се *стварат'* рад вјере бруку БЦ18, То се ни у сан не даје *спити*! БЦ174...

У претходним реченицама управном глаголу и инфинитиву заједнички је субјекат. Међутим, ексцерпирани смо неколико примјера гдје је субјекат инфинитивне радње објекат управног глагола, како је то забиљежено и у данашњем разговорном језику¹³⁰⁸:

да ми дозволи *доћи* уз њега Пс19,2, Веле да му османъ Паша и Дервишъ недаю нигђе *привирети* П1,7, Сви велите срећу *окушати* КА40, Научи ме *осветит се*,/ Добри свечс. ове поћи! КА59, За ово бих се дао *испећи*! БЦ101, Не дајте им *намолит' се* Х16, Два ускока *позват'* даде Х27, Никшићске је буљубаше/ Бег Осман-бег *позват'* дао Х37, Не даше јој *маћи* Турци Х50...

7. Издваја се један број примјера са дативом и инфинитивом у комбинацији, који за данашње језичко осјећање дјелују архаично. У дативу се налази име психолошког субјекта, а у предикату инфинитив као допуна безличним глаголима *требати* и *ваљати*:

треба му се добро чувати Пс12,10, Међу тим *не треба ти се* веома ни демократизму *наклањат* но се држи ти златне средине Пс12,8, *Дворит' ми* вазда *треба* некога БЦ165, Ал' *ти* ово *треба знати* ПА105, Што *ми* дакле *зборит треба*? КА26, *Властелинки* то *не треба* – / Брачни живот *изневјерит* КА21, и све оне *коиема* *прієдъ* или *послієдъ* судбу шараначку *поднієсти валя* Пс4,3, да *ми* данас по подне *ваља поћи* на визиту код Султанијах? П2...

8. Врло добро је у нашем корпусу заступљена конструкција *за* + *инфинитив*, која се ипак чешће јавља у прозном Николином изразу:

Ја га немам а *за пјеват*/ Мој младићу лако ти је/ Вјеруј Бога... Пј23, Како кои одред *стои*/ *За предузет* што се има/ Непрестано човек сања/ О војскама бојевима Пј45,1, Можешъ *за непоказати* хрђаву вољу, поћи само од потонѣ пирамиде Псб, Небили боље било да те жртве заштедимо *за жертововати* их по потреби на другу страну Пс16,3, *за избјећи* ту непријатну могућност ми би били готови одазвати се твојој жељи Пс28, то толико да око 10 ура јутрос нађу се три кароца *за повести* Књагињицу код престолонаследника ТЗ, *За учинити* ове три визите *требаломіє* да се провучемъ уским сокацима старога Стамбола П1,5, *За описати* ови величествени храмъ би требовало више времена П1,20, Отолен смо

¹³⁰⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 766.

погани Максимова ПЗ,20, *Захвалити* мутнијем данима,/ Од тада те не виђах очима КА49, чији углед с дана на дан расте – све *захвалит* млађијем снагама, јер старе изумиру КР126, *Находит* се удаљен од унука цара Александра II и сина Александра III кад је овај у бризи и мукама тешка ме туга обуфаћа Пс19,2, Како самъ се наново наживао *гледати* цариградъ П1,13...

118. Глаголски придјевн

1. Радни глаголски придјев, поред глаголске, у језику Николе I остварује и придјевску функцију, што баш и није у складу са староцрногорским говорима¹³¹⁷, те представља књишку црту:

избјеглу душу МЗ,3, *сагорелијех* њиних домова МЗ,4, Моли Му се за све *погинуле* црногорце Пс12,2, *као госта омиљела* ПВ141, *Оца мога остарала* БЦ248, *Над гробове Мусломана,/ Погинулих...* ПА4, *попадале убојнике* КА11, *Све то самрт у амбису/ Улинулих стрпа дана!* НП10, *озебли* СП45, *У двор прошле величине* ПА43, *в'јенац неумрли* НК33...

Овај глаголски облик ријетко се среће у именичкој служби: Моли Му се за све погинуле црногорце и уобште све србске мученике и све *умрле* Пс12,2.

Радни глаголски придјев у језику Николс I изузетно је фреквентан у оптативној служби, у благословима и у клетвама, што је и природно с обзиром на то да је оваква његова служба карактеристична за народне пјесме и језик оних писаца који се ослањају на народни фолклор¹³¹⁸:

– Богъ ти срећу *дао!* ПС1,1, Срећан ти пут *био* мило моје дијете и весело *се повратио* у твоју драгу домовину Пс12,1, и *помога* ти Бог Пс15, немисли о томе, тако жива *била* П2, Срећан пут ти сине *био!* Како рва, тако амо/ С образом *се повратио!*... БЦ92, *Живио* нам Књаз Ђорђија! БЦ228, Господња ве *закрилила!* На том путу рука *сама!* БЦ253, Бог ви муке *накнадио!* Небо ви се *насмјало!* А оружје и јунаштво/ За увијек ваше *сјало!* СП128...;

– Богъ *убио* онога кои миє *кривъ* зато Пс5,4, Нека ихъ *подурало* имъ! П1,31, Што им є *ядъ* ихъ *зادیо?*! П1,33, о грдни лажови царство ви *пропало* П1,35, *јад га наша* ПЗ,20, О *испале* ми ако сам! П2, Далеко им кућа *била!* И Нијемцу и Мацару! БЦ53, Еј Марице, *пресахнула!* И рибе ти *поцркале!* ПВ170, Тако сваки

¹³¹⁷ М. Пешикан каже да се у СК-Јљ говорима радни придјев нерадо атрибуцки употребљава (М. Пешикан, *СК-Јљ*, 204).

¹³¹⁸ М. Стевановић, *Савремени II*, 624; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 340; М. Пижурца, *Колашин*, 212; Р. Биговић-Глушница, *Миљанов*, 301.

издајица/ Нос *побио* у ливаду Х115, Нека Стамбол пропао се! Х106, Па те *стало* муке, главе,/ Она ваља да се спасе! ПВ10, О, да ми се напиту вина/ Па ме тада и *нестало*! БЦ271...

2. Трпни глаголски придјев се иначе много чешће од радног глаголског придјева јавља у придјевској функцији, јер таква његова употреба није ограничена глаголским видом. Тако смо и у нашем корпусу регистровали на десетине примјера придјевске употребе трпног глаголског придјева:

Преставник једнога дијела те нације неправедно *угроженој* у свом обстанку ни час један нијесам се колебао... Пс19,1, Приміо самъ твоє писмо *датирано* с' Бегових Корита Пс6, или есули наклони дати у накнаду сумму на Цетинѣ *уговорену* Пс6, Моли Му се ... за избављење *подјармене* браће Срба Пс12,2, Жене *удате* и брачно *неразведене* Пс29, Родитеља крв *просута*! Помрачи му сретње путе Пј37, Ето видиш по ливади/ *Изломљена* копља ова!.../ И те сабље *искривљене*,/ И *пребјени* мачи ови БЦ268, Да вријеђам *самрвљено*! Тугом срце једне жене!.. Х63, *Изврнуте* ка' трпезе Х58, А гробови црногорски,/ По Пињежу *ископани* НК77, Зар си чула – ил' нагађеш!.../Моје жеље *утопљене* КА13, на оцаке/ *Угашене* њине паде СП37...

119. Глаголски прилози

1. Глаголски прилог садашњи, као што смо већ истакли у поглављу о морфологији (в. т. бр. 83), доста добро је заступљен у нашем корпусу. Поље употребе овог облика у језику Николе I много је шире него у староцрногорским говорима¹³¹⁹. Глаголски прилог садашњи означава радњу истовремену с радњом главног глагола:

Ово *гундерећи* мислио самъ на Леандра П1,12, *Сркајући* кафу а прозъ димове изъ чибука *гледајући* ови рјетки призор мислио самъ на Константина и она времена П1,19, *Одоленъ идући* у кола прозъ уске сокаке на много мјеста смо се устављали и гледали ће ће мо се изврнути П1,24, *прузавајући* чашу полковнику пољубих га у његово блиједо чело П3,18,

Међутим, овај нелични глаголски облик може имати значење узрока, начина, намјере:

Заговорен *спремајући* неко оружје, види за собом Даницу БЦ29, Под штит *бивајућ'* твојега пола/ Ти можеш викат', ти можеш псоват' БЦ188, *Сљедујући*

¹³¹⁹ У СК-Јб говорима он се најбоље одржава у начинској функцији, гдје му је најтеже наћи одговарајућу замјену (М. Пешикан, СК-Јб, 204).

савјету јој/ Избјегава двор за мало ПА85, и безстидњака тежећих да на себе пажњу осврну *исповиједајући* безбожна, шупља и жалосна начела Пс12,3, Да полако, да *кријући*,/ Код Хајдане младе пође... Х57, Скоро 5 ура стојалисмо у Берлин *чекајући* дирсктни влак за Границу П3,5, Дођоше први пут иза 1862 главари херцеговачки *молећи* ме за помоћ М3,2...

У свим наведеним примјерима радње управног глагола и глаголског прилога садашњег имају заједнички граматички субјекат. Међутим, регистровали смо и примјере са заједничким логичким субјектом, што, такође, одговара природи нашег језика¹³²⁰:

Тако *мислећи* нехотице отргнеми се око к' оной страни П1,10, О Горе реченом *мислећи* очи су ми се трзале тамо амо по Босфору П1,11, *Знајући* како отац га љуби/ Мени ходнице код њега нема БЦ179, Понекада гледећ ватру,/ Углијевље и палице,/ Тегота ме нека узме СП118...

Ексерпирали смо само један примјер у којем је субјекат глаголског прилога у множини, а субјекат главног глагола представља јединка те множине: *Возећи се* тамо распитивао ме најпријед за тебе П3,7. Више примјера ове врсте може се наћи у језику народне књижевности, а у савременом је таква употреба глаголског прилога садашњег, такође, доста ријетка¹³²¹.

Исто тако, језику Николе I скоро су сасвим непознате апсолутне партиципске конструкције, као и појединим црногорским говорима¹³²². Регистровали смо само један примјер: Није ли га прогутао/ Вал Мораче ил' Рибнице,/ На чамчићу *ловећ'* рибу/ Испод града и Горице?! ПСС4.

Овакве конструкције употребљавале су се, иначе, у старијем књижевном језику, па их има и у Вуковом¹³²³. Међутим, „употреба глаголског прилога са субјектом који није и субјекат главног глагола не може се сматрати особином књижевног језика уопште“¹³²⁴.

Поред прилошке, глаголски прилог садашњи у текстовима Николе I Петровића често има придјевску функцију, означавајући сталну особину:

немајућима вечере Пс11,2, *уништавајућим средствима* П3,23, једнога *соја живућег* Пс19,2, *безстидњака тежећих* да на себе пажњу осврну Пс12,3,

¹³²⁰ М. Стевановић, *Савремени II*, 742.

¹³²¹ „...да не кажемо да је и сасвим противна природи његовој“ (М. Стевановић, *Савремени II*, 743).

¹³²² Само неколико примјера забиљежио је и Л. Вујовић у мрковићком говору (Л. Вујовић, *Мрковићи*, 346).

¹³²³ А. Ђелић, *Историја*, 471.

¹³²⁴ М. Стевановић, *Савремени II*, 744, 745.

Будућем се надам жићу Пј48, идуће те године М3,2, молећим гласом БЦ195, умирућу ... моћ ПВ175, куте одлежуће од пјесама КА18, владајућу ... главу КА29, Попут птице путујуће ПА69, под гријућим сунцем неба НК27, Од претеће ... муке СП54, лутајући род НП8, горуће жеље ППс2...

Међутим, у нашем корпусу, додуше ријетко, наилазимо и на партиципски употријебљен глаголски прилог садашњи, са значењем привремене особине, што је иначе одлика језика старијих писаца¹³²⁵:

умирућег вољу Цара ПВ150, И клечећу при молитви/ Хајдану је затекао... Х69, Пунга поглед низ пучину/ Заходеће сунце гледи СП49.

Овом особином језик Николе I Петровића одваја се од народних говора¹³²⁶, а и од језика неких старијих црногорских писаца који су се у том погледу ослањали на народну традицију¹³²⁷. У овој књишкој црти Никола I слиједи Његоша¹³²⁸.

Занимљив је краћи облик, односно неодређени вид глаголског прилога садашњег у функцији именског дијела именског предиката у примјеру из драме *Како се ко роди*: Вазда си, старино, *хотећ* био за сваки јуначки посао КР160. Он се, наравно, не може узети као одлика Николиног језика јер је усамљен, а забиљежен је у говору ликова поменуте драме.

У примјеру: моли му се за *путујуће* за *страдајуће* Пс12,2, глаголски прилози имају самосталну, именичку функцију.

2. Глаголски прилог прошли је врло риједак глаголски облик у језику Николе I. Такав је и у народним говорима, или га чак уопште нема¹³²⁹, а његова је употреба и у савременом језику „неупоредиво ређа од употребе глаголског прилога садашњег“¹³³⁰.

Поред означавања радње која претходи радњи главног глагола, што је његова најшира функција, глаголски прилог означава и радњу истовремену с радњом главног глагола, као и радњу која непосредно слиједи радњи главног глагола:

¹³²⁵ М. Стевановић, *Савремени II*, 750.

¹³²⁶ Анализирајући употребу овог облика у придјевској функцији, М. Стевановић закључује да пошто у народним говорима „нема облика глаголског прилога садашњег у придјевској служби, уколико они нису добили све особине правих придјева“, у књижевном језику је „дошло до знатног проширења појава попривједљивања облика глаголског прилога садашњег“ (М. Стевановић, *Попривједљивање*, 185).

¹³²⁷ Б. Остојић, *Петар I*, 169.

¹³²⁸ Д. Вушовић, *Прилози*, 79.

¹³²⁹ Уопште се не употребљава у источноцрногорским говорима него се оно што би се њим казало казује развијеним реченицама (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 122). Тако је и у бјелопавлићком говору (Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 175).

¹³³⁰ М. Стевановић, *Савремени II*, 752.

– За тимъ *намигнувши* еданъ на другога почеше вадити изъ едне валиже царске ларове П1,15. Прва ми је брига била да народ склоним у сигурна мјеста *отворившиму* широм врата и њедра Црне-Горе М3,4;

– Н. В. Цар благоизволио је увеличати Ваше изасланство *наредивши* да вас до нашег Бара допрате убојне лађе Његове храбре морнарице Г5;

– Н. В. Султанъ у више пута изјавио Његово задовољство да ме видио и познао *додавши* да ме люби ка' еднога сына или брата П1,8, тако да их је Омер паша затијем због бјегства њихова казнио, *одузевши* им оружје Мп20а.

Сви ексцерпирани примјери глаголског прилога прошлог употрејибљени су од перфективних глагола. Употреба глаголског прилога прошлог од имперфективних глагола уопште је ријетка у старијем језику, тако да је сасвим природно што се скоро сасвим изгубила из савременог језика¹³³¹.

У примјеру: Краљица Јелена *сазнавајући* да би њени родитељи могли се преселит код Насљедника обећала је својој мајци ... Пс25, глаголски прилог садашњи употрејибљен је очигледно у значењу глаголског прилога прошлог. Сличне примјере биљеже поједини испитивачи црногорских говора и језика старијих црногорских писаца¹³³².

Прилог прошли глагола *изузети* забиљежен је у неколика примјера са архаичном функцијом везника искључних реченица:

Ал' дуж њене владавине/ Художество није сјало,/ *Изузевши* што из Грка/
Пренијеше нешто мало ПВ73, да те са никим непуштаје из завода осим са собом
или једнијем наставником *изузевши* случај да те Франц или Анна би хтјели
извести Пс12,12. „Бег Лакешић скупно би/ Цио Мостар и Љубиње,/ И свих
истнајст кадилука,/ *Изузевши* Невесиње СП27...

Ексцерпирали смо и један примјер придјевске употребе прилога прошлог од глагола *бити*: *Спрам Арапског бившег града* ПА5. Придјевска употреба глаголског прилога прошлог у најновијем језику такође је ограничена на глагол *бити*¹³³³.

¹³³¹ М. Стевановић, *Савремени II*, 758.

¹³³² М. Стевановић, *Источноцрн.*, 122; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 300.

¹³³³ М. Стевановић, *Савремени II*, 758. Из истог извора сазнајемо да су Вук и Даничић, први често а други попремено, употребљавали придјевски глаголски прилог *прошавши*, који је данас потпуно истиснут синонимним придјевом *прошли*.

Примјери типа: *блаженпочившег* ГЗ, *Блаженпочивши* МЗ,1 преузети су из црквеноруског језика. Овакве облике, такође у придјевској функцији, употребљавао је и Његош¹³³⁴.

120. ВЕЗНИЦИ

Овдје ћемо указати само на употребу оних везника који су за данашње језичко осјећање архаични, као и оних чија везничка функција одудара од стања у савременом књижевном језику.

1. Везник *а* у језику Николс I може се јавити умјесто везника *и*, што је иначе уобичајено у језику старије црногорске књижевности¹³³⁵:

Цвјеће биље наше бери/ *А* зали га са сузама Пј8, Види се еданъ прекрасни Дворацъ *а* таманъ узъ нѣга една кућара црна ... П1,2, Сркајући кафу *а* прозь димове изъ чибука гледајући ови ріетки призор... П1,19, кои ме састави данас под Вашим кровом *а* на Вашу софру ГЗ, Перо, научи се овако молити *а* моли се вруће и из све душе Пс12,2...

2. Наглашена је употреба везника *те*, чија је функција повезивање копулативних реченица којима се казује однос узрока и последице, нијанса намјере и сл.¹³³⁶:

Перо, у тебе је чудан обичај *те* несмислено кад-кад питаш Пс12,13, и расћера народ по јаду студу на све стране *те* се данас дави го и гладан у глибове разкравених путова и поља Г2,1, да му се тако допадамъ *те* му се садъ чинимъ да самъ нѣгово старо познанство П1,8, застадоше соколови азіятскій *те* му кућу више нѣга разорише П1,20, По ручку самъ одіо *те* самъ ихъ вратио ... П1,14, Затим се обрне на Ђура и на Сима ... *те* имъ рече П1,17, написао сам јој неколико ријечи *те* ће се смијати кад се врати из Париза ПЗ,2, ...

Забилежили смо и један примјер у којем овај везник има функцију односног везника, што је у језику појединих старијих црногорских писаца уобичајена употреба¹³³⁷: Но би река, по пуцима/ *Те* ми трепћу на токама БЦ80.

¹³³⁴ Д. Вушовић, *Прилози*, 39.

¹³³⁵ Б. Остојић, *Петар I*, 247; *Даковић*, 193; М. Стевановић, *Речник I*, 1, 2; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 302.

¹³³⁶ Везник *те* врло је риједак у језику Петра I (Б. Остојић, *Петар I*, 253). У језику Петра II овај везник има више функција али никад се не јавља као везник финалних реченица иако је то обично у старим црногорским говорима (Д. Вушовић, *Прилози*, 82–84). Висока фреквентност и вишефункционалност карактеришу овај везник у Даковићевом језику (Б. Остојић, *Даковић*, 198–200).

¹³³⁷ Д. Вушовић, *Прилози*, 82; Б. Остојић, *Даковић*, 199.

3. У значењу копулативног везника у језику Николе I налазимо везник *пак*, који је познат Вуку¹³³⁸ и неким старијим црногорским писцима¹³³⁹, а за данашње језичко осјећање несумњиво представља архаизам¹³⁴⁰:

Издао је отачбину/ *Пак* траг му је дочекао/ Срам овакви и судбину Пј21,4, ... имаю такви обичай *пакъ* сваком приликом ... могу рећ П1,6, о њима је водио бригу Министар Спољнијех *пак* ће он за њих знати П3,21, *Пак* ће рећи ... ПА60, а моли се вруће и из све душе *пак* ћеш бити миран, весео и срећан Пс12,2, ... *пак* кад их проучиш мило ће ти бит Пс12,10...

4. Везници страног поријекла *ема* и *ма*, познати неким црногорским говорима¹³⁴¹, а много више језику старије црногорске књижевности¹³⁴², и у језику Николе долазе са адверзативним значењем:

– А Двор и башће немогу се замислити *ема* што є еданъ кіоск П1,19, *Ема* кад им мука дође/ Као вуче кидисаће НК30, *Ема* сјетно путовање/ Све једнако продужива ПА13, *Е ма* лудим би се звао,/ Сад ко би је извадио! ПВ57, *Ема* војску попримакни/ Наоколо око града КА53...;

– *Ма* какве су очи црне/ Непознате младе биле!.. ПА22, *Ма* Гренада нешто има/ Што јој судбу бољом ствара ПА27, Поздрави сву войску *ма* нека сви чују Пс1,2, ал' јој лице/ Није једном још видио.../ *Ма* наредбу сваку дава Х68, За Дебелом Главом чета/ Мрђенова уби Сава;/ *Ма* га плати на то мјесто/ Селимова дивна глава НК72, Враг би волиј да се слави,/ *Ма* брат Србин не никако ПВ18,... А и он је помишљао,/ *Ма* то тајно, да му душа/ Такве мисли од памети/ Не дознаде, не искуша ПА39, Кад чојку даш ријеч *ма* чојку кои је баш чојак држи је чврсто Пс12,9...

5. Адверзативни везник *но* у језику Николе I јавља се као опозиција такође адверзативном везнику *него*, што је уобичајено и у црногорским говорима¹³⁴³ и у језику још неких Петровића¹³⁴⁴:

немојте у првину духом клонути *но* нека се народ и живо прибира к'планинама ... Г2,2, Хиљаду пута бисмо ти радји били чут ја и Мама пусти глас *но* да чујемо

¹³³⁸ Везник *пак* употребљавао је и Вук (Т. Maretić, *Gramatika*, 533, 534).

¹³³⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 252; М. Стевановић, *Речник II*, 12, 13.

¹³⁴⁰ М. Стевановић, *Савремени II*, 787.

¹³⁴¹ М. Пижурица, *Колашин*, 217.

¹³⁴² За употребу оба наведена везника в. Б. Остојић, *Петар I*, 247; Д. Вушовић, *Прилози*, 81; а за употребу само везника *ма* в. А. Младеновић, *Дашло*, 183; Р. Биговић-Глушица, *Мићанов*, 303.

¹³⁴³ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 179; М. Пижурица, *Колашин*, 218.

¹³⁴⁴ М. Стевановић, *Речник I*, 529, 530.

Боже сачувај да си развратан и поган постао Пс12, 7, није то тако *но* је бољи ови и ови Пс12,13...

6. Адверзативни везник *већ* забиљежили смо у функцији дисјунктивног везника *или*: Тако Књаже, *већ* немој никако КА31.

7. За језик Николе I није карактеристична употреба везника *али* у дисјунктивном значењу, умјесто везника *или*, иако је то особина црногорских говора¹³⁴⁵ и језика осталих писаца из владајуће породице Петровић¹³⁴⁶. Међутим, ексцерпирали смо ријетке примјере у којима везник *али* долази умјесто везника *да* и упитне речце *ли*:

...те несмислено кад-кад питаш *Али* су бољи Енглези или Французи Руси или Нијемци, 'Талијани или Аустринци... Пс12,13, Па да није ратова', *али* би данас био наш Никшић КР11,12.

Само у препису мемоара забиљежили смо у истој функцији везник *јали*: до истраге своје *јали* турске Мп1.

8. У функцији ексклузивног везника једном смо забиљежили предлог *осим*: Ја истражим да ти будеш Бог зна чесов велики научењак *осим* желим да прибереш онолико знања и науке ... Пс12,6, док се предлог *лишма* у истој функцији нашао у једном примјеру из комедије *Како се ко роди*: па ће све ово попуштати, *лишма* ако би рат потрајао КР9.

9. Није честа ни ненормативна употреба предлога *без* с везником *да* у истој функцији:

ти на кратко свакоме реци да су добри да су ти једнако мили али *без да* се с' њима фалицијаш Пс12,17, *без да* ми је ишта позитивно обећао ја сам вадио закључке повољне из његовог доброг расположења МЗ,4.

Истраживачи народних говора и језика Вука Карацића нијесу пронашли потврде за овакве конструкције, а то што се почев од 18. вијека спорадично јављају код појединих писаца, објашњавало се у науци утицајем страних језика, њемачког или француског. М. Стевановић дозвољава утицај и других несловенских језика, имајући на уму управо чињеницу да је ова конструкција позната црногорском говорном језику, као и језику црногорских писаца¹³⁴⁷.

¹³⁴⁵ М. Пешикан, *СК-Љ*, 211; Б. Милетић, *Црмница*, 566; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 123; Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 290; Д. Вушовић, *Диалекат*, 67; Д. Ђупић, *Бјелопавлићи*, 176.

¹³⁴⁶ А. Младеновић, *Данило*, 183; Б. Остојић, *Петар I*, 247; Д. Вушовић, *Прилози*, 80. Исп. и: Б. Остојић, *Даковић*, 194; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 302, 303.

¹³⁴⁷ М. Стевановић, *Савремени II*, 282, 283. Проф. Остојић налази ову конструкцију у језику М. Миљанова на који засигурно нијесу утицали ни њемачки, ни француски језик, већ се овај писац креће у границама своје дијалекатске базе (Б. Остојић, *Конструкције за изузимање*, 215, 216).

10. У функцији ексклузивног везника налазимо дијалекатски везник *нако*:

Ти си већ одрастао да причаш тамо басне ... *већ н' ако* да се изложиш смијеху
Пс12,17, ...а намјеру нашу бисмо укрили и тим што небисмо одолен дизали *нако*
само за пут потребите ствари (Пс25)...

11. Везник *тек(е)*, типичан за црногорске говоре¹³⁴⁸, има широку примјену и у
нашем корпусу. Неријетко се јавља у функцији каузалног везника, што је уобичајено у
језику старије црногорске књижевности¹³⁴⁹:

Без једнога остају топције,/ *Теке* воде нема да се пије! КА74, *Тек* су онакви
били нису ово мјесто ни заслужевали да имаю П1,20, И нећеш, не бој се, *тек* си
такви! КР152...

У функцији темпоралног везника, као опозиција везнику *чим*, јавља се само у
преписима, па и тамо врло ријетко, иако је таква његова употреба уобичајена и у
црногорским говорима и у језику старијих црногорских писаца¹³⁵⁰:

Тек сам улега'у ову кућу и видео оно двоје чељади, одмах сам помислио...
КР113, да су Грчка и Румунија готове улећ у рат *тек* Србија зарати Мп2а, Омер
паша је мислио, да ће му Црна Гора бити покорена *тек* уљеже с војском у брда
Мп20, Књаз Никола, *тек* је повратио Црну Гору у природне везе с Русијом и
Србијом, није ништа пропуштао, да уради да ... Мп29а...

Најфреквентнији је као опозиција везнику *само* у функцији појачавања и
наглашавања намјере, а у таквој функцији забиљежен је и у језику осталих
Петровића¹³⁵¹:

Те књиге ти не справљај да их *теке* носиш у бауо Пс12,10, Ако ти Кр. Јелена не
шаље доста пара послаћу ти ја *теке* се само пази ... Пс20, ...а ја бѣхъ одбио ручакъ
... *тек* да пріедъ стигнемъ у Дом П1,34, читам непрестано и добријех и злијех
тек да вријеме убијем П3,4, и која је нарочито излазак на Сан ђовани тражила
тек Црну Гору и њен порат да нетакне ни да се она с' том жељезницом користи
П3,17, Но се боја и удвара,/ *Тек* имање да сачува КА11, Све да ће му повратити,/
И три пут му дати више;/ *Теке* само да се врати ... КА16,17, Многи ноћас може
бит ће од уста уштедити, *тек* да сјутра облачи чистију гуњиницу КР125,
Каоноти кад су прегли,/ Да добију ил' погину,/ *Теке* јарам да не виде/ На милу им
отаџбину! ПВ178...

¹³⁴⁸ Б. Милетић, *Црмница*, 580, 581; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 180.

¹³⁴⁹ Д. Вушовић, *Прилози*, 87; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 308.

¹³⁵⁰ Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 180; Д. Вушовић, *Прилози*, 87; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 308.

¹³⁵¹ Б. Остојић, *Петар I*, 252; М. Стевановић, *Речник II*, 378.

У језику Николе I нијесмо забиљежили ексклузивно значење овог везника, мада нам се чини да су га поједини проучаваоци црногорских говора и језика црногорских писаца видјели и тамо гдје везник *само* има једино функцију истицања намјере, односно циља¹³⁵², као у нашим претходно наведеним примјерима.

12. Везник *пошто* најчешће повезује временске реченице с главнима:

Пошто самъ се нагледао ціела канала вратио самъ се кући П1,14, *Пошто* намъ ови дарови *бише изручени* я се опростихъ с' Мунир Бегомъ П1,16, *Пошто* самъ одиграо двіе кадрилѣ ... пошли смо на вечеру П1,26, Па *пошто* се размножило,/ На свакоју стрче страну ПВ88, *Пошто* војску силну скупи/.../ Цар ће Душан узжахати... ПВ143, *Пошто* јели, *пошто* пили,/ Замолише Дона-Бланку ПА35...;

У ријетким примјерима овим везником са главним реченицама повезане узрочне реченице, као у језику владике Данила и Петра П¹³⁵³ и појединим црногорским говорима¹³⁵⁴:

Пошто виђе на чему је/ Моћ, углед му и држава,/ Да побјеже код Лазара/ Сиромас се одлучава ПВ157.

Ни Вук ни Даничић нијесу употребљавали овај везник са узрочним значењем. Међутим, у савременом књижевном језику он има функцију везивања и временских и узрочних реченица¹³⁵⁵.

Необичан примјер са прилогом *пошље* и везником *што* у функцији везивања временске клаузе забиљежили смо у драми *Књаз Арванит*, али у дидаскалији па се не може тумачити потребама стиха: кадија *пошље што* је намириса воду КА72.

13. У нашем корпусу спорадично налазимо покрајински временско-узрочни везник *почем*, који је у истој мјери присутан још код неких старијих црногорских писаца¹³⁵⁶:

Почем видиш, у рукама/ Мојима си судбом пала Х74, Ема *почемъ* самъ позватъ данасъ на вечеру кодъ Султана мисляхъ му се изгрмѣти за ту њову претензију П1,29, *Почемъ* самъ доша у Цариградъ и на то се рієшіо я опет нієсамъ хтіо да ... П1,35, Молим ве свијех, *почем* се ово догодило у моју кућу КР112...

14. У прозном дијелу нашег корпуса присутан је узрочни везник *зашто*, који понекад долази и са прилогом *зато*. Иако је познат многим старим црногорским и

¹³⁵² В., рецимо, примјере из црмничког говора, као што су: *Навлаштице ми је то река теке да бачи спину међу њима; Направи се сиромас теке да му даду коју пару*, итд. (Б. Милетић, *Црмница*, 580).

¹³⁵³ А. Младеновић, *Данilo*, 184; М. Стевановић, *Речник II*, 119.

¹³⁵⁴ Ј. Вујовић, *Мрковићи*, 289.

¹³⁵⁵ М. Стевановић, *Вуково дело*, 128–130.

¹³⁵⁶ М. Стевановић, *Речник II*, 115; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 308.

војвођанским писцима¹³⁵⁷, па и Вуку Караџићу¹³⁵⁸, узрочни везник *зашто* није особина савременог књижевног језика. Није чест ни у црногорским говорима¹³⁵⁹. Примјери:

Зашто први утисак Цариграда није се Богъ зна што изванредно учинио П1,13, а гріешимъ се *зашто* до садъ све є уредно било П1,18, ... али да му є просто *зашто* веле да є прави остож и примѣръ нашега православля на ове источне стране П1,24, балансирао самъ *зато* *зашто* ми синоћъ рекоше да ће данасъ доћъ... П1,34, а по мало и почијевам зашто знам већ кои ме умор чека у Петроград П3,4, *Зато, зашто* скиде капу КР2...

15. Функцију везивања узрочних реченица, као у Његошевом језику, често има и везник *што*¹³⁶⁰, у чему се огледа дијалекатски утицај¹³⁶¹:

и повторе Његово задовољство *што* ме є видіо П1,15, А све за све радостан сам/
Што ми срце вјерно бије Пј10, Па друговат са мною нећеш,/ *Што* ми дође педесета? ПВ3, Па се срде, па ме грде,/ Нијемим ме чаром псују:/ *Што* напустих њине куте... КА18, ...

16. С обзиром на то да од свих ексцерпираних примјера с везником *е* само један не припада језику прозне драме, може се закључити да његова употреба није својствена Николи I. Везник *е* у дјелу Николе I готово увијек има функцију повезивања узрочних реченица, што одговара његовој употреби у већини црногорских говора¹³⁶², као и у Његошевом језику¹³⁶³, али не и језику свих старијих црногорских писаца¹³⁶⁴:

Сли болѣ *есмо* дошли? П1,16, гдје бих ти нашао прилично чељаде, *е* смо инокосни КР17, Али га треба чувати, *е* ме много труда око њега виђело КР8, Мило ми је, *е* дође ти КР24...

Такође у драми налазимо један примјер с везником *е* на почетку главне реченице умјесто везника *а*, као и на почетку изричне умјесто везника *да*: *Е* они зар мисле, *е* ће се што међу тијем догодити КР137.

¹³⁵⁷ А. Младеновић, *Данilo*, 183; Ђ. Остојић, *Петар I*, 249, 250; *Даковић*, 197; М. Стевановић, *Речник I*, 250; Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 306, 307. Карактеристичан је за Јанковића а јавља се и у Доситеја, Змаја и Јакшића (П. Хрети, *Јанковић*, 269).

¹³⁵⁸ М. Стевановић, *Вуково дело*, 127, 128.

¹³⁵⁹ Забиљежен је само у кучкобратоножићкој грани источноцрногорских говора и у црмничком говору (М. Стевановић, *Источноцрн.*, 126; Б. Милетић, *Црмница*, 570).

¹³⁶⁰ М. Стевановић, *Речник II*, 522.

¹³⁶¹ Б. Милетић, *Црмница*, 581; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 180; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 295.

¹³⁶² М. Пешикан, *СК-Љ*, 211; Б. Милетић, *Црмница*, 570; М. Стевановић, *Источноцрн.*, 125; Л. Вујовић, *Мрковићи*, 293; Д. Вушовић, *Диалекат*, 67; Д. Ћупић, *Бјелопавлићи*, 178.

¹³⁶³ М. Стевановић, *Речник I*, 203.

¹³⁶⁴ У језику Петра I јавља се као везник исказних и намјерних реченица (Б. Остојић, *Петар I*, 248), док Р. Биговић-Глушица говори о овом везнику као оспољном знаку везе односних, начинских и намјерних реченица у језику М. Миљанова (Р. Биговић-Глушица, *Миљанов*, 306).

17. Функцију везивања узрочних реченица у језику Николе I, осим везника *тек(е)*, повремено врше и везници *чим* и *да*:

...кои неће никадъ ондаленъ изаћи *чим* га немаю су што свршит П1,30, Бога молећ да ме није/ *Чим* остарах и остадох/ И без тебе и Србије Пј21,7; ... да миє Н. В. Султанъ у више пута изявио Нѣгово задовољство *да* ме видіо ... П1,8,

18. Од допусних везника најфреквентнији је везник *па*, који се најчешће јавља са везником *да*:

док си жив слѣдуј у тој врлини *па да* ћеш погинути Пс12,8, Што є много много *па* чоякъ быо сто пута царъ П1,25, буди увјеран да ћу те одма позвати у отечество *па* догодило се то и пријед твога пунољетства Пс12,18, И ми дома да идемо./ *Па* ма ђаво у њем влада ПВ150, Истину ћу вама рећи./ *Па да* ћеш ме, ка' си река',/ Мачем ноћас тим посјећи БЦ261, Ал', кад велиш, говорићу./ *Па да* ћеш ме објесити! Х74, *Па и да* бих погинуо./ Весео сам хвала небу СП59...

19. У истој функцији, али неупоредиво ређе, забиљежили смо у нашем корпусу везнике *и* и *премда*:

Кад год сам те што питао ти си ми вазда истину казао *и* најкривљи био Пс12,7, Св. Софія ніє нигђе домашена *премда* ону красе 6 минарета П1,22,

20. Поредбене реченице и синтагме за једнакост врло често се за главне реченице везују везничком конструкцијом *каоноти*¹³⁶⁵:

Перо, буди добар и учтив са слугама *ка'оноти* с' једнијем сиромашнијем сталезом Пс12,14, ... но да ћемо још дуго заједно бити *ка' оно ти* нешто што је његовом милосћу свето спојено Т6, да се јако био нешто узкопрцао *ка' оно ти* коме савјест није чиста П3,14, Још Периша зборит' шћаше./ *Ка' оно ти* скитачина Х51, Периша се тад умуча./ *Ка' оно ти* кукавица Х52, Необичне живце има./ *Ка' оно ти* привикнута/ Чудесима, ужасима ... Х70, *Каоноти* кад су прегли./ Да добију ил' погину ПВ178...

21. У истој функцији, мада много ређе него у Његошевом језику, налазимо везник *како*¹³⁶⁶: Док Хајдана ста крај њега./ *Како* вила крај сокола Х117, који се спорадично јавља као знак везе временских реченица за истовременост: и *како* улазах у тај ћошакъ на врата сама заустави ме Мунирѣ Ефендія П1,32.

¹³⁶⁵ Исп. с Његошевим ликом *каноти* (М. Стевановић, *Речник I*, 339).

¹³⁶⁶ М. Стевановић, *Речник I*, 334.

22. Везник *неголи* често се јавља као везник поредбених реченица и синтагми за неједнакост, што се, такође, слаже са стањем у Његошевом језику¹³⁶⁷:

ја сам пошао у свијет на науку много под горим условијама *неголи* ти идеш данас Пс12,18, Куће су много лѣпше и пространије унутра *неголи* се чине изванъ П1,14, ... би требовало више времена и болѣ перо *неголи* ово моє П1,20, Мене се болѣ допада *неголи* прва П1,23, Виђу да ми треба остат више времена у Цариград *неголи* сам мислио П1,35...

23. Везнике *толи* и *а камоли*, као врло ријетке, забиљежили смо у функцији везника поредбених синтагми за изразиту неједнакост, а ексцерпирало их је и Стевановић из Његошевих дјела¹³⁶⁸:

Грехота је преварити/ Кога драго, *то ли* брата СП91, сједи лијепо и пристојно за трпезом па кад си и сам *а камоли* кад си с друштвом Пс12,11, Страшно га је оком погледати,/ *А камо ли* с војском нападати КА25,

24. Нијесмо забиљежили дисјунктивни везник *оли*, ни адверзивни *ано*, који су својствени језику Петра I и Петра II¹³⁶⁹.

¹³⁶⁷ М. Стевановић, *Речник I*, 507.

¹³⁶⁸ М. Стевановић, *Речник I*, 2; *Речник II*, 387.

¹³⁶⁹ Б. Остојић, *Петар I*, 248, 253; Д. Вушовић, *Прилози*, 81; М. Стевановић, *Речник I*, 8, 576.

VI ЗАКЉУЧАК

I. Николи I Петровићу, господару Црне Горе, који за 58 година, колико је њоме управљао, а и последњих пет година живота које је провео изван ње, није испуштао перо из руку, о чему свједочи богат и разноврстан писани опус, припада запажено мјесто у историји и историјској дијалектологији црногорског књижевнојезичког израза. Никола I није свој стваралачки рад подредио искључиво остваривању естетских вриједности већ, највећим дијелом, крчењу и трасирању пута сопственим политичким циљевима и потребама, у чему је имао изузетно великог успјеха, што потврђује и интензитет са којим је народни колектив прихватао, преносио и изводио његова дјела одмах по њихову настанка као своја, а културни свијет преводио и глорификовао.

У испитивању језика Николе I полазили смо од његових аутографа, а како су они сачувани у врло малом обиму у односу на његово цјелокупно писано стваралаштво, а не представљају ни најбољи избор из њега, у истраживачки корпус смо укључили и штампана издања и поједине преписе. Међутим, графијске, правописне и фонетске карактеристике језика Николе I утврђивали смо једино на његовим аутографима, који се у том погледу осјетно разликују од првих издања штампаних дјела, а нарочито преписа. Одређене разлике између језика аутографа и преписа евидентне су и на морфолошком и синтаксичком нивоу. У препису прозне комедије *Како се ко роди* оне су резултат ауторовог настојања да представи вјеран говор ликова из црногорске руралне средине под крај 19. вијека, а у препису мемоара највјероватније су настале под утицајем Сима Поповића, који их је редиговао, односно лица које их је прекуцало.

Проучавање језика Николе I значајно је како за утврђивање стања и праћење развоја црногорског књижевнојезичког израза након Вукове реформе, па и српског

језика у цјелини, тако и за сагледавање развојних особина црногорских народних говора. Зато смо га проучавали у односу на: а) старије и новије црногорске говоре, повлачећи по потреби паралеле и према сусједним херцеговачким и још неким штокавским говорима, б) књижевнојезичку традицију и књижевни језик друге половине 19. и почетка 20. вијека не само црногорске већ и других средина некадашњег српскохрватског језика, в) Вуков језик и његову реформу језика и г) савремени књижевни језик.

2. Иако књижевни почеци Николе I датирају из периода непосредно након Вукове језичке реформе, у једном мањем дијелу аутографа, од којих су неки настали чак и у четвртој деценији његовог стваралаштва, заступљена је стара графија, тзв. грађански тип азбуке са тридесет шест слова. Њена употреба објашњава се као утицај школовања и књижевнојезичке традиције, особито дјела Петра II, а и ондашњих језичких прилика у Црној Гори, које су се одликовале мијешањем традиционалних и вуковских ортографских и језичких начела.

а) У традиционалне црте убраја се писање граfiјски јотованих вокала знацима *ѝ*, *ю*, *с* и *џ*, начин писања, односно испуштања сугласника *j* у зависности од самогласничког окружења, означавање групе *jo* словном комбинацијом *iо*, употреба граfiје *i*, представљање сугласника *љ* и *њ* зависно од наредне фонеме комбинацијама *ля*, *ня*, *лю*, *ню*, *лџ*, *нџ*, *љиц*, *њиц*, *љо*, *њо*, *љь*, *нь*.

несавршености Николине старе граfiје. У прогресивне црте може се убројити и то што је Никола I. осим за традиционално обиљежавање секвенце *je* у иницијалном положају, граfiју *с* употребљавао са истом гласовном вриједношћу и у медијалном и финалном положају иза вокала, што му је, за разлику од Његоша, који се у том погледу вјерно држао традиције, омогућило да адекватно представи двосложни рефлекс дугог јата. У појединим касније насталим аутографима налазимо, поред старих, и нове, вуковске, граfiје *j*, *љ* и *љь*, што показује постепен прелаз Николе I ка савршенијој граfiји, којом је и написан највећи дио аутографа нашег истраживачког корпуса.

Б) На основу шездесет комбинација обиљежавања консонантских група, дошли смо до закључка да су морфолошки, фонетски и комбиновани начин писања у аутографима Николе I скоро подједнако заступљени, то јест у укупном броју благу превагу има морфолошки принцип са двадесет једном консонантском групом, комбиновани је заступљен у двадесет а фонетски у деветнаест консонантских група, што значи да се Никола I прилично удаљио од традиционалног правописа, приближавајући се Вуковим ортографским правилима. Морфолошки и комбиновани ортографски принцип највише су изражени у групама које се у изговору асимиљују по звучности, нарочито у вези префикса и основе, док је фонетски принцип писања најчешће примјењиван у групама које у изговору подлијесу упрошћавању губљењем сугласника.

У традиционалне црте Николиног правописа спада често састављено писање епклитика и проклитика с ријечима испред, односно иза себе, растављено писање појединих ријечи, најчешће префиксалних деривата, наглашена употреба апострофа, док је удвајање слова и писање скраћеница ограничено на врло мали број ријечи.

3. Фонетске црте језика Николе I могу се оквалификовати као дијалекатске или књижевнојезичке. Међутим, битно обиљежје овог језичког нивоа представља честа когистенција дијалекатских и књижевних варијанти у оквиру истих црта.

А) Фонетски ниво карактерише велики број дијалекатских особености.

У вези са вокалима истичемо: а) двосложни рефлекс јата умјесто једносложног у појединим ријечима (*смијела*, *обије*, *освисжити*, *свијежом*, *видијети...*), а повремено и у префиксу *прѣ-* (*пријекора*, *пријекоран*, *пријешли смо*, *пријеђе*, *пријестол*, *пријеход*); јекавску замјену јата, поред ијекавске, у прилогу *послѣ* (*послијед* и *посље*), екавски рефлекс секундарног вокала јата у прилогу *овдѣ*, ијекавску вриједност секундарног јата у појединим именицама и глаголима (*болијест*, *почијева*, *покријева*, *касијер*, *банкијер...*); б) разбијање вокалне групе *ae* у бројевима уметањем сонанта *j* (*дванајест*);

в) доследно контраховање ссквенце *ији* послје испадања интервокалног *ј* у компаративу, односно суперлативу придјева (*ради, наймилостиви...*), као и у посесивним придјевима (*вражи, божји...*); г) повремено губљење вокала *и* из медијалне и финалне позиције императивних облика (*манте, бјежмо, држ...*); д) додавање партикула *џ, н, р*, без крајњег вокала непромјенљивим ријечима (*најтослісџ, онданџ, онадар, такођерџ*) и ређе партикуле *зи* замјеницама и придјевима (*њојзи, овојзи, братскојзи, уморнојзи*).

Што се тиче дијалекатских особености консонантског система језика Николе I, издвајамо следеће: а) консонантска група (-)хв- осим у хф развила се у *џ* и *в* као у црногорским говорима (*фала, приватимо*); б) консонантска група *мн* измијењена је дисимилацијом, и то прогресивном у прилогу *много* и његовим дериватима, а регресивном у придјеву *таман* и њему сличним творбеним ријечима; в) преовладавају примјери са дисимилацијом *ћњ>тњ* послје извршене асимилације *ћн>ћњ* у придјеву *срећни* и његовим дериватима (*срећњи, несрећњици...*); г) након дисимилације извршена је метатеза у примјерима: *сујма, сујмати*; д) сугласник *ј* губи се испред суфикса -ски и из секвенце *оји* (*библиских, твои...*), повремено и из финалне позиције императивних облика (*зали, облакша...*), а евидентна је и његова супституција сугласником *н* (*аустрински, румелинскій...*); ђ) сугласници *т* и *џ* губе се испред суфикса -ство (*регенство, сретство*), а сугласник *џ* и из групе *џсј* (*пресједник*); е) у сугласничкој групи -зр- развија се секундарно *џ* (*дозџрио, Призџрену*); ж) старе јотоване групе *нљ, блљ, вљ, млљ*, дјелимично су нарушене (*примјен, славјаше, нестрјењем...*), док је јекавско јотовање сугласника *џ* и *т* скоро доследно спроведено; з) присутно је спорадично аналошко помјерање у рефлексима старих гласовних промјена (*свиџолици, мџозина*).

Б) С друге стране, имамо ширење прогресивних елемената у језику Николе I на рачун дијалекатских црта, чак и неких које су типичне за староцрногорске говоре, па тако биљежимо напоредну употребу: а) дужих и краћих облика придјева и придјевских замјеница, који се у инструменталу једине мушког и средњег рода и у генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине сва три рода могу јавити с фонетизмом -ије- и -и-; б) књижевне форме глагола *чинити* са изворним *и* и дијалекатске са накалемљеним јатом (*чињети*); в) глаголских облика састављених из глагола *ићи* (од обје основе: *идь-* и *ињдь-*) и одређених префикса са вокалима *и* и *а* (*изиде, сишли, изађем, изашли*); г) двојакних облика радног глаголског придјева и појединих именица у којима се вокалска група *ао* прогресивном асимилацијом и контракцијом измијенила у

правцу вокала *a*, или се очувала; д) дужих и краћих облика инфинитива и глаголског прилога садашњег; ђ) књижевне форме глагола *хтјети*, с једне стране, и дијалекатских форми с почетним *шт-*, *кћ-* и *ћ-*, с друге стране; е) примјера са очуваном групом *-дск-* и измијењеном у *-цк-* (*људски*, *љуцки*), као и облика са очуваним и изгубљеним сугласником *д* у групи *дст* (*представили*, *преставе*); ж) старог (*вас*) и новог (*сав*) облика замјенице *вѣсь*; з) стандардних облика глагола *пустити* и дијалекатских у којима је група *шт* добијена аналошки старим јотовањем (*пуштити*).

В) Са савременим књижевним језиком заједничке су следеће фонетске особине:

а) вокални и консонантски систем не разликују се од адекватног система данашњег књижевног језика; б) замјена старог јата у највећој мјери одговара савременом стандарду у црногорској ијекавици: основни рефлекс дугог јата јесте *ије* а кратког *је*, икавски рефлекс јата у анализираним позицијама (испред *j, o < л, љ (< л + ђ) и ђ (< д + ђ))* поклапа се са савременом књижевнојезичком нормом, екавска или екавско-(и)јекавска замјена јата у вези са сугласником *р* такође је у складу са данашњом књижевном црногорском ијекавицом, неодређене замјенице и прилози знају само за екавску замјену јата, именица *сиромаш* долази у облику са етимолошким *и*; в) секундарни вокал *a*, поред ређих изузетака, употребљава се као у савременом књижевном језику; г) нема удвајања предлога *с* као у црногорским говорима; д) вокалске групе *ео* и *уо* остају неизмијењене (*заклео*, *наметнуо*); ђ) минимално је губљење вокала у иницијалној и медијалној позицији; е) нема ни удвојених или триплираних варијанти партикула: *на+ке* и *на+ке+р*; ж) доста добро се чува сугласник *х*, а и фонему *џ* одликује скоро потпуна стабилност; з) сугласници *с* и *з* испред *љ* које је добијено јекавским јотовањем остају неизмијењени, иако се у старим црногорским говорима једначе; и) неизмијењене су и сугласничке групе *сл*, *зл*, *си* и *зи*, како испред вокала предњег тако и испред вокала задњег реда; ј) сугласничка група *ши* није захваћена асимилацијом (*љетиши*, *пајљетиши*); к) консонант *т* у финалној групи *ст* и *д* у групи *дс* доследно се чувају (*радост*, *одсељење*); л) уснени сугласници нијесу захваћени јекавским јотовањем.

4. На морфолошком нивоу језика Николе I такође је раширена напoredна употреба дијалекатских и књижевних варијанти у оквиру знатног броја црта, мада и овдје налазимо велики број изразитих дијалектизама. Овај језички ниво карактерише и доста књижевних црта али је међу њима више оних које су за савремени књижевни језик архаичне.

А. Од дијалекатских особина на морфолошком плану језика Николе I издвајају се: а) спорадична употреба именичких наставка с крајњим *x*: *-ax* и *-ix* у генитиву множине и непостојање наставка *-и* у истом падежу код именица треће Ст. врсте; б) у прилошком значењу и клетвама срећемо старе облике *кам/ками*; в) упитно-односна замјеница за ствари јавља се доследно са крајњим *о* (*што*) а у генитиву упитно-односне, неодређене и одричне замјенице за ствари налазимо старе форме *чеса*, *печеса* и *ничеса*; г) у функцији опших замјеница за квантитет употребљава се и придјев *цио*; д) компаратив и суперлатив од придјева *лош* гласе *грђи* и *најгрђи*; ђ) плеонастични компаратив и суперлатив редног броја *први*; е) употреба глаголских облика *мож*, *оли* и *виши*; ж) употреба предлога *су*; з) преовладавање облика *виђу* и *вељу* у првом лицу јединине презента; и) укрштање глаголских врста у конјугацији појединих глагола; ј) облици имперфекта глагола *хтјети* (*ћах...*, *шћах...*), к) радни придјев глагола *јести*, *сјести* и *дјести* гласе *ио*, *сио* и *дио*, л) нешто израженија феквенција наставка *-т* у грађењу трпног глаголског придјева; љ) поједини случајеви нестандартне имперфектизације глагола суфиксима *-а*, *-ава*, *-ива*, *-ева*, *-ова*;

Б. Као што смо већ истакли, и морфолошки ниво карактерише паралелизам дијалекатских и данашњем књижевном језику заједничких особина у оквиру истих црта, па тако биљежимо: а) благу превагу нормативних облика датива и локатива личних замјеница првог, другог и сваког лица *мени*, *теби*, *себи* над дијалекатским *мене*, *тебе*, *себе*, једнаким са генитивом и акузативом; б) напоредну употребу стандардних и дијалекатских енклитичких облика замјеница првог и другог лица множине у дативу и акузативу: *нам*, *вам* / *ни*, *ви* и *нас*, *вас* / *не*, *ве*; в) дијалекатске форме показних замјеница за лица и ствари мушког рода првог и трећег лица: *ови* и *они*, поред ријетких *овај* и *онај*, а за друго лице нормативни облик *тај*; г) двије врсте форми неких придјевских замјеница: упитно-односких: *чесов* и *какав*, одричних: *ничесов* и *никакав*, као и општих: *сваки* и *свакоји*; д) напоредну употребу придјевско-замјеничких наставака некадашње мске и тврде промјене у дативу, инструменталу и локативу множине; ђ) наизмјеничну употребу дијалекатских и књижевних аористних форми помоћног глагола *бити* у склопу потенцијала за прво и треће лице множине (*би/бисмо*, *би/бише*); е) краћих и дужих форми инфинитива и на *-ти* и на *-ћи*,

В. Поједине морфолошке особине Николиног језика нијесу својствене савременом књижевном језику али су биле карактеристичне за старију фазу развоја књижевног језика, па и за Вуков језик, а то су: а) честа употреба именица мушког рода без уметка *-ов/-ев-*; б) повремена употреба појединих именица (*људи*, *груд*, *коњ...*) у

дативу, инструменталу и локативу множине са наставком *-ма*; в) коришћење појединих замјеничких облика типа: *свак, таком, овакови, такови, какова*, као и предлошких конструкција с енклитиком *њ* (*у њ, на њ*); г) честа употреба придјева и замјеница с облицима именичке промјене; д) непознавање акузативне енклитике личне замјенице трећег лица једнине женског рода – *ју*; ђ) употреба наставка с крајњим *-у* у дативу и локативу једнине придјевско-замјеничке деklinације.

Г. Са савременим језичким стандардом заједничке су следеће морфолошке особине: а) падежни наставци именица сва три рода у највећој мјери одговарају савременом књижевном језику; б) локатив множине углавном је облички једнак дативу и инструменталу, а број његових примјера једнаких генитиву множине занемарљив је; в) инструментал једнине именица женског рода у језику Николе I Петровића у сваком појединачном случају може имати оба наставка: *-ју* и *-и*; г) именица *рат* мушког је рода а *варош* женског; д) општа замјеница за квантитет средњег рода гласи *све*; ђ) придјевске ријечи у генитиву и акузативу (ако одређују именице које значе живо) једнине мушког и генитиву једнине средњег рода имају наставачку морфему *-ог(а)/-ег(а)*, а у дативу и локативу једнине *-ом(е)/-ем(у)*, са покретним крајњим вокалима; е) помоћни глагол *бити* гради презент само од основе *буд-*; ж) треће лице множине презента чува наставак *-ају*, а имперфекта наставак *-аху*; з) радни глаголски придјев глагола *хтјети* гласи *хтио*; и) футур I од глагола с инфинитивом на *-ћи* доследно има нормативни облик.

5. На основу површног увида у систем творбе ријечи на материјалу Николиног писаног опуса, истичемо напоредаку употребу глаголских и других именица са завршцима *-ије* и *-ње*, као и чешћу употребу именица изведених суфиксима *-тељ*, *-ик/-ник*, *-ост*, *-иште*, *-ло*. У лексици се издваја бројнија група позајмљеница коју чине словенизми, турцизми и романизми.

6. Сходно претходним, и синтаксичке особине језика Николе I такође се могу разврстати на неколико група.

А. На синтаксичком нивоу, језику Николе I и црногорским говорима заједничко је следеће: а) распоред придјева, чешће присвојног него описног, иза именице у географским називима, глаголских форми *бих, би...* под акцентом у склопу потенцијала у препонираној позицији у односу на другу компоненту – радни глаголски придјев (Страст врлину *би свладала*), а без акцента у постпозицији – иза замјеничких енклитика (Површно *ти бих* причала); б) значењска конгруенција атрибута с бројним именицама на *-ица* (*сви тројица*), као и атрибута и предиката с конструкцијом *број + именица*

мушког рода, и граматичког и природног (*Убили су ме они два ђетића, Два Сјенички старешине*); в) повремена употреба номинатива личне замјенице другог лица множине умјесто генитива уз главне бројеве и бројне именице на *-ица* (*Од куд сада ви двојица?*); г) придјевска замјеница доследно стоји испред синтагме *основни број + именица мушког рода*, и при том је увијек мушког рода ако је бројна конструкција у функцији номинатива (*Убили су ме они два ђетића*), а у зависним падежима придјевска замјеница је женског рода иако се односи на појам мушког рода (*кои ће ми доћ̌ од̌ ове три четири дана*); д) употреба конструкције *код + генитив* у значењу мјеста завршетка кретања; ђ) честа је употреба аблативних предлога *скрај* и *искрај* с генитивом; е) предлошко-падежна веза *за + генитив* долази у значењу истовремености; е) повремена употреба социјатива без предлога, обично у случају повратне замјенице сваког лица (*Полагано собом збори*) или од ријечи које почињу сугласником *с* (*Бивали смо у поклаће/ Скоро сваким наоколо*); ж) локатив с предлогом *при* долази у поредбама; з) предлошко-падежна веза *о + локатив* има значење неодређене истовремености уз имена црквених празника; и) односна замјеница *који* и кад се односи на неживо, има акузативни облик резервисан за појмове који означавају живо; ј) честа употреба аориста (како од свршених тако и од несвршених глагола) и имперфекта, као и конструкције *ћаш + инфинитив* у модалном и квалификативном (за понављању радњу у прошлости) значењу; к) нешто фреквентнија употреба наративног императива; л) фреквентнија употреба концесивних футура I и потенцијала; љ) ниска фреквенција футура II, умјесто ког се у кондиционалним реченицама употребљава аорист; м) негирани императив долази од глагола несвршеног и много ређе свршеног вида, у чему се огледа утицај старих црногорских говора у којима је конструкција *немој + инфинитив* перфективних глагола скоро истиснула негирани императив; н) употреба каузално-темпоралног везника *тек(е)*, који има и функцију истицања намјере, адверзативних *сма* и *ма*, ексклузивног *нако* и временско-узрочног *почем*.

Б. С друге стране, предлошко-падежне синтагме *на, у, о + акузатив* користе се и за означавање мјеста завршетка кретања (као у савременом књижевном језику) и мјеста на ком се нешто налази или врши (као у црногорским говорима). Обје наведене функције имају и конструкције *на, у, о + локатив, међу, над, под, пред + акузатив* и *међу, над, под, пред + инструментал*. У ову групу синтаксичких особина спада и напоредна употреба номинатива (као у дијалектима) и генитива (као у савременом књижевном језику) уз речце *ево* и *ето*, а затим и инструментала оруђника без предлога и са предлогом.

В. Највише синтаксичких особина језика Николе I подударно је са ондашњим књижевним језиком. док су за данашњи архаичне: а) често је атрибутима, посебно посесивним придјевима и замјеницама, мјесто иза именице, посесивном генитиву, нарочито у пјесничком тексту, испред именице, глаголима на крају реченице, енкликатама, али и ортотоничким ријечима, између дјелова атрибутских и других синтагми, облицима модалних глагола иза инфинитива у саставу сложеног предиката, објекту испред глагола који допуњује, а глаголским енкликатама доста далеко од глагола; б) предикат је уз напоредну субјекатску синтагму, без обзира на њихов редослед, чешће у једнини него у множини; в) наглашена је употреба предикативног инструментала; г) претежнија је употреба словенског генитива од акузатива; д) наглашена је атрибутска функција генитивне везе с предлогом *од*, посебно с посесивним и аблативним значењем (и у одређивању управног појма по мјесту из ког потиче); ђ) конструкцијом *од + генитив* у језику Николе I означава се посебна врста намјене у примјерима којима се казује да је одговарајући лијек справљен за одређену бољку; е) генитив с предлогом *с + генитив* врло често има узрочно значење за разлику од генитива с предлозима *из* и *због*; ж) предлог *ради* неријетко се распоређује иза облика генитива, и то најчешће личне замјенице другог лица једнине; з) конструкције *иза + генитив* и *по + локатив* употребљавају се са значењем постериорности; и) предлошко-падежна веза *без + генитив* јавља се у значењу изузимања; ј) наглашена је употреба предлошко-падежне синтагме *у + генитив* у посесивном значењу; к) конструкција *(с)прем(а) + генитив* употребљава се са просторним и поредбеним значењем, што је и застарјела и дијалекатска црта, као у употреба предлога *наспрема/наспрама* с истим падежом; л) дворекцијски глаголи *лагати*, *сљедовати*, *судити*, *вјеровати*, *помоћи*, *варати*, *служити*, *сметати* траже допуне у виду акузатива и датива; љ) за означавање правца и циља кретања употребљава се и слободни датив; м) честа је употреба посесивног датива, али углавном енклитичких облика личних замјеница; н) предлог *к* с дативом повремено долази и у значењу намјене; њ) глаголи *викати* и *плакати*, поред конструкције *на + акузатив*, као допуну имају и слободни акузатив; о) темпорални акузатив, који иде с обавезним детерминатором, фреквентнији је од темпоралног генитива; п) предлошко-падежна веза *за + акузатив* често се јавља у узрочном значењу; р) прецизно вријеме се много чешће означава предлогом *на* испред бројне конструкције него предлогом *у*; с) конструкција *по + акузатив* повремено долази у начинском значењу; т) у употреби је конструкција *с ову страну*, *с ону страну*; ђ) слободним инструменталом се означава и свјесни вршилац радње у пасивним

реченицама; у) конструкција предлога *пред* с инструменталом повремено има значење непосредне антериорности; ф) предлог *међу* с напоредним синтагмама шири се на рачун генитивне конструкције с предлогом *између*; х) спорадично је присутан генитивни облик личних замјеница *она* и *они* за означавање припадности трећем лицу једине женског рода и трећем лицу множине (Пошто руку *ње* испроси; Брзина је *њих* хатова); ц) релативна замјеница *што* често долази умјесто *који, која, које*; ч) намјесто футура II имперфективних глагола употребљава се презент с префиксом *уз-*; џ) употреба инфинитива као допуне непотпуним и модалним глаголима, као и модалним изразима, наглашенија је у односу на употребу презента с везником *да*; поред презента с везником *да*, инфинитив се употребљава и у функцији намјерне реченице, уз глаголе кретања али и других значења, а присутан је и у комбинацији са дативом у безличним реченицама, затим са предлогом *за*, као и у служби модалних реченица; ш) у употреби је везник *нак* као спољни знак везе саставних реченица и везник *зашто* у узрочном значењу, а регистрована је и ненормативна употреба предлога *без* с везником *да* у функцији ексклузивног везника.

Г. Од савремених нормативних синтаксичких особина у Николином језику, у које ћемо убројити и оне са занемарљивим бројем изузетака, заступљене су следеће: а) у вези с конгруенцијом: слагање атрибута и дијела предиката који разликује граматички род са именицама мушког рода на *-а* које означавају носице одређених звања и занимања, у облицима једине најчешће је семантичко; уз именице *господа* и *владетела*, у значењу одређене друштвене класе, и атрибут и предикат су у једини женског рода; уз збирне именице на *-ад* атрибут је увијек женског рода, а предикат најчешће у множини; уз субјекат чију функцију врши социјативна напоредна синтагма, предикат је скоро увијек у једини; б) у употреби је номинатив као допуна семикопулативним глаголима; в) аблативни генитив као допуна медијалним глаголима долази подједнако често и без предлога и с предлогом *од*, док допуна уз глаголе *држати се, дохватити се* и сл. стоји у слободном генитиву; г) функцију агенса најчешће врши конструкција *од + генитив*; д) предлог *ради* врло ријетко залази у сферу употребе предлога *због*; ђ) предлог *према*, иако рјеђе него с генитивом, јавља се и са дативом и са локативом; е) широка је употреба конструкције *осим + генитив* у значењу изузимања; ж) у означавању мјеста завршетка кретања с предлогом *међу* Никола I увијек употребљава акузатив; з) употреба временских и начинских глаголских облика не одступа битно од њихове употребе у савременом књижевном језику; и) конструкција *да + презент* врло ријетко долази умјесто инфинитива у склопу футура првог; ј) радни

глаголски придјев, поред глаголске, остварује и придјевску функцију; к) везник *али* не долази с дисјунктивним значењем, умјесто везника *или*, а везник *пошто* везује и временске и узрочне реченице.

7. Послије свестраног сагледавања језика Николе I Петровића, који својим плодним и разноврсним књижевним дјеловањем припада поствуковској епохи, може се рећи да се у њему преплићу различити језички слојеви. У низу анализираних црта постоји подударност са нашим данашњим књижевним језиком, знатно већа у односу на језик његових претходника из владајуће породице Петровић, међутим, бројне су и оне језичке особине које нијесу одлика савременог књижевног језика.

Једну групу таквих језичких особина, видјели смо, чине оне које нијесу ни имале књижевни карактер, или су га временом изгубиле, и које су дисквалификоване углавном као дијалектизми. Будући да је Никола I рођен и живио је на терсну староцрногорских говора, а Вук је у темеље књижевног језика узигао прогресивнији, источнохерцеговачки дијалекат, очекивано је да у његовом језику има доста дијалекатских особина. Међутим, гледано уопштено, мало их је усколокалног карактера. Стиче се утисак да се неких од њих свјесно ослободио. Тако је Вуку било својствено пар фонетских, ијекавских црта, које не налазимо у језику Николе I. Ријеч је о неодређеним замјеницама и прилозима с јотованим почетним *н* (*њеки, њешто, њеколико...*), доследном јекавском јотовању уснених сугласника у глаголима типа: *сврбљети, грмљети, трпљети, живљети* и радном глаголском придјеву с јекавским рефлексом јата испред *о>л*: *вићео, разумјео, стидјео, жељео*. Многе Николином језику својствене дијалекатске црте, јављају се, у мањој или већој мјери, и на терсну сјеверозападних црногорских говора, а својствене су и традиционалном црногорском књижевнојезичком изразу. Оне су неријетко условљене темом која се обрађује у поједином дјелу или пјесничким стилем. Није риједак случај да је нека од усколокалних особина нашла своје мјесто у језику Николе I само у једном мањем дијелу примјера, па се и не може сматрати његовом карактеристиком, или је сама језичка црта, у цјелини дијалекатска, слабо фреквентна.

Другу, веома бројну, групу чине оне језичке особине које су биле карактеристичне за Вуков језик, и уопште књижевни језик друге половине 19. и почетка 20. вијека, али их је вријеме потиснуло учинивши их архаичним за данашње језичко осјећање, мада им се још увијек не спори књижевни карактер. Таквих је највише на синтаксичком нивоу, гдје имамо и највећи степен подударности језика Николе I са језиком Вука Караџића.

И у трећу групу улазе књишке језичке црте, доста ограниченог обима, настале под утицајем других језика. Славенизми су у језику Николе I, у односу на језик Петра I и Петра II, код којих се препознају трагови српскословенског, односно црквеноруског језика, много мање заступљени. Биљежимо употребу инструментала од имена живих бића у пасивним конструкцијама, апстрактне али и друге врсте именица на *-ије*, као и знатан број лексичких славенизама, најчешћих у службеним писмима и говорима, од којих се једино лексема *жертва* (заједно са својим дериватима) јавља искључиво у „славенском“ лику. Несловенски језици утицали су такође на синтаксички и лексички ниво. Регистровали смо особености које се тичу реда ријечи, пар специфичних начина употребе инфинитива, употребу знатног броја турцизама и романизама итд.

Неријетко се Никола I уклапа у општи профил нашег књижевног језика последњих деценија 19. и почетка 20. вијека коришћењем различитих језичких могућности, и дијалекатских, и ондашњих књижевних, и оних које савремена књижевнोजезичка норма дозвољава. Њихово истовремено присуство у језичком изразу Николе I, с обзиром на вријеме у ком је стварао и дјеловао, говори, о нестабилизацији његовог језичког система, с једне стране, али и о богатству израза, односно о широком репетоару изражајних језичких средстава, међу којима има и индивидуалних рјешења, нарочито творбено-лексичких, с друге стране.

Према томе, иако је Никола I уткао у свој језички израз доста дијалекатских примјеса, оне нијесу у превази над књижевним, архаичним и прогресивним, елементима, па се може закључити да је писао књижевним језиком свога времена, утемељеним и изграђеним на народној основи. То се могло и претпоставити будући да је стварао под снажним утицајем усменог народног стваралаштва и црногорског књижевног наслеђа, ослањајући се на јужнословенске, као и на поједине европске књижевности, чија је дјела читао у оригиналу јер је веома рано овладао њиховим језицима.

ЛИТЕРАТУРА

- Албин, Александар: *Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794)*, Матица српска, Нови Сад, 1968.
- Barić, E. i dr.: *Hrvatska gramatika*, II promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- Batistić, Tatjana: *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka JF, n. s., knj. 3, Beograd, 1972.
- Белић, Александар: *Историја српског језика*, Изабрана дела, четврти том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Белић, Александар: *О писању с и са*, О различитим питањима савременог језика, Изабрана дела, тринаести том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, 139–142.
- Биговић-Глушица, Рајка: *Језик Марка Миљанова*, Културно-просветна заједница, Подгорица, 1997.
- Бошковић, Радосав: *О природи, развитуку и замјеницима гласа х у говорима Црне Горе*, Одабрани чланци и расправе, ЦАНУ, Титоград, 1978, 7–21.
- Бошковић, Р. и М. Малецки: *Истраживања дијалеката Старе Црне Горе с освртом на суседне говоре*, Српски језик, VI/1–2, Београд, 2001, 93–101.
- Brajković, Tomo: *Peraški dijalekat*, Program C. K. Državne velike gimnazije u Kotoru za školsku godinu 1892–1893, Zagreb, 1893, 3–21.
- Brozović, Dalibor i Pavle Ivić: *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz 2. izd. Enciklopedije Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1988.
- Вујовић, Лука: *Историски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима*, ЈФ, XX, 1–4, Београд, 1953–1954, 87–126.

- Вујовић, Лука: *Допуне уз чланак „Историски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима“*, ЈФ, XX, 1–4, Београд, 1953–1954, 493–494.
- Вујовић, Лука: *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ, XVIII, Београд, 1969, 73–401.
- Вуковић, Јован: *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ, XVII, Београд, 1938–1939, 1–113.
- Vuković, Jovan: *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod i fonetika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.
- Вушовић, Данило: *Диалекат Источне Херцеговине*, СДЗБ, III, Београд, 1927, 1–70.
- Вушовић, В. Данило: *Прилози проучавању Његошева језика*, Библиотека ЈФ, Београд, 1930.
- Гортан-Премк, Даринка: *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека ЈФ, н. с., књ. 2, Београд, 1971.
- Гортан-Премк, Даринка: *Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука*, ЈФ, XXVI, 1–2, Београд, 1963–1964, 437–457.
- Грамматика современного русского литературного языка*, Академия наук СССР, Институт русского языка, Издательство „Наука“, Москва, 1970.
- Даничић, Ђ.: *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVIII в.*, у Биограду, 1847.
- Дегтярев, В. И.: *Категория числа в славянских языках (историко-семантическое исследование)*, Издательство Ростовского университета, 1982.
- Ђорђевић, П.: *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971.
- Ђукић, Трифун: *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*, Народна књига, Цетиње, 1951.
- Ивић, Милка: *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*, фототипско издање, Београдска књига, САНУ, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2005.
- Ивић, Милка: *Из проблематике падежних временских конструкција*, ЈФ, XXI, 1–2, Београд, 1951–52, 165–214.
- Ивић, Милка: *Једно поглавље из граматике нашег модерног језика – систем месних падежа*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига II, 1957, 145–158.
- Ivić, Milka: *Jedno poređenje Vukova jezika sa našim današnjim književnim jezikom, O Vukovom i vukovskom jeziku*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997, 11–34.
- Ивић, Милка: *О предлогу по у српскохрватском језику*, ЈФ, XIX, 1–4, Београд, 1951–1952, 173–212.

- Ивић, Милка: *Узрочне конструкције с предлозима због, од, из у савременом књижевном језику*, НЈ, н. с. V, 1–2, Београд, 1954, 186–194.
- Ивић, Павле: *Дијалектологија српскохрватског језика, увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад, 1985.
- Ивић, Павле: *Преглед историје српског језика*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998.
- Ивић, Павле: *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1994.
- Илић, И. Војислав: *Песнички језик Бранка Радичевића*, Матица српска, Нови Сад, 1964.
- Јерковић, Јован: *Језик Јакова Игњатовића*, Матица српска, Нови Сад, 1972.
- Јерковић, Јован: *Језик Љубомира Ненадовића*, Матица српска, Нови Сад, 1981.
- Јовановић, С. Владан: *Гаврило Стефановић Венцловић*, СДЗБ, II, Београд, 1911, 105–306.
- Јовановић, Миодраг: *Говор Пашићковића*, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2005.
- Карацић, Вук Стефановић: *Српски рјечник*, Беч, 1818.
- Карацић, Вук Стефановић: *Предговор пређашњи*, Српске народне пословице, Просвета, Београд, 1965, 17–45.
- Кашић, Јован: *Језик Милована Видаковића*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1968.
- Kuna, Herta: *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, ANUBiH, Djela, knjiga XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 21, Sarajevo, 1970.
- Лекант, П. А.: *Типы и формы сказуемого в современном русском языке*, Высшая школа, Москва, 1976.
- Maretić, T.: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
- Maretić, T.: *Jezik slavonskih pisaca XVIII vijeka*, Rad JAZU, knjiga 180.
- Маслов, Ю. С.: *Очерки по аспектологии*, Издательство Ленинградского университета, Ленинград, 1984.
- Матић, С.: *Белешке о језику Његошевом у Лучи и Вијенцу*, НЈ, II, 238–245.
- Милетић, Бранко: *Црмнички говор*, СДЗБ, IX, Београд, 1940, 209–663.
- Младеновић, Александар: *Белешке о језику и проблемима његовог изучавања у „Причањима Вука Дојчевића“ С. М. Љубише*, ЗБМСФЛ, XVII/2, Нови Сад, 1974, 1–329.
- Младеновић, Александар: *Језик владике Данила*, Матица српска, Нови Сад, 1973.

- Младеновић, Александар: *Језик у писмима цетињског владике Висариона с краја XVII века*, ЗбМСФЛ, XX/1, Нови Сад, 1977, 1–43.
- Младеновић, Александар: *О народном језику Јована Рајића*, Матица српска, 1964.
- Младеновић, Александар: *О рукопису и првом издању „Горског вијенца“*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XIII/1, 1970, 278–334.
- Младеновић, Александар: *Прилог проучавању Орфелиновог језика*, ЗбМСФЛ, III, Нови Сад, 1960, 153–175.
- Младеновић, Александар: *Сава Мркаљ и његови претходници у реформи предвуковске ћирилице*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига X, 1967, 161–198.
- Младеновић, Александар: *Слово ђ пре Вука*, ЗбМСФЛ, VI, Нови Сад, 1963, 159–163.
- Мразовић, Аврам: *Рѣководство къ славенстѣй грамматіѣ исправленіѣй во употребленіе славеносербскихъ народнохъ училищъ*. Издано трѣдомъ Авраама Мразовича ... въ Бѣдимѣ, 1811.
- Ненезић, Соња: *Дијалекатско и нормативно у језику Николе I Петровића*, Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани“ (радови са научног скупа „Стандардизација језика – дијахронијски и синхронијски аспект – језик медија“, Подгорица, 19–20. мај 2005), ЦАНУ, Подгорица, 2005, 91–105.
- Ненезић, Соња: *Морфолошке карактеристике именица у језику Николе I Петровића*, Гласник Одјељења умјетности, 23, ЦАНУ, Подгорица, 2005, 135–159.
- Ненезић, Соња: *Морфолошке особине презента у језику Николе I Петровића*, Ријеч, XI/1–2, Никшић, 2005, 114–123.
- Ненезић, Соња: *О непостојаном а у језику Николе I Петровића*, Гласник Одјељења умјетности, 24, ЦАНУ, Подгорица, 2006.
- Николић, М. Берислав: *Сремски говор*, СДЗб, XIV, Београд, 1964, 201–398.
- Ostojić, Branislav: *Istorija crnogorskog književnojezičkog izraza*, Cid, Podgorica, 2006.
- Остојић, Бранислав: *Језик Мемоара војводе Анта Даковића*, НИО УР, Никшић, 1989.
- Остојић, Бранислав: *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ, Посебна издања, Књига 8, Одјељење умјетности, Књига 1, Титоград, 1976.
- Остојић, Бранислав: *Дистрибуција надежних форми с узрочним значењима у језику црногорске приповједачке прозе од Његоша до 1918*, Вук и књижевни језик у Црној Гори, НИО УР, Никшић, 1989, 169–185.

- Ostojić, Branislav: *Distribucija posesivnih formi u jeziku crnogorske pripovjedačke proze od Njegoša do 1918. godine*, O crnogorskom književnojezičkom izrazu, NIO UR, Nikšić, 1985, 89–97.
- Ostojić, Branislav: *Neki slučajevi reda riječi*, O crnogorskom književnojezičkom izrazu, NIO UR, Nikšić, 1985, 180–189.
- Ostojić, Branislav: *O jednoj konstrukciji s predlogom za u Njegoševom jeziku sa sintaksičko-semantičke strane*, O crnogorskom književnojezičkom izrazu, NIO UR, Nikšić, 1985, 122–128.
- Ostojić, Branislav: *Predloško-padežne konstrukcije za izuzimanje*, O crnogorskom književnojezičkom izrazu, NIO UR, Nikšić, 1985, 208–218.
- Ostojić, Branislav: *Pridjevski i zamjenički oblici na -ijeh, -ijem(a) i -ih, -im(a) u pripovijedača Crne Gore od Njegoša do 1918*, O crnogorskom književnojezičkom izrazu, NIO UR, Nikšić, 1985, 79–88.
- Остојић, Бранислав: *Пријем Вукове језичке реформе и стандардизација књижевног језика у Црној Гори*, О црногорском књижевнојезичком изразу II, ЈП Центар за информативну дјелатност Никшић, ИК „Никшићке новине“, 1999, 73–93.
- Остојић, Бранислав и Драгомир Вујичић: *Речник (и)јекавизама српског језика*, ЦИД, Подгорица, 2000.
- Павловић, М.: *Стил Вука Караџића*, ЈФ, XXVI, 1–2, Београд, 1963–1964, 1–72.
- Павловић, Слободан: *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, Нова серија, књ. 16, Београд, 2000.
- Петровић, Драгољуб: *Гласовни систем ровачког говора*, ЗбМСФЛ, VIII, Нови Сад, 1965, 157–184.
- Петровић, Драгољуб: *О говору Броћанца*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига X, 1967, 231–239.
- Петровић, Драгољуб: *Прилог познавању говора у околини Ријеке Црнојевића*, Зборник за језик и књижевност I, Титоград, 1972, 59–66.
- Пецо, Асим: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ, XIV, Београд, 1964.
- Пецо, Асим: *Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине*, ЈФ, XXVI, 1–2, Београд, 1963–1964, 177–218.
- Пешикан, Митар: *О месту енклитике у реченици*, НЈ, IX, н., с., св. 7–10, Београд, 1958–1959, 305–311.
- Пешикан, Митар: *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ, XV, Београд, 1965, 1–294.

- Пешикан, Митар: *Један општи поглед на црногорске говоре*, ЗМСФЛ, XXII/1, Нови Сад, 1979, 149–169.
- Пижурица, Мато: *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Посебна издања, књ. 12, Одјелење умјетности, књ. 2, Титоград, 1981.
- Пижурица, Мато: *Језик Андрије Змајевића*, ЦАНУ, Посебна издања, књ. 22, Одјелење умјетности, књ. 5, Титоград, 1989.
- Пижурица, Мато: *Порекло и распоред изоглоса покретних вокала и старих меких и тврдых придевско-заменичких наставка (на терену Црне Горе)*, Живот и дело академика Павла Ивића (Зборник радова са трећег међународног научног скупа), Суботица – Нови Сад – Београд, 2004, 469–478.
- Пижурица, Мато: *Употреба надежса у говору Роваца*, Прилози проучавању језика, III, Нови Сад, 1967, 141–176.
- Пижурица, Мато: *Употреба надежса у језику Стјепана Митрова Љубише и Вука Поповића*, Прилози проучавању језика, књ. 5, Нови Сад, 1969, 177–239.
- Поповић, Љубомир: *Падежна синонимика у језику Вука Стефановића Караџића*, НЈ, XIV, 2–3, Београд, 1964, 1–73.
- Реметић, Н. Слободан: *О графици и правопису Вукове „Пјеснарице“ из 1814. године*, Прилози проучавању језика, 6, Нови Сад, 1970, 55 – 66.
- Rešetar, Milan: *Der stokavische Dialekt*, Wien, 1907.
- Решетар, Милан: *Дубровачки зборник од год. 1520*, СКА, Београд, 1933.
- Станић, Милија: *Ускочки говор I*, СДЗБ, XX, Београд, 1974, 1–259.
- Станић, Милија: *Ускочки говор II*, СДЗБ, XXII, Београд, 1977, 1–159.
- Станојчић, Живојин: *Глаголска рекција у Вуковом језику и језику писаца данас*, Синтаксичке студије (о вуковској традицији у језику и граматички), НИО УР, Никшић, 1990, 31–44.
- Stanojčić, S. Živojin: *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, monografije, Knjiga XI, Beograd, 1967.
- Станојчић, Живојин: *О двојаком облику предлога у секвенци с/са и надежни облик*, Граматика и језик, НИО УР, Никшић, 1987, 182–204.
- Станојчић, Живојин: *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића I, синтагматски односи*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека ЈФ, н. с., књ. 4., Београд, 1973.
- Станојчић, Живојин: *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића II, реченички односи*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека ЈФ, н. с., књ. 5., Београд, 1980.

- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић: *Граматика српскога језика*, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, осмо, прерађено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.
- Стевановић, Михаило: *Значај и потребе детаљног проучавања Вукова језика*, Вуков зборник, Научно дело, Београд, 1966, 5–30.
- Стевановић, Михаило: *Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша*, ЈФ, XX, 1–4, Београд, 1953–1954, 39–80.
- Стевановић, Михаило: *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ, XIII, Београд, 1933–1934, 1–128.
- Стевановић, Михаило: *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ, XXVI, 1–2, Београд, 1963–1964, 73–150.
- Стевановић, Михаило: *Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића*, Вук у своме и нашем времену, Матица српска, 1987, 196–219.
- Стевановић, Михаило: *Напоредна употреба инфинитива и презента с везником да*, Студије и расправе о језику, НИО УР, Никшић, 1988, 155–184.
- Стевановић, Михаило: *Неке особине Његошева језика*, ЈФ, XIX, Београд, 1951–1952, 17–33.
- Стевановић, Михаило: *Попријевљавање глаголског прилога на -ћи*, Од Вука до Белића и даље, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988, 163–185.
- Стевановић, Михаило и др.: *Речник језика Петра Петровића Његоша, књига прва А–О*, САНУ, ЦАНУ, Вук Караџић, Народна књига, Обод, Просвета, СКЗ, Београд, 1983.
- Стевановић, Михаило и др.: *Речник језика Петра Петровића Његоша, књига друга П–Ш*, САНУ, ЦАНУ, Вук Караџић, Народна књига, Обод, Просвета, СКЗ, Београд, 1983.
- Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик I (граматички системи и књижевнojeзичка норма)*, Научна књига, Београд, 1986.
- Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик II (граматички системи и књижевнojeзичка норма)*, Научна књига, Београд, 1979.
- Стевановић, Михаило: *Функције и значења глаголских времена*, Научно дело, Београд, 1967.
- Стевановић, Михаило и Радосав Бошковић: *Речник уз целокупна дела Петра Петровића Његоша*, Просвета – Београд, Обод – Цетиње, Свјетлост – Сарајево, Београд, 1967.

- Суботић, Јелисавета: *Неке морфолошке особине језика писама Вука Поповића*, 36МСФЛ, XXIX/2, Нови Сад, 1986, 69–103.
- Суботић, Јелисавета: *Одлике ријечи с деklinацијом у језику цетињског „Орлића“ (1865–1885)*, 36МСФЛ, XXXI/1, Нови Сад, 1988, 157–176.
- Суботић, Јелисавета: *Прилог познавању развита књижевног језика у Црној Гори. Из глаголске проблематике листа „Црногорка“, (1884–1885)*, 36МСФЛ, XXIX/2, Нови Сад, 1986, 97–103.
- Суботић, Јелисавета: *Фонетске особине језика Лазара Томановића*, Зборник радова професора и сарадника Наставничког факултета у Никшићу, бр. 9, 1986, 57–79.
- Суботић, Љиљана: *Језик Јована Харића*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- Танасић, Срето: *Синтаксичке теме*, Београдска књига, Београд, 2005.
- Творительный падеж в славянских языках*, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1958.
- Тепавчевић, Миодарка: *О природи, мјесту и употреби сугласника х у језику Стефана Митрова Љубише*, Гласник одјељења умјетности, 23, ЦАНУ, Подгорица, 2005, 107–133.
- Тепавчевић, Миодарка: *О реду ријечи у језику Стефана Митрова Љубише*, Ријеч, XI/1–2, Никшић, 2005, 98–113.
- Херити, Питер: *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Матица српска, Нови Сад, 1983.
- Херити, Питер: *Проблем конгруенције у српскохрватским и другим словенским језицима*, НССВД, 7, Београд, 1981, 261–273.
- Ћупић, Драго: *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ, XXIII, Београд, 1977.
- Фслешко, Казимјеж: *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Матица српска, Вукова задужбина, Орфелин, 1995.
- Црногорски говори, резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању* (радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983), ЦАНУ, Научни скупови, Књига 12, Одјељење умјетности, Књига 3, Подгорица, 1984.
- Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1966.
- Шуковић, Радивоје: *Примјена Вукове језичке и правописне норме у црногорској штампи XIX вијека*, Зборник радова са научног скупа „Вук Ст. Караџић и Црна Гора“, ЦАНУ, Титоград, 1987, 37–48.

ПРИЛОЗИ
АУТОГРАФИ НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА

747
Тр. 5
1881

Мою Дору

У гарской у французской,
Видим работ много боле,
От! за тѣм Доре знатна
На не работи боле боле.

Груда су ми парусна
Мног груда драм ми мам
Кот са су вришати
Пару-догме освештали

У гарской у французской,
Са новора обковати,
Видим бже кот не ми
Груда работ оправдати!

А ми гбисабо работи бога
Не груда макве ноти
Да ми оштар справат врише
А ми Доре зона зоба.

Ја знам само вријеме мало,
Са усавршањем штога се св.
Животабор не на све вјеке,
Због тога, тамо није није!
Што вјека срца мога,
Нон што лије мот,
Она ће иди сабрањем
Оздравитије срце свом.
У свом крају оравајте
Никога неће се свом свом
Мок извора свом гудења
Нови ће иди оравајте гудења.

6. јуна 1881

Своје

Наредно изв. гласи списи
ф. I, ф. 5

6.17
1901

N.1.

1860 - 1901.

Дивне ли су бројанице
Испрдеши прошлих лета
Штаб нанизаш на тајмачу
Живота ми овог свијета
Зак за данашње ме тражи
Својом скрићеном нагом
Та ми гласи разубједани
Изминују као крадом
Заборављен којом скрићен
Живим исто ка' у рају
Моћ блаженства штаб горе
Ни анђели не знају.
Којом гари грешни свијет
За мене се невољом сабори
Шта знаш Мише тајну твоју
Та ми на то одговори
Чели живот; јам круна?
Чел' ипакс? - Знаш ли и доје?
Кажи, Добре, Кажи мене
Што развидри невољу моју?
- Слава? - Није! - Моћ? - Исподрај?
Пород? - Аудав! - И то није
- То је нарав твоја свешта
Што из мирног пона одије!

Штаба

Возмущенъ въ отъѣздѣ
сравненьи сѣмьи узла
всѣхъ вѣщевъ и видѣхъ
и въ сродъ рече въ домъ
Звѣзды и въ нѣтъ, сѣмья
и въ нѣтъ, и въ нѣтъ, и въ нѣтъ
и въ нѣтъ, и въ нѣтъ, и въ нѣтъ
и въ нѣтъ, и въ нѣтъ, и въ нѣтъ
и въ нѣтъ, и въ нѣтъ, и въ нѣтъ

Ispov. me nite a ako sa
 Narod uida y neboz
 U kazila ga ~~da~~ u yzre
 Chnaischo slova. konz.

Ђот јрпата на мана
 Кај с'вима е од Матова
 Манастир савура мана
 Јуна дога дога нова.

Tojaba je Muxomaka
 Ojofura ofiuke ofioma
 A wad Saffak heob kyue
 Keta hean uwoje woyu

18

[illegible]

Александр Васильевич
Иванович Милославский

Nukona

Зрати мој Цро!

Ти у велики добри час пола-
зиш данас за венак на науку.
Срећан ти пут и бо много моје
дијетле и весело се повратио
у твоју драгу домовину.

При крштењу твојој убој
Књижницу стављах ти за боне
сјећање а у кратко оно што сам
ти већ усмено саветовао а
на мене и у првом реду претору-
гујем ти да будеш добродан —
да будеш благодан Завогу
сунца здравља и радости да
Мусе попиш јутро и вечеро
за срећу славу и велику драге
ти домовине и вјернога нам

Груда

В. К. В. Књагу Петру Васиљевичу, Ком. Действ.
Арм.

Писмо, официјално и војнички Једног
Орда зафрлаа на Истину, кој^{како} ми ^{васи}решават,
можеби потпишан, фала наа моја фео фала
соколови кои кои ми вечер мојата даа и
срдују сру претворасе с'обредана и обвешан
Косова.

Краљ —

Јулије, а потом Миша и Јанко да разговарају
с Мишиком. Врхуна до сад водне и још се
не променила није а ја сам још једном очекивао
Ја сам очекивао сасија са Мишиком
говори, док је разговарао али су и нама
успешно обилазак архиве и себи да се и
постоје.

На урз у водне, једног од њих К. Зонеру, који
Максимов, Сандра, Шомановић, кад на једном
кад ево и Миша, Јанко и Василијева
Јанк и онда се на крају, виђет да су Миша
веле ора. Јанко утисне своје утиске
а онда онда била као крај од утиске
и издржане воде са Мишиком. Једном
38 наше ствари. Боје не виђет идоје. Главан
и овом идоје утисак Миша и на идо
Миша на идоје одговора. Све! Онда идоје
идоје идоје сусретати рачуна. Идоје идоје
идоје онда онда идоје са у К. Зонеру. Једном
идоје. Јанк и онда сусретати на крају, идоје
идоје дође идоје. Једном идоје

PODACI POTREBNI ZA DIGITALIZACIJU DOKTORSKE DISERTACIJE

Ime i prezime autora: Sonja Nenezić

Godina rođenja: 30. 12. 1972.

E-mail: sonjan@ucg.ac.me

Organizaciona jedinica Univerziteta Crne Gore: Filološki fakultet

Naslov doktorske disertacije: Jezik Nikole I Petrovića

Prevod naslova na engleski jezik: The language of Nikola I Petrović

Datum odbrane: 16. 11. 2007.

Signatura u Univerzitetskoj biblioteci¹:

UDK 811.163.4.09(043.3); UDK 811.163.4'36(043.3); COBISS.CG-ID 13885456

Naslov, sažeci, ključne riječi (priložiti dokument sa podacima potrebnim za unos doktorske disertacije u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore)

Izjava o korišćenju (priložiti potpisanu izjavu)

Napomena

¹ Podatak o signaturi (lokaciji) može ispuniti biblioteka organizacione jedinice/Univerzitetska biblioteka

**PODACI POTREBNI ZA UNOS DOKTORSKE DISERTACIJE U DIGITALNI ARHIV
UNIVERZITETA CRNE GORE**

Prevod naslova disertacije na engleski jezik: The language of Nikola I Petrović

Mentor i članovi komisija (za ocjenu i odbranu)

Prof. dr Branislav Ostojić, mentor (Filozofski fakultet, Nikšić)

Prof. dr Živojin Stanojčić, član (Filološki fakultet, Beograd)

Prof. dr Božo Ćorić, član (Filološki fakultet, Beograd)

Sažetak *

Sažetak na engleskom (njemačkom ili francuskom) jeziku

Ključne riječi:

Ključne riječi na engleskom jeziku

Naučna oblast/uža naučna oblast: Lingvistika

Naučna oblast/uža naučna oblast na engleskom jeziku: Linguistics

Ostali podaci

* Ukoliko je predviđeni prostor za polja Sažetak, Sažetak na engleskom jeziku, Ključne riječi i Ključne riječi na engleskom jeziku nedovoljan, ih u posebnom prilogu

APSTRAKT

U radu se jezik Nikole I Petrovića opisuje i analizira u poređenju sa crnogorskim govorima, jezikom starije crnogorske i srpske književnosti, Vukovim modelom književnog jezika i savremenim književnim jezikom. U pojedinim jezičkim segmentima poređenja su vršena i sa susjednim govorima, kao i sa jezikom starijih pisaca iz drugih dijalekatskih oblasti nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika.

Uticaj starije književnojezičke tradicije, u duhu koje se Nikola I i školovao, najbolje se ogleda u upotrebi stare grafije i pravopisa zadugo i nakon zvaničnog prihvatanja Vukovog pravopisa u crnogorskim školama. Zato je jedno poglavlje rada obuhvatilo analizu grafije i pravopisa Nikolinih autografa.

Jezička analiza podjednako je iscrpno sprovedena od fonetskog, preko morfološkog do sintaksičkog nivoa. Ona je pokazala da u nizu jezičkih crta postoji podudarnost sa našim književnim jezikom 19. vijeka, a u jednom manjem broju i sa savremenim. Naime, Nikola I često koristi obje mogućnosti koje savremena književnojezička norma dozvoljava ali, očekivano. češće onu koja se sa njenog stanovišta smatra arhaičnom. Njegov jezik se u dobroj mjeri odlikuje dijalekatskim crtama, osobito na fonetskom nivou, međutim, one su nerijetko uslovljene metričkim zahtjevima pjesničkog teksta, a svojstvene su i jeziku ostalih Petrovića na koje se Nikola I u svom književnom stvaranju oslanjao. Pa ipak, pokazalo se da većina dijalekatskih crta nijesu uskolokalnog karaktera ili nijesu visoke frekvencije da bi mogle dovesti u pitanje književni karakter jezika Nikole I Petrovića. Na osnovu pojedinih jezičkih crta, i dijalekatskih i onih koje se i danas smatraju književnim, svojstvenih i jeziku njegovih prethodnika iz vladajuće porodice Petrović, zaključuje se i o osobinama njeguskog govora, koji do danas nije u potpunosti zabilježen i opisan.

Ključne riječi: jezik Nikole I Petrovića, crnogorski govori, jezik starije književnosti, crnogorski književnojezički izraz, savremena književnojezička norma, grafija, pravopis, fonetika, morfologija, tvorba, sintaksa.

ABSTRACT

This paper describes and analyzes Nikola I Petrović's language in reference to Montenegrin dialects, the language of earlier Montenegrin and Serbian literatures, Vuk Karadžić's model of standard language and contemporary standard language. In certain linguistic segments the comparisons were also made with neighbouring vernaculars, as well as with the languages of some earlier writers belonging to the dialects of the former Serbo-Croatian language.

The influence of the earlier literary and linguistic tradition, upon which Nikola I was brought up, can best be seen in the use of old forms of spelling long after the schools in Montenegro officially accepted Vuk's orthographic rules. This is the reason why one of the chapters deals with the analysis of spelling in Nikola's autographs.

The linguistic analysis has been extensively and consistently carried out at all levels, from the phonetic through the morphological to the syntactic one. This analysis shows that a wide range of linguistic features corresponds to our standard language of the 19th century, while a smaller number of them corresponds to the contemporary standard speech. Namely, Nikola I frequently uses both possibilities provided by the contemporary linguistic norms, but, quite expectedly, he uses many more features, particularly at the phonetic level, but on the other side they are frequently conditioned by metrical requirements of poetic texts, and are also characteristic for the work of other Petrovićs, on which Nikola I based his literature. Still, it turned out that the majority of vernacular traits are not of narrow local origin or are not used very frequently so they would threaten the literary character of Nikola I Petrović's language. Based on particular linguistic traits, both ones belonging to the vernacular and those currently regarded as standard, characteristic also of his predecessors from the ruling family of the Petrovićs, a conclusion can also be drawn on the characteristics of the dialect spoken in Njeguši, which has not yet been completely recorded and described.

Key words: Nikola I Petrović's language, Montenegrin vernaculars, the language of earlier literature, Montenegrin standard language, contemporary linguistic standard, orthography, phonetics, morphology, formation, syntax.

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore unese doktorsku disertaciju pod naslovom

JEZIK NIKOLE I PETROVIĆA

koja je moj autorski rad.

Doktorska disertacija, pohranjena u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore, može se koristiti pod uslovima definisanim licencom Kreativne zajednice (Creative Commons), za koju sam se odlučio/la¹.

Autorstvo

Autorstvo – bez prerada

Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

Autorstvo – nekomercijalno

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada

Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Nikšiću, 1. 2. 2019.

Potpis doktoranda

Odabrati (čekirati) jednu od šest ponuđenih licenci (kratak opis licenci dat je na poledini ovog priloga)

Autorstvo

Licenca sa najširim obimom prava korišćenja. Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Djelo se može koristiti i u komercijalne svrhe.

Autorstvo – bez prerada

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.

Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerade se moraju distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.

Autorstvo – nekomercijalno

Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada

Licenca kojom se u najvećoj mjeri ograničavaju prava korišćenja djela. Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija, javno saopštavanje i prerada djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerada se mora distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Djelo i prerade se ne mogu koristiti u komercijalne svrhe.